T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

146657

WALLERSTEIN'IN DÜNYA SİSTEMİ YAKLAŞIMI

146657

HAZIRLAYAN
VİLDAN KOCAMAN
2502414517

TEZ DANIŞMANI
DOÇENT DR. BİRSEN ÖRS
DÜZELTİLMİŞ TEZ

İSTANBUL
2004

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz **ULUSLARARASI İLİŞKİLER** Anabilim Dalında **14517**numaralı **VİLDAN KOCAMAN'IN** hazırladığı **"WALLERSTEIN DÜNYA SİSTEMİ YAKLAŞIMI"** konulu **DOKTORA TEZİ** ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI **26.10.2004 SALI** günü saat: **15.30'da** yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin ...KABULU.....'ne* ~~**OYBİRLİĞİ**~~**/OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
PROF.DR.FARUK SÖNMEZOĞLU	Kabul	
PROF.DR. FATMAGÜL BERKTAY	Kabul	
PROF.DR. FÜSUN ÜSTEL	Kabul	
DOÇ.DR. ADALET ALADA	Red	
DOÇ.DR. BİRSEN ÖRS	Kabul	

Besim Ömer Paşa Caddesi Beyazıt-34452-İstanbul
Tel:0212 440 00 00 -Fax: 0212 520 85 04

DÜZELTMELER

BÖLÜM I- WALLERSTEIN'IN ENTELLEKTÜEL KİMLİĞİ, BU KİMLİĞİN OLUŞUMUNDAKİ ETKENLER VE BAŞLICA ÇALIŞMALARI

ÖZ 1.Düzeltme

A-IMMANUEL MAURICE WALLERSTEIN KİMDİR?

a. Frantz Fanon'un Wallerstein Üzerindeki Etkisi 1.Düzeltme

b. Fernand Braudel'in Wallerstein Üzerindeki Etkisi 2.Düzeltme

c. İlya Prigogine ve Wallerstein 3.Düzeltme

B- DÜNYA-SİSTEMLERİ TEORİSİNDEN ÖNCEKİ TOPLUMSAL DÜŞÜNCE BİÇİMLERİ VE TEORİLER

2. 18. ve 19. Yüzyıllarda Toplumu Açıklama Biçimleri ve düşünce akımları 4. Düzeltme

C- DÜNYA-SİSTEMLERİ TEORİSİNİ ETKİLEYEN DÜŞÜNCE VE TEORİLER

3.Annales Okulu

b.İkinci Kuşak: Fernand Braudel 5. Düzeltme

BÖLÜM II- DÜNYA-SİSTEMLERİ TEORİSİ 6. Düzeltme

C.MODERN DÜNYA SİSTEMİNİN TARİHSEL ANALİZİ 7. Düzeltme

BÖLÜM III- WALLERSTEIN'IN DÜNYA SİSTEMİ TEORİSİNE ELEŞTİRİLER 8. Düzeltme

SONUÇ 9. Düzeltme

ÖZ[1]

Wallerstein'ın 1970'li yıllarda geliştirdiği Dünya-Sistemleri teorisi o yıllarda Amerika Birleşik Devletlerinde kendinden önce varolan çeşitli teorilerin yetersizliklerini tamamlama ve toplumsal değişime tarihsel yaklaşım getirme iddiasıyla ortaya çıkmış ve sosyolojinin alt sahasını oluşturmuştur. Wallerstein bunu 1974 yılında yazdığı üç ciltlik Modern Dünya Sistemi ile yaparken siyasal ideolojisini Karl Marx'tan almış, uzun süreli yapıların tarihsel çözümlemesinde Annales Okulunun ve Braudel'in uzun süre yaklaşımından etkilenmiştir.

Wallerstein kapitalist dünya sisteminin 16. yüzyılda Batı Avrupa'da feodalizmin krizinden sonra modern dünya sistemi olarak doğduğunu, kesintisiz sermaye birikimi yayılma ve eşitsiz değişim ile bugüne kadar geldiğini ileri sürer. Dünya sistemi Marksizmin temel noktası olan kapitalizmin sınıf çatışmasını küresel olarak ele alır. Wallerstein dünya sisteminin uzamsal boyutu olan çekirdek ve çevreye yarı çevre olarak bir bölge daha ekler. Yarı çevre orta bir yerdedir. Wallerstein, üretimin kar elde etmek amacıyla satış için yapıldığı ve karın da pazar aracılığı ile elde edildiği sistem olan kapitalizmin uzun süre karşıtlıklarını ve uluslararası sistemde devletler arasındaki rekabeti ve çekirdek-çevre ilişkilerinde eşitsiz değişim ve sömürüyü inceler. Sistemin zamansal boyutu döngüsel ritmler, yüzyıllık eğilimler, krizler ve geçişlerdir. Wallerstein şu anda bir kriz döneminde olduğumuzu, sistemin bir başka sisteme geçiş yapacağını öngörür. Bu sistem sosyalist sistemdir.

ABSTRACT

Wallerstein created world-systems theory and it became a sub-field of the US sociology in 1970s. He wrote The Modern World System in three volumes and introduced a new approach, historicist approach which was not usual until then, to the social change. In doing that, he benefited ideologically from Marx and was influenced by the Annales School and Braudel's long dureé in analysis of the historical structures.

[1] Düzeltme

Wallerstein maintains that the capitalist world economy rised in the Western Europe after the crises of the feodalism as a modern world system in the 16th Century. The capitalist world economy has come up to the present day in virtue of a steady capital accumulation, expansion and unequal exchange. The world-systems theory assumes class conflict which is the central theme of Marxism, as a basic subject matter at the global bases. Wallerstein adds an intermediate area to the spatial dimenson namely, the core and the periphery of the world system: semi-periphery. He studies the long term contradictions of capitalism and the competitive environment of the interstate system, unequal change and exploitative economic relations between core and periphery . The temporal dimenson of the system are the cyclical rythms, secular trends, crises and the transitions. Wallerstein foresees that we are living in a crises period at the moment and we are likely to move to another system afterwards. The name of the new system is going to be socialist system.

ÖNSÖZ

Wallerstein'ın Dünya Sistemleri Yaklaşımı konulu bu çalışma bir doktora çalışması olarak, tarihsel zaman ve uzam içinde süreklilik arz eden yapıların değişimi anlamına gelen modern toplumsal değişme üzerine, en önemli dünya sistemleri teorisyeni Wallerstein'ın "dünya sistemleri" analizini betimleyerek, düşünmeyi hedeflemektedir.

Betimleyici nitelikteki bu çalışma, Wallerstein'ın Dünya-Sistemleri Teorisi ekseninde ana sorunsalını anlattığı yazılarında yer verdiği çok çeşitli ve geniş kapsamlı konuların içinden çekip çıkarılmaya çalışılan temel noktaların, kolay anlaşılabilir olması için sistematik olarak ele alındığı sade bir çalışmadır.

Beş bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde Wallerstein'ın entellektüel kimliği, yaşadığı çevre ve zaman dilimi hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Sosyal Bilim ile siyaset ilgisinin birbirinden ayrılmaz nitelikte olduğunu ifade eden Wallerstein toplumsal değişimi anlatmaya, kendi toplumundaki siyasal çatışmaları gözlemleyerek ve daha sonra başka toplumlara geçip, önce dekolonizasyon dönemine rastlayan Afrika yaşamında Afrika toplumlarındaki çatışmaların temeline ilişkin sorduğu sorularla toplumsal gelişimi ve modernleşme sürecini irdeleyerek başlamıştır. Sonra başka toplumlara ve Avrupa'ya geçerek modern dünya sistemi analizini sürdürmüştür. Bu nedenle, Wallerstein'ın entellektüel ve siyasal gelişimini etkileyen üç dönüm noktasından kronolojik sıra ile kısa olarak söz edilmektedir. Bunlar, pek çoğu örgütsel tarih için önemli olan, İkinci ve Üçüncü Enternasyoneller arasındaki ayrılıklarla olan kavgası, ikinci olarak, Afrika ve ulusal özgürlük hareketleri ve üçüncü olarak, Kolombiya Üniversitesinde doğrudan yaşamış olduğu 1968 Dünya Devrimidir.

Wallerstein, entelektüel görüşlerinin kaçınılmaz olarak bazı önemli açılardan değişikliğe uğramasında Marx'ın, Freud'un, Schumpeter'in ve Karl Polanyi'nin payı olduğundan ve bu kişilere devam eden entellektüel borcundan söz etmektedir. Bu nedenle, entelektüel ve düşünce yaşamının tanıtıldığı birinci bölümde, yaşamını etkileyen yazarlar arasında kişisel olarak tanıdığı ve devamlı

okuduğu, görüşlerinin çizgisinin değişmesinde en etkili olan üçü, Frantz Fanon, Fernand Braudel ve İlya Prigogine ile ilişkileri kronolojik sıra ile verilmektedir.

Yine birinci bölümde, Wallerstein'ın genel ve özel sorunsallarını daha iyi anlamak ve sistemin ayrımlarının ve dinamiklerinin kolay anlaşılmasını sağlamak için sistemdeki önemli dönüm noktalarının tarihte yerini aldığı, Wallerstein'ın sistem karşıtı hareketler olarak nitelendirdiği olayların bir kısmının da cereyan ettiği 18 inci ve 19 uncu yüzyıllarda toplumsal düşünce biçimleri ve dünya sistemleri teorisine temel teşkil eden düşünce akımları ana hatlarıyla özetlenmeye çalışılmıştır.

Birinci bölümde son olarak, Dünya Sistemi teorisyenlerinin etkilenmiş oldukları başlıca düşünce okulları ve akımları ile ilişkileri anlatılmaktadır. Bunların başında, dünya sistemleri teorisinin, modern toplumsal gelişimin bütünselci anlayış ile kendisinin bir alt grubunu oluşturduğu ya da bir versiyonu olduğu söylenen, ideolojisinin temelde aynı olduğu Marksizm ve emperyalizm düşüncesini aldığı Leninizm gelir. Tarihsel toplumsal sistem olan kapitalist dünya sisteminin analizinde, yapısal tarihte yapıların geniş – ölçekli ve uzun süreli devinimlerini incelerken esinlendiği, geleneksel olaylar anlatısı yerine sorun odaklı analitik tarihe, olaysal (evenementielle) olana karşı uzun süreyi (longue dureé) alan Annales Okulu ve yine Marksist kaynaklı, toplumsal gelişimi ve az gelişmişliği ulus bazında ele alan ve gelişmenin daima bağımlı gelişme olduğu tezini savunan Latin Amerikalı Bağımlılık Okulu'na ve modernleşme teorisini açıklayıcı model olarak kalkınmacı görüşe yer verilmiştir.

İkinci Bölümde, önce modern dünya sistemine giriş oluşturmak amacıyla Wallerstein'ın genel sorunsalı, dünya sistemleri bakış açısının temelleri ve analiz birimi dünya sisteminin ana kuramsal dayanakları, ayırıcı teorik yapıları, tamamlayıcı parçaları ve süreçleri anlatılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın bu bölümünde, Wallerstein'ın entellektüel yaşamındaki tescili olup, akademik kitleleri ardına takmasına sebep olan, başlıca, " Modern Dünya Sistemi " ana başlığı altında üç cilt ile ortaya çıkardığı

özel sorunsalını, "Kapitalist Dünya Ekonomisi" olarak tarif ederek kökenlerini Avrupa Dünya Ekonomisinin oluşturduğu Modern Dünya Sisteminin tarihsel gelişimi açılmaya çalışılmıştır. Bu bölümün birinci alt kısmında, önce sistem olarak kapitalizmin ne olduğu konusu kısaca özetlenir ve sonra kapitalist dünya ekonomisinin büyük kurumsal yapılarının analitik tarifleri yer alır. Pek çok devlet ve kültürleri barındıran tek bir sistemde emeğin tek bir bölüşümünden oluşan modern dünya sisteminde bölgesel uzmanlaşmanın bir sonucu olan çekirdek – çevre, yarı çevre ilişkileri, kapitalist dünya ekonomisinin en temel özelliği olan, çevrede üretilen artı değere çekirdekte el konulması ve eşitsiz değişim, modern dünya sistemindeki büyük ayrımlar, bu ayrımların birbirinden nasıl farklılık gösterdikleri ve etkileşimleri anlatılmaya çalışılmıştır. Öte yandan Wallerstein'ın, trendler ve döngüler, meta zincirleri, devletlerarası sistem ve onun hegemonik döngüleri, ulus devlet gibi kavramlara ilişkin görüşleri betimlenmeye çalışılmıştır.

İkinci altbölümde Modern Dünya Sistemi tarihsel olarak özetlenmeye çalışılmıştır. Wallerstein'ın "uzun" olarak nitelendirdiği 16. yüzyıl Avrupa 'sında modern dünya ekonomisinin ortaya çıkması ile piyasa ticareti gelişmiş ve ekonomiye hakim olmuştur. Bu sistemin adı kapitalizmdir. Kapitalizm sistem çapında ya da küresel bir fenomen olduğuna göre, ekonomik, siyasal ve toplumsal süreçlerin gelişimini anlamak için kapitalizmin gelişimine bakmak gerekir. Wallerstein siyasal ve coğrafi sınırları aşan bütünselleşmiş ve tarihsel olarak genişleyen bu sistemin tarihsel işlevlerinin tanımı ve gelişimine yoğunlaşmıştır. Bu nedenle Kapitalist Dünya Ekonomisinin kurumları, tarihsel orijini, Avrupa'da doğmasının nedenleri, dünya imparatorluğuna dönüşmeme sebepleri ve neden sistemik kriz dönemi yaşandığı ve yeni düzene geçişin nedenleri, döngüler ve yüzyıllık eğilimlerle anlatılmak istenmiştir.

Her kuramın olduğu gibi Wallerstein'ın dünya sistemleri teorisine de çok sayıda karşıt görüş ve eleştiriler bulunmaktadır. Üçüncü Bölümde teoriyi iyi anlamak ve değerlendirebilmek için çeşitli eleştirilere yer verilmiş ve bunlar konu başlıkları ile değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Son bölümde bu betimleyici çalışmadan sonuç çıkarılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın başarılı olması ve konu ile ilgilenenlere yararlı olması dileği ile sunulur.

İÇİNDEKİLER

sayfa no

ÖZ.....iii

ABSTRACT..... iii

GİRİŞ.....1

BÖLÜM I- WALLERSTEIN'IN ENTELLEKTÜEL KİMLİĞİ, BU KİMLİĞİN OLUŞUMUNDAKİ ETKENLER VE BAŞLICA ÇALIŞMALARI 6

A-IMMANUEL MAURICE WALLERSTEIN KİMDİR?.....6

1.Entellektüel ve Siyasal Düşünce Yaşamı

2.Yaşadığı Çevre ve Zaman

3.Wallerstein'ın Düşünsel Yaşamını Etkileyen Yazarlar

a. Frantz Fanon'un Wallerstein Üzerindeki Etkisi

b. Fernand Braudel'in Wallerstein Üzerindeki Etkisi

c. İlya Prigogine ve Wallerstein

4. Wallerstein'ın Başlıca Çalışmaları

B- DÜNYA-SİSTEMLERİ TEORİSİNDEN ÖNCEKİ TOPLUMSAL DÜŞÜNCE BİÇİMLERİ VE TEORİLER 54

1. 18. ve 19. Yüzyıllarda Toplumsal Düşüncenin Oluşumunda Etkili Olan Devrimler

2. 18. ve 19. Yüzyıllarda Toplumu Açıklama Biçimleri ve düşünce akımları

C- DÜNYA-SİSTEMLERİ TEORİSİNİ ETKİLEYEN DÜŞÜNCE VE TEORİLER.....84

1.Marksizm ve Leninizm'in Dünya-Sistemleri Teorisi Üzerindeki Etkileri

a.Marksizmin Etkisi
b.Leninizmin Etkisi ve Emperyalizm

2.Max Weber ve Alman Okulu

3. Annales Okulu
a.Birinci Kuşak: March Bloch ve Lucien Febvre
b.İkinci Kuşak: Fernand Braudel
c.Üçüncü Kuşak : Emmanuel Le Roy Ladurie
ç.Annales Okulunun Dünya Sistemine Etkileri
d.Wallerstein'ın Annales Eleştirisi

4. Bağımlılık Okulu
a.Bağımlılık Okulu
b.Bağımlılık Okulunun Dünya Sistemi Teorisine Etkileri
c.Bağımlılık Okulu İle Dünya Sistemi Perspektiflerinin Karşılaştırılması

5. Kalkınmacı Görüş
a.Kalkınmacı Görüş
b.Kalkınmacı Görüş ile Dünya-Sistemleri Yaklaşımı Arasındaki Farklar ve Dünya Sistemleri Teorisinin Modernleşme Eleştirileri

BÖLÜM II- DÜNYA-SİSTEMLERİ TEORİSİ 131

A- DÜNYA SİSTEMLERİ ANALİZİNİN METODOLOJİSİ 131

1.Tarihsel Sistem Olarak Dünya Sistemi

2.19. Yüzyılda Sosyal Bilim Düşüncelerine Karşı Dünya Sistemi

3. Modern Dünya Sistemi Analizi

B- MODERN DÜNYA SİSTEMİ.....144

1.Kapitalist Dünya Ekonomisi

2.Wallerstein'ın Modern Toplumsal Değişime Uyguladığı Temel Kavramlar

a.Bütünlükler

(1) Mini Sistemler
(2) Dünya Sistemleri
i. Dünya İmparatorlukları
ii. Dünya Ekonomileri

b.Emeğin Bölüşümü

(1) Dünya Ekonomisinin Uzamsal Boyutu
i. Çekirdek
ii. Çevre
iii.Yarı Çevre

(2) Meta Zincirleri
(3) Eşitsiz Değişim
(4)Sermaye Birikimi

c. Dünya Ekonomisinin Zamansal Boyutu

(1)Döngüsel Ritmler
(2)Yüzyıllık Eğilimler

ç. Ters Dönüşler

d. Krizler ve Geçişler

e. Devletlerarası Sistem

f. Karşıtlıklar

3. Kapitalist Dünya Sisteminde Temel Konular

a. Ulus devlet

b.Toplumsal Sınıflar

(1) Sınıflararası Ekonomik İlişkiler
(2)Etnik Bilinç
(3)Sınıf Bilinci
(4)Sınıf ve Etno-Ulus

c. Statü Grupları

ç.Sistem Karşıtı Hareketler

d.Ekonomik Kalkınma ve İkili Ekonomi

C- MODERN DÜNYA SİSTEMİNİN TARİHSEL ANALİZİ...220

1. Feodalizm

2. Coğrafi Genişleme ve Portekiz

3.Dünya Ekonomisinin Dünya İmparatorluğuna Dönüşmemesi

4. Fransa ve İngiltere

5. Çevre ve Dış Alan

6. Daralma, Geçiş ve Krizler

7.Dünya-Ekonomisinde Hollanda Hegemonyası

8.Çekirdekte Savaş: 1. Aşama 1651-1689

9.17. Yüzyılda (Durgunluk Döneminde) Çevre

10.Çekirdekte Savaş: 2. Aşama

11.Kapitalist Dünya Ekonomisinin Gelişmesinin İkinci Çağı

a.Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi

b.Sanayi Devriminin önce İngiltere'de ortaya çıkmasının nedenleri

c.Fransız Devrimi

12. Çekirdekte Çatışma : 3. Aşama

13. Yeni Geniş Bölgelerin Dünya Ekonomisine Dahil Edilmesi

14. Amerika'nın Dekolonizasyonu

15. 19. ve 20. yüzyıllarda Amerika Hegemonyasının Yükseliş ve Düşüşü

BÖLÜM III- WALLERSTEIN'IN DÜNYA SİSTEMİ TEORİSİNE ELEŞTİRİLER.....324

A.GENEL OLARAK 324

B. ARISTIDE ZOLBERG'İN ELEŞTİRİLERİ..... 343

C.MORRIS JANOWITZ ELEŞTİRİLERİ.....346

Ç. ROBERT BRENNER'İN ELEŞTİRİSİ.....347

D. DANIEL CHIROT ELEŞTİRİSİ.....350

E. ANDRE GUNDER FRANK ELEŞTİRİSİ.....356

SONUÇ.....362

KAYNAKÇA.....368

ÖZGEÇMİŞ..... 376

GİRİŞ

Wallerstein, insanlık tarihinde tarım devriminden sonraki ikinci büyük dönüşümden biri olan ve günümüz toplum biliminin merkezini teşkil eden "modern dünyanın yaratılışı" ndan bugüne kadar ve özellikle son birkaç yüzyılda ortaya çıkan bazı yapısal değişimlerin yarattığı, günümüz dünyasını dünün dünyasından nitelikçe ayıran farklılıkları açıklamak için, modern dünyada toplumsal değişim sürecini analiz etme amacı taşıyan bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmaya başlarken, uygun analiz birimini belirlediği "kavramsal arayış" la yola çıkmak gerektiğini belirtmektedir.

Toplumsal dünyayı çağdaş bir perspektifle incelemek için toplumsal değişim üzerine başlıca olarak, uzun süreli ve geniş bir araştırma yapma gereksinimi vardır. Bu araştırma, Wallerstein'ın bu sorunun günümüz toplum biliminin en önemli sorusu olduğuna inandığı dünya-sistemleri analizidir. Bu nedenle, Wallerstein'ın analizinin iki temel hareket noktası bulunmaktadır. Birincisi, tek analiz birimi olarak aldığı Dünya-Sistemleri ve bunun sonucu olarak karşılaştırma yapmanın pek mümkün olmamasıdır. Yine, Dünya-Sistemleri analizi, sosyal bilimlerin gerçek hayatın tarifini ve yorumunu ciddi bir biçimde yakalamak için karşılıklı olarak aynı anda tarihsel ve sistemik olmak zorundadır. Wallerstein'a göre bu çözümlemelere ihtiyaç vardır.

Dünyaya, Wallerstein'ın dünya-sistemleri analizi diye adlandırdığı perspektiften bakmak için, aldığı iki büyük entellektüel karara göre, "**Analiz Birimi** " nin seçimi önemlidir ve ona göre tek makul analiz birimi, bir " **tarihsel sosyal sistem** ", olan "**dünya sistemi**" dir.

Wallerstein ekonomik, siyasal ve toplumsal gelişmeyi anlamanın ve tarihsel açıklamanın dünya sistemi bakış açısından devam etmesinin zorunlu olduğunu ve bütün fenomenlerin dünya sisteminin, hem bütünlüğü hem de onun alt parçaları için sonuçları bakımından açıklanması gerektiğini öne sürer. Böylece Wallerstein uzun tarihsel zaman ve büyük uzam üzerinde toplumsal tarihsel sürecin bütünlüğünün çözümlenmesini ister. Dünya sisteminin amacı, tümden gelimci perspektifle, dünyanın değişik yerlerinde ve tarihte değişik

zamanlarda, gelişen dünya siyasal ekonomisini daha geniş durum ve koşullarda anlamaktır.

Bu nedenle dünya sistemi perspektifi bir çok sosyolojik kavrama yeni bir anlam kazandırmıştır. Wallerstein, analiz biriminin devlet ya da ulus ya da halk olmadığını ifade eder ve çözümleme sonucunda pekçok değişikliği kabul ettiğimizi düşünür. Ona göre, en spesifik olarak devletlerin simgesel karakteristikleri ile ilgiden ilişkisel karakteristikleri ile ilgiye döneriz. Toplumsal sınıflar ve statü grupları bir devlet içinde gruplar olarak değil, dünya ekonomisi içinde gruplar olarak görünür.

Dünya-sistemleri bakış açısına göre, 20. yüzyıl'da yalnız bir dünya sistemi vardır. Dünya sistemi araştırmacıları sosyalist devrimlerin kusursuz etkileri olduğunu düşünmelerine rağmen sosyalist devletlerin hala kapitalist dünya ekonomisi sınırları içinde faaliyet gösterdiklerini tartışırlar. Böylece sosyalist devletlerin ekonomi, politika ve kültür üzerine politikaları belirli bir ölçüye kadar kapitalist dünya ekonomisinin dinamikleri tarafından zorlanmıştır.

Wallerstein'ın analizinin ikinci hareket noktası, **Methodenstreit** olarak anılan, - idiyografik hümanizm ve nomotetik bilim - arasında sosyal bilimlerin ayrımının olmamasıdır. Dünya sistemleri analizi toplumsal grupları değil toplumsal sistemleri konu alan bir çalışmadır, bu nedenle toplum bilim disiplinleri arasında ayrım olmamalıdır. Dünya-Sistemleri analizinin argümanına göre, kolektif insan davranışının üç alanı olan ekonomik, siyasal ve toplumsal ya da sosyo–kültürel alanlar toplumsal davranışın özerk alanları değildir ve ayrı mantıkları yoktur. Bu çeşitli yapılar " tek bir kurallar takımı " ve " tek bir zorunluluklar seti " içinde faaliyet gösterirler. Bu nedenle, Wallerstein'ın toplumsal sistemler çalışmasına yaklaşımı çok disiplinli olmaktan çok, tek disiplinli bir yaklaşımdır. Dünya-Sistemleri teorisyenleri bugünkü sosyal bilimler ayrımına göre tarih, ekonomi, siyasal bilim, antropoloji ve sosyoloji arasında geleneksel sınır çizgisini aşan yaklaşım yaratmaya çalışırlar ve bunların tek bir bilim konusu olduğunu düşünürler. Bu konunun psikoloji veya biyoloji gibi çok geniş bir alanı kapsadığı için "heuristic" veya "organizasyonal" amaçlarla bölünebileceğini ancak, kuramsal veya epistemolojik amaçlarla bölünemeyeceğini savunurlar. Sosyal bilimler arasındaki

bugünkü ayrım rasyonel bir ayrım değildir, söz konusu beş alanın kendi içindeki farklılıklar en az kendi aralarındaki farklılıklar kadar fazladır, ancak buna göre bir ayrım da mantıksızdır.

Tek bir sosyal bilim görüşü benimsenmiş olsa dahi tarih ile sosyal bilim arasında bir ayrım yapılır. Sosyal bilim "genelleyici" ve "model inşa edici" olarak görülürken, tarih somut ve özel olarak tanımlanır. Oysa Wallerstein'a göre tarih ile sosyal bilim tek bir konudur ve bunu "tarihsel sosyal bilim " olarak adlandırır. Zira herhangi bir dizi olay tekrarlanan olaylar üstüne kurulu kuram ve genellemelere dayanan kavramlar olmadan analiz edilemez. Bu anlamda tüm " tarih " " sosyal bilim "e dayanır. Öte yandan tüm sosyal bilimlerin tarihten çıkarılan genellemeler olmasının yanında tarih dışı yani evrensel herhangi bir genellemenin varlığından söz edilemez. Kavramlar ve kuramlar tarihe dayanır ve yalnızca belli zaman ve uzam parametrelerinde geçerlidir. Bu çıkarım sürekli evrilen bir sosyal dünya varsayımına dayanır. Tarihsel sosyal bilim ile siyaset arasındaki ayrım bugün olması gerekenden daha dardır. Değer yargılarından bağımsız tarihsel sosyal bilim olmamalıdır. Gerçek'e ilişkin herhangi bir iddia, höristik veya geçici bir gerçeklik olarak tanımlansa bile bir değeri vardır. Yapılan tanımlar yaşanılan ve evrilen sosyal durumları yansıtır. Wallerstein tarihsel sosyal bilimle siyaset arasında, nesnelliğe giden tek yol olan bir bağdan söz eder. Ona göre, "nesnellik dürüst olmaktır, gerçekten varolan toplumsal gerçekliğin bütüncül bir ifadesidir".

1990'larda Wallerstein'ın çalışması çağdaş ve gelecek konuları ile ilgili olup, "sosyal bilimleri açmak" sloganı ile bir isteği dile getirir. Wallerstein Dünya-Sistemleri analizinin bir teori olmadığını, göz ardı edilmiş olaylara ve aldatıcı bilgilere karşı ahlaki ve siyasal bir protesto olduğunu söyler. Dünya Sistemleri entellektüel değişime çağrıdır, 19 uncu yüzyıl sosyal biliminin bir eleştirisidir ve 19uncu yüzyıl sosyal bilim düşüncelerini düşünmemeye çağrıdır. Wallerstein 'a göre, dünya sistemleri analizi aynı zamanda bir siyasi görev de olan bir entellektüel görevdir zira dünya sistemi analizi sosyal bilimlerin ihtiyacı olan toplumsal gerçeğin araştırılması ve iyinin araştırılmasıdır.

Önceki toplumsal değişim modellerinin yetersizliklerini tamamlamak ve Marksvari modellerin ve o dönemde egemen olan yapısal - işlevsel teorinin, modernleşme teorisinin ve bağımlılık teorisinin yerini almak üzere ortaya çıkan

Dünya-Sistemleri teorisi 1970'lerde Amerika Birleşik Devletlerinde sosyolojide ortaya çıkan büyük bir teorik hareketin bir bölümüdür.

Dünya-sistemleri teorisinden önce, ABD sosyolojisinde büyük ölçekli, uzun süreli toplumsal değişim hakkında kuramlaştırmanın çoğu tarih dışıdır. O tarihlerde bazı bireysel uygulamalar dışında tarihsel sosyoloji ABD sosyolojisinde yalnızca küçük bir alt konudur. Sosyal bilimlerin tarihsel ve aynı zamanda sistemik olmak zorunda olduklarını düşünen Wallerstein tarihsel toplumsal sistem olarak Dünya -Sistemi teorisini ortaya atarak bu eksikliği gidermeyi amaçlamıştır.

Dünya-sistemleri teorisyenleri ekonomik süreçler ve bağlantılar konusunda, hukuki, siyasal, kültürel ve diğer kriterlerle tanımlanan dünya sisteminin analiz birimi olarak benimsenmesi ve bütünün incelenmesi yönünde ve çekirdek - çevre ve sömürü ilişkileri içinde eşitsiz değişim yoluyla çekirdeğe değer akışının analizinde Marksizmden ve Emperyalizm Teorisinden etkilenmiştir. Dünya-sistemleri teorisinin çözümlediği Modern Dünya Sistemi, 15. yüzyıl sonu ve 16. yüzyıl başında, feodal Avrupa'nın, yeniden dağıtıma dayalı dünya-sisteminin 14. ve 15. yüzyıl'da girdiği krizden doğan ve sürekli yayılma ve sonsuz sermaye birikimi ilkesine dayanan Kapitalist Dünya Ekonomisidir. Dünya-sistemleri teorisi Marksist toplum modelinin sınıf çatışmasını, kapitalizmin rekabet özelliğini ve kapitalin birikim sürecini Marksizmden farklı olarak küresel ölçekte ele alır. Dünya sistemi teorisyenlerine göre kapitalizm, modern çağda tarihsel değişimin bir motoru olarak sömürüye ve eşitsizliğe neden olmaktadır. Çevrede yaratılan artı değerin çekirdeğe, bir başka deyişle Avrupa'nın merkezine aktarımı ile doğan sistem zamanla Batı Avrupa tarafından sömürülecek dışsal çevreler yaratmıştır. Batının egemen olduğu dünya ekonomisinin ortaya çıkmasında bu dış tabakalaşma sistemi ve çekirdeğin çevredeki ekonomik sömürüsü önemli bir noktadır.

Wallerstein Fransız tarihsel metodolojiden (Annales Okulu) etkilenerek toplumsal gerçekliğin değişimin devamlı başarısı olduğunu düşünür. Terminolojilerinde hareket eden gerçeği yakalamak ister. Gerçeğin, "biz onu kapattıkça değiştiğini bu gerçek yardımıyla unutmaya eğilimli olduğumuzu" öne sürerek, bu devamlı değişen gerçeği yakalamak üzere kavramların anlam taşıdığı geçici

uzun süre ve büyük ölçek bütünlükler çalışmasını önerir. Bu bütünler, nisbi uzam-zaman özerkliği ve tamlığı gerektirmelidir. Bu bütünlükler Wallerstein'ın tarihsel toplumsal sistemler olarak adlandırdığı kavramlardır. Bu bütünlüklerin bir tarihi, bir başlangıcı, bir tarihsel gelişimi ve bir sonu vardır.

Tarihsel toplumsal sistem olan kapitalizmin iki temel karşıtlığı bulunmaktadır. Biri sınıf karşıtlığı (burjuvazi- proletarya) diğeri, aralarındaki ilişkinin eşitsiz değişim olduğu, alansal (çekirdek-çevre) karşıtlıktır. Kapitalizm, sistemin siyasal ve kültürel karışıklıklarının gizleyebildiği bu iki sömürü biçimini değerlendirir. Sistem döngüsel ekonomik krizlerin yarattığı siyasi-ekonomik baskıları, sınıf hiyerarşilerine dokunmadan, ancak alansal hiyerarşileri yeniden düzenleyerek uzaklaştırır ve döngüsel krizlerini iç ve dış genişlemelerle atlatabilir. Bu iki genişlemenin de mantıksal sınırları vardır. Dışa doğru (coğrafi) genişleme 20.yüzyıl'ın başında sınırlarına ulaşmıştır. Ancak içe doğru genişlemede (proleterleşme ve toprağın ticarileşmesi) hala yeterli alan mevcuttur. Sistem burada da sınıra geldiğinde sistemin gerçek krizine girilmiş olur.

Wallerstein şu anda kapitalist dünya-ekonomisinden sosyalist dünya yönetimine geçiş döneminde olduğumuzu belirtmektedir. Bu iki "yüzyıllık eğilim" sürecinin sonucu olan bir geçiştir. İki "yüzyıllık eğilim" in biri, sistemin yapısal genişlemenin sınırlarına yaklaşması, diğeri de yönetici gruplarla üretici grupların siyasal eğrilerinin yaklaşmasıdır.

Wallerstein'ın Dünya-Sistemleri Teorisi üzerine betimleyici çalışma yapılırken teorinin öncelleri ile arasındaki farklar ve teoriye yapılan eleştirilere yer verilerek, teorinin sosyolojideki yeri tanımlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca teori, Wallerstein'ın üç ciltlik Modern Dünya Sistemi çalışmasında dikkate aldığı beş yüzyıllık dönemin, döngüler ve yüzyıllık eğilimler halinde yaptığı tarihsel analizine başvurularak betimlenmeye çalışılmıştır.

BÖLÜM I

WALLERSTEIN'IN ENTELLEKTÜEL KİMLİĞİ, BU KİMLİĞİN OLUŞUMUNDAKİ ETKENLER VE BAŞLICA ÇALIŞMALARI

A- IMMANUEL MAURICE WALLERSTEIN KİMDİR ?

1930'da Newyork'ta doğan Wallerstein'ın entellektüel yaşamı ve aynı anda geliştirdiği siyasal düşünceleri, siyasetle yakından ilgili bir ailenin çocuğu olarak büyümesi sonucu ve gençlik yıllarında sosyalistlerin ve komünistlerin birbirlerine karşı söylemleri ile oluşmuştu. 1947 yılında girdiği Kolombiya Üniversitesinde lisans (1951) ve doktora diploması (1959) aldı. 1960'larda bir Afrika uzmanı iken, Kolombiya Üniversitesinde öğretim üyeliği sırasında üniversite sorunlarına ve öğrenci hareketlerine sempati duyan ve 68 hareketlerinde aktif yer almış bir akademisyen olarak sivrildi. Yaşamı ilerledikçe, kendisinin "akademik tescilim" dediği, toplumsal tarih alanında geliştirdiği "**Dünya- Sistemleri**" teorisi ile pek az kişinin yapabildiği akademik bir kült oluşturdu. (Ragin-Chirot, 1999).

Wallerstein'ın entellektüel biyografisi kendisinin ve diğerlerinin, davranışlarını belirleyecekleri, "çağdaş gerçeklik" konusunda uzun bir araştırmadır. Bu araştırma Wallerstein'n kendisi ve herhangi biri için hem entellektüel hem siyasidir. Wallerstein her zaman birinin aynı zamanda diğeri olmadan olamayacağını düşünmüştür. (Wallerstein, 2000: Xİ-XXİİ) Siyasal bakış açısı, Marksizmin değişik bir versiyonu olarak, sınıfların dünya sistemi perspektifi ile ulus ötesi görülmesidir.

1.ENTELLEKTÜEL VE SİYASAL DÜŞÜNCE YAŞAMI

Wallerstein, yazdığı süre içinde görüşlerinde rasyonel olduğuna inanır. Siyasal ve entellektüel gelişiminde karşısına çıkan üç dönüm noktası olduğunu belirtir. Birincisi, pek çoğu solun örgütsel tarihinde meydana gelen ve başını derde sokan - İkinci ve Üçüncü Enternasyoneller arasındaki ayrılıklar ile olan

kavgasıdır. İkincisi, İkinci Dünya Savaşından sonra Soğuk Savaş döneminde hız kazanan III. Dünya Bağımsızlık hareketleri içinde karşısına çıkan Afrika ve ulusal özgürlük hareketleridir. Enternasyonel tartışmaları aslında Wallerstein'ın kapitalist dünya ekonomisinin temel ve süregelen kutuplaşmasını görmezlikten gelen Avrupa tartışmalarını uygun bir anlama oturtmasını sağlamıştır. (Wallerstein, 2000:xxi-xxii). Üçüncüsü 1968 Dünya Devrimidir. Wallerstein bu dönemi Kolombiya Üniversitesinde doğrudan yaşamıştır ve devrim Wallerstein'ın hem liberalizmin illüzyonlarını hem de sistem karşıtı hareketlerin pembe görünüşü hakkındaki düşüncesini hafifletmeye yardımcı olmuş ve oto kontrol sağlamıştır.
(Wallerstein,2000:xxi-xxii)

Wallerstein'ın entellektüel gelişiminde iz bırakan Sosyalist Enternasyonelleri kısaca hatırlamak gerekirse; Birinci Enternasyonel 1864 yılında Karl Marx tarafından, " işçilerin kurtuluşu yine işçilerin kendi görevi olacaktır" sözleri ile sona eren açılış manifestosu ile Uluslararası İşçi Birliği olarak kurulmuştu. Amacı, işçi sınıfının karşılıklı yardımlaşmasını, ilerlemesini ve özgürlüğe kavuşmasını gerçekleştirmekti. Marx ve Marx ile ilişkileri pek güçlü olmayan Prudhon taraftarları Uluslararası İşçiler Birliği'ne katıldılar. Brüksel'de yapılan kongrede Marksist ve diğer sol Prudhoncular üretim araçlarının kollektif mülkiyetini öngören bir program hazırladılar. Ancak daha sonra bölünmeler meydana geldi ve Uluslararası İşçiler Birliği'nin Amerika Birleşik Devletlerine taşınmasından sonra dağıldılar.

1889'da Alman Sosyal Demokrat Partisinin girişimi olarak ve Frederich Engels tarafından kurulup 23 ülkenin sosyalistlerini biraraya getiren İkinci Enternasyonel, 1914'te savaşı destekleyen ayrılmalar yüzünden dağıldı. İkinci Enternasyonel'de sosyalizmin her kesimi yer almıştı. Ancak bu görüş ayrılıklarının daha da şiddetli ve hoşgörüsüz olmasına neden oldu. Alman Sosyal Demokratlar Karl Kautsky'nin ortodoks Marksizmi ile Revizyonizm akımının önderliğini yapan Bernstein çatışıyorlardı. Bernstein'a göre bir çok olay Marksizmi yalanlamıştır. Sınıf uyuşmazlıkları şiddetlenmemiş, tekelleşme öngörüldüğü gibi hızlı ve tam olarak gerçekleşmemiştir. Buna göre de tarihsel diyalektiğin devleti ve çatışmasız toplumu gerçekleştirme olasılığı düşüktü. (Aron, 1994:146). Ülkelerin endüstrileri geliştikçe işçinin sefalete sürükleneceği, işçi kitlelerinin artacağı, sermaye monopollerinin sayısının azalacağı, artan proletaryanın sermayeyi

devireceği ve üretim araçlarına el koyacağı tezi doğru çıkmıyor, proletarya fakirleşmiyor, monopoller yerine sermaye bölünüyordu. İşçinin vatanı olmadığı tezi Birinci Dünya savaşında doğru çıkmamıştı. Bu anti tezlerle Bernstein Marksizmi yumuşatmak istedi. Alman Sosyal Demokrat Karl Kautsky ile Bernstein arasındaki bu uyuşmazlıklarda Bernstein yenildi. Ortodoks Marksizm kazanmıştı. 1920'lerde reformist bir biçimde yeniden kurulan II. Enternasyonel bütün bunlardan sonra, Sosyalist İşçi Enternasyoneli kurulunca ortadan kalktı. 1921'de Viyana'da Sosyalist Partiler toplanarak bir Enternasyonel kurdular, bunlar daha sonra İkinci Enternasyonel'e yaklaştı ve Mayıs 1923'te Hamburg Kongresinde Sosyalist İşçi Enternasyoneli ile birleşti.

1919'da Enternasyonelleri canlandırma girişimi olarak Moskova'da kurulan Üçüncü Enternasyonel, emperyalizm karşıtı ve devrimci proletarya partilerinin uluslararası birliğini oluşturan önemli bir adımdı. (Löwy, "Towards a Fifth International", International Viewpoint Archives, çevrimiçi, Feb. 2003). Rusya'da, zaferini emekçilerin zaferi olarak tanımlayan Marksgil Bolşevikler iktidara geldi. Sovyet rejimi emekçi sınıfının diktatörlüğü idi. Üçüncü Enternasyonel, Bolşevikler ve 1915'ten sonra da İkinci Enternasyonel karşıtı olan Lenin tarafından gerçekleştirildi. Kurucu Kongre Mart 1919'da 21 ülkeden 54 delege ile toplandı. (T.C. Dışişleri Bakanlığı, " Sosyalist Enternasyoneller ", Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, Siyasi Tarih, Üçüncü Bölüm, çevrimiçi, htm+sosyalist+enternasyoneller,14.04.2004). 1919-1924 yılları arasındaki üyeleri arasında Antonio Gramsci, Clara Zetkin, Andrés Nin ve Jose Mariategui bulunmaktaydı. Üçüncü Enternasyonel Lenin öldükten sonra Stalin'in "tek ülkede sosyalizm" politikasına eğilim gösterdi. Stalin ulusal komünist partilerin Enternasyonel'den bağımsız politika geliştirdikleri bir zamanda sosyalizmin yerini tek ülke olarak değerlendiriyordu. Buna karşın 1936-1938 yıllarında İspanya'da Uluslararası Barikat etkin oldu. Üçüncü Enternasyonel 1943 yılında İkinci Dünya Savaşında Nazilere karşı direnişi ve ulusal cephelerin kuruluşunu kolaylaştırmak için Stalin tarafından feshedildi. (T.C.Dışişleri Bakanlığı, " Sosyalist Enternasyoneller", Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, Siyasi Tarih, Üçüncü Bölüm, çevrimiçi, htm+sosyalist+enternasyoneller, 14.04.2004).

Marksist düşünce ikiye ayrılmıştı : Marx öngörülerinden farklı bir biçimde oluşan Bolşevik yorumu ile sosyalizmin ortak mülkiyet ve planlama yanında siyasal demokrasi olduğunu öne süren Batılı Marksistler. Üçüncü yol Çin – Sovyet anlaşmazlığı ile başlamıştı. Çin sosyalizmine göre Sovyet rejimi revizyonistti ve burjuvalaşma yolunda idi.

Wallerstein'a göre, çekirdek ülkelerdeki sosyal demokratlarla çevre ülkelerdeki popülist-ulusalcılar aynı çıkar gruplarını temsil ediyordu. Bu gruplar hükümetlerde zaman zaman yer almakta, ancak yalnızca orta sınıfa bazı kazançlar sağlayabilmekte ve kapitalist dünya-ekonomisinin işleyiş tarzını değiştirememekteydi. Kısaca, sosyal demokratların reformları yalnızca orta sınıflara maddi yararlar sağlamaktaydı ve alt tabaka bunun farkında ve karşısındaydı. Wallerstein İkinci Enternasyonali bu anlamda bir başarısızlık olarak niteliyordu. Üçüncü Enternasyonal ise Sovyet liderliğinde gerçekleşen bir organizasyon ve 'tek ülkede sosyalizm' ilkesini yansıtıyordu. Wallerstein, 1914'te dünya-ekonomisine en iyi ihtimalle yarı çevre bir konumdan girmek üzere olan Rusya'nın, Rus Devrimi sonrası büyük bir sanayi toplumuna dönüşmesi ile Üçüncü Enternasyonal'in görünen amaçlarını gerçekleştirdiğini ve İkinci Enternasyonal'den daha başarılı olduğunu ileri sürerek genel anlamda sosyalist hareketlerin amaçları göz önünde tutulduğunda daha ilerici olduğu sonucuna varmaktadır.

Wallerstein gelecekte güçlü bir ideolojik ve siyasal vizyona sahip olacaktı ancak Amerikan siyasetini entellektüel ilgi alanının odağı yapmayacaktı. Lise yıllarından beri Avrupa dışı dünyaya yakın ilgisi vardı. Kolombiya Üniversitesine girdiğinde yeni bağımsızlığına kavuşmuş Hindistan'a ilgi duyuyordu. Modern Hindistan'daki olayları takip ediyor, özellikle Gandi ve Nehru okuyordu. Gandi'nin, İngiliz yönetimine karşı şiddet içermeyen direnişi Amerika'daki demokratlar arasında büyük sempati toplamıştı. 1951'de bir uluslararası gençlik kongresine katıldı. Bu kongrede Afrika'dan, yaşları kendinden daha büyük, ülkelerinde önemli pozisyonlarda olan pek çok delege ile tanıştı. 1952'de bir başka gençlik kongresinde yer aldı. Bir anda kendini bir karışıklığın tam ortasında bulmuştu. Bu karışıklık o anda Fransız Batı Afrikasında idi ve yakın gelecekte bağımsızlık hareketleri olacaktı.

Newyork'ta ve uluslararası çevrede yabancı öğrencilerle birlikte olması Wallerstein'ı iyi bir zamanlama ile Afrika çalışmalarına yöneltti. Wallerstein Amerikan siyaseti yerine Afrika'yı entellektüel ilgi alanının ve dayanışma çalışmalarının odağı yaptı. Wallerstein'ın entelektüel ve siyasal formasyonunda Afrika'nın çok önemli yeri oldu. Afrika sömürgeciliğini Georges Balandier ile birlikte çalışmış olduğu Paris'e gitti. Sömürge toplumsal değişiminde uygun analiz biriminin kabile değil, sömürge olduğunu Balandier'den öğrendi. (Goldfrank, 2000). Fransızca konuştuğu ve bağlantıları olduğu için, Avrupa dil engellerini aşarak Afrika konusunda çalışan bir kaç akademisyenden biri oldu. Amerika' da kuşağının önde gelen makro sosyologları arasında yalnız Wallerstein Üçüncü Dünyada alan çalışması yaparak önemli bir süre geçirdi. 1955'te Afrika'da çalışmak ve Altın Sahilleri (Gana) ve Fildişi Sahillerinde milliyetçi hareketlerin doğuşunda gönüllü birliklerin rolü üzerine çalışma yapmak üzere Ford Afrika Vakfı katılımı kazandı. 70'li yıllarda, bir Afrika akademisyeni olarak entellektüel rol oynadı. Afrika konulu pek çok kitap ve makale yazdı. 1973 'te Afrika Çalışmaları Birliği başkanı oldu. Yirmi yılı aşkın bir süre Afrika'nın her yerini gezdi.

Entellektüel araştırması Wallerstein'ı kendi ülkesinin bildik sessizliğinden alıp çağdaş Afrika'ya erken götürmüştü. Wallerstein Afrika'ya ilk gittiğinde ve çalışmasına başladığında Afrika hala sömürge kıtaydı. Wallerstein'ın bu ilgisinin nedeni şuydu; Wallerstein 1950'lerde, 20. yüzyılda meydana gelen en önemli şeyin, - bugün Kuzey-Güney ilişkileri ya da merkez-çevre ilişkileri veya Avrupa-merkezcilik olarak adlandırılan - Batının dünyanın geri kalan bölümü üzerindeki kontrolünün kaldırılması mücadelesi olduğuna inanıyordu.

19. yüzyıl'da sömürgecilik hareketleri sonucu, koloniyal devletlerle bugün Üçüncü Dünya dediğimiz az gelişmiş ülkeler arasında oluşan siyasal bağımlılık , ırk eşitsizlikleri ve ekonomik sömürü ilişkileri 20. yüzyıl'ın ikinci yarısında sömürge devrimi ile ortadan kaldırıldı. Bu ülkeler siyasal ve ekonomik bağımsızlıklarını sömürge ayaklanmaları, ulusal özgürlük hareketleri, ulusal bilinç, eşitlik bilinci ve self determinasyon ile geri kazanmaya çalıştılar. Bu özgürlük hareketleri İkinci Dünya Savaşından sonra güçlerini yitiren sömürgeci devletlerin

sömürülerini gevşetmeleri nedeniyle de hız kazandı. Sovyetler Birliği'nin katılmadığı 1955 Bandung Konferansında Çin Halk Cumhuriyetinin çabaları ile Asya ve Afrika Devletlerini kazanmak amacıyla ulusların eşitliği, egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı, öteki ulusların içişlerine karışmama ve büyük devletlerin üyesi olduğu uluslararası örgütlere katılmama gibi sömürgecilik karşıtı, bağımsızlık ve tarafsızlık anlayışı doğrultusunda kararlar alındı. Buna karşılık, barış içinde bir arada olma ilkesini benimsemiş olan Sovyetler Birliği Asya Afrika ülkelerini yanına almak ve siyasal yarar sağlamak amacıyla hareket ederek sosyalist olsun olmasın tüm Bağlantısızlara yöneldi (Sander,1994:365). Soğuk Savaşı şiddetle reddeden, Yugoslavya ve Hindistan'ın etkin politikalar izleyerek başı çektiği Bağlantısızlar, iki süper güç olan ABD ve SSCB arasındaki rekabetin kendilerini ilgilendirmediğini, onların ve dünyanın ilgilenmesi gerekenin dünyanın aç olan yarısının geleceği olduğunu düşünmekteydiler. İki Pakta da katılmayıp daha çok az gelişmiş ülkeler ile işbirliği içinde olmuşlardır.

1955 Bandung Konferansı sırasında Afrika'da beş bağımsız ülke varken, sayıları hızla artmış ve 1963 yılında 31'e yükselmişti. Yeni bağımsız olan Afrika ülkeleri bloklardan uzak kalmak amacıyla Gana'nın devlet başkanı Kwane Nkrumah liderliği ile bir Afrika Birliği kurdular. Bağlantısızların bir unsuru olan Afrika Birliği'nin amacı Doğu ve Batı blokları karşısında Afrika'nın kişiliğini korumak ve Afrika'da kendi aralarında ortaya çıkacak sorunları ve anlaşmazlıkları büyük devletlerin müdahalesine imkan vermeyecek şekilde çözmekti. (Armaoğlu, t.y.: 628)

Asya–Afrika milliyetçiliği, ekonomik ve siyasal bağımsızlık ve modernleşme hedefleri doğrultusunda, yabancı yönetimi ve egemenliğine karşı mücadele, beyaz insanla eşit muamele görme isteği ve kalkınma ilkeleri ile Avrupa milliyetçiliğine tepki idi. Kendilerini proleter uluslar olarak tanımlayan Asya-Afrika ulusları öncelikle bağımsızlıklarını kazanma, ama daha sonra aralarında birlik oluşturacakları uluslararası kimlik edinme çabalarına karşın ekonomik sömürüden kurtulamamışlardır. Sermaye birikimi yetersizliği onları gelişmiş Batıya bağımlı kılmıştır.

Wallerstein'ın Afrika deneyimli bir Newyork' lu olarak, ırk ve etnisitenin önemi konusundaki bilincini pekiştirmiş ve siyasal duyarlılığını büyük ölçüde keskinleştirmiştir. Afrika Wallerstein'ı özellikle Paris'te yaptığı çalışmaları sırasında siyahi edebiyatı ile tanıştırmış ve Afrika bağımsızlığı hareketleri konusundaki çalışmaları ile Wallerstein'a esin kaynağı olan Frantz Fanon'un yazılarına ulaştırmıştır.

Wallerstein'ın sistem karşıtı hareketler olarak adlandırdığı, dünyada sol hareketin en önemli olaylarından biri olan 1968 Devrimi Wallerstein'ın kariyerinde önemli bir dönüm noktasıydı. 1968 öğrenci hareketleri onu sola daha da yaklaştırmış, aktif olarak yer aldığı için, araştırmasını ve Modern Dünya Sistemi'ni yazmasını aksatmış, yaklaşık yirmibeş yıllık birliktelikten sonra Kolombiya Üniversitesinden ayrılmasına ve bu akademik kuruluşa karşı onu bir tür idealize edilmiş öc almaya zorlamıştır.

Wallerstein, İkinci Dünya Savaşından sonra kapitalist dünya-sisteminin ürünü olarak komünizm, sosyal demokrasi ve ulusal özgürlük hareketlerini sistem karşıtı hareketler olarak nitelendirdi. Wallerstein'ın sistem karşıtı hareketlerini oluşturan toplumsal ve ulusal hareketler, tarihsel sol sistem karşıtı hareketlerinin en önemlileri olan Batı sosyal demokratları, Doğu komünistleri ve Üçüncü Dünya milliyetçilik hareketleridir. Bu hareketler sisteme karşı mücadelede yığınları harekete geçirmesine karşın, aynı zamanda paradoksal olarak sistemin siyasal istikrarı için de kültürel bağlar oluşturarak tarihsel görev yapmışlardır. Zamanla dışarıdan ABD ve uluslararası toplumda diğer dışsal aktörlerin karşı devrimci hareketleri ve saldırıları sonucu olarak ve kendilerinin sistemik hataları ile içsel rahatsızlıkları nedeniyle sorunlar yaşadılar. Bu sorunlara tepki olarak 1960'larda yeni toplumsal hareketlerin temsil ettiği yeni sol ortaya çıktı. Bu yeni hareketlere göre, statükocular güçlü, buna karşı eski sol hareketler yetersizdi. Yeni sol hareketlerin bu suçlamaları ile başkaldırı niteliğinde 1968 Devrimi adı altında bir süreç başladı.

Bir dünya devrimi olan ve 1960 ortalarında başlayıp yaklaşık on yıl süren 1968 Devrimi 1848 Devrimleri gibi halk egemenliği devrimi idi ve onlar gibi başarısızlığa uğradı. Her iki devrimde de radikal yenilik istek ve heyecanı kısa

zamanda sona ermişti. 1968 olayları çeşitli yerlerde farklı farklı karışımlarla cereyan etti. Planlanmamış ve hesaplanmamış olaylar dizisi olan 1968 protestoları bünyesinde şu üç espriyi topluyordu: savaş karşıtı ruh, ağırlıklı olarak siyah çevrelerin üniversitenin yanlış tutumuna karşı savunması ve öğrenci siyasal hakları. (Goldfrank, 2000). 1968 Devrimleri, eski sistem karşıtı anti kapitalist ideolojilerle birlikte yeni anti kapitalist ideolojiler geliştirerek kapitalist dünyanın egemen güçlerine karşı yapılmıştı. 1968 Devrimleri ayrıca, II. Enternasyonel sosyal demokratlarının, III. Enternasyonel komünistlerinin ve Güneyde ulusal kurtuluş hareketlerinin, diğer bir deyişle eski solun, zayıf, yozlaşmış, egemen güçlerle uzlaşmış olan ve muhtaç olanları ihmal edici ve kibirli oldukları iddiasına sahipti. (Arrighi, Hopkins, Wallerstein, 1991:115). 1968 Dünya Devrimi, tarihsel sistem karşıtı hareket olarak, Eski Sol adıyla anılan hareketin, bu dünya devriminin çeşitli yerel boyutlarına katılanların mücadelelerinin hedefi olduğunda bir karar anı olmuştu.

1968 Devrimi dünya toplumsal sisteminde güç dengesini tabi gruplar lehine değiştirme hedefini tutturmuştu. Devrimin sonucu olarak, Üçüncü Dünya halklarının ulusal egemenlikleri sağlamlaştı. Egemen statü gruplarının gücü merkez, çevre ve yarı çevre ülkelerde azaldı. Sermaye ile emek arasındaki ilişkide emeğin huzursuzluğunu giderme sorunu sermayenin daha da duyarlılığını gerektirdi. Devletin sivil toplum üzerinde etkisi azaldı.

Wallerstein, 1968 Devrimlerinin merkezci, reformist liberalizmin entellektüel ve siyasi normlarda elde ettiği mevzilere önemli bir engel oluşturduğunu, bunun sonucunda da muhafazakar güçlerin, özgün devlet karşıtı, reform karşıtı yönelimlerine geri dönerek özgürleştiklerini belirtir. 1968 Devriminin en önemli kalıcı sonuçlarından biri, bu hareketlerin öğretmiş olduğu, kaçınılmaz ve geriye çevrilemez ilerleme teorisinin reddi idi. (Wallerstein, "A Left Politics for the 21st Century ? or Theory and Praxis Again" , çevrimiçi, www transformaties org/bibliothek/wallersteinleftpol.htm 16.04.2004). Dünya böylece sistem karşıtı hareketlerden uzaklaşmaya ve hareketlerin o ana kadar başlıca ilerleme ve değişim mekanizmaları olarak korumuş olduğu devlet yapılarının meşruluğunu saymamaya başlamıştı. Aslında anti-devletçilik yalnız belirli yönetim biçimlerinin değil tüm devlet yapılarının meşruiyetine karşı olduğu için dünya sisteminin siyasal

istikrarını zayıflattı ve yapısal krizi daha da hızlandırdı. (Wallerstein, "A Left Politics for the 21st Century ? or Theory and Praxis Again", Çevrimiçi, www transformaties org/bibliothek/ wallersteinleftpol. htm. 16.04.2004). Neoliberalizm ve neokonservatizm denilen bu akımlar ideolojik olarak Thatcher ve Reagan rejimlerinde görüldü. (Hopkins, Wallerstein, 2000: 279)

2.YAŞADIĞI ÇEVRE VE ZAMAN

Wallerstein'ın hayatı üç ayrı yerde geçmiştir. Newyork, Paris ve Batı Afrika. Wallerstein'ın entellektüel ve siyasal görüşlerinin şekillenmesinde bunların etkileri olmuş ve onun yaklaşımına Anglo-Amerikan ve Avrupa merkezli akademisyenlerden ayırıcı nitelikler kazandırmıştır. Zamansal ve uzamsal ilişkiler dizisi, akademik kavgalara karşı zaman zaman bir aceleciliğe dönüşen hoşgörüsüzlük , tükenmeyen entellektüel ve pratik enerji kapasitesi ve mücadeleci ve aktif tarzı bu nitelikler arasında yer alır. Wallerstein aslında Newyork'ta doğup tüm öğrenimini Newyork'ta yapan bir Newyork'lu olduğu halde bilincini dışarıda kazanmıştır. Ancak dünyanın en önemli kenti Newyork'un, Wallerstein'ın gençlik yaşamında ve kişiliğinin oluşmasında önemli rol oynamasında, Birleşmiş Milletler Örgütü gibi uluslararası örgütler merkezlerinin olması sebebiyle kozmopolitliği, Rockefeller ailesi ve Robert Moses gibi ünlü sınıfları ve devlet gücünü bulundurması, Fiorello La Guardia, Herbert Lehman, Jackie Robinson gibi simaları barındıran etnik ve toplumsal hareketliliğinin bulunması, Greenwich Village ve Sol gibi kültürel ve siyasal köktenciliklerin varlığı, Wall Street gibi iş dünyası ve finans merkezinin bulunuşu, Beşinci Cadde , Broadway ve Madison Avenue gibi moda ve reklamcılık merkezi, sanat, basın ve yüksek kültür merkezi oluşunun da payı vardı.
(Goldfrank, Walter L., "Paradigm Regained? The Rules Of Wallerstein's World System Method", Journal of World - Systems Research, VI, 2,Summer/Fall, 2000-150-195, çevrimiçi, http// csf.colorado.edu/jwsr,t.y.).

Wallerstein, kozmopolitliği ve protest unsurları barındırması ile Harward ve Yale'in yumuşak liberalizmine zıtlık oluşturan Kolombiya Üniversitesinin

Newyork'un kültür ve öğretim yaşamında en önemli paya sahip olduğu ve entellektüel faaliyetlerinin en parlak günlerini yaşadığı dönemde bu üniversitede görev alarak iyi bir düşünsel ve maddi kazanım elde etmişti. Lionel Trilling, Jacques Barzun, Meyer Schapiro, Richard Hofstader, Herbert Marcuse, Franz Neumann, Karl Polanyi gibi akademisyenlerle birlikte Mc Cartizmin uygulamalarına karşı mücadele etti. (Goldfrank, Walter L., "Paradigm Regained? The Rules Of Wallerstein's World System Method", Journal of World - Systems Research, VI, 2,Summer/Fall, 2000-150-195, çevrimiçi, http//csf.colorado.edu/ jwsr, t.y.).

Wallerstein, entellektüel biyografisini oluşturan, "tam bir çağdaş gerçeklik " konusundaki uzun araştırmaya İkinci Dünya Savaşı yıllarında Newyork'ta lisedeyken başladığını söyler. Ailesinin siyaset bilincine sahip bir aile olduğunu ve evlerinde dünya işlerinin devamlı konuşulduğunu yazar. Nazizm ve Faşizmle mücadele Pearl Harbour'dan çok önce en önemli ilgi alanı olmuştur. İkinci ve Üçüncü Enternasyonaller arasındaki sürede küresel sol içinde meydana gelen büyük ayrılığın farkında olduklarını söyler. Savaş zamanı birliğinin ölü sessizliği atmosferinde bile iki Enternasyoneli ayıran olaylar çok önemliydi ve bunları mahalli düzeyde Wallerstein'a yansıtan da Newyork Liberalleri ve Amerikan İşçi Partisi arasındaki siyasi farklılıklardı.

1947 yılında Kolombiya Üniversitesine girdiğinde, gençlik yıllarında kampüsteki en hareketli organizasyon Amerikan Veteran Komitesi (AVC) idi. Bir veteran olmak için çok genç olmasına rağmen AVC'nin umumi toplantılarına katılıyordu ve bu toplantıların da aynı bölünme tarafından parçalandığını gördü. Wallerstein'ın bu toplantılara tepkisi karmaşıktı. Sosyal Demokratların Komünistlerle ilgili eleştirilerine hemen hemen her konuda inandırılmıştı. Aynı zamanda Komünistler de Sosyal Demokratlar hakkında söylediklerinde hemen hemen her konuda Wallerstein'ı ikna etmişlerdi. Bunlar; onların kronikleşmiş, Batılı nasyonalizme baskı için zemin hazırlamalarındaki, kapitalist kutuplaşmaya karşı muhalefetlerindeki inanılmaz zayıflıkları ve ırkçılık konusunda adaletsizlikle ilgili olarak ciddi performans eksikliklerinin olması idi. (Wallerstein, 2000: xxi-xxii)

Bu durum Wallerstein'ın o güne kadar siyaseten mücadele etmek zorunda olduğu ikilemleri yaratmıştı. Entellektüel olarak, yıllarca yazılarında geliştirdiği bir dizi soruya yönelmesine neden olmuştur. Örneğin; sistem karşıtı hareketler olarak adlandırdığı şeyin doğası ve bunların faaliyetlerinin nasıl, kendilerini asla tamamiyle kurtaramayacakları sistemik güçler tarafından oluşturulduğu gibi. Wallerstein'ın bunları tarihselleştirmeye başlamasının nedeni, bu hareketlerin, yaptıkları şeyleri nasıl yaptıklarını anlamak ve aynı zamanda mümkün olan siyasi seçenekleri daha iyi formüle etmektir. (Wallerstein, 2000: xii-xxii)

Wallerstein'ın entellektüel çalışmasının merkezinde her zaman "siyasal çıkarlar" olmuştur. (Ragin-Chirot, " Immanuel Wallerstein'ın Dünya sistemi: Tarih olarak Siyaset ve Sosyoloji", Tarihsel Sosyoloji, Ed: Theda Skocpol, 1999). Savaş sonrası 1945-1950 döneminin ilk yılları herşeyin mümkün göründüğü heyecanlı günlerdir. Bu günler Wallerstein ve pekçoğu için Kore'de savaş ile sona ermişti. Anti-komünizmin etkisi birden bire arttı ve ABD'de Mc Cartizm serpilmeye başladı. Wallerstein 1951 - 53 ' te orduda çalıştı ve Kolombiya Üniversitesine döndüğünde Amerikan siyasi kültüründe bir fenomen olarak Mc Cartizm üzerine master tezi yazmaya karar verdi. Mc Cartizmin, komünistlerle yalnızca marjinal olarak ilgili olan, gerçekte öncelikle gelişmiş konservatiflere karşı yöneltilmiş olan bir pratik sağ programı olduğunu öne sürmek üzere, "*Yeni Emek Adamı*" nda gelişmiş konservatiflerle pratik sağ arasında, Wright Mills'in ayrımına yöneldi. 1950 'lerin dili ile kendini siyasi sosyolog olarak nitelendirdiğini ve bu makalenin kendi düşüncelerini doğruladığını düşündü.

1950'lerde ve sonrasında uzun bir zaman Wallerstein'ın, neyin en önemli olduğu konusundaki düşüncesi pek paylaşılmadı. Bazılarının demokrasi ve totaliteriyanizm arasında olanı soğuk savaş olarak adlandırmaları ve diğerlerinin burjuvazi ve proletarya arasındakini kavga olarak adlandırması, pekçoğu için zamanımızın ana belirleyici konusu idi. Wallerstein'ın yaptığı şey bu nedenle, yalnız siyasi ve akademik dünyalarda geniş konsensusa karşı değil, aynı zamanda kendisinin içselleştirdiği hakim görüşten türeyen kavramlara karşı da yukarı doğru bir mücadele idi. Afrika artık Wallerstein'ın çalışmasının deneysel mekanı değildi ancak bir yandan çağdaş dünyada alevlenmiş siyasi

olaylara ve öte yandan modern dünya-sisteminin tarihinin nasıl analiz edileceğine ilişkin akademik sorulara ilgi duyduğu için Afrika çalışmaları yaptı. (Wallerstein, 2000, xii-xxii)

Wallerstein başlangıçta, akademik ve politik toplantıların ancak çağdaş gerçekliğin deneysel analizi hakkında olduğunu düşünüyordu ama sonra aynı analiz araçlarının kendilerinin sorgulanması gerektiğinin farkına vardı. Kendisine öğretilenlerin deneysel analizlerini kısıtladığını ve yorumlarını zedelediğini gördü. 20 yılı aşkın bir süre içinde yavaş yavaş görüşleri değişti, 1970'lere kadar dünyaya dünya- sistemleri analizi dediği- ki bu onun akademik markası oldu - perspektiften bakmaya çalıştığını söylemeye başladı.

1960'ların ortalarında Kolombiya Üniversitesinde iken Wallerstein, daha sonra 1974 yılında yazdığı "Modern Dünya Sistemi" *I.* Cildi (The Modern World System I) ve 2000 yılında yazdığı *" Wallerstein Özet "* (The Essential Wallerstein)'i atfettiği, uzun yıllardır arkadaşı ve meslektaşı olan Terence Hopkins ve araştırma asistanı Michael Hechter ile Kolombiya'da seminerler ve dersler vererek erken modern Avrupa'nın gelişimini incelemeye başladı. Kolombiya ayaklanmalarında arkadaşı Terence Hopkins ile birlikte radikal öğrencilerin öfkelerini anlamış ve isteklerini desteklemişti. Wallerstein Kolombiya Üniversitesinde siyah öğrencilerin güvendikleri bir kaç beyaz profesörden biriydi. Hazırlanan sol reform taslaklarında baş rolü üstleniyordu. O sırada, Amerikan üniversitelerindeki huzursuzluğu ve sorunları kendi dünya-sistemleri bakış açısı ile de birleştirerek ılımlı bir yaklaşımla dile getiren, ama akademi yaşamında epeyce kafa karıştıran bir kitap yazdı. Öğrenci hareketlerine desteğinde sivrilen Wallerstein geçimsizlik nedeniyle okuldan ayrıldı ve mücadelesinde sayısız faaliyetleri ile katkılarının bulunduğu sosyoloji bölümündeki görevini kaybetti. 1971 yılında Terence Hopkins ile birlikte, artık kendileri için zevkli olmayan Kolombiya'daki görevlerinden ayrılarak Binghampton'daki Newyork Eyalet Üniversitesine gitti. Binghampton'a seçkin profesör ve kürsü başkanı olarak atanan Wallerstein, fakültede boş olan pozisyonların doldurulması , kısa dönem yabancı konuk profesörlere yardımcı profesörlük ve Fernand Braudel araştırma merkezini ve yeni çıkan Review dergisini desteklemek gibi alışılmamış fırsatlarla karşılaşmıştı. 1971 yılında gittiği, Quebec gibi hararetli, ulusçuluk ve

etnisite tartışmalarının cereyan ettiği bölgede, Montreal Mc Gill Üniversitesinde dünya-sistemleri, sınıf ve etnisite arasındaki etkileşimle ilgili düşüncelerini pekiştirdi. Bir süre burada çalıştıktan sonra, dünya sistemi teorisinin geliştirilmesi için kurulmuş olan, Fernand Braudel Merkezinin bulunduğu Binghampton'a 1976 yılında döndü. Fernand Braudel Merkezi'nde uzun, emeğin proleterleşmesi sürecinde hane halkı, Güney Afrika, Osmanlı İmparatorluğunun kapitalist dünyaya katılması gibi pek çok konu üzerinde kollektif araştırma projeleri geliştirdi. İkinci büyük kurumsal faaliyet olarak diğer disiplinlere mensup sosyal bilimcilerin kısmi katkılarıyla Amerikan Sosyoloji Birliği'nin Dünya Sistemi Politik Ekonomisi adlı yeni bölümünü oluşturdu. Binghampton dünya-sistemleri analizinin en önemli merkezi olurken Wallerstein'ın eski öğrencileri ve kimi meslektaşları John Hopkins, Stanford, Arizona, California, Cornell, Emory ve Kansas State gibi Amerika'nın diğer üniversitelerinde de dünya-sistemleri analizi üzerine çalıştılar. Wallerstein'ın Amerika'daki etkisi sosyoloji dışında diğer disiplinlerde de artarak yayıldı. Amerika Tarih Birliği (American Historical Association- ASA) ve Amerika Siyasal Bilim Birliği (American Political Science Association) gibi kurumlar yıllık toplantılarında Wallerstein'ın çalışması üzerine paneller düzenlediler. 1994-1998 arasında Uluslararası Sosyoloji Birliğinde (International Sociological Association) başkanlık yaptı ve bu suretle 19. yüzyıl sosyal bilimlerini düşünmemek şeklinde adlandırdığı ve sosyal bilimlere ilişkin sahip olduğu 21. yüzyıl vizyonunu geliştirdi. Sosyoloji profesörü olarak 23 yıl çalıştığı Binghampton Üniversitesinden 2000 yılında emekli oldu. Şu anda Binghampton'da, yöneticiliğini yapmakta olduğu Fernand Braudel Merkezinde dünya-sistemleri kuramını geliştirmek ve yaymak üzere çıkarılan Review dergisini yönetmektedir.

Wallerstein'ın yaşamına etkisi olan ikinci kent Paris' e gelince; Wallerstein Paris'te daha sonra söz edilecek olan, kapitalist dünya ekonomisi çözümlemesinde en büyük katkıyı aldığı Annales Okulu tarihçileri ve sosyal bilimcileri ile birlikte çalıştı. 1979 yılında Paris Üniversitesinde fahri doktor ünvanı aldı. Fransız dergilerinde sayısız makale ve review yazdı. Paris o zaman Afrikalı, Asyalı ve Latin Amerikalı siyasal ve entelektüel köktenciliğin ve Anglo-Amerikan liberalizm ve ampirizm ile mücadelenin başlıca merkezi idi. Paris'teki yaşamı Wallerstein'ı önceki Yeni Sol Marksizmin katılıkları

olmayan bir akademik geleneğe ulaştırdı. (Goldfrank, Walter L., Paradigm Regained? The Rules Of Wallerstein's World System Method, Journal of World - Systems Research, VI, 2,Summer/Fall, 2000-150-195, çevrimiçi, http//csf.colorado.edu/ jwsr,t.y.).

3.WALLERSTEIN'IN DÜŞÜNSEL YAŞAMINI ETKİLEYEN YAZARLAR

Wallerstein'ın görüşleri bazı önemli açılardan değişikliğe uğradı. Wallerstein bu değişikliğin Marx, Freud, Schumpeter ve Karl Polanyi gibi düşünürlerin yardımları ile olduğunu söyler. Bunlar arasında kişisel olarak tanıdığı ve devamlı okuduğu, Wallerstein'ın görüşlerinin çizgisinin değişmesinde en etkili olan üçü, kronolojik sıra ile Frantz Fanon, Fernand Braudel ve İlya Prigogine'dir.

a. Frantz Fanon'un Wallerstein Üzerindeki Etkisi[1]

Frantz Fanon (1925-1961) Fransız psikiyatristi, siyasal düşünürü ve devrimci yazarıdır. Fanon sömürgeciliğin şiddeti ile ilgili olarak ve neokoloniyalizmi oluşturmak için aynı oranda gerekli olan şiddet üzerine konuşan ilk düşünürdür. (İbrahim,Hüma, çevrimiçi, www scholars nus edu., 14.05.2004).Dekolonizasyon ve sömürgeleştirmenin psikopatolojisi üzerine 20.yüzyılın önde gelen düşünürüdür. (Wikipedia, "Frantz Fanon", çevrimiçi,http://enwikipediaorg/wiki/Frantz_Fanon, 14.05.2004). Fanon'un sözcülüğünü yaptığı ulusal özgürlük mücadelesi geçen kırkiki yıl boyunca dünyanın her yanındaki sömürge karşıtı özgürlük hareketlerine, Amerikan Siyah Halk Hakları hareketine ve kadın hakları hareketine entellektüel esin kaynağı olmuştur. (Encyclopedia of Marxism, Glossary of People, çevrimiçi, www Marxist org/glossary/people/f/a.htm, 14.05.2004)

[1] Düzeltme

Yazıları 1960'larda Amerika'da ve Avrupa'da köktenci hareketler üzerinde önemli etki yapan Frantz Fanon Martinik'te orta sınıf bir siyah ailenin çocuğu olarak doğup, adanın şeker plantasyonlarında çalışmak için Karayip'e getirilen Afrikalı köle orijinli aileler arasında büyüdü ve tipik asimilasyonist eğitim aldı. 18 yaşında Fransız ordusuna kaydolan Fanon ilk gençliğinde aktif olarak siyasetle uğraştı ve Nazi yanlısı Fransız Vichy hükümetinin destekçilerine karşı gerilla mücadelesine katıldı. Özgür Fransız güçlerinde çalıştı, Avrupa'ya savaşmaya gitmek için gönüllü oldu. Savaştan sonra Paris'te ve Lion'da tıp ve psikiyatri okudu. (çevrimiçi, Fanon, www.kirjasto.sci.fi/fanon.htm, 14.05.2004)

Fanon kişinin statüsünün ekonomik ve sosyal durumuna bağlı olduğunu söyleyerek "Negritude" kavramını reddetti. Karayip adalarında dinleyici kitlesi kazandı. Fanon devrimci şiddetin yaratıcı ve yıkıcı yönleri ile ilgili anlatımı ile tanındı. Eleştirel zekanın görevinin militanların işini açıklamak ve aydınlatmak olduğunu düşündü. Şiddet devriminin Üçüncü dünyada sömürge baskısını ve kültürel travmayı sona erdiren tek araç olduğuna inandı. Şiddet temizleyici güçtü. Vatandaşını aşağılık kompleksinden, umutsuzluktan ve ataletten kurtarır, korkusuz kılar ve kendine saygısını geri getirirdi. (çevrimiçi, Fanon,www kirjasto sci.fi/fanon.htm, 14.05.2004)

Fanon bir Avrupalı entellektüel iken, giderek polemik akademisyeni ve devrimciye dönüştü. Bir genç olarak ırkçılıkla içli dışlı olan ve Sartre'ın varoluşçuluğundan etkilenen Fanon, sömürgecilik ve onun bozucu etkilerinin sonuçlarını analiz etti. 1952 yılında yazdığı ilk önemli çalışması " Kara Deri, Beyaz Maskeler " (Black Skin, White Masks)'de, sömürgesel esaretin siyah ruhu üzerindeki etkilerini çözümledi ve medeni haklarda, sömürge karşıtı ve siyah bilinçlilik hareketlerinde dünya çapında büyük etki yarattı. (çevrimçi, Fanon, www kirjasto sci.fi/fanon.htm, 14.05.2004). Kızgın, polemik ve deneysel, mitsel-şiirsel, kişisel öykülerin biraraya gelişi olan Kara Deri, Beyaz Maske siyahi marjinalleşmenin, patolojileşme ve zorla çalıştırmanın orta yerindeki dil ve vücudu oluşturur. (Benjamin Graves'98, Brown University, çevrimiçi, www scholars nus edu sg/landow/post/poldiscourse/fanon4 html).

Fanon koloniyal dünyada çeşitli sınıfların politikaları hakkındaki görüşlerinde kullandığı proletarya, lumpen proletarya, köylülük ve burjuvazi sınıflarını analiz etmiştir. Fanon beyaz sömürgeciliğinin, kendi bozulmuş değerlerine uymalarını istedikleri ölçüye kadar, siyah kurbanlara son derece yanlış ve küçültücü varoluş dayattığını düşünürdü. Irk ve renk sorununun, "ruhun karanlık yanı" simgesinden başlayarak nasıl bütün sözcük ve imaj türlerini birleştirdiğini gösterir. Fanon sosyal ve ekonomik realiteleri kabul ettiği halde, bir filozof ve psikolog olarak ırk önyargılarını inceler. Konunun tonlaması acımasızlıktan soğukkanlı çözümlemeye kadar çeşitlilik gösterir ve şiirsel zarafeti büyük gücünden hiçbirşey kaybetmez. (Fanon, çevrimiçi,www kirjasto sci.fi/fanon.htm, 14.05.2004)

Fanon, dili olan birinin sonuç olarak bu dille ifade edilen ve açıklanan dünyaya sahip olduğunu düşünür. Fanon'a göre, dil gerek kültürel farklılığın, gerek güç dengesinin bir indeksidir. Fransız-Cezayir Savaşında Fanon, Fransızcanın ulusal dili konuşan yerli halkın karışık ve karmaşık diyalekti üzerindeki belli bir üstünlüğünden üzüntü duyar ve yerli burjuvazinin sömürgesel dili konuşma yeteneği nedeniyle ajanlık ya da öznelliğe imrenerek devrimin çalışmalarının zayıfladığını söyler. Antillerin zencilerinin neden Fransızca konuşmayı sevdiklerini anlamaya çalıştığını söyler. Fanon'a göre, Fransızcanın asimilasyonu, sömürgeye ilişkin konuları önemsiz kılmak için yerli entellektüelin, dili dünya çapında geniş bir unsur olarak kullanan anavatanla işbirliğini küçümser ve nisbi üstünlüğünü meşrulaştırır.(Wikipedia, çevrimiçi,http://enwikipedia org/wiki/Frantz_Fanon).

1952'de Fanon Cezayir'de psikiyatri dalında çalışmaya başladı. Grup terapisi dalında yenilikleri bulunan François Tosquelles'in fikirlerini uyguladığı, Blida-Johnville hastanesinde psikiyatri departmanı direktörü olarak çalıştı. 1954 yılında Ulusal Özgürlük Cephesi (National Liberation Front – FLN)'nin Fransız yönetimine karşı açık savaşını başlatmasından üç yıl sonra emekli olarak Fransız yönetiminden kurtulmayı hedeflemiş olan Cezayir özgürlük hareketi ile birlikte oldu ve Mali'den Sahra'ya kadar gerilla kamplarını gezdi, teröristleri evinde sakladı, hemşireleri eğitti. 1959'da Cezayir-Fas sınırında ağır yaralandı ve *Croix de Guerre* madalyası aldı. Kısa bir süre Cezayir'in Gana büyükelçisi olarak çalıştı, Tunus'ta Mücahid dergisinin editörlüğünü yaptı. Bu süre içinde Afrika'nın ilk psikiyatri kliniğini kurdu. Bu süre ile

ilgili yazılarının çoğu Cezayir Devrimi üzerine yoğunlaşmıştır. (Fanon, çevrimiçi, www.kirjasto.sci.fi/fanon.htm, 14.05.2004)

Cezayir'in Fransız yönetiminden kurtuluşu için mücadele eden Ulusal Özgürlük Cephesi- FLN ayaklanmacıları ile birlikte iken yazdığı, en büyük çalışması ve bugüne kadar dekolonizasyon üzerine yazılmış en önemli kitap olan "Ölmekte olan Sömürgecilik " (*L'an Cinq, De la Revolution Algérienne* - A Dying Colonialism)'teki makalelerinde Fransız emperyalizmine karşı silahlı mücadele ister. Fanon pekçok siyasi suikast girişimlerinden ve Ulusal Özgürlük Cephesinin rakip ayaklanmacı gruptan 300 şüpheli taraftarı öldürdüğü 1957 kıyımından kurtulmuştur. Ancak, Cezayir'in bağımsızlığını kazandığını görecek kadar uzun yaşamamış, 1960'ta Mali'den Cezayir'e kadar 1200 mil istihbarat gezisinden sonra lösemiye yakalanarak Washington DC'de ölmüştür. Aynı yıl yayıncısı tarafından siyah devriminin el kitabı olarak adlandırılan, siyah özgürlük hareketinin ana belgelerinden biri olan ve Fanon'un bağımsızlık savaşı sırasında Cezayir'deki korkunç deneyimlerini anlatan "Yeryüzünün Sefaleti " (The Wretched of the Earth) yayınlandı. Fanon burada Marksist çerçeve kullanarak yeni bir ülkenin ulusal bilincinin yaratılmasında ve korunmasında sınıf çatışması ve kültürel hegemonya sorununu keşfeder. (Fanon, çevrimiçi, www kirjasto sci.fi/fanon.htm, 14.05.2004) "Yeryüzü Sefaleti"nde Fanon, ulusal özgürlük mücadelesinde sınıf, ırk, ulusal kültür ve şiddeti çözümledi. "Ulusal kimlik" bir Üçüncü Dünya devriminin ortaya çıkmasında hayati iken, tutkulu halkın sınıf sınırlarını geçen kültürel çeşitliliğinin farklılaşmış ifadelendirmelerini yüreklendirmekten çok, mükemmeliyetçi, toplayıcı ve sıklıkla belirli orta sınıf anlayışını yeniden kabul ettiği için özgürlükte bu çabaları paradoksal bir biçimde sınırlar. Fanon bir siyasal unsur olarak, kollektif kültürel geleneğe ve sömürge yönetiminin ekonomik temellerini kollektif parçalama girişimine dayanmayan materyalist ulus düşüncesini teşvik eder. Fanon'a göre, sömürgecilik sömürgeleşen unsuru yalnızca fiziksel olarak silahsızlandırmaz, onu sömürge-öncesi kültürel miras olarak da soyar.

Fanon tarih boyunca ulusal devamlılığın yeniden elde edilmesi girişimlerinin önceden planlandığına ve kendi kendini başarısızlığa götürdüğüne işaret ederken dikkatlidir. (BenjaminGraves'98,çevrimiçi,www scholars nus edu sg/ landow/post/poldiscourse/fanon/fanon2 html,14.05.2004). Aztek uygarlığının

geçmişte varoluşunun bugünün Meksikalı köylü meclisinde çok fazla bir şeyi değiştirmediğini kabul etmeye hazır olduğunu söyler. Fanon'a göre ulusal kimlik yalnızca kollektif özgürlüğü amaçlayan tutkulu halkın birleşmiş, devrimci çabalarını yansıttığı sürece anlam taşıdığını belirterek ulusal kültürü aşağıdaki gibi tarif eder:

"Ulusal kültür folklör değildir, halkın gerçek yapısını keşfedebileceğine inanan soyut populizm değildir. Halkın her zaman varolan gerçeklikleri ile çok çok az ilintili gönüllü eylemlerin değersiz kalıntılarından oluşmaz. Ulusal kültür halkın onunla kendi kendi yarattığı ve varolmaya devam ettirdiği eylemi tarif etmek, değerlendirmek ve övmek için düşünce dünyasındaki insanların çabalarından oluşan varlığın tümüdür." (Benjamin Graves'98, çevrimiçi, www scholars nus edu sg/ landow/post/poldiscourse/fanon/fanon2 html , 14.05.2004)

"Yeryüzü Sefaleti" nde Fanon orta sınıfın entellektüel ataletinde ulusalcılığın başarısızlıklarını yargılar. Yerli burjuvazi, yalnızca sömürge yönetimini koruyan ana ülkenin burjuvazisini kopya etmek istediği sürece yükselir. Fanon fırsatçı yerli burjuvazinin hatalı olarak, sömürgeci burjuvazinin yaptığı ölçüde, sömürge kitleleri araştırma ve kontrol etme girişiminde bulunduğunu belirtir. Sömürge rejimi sona erdikten sonra iktidarı devralan ulusal orta sınıfın az gelişmiş bir orta sınıf olduğunu, ekonomik güce sahip bulunmadığını, her hali karda yer değiştirmeyi uman ana ülke burjuvazisi ile hiçbir ilişkisi olmadığını söyler. Ulusal orta sınıf, kendini beğenmişlik içinde, ana ülkenin orta sınıfının yerini değiştirebileceğine kolaylıkla inanır. (T.C.Dışişleri Bakanlığı," Sosyalist Enternasyoneller", Uluslararası İlişkiler Sözlüğü,SiyasiTarih,ÜçüncüBölüm,çevrimiçi,htm+sosyalist+enternasyoneller,14.04. 2004),(Benjamin,Graves'98çevrimiçi,www.scholarsnusedusg/landow/post/poldiscour se/fanon/fanon2 html, 14.0.2004)

Yazıları Kenya'lı Ngugi Wa Thiong, Zimbabweli Tsitsi Dangarembga, Senegal'li Ousmane Sembéne gibi diğer ulusların sömürge karşıtı yazarlarını da etkilemiştir. Fanon komünist partinin Mao gibi devrimlere önderlik ettiği görüşünü kabul etmez ancak mücadeleden devrimci partinin oluştuğuna inanırdı. Fanon, bir Marksgil olarak, sömürge sonrası Afrikalı ulusların, beyaz sömürgeci burjuvazi liderlerini Avrupalılar tarafından yetiştirilmiş siyah, Afrikalı, sömürge sonrası burjuvazi ile değiştirmezlerse felaketle karşılaşacakları düşüncesini savunurdu.

Wallerstein Frantz Fanon ile 1960 yılında Accra'da tanıştı. Fanon, Wallerstein için modern dünya sistemi tarafından özgürlükleri kısıtlananlarca, ve yalnızca adalet için değil entellektüel değerlendirme için de, sesleri , vizyonları ve hakları olanlarca yapılan mücadelenin ifadesidir. (Wallerstein, 2000: xx). Wallerstein Fanon'u, yalnızca statüko savunucularının eleştiricisi olarak değil, onun solda maceracı anarşist eğilimlerin sözcüsü olduğunu düşünen, ortodoks Eski Sol düşünürlerin, eleştirinin sonu olmayan hedefi diye tanımladı.

Fanon'un sınıf bilinci ve devrimci hareketler üstüne görüşleriyle ilgilenmektedir ve Kapitalist Dünya Ekonomisinde Fanon'un sınıf analizini savunur. Wallerstein, anti sömürgecilik ve bağımsızlık görüşlerinde hayranlıkla izlediği Fanon'un 20.yüzyıl devrimci hareketler tarihini okumanın bizi polemikten uzaklaştırıp sınıf yapılarının realitesini yakından analize götürdüğünü söyler. Wallerstein Fanon'un bir Marksist olup olmadığına ilişkin tartışmada Fanon'u eleştirenlerin özellikle onun sömürge dünyası'ndaki çeşitli sınıfların siyasetine ilişkin görüşlerini eleştirdiğini belirtir.

Fanon sömürge ülkelerde proletaryanın sömürge sisteminde en çok pohpohlanan kesim olduğundan sözederken Wallerstein Fanon'un sözettiği proletaryanın bir burjuva kesim içerdiğini söyler. Fanon'un bir başka tepki toplayan düşüncesi de sömürge ülkelerde köylü sınıfının tek başına devrimci olduğunu söylemesidir. Oysa burada da Fanon'un kastettiği, açlık düzeyinde yaşayan bir köylü sınıfıdır. (Wallerstein,1979: 254-257). Fanon, bir toplumsal tabakanın mevcut eşitsiz sistemden ne kadar çok çıkarı varsa, politik faaliyetlerin de o kadar adil ve doğru olacakları önermesine katılmamaktadır. (Wallerstein, 2000:xx). Fanon'un, sömürge sonrası kent elitinin ilkel bir eleştirisi olan "ulusal bilinçlilik tuzakları" analizi Wallerstein'i dünya sistemleri perspektifi doğrultusunda zorlamıştır. (Goldfrank, Walter L., "Paradigm Regained? The Rules Of Wallerstein's World System Method", Journal of World - Systems Research, VI, 2,Summer/Fall, 2000-150-195, çevrimiçi, csf.colorado.edu.jwsr)

Fanon'u eleştiren tartışmalarda bir çok anlamsal kafa karışıklığı göze çarpar. Wallerstein bu karışıklığın Fanon'u okumanın zorluğundan

kaynaklanmadığını söyler ve kasıtlı olduğunu ima eder. Wallerstein'a göre Fanon dünya-sistemindeki sınıf yapısının ve sınıf ittifaklarının bir devrim için öneminin farkında olarak yeni kavramlar arar. Bu Fanon'un Avrupa düşüncesini reddettiği anlamına gelmemektedir. (Wallerstein, 2000:xx).

Fanon çıkış noktasını Komünist Manifesto'da şu cümlelerden alır:

" bütün ülkelerin proleterleri birleşin! Varsın egemen sınıflar komünist devrim korkusuyla titresin. Proleterlerin zincirlerinden başka yitirecekleri birşey yok. Kazanacakları bir dünya var " (Marx,K., Engels,F. 2003:145).

Fanon bir de kimin ne kadar zinciri olduğuna ve kimin en az ayrıcalığa sahip olduğuna, bir başka deyişle kimin 'devrimci sınıf'ı oluşturabileceğine bakılması gerektiğini söyler. Bu anlamda Wallerstein'a göre Fanon varolan gerçekliğe uymayan eski devrimleri, kavramları, olması gerektiği gibi bir yana bırakan bir düşünürdür. (Wallerstein 1979: 262)

b. Fernand Braudel'in Wallerstein Üzerindeki Etkisi [2]

Fernand Braudel Fransız Annales Okulunun önde gelen tarihçilerinden ve yöneticilerindendir. 1902 yılında Meuse'de doğdu. Cezayir, Paris ve Sao Paolo'da tarih dersleri verdi. Daha sonra da Annales Okulu yöneticiliği yaptı.

Braudel'in Fransız tarih dünyasında büyük ilgi uyandıran en önemli eseri, doktora tezi olarak yazdığı 16.yüzyıl'da "Akdeniz ve Akdeniz Dünyası "dır. Giderek büyük ölçüde total tarih ve global tarih şeklinde yazdığı eserlerle tarih yorumcusu olmaya devam eden Braudel'in dünya tarihi üzerine pek çok büyük çalışması vardır.

Akdeniz Dünyası'nın birinci versiyonunu 2. Dünya Savaşında Almanya'da Lübeck'te savaş mahkumu olarak bulunduğu sırada yazmıştır. 1947 yılında doktora tezini savundu. Üç bölüm halinde geliştirdiği kitapta ele aldığı asli sorunun

ve çözmek zorunda olduğu tek sorunun zamanın farklı hızlarda hareket ettiğini göstermek olduğunu söyler. (Burke, 2002: 67).

Yapı, konjonktür ve **olay** diye adlandırdığı üç hız ayrımlamakta, " **tarihsel zamanı** " üç dilime ayırmaktadır ve bütünsel bir açıklama denemesi olan bunların her birine, kitabında bir bölüm ayırmaktadır. Birinci bölümde anlattığı birinci zaman, **coğrafi zaman** ve jeo-tarih'in zamanıdır; bir başka deyişle, insanlarla çevrelerinin ilişkisi üstüne neredeyse "zaman dışı tarih ", " geçtiği bile farkedilmeyen bir tarih " bir sürekli yinelenme, döngülerin tekrar tekrar gelişi biçiminde tarihtir (Braudel'in deyişiyle historie structurelle). Braudel Akdeniz Dünyası'nın önsözünde birinci bölümünde hemen hemen hareketsiz bir tarihi, insanın onu çevreleyen ortamla ilişkileri içindeki tarihini gündeme getirmektedir;

" bu tarih akmakta ve değişmekte yavaş, sıklıkla ısrarlı geri dönüşlerden ve sürekli olarak yenilenen devrelerden meydana gelen bir tarihtir. Hemen hemen zamandışı olan ve cansız nesnelerle temasta olan bu tarihi ihmal etmeyi, ne de bu konuda bir sürü kitabın eşiğine yararsız yere konulan madeni manzaralarıla , tarlalarıyla ve çiçekleriyle çabucak gösteriliveren ve sanki daha sonra bunlar bir daha ele alınmayacakmış gibi, sanki çiçekler her ilkbaharda yeniden açmıyorlarmış gibi, sanki sürüler hareketleri sırasında duruyorlarmış gibi , sanki tekneler mevsimlere göre değişen gerçek bir denizde seyretmiyorlarmış gibi ele alınıveren şu geleneksel tarihe coğrafi girişlerle yetinmeyi istemedim "

der. (Braudel, 1993 : 21). Braudel için tarih insanlar ile çevre arasındaki çok yavaş, değişim hemen hemen yok gibi ve mevsimlerin döngüsüne dayalı olarak tekrar eden döngüler tarihidir. Bu tarih olaylar tarihinden daha yavaştır, yüzyıllar boyunca izlenebilir. Braudel'in ilgilendiği, yapıların tarihleri ile ekonomik sistemlerin, devletlerin, toplumların, medeniyetlerin ve değişen savaş biçimlerinin tarihleridir. (Burke, 2002: 65-109).

Çevrenin rolünü vurguladığı birinci bölümde Akdeniz Dünyasının coğrafyasını inceler. Braudel'in Akdeniz Dünyası doğuda Osmanlı İmparatorluğundan batıda İspanya İmparatorluğuna, kuzey Afrika'da Sahra dahil, doğu, orta ve batı Avrupa, Akdenizin yakın hinterlandı ve hatta Atlantik'e uzanır. Braudel dağlara, tepelere, ovalara ve denizi çevreleyen sahillere, denizin

[2] Düzeltme

kendisine ve Akdenizdeki adalara bakarak başlar. Akdeniz Dünyasının coğrafyası söylemi iletişimlerin ve kentlerin analizi ile sona erer. (David, Moon, "Annales Okulu", History Departments,çevrimiçi, www. strath.ac.uk. / Departments/ History / 06.06.2003) İkincisi " yavaş ama farkedilebilir ritmleri olan " ekonomik sistemlerin, devletlerin, toplumların ve uygarlıkların tedricen değişen zamanıdır (historie conjonkturelle). Kollektif kaderler ve genel trendlerin işlendiği bu bölüm ekonomik , sosyal ve siyasi yapılar üzerine odaklanır. Akdeniz Dünyasında ekonomiler, ticaret ve fiyatlar ve aynı zamanda imparatorluklar, toplumlar ve uygarlıklar devinir. Bölüm, bölgede savaş konusu ile sona erer. Braudel'in zaman dilimi bu bölüm için " coğrafi zaman " dan biraz daha hızlı olan "**toplumsal zaman**"dır. Hala yavaştır, kuşaklar ve yüzyıllardır görülebilir ritmlerle devinir. Braudel ikinci bölüm için,

" Bu hareketsiz tarihin üstünde yavaş ritmi olan bir tarih farkedilmektedir, eğer ifade asıl anlamından saptırılmış olmasaydı, bunun için grupların ve gruplaşmaların tarihi olarak toplumsal tarih denilebilirdi. Bu dip dalgalarının Akdeniz hayatının bütününü nasıl yükselttiği; işte kitabımın ikinci kısmında, birbirlerini izler biçimde ekonomileri, devletleri, toplumları incelerken ve nihayet tarih kavrayışımı daha iyi aydınlatmak için denizdeki bütün bu güçlerin karmaşık savaş alanında nasıl etki ettiklerini göstermeye çalışırken kendime sorduğum buydu. Çünkü biliyoruz ki savaş saf bir bireysel sorumluluklar alanı değildir. "

cümleleri ile yapıların yavaş devinen tarihlerinde savaş gibi nokta olayların da yapıların toplumsal tarihi bütünü içinde değerlendirilmesi gerektiğini söyler . (Braudel, 1993:21)

Üçüncü bölüm geleneksel anlatı tarihlerine konu olan, olayların ve bireylerin hızlı hareket eden zamanı (historie evenementielle)dır. Braudel bunu, her ne kadar insani ilgiler bakımından çok zengin olsa da yüzeysel bulur ve ancak gerisindeki güçleri açığa vurması bakımından ilgi çekici görür. (Burke, 2002: 69). Braudel'in kendi sözleriyle:

" ... üçüncü bölüm geleneksel tarihe ayrılmış olanı eğer istenirse insani ölçüde değil de , birey düzeyindeki tarih, Paul Lacombe ve François Simiand'ın olaysal tarihi, bir yüzey çırpıntısı, med ve cezirlerin güçlü hareketleriyle meydana gelen dalgalar. Kısa , hızlı ve sinirli salınımları olan bir tarih. Tanım gereği aşırı duyarlı olan bu tarihte , en ufak adım

bütün ölçü araçlarını alarma geçirmektedir. Ama bu haliyle bütün tarihler içinde en fazla ihtiras vereni, insanlıktan yana en zengin olanı, aynı zamanda da en tehlikeli olanı budur. Çağdaşlarının hissettikleri, tasvir ettikleri hayatlarının ritmine göre, bizimki gibi kısa olarak yaşadıkları henüz yakıcı olan bu tarihten çekinelim..." (Braudel, 1993:22).

diyerek olayların tarihinden kaçnmak ister. Braudel'e göre olaylar tarihi yüzeyseldir. Olaylar, politikalar ve halkın incelendiği bu bölümdeki tarihsel zaman daha geleneksel siyasi, diplomatik ve askeri tarihtir. Kitabın bu bölümünde değişimin en hızlı olduğu ve halk tarafından en farkedilir olan " **bireysel zaman** " dır. Braudel üçüncü ve son bölümleri 16. yüzyıl' ın ikinci yarısında Akdeniz Dünyasının batısına hakim olan II. Philip'in İspanya'sı ile doğu ucuna hakim olan Osmanlı İmparatorluğu arasındaki savaşın analizine ayırır. Bu bölüm savaşların, diplomasinin, tretelerin ve ilgili bireylerin de kısa tasvirlerini kapsar. Ana muharebe 1571'de, Türk ve İspanya filoları arasındaki Lepanto muharebesidir. Braudel İspanyolların zafer kazandığını ancak II. Philip'in İspanya'sının zaferi devam ettiremediğini ve tüm Akdeniz üzerinde hakimiyet kuramadığını söyler. Gerçekten de 16.yüzyılın sonuna kadar İspanya İmparatorluğu dikkatini Batıya, Atlantik'e ve yeni Dünyadaki büyüyen imparatorluğa çevirdi. Braudel II. Philip'in neden İspanya'nın Lepanto'daki zaferini Akdeniz Dünyası hakimiyetine dönüştüremediğini açıklamak için kitapta önceki iki bölüme döner. İspanya ekonomisinin Lepanto zaferinden sonra dahi Philip II' nin seçeneğini kısıtlayan mali tükenişine dikkat çeker. Açıklamasının bu bölümü Akdeniz Dünyasının ekonomik , sosyal ve siyasal yapıları hakkında ikinci bölüme gönderme yapar. Ayrıca Türk donanmasını yendikten sonra dahi II.Philip'e açık olan seçeneklerin kısıtlanmasında geniş İspanya İmparatorluğunda iletişim zorluklarına dikkat çeker. Bu nedenle Akdeniz Dünyasının coğrafyası üzerine birinci bölüme gönderme yapar. (David, Moon, "Annales Okulu", History Departments, çevrimiçi, www. strath.ac.uk. / Departments/ History / 06.06.2003).

Braudel'in argümanı, geleneksel tarihin konusunun " olayların " tarihte nisbeten önemsiz olduğu, "olayların toz olduğu", hatta İspanya'nın Philip'i gibi güçlü olanların daha büyükler tarafından ve derin yapılarca, kontrolleri ötesinde yapabildikleri ile sınırlanmış ve zorlanmış olmasıdır. İdiyografik tarihçilerin toplumsal zamanı olan olayların tarihinin historie evenementielle sınırlarını

açıklamış, " eğer varsa, ancak bilgelerin çok uzun zamanı olabilir" yorumu ile "çok uzun zaman" taraftarlarını eleştirmiştir. Braudel için, hemen hemen daima siyasi olan geleneksel tarihte küçük ayrıntılar gerçekliğin yalnızca küçük bir parçasıdır. Braudel nomotetik sosyal bilimin olay tarafından tehdit edildiğini söyler.

" bir yüzey çırpıntısı, med ve cezirlerin güçlü hareketleriyle meydana gelen dalgalar. Kısa, hızlı ve sinirli salınımları olan bir tarih. Aşırı duyarlı olan bu tarihte en ufak adım bütün ölçü araçlarını alarma geçirmektedir."

Kısa dönem kaprisli ve bütün sürelerin en aldatıcısıdır. Bunu ünlü Akdeniz'deki *boutade,* " **Olaylar tozdur** " (events are dust) biçiminde belirtir. (Braudel, 1993:22). Braudel olayların kronolojik zamanına karşı, " **yapı** " (structure) terimi ile birlikte kullandığı süreyi, " **la longue durée**"yi getirir. Toplumsal analistler "yapı" dan, organize şeyi, bir arada bir şeyi, toplumsal gerçeklikler ile gruplar arasında nisbeten sabit ilişkileri anlarlar. Tarihçiler için yapı, kuşkusuz bir araya getirilmiş birşey, bir mimari, hatta dahası, zamanın yalnızca hafifçe etkilediği ve uzun bir dönem muhafaza ettiği gerçekliktir. Bütün yapılar karşılıklı olarak engellerdir. Nomotetik sosyal bilimci tarafından araştırılan çok uzun süre vardır. Birbiri ile örüntü olan ve önemlerini bir tür süreler diyalektiğine borçlu olan çoklu zamanlar vardır. Zeki çözümlemeler için ne anlık ve mikroskobik olay ne de kuşkulu sonsuz ebedi gerçeklik kavramı yararlı bir odak olabilir.

Braudel toplumsal zamanların çokluğunu öne sürer. Yaratılan zamanlar ve bir kere yaratılmış zamanlar, her ikisi de toplumsal gerçekliği organize ederken bize yardım ederler ve toplumsal harekete zorlamalar olarak bulunurlar. (Wallerstein, 2000). Wallerstein, Braudel'in, gerçekliği anlamlı bir biçimde anlayacaksak aynı anda, hem özel hem de evrensel olan, ne özel ne de evrensel olmayan, zaman ve süre - **istisna edilmeyen orta** (unexcluded middle) diye adlandırdığı yerde durulması gerektiğini belirtir. Braudel'e göre, geleneksel tarih süre içinde ayrıcalıklı zamandır (belirli bir zaman).

Sosyal, ekonomik ve kültürel tarih lehine siyasi, diplomatik tarih ve olaylar anlatısının egemenliği ile mücadele edip tarihte daha büyük yapılar arayan

Braudel bunu Akdeniz'de Bloch ve Febvre'den daha ileriye götürür ve tarihte farklı tipleri bütünleştirmek ister.

Braudel'in, eleştirmenlerin dahi şaheser olarak nitelendirdikleri özelliği; Akdeniz Dünyasında, tarihçilerin zaman ve uzam nosyonlarını bu yüzyılda başka bir tarihçinin yapamadığı kadar değiştirmiş olmasıdır. Tarihçiler açısından dikkati çeken en önemli özelliği, Braudel'in zaman konusundaki orijinal yaklaşımıdır. Tarihsel zamanı coğrafi zaman, toplumsal zaman ve bireysel zamana ayırma ve la longue dureé terimiyle, bilinen zamanın önemini vurgulaması örnektir.

Toplum Braudel için " **toplulukların topluluğu**"dur (Ensemble des ensembles). Bu, karşılıklı ilişkili sistemin bir araya getirilmiş parçalarının bir koleksiyonudur - toplumlar daha büyük bir sistemin alt sistemleridir. Sistemin parçaları arasındaki ilişkinin yapısını ve parçaların kendilerinin yapısını şekillendiren dünya sisteminin ağırlıklı türü, bu, daha büyük olanın birliğini oluşturur. (Shannon, 1996:14)

Braudel çağdaş dünya ekonomisini üç boyutta tarif eder: yatay, dikey ve kronolojik.
(Braudel,1993:26) . Yatay boyut , dünya ekonomisinin çevre tarafından çevrelenen coğrafi bir merkezinden oluşur. Merkez daha gelişmiş üretim tarzına (Marx kullanımını takip eder) sahip, ekonomik olarak güçlü ve askeri olarak etkili devletlerden oluşur. Merkez (her zaman özellikle bir güçlü devletin hakim olduğu) en çok, dünya ekonomisinin organize olduğu biçimden yararlanır ve bu organizasyonu korumaya çalışır. Merkezden uzaklaştıkça toplumlar daha az gelişmiş üretim tarzına sahip olurlar. Bu üretim biçimleri geçmişten kalan türler değildir, bütün dünya ekonomisinin asli parçalarıdır ve merkezin çıkarlarına hizmet etmek için vardır. Bu nedenle dünya ekonomisindeki farklı üretim biçimleri birbirleri ile ilişkili ve birbirlerine bağımlıdır.

Dikey boyut, düzeyler içinde ekonomik sistemin organizasyonu 1) üretimde ve maddi uygarlıkta yer alan bireylerin günlük faaliyetlerinden oluşan en alt düzey 2) piyasa ilişkilerinden oluşan orta düzey ve 3) ekonomide mülkiyet ve kontrolün genel sisteminden oluşan üst düzeyden oluşur. Bütün sistemin temeli ekonomik faaliyetin temel yapısını şekillendiren en alt düzeydir.

Kronolojik boyut, belirli tipik, ekonomik , sosyal ve politik özellikleriyle, belirlenebilen sürelerde dünya ekonomisi organizasyonudur, merkezde bir devletin egemenliğine götüren uzun olaylar döngülerinden oluşur, bu dönemi devletin gücünün yavaş yavaş zayıfladığı bir dönem izler. Braudel, "The Perspective of the World "de odak noktasını yapıdan sürece kaydırarak kapitalizmin doğuş sürecini inceler. Burada kendi yaklaşımını bırakıp Wallerstein'dan yararlanır. Andre Gunder Frank gibi gelişim ekonomistlerinden, çekirdek ve çevre ülke kavramından, batının gelişmişliği ile dünyanın geri kalanının az gelişmişliğinin aynı madalyonun iki yüzü olduğu biçiminde Wallerstein'ın kapitalizmin tarihi konusundaki fikrinden yararlanır. Marx'a ve Marksizme uzak durmuş olan Braudel'in bu çerçeveyi kabul etme noktasına geldiği görülür. (Burke, 2002: 91) Braudel belli uzun döngülerle birleşmiş olan dört durumu belirtir: 1) Kuzey İtalyan kent devletleri (14. yüzyıl- Braudel'e göre 15. yüzyıl'da ilk kez Venedik bir dünya ekonomisi üzerinde hegemonya kurmayı başarmıştır.) 2) Hollanda (17. yüzyıl) 3) Büyük Britanya (19.yüzyıl) ve 4) Birleşik Devletler (20. yüzyıl)

Braudel'in ana konusu bu tarihsel döngülerin ve modern çağda bir dünya ekonomisi kapitalist sisteminin birlikte gelişiminin ekonomik tarihsel açıklamasını oluşturmaktır. Tezi karmaşıktır basit bir şekilde anlatılması zordur. Aslında, Braudel kronolojik faz serileri olarak şu andaki dünya ekonomik sisteminin gelişimini tarif eder. Bunların her biri yatay ve dikey değişimler setine ve merkezde bir devletin hakim olduğu süreye karşılık gelir.

Konjonktür insanı Braudel'in yapı ve konjonktür kavramları Wallerstein'a ışık tutmuştur. Braudel'in entellektüel ve örgütsel etkinlik dönemi ile çakışan konjonktür Wallerstein'ın da entellektüel biyografisinde önemli bir döneme karşılık gelen konjonktürdü. Wallerstein'a göre, Braudel entellektüel tutku ve insani ilginin, güvenli bir biçimde yeniden işler hale getirilebilecek ve zor zamanlarda bütünlüğünü korumanın mümkün olduğunu hatırlatacak bir uyarı olmuştur. (Wallerstein,1999:284). Braudel II. Philip döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası ile Wallerstein'a, The Modern World System'inin 1. Cildinde ele aldığı ortaçağ bölümünde önemli bir kaynak olmuştur.

Wallerstein'ın Dünya-Sistemi çalışmasında yararlandığı, Braudel tarafından vurgulanan ve katkıda bulunulan bir dönem de **la long durée**'dir. Bu terim polemiğe neden olan bir terimdir, İngilizce'ye çevrilememektedir. Braudel İngilizceye çevirisi zor olan belki "episodic history" diye çevrilebilecek historie evenementielle tarihçilerine, bir diğer deyişle kısa dönem olayları kayda almaya enerji harcayan tarihçilere saldırmak ister. Sosyal bilimde la longue durée'ye anahtar bir epistemolojik araç olarak yer verir.

Braudel Wallerstein'ı, toplumsal zaman ve uzamın oluşumunun önemi ve analizleri üzerindeki etkisi konusunda bilinçlendirmiştir. Braudel'in Annales Okuluna katkı dönemleri aynı zamanda Wallerstein'ın entellektüel gelişim ve olgunluk dönemleridir ve Wallerstein'a dünya-sistemleri teorisinde, tarihte üç hız ayrımlamasında esin kaynağı olmuştur. Braudel'in Annales Okulu içindeki etkisi 1945-1973 arasındaki dönemde, Annales'in Marksizm ile "tuhaf" buluşmasında rol oynadı. (Wallerstein,1999:277). Braudel ve Febvre, İkinci Dünya Savaşından sonraki Stalinizm ve soğuk savaş döneminde, Fransa iç politikasında, hem Anglo-Sakson hegemonyasına karşı hem de Sovyet hegemonyasına karşı yapılan mücadelede kültür ve düşünceler alanında önemli bir direniş okulu olan Annales'i desteklemek için varlığını uzun süre koruyan kurumsal yapılar oluşturdular. O zaman Fevbre ve Braudel'in Annales'e katkıları ile bütün üniversite gençliği Annales tarzı tarihe döndü.(Wallerstein,1999:277). Entellektüel olarak Annales gerçek, ampirik dünyayla ilgilenen, hem yapılar, hem de konjonktür üzerinde duran Marksist düşünceye yakınlaşır. (Wallerstein,1999:279). Wallerstein dünya sistemleri teorisinde, analiz biriminde bütünlük kavramından yararlanırken Annales'in toplumsal sistemin bütünlüğünün analiz edilmesine verdiği önemden etkilenmiştir.

c. Ilya Prigogine ve Wallerstein[3]

Rus asıllı, Belçika vatandaşı ve Amerikalı bilim adamı Ilya Prigogine fiziksel kimya ve istatistik mekanik dalında çalışma yaptı. 1977 yılında Kimya dalında Nobel ödülü aldı. 1917 yılında Rus Devriminden birkaç ay önce kimya mühendisi bir babanın çocuğu olarak Moskova'da doğdu. Ailesinin yeni rejimle sorunları olmuştu. 1921 yılında Prigogine ailesi Rusya'dan ayrılarak Almanya'da göçmen olarak yaşadı ve Belçika'ya geçti. 1949 yılında Belçika vatandaşı olan Ilya Prigogine Belçika'da eğitim gördü, üniversitede seçimini yaparak kimya ve fizik dalında çalıştı. Tarih, arkeoloji ve felsefe ile ilgilendi. Brüksel Termodinamik Okulunun bir bölümü olarak, 1950'lerde ve 1960'larda **"geriye çevrilemez süreçler"** ve 1970'lerde **"dağınık yapılar"** olarak adlandırdığı konu üzerinde önemli çalışmalar yaptı. Aynı zamanda fiziğin temel kanunlarının geriye çevrilebilir olduğunu, günlük yaşamın geriye çevrilemez olayları ve fiziksel kimyanın istatistik olarak yükselmesini öngören istatistiksel mekaniğin ortodoks düşünceleri ile ayrı düşmeye başladı.(Prigogine, İlya, 01.10.2002, çevrimiçi, www santafe.edu/ shalizi/notebooks/prigogine html, 14.05.2004). İlya Prigogine 2003 yılında öldü.

Prigogine, termodinamiğin ikinci yasasının (prensibinin) "eşitsizlik" olarak formüle edildiğini, bu eşitsizliğin doğal süreçler oldukları için **"geriye çevrilemez "** fenomenler olduğunu söyler. Yalnızca bir şeyi, sürecin verimliliği ve kristalin düzenli büyümesini engelleyebildiği için, mühendisler bunu parazitik fenomen olarak değerlendirirler. Yaygın yaklaşım termodinamik çalışmasını denge (equilibrium) kanunları ile sınırlamak olmuştur. Prigogine başlangıçtan beri, fiziksel dünya evrimi tanımına yeni ve beklenmeyen bir element getiren ikinci yasaya yoğunlaştı. Bilimsel kariyerinin en büyük bölümünü ikinci yasanın mikroskobik yönlerine ve makroskobik açıklamalara ayırdı. Böylece yeni durumlarla ve klasik fizik ve kuantum dinamiği gibi teorik fiziğin diğer temel yaklaşımları ile ilgilendi. Fiziksel kimya alanındaki termodinamik metodların kullanımını gerektiren teorik çalışma Prigogine'e özel bir zevk verdi. Zira deneysellikle doğrudan bağı, teorisyenin hissettiklerini delillendirmek için ona test sağlıyordu. Elde ettiği başarılar daha sonra karmaşık sorunlarla karşılaştığında ona güven verdi. Termodinamiğin açtığı bu perspektifler

[3] Düzeltme

arasında Prigogine'in ilgisini çeken geriye çevrilemez olaylar **"zamanın oku"** nu ifade etmekteydi. Bu olaylar içinde, yalnızca değersizleştirme ve yararlı işin kaybını gören standart yaklaşımın tersine Prigogine en başından beri bu süreçlere yapıcı bir rol atfetmişti. Prigogine'e göre, yaşayan şeyler büyük ölçüde organize olan ve geri çevrilemez olayların önemli rol oynadıkları sistemlerin çarpıcı örneklerini verir. Bu gibi entellektüel bağlantılar başlangıçta çok önemsiz olmasına rağmen 1945'de, hareketsiz durumlarda dengesizliğe uygulanabilen minimum **"entropy"** (vücut enerjisinin ısıya dönüşümü rasyosu) üretimi teorisi çalışmasına katkıda bulundu. Bu teori termodinamik durumların denge istikrarı ve **"homeostatis"** kavramı ile ifade edilen biyolojik sistemlerin,organizmaların ya da hücrelerin iç dengesi ile ilgili benzeşimleri açıklar. Dinamik ve termodinamik yeni **"bütünsel dönüşüm teorisi"** ile ilişkili olup doğanın iki tamamlayıcı tarifini oluştururlar. Dengesiz hareketsiz durumların termodinamik önemi ya da yoğun sistemlerde nakil olayları gibi spesifik problemlerden başlayarak büyük fiziko-kimyasal yapıların biyolojik yapılarla ilgilerini göz önüne almayı gerektiren, irade dışı olabilecek, iradeye karşı genellik ve karmaşıklık problemleri ile karşılaşıldı. (Ilya,Prigogine, "Autobiography", çevrimiçi, www nobel se/chemistry/laureates/1977, prigogine-autobio. html,14.05.2004)

Bu problemlerin ortak bir unsuru vardı: Zaman. Prigogine'in çalışmasının yönelimi belki de bir yetişkin olarak, hümanist karakteristiği olan işi ile üniversite eğitiminde seçtiği bilimsel yöneliminin çatışmasından doğdu. Prigogine içgüdüsel olarak daha sonra belki de bir yanda fiziksel bilim ve diğer yanda biyoloji ve insan bilimleri ile bir bağlantı bulunduğu inancında, artan karmaşıklık problemlerine yöneldi.(İlya Prigogine, Autobiography, çevrimiçi, www nobel se/chemistry/laureates/1977,prigogine-autobio. html , 14.05.2004)

Araç trafiği teorisinde yaptığı araştırma, insan davranışının dahi bütün karmaşıklığıyla, bir matematik formülasyonun hassaslığına sahip olduğu düşüncesinin doğrulaması idi. Bu biçimde "iki kültür" dikotomisi ortadan kaldırılabilir. Biyologların ve antropologların moleküler tarif ya da elemanter yapılara doğru ortaya çıkışına karşılık gelen, fiziko-kimyacıların karmaşıklığa doğru tamamlayıcı hareketi formülasyonu kullanılır. Zaman ve karmaşıklık karşılıklı içgüdüsel ilişkileri gösteren kavramlardır. (İlya Prigogine, Autobiography,

çevrimiçi, www nobel se/chemistry/laureates/19771 prigogine-autobio. html , 14.05.2004)

"Geri Çevrilemez Süreçlerin Termodinamiği" (Thermodynamics of Irreversible Processes) bir denge modeli, bir rasyonellik modelidir. Prigogine sağlam temelli model oluşumu ve oto-organizasyon çalışması ile öne çıkmaya çalışmıştır. Verdiği örnek aynı sorunları ele alma konusunda herkesi yüreklendirmiştir. (İlya Prigogine, çevrimiçi, www santafe.edu/ shalizi/notebooks/prigogine html, 14.05.2004)

Dağınık yapılar hakkındaki düşünceleri, deneysel çalışma ve model oluşumunun teorik analizinde yararlı olmuştur. Öne sürdüğü, dengeye çok yakın durumlar dışındaki, dengeden uzak, dağınık yapıların dengesini önceden tahmin etme kriterleri başarısız olmuştur. (Ilya Prigogine, www santafe.edu/ shalizi/notebooks/prigogine html, 14.05.2004) **"Denge dışı sistemlerin oto-organizasyonu"** (Self-organisation in non-equilibrium systems)'nda gerçek dünya bilgisinin dört grafiği vardır ve deneysel sonuçlarla Prigogine'in herhangi bir modelinin karşılaştırması yoktur. İstatistiksel fizikte konu olmaları dışında geri çevrilebilirlik hakkındaki düşünceleri oto organizasyonla bağlantılı değildir. (Ilya Prigogine, çevrimiçi, www santafe.edu/ shalizi/notebooks/prigogine html, 14.05.2004).

Termodinamik ısı hareketi kanunları ve ısının diğer enerji türlerine dönüşümü ile ilgili teorik fiziğin bir dalıdır. Termodinamik bilimi sanayi devriminin bir ürünüdür. Termodinamiğin 19.y.y.'ın başında keşfedilen birinci kanununa göre, enerji çeşitli yollarla dönüşebilir ancak hiçbir zaman varedilemez ve yok edilemez . 1850'de Robert Clasius termodinamiğin ikinci yasasını bulmuştur. Buna göre, **"entropy"** enerjinin her hangi bir dönüşümünde örneğin buhar makinesinde her zaman artar.(İlya Prigogine, "The Arrow of Time", www marxist com/science/arrowoftime.html, 26.05.2004)

"Entropy" genellikle düzensizlik eğilimi olarak anlaşılır. İkinci termodinamik yasasına göre, herşey düzensizliğe, bir başka deyişle çürümeye doğru gider. Demir paslanır, tahta çürür, et çürür, banyodaki sıcak su soğur. Atomları kendi hallerine

bıraktığınızda mümkün olduğunca çok karışır ve düzensizleşirler. Banyodaki sıcak suda yüzeyde hızlı hareket eden moleküller soğuk havadaki yavaş hareket eden moleküllerle karışır ve enerjilerini onlarla taşırlar. Termo dinamiğin ikinci yasası yazarları Robert Clasius ve William Thomson ikinci yasayı bütün olarak evrene uygulama girişiminde bulunmuşlar ve " termal ölüm" olarak anılan, evrenin sonu teorisine ulaşmışlardı. 1877'de Ludwig Boltzman tarafından yeniden tanımlanan ikinci temodinamik yasasına göre, entropi bir durumun ihtimal fonksiyonudur. (İlya Prigogine, "The Arrow of Time", çevrimiçi, www marxist com/science/arrowoftime.html, 26.05.2004). Ne kadar çok ihtimal varsa o kadar çok entropi vardır. Bütün sistemler denge durumuna eğilimlidir. Denge durumunda net bir enerji akışı yoktur. Sıcak bir şey soğuk bir şeyin yanına konursa, dengeye ulaşıncaya ve her ikisi de eşit sıcaklıkta oluncaya kadar enerji sıcaktan soğuğa geçer. Enerji ve entropi birbirine karşıttır. Her ikisi arasındaki denge durumu ısı ile belirlenir. Düşük ısılarda enerji baskın olur, yüksek ısıda entropi baskındır ve moleküler düzensizlik içinde ifade edilir. İkinci yasa izole bir sistemin entropisinin her zaman arttığını ve iki sistem birleştiğinde birleşik sistemin entropisinin tek tek sistemlerin entropilerinin toplamından büyük olduğunu söyler. İkinci yasa evrenin bir bütün olarak entropi duruma doğru kuvvetli biçimde eğilimli olduğunu söyler.(İlya Prigogine, "The Arrow of Time", çevrimiçi, www marxist com/science/arrowoftime.html, 26.05.2004)

Evren tamamen ve her yerde aynı ısıda denge durumunda sona erecektir. Yıldızlar sönecek, yaşam duracaktır. Isı ölümü evreni bitirecektir. Şu anda evren denge durumundan çok uzakta görünmektedir. Artan entropiye doğru eğilim sürekli ve doğrusalsa evrenin neden uzun zaman önce sona ermediği açık değildir. (İlya Prigogine,"The Arrow of Time", çevrimiçi, www marxist com/science/arrowoftime.html, 26.05.2004)

İlya Prigogine ikinci yasanın karamsar yorumunu yakın geçmişte yeni bir teori ile değiştirerek klasik termo dinamik teorisinin farklı bir yorumunu getirdi. Büyük sayıda rastgele dalgalanmalar geriye çevrilebilir değişim noktasına götürür. Bunlar düzensizliğe doğru biyolojik evrim ve enerjinin parçalanmasıdır. Bu düzene doğru eğilim ve artan karmaşıklıkla yaşamın olaylarının birbirine nasıl uyduğu sorusunu ortaya çıkarır. Yasa, kendi hallerine bırakılırlarsa, artan entropiye doğru

eğilimleri olduğunu öngörür. 1960'larda İlya Prigogine ve diğerleri gerçek dünyada atomların ve moleküllerin hemen hemen hiç bir zaman kendi hallerine bırakılmadığını söyler. **"Herşey diğer herşeyi etkiler "** . Atom ve moleküller hemen hemen her zaman enerji akımına ve yeterli ölçüde güçlü ise termo dinamiğin ikinci yasasında öngörülen dışarıdan gelen materyale maruzdur. Gerçekte doğada yalnızca düzensizlik ve çürüme ile ilgili değil, kuvvetli düzensizlik sürecini kısmen geriye çevirebilen kendiliğinden gelişen oto organizasyon ve büyüme gibi karşıt süreçler için de pek çok örnekler vardır. Doğada her yerde düzenli ve düzensiz modeller görürüz. Çürüme de vardır, büyüme de. Yaşam da bulunur, ölüm de. Aslında bu çatışan eğilimler birbirine bağlıdır, birbirinden ayrılmaz. İkinci yasa doğanın tamamının düzensizliğe ve çürümeye doğru tek yönlü bir gidiş olduğunu söyler. Ancak bu doğada gözlemlediğimiz genel modellere uymaz. Termodinamiğin katı sınırları entropi kavramı dışındaki bir sorunsaldır. İkinci yasanın biri negatif, biri pozitif olmak üzere iki temel unsuru vardır: Negatif unsur ısının sıcak kaynaktan soğuk olana geçmesi gibi belirli süreçlerin imkansız olduğunu, pozitif unsur ise entropinin bütün izole sistemlerin kaçınılmaz bir özelliği olduğunu ileri surer. (İlya Prigogine,"The Arrow of Time", çevrimiçi, www marxist com/science/arrowoftime.html, 26.05.2004)

İzole bir sistemde bütün denge dışı durumlar aynı cins denge durumuna doğru evrilirler. Geleneksel termodinamik entropide yalnız basit izole sistemlerle ilgili yalnızca düzensizliğe doğru bir hareket görmüştür. Prigogine'nin daha geniş bir yorumla getirdiği radikal bir teoriye göre, yaşayan her organizma düzen ve aktiviteyi birleştirir. Karşılığında denge halinde bir kristal oluşur, ancak ölüdür. Prigogine'e göre, doğada denge normal değildir, ancak nadir ve kesin olmayan bir durumdur. Buna karşılık denge kuraldır. Kristal gibi basit izole sistemlerde denge uzun bir zaman için hatta belirsiz bir süre için muhafaza edilebilir. Yaşayan şeyler gibi karmaşık süreçlerde durum değişir, yaşayan bir hücre denge durumunda tutulamaz, ölür. Yaşamı yöneten süreçler basit ve doğrusal değil, kantitenin kaliteye dönüştüğü yerde ani sıçrayışlar gerektiren diyalektik olaylardır. Rengi bir anda değiştirmek için moleküller birbirleri ile iletişim içinde olmalıdır. Sistem bir bütün olarak hareket etmek zorundadır. İletişim sözcüğünün kimyadan neropsikolojiye kadar pekçok alanda önemi büyüktür. Dağınık yapılar iletişim için en basit fiziksel mekanizmalardan birini getirir. **"Kimyasal saat"** olayı doğada düzenin belirli bir

noktadan ani bir biçimde kaostan nasıl doğabileceğini gösterir. Bu özellikle inorganik maddeden doğan yaşamın doğduğu biçimle ilgili olarak önemli bir gözlemdir. (İlya Prigogine, "The Arrow of Time", çevrimiçi, www marxist com/science/arrowoftime.html, 26.05.2004)

Prigogine'in oto-organizasyon dediği odak noktaları bütün sistemi etkileyebilecekleri nokta ile birleşebilirler. Geleneksel görüşe göre, geriye çevrilemez süreçler bir motorda sürtünme ve diğer, ısı kaybına yolaçan kaynakların neden olduğu gürültüdür. Geriye çevrilemez süreçler olmadan yaşam mümkün olamaz. Geriye çevrilemezlik görüşüne bir sübjektif olay olarak eski, güçlü muhalefet vardır. Prigogine'e göre, mikroskobik ve makroskobik bütün düzeylerde geriye çevrilemezlik vardır ve ikinci yasa yeni madde kavramına götürür. Denge dışı durumda düzen gelir, dolayısıyla "denge dışı durumun kaostan düzen çıkardığı" söylenir. (İlya Prigogine,"TheArrow of Time", çevrimiçi, www marxist com/science/arrowoftime.html, 26.05.2004)

İlya Prigogine, Wallerstein'ı kesinliklerin olmadığı - ama bilginin hala varolduğu - bir dünyanın oransal ilişkisi ile yüzyüze kalmaya zorladı. (Wallerstein,2000 : 166). Wallerstein'in esin aldığı noktalar şunlardır: Prigogine doğal bilimler içinde önemli ve önceden önemli ölçüde mücadele verilmemiş görüşlerle mücadele eden ve karmaşıklık çalışmaları (complexity studies) olarak anılan entellektüel mücadelelerin en önemli isimlerindendir. Braudel'in ana vurgusu **la longue durée** ile adlandırılırken, Prigogine'in ana vurgusu **zamanın oku** (arrow the time) diye adlandırılır. Wallerstein'a esin kaynağı olan Prigogine'in zamanın okunu anarak öne sürdüğü argüman, geri çevrilemez süreçlerin, geleneksel fizik kanunları ile tarif edilen geri dönüşümü olan süreçler kadar gerçek olduğu argümanıdır. Bunlar yalnızca temel kanunlara yaklaşımlar olarak açıklanamazlar. Geri dönüşümü olmayan süreçler doğada yapıcı rol oynarlar. Geri dönüşümsüzlük dinamiklerin uzantısını gerektirir. Braudel'e göre "olayların toz " olması gibi, Prigogine'e göre de oraya buraya saçılmış etkiler (diffused effects) ihmal edilebilir. (Wallerstein, 2000:167). Denge ya da ona yakın herhangi bir şey söz konusu olduğunda tabiat kanunları evrensel iken, denge söz konusu olmadığı zaman spesifik olurlar ve geri çevrilemez süreç tipine dayanırlar. " Dengeden uzak...şey daha aktif". Prigogine zaman içinde geleneksel

fizikleri ayrıcalıklı süre (belirli bir süre) olarak görür ve " zamanın oku " na tabii bilimler için anahtar bir epistemolojik araç olarak yer verir. Braudel tarihte "yapı" yı görmezlikten gelen hakim görüşle mücadele ederken, Prigogine fizikte "dengesiz durumları" (non –equilibria situations) ihmal eden hakim görüşle mücadele etmiştir.

Prigogine'in " **istisna edilmeyen orta** " 'sı determinist kaos olarak adlandırılır. Eşitlikler Newton Kanunları kadar deterministdir. Buna karşın, belirsizlik havası olan davranışları vardır. Prigogine'e göre ihtimallerin doğal olarak belirsiz olması "istisna edilmeyen orta"da yer alan bir pozisyondur. Wallerstein, Prigogine'in "ara tarif" (a median description) diye adlandırdığı şeyin, yalnızca bir altın aracın (mean) değerini ifade etmek değil, " istisna edilmeyen orta " da bulunan determinist kaos ve kaotik determinizm şeklinde değerlendirmek olduğunu söyler. Burada zaman ve süre ana temadır ve devamlı oluşmakta ve yeniden oluşturulmaktadır. (Wallerstein, 2000:167). Wallerstein da dünya sistemindeki düzensizliklerin yarattığı kaos durumunun ve dengesiz durumun sistemin dengesi olduğunu ileri sürerek Prigogine'den ödünç aldığı düşünceyi değerlendirmiş olur.

4.WALLERSTEIN'IN BAŞLICA ÇALIŞMALARI

Wallerstein 1958 yılından itibaren sayısız kitap, makale ve review yazmıştır. İlk kitabı 1964 yılında yayımlanan Afrika'da özgürlük ve ulusal bağımsızlık çalışmalarına ilişkin " **Bağımsızlığa Giden Yol: Gana ve Fildişi Sahili** " (The Road to Independence: Ghana and the Ivory Coast)'dir. Asya ve Afrika'da yeni ulusların doğması 20. yüzyılın en önemli olaylarındandı. Eskiden Batıda geri, cahil ya da ilkel olarak adlandırılırken bugün az gelişmiş, modernleşmekte olan ya da hızlı toplumsal değişim alanları olarak anılan bu alanlar varlıklarını, Avrupalı güçlerin ve Avrupa sorunlarının egemen olduğu bir dünyada dile getirdiler. Sömürgecilik döneminden başlayarak Batı Afrika'da Avrupa sömürge yönetiminden iki yeni ulusun ortaya çıktığını görürüz. Bunlar Gana ve Fildişi Sahili'dir. Wallerstein'ın bu iki komşu ulusu çalışma konusu yapmasının nedeni, modern ulus devletin oluşumu sürecinin birbirine benzer olmasıdır.

Aralarındaki önemli benzerlikler, karşılaştırma yaparken, tarihlerindeki farklılıkları görmeyi ve bu farklılıkların önemini değerlendirmeyi mümkün kılmıştır. Wallerstein bu ilk çalışmasında sömürge durumunda Altın Sahili ve Fildişi Sahilinde neler olduğunu, İkinci Dünya Savaşından itibaren sistemin hangi karşıtlıklarının, sonunda siyasal bağımsızlığa götüren ulusal harekete ön ayak olduğunu incelemiştir. Ayrıca, ulusal hareketin, toplumsal değişimin miktarını, oranını ve yönünü etkileyişini ve bağımsızlığa nasıl ulaşıldığını anlatır. (Wallerstein, 1964:1-3).

1961 yılında yazdığı **"Afrika: Bağımsızlık Politikası "** (Africa : The Politics of Independence) uzun yıllar Kolombiya Üniversitesinde sömürgecilik ile ilgili verdiği dersin konusu olan, bir yaratıcı kendi kendini yok ediş ile , koloniyal rejimlerin doğuşu ve batışı ile ilgilidir.

"Toplumsal Değişim : Sömürge Durumu" (Social Change : The Colonial Situation)'nu 1966 'da yazmıştır. Burada yeni siyasal sınırların kuruluşuna, yeni bir emek türüne (madencilik, idare, alt yapı, ücret karşılığı rençberlik), ırka dayalı sınıf yapısına ve kentsel örgütlere götüren koloniyal fikir oluşumu sürecinden söz eder. Aynı zamanda bu süreç demokratik ideolojilerle teması, en azından şiddet tehdidini artıran hareketleri ve son olarak dekolonizasyonu sağlar. Kapitalizmin büyük projesini önemli kılan unsurlar bu kendi kendini tahrip ediş ya da doğuş ve batıştır. (Goldfrank,2000).

1967 yılında yazdığı **"Afrika: Birlik Politikaları"** (Africa: The Politics of Unity)'ında emperyalizme karşı, doğru olmayan belirli bir Afrika birliği ümidi ile, Üçüncü Dünya sendikalizminin doğru bir genel tahmini şeklinde anlaşılabilen bağımsız Afrika'nın yakın geleceğini ifade ettiği, iyimser bir tabloyu anlatır. (Goldfrank, 2000).

1974 yılında Wallerstein bugün sahip olduğu ününü kendisinekazandıran **" Modern Dünya Sistemi "** (The Modern World System) çalışmasının birinci cildini ve akademik çalışmalarda büyük etki yaratan **"Dünya Kapitalist Sisteminin Doğuşu ve Gelecekteki Çöküşü : Karşılaştırmalı Analiz Kavramları "** (The Rise and Future Demise of the World Capitalist System : Concepts for Comparative Analysis) adlı ünlü makalesini yayımladı. Modern

Dünya Sistemi I dokuz yabancı dile çevrilmiştir. 1972'de yazdığı "Dünya Kapitalist Sisteminin Doğuşu ve Gelecekteki Çöküşü : Karşılaştırmalı Analiz Kavramları " başlıklı makalesi Wallerstein'in "analiz birimi " ni ilk açıklama girişimi olmuştur.

Wallerstein üç ciltten oluşan **"Dünya-Sistemleri"** (*The World – Systems)*'nde dünya sistemini zamansal ve mekansal olarak, açıklayıcı kavramları ile kapsamlı bir biçimde anlatır. " Avrupa Dünya Ekonomisini " tarihsel metotla, karşılaştırmalı olarak sıklıkla diğer yazarların görüşlerine ve uzun dipnotlara yer vererek anlatır. Bu çalışmalarla Wallerstein eleştirel entelektüel dönüşümün modern toplumsal değişimin ancak tarihsel bir dünya sistemi bağlamında incelenerek anlaşılabileceğini ortaya koymuştur.

Wallerstein I. Ciltte ; Dünya-Sistemi olan Avrupa Dünya Ekonomisinin 15. yüzyıl'ın ikinci yarısında Avrupa'nın Kuzey Batı bölümünde doğuşunu ve 17.yüzyıl'ın ilk yarısına kadar gelişimi ile tarımsal kapitalizmi anlatmıştır. Bu ciltte 16. yüzyıl Avrupa dünya-ekonomisinin kökenleri ve işleyişi ele alınır. Söz konusu zamanda Avrupa'da başka dünya-sistemleri de vardır, ancak yalnız Avrupa dünya-ekonomisi kapitalist gelişme çizgisine girerek diğerlerini geride bırakmayı başarabilmiştir. Bu ciltte, kapitalist gelişmenin nasıl ve neden Avrupa'da ortaya çıktığı sorunsalı ve dünya ekonomisi ile dünya imparatorluğu arasındaki farklar ile dünya sisteminin bir dünya imparatorluğuna dönüşmemesinin nedenleri üstünde durulmaktadır.

O dönemde egemen toplumsal biçim olan feodalizmin Batı Avrupa'da taşıdığı özellikler ve feodalizmin, 14. yüzyıl'da kıtlık, savaşlar ve ekonomik yıkım olarak ortaya çıkan krizinin nedenleri üstünde durulmuştur. Kriz döngüsel (cyclical), seküler ve iklimsel olarak açıklanır. Wallerstein'a göre feodalizmin krizi en tatmin edici şekilde seküler trendin döngüsel kriz ve iklimsel düşüşle birlikte belirlediği konjonktürle mümkündür. Toplumsal değişimin muazzamlığını oluşturan, bu üç etkinin bir araya gelmesidir. 14.yüzyıl feodalizm krizinin anlaşılması ile 15. ve 16.yüzyıl'larda gerçekleşen genişleme de bir anlam kazanmıştır. Wallerstein'ın, ekonomik "yıkım"ın ve "durgunluk" un kapitalist dünya ekonomisinin gelişimi için iyi mi, kötü mü olduğu biçimindeki sorusu karşımıza çıkar. Uzun dönemi göz önüne

alan bir perspektiften bakıldığında feodalizmin tasfiyesinin kapitalist ekonominin gelişmesinde gerekli bir adım olduğu anlaşılmaktadır. Wallerstein 14. ve 15.yüzyıl'daki batı feodalizminin krizinin Avrupa'nın genişlemesi ve 16.yüzyıl'da geçireceği ekonomik dönüşümün temeli olduğunu öne sürer (Wallerstein, 1974: 33). Avrupa geç Orta Çağ'da bir dünya-ekonomisi ya da bir dünya-imparatorluğu değil, bir Hristiyan uygarlığıdır.

Fernand Braudel Merkezi'nde bir yandan Afrika üzerine akademik ve siyasal çalışmalarını sürdürürken diğer yandan " **Modern Dünya Sistemi** "'nin ikinci cildini (The Modern World System II) "Merkantilizm ve Avrupa Dünya Ekonomisinin Kondolidasyonu" alt başlığı ile yazarak 1600-1750 dönemini ele almıştır. İkinci cilt 1640-1815 döneminde sistemin sağlamlaştığı evre üzerinedir. Merkantilizmi ve dünya kapitalizmi öyküsünü 18.yüzyıl ortasına kadar, I. Ciltteki gibi açıklayıcı ve akademik bir biçimde geliştirir. Dünya kapitalist sisteminin doğuşu, gelişimi ve gelecekteki çöküşü anlatılır. Kapitalizm zayıf ve yoksulun sömürülmesi yoluyla büyür ve gelişir. Çekirdek Avrupa devletlerinin çevre ve yarı çevre ülkeler üzerinde üstünlüklerini teminat altına almak için güçlerini kullandıklarını göstermek amacı ile askeri ve diplomatik tarihe başvurur.

Wallerstein'ın "Kapitalist Dünya Ekonomisinin Gelişmesinin İkinci Çağı" alt başlığı ile yazdığı **Modern Dünya Sistemi III** (The Modern World System III) 'ü 1730-1840 arasında "Kapitalist Dünya Ekonomisinin Büyük Yayılışının İkinci Dönemi" tarihsel yorumla anlatılarak "devrimler çağı" başlığı altında İngiliz Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi ile sanayi ile burjuvazinin doğuşu çözümlenmiştir. III. Cilt modern endüstrileşmenin sağladığı teknolojik dönüşüm ile dünya ekonomisinin global bir yapıya dönüştüğü 1815-1917 dönemini anlatır.

III. Ciltte kapitalist dünya ekonomisinde sistem karşıtı hareketler biçiminde ortaya çıkan Fransız Devrimi ile İngiliz Sanayi Devriminin sistem içinde oynadığı önemli rolü anlatır. Fransız Devriminin bir burjuva devrimi olup olmadığını tartışır. Sanayi Devriminin neden İngiliz Sanayi Devrimi olarak anıldığını ve neden İngilterede başarılı olduğunun düşünüldüğünü, oysa Fransa'nın aynı dönemde endüstriyel gelişme içinde olduğunu anlatır. Sanayi ve burjuva devrimleri kavramlarının tarihsel gerçekliğe engel oluşturduğu görüşü ile her iki kavrama da

ağırlık vermeyen bir analiz yapar. " Çevre ve Dış Alan " (periphery , external arena) kavramlarını getirir. Prusya, Rusya , Polonya ve Hindistan'ı bu kavramlar içinde yerlerine oturtur. " Dahil Etme" (Incorporation) sürecini ve bu süreçte Rusya, Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistanı anlatır. Dünya Sisteminde hegemonya mücadeleleri , Amerika'nın dekolonizasyonu, ekonomilerin uluslararası ekonomiye açık ve bağlantılı olması tarihsel yorumla anlatılmıştır.

15-18 Mayıs 1974 tarihlerinde Montreal'de Québécois des Relations Internationales and the Research Commission, National Movements and Imperialism of the International Sociological Association tarafından yapılan toplantı için hazırlanan analizde editörlüğünü Wallerstein'ın yaptığı ve bir makalesinin yer aldığı **"Eşitsizlik"** (Inequality) adlı çalışmada çeşitli bilim adamlarının makaleleri yer almaktadır. Toplantıda sanayileşmiş dünyada toplumsal çatışma, sınıf çatışması, emeğin ve sosyalist hareketlerin rolü, değişimin devrimci teorilerine karşı evrimci teorileri, Rus Devriminin yapısı, anti-emperyalizm, az gelişmişliğin kökleri, ulusal özgürlük mücadeleleri, Çin Devrimi ile Rus Devriminin ayrılan yönleri gibi konular tartışılmıştı. Kitapta Wallerstein açılışı "Dünya Eşitsizliği Üzerine Tartışmanın Bugünkü Durumu" başlıklı makalesi ile yapar. Bu makale analizin uygun temeli olduğuna inanılan dünya-sistemi bakış açısı ile " kalkınmacı" görüş olarak adlandırılan, 19.yüzyıla geri giden düşünce biçimi arasındaki ayrımı açıklığa kavuşturmayı amaçlar. "Eşitsizliğin çözümü ", der Wallerstein, "ulus-devlet içinde değil, bir bütün olarak dünya-sistemi içindedir." Daha sonra, ekonomide dünya eşitsizliğinin kaynakları ve yapısının dünya sistemi perspektifi içinde analizleri, dünya sisteminin ekonomik, politik ve kültürel alanları ve geleceğe ilişkin tahminler yer alır. Yazarlar bu analizler sırasında, ekonomik kalkınma, devletin rolü, işçi sınıfının siyasi mücadeleleri, birleşik ya da pan-hareketlerin yapısı ve Çin kültürel devrimi gibi bazı bilinen konulara yeni bir bakış getirirler. (Wallerstein, t.y. 10-11).

1979 yılında Paris'teki meslektaşları ile birlikte, önceki yedi yıl ile ilgili en önemli makalelerinin yer aldığı **"Kapitalist Dünya Ekonomisi"** (The Capitalist World Economy), 1984'te **" Dünya Ekonomisi Politikaları "** (The Politics of the World Economy) ve 1991 yılında **"Jeopolitik ve Jeokültür"** (Geopolitics and Geoculture) makale dizilerini yazdı. Bu makale dizilerinde 16.yüzyıl ve 20.yüzyıl'da dünya sisteminin genel analizinden, sınıf ve etnisite, uygarlık ve kültür

üzerine teorik çalışmalara kadar, genelde sosyalizm üzerine, spesifik olarak Sovyetler Birliğine kadar, krizler ve hegemonya analizlerine, Amerikan esirliği ve Amerikan gençliği üzerine makalelere kadar tüm çalışmaların Wallerstein'ın fikir ve düşüncelerini sergilediğini görürüz.

1979 yılında yayımlanan **"Kapitalist Dünya Ekonomisi"** (The Capitalist World Economy)'nde Wallerstein, farklı zamanlarda yayımladığı makalelerini bir araya getirmiştir. Wallerstein sosyal bilim ve siyasetle olan ilgisinin kendisi için birbirinden ayrılmaz etkinlikler olduğunu açıklar. Kitapta Kapitalist dünya ekonomisinin analizi için yararlı olan kavramlar tanımlanmıştır. Çağdaş dünya sisteminin işleyişini anlayabilmek için sistemin ortaya çıktığı 16. yüzyıl Avrupa dünya ekonomisinin işleyişi tarihsel sistem içinde ekonomik, siyasal ve toplumsal gelişimi ile anlatılmıştır. Feodalizmden kapitalizme geçiş, kapitalizmin, burjuva ile proletarya ve çekirdek- çevre arasındaki iki anlaşmazlığı anlatılmıştır. Yarı çevre devlet kavramının kullanılışı, kapitalist ekonominin sosyalist devletlerle ilişkisi verilmiştir. Wallerstein, Afrika'da 1970'lerde büyüme ve gelişme fikrine karşı oluşan şüphelerden yola çıkarak sistem içinde dönüşümün mümkün olup olmadığını sorgulamaktadır. Bunun için de dünya ekonomisinin yapısının, bu günkü konjonktürle birlikte döngüsel biçimlerin ve hangi yollarla devletlerin bu yapı içindeki yerlerini değiştirebileceklerinin incelenmesi gerektiğini belirtmektedir. Wallerstein dünya ekonomisinin şu anda (kitap 1979 yılında yazıldı), 16. yüzyılda doğuşundan bugüne kadar sık sık karşılaştığı dönemsel daralma ve krizlerden birinde olduğunu belirtir. Bu kriz durumu üç olgu ile ortaya çıkar: 1945-1967 arasında devam eden ABD hegemonyasının altın çağının sona ermesi, sosyalist ulusların kurduğu blokun çökmesi, SSCB ve Çin'in karşı karşıya gelişi, muhtemelen 1990'larda meydana gelecek yeni bir devletler arası gruplaşma. Wallerstein kriz döneminin yarı çevre ülkelerde sonuçlarını anlatır. Kapitalist Dünya Ekonomisinde Wallerstein, ekonomik kalkınma ve ikili (dual) ekonomi gibi kuramların geçerliliğini sorgular. Bu kavramlar dünya ekonomisinin genişlediği 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde ortaya çıkar ancak 1967 sonrası ortaya çıkan ekonomik gerileme ile birlikte bu kavramlara ilişkin şüpheler de artar. Yalnız başına kalkınma gerçekleştirebilecek uygun yapılardan söz edilip edilemeyeceğini sorgulamaktadır. Kitapta modernleşme perspektifine karşı çıkmakta, sosyal

bilimin dünya genelinde modernleşme çıkmazına nasıl girdiğini ve bugün bazılarının bu durumun farkına varması sonucu sosyal bilim açısından ufukta neler olduğunu anlatmaktadır. Adam Smith, Sombart ve Marx'ın üç ayrı kapitalizm tanımından yola çıkarak geçiş kavramını ve feodalizmden kapitalizme geçişi incelemektedir. Wallerstein bu kitapta önce Weber'in sınıf, statü grubu ve parti kavramları üstünde durmakta, sonra bu tanımları ırk ve etnik grup gibi kavramları da içine alan terminoloji kargaşasını çözmek için Afrika'nın koloni öncesi, koloni ve bağımsızlık dönemine dayanan ampirik bilgilere yönelir. Sorokin'in duyumsal kültür sistemi dediği ve 1914'ten sonra bu anlam ve değer sisteminin krize girdiğini öne sürdüğü kapitalist dünya ekonomisinin kültürel krizini açıklar. Kişisel olarak tanıdığı Fanon'un sınıf bilinci ve devrimci hareketler üzerine yazmaktadır. Ayrıca, Marx'ın sınıf analizine katkılarını açıklayarak, tarihin sınıf savaşının tarihi olduğu tezi, "kendinde sınıf" ile "kendi için sınıf" farkını ortaya koymasını, kapitalist üretim biçiminin çelişkisinin burjuva ile proletarya arasındaki çatışma olduğu tezini anlatır. Bu iki sınıfın varlığının siyasi sonuçlarını anlatır, Weber'in sınıf açıklamasına tavır alır. Devletin sistem içindeki rolünden ve eşitsiz değişimden söz eder.

1982 yılında Hawai Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesinde bir dizi konferanslar sırasında yazdığı " **Tarihsel Kapitalizm** " (Historical Capitalizm)'de, kendisinin ivedi görevinin kapitalizmin, tüm tarihi ve somut benzersiz gerçekliği içinde, tarihsel bir sistem olarak görülmesi olduğunu, bu nedenle bu gerçekliğin açıklanması ve neyin sürekli değiştiğinin ve neyin hiç değişmediğinin net bir biçimde betimlenmesi olduğunu belirtir. Tümleşik bir bütün olan bu gerçeğin doğrudan doğruya sunulması ve bu gerçekliğin ekonomik, siyasal ve kültürel-ideolojik alanlarda dile gelişi sıra ile ele alınmıştır. (Wallerstein,1983:7-8) Metalaşma, sermayenin birikimi ve modern dünyanın en önemli düşüncesi olan ilerleme tarihsel sistem içinde anlatılır. Tarihsel Kapitalizm olarak anılan tarihsel toplumsal sistemin ayırt edici özelliği, bu tarihsel sistemde sermayenin çok özel bir yolla kullanıma girmesidir. Amaç sermayenin kendini büyütmesidir. Giderek daha çok sermaye biriktirilip daha çok süreç metalaştırıldıkça ve daha çok meta üretildikçe akışı sürdürmenin kilit gereklerinden biri, gitgide daha çok alıcı bulunmasıdır. Kapitalizm ekonomisinin akılcılığı birikimi en üst düzeye çıkarmaktır. Tarihsel sistemin onbeşinci

yüzyıl sonlarında Avrupa'da doğduğu, zaman içinde ondokuzuncu yüzyıl sonlarına gelindiğinde tüm dünyaya yayılmış olduğu, bugün de bütün dünyayı kaplamış olduğu görülür. Tarihsel kapitalizmin tümleşik yerinin zaman ve uzamla sınırlı oluşuna ilişkin kuşkular bulunmaktadır. Kapitalist meta zincirleri kapitalist dünya ekonomisinin çevrelerinden merkezlerine doğru gitme eğilimi taşır. Reel kapitalizmde hangi büyüklükte olursa olsun meta zincirleri devletin sınırlarını aşmış bulunmaktadır. (Wallerstein, 1983: 27-28)

1984'te yazdığı **" Dünya Ekonomisi Politikaları "** (The Politics of the World Economy)'ında devletin rolü, anti sistemik hareketler ve uygarlaşma projesi yer alır.

1989 yılında, Wallerstein'ın, Giovanni Arrighi ve Terence Hopkins ile birlikte yazdığı **"Sistem Karşıtı Hareketler "** (Anti-Systemic Movements) yayımlanmıştır. Bir sistem hakkında analitik bir perspektifi varsayan sistem karşıtı hareketlerden ve tarihsel kapitalist dünya sisteminde bir dizi sistem karşıtı hareketin ortaya çıkmasına ortam sağlayan yapısal süreçlerden söz etmektedir. Kitapta dünya sistemi içinde cereyan etmiş olan sistem karşıtı hareketlerin yapıları ve başarı dereceleri incelenmiş, bu hareketleri meşrulaştıran, kökenlerini ve hedeflerini açıklayan ve örgütsel ağlarının sınırlarını anlatan sınıf ve statü grupları kavramlarına ve sınıf mücadelesinin ikilemlerine yer verilmiştir. Dünyayı dönüştüren yalnızca iki dünya devrimi olduğundan söz eder. Bunlar birer tarihsel yenilgi olan 1848 ve 1968 devrimleridir.

Wallerstein'ın 1990 yılında Etienne Balibar ile birlikte evrensel ırkçılık, tarihsel ulus, sınıflar, sınıf çatışması, kutuplaşma ve toplumsal çatışma başlıkları altında makalelerini derlediği **" Irk, Ulus, Sınıf "** (Race, Nation and Class)'ta hızla artan milliyetçiliği frenleyecek olan bir sınıf ideolojisinin yeni temeller üzerinde kurulması koşulu olarak ırkçılık karşıtlığı savunulmaktadır. Çağdaş dünyada geleneksel ya da yenilenmiş biçimlerle ırkçılığın gerilemediği, tersine ilerlediği öne sürülür. Burjuva ideolojisinin evrenselciliğinin ırkçılık ve cinsiyetçilik olarak ortaya çıkan dışlama ve hiyerarşi sistemiyle bağdaştığı ifade edilir. Wallerstein'a göre evrenselcilik birikim sürecinin evrenselciliği ile, ırkçılık çekirdek ve çevre arasındaki emek gücünün farklılaşması ile, cinsiyetçilik

aile ya da hanede erkek ya da dişi çalışma-dışı hane halkı karşıtlığı ile bağlantılıdır. Balibar ise, ırkçılığın özellikle milliyetçilikle birleştiğini, evrenselliğin ırkçılığın içinde paradoksal olarak varolduğunu öne sürer. Tarihsel sınıf mücadelelerinin ulusal biçime yerleştirilmesi şeklinde ulusal oluşumun sınıf mücadelesi ile birleştirildiği noktada toplumsal oluşum sözkonusudur. Wallerstein ırk, ulus ve etnisitenin halkın yapılanmasına ilişkin üç tarihsel yol olduğunu söyler. Kapitalizmin gelişmesiyle birlikte sınıf ilişkilerinin basitleşmesi ideolojik temsilinden dikkatle ayrılmalıdır. Sınıfların burjuvalaşma ve proleterleşme süreçleri ile kapitalist ekonomi tarihi ulusal ve uluslarüstü siyasal mücadelelere bağlıdır. Wallerstein grup bilincinin kaçınılmaz olarak sınıf bilincine üstün geldiğini, ikisinin, eşitsizliklerin ve çelişkilerin uluslarüstüleşmesinde birleştiklerini belirtir. Balibar'a göre ırkçılık sınıf yapısının bir dışa vurumu değil, özellikle çelişkili biçimler altında milliyetçilik zemininde, sınıf mücadelesinin kendinde varolan siyasal yabancılaşmanın tipik bir biçimidir. Kurumsal ırkçılığın ve onun uzantıları ya da bunun kitledeki nüvelerinin, Üçüncü Dünyanın proleter uluslarının ve Batı Avrupa'nın ve diğer yeni proleterlerin tek rakipleri olduğu öne sürülür.

1991 yılında " **Sosyal Bilimleri Düşünmemek** " (Unthinking of Social Sciences) adlı çalışmasında dünya sistemleri analizinin 19.yüzyıl sosyal bilimlerinin bir eleştirisi olmayı hedeflediği, ancak bu eleştirinin bitmemiş bir eleştiri olduğu ve 19. yüzyılın kalıcı ve yanıltıcı olarak toplumsal analizin ekonomik, politik ve sosyo kültürel olmak üzere üç alana bölünmesini engelleyecek bir yol bulamadığı mesajı verilir. Sosyal bilimlerde disiplinlerin idiyografik ve nomotetik bilimler olarak gruplaşmaları ve ekonomi, antropoloji, politika bilimi ve sosyoloji olarak bölünüşü dünya sistemleri analizince reddedilir. Bu bölünüş entelektüel olarak devletin ve piyasanın , politikanın ve ekonominin analitik bakımdan ayrı olduklarını ve her birinin kendi özel kuralları olduğunu öne süren 19. yüzyılın hakim ideolojisinin ürünüdür. Tarihin, tikelin geçmişte gerçekten ne idiyse (wie es eigentlich gewesen ist) öyle incelenmesi ve anlatılması olduğu, sosyal bilimin de toplumsal davranışı açıklayan evrensel kurallar kümesinin ortaya konulması olduğu öne sürülür. Kitapta bu ayrımlardan kurtulmasına yardımcı olan iki önemli düşünüre, Marx ve Braudel'e yer verilir. 19.yüzyıl paradigmasının ana kavramı olan, 1945 'den sonra anılmaya başlanan

ve ilk defa Üçüncü Dünya ya da kapitalist dünya ekonomisinin çevre bölgelerindeki gelişimi anlatmak üzere kullanılan " gelişme " kavramı ve sınırları tartışılmaktadır.

1991 yılında yazdığı ve Modern Kapitalizm çalışmalarındaki makalelerini topladığı Dünya Ekonomisinin Politikaları ve Kapitalist Dünya Ekonomisinden sonra 1989-1992 arasında yazdığı makalelerinden oluşan **"Jeopolitik ve Jeokültür"** (Geopolitics and Geoculture)'de Wallerstein'ın perspektifi ile Demir Perdenin yıkılışına sebep olan olaylar, 1989 'daki önemli olayların perde arkası ve sonunda perestroika süreci ile değişim gösteren dünya sisteminde kültürdeki yeni düşünce biçimleri çözümlenmiştir. Wallerstein analizi ile, Demir Perdenin yıkılışı ve perestroika süreci, dünya sisteminde ABD hegemonyasının gerilemesi değişiminin ana açıklayıcı değişkenidir, kapitalist dünya ekonomisinin döngüsel ritmlerinde kritik bir aşama olarak bu düşüşe başvurulmadan komünist imparatorluğun çöküşü ve Avrupa Birliği yaklaşımı anlaşılamaz. Ayrıca baskın jeokültür ile mücadelenin gelişimi anlatılır. Bu konuda, sosyal bilimciler arasındaki tartışmalara katkısı olacak, son yıllarda gelişen özgün ve karşıt pek çok görüş yer almaktadır.

Wallerstein 1994-1998 yılları arasında Uluslararası Sosyoloji Derneği'nin başkanlığını yaptığı sırada konuşmacı olarak katıldığı sayısız sosyoloji toplantılarında yirmi birinci yüzyılın sosyal bilimi konusunda görüşlerini ortaya koydu. Yirmi birinci yüzyılda sosyal bilimin kollektif toplumsal bilgisinin dönüşeceğini ileri sürerek bunun değerlendirmesini yapmak istedi. **"Bildiğimiz Dünyanın Sonu"** (The End of The World As We Know It) başlığı ile yazdığı kitabındaki Kapitalizm Dünyası ve Bilgi Dünyası şeklinde ikiye ayırdığı derlemesinde içinde yaşadığımız gerçekliğin çerçevesini çizerken bildiğimiz dünya (kapitalizm dünyası) ile ona ilişkin kavrayışımız anlamında bildiğimiz dünya (bilgi dünyası)dan söz etti. Wallerstein bu kitapta karanlık bir ormanın ortasında, hangi yöne gideceğimiz konusunda yeterince netlik olmadığını düşünmekte, bunun tartışılması gerektiğini ifade etmektedir. (Wallerstein:1999)

1995 yılında yazdığı **"Liberalizm'den Sonra"** (After Liberalizm)'da, 1989 yılının aslında soğuk savaşta Sovyetler Birliği'nin yenildiğini gösteren yıl

olmadığı belirtilerek, sözkonusu yıl, 1789-1989 döneminin, yani modern dünya sisteminin küresel ideolojisi olan liberalizmin yükselişleri ve çöküşleri döneminin sonu olarak değerlendirilir. Berlin Duvarının Yıkılışı ve Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra tek kutupluluğa dönüşen yeni dünyanın gelecekte ABD-Japonya ve Avrupa Birliği-Rusya eksenlerinde yeniden örgütleneceğini ve bu temelde yeniden meşruiyet kazanacağını anlatır.

2000 yılında yazıp arkadaşı Terence Hopkins'in anısına ithaf ettiği " **The Essential Wallerstein** " (Wallerstein Özet), Wallerstein'ın akademisyenlik hayatını ilk defa tam olarak özetleyen makalelerin bir araya getirilmesinden oluşur. Çağdaş Afrika politikaları ve toplumsal değişim üzerine yaptığı araştırmadan, dünya sistemi çalışmasına ve kapitalist dünya ekonomisinin krizi ile gelişen yeni bilgilere ilişkin yazdığı güncel makalelerine kadar Wallerstein'ın tüm entelektüel yaşamındaki konulara ilişkin yorum ve perspektifinin yer aldığı geniş kapsamlı bir eserdir. Wallerstein dünyanın bir bölümündeki değişimin bütünü etkileme biçimine yoğunlaştı ve bu dünyanın artan ölçüde bağımlı hale gelmesi ile ilgilendi.

Wallerstein bu kitapta çalışmasının iki temel noktasını, analiz birimi olarak dünya–sistemi ve bütün sosyal bilimlerin aynı anda karşılıklı olarak tarihsel sistemik olmak zorunda olduğu şeklindeki vurguyu ele aldı. Wallerstein çalışmasına başladığında bunların hiçbiri tutulmadı. Dünya-Sistemi Wallerstein' ın akademik tescili oldu ve büyük etki yaptı. Analiz Birimi olarak Dünya Sistemini, her ikisi de 1974'te yazılan ve çoğu kişinin beğenisini kazanan " Modern Dünya Sistemi "nde ve " Dünya Kapitalist Sisteminin Doğuşu ve Gelecekteki Düşüşü: Karşılaştırmalı Analiz Kavramları " (The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis) başlıklı makalede ortaya attı. Bazı kimseler bu teoriyi tamamıyle benimsediler bazıları da bu argümanın ciddiye alınması gerektiğini söylediler. Görüş ayrılığı içinde olanlar, çoğunlukla tanımlayıcı doğruluk anlamında deneysel nedenlerle karşı olmamışlar, ancak yanlışlanabilir olmadığı için, bilgiye dayalı nedenlerle karşı olmuşlardır. (Wallerstein, 2000, xii-xxii)

Wallerstein gerçek dünyanın farklı bir tarifi için tartışmanın yeterli olmayacağını keşfetti. Hangi tarifin doğru, hangisinin daha doğru, ya da daha makul, hangisinin bir diğerinden daha yararlı olduğunu nasıl bilebildiğimiz konusundaki hayati önem taşıyan savaş sona erdi. Kendisinin ve diğerlerinin, sosyal süreçler üzerinde entegre, kompleks bütünler olarak analizleri ile ilerlemelerine izin verilmesi için bilgisel savaşlar vermek zorundaydı. (Wallerstein, 2000, xii-xxii)

Özelde, toplumsal gerçekliğe bu bakış tarzı, mevcut dünya sisteminin oluşturulmasında yer almış olan tarihsel seçenekleri açıklığa kavuşturmuştur. Dünya sistemleri analizleri Wallerstein'ı geniş ölçüde somut olaylar bağlamında, ama her zaman bu alıştırmanın sonunda parçaların hep birlikte birbirine uygun olduğu bir şekilde sıralama yapmasına izin verdi.

Dünya sistemleri analizi Wallerstein'ın gerçeği keşfetmesini sağlamak anlamında değil, aksine siyasi ve ahlaki kararlar alırken herkes için daha yararlı olduğuna inandığı şekilde toplumsal gerçekliğin makul yorumlarının olduğunu düşündüğü şeyi yapmasını sağlamasıdır. Dünya sistemleri analizi aynı zamanda uzun ömürlü yapılarla, düzenli bir şekilde moda teorilere dönüşen gerçekliğin anlık ifadeleri arasında ayrı düşmesini sağladı. Küreselleşme diye anılan şeye ilişkin son büyük tepki bu anlık ifadelere örnektir. (Wallerstein, 2000, xii-xxii)

Wallerstein enerjisini, kapitalist dünya ekonomisi olduğunda ısrar ettiği modern dünya sisteminin tarihsel işlevlerinin tanımı ve gelişimi üzerine yoğunlaştırdı. Kapitalist dünya ekonomisinin kurumsal direklerini, tarihsel orijinini ve neden sistemik kriz dönemine girdiğini düşünmesinin nedenlerini ve bu nedenle yeni düzene kaotik geçişin nedenini tarif etmek istedi. (Wallerstein, 2000, xii-xxii)

Dünya sistemi teorisi sıklıkla denge ve oydaşmayı temsil eder. Bunlar Wallerstein'a göre uzak şeylerdir. Sistemler hakkındaki en ilginç şeyler, nasıl hepsinin onları kurumsallaştırarak sınırlamak istedikleri derin ayrılıklara sahip olduklarıdır. Buna karşın, sistemlerin kendi iç anlaşmazlıklarını ortadan kaldırırken, hatta aynı şekilde, onların şiddete dönüşmelerini önlerken hiç bir zaman tamamıyle başarılı olmadıkları doğrudur.

(Wallerstein, 2000, xii-xxii)

Ayrıca hep birlikte son birkaç on yılda çok açık bir şekilde anlamaya çalıştığımız herhangi bir tarihsel sistemde birden fazla ayrım vardır. Bu nedenle, Wallerstein modern dünya sistemindeki büyük ayrımların ne olduğunu, birbirlerinden nasıl farklılık gösterdiklerini ve birbirleri ile ilgilerini, herbirinin diğerlerinin üzerindeki etkilerini nasıl sınırladıklarını analiz etmeye çalışmak için enerjilerini harcamaya başladıklarını söyler.

Ne yapılması gerektiği sorusuna cevap bulmak için Walerstein, " Direnç, Ümit ve Aldatıcı Tuzak" sözcükleri ile modern dünya sisteminin sistem karşıtı hareketlerinin hikayesini tarif eder. Wallerstein bu hareketlerin hikayesini, hem gerçeklerini ve hem de arzu ve güdülerini tarif etmeye yöneldikleri politik kavramlarla ve büyük coğrafi jeopolitik planla ilişkilendirmeye çalışır. (Wallerstein, 2000, xii-xxii)

Wallerstein, etnisite ile ne denmek istendiği konusunda çalışmıştır. Frantz Fanon'un heyecan verici ve etkileyici yazılarından anlam çıkarmaya çalışır. Liberal bir toplumda köktenci entellektüeller için doğru siyasi oluşum hakkında 1968'den sonuçlar çıkarır. Önceleri Afrika'ya olan ilgisini, bir bütün olarak modern dünya sistemi çalışmasına ve bilgi yapıları sorununa dönüşümüne uydurmaya çalışır.

Wallerstein okumaya, gözlemlemeye, analiz etmeye ve yazmaya devam ettikçe, entellektüel macerasının tekrarlayan ve temel konularını ve kendisi için yorumlaması en zor olan soruların ne olduğunu kavramaya başladı. Dört soru ortaya attı. Birincisi açıkça hepimizin üzerinde ısrar ettiği özel değerlendirmelere karşı olarak icat etmeyi uygun gördüğümüz evrensel çabalara verilecek ağırlıktır. İnsanın kendi fikirlerini evrenselin ifadeleri olarak ve diğerlerininkini çoklu parçaların pek çok ifadeleri gibi düşünmek kolaydır. Her toplumsal ifade, her akademik argüman, dünyanın her görüşünün aynı derecede geçerli ya da yararlı veya erdemli olduğudur. Ne entellektüel ne de ahlaki ayrımların yararlı olmadığını ifade eder. Her iki durum da birlikte analiz etme, değerlendirme ve

maksimal rasyonel, maksimal demokratik dünya yaklaşımı imkanını reddetmektedir. (Wallerstein, 2000, xii-xxii)

İkinci güçlü konu gerçek dünya ile onun hakkındaki düşüncemiz arasındaki ilişkidir. Yeni olmayan bu konu son birkaç yılın tartışmalarının merkezi olmuştur. Wallerstein'ın kendi durumu oldukça açıktır. Gerçek dünya mevcuttur ve bu akademik gözlemlerin amacıdır. Bu konuda yazılmasının nedenini Wallerstein,

"her halükarda hepimiz her gün bu gerçek dünyada yaşıyoruz ve yaptığımız herşeyi dikkate almamız gerektiğinin tamamıyle farkındayız. Bunu yapamazsak adeta psikopat gibi görünürüz"

biçiminde açıklar. Diğer yandan, Wallerstein'a göre bu gerçek dünyayı bir çift gözlük arkasından görürüz ve gördüğümüz hakkında ne düşündüğümüzü büyük ölçüde gözlüğün lenslerinin kesimi belirler. Gerçeğin toplumsal olarak inşa edilmesi açık ve kesindir ve oluşumunun tamamiyle toplumsal olduğunu hatırlarsak kollektiftir, bireysel değildir. (Wallerstein, 2000: xii-xxii). Wallerstein gerçek dünyanın mevcut olduğu ve bizim onu yalnızca bir çeşit toplumsal gözlükle seyredebildiğimiz konusunda aynı anda ısrar etmenin ciddi bir akademisyen için ikilem yarattığını düşünür. Bu, görüşümüzün ne kadar bozulduğunu ve düşüncemizin kalitesini ne kadar geliştirebileceğimiz konusunu yansıtmalıdır. Ama üzerimizdeki her bir yansımanın kendisinin aynı zıtlığı taşıdığını düiünür. Bu Wallerstein'ı, bilgisel konuları analizlerinin merkezi yapmaya zorlayan bir ikilemdir.

Üçüncü olarak kendini tekrarlayan konu, yine yeni olmayan, entellektüel analizin siyasal hareketle ilişkisi – eski teori ve pratik sorunu gelir. Wallerstein bunda kişisel olarak bir anlaşmazlık görmemektedir. Tam tersi. Ama bir defa daha Wallerstein bunu kaçınılması gereken aşırılıklar sorunu olarak görür. Bir yanda, kabul edilmiş bilimsellik göstergesi olarak geniş bir biçimde açılmış olan yanlış adalet ve yansızlık talebi yatar . Diğer yanda, bilim adamının bir devlete ya da bir partiye ait bir otoriteye bağlılığı da vardır. Kabul edilen gerçeğin devrimsel olması akademisyenin görevidir ve bu devrim yalnızca gerçek dünyayla ilgili olduğu ve onu mümkün olduğu kadar en iyi şekilde anlamak için ciddi bir girişim olduğu takdirde toplumsal olarak yararlı olur.

Son konu dünyanın dayanıklı yapıları olduğu ve devamlı değiştiği gerçeğinin nasıl bir tek analizde açıklanacağıdır. Bu kuşkusuz bir ikinci bilgisel soru ve Wallerstein'ın başlangıçtan beri dikkat ettiği şeydir. Çoğumuz az ya da çok zamansız gerçekler biçiminde ya da benzersiz durumların tarifleri biçiminde konuşmaya eğilimliyizdir. Ancak hiç bir durum gerçekten eşsiz benzersiz olarak tarif edilemez, çünkü onu tarif ettiğimiz sözcükler zorunlu olarak bazı daha büyük gruba kadar ve bu nedenle durağan olarak görünen bazı devam eden yapıya kadar ortak olan özellikleri varsayan kategorilerdir. Aynı zamanda, kuşkusuz, hiçbir gerçek sonsuza kadar kalmaz çünkü dünya kaçınılmaz olarak ve ebediyen değişmektedir. Wallerstein aksine, içlerinde diğer, yapılara/kategorilere dönüştürülen süreçleri taşıyan anlık yararlı yapılar/kategoriler ile çalışmak geretiğini düşünür. (Wallerstein, 2000, xii-xxii)

Wallerstein 2003 yılında yazdığı **" Amerikan Gücünün Gerileyişi, Kaotik Bir Dünyada ABD "** (The Decline of American Power, The US in a Chaotic World)'nin 2000 yılında yazdığı ve 2003 yılında yayımladığı birinci bölümünde ABD'nin gerilemekte olan bir güç olduğunu ve 11 Eylül'ün bunun bir başka kanıtlarından biri olduğunu yazmaktadır. Ayrıca 11 Eylül'den önce yazdığı, ancak olaydan sonra değiştirmediği, yirminci yüzyıl, küreselleşme, ırkçılık, İslam, "ötekiler", demokrasi ve entelektüeller gibi, sözcükleri kuşatan gerçeklik ile retorik arasındaki farkı dile getiren yazıları bulunmaktadır. Kitapta 11 Eylülden sonra da yazdığı, ABD'nin dünyaya bakış açısını anlatan, dünyaya nasıl baktığımız konusunda düşünmeye çağıran yazıları bulunmaktadır. Ayrıca içinde bulunduğumuz zor dünya ile ilgili neler yapabileceğimiz , solun ABD'de ve dünyada ortaya koyması gereken gündem anlatılmaktadır. Siyasal bakış açısından, merkezi güncel konular olarak bugün sistem karşıtı olmanın anlamı ve insanlık için nasıl bir geleceğin olduğu anlatılmaktadır. Kitapta gerçekliği eleştirel ve ayık bir kafa ile analiz etmek konusunda entellektüel bir görevimiz olduğu, bugün öncelik vermemiz gereken değerlerin neler olduğuna karar vermekle ilgili ahlaki görevimiz bulunduğu ve siyasi bir görev olarak da dünyanın, kapitalist dünya sisteminin şu andaki kaotik yapısal krizinden çıkarak mevcut sistemden bariz bir biçimde daha kötü değil de bariz bir biçimde daha iyi olacak farklı bir

dünya sistemine geçme olasılığına nasıl katkıda bulunabileceğimiz anlatılmaktadır.

B.DÜNYA-SİSTEMLERİ TEORİSİNDEN ÖNCEKİ TOPLUMSAL OLAYLAR, DÜŞÜNCE BİÇİMLERİ VE TEORİLER

1. 18. VE 19. YÜZYILLARDA TOPLUMSAL DÜŞÜNCENİN OLUŞUMUNDA ETKİLİ OLAN DEVRİMLER

18.yüzyıl'a iki büyük devrim hakim olmuştur : Bunlar III. Bölümde tarihsel analizlerini inceleyeceğimiz, İngiltere'nin öncü olduğu Sanayi Devrimi ve Fransa'da siyasal dönüşüme yol açan Fransız Devrimidir. Her iki devrim de yeni bir toplumun zaferini temsil eder. Fransız Devrimi 18.yüzyıl'da etkisini Batı Dünyasında hissettiren, çağ açan büyük bir olaydır. (Tilly, 1995:258). Bu olay dramatik, tutkulu ve zora dayalıydı. Modern dünyada daha önce hiç bilinmeyen türden siyasi kasırgaya yol açtı. Fransız Devrimi ve onun Napolyon iktidarı altındaki devamı bir dünya sistemi olarak kapitalist dünya ekonomisinin ideolojik dönüşümünü hızlandırdı. Wallerstein, farklı birşeyin meydana gelmekte olduğunu, ekmek ayaklanmaları ve köylü isyanları olarak nitelenen başkaldırmaları modern dünyanın ilk gerçek sistem karşıtı başkaldırılar olarak kavramak gerektiğini ifade eder. (Wallerstein, 1999: 26). Fransız Devrimi'nin siyasal, toplumsal, ekonomik, edebi ve felsefi etkisi büyüktür. Fransa'da, 18.yüzyıl' da Devrimin Fransa'nın toplumsal tarihinde değişimlere yol açtığı önemli toplumsal değişmeler oldu. Tarımın ticarileşmesi, sermaye yoğun üretimin gelişmesi, 19.yüzyıl da kentleşme gibi önemli pekçok değişim devletin günlük faaliyetlerini etkiledi, devlet iktidarı üzerinde hak iddia edebilecek tarafların kimliklerini, çıkarlarını ve örgütlenmelerini şekillendirdi. (Tilly, Charles,1995:258). 1789 -1815 döneminde sürekli, kısa dönemli siyasal değişim kaçınılmazdı. Değişimin normalliğinin yaygın kabulü kapitalist dünya ekonomisinin temel bir kültürel dönüşümünü temsil ediyordu. Değişimin normalliği üç kurum ile ifade edildi. Bu üç kurum, ideolojiler, sosyal bilimler ve hareketlerdi. Bunlar bazan modernite diye adlandırılan uzun 19.yüzyıl'ın büyük entellektüel/kültürel sentezini kapsamaktadır. Değişimin normal olduğuna

inanıldığında özel türde dünya görüşü (Weltanschauung) anlamında ideoloji formüle edilmelidir. 19. yüzyıl'da bu türde üç dünya-sistemik ideoloji geliştirildi. Muhafazakarlık, Liberalizm ve Marksizm. (Wallerstein, 1999:27). 18. yüzyıl sonunda Sanayi Devrimi de Batı Avrupalı dünyada toplumsal ve ekonomik çığır açarak yeni ekonomik yaşam biçimleri, yeni toplumsal kurumlar ve toplumsal sınıflar oluşturdu.

1848 devrimiyle birlikte siyasi devrim geri çekildi, sanayi devrimi öne çıktı. Avrupa'da 1848 Devrimleri, hem gelişmiş hem de geri kalmış bölgeleri etkisi altına alan tek olaydır. Hem ülkeleri, kıtaları, okyanusları aşacak kadar yaygın hem de en az başarılı olandı. 1848 Devrimleri, neredeyse aynı anda meydana gelmeleri, yazgılarının iç içe geçmesi, ortak bir ruha ve tarza sahip olmaları ve romantik ve ütopik bir iklime benzer olmaları bir yana, hepsi çalışan, yoksul insanların toplumsal devrimiydi. Bu devrimler orta sınıfların, liberalizmin, siyasal demokrasinin, milliyetçiliğin, çalışan sınıfın siyasal yaşamın kalıcı öğeleri olacağını gösterdi . Hepsi önce başarılı oldu, yönetimler yıkıldı ama sonra Fransa dışında eski yöneticilerin hepsi eskisinden güçlü olarak iktidarı yeniden ele geçirdi. 1848 Devrimleri yaygın ve şiddetli oldu ama arkasında vaad dışında pek bir şey bırakmadı. (Hobsbawm, 1998:14 - 39).

Devrimler siyasal rejimler, hukuklar ve kurumlar bağlamında kolayca tanımlanabilir türden olmasa da önemli toplumsal değişikliklere yol açtı. Örneğin Batı Avrupa'da geleneksel siyasete son verdi. En büyük yeniliği, toplumsal düzen savunucularının halkın siyasetini öğrenmeleri idi, genel oya dayalı demokrasi devrimle özdeşleşti. (Hobsbawm,1998:14-39) Her iki devrimi de kapsayan dönemdeki bu büyük olaylar 19. yüzyıl toplumsal düşüncesinde ekonomik sistem ve ulusal devletin oluşmasını sağladı.

2. 18. VE 19. YÜZYILLARDA TOPLUMU AÇIKLAMA BİÇİMLERİ VE DÜŞÜNCE AKIMLARI[4]

Aydınlanmanın meydana geldiği 18'inci yüzyılda akılcılık, şüphecilik, doğalcılık, hümanizm, hoşgörü ve düşünce özgürlüğü hakim değerlerdir. (Robert Bierstedt, 18. Yüzyılda Sosyolojik Düşünce, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Ed: Tom Bottomore-Robert Nisbet, 1997, s.18). Aydınlanma çağında bilimsel devrim gerçekleşmiş, doğaüstünün yerini doğallık, dinin yerini bilim, tanrısal buyruğun yerini doğa yasası, din adamlarının yerini filozof almıştır. Us insan davranışını ve toplumsal kurumları yönetmeye başlamıştır. Newton'un fiziği ve Locke'un felsefesi yüzyılın büyük başarısı olmuştur. Locke Newton'un fiziğindekine benzer bir plan üzerinde tasarlanan zihnin evrensel ve doğal tarihine ilişkin olarak, toplum sürecinin, tarih ya da kurumların evrimi tarafından konulan sınırlamalar olmadan psikolojik olarak açıklanacağını öne sürer. Newton'un, zaman ve uzam sınırlamalarını aşarak doğanın mekanik yasalarını açıklaması, siyasal ve ekonomik olayların da aynı derecede genel olarak açıklanabileceğini gösterir. (Sabine,1965:229). Toplumsal, siyasal ve dinsel sorunlar deneysel aklın yüceltilmesi yoluyla çözülmektedir. Toplum ve insan, insanın gelişimi ile mükemmelleşir. Bu çağda insan haklarının savunulması önem kazanmıştır. (Robert Bierstedt, 18. Yüzyılda Sosyolojik Düşünce, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Ed: Tom Bottomore-Robert Nisbet, 1997, s.19)

18. Yüzyılda toplumsal düşünürler, toplumun yapısıyla pek ilgilenmemişlerdir, sosyolog olmaktan çok devletin ve yönetimin kökenleri ve iktidarın kullanımına ilgi duyan siyaset bilimcilerdir ve büyük ölçüde insanlığın yararı için toplumu daha iyiye götürmeyi amaçlayan ahlak bilimcilerdir. İngiltere'de parlamentonun üstünlüğünü sağlayan 1688 Devriminden sonra, John Locke, devrimi savunma amacıyla yayımladığı denemelerinde, iktidarın ahlaki sınırlamalarını, hükümdarların yönettikleri toplumlara karşı yükümlülüklerini ve hükümetin yasalara bağlı olması şeklindeki geleneği sürdürerek, hükümetin hakkının geri alınamayacağını ancak ulusun yararı için var olan bu hakkın türemiş bir hak olduğunu, hükümetin, yönettiği topluma karşı sorumlu olduğunu, iktidarın gerek halk gerek ahlak gerekse o ülkenin adet ve gelenekleri ile sınırlı

[4] Düzeltme

olduğunu savunmuştu. Locke'un Amerika ve Avrupa'da etki yapan kişisel özgürlük, rıza, mülkiyet hakkı gibi hakları savunduğu derlemelerinin yayımlanmasından sonra İngiltere'de, uzun süren bir iç savaşlar dönemi yerini durgunluğa bıraktı. İngiltere'de, medeni haklarda kişilere büyük ölçüde özgürlük ve bilinçli gruplara siyasi özgürlük tanıyan yönetim nisbeten liberaldi. Bu nedenle İngiltere'de toplumsal ve siyasal yaratıcılık anlamında hareketsizlik dönemi yaşandı. 18. yüzyıl'da siyasal teorinin merkezi kıta Avrupasında Fransa oldu. Fransız ozan ve gazeteci Voltaire ile Fransız düşünürü Montesquieu'nun 1726 ve 1729 yıllarında İngiltere'de yaşaması Locke'un felsefesinin Fransa'ya gelmesine ve Montesquieu'nun etkisi ile İngiliz yönetimine duyulan hayranlık Fransız liberalizminin doğuşuna yardım etti. (Sabine, 1965:229).

18. yüzyılda sosyal bilimler henüz antropoloji, sosyoloji, sosyal psikoloji , ekonomi, siyaset bilimi ve hukuk gibi çok disiplinli değildir. Hatta sosyal bilim adı henüz kullanılmamaktadır. (Robert Bierstedt, 18. Yüzyılda Sosyolojik Düşünce, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Ed: Tom Bottomore-Robert Nisbet, 1997, s.18). Bu yüzyılda Fransa'da Montesquieu 1728 -1731 yılları arasında özellikle İngiltere'de kaldığı zaman içinde düşünsel yaşamını etkileyen İngiltere deneyimi ile toplum ve hükümet üzerine geniş bir deneysel inceleme yapmıştır. Kuvvetler ayrılığını savunarak, özgürlüğün yasama, yürütme ve yargı erklerinin birbirinden ayrılması ve dengeli işbirliği içinde olması ile mümkün olabileceğine inanır. Siyasal görevler bu üç erk içinde sınıflandırılmalıdır. Aslında bu üç erk arasında mutlak bir ayrımı düşünmez, ona göre yasa yapıcı yürütmenin daveti ile toplanır, yürütmenin yasama üzerinde veto hakkı olmalıdır, yasa yapıcı olağanüstü yargısal güçleri kullanabilmelidir. Fransa'daki mutlak monarşinin anayasayı zayıflattığına inanır ve özlem duyduğu özgürlüğün hiç bir zaman gerçekleşemeyeceğini düşünür. Bu nedenle amacı özgürlüğün bağlı olduğu anayasa koşullarını çözümlemek ve Fransız vatandaşlarının eski özgürlüklerini geri getirmek için çalışmaktır. (Sabine, 1965 :229). "Acem Mektupları" ve "Düşünceler " adlı kitaplarında yönetim kavramı yanında toplum kavramına da yer verir. Fransa'daki yönetim, XIV. Louis, despotizm, kilise ve toplum düzeni üzerine eleştirel bakışı bulunmaktadır. "Yasaların Ruhu" nda insanın fiziksel varlık olarak diğer varlıklar gibi kanunlarla yönetildiğini, zeki varlık olarak Tanrının kanunlarını sürekli bir biçimde bozduğunu, kendi koyduğu kanunları da değiştirdiğini

ileri sürer. Duygulu bir varlık olarak ise, kendini binbir tutkuya kaptırır, kendini yaratanı dahi her an unutabilir. Bu nedenle Tanrı kanunları ile onu kendine çağırır. Toplumda yaşamak üzere yaratılmış olan insan başka insanları unutabilir, bu nedenle kanun yapıcıları yaptıkları siyasi ve medeni kanunlarla ona ödevlerini hatırlatırlar. (Montesquieu, 1998 : 52). "Yasaların Ruhu" nda siyasal teorileri fiziksel ve toplumsal nedenlere dayandırarak siyasal değerlerin göreliliğini öne sürer. (Sabine,1965:229). Örneğin, toplumu coğrafya ve iklimle açıklar ve halkın kültürünü iklimin belirleyeceğini söyleyerek toplumun karakterini belirleyici unsur olarak iklime önem verir.

" Çeşitli iklimlerde ruh nitelikleriyle insan tutkularının aşırı derecede değişik olduğu doğru ise, kanunların bu tutkularla bu nitelikler arasında ayrılıklara göre düzenlenmesi gerekir." (Montesquieu, 1998:321)

" .... soğuk iklimlerde yaşayanlar daha kuvvetli olurlar....kalp daha kuvetlidir... Bu üstün kuvvetin birçok sonuçları vardır: örneğin kişi kendine daha çok güvenir; yani daha cesur olur; üstünlüğü hakkında daha iyi bir kanı edinir, öc alma isteği azalır, varlığına güvenir, yani mert olur, hileye, iki yüzlülüğe başvurmaz , sözün kısası çok değişik karakterler meydana çıkar. Bir insanı sıcak ve kapalı bir yere koyun....hemen kalbinin sıkıştığını, bayginlıklar geçirdiğini görürsünüz....hiçbirşey yapamayacağını hissettiği için her şeyden korkacaktır. Sıcak ülkelerde yaşayanlar ihtiyarlar gibi çekingendirler, soğuk ülkelerde yaşayanlar delikanlılar gibi gözü pek olurlar..." (Montesquieu, 1998, s.322)

İklimin kölelik kurumuna neden olduğunu söyler. İklime dayalı etkenler yasalar üzerinde de etkili olur. Toplumu açıklarken Montesquieu coğrafya dışında din, yasalar, yönetim ilkeleri, teamül, değerler ve adetler gibi başka etkenlere de yer verir. Yasalar, din, ticaret, görenek, adetler, eğitim, nüfus, evlenme, boşanma, intihar, aile, savaş, para, tefecilik, festivaller gibi toplumsal olgularla toplumları irdeler. Yasalarla adetler arasındaki ilişkiyi inceler ve adetlerle değiştirilecek şeylerin yasalarla değiştirilemeyeceğini söyler. Montesquieu toplumu açıklarken doğaüstü olanla ilgilenmemiş ve karşılaştırmalı yöntemler kullanmıştır. (Robert Bierstedt, 18. Yüzyılda Sosyolojik Düşünce, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Ed: Tom Bottomore-Robert Nisbet, 1997, s.24).

Aslında Montesquieu'nun "Yasaların Ruhu" ndaki savı 18. yüzyıl düşüncesini yansıtmaz. Bu yüzyılda Fransız düşünürleri genellikle insan davranışını ve toplum kurumlarını usun yöneteceğine inanır. Montesquieu'u ağır bir biçimde eleştiren ama düşünmeye sevkettiği için de takdir eden Voltaire, İngiltere'den Fransa'ya, yüzyıla damgasını vuran Newton fiziği ve Locke felsefesi hayranlığı ile dönerek bunları halka indirme amacı taşır. Bu amacına ulaşması Fransa'daki yayın sansürü nedeniyle zordur. Voltaire zenginlerin aristokrasiyi, halkın demokrasiyi, kralların da monarşiyi tercih edeceklerini söyler. Hristiyanlığın baskısına karşı çıkar. "Töreler Üzerine Deneme" de doğa ve adetleri karşılaştırarak doğa imparatorluğunun bütün insanları bazı ortak ilkeler çevresinde birleştirdiğini, adetler imparatorluğunun ise, görenek ve adetlerden oluşup değişiklikleri dünya ölçüsünde yaydığını, doğal düzenin toplumsal düzene karşıt olduğunu anlatır. İnsanın gruplar halinde yaşaması, içgüdüsü ve kendi türünden olanlara karşı iyilikseverliği ile mümkün olur, insanın acıma ve adalet duyguları olmadan toplum olmaz. Toplumda eşitlikten söz etmek mümkün değildir. Voltaire tarihin askeri zafer ya da yenilgilere göre değil büyük fikirlere göre yazılması gerektiğini söyler. Voltaire'e göre toplum adetler, görenekler, yasalar, bilim ve sanat ile birlikte uzun dönemde insanlarla çevrenin etkileşimi sonucu olur. (Robert Bierstedt, 18. Yüzyılda Sosyolojik Düşünce, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Ed: Tom Bottomore-Robert Nisbet, 1997, s.29).

Jean Jacques Rousseau (1712 -78) 'nun felsefesi ; Grubun yüceltilmesi, bireyin gruba olan katkısından duyduğu tatmin ve ussal-olmayanın geliştirilmesidir. (Sabine,1965:283). Jean Jacques Rousseau akla karşı tepki gösterir ve ruhun yanında yer alır. Toplumsallığın temeli akıl değil, duygudur. Aydınlanmanın insanlık için gerekliliğini savunduğu akıl, zeka, bilgi ve bilimin gelişmesi gibi değerleri protesto ederek bunlara karşılık, hayatı değerli kılan insana özgü içgüdü, aşk, iyi niyet ve saygı gibi duyguların gerekli olduğunu düşünür. Vahşi ile kentliyi, doğa durumu ile toplumu karşılaştırır, uygarlığın düşmanıdır, doğal durumdan yana olup, iyiliğin doğal olduğunu, insanların doğuştan iyi olduğunu, onu kötü yapanın yarattığı kurumlar olduğunu söyler. (Robert Bierstedt, 18. Yüzyılda Sosyolojik Düşünce, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Ed: Tom Bottomore-Robert Nisbet, 1997, s.32).

Bireyselliğin, özgürlüğün, çıkarcılığın ve anlaşmalara saygının toplumda bulunabileceğini, toplum dışında ahlaki olan hiç bir şey olmadığını söyler. Bireylerin insan olmanın niteliği olan zihinsel ve ahlaki özelliklerini toplumdan aldıklarını, toplumun, üyelerini birleştiren ortak dil, ortak çıkarlar ve refah gibi ortaklaşa sahip olunan gerçek bir bağın meydana getirdiği ahlaki bir kişilik olduğunu belirtir. (Sabine,1965:271).

"Toplum Sözleşmesi"nde Rousseau, insanların doğal durumlarda sahip oldukları özgürlüğü yaşamın korunmasına yönelik yönetime devrettiklerini söyler. İnsanların birbirleri ile sözleşme yaparak birleşmiş (kollektif) bir yapı oluşturmaları ve ortak güç oluşturarak genel iradenin yüksek yönetimine terketmeleri ve ortak bir kimlik edinmeleri onlara aslında vazgeçtikleri şeyi değiş tokuşla sağlar (Robert Bierstedt, 18. Yüzyılda Sosyolojik Düşünce, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Ed: Tom Bottomore-Robert Nisbet, 1997, s.33). Jean Jacques Rousseau'ya göre, doğal yaşama halinden toplum düzenine geçiş insanda çok önemli değişiklik yapar: Davranışındaki içgüdünün yerine adaleti koyar, ona daha önce yoksun olduğu değer ölçüsünü verir. İnsanın toplum sözleşmesi ile yitirdiği şey, doğal özgürlüğü ile isteyip elde edebileceği şeyler üzerindeki sınırsız bir haktır. Kazandığı şey ise, toplumsal özgürlükle elindeki şeylere sahip olma özgürlüğüdür.
(Rousseau, 1987:29-30)

" Bu formül gösteriyorki birlik sözleşmesinde kamu ile tek tek kişiler arasında bir söz borcu yer almakta ve her kişi sanki kendi kendisiyle sözleşme yaparak iki bakımdan bağlanmış bulunmaktadır: Önce egemen varlığın üyesi olarak kişilere karşı, sonra da devletin üyesi olarak egemen varlığa karşı". (Rousseau, 1987:27)

Topluluğun birleşmiş bir kişiliği ve ortak menfaati vardır. Bireyler ortak çıkarları olduğu zaman kalıcı ya da geçici bir toplum kurarlar. Toplum bir organizmaya benzer, her toplum üyelerinin davranışlarını düzenleyen bir **"genel irade"**ye sahiptir. Egemenlik birleşmiş topluluk olan halka aittir. Topluluk genel iradenin üyeleri için ahlaki standartları koyar, hükümet genel iradenin yalnızca aracıdır, egemenliğin sahibi olan halkın kendisine vermiş olduğu iktidar geri alınabilir ya da değiştirilebilir. (Sabine, 1965:275).

"**Genel İrade**" herkesin iradesinden farklıdır. Bir tür kamusal varlıktır. Bütün insanların birliğini ifade eder. Rousseau ahlak, adetler ve herşeyde başarının ona bağlı olduğu kamuoyundan sözeder. Her zaman doğrudur. Kamuoyunu "Asıl önemli olan odur, ahlaki değerlerin ve göreneklerin harekete geçirilmesi yavaş olsa da sonunda yerinden oynatılamaz kenet taşı olurlar " şeklinde ifade eder. (Robert Bierstedt, "18. Yüzyılda Sosyolojik Düşünce, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi", Ed: Tom Bottomore-Robert Nisbet, 1997, s.33).

" Herkesin iradesi ile genel irade arasında çoğu zaman hayli ayrılık vardır. Genel irade yalnız ortak yararı göz önünde tutar, öbürü ise özel çıkarları gözetir ve özel iradelerin toplamından başka bir şey değildir: Ama bu aynı iradelerden birbirini yok eden artılarla eskileri çıkarınca ayrılıkların toplamı olarak genel irade kalır elde." (Jean Jacques Rousseau, 1987, s.39)

Toplum Sözleşmesi genel iradeye itaat etmek istemeyenlerin topluluk tarafından itaate zorlanmasını teminat altına alır. Bu, özgürlüğe zorlamak anlamına gelir.

" Genel irade her zaman doğrudur ve kamusal yararlara yöneliktir. Ama bundan halkın yararlarının her zaman aynı doğrulukta olduğu sonucu çıkmaz. İnsan her zaman kendi iyiliğini ister ama, bunun ne olduğunu her zaman kestiremez. Halk hiçbir zaman bozulmaz ama çoğu kez aldatılabilir. İşte ancak o zaman kötülüğe eğilimli görünür."
(Rousseau, 1987:39)

Toplumda insanlar arasında fiziksel ve ahlaki ya da siyasal eşitsizlik bulunmaktadır. Fiziksel eşitsizlik doğa tarafından, sağlık, beden gücü, kafa ya da ruh özellikleri ile belirlenen farklılıklardır. Ahlaki ya da siyasal eşitsizlik bir tür sözleşmeye dayanır ve insanların rızasıyla belirlenir. Bu bazı insanların diğerlerinin zararına yararlandıkları, daha zengin, daha onurlu, daha güçlü olma ve hatta boyun eğdirme gücüne sahip olma gibi ayrıcalıklardır. Rousseau'ya göre tarihsel anlamda herhangi bir doğa durumunun herhangi bir zamanda varolduğu kuşkuludur. Dil ve toplum arasındaki ilişkide hangisinin önce varolduğunu sorar. Doğal durumda insanlar arasında farklılıkların az olduğunu, doğal eşitsizliklerin toplumsal kuramların eşitsizlikleri ile arttırıldığını

söyler. (Robert Bierstedt, "18. Yüzyılda Sosyolojik Düşünce, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi", Ed: Tom Bottomore-Robert Nisbet, 1997, s.31).

Mülkiyet, en güçlünün, en beceriklinin biriktirip sahip olmasını sağladığı için, insanlar arasındaki eşitsizlikleri artırır. Eşitlik yıkılınca egemenlik ve esirlik, soygunculuk ve şiddet ve sürekli çatışma doğmuştur. Bu durumda biri çıkıp ortak korunma için insanları birlik olmaya çağırmalıdır. (Robert Bierstedt, "18. Yüzyılda Sosyolojik Düşünce, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi", Ed: Tom Bottomore-Robert Nisbet, 1997, s.32).

Diderot "Ansiklopedi" sinde aile ve köy topluluğu örneklerinden hareket ederek "Toplum" sözcüğünü, belirli hedefleri olan insanların birliği ve örgütlü grup olarak tanımlamıştır. İnsanlar yanlız yaşamak için gerekli donanıma sahip değillerdir , kendilerine benzeyenlerin birlikteliğini ararlar. "Ansiklopedi"de tanrısal sözcüğünün toplumsal sözcüğü ile yer değiştirmesi istenmiştir. (Robert Bierstedt, "18. Yüzyılda Sosyolojik Düşünce, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi ", Ed: Tom Bottomore-Robert Nisbet, 1997, s.34).

Fransa'da aydınlanma döneminde ilerleme kuramını açıklayanlardan Turgot, yavaş da olsa insanın bütünü itibariyle daha büyük yetkinliğe doğru durmaksızın ilerlediğini ileri sürdü. İnsanlık birbirine ayrılmaz biçimde bağlı aşamalarla ilerleme kaydediyordu. Modernler eski aşama ve modern aşama diye iki aşamadan sözederler. Avrupa'da pek çok aşama keşfedilmişti. (Robert Bierstedt, "18. Yüzyılda Sosyolojik Düşünce", Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Ed: Tom Bottomore-Robert Nisbet, 1997, s.65).

Turgot'a göre değişik kültürler yanyana ve insanlık bir bütün halinde ilerler. Din, ahlak, sanat, bilgi ve siyasal kavramların hepsi aynı anda değişir ve birbirlerine aynı ilkeyle bağlı oldukları için biri değişince hepsi değişir. Turgot insan zihninin her yerde aynı ilerlemenin tohumlarını içerdiğini söyler. İnsanın içinde bulunduğu doğal durum tek bir ilerleme çizgisinden kaynaklanır. Turgot'a göre, aklın tutkulara egemen olması ile ve toplumun rasyonel bir temele oturtulup sürekli büyümenin gerçekleşmesi için yeniden örgütlenmesi ile insanlar arasında eşitlik ve özgürlük

sağlanacaktır. (Robert Bierstedt, 18. Yüzyılda Sosyolojik Düşünce, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Ed: Tom Bottomore-Robert Nisbet, 1997, s.67).

Fikirleri ile Fransız Devrimini etkileyen filozoflardan biri de Condorcet (1742-1794)'dir. Matematikçi olan Condorcet toplumu matematiksel yöntemlerle incelemek istiyordu. Köleliğe karşı çıkmış, kadınların kamu görevlerinde de olmak üzere kamusal alanın heryerinde varolmasını savunmuştur. Genel seçim, genel ve parasız eğitim, kilise ve devletin ayrılığı, dini özgürlük, sosyal güvenlik, sosyal refah, tek meclisli yasama organı, uluslararası mahkeme,özel teşebbüs, medeni nikah ve boşanma hakkı ve doğum kontrolünü savunması 20.yüzyıl için dahi ilerici düşüncelerdi. Condorcet nüfus artışının yiyecek arzını aşması halinde mutluluğun azalmayacağını çünkü insan aklını kullanır da hurafeleri yenerse, doğal kaynakların ve makine kullanımı ile toprağın verimliliğini artıracağını, doğum kontrolü ile de nüfus artışını önleyeceğini söyler. (Robert Bierstedt, 18. Yüzyılda Sosyolojik Düşünce, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Ed: Tom Bottomore-Robert Nisbet, 1997, s.37-38).

18. yüzyıl'da İtalya'da Vico (1688-1744) "Yeni Bilim"'de önce ailelerin ve sonra da toplulukların ortaya çıktığını, önce ormanların sonra kulübelerin, daha sonra köyler ve kentlerin doğduğunu, toplumun, korkuya karşı bir tepki olan dinle oluştuğunu yazar. İnsan toplumlarının tarihinde üç evre vardır : İnsanların ilahi yönetim altında kehanet ve vahiy ile yönetildiği Tanrılar Çağı, toplumu olduğu gibi sürdürmek isteyen patrisyenle, toplumu değiştirmek isteyen plebin çatıştığı Kahramanlar Çağı ve insanların kendi niteliklerinin farkına vardığı ve önce bir siyasal birlik ve daha sonra bir monarşi kurdukları İnsanlık Çağıdır. (Robert Bierstedt, 18. Yüzyılda Sosyolojik Düşünce, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Ed: Tom Bottomore-Robert Nisbet, 1997, s.39).

Vico, her evrenin, kendi gelişimi içinde dil, sanat, yönetim ve dinin de yer aldığı ve bunların her birinin diğerleriyle birlikte her evrede değiştiği organik bir bütün olduğunu söyler. Tarih bir çevrimler dizgesidir. Bir çevrim içinde, örneğin üçüncü evrede insanlar yasaları ihlal etmeye başladıklarında, başıbozukluk başgösterip eşitlik bozulduğunda ve dinin yerini felsefe almaya başladığında üçüncü evre yıkılır ve barbarlık ortaya çıkar, çevrim böylece yeniden başlar.

Vico' ya göre, toplumlar hakkında bize gerçekleri anlatan matematik değil tarihtir. İnsana dair olayların gelişmesini tanrının değil, insanların zihinsel durumunun anlattığını, toplumun açıklamasını insanın yaptığını söyler, dine önem verse de tarihe bilimsel önem atfeder. (Robert Bierstedt, 18. Yüzyılda Sosyolojik Düşünce, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Ed: Tom Bottomore-Robert Nisbet, 1997, s.40).

Bu yüzyılda İskoçya 'da David Hume (1711-1776), insan düşüncesinde sözleşme ve adetlere önem vermektedir. Adetin doğa ve fikirlerimiz arasındaki uyumu olanaklı kılan ilke olduğunu söyler. İnsan zayıflıklarını ancak toplum içinde yenebilir. Doğa durumu hayalden ibarettir. İlk toplulukların ortaya çıktığı ormanlarda ya da çöllerde açık ve belirli koşullarda bir tür toplumsal sözleşmenin adalet için yararlı olabileceğini ancak, tarihte kurulan bütün yönetimlerin rıza ile değil, zor ile kurulduğunu söyler. (Robert Bierstedt, 18. Yüzyılda Sosyolojik Düşünce, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Ed: Tom Bottomore-Robert Nisbet, 1997, s.43).

David Hume toplumsal ve kültürel değişmenin doğal olduğunu ve ilerlemenin her zaman ve her yerde aynı anda görülebileceğini öne sürüp, ilerlemenin içkinliğini yadsıyarak bu fikre karşı sav oluşturmuştur. İnsanlık durumunun karakteristiği olarak genel bir hareketsizliğin ya da istikrarın geçerli olduğunu öne sürmüştür.

İskoç Adam Ferguson (1723-1816) insanların birey olarak değil, gruplar halinde ele alınması ve yapılan her deneyin toplumun bütünü için olması gerektiğini söyler. Toplumun doğa durumu olduğunu, insanların hep gruplar halinde yaşadıklarını, yerleşik olduklarını, uyum içinde yaşadıklarını ya da kavga etmiş olduklarını, öyleyse insanların birey olarak değil grup olarak ele alınması gerektiğini söyler. Bunu yaparken spekülasyonlara değil, gözleme dayanmak gerekmektedir. Psikolojik ilkelerden toplumun yapısını çıkarsamaya çalışmıştır. Toplumu açıklarken Montesquieu gibi coğrafyaya önem vermekle birlikte tek etkenli kuramı kabul etmemektedir. Toplumsal gelişmede vahşet, barbarlık ve incelik gibi üç evreden söz eder. (Robert Bierstedt, 18. Yüzyılda Sosyolojik Düşünce, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Ed: Tom Bottomore-Robert Nisbet, 1997, s.44). Ferguson

doğa durumunu kabul etmez. İnsan toplumlarının hem tek biçimli hem çeşitli olduklarını ve toplumsal evrimin doğrusal değil, çevrimsel olduğunu söyler. Toplumsal çatışmanın yararlı olduğunu, saldırının zindelik verdiğini savunur.

Ferguson toplumda işbölümünün, hem bir nimet hem bir bela olduğunu, uzmanlaşmaya yer vererek verimin artmasını sağladığını, diğer yandan, Marx'ın da savunduğu gibi yabancılaşmaya yol açtığını, Durkheim'ın da diyeceği gibi, toplumu böldüğünü ve bütünlüğünü tehdit ettiğini savunur. (Robert Bierstedt, 18. Yüzyılda Sosyolojik Düşünce, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Ed: Tom Bottomore-Robert Nisbet, 1997, s.46).

Adam Ferguson ilerlemeyi mutlak bir yasa olarak görmez. Çöküşün insanlığın doğasındaki tedavi edilemez bir hastalıktan değil, iradi ihmallerden ve ahlak bozukluklarından ileri geldiğini oysa insanın doğasının diğer bütün doğal ürünler gibi etkinlik ve güçlerinde ilerici olduğunu söyler. (Kenneth Bock, İlerleme, Gelişme ve Evrim Kuramları, Ed: Tom Bottomore-Robert Nisbet, 1997, s.71). Durmadan ilerlemek mümkün değildir ancak toplumsal ilerleme elverişli ortamlarda insan doğasının her zaman kendisini gerçekleştirmesinin ürünüdür. Çeşitli toplumlar kültürün gelişmesinde birbirlerinden birtakım şeyler almaktadır. İlerleme olayların gidişatına bağlı rastlantısal bir süreçdir bunun sonucu toplumsal ilerleme yavaş, kademeli, sürekli ve hep aynıdır.

John Millar (1735-1801), adetler, görenekler ve kurumların insanoğlunun toplumsal ilişkilerini yönlendirdiğini, yasaların oluşumunda adetlere bireylerden daha fazla önem vermek gerektiğini düşünür. Toplumsal değişmede iklimin rolü olduğunu reddeder. Aynı iklimi paylaşan toplumlarda farklılıkları vurgular. (Robert Bierstedt, 18. Yüzyılda Sosyolojik Düşünce, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Ed: Tom Bottomore-Robert Nisbet, 1997, s.46).

Toplumdaki eşitsizlikler farklı yetenek, başarı, beceri ve üstleri onurlandırma arzusundan oluşur. (Robert Bierstedt, 18. Yüzyılda Sosyolojik Düşünce, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Ed: Tom Bottomore-Robert Nisbet, 1997, s.47). Ferguson gibi Millar da toplumsal değişmeyi avcılık, hayvancılık, tarım ve ticaret gibi cehaletten bilgiye, kabalıktan inceliğe doğru doğal gidiş ve evrelere

ayırmıştır. (Robert Bierstedt, 18. Yüzyılda Sosyolojik Düşünce, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Ed: Tom Bottomore-Robert Nisbet, 1997, s.48).

Marksizmin kurucusu, 1818 yılında Prusya'da doğan iktisatçı ve sosyolog Karl Marx'ın çağdaş toplum tarifi sanayi ve bilim toplumudur. Karl Marx , toplumları anlamak için üretim güçlerini, bilimsel ve teknik bilgileri, sanayi ve işin örgütlenmesinin durumunu inceler.

Marx'ın toplumsal felsefesi, proletaryaya toplumsal devriminde rehber olacağını düşündüğü, ideoloji, ekonomik determinizm ve sınıf kavgası kavramları ile açıklanır. Marx'ın kültürel gelişme teorisinde ideoloji, diyalektik, üretim güçleri ve diyalektik gelişme süreçleri vardır. (Sabine, 2000:209). Bu teoriden doğan ideoloji içinde ahlak, din, felsefe,sanat, hukuk ve siyaset bulunur. Süreçlerin her biri kendine özgü ve her biri tam ve eşgüdümlüdürler. İdeolojik etkenler bir bütün içinde üretim güçlerine ve birbirlerine uyarlanırlar. (Sabine, 2000:210).

Diyalektik, yeni üretim düzeni ile eski düzenin ideolojisi arasındaki gerilim ile açıklanır. Marx'ın devrimci sosyalist kimliğinin işareti olan diyaletik, ona göre bir mantık yasasıdır, bir açıklayıcı ilke ve bir değerlendirme olan, **a priori** bir ilerleme kuramı getiren bu yasa, devamlı değişen bir konuyu işleyebilecek ve gelişmesindeki zorunluluğu gösterebilecek tek mantıksal yöntemdir. Diyalektik Marx için, düşünülen her mutlak gerçeğin, her üstün değerin açıklayıcısı olabilir. (Sabine, 2000:210). Oysa, hayali düşünce us yardımıyla gerçeğe ulaşma çabalarını saptırır.

Karl Popper Marx'ın tarihsel materyalizmini onun tarihsiciliği ve maddeciliği yönünden eleştirir. Tarihsiciliği toplum bilimlerinin alanının tarihsel ya da gelişimsel yöntem ya da tarihsel kehanet olduğunu ileri sürer. Maddeciliği insanın doğa ile yaptığı alışverişin örgütlenme biçiminin belirleyici etken olduğu iddiasıdır. (Popper, Karl, 2000, s.100). Karl Popper'e göre Marx, toplum bilimine, insanlığın ilerlemesi için hizmet etmesi gereken bir araç olarak, eylemci bir biçimde eğilmiştir ve tarihsici bir yaklaşımla yüklendiği, ekonomik ve siyasal gelişimleri ve devrimleri önceden haber verme amacı taşıyan bir tür kehanet misyonu niteliğindeki tarihsel teorisi Marx'ın farklı anlaşılmasına ve tarihsiciliğinin mahvedici olmasına yol açmıştır. (Popper,2000:80). Popper, Marx'ın bilimsel sosyalist öğretisinin yalnızca sosyalist

çağın gelişini haber verişini ve onun kurumları ve araçları hakkında bilgi vermemesini, eylem ve teori arasında kurduğu ilişkinin ve tarihsiciliğinin saflığı olarak yorumlar. (Popper,2000:84). Popper'e göre Marksgiller, Marksist öğretinin, tarihsel materyalizmde tarihin itici gücünün sınıf çıkarları olduğunu öne sürdüğünü düşünürler. Oysa Marx'ın bazan sözünü ettiği, sınıf kavgasına zemin hazırlayan, hırs ve kar etme amacı gibi psikolojik olgular tarihin itici gücü olmayıp beklenmeyen sonuçlarıdır. (Popper,2000:96). Toplum hayatının üretim ve tüketim ile ilgili ekonomik yönünü insanın doğa ile yaptığı madde alışverişinin bir uzantısı olarak tanımlar. İnsan özgürlüğü bu metabolizmanın ihtiyaçları ile sınırlıdır. Metabolizmanın rasyonel bir şekilde, daha az enerji ile daha çok yararı sağlayarak ve insan doğasına en uygun ve en onurlu biçimde yönetilmesi özgürlüğün daha da artmasını sağlar. Uygar insanın fiziksel ihtiyaçları yanında zihinsel yeteneklerinin de gelişmesi üretim güçlerinin gelişmesi ile mümkündür. Bilimsel tarih ilkel ya da uygar insanın doğa ile madde alışverişini ve doğa ile çekişmesini hangi yasalara göre gerçekleştirdiğini araştırır. (Popper, 2000:99).

Marx'ın materyalizmi ile betimlenen düzenin temelinde en üstün unsur üretim güçleridir. Marx, teorisinin toplumsal sorunlara bilimsel bakış açısını üretim güçlerine borçludur. Marx'ın maddeciliği bilimsellikle eşdeğerdir, toplumun tarihindeki gerçek itici güç toplumun maddi koşullarıdır. Marx'ın maddeciliği, diyalektik mutlak gerçeğin açıklayıcısı olduğuna göre, hayali olan ve gerçeği usla arama çabasından alıkoyan dini reddeder. Dolayısıyla özellikle Marksgillere göre maddecilik din karşıtı laikliktir. Marx'ın maddeciliğine göre toplumsal eşitsizlik ekonomik nedenlere dayanır. Eşitsizliğin çözümü ancak özel mülkiyetin kaldırılması ile mümkündür. (Popper, 2000:99).

Marx toplumu kapitalist sistemde sınıf çatışmaları olarak açıklar. Marx'a göre toplumsal değişmenin itici gücü kavgadır, bu kavga iktidarı ele geçirme kavgasıdır ve belirleyici etken siyasal değil ekonomik güçtür. Sınıf kavgası siyasetin itici gücüdür. Siyasal güç ekonomik gücün sonucudur. Marx uluslararası kavgaların yerine sınıflararası kavgaları koymuştur. (Sabine, 2000:182).

Marx'ın toplumsal düşüncesi, parti sosyalizmi tarafından geliştirilen ve siyasal liberalizm zemininde sınıf bilincine sahip olan proletaryanın, sosyal demokrat

parti içinde güçlenerek, üstünlüğü ele geçirinceye kadar sanayinin evrimi ile ilgilenen strateji ile ve devrimle, çoğunluğu köylü olan ve liberal hakları olmayan bir toplum içinde entellektüel ya da proleter bir azınlığın iktidarı ele geçirme stratejisini kapsamaktadır. (Sabine,2000:244).

Çağdaş toplumun özünde kapitalizm vardır. Üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki çelişki ile zenginlik artarken, bunun sonucunda ezilen sınıfın sefaletinin artması biçiminde açıklanan çelişki kapitalizmin iki çelişkisidir. Bu sınıf çatışmasıdır. Marx "Komünist Manifesto"sunda, mevcut toplumun çelişkileri ile tarihsel toplumların uyuşmaz niteliğini açıklayan genel toplum kuramını anlatır. Komünist Manifesto'nun 1883'deki Almanca Basımının Önsözünde, Manifesto'ya temel oluşturan düşüncenin, yalnızca Marx'a ait olan, - her tarih dönemindeki ekonomik üretimle ondan zorunlu olarak çıkan toplumsal düzenin o dönemin siyasal, düşünsel tarihinin temelini oluşturduğu, dolayısıyla bütün tarihin bir sınıf çatışmaları tarihi, toplumsal gelişimin değişik aşamalarında sömürülen sınıfla (proletarya), sömüren sınıf (burjuva), tabi sınıfla egemen sınıf arasındaki çatışmaların tarihi olduğu, ama şimdi bu çatışmanın sömürülen, ezilen sınıfın artık aynı zamanda tüm toplumu sömürüden, baskıdan, sınıf çatışmalarından tamamıyle kurtarmadan kendisini sömüren, ezen sınıftan kurtulamayacağı bir aşamaya geldiği- düşüncesi olduğu belirtilir. (Marx-Engels, 2003:24). "Das Kapital" de evrensel ekonomik teoriden her rejimin ekonomik yasalarının özgüllüğü düşüncesine geçer. Kapital'de kapitalist rejimin işleyiş biçimini, toplumsal yapısını ve tarihini açıklar. Müteşebbis ya da üretim araçlarının sahipleri emeği satın alır. Kapitalistlerle emekçiler arasındaki ilişki iki sınıf arasındaki toplumsal güç ilişkisine bağlıdır. Kapitalizmin temelinde kar arayışı yer alır. Müteşebbisin kar arayışı üretim araçlarının özel mülkiyetine dayanır. Kar, değer, ücret ve artı değer kuramları ile açıklanır. Herhangi bir malın değeri ona katılan ortalama toplumsal emek miktarı ile orantılıdır. Emeğin değeri de her hangi bir malın değeri gibi ölçülür. Marx, başlangıçta felsefi ve ahlaki olarak açıkladığı emeğin yabancılaşmasını daha sonra da ekonomik ve toplumsal olarak açıklar. Emek özgür yaratıcılığını yitirmiş, zorlama ile yapılan bir çalışma sonucu zoraki emek oluşmuş, ürettiği şeylere başkalarının el koyması ile yabancılaşmıştır. İnsanın ekonomik yabancılaşmasının nedeni kapitalist sistemde üretim araçlarının özel mülkiyeti ve pazar anarşisidir. Müteşebbis de kar sağlamak amacıyla pazara çıktığına

göre o da yabancılaşır. Kapitalistin ücretliye, sattığı emeğine karşılık olarak verdiği ücret, işçinin ailesinin yaşamına gerekli malları üretmek için zorunlu toplumsal emeğin miktarına eşittir. İşçiye ücret adı ile aldığı değere eşit bir değer üretmesi için gerekli çalışma süresi işin gerektirdiği gerçek süreden azdır. İşçinin zorunlu çalışma süresine göre fazla ürettiği değer artı değerdir. Artı değer ücretin karşılığı değeri üretmek için harcanması gereken zorunlu süreden fazla sürede yani fazla çalışma ile üretilen değerdir. Artı değer sömürü oranıdır. Sömürü oranı, artı değer ve ücret karşılığı sermaye ilişkisi ile belirlenir. Marx'ın toplumu açıklama biçimi aynı zamanda tarihsel olduklarına inandığı kapitalist ekonomi yasalarından biri olan sömürü kuramıdır. (Aron,1994:119)

Çağdaş toplumlar ekonomik örgütlenmelerinden hareket ederek anlaşılır. Bundan tarihsel hareketin yorumuna geçilir ancak bunun için gerçekliğin değişik alanları arasında belirli ilişkiler olması gerekir. (Aron, 1994:134). Karl Marx tarihsel süreci, ilerlemecilerin ifadesiyle, toplumun bir bütün olarak ele alınması gerektiğini, gelmiş geçmiş bütün toplumların tarihinin sınıf savaşlarının tarihi olduğunu söyleyerek betimler. Burjuva toplumu toplumun bütün geçmiş biçimlerini anlamak için bir anahtar olarak kullanılabilir. Zira burjuva toplumu en üst gelişmeye ulaşmıştır. İlerleme tarihsel gelişimin kaçınılmaz eğilimini temsil ettiği için dünya sosyalist hareketlerine haklılık kazandırmıştır. Ancak bununla birlikte kapitalist burjuva toplumuna da haklılık kazandırmıştır. Burjuvayı övmeden proletaryanın haklılığını savunmak mümkün değildi. (Wallerstein,1996:83). Marksist ideoloji liberal ideolojinin öncülünü, ilerleme teorisini kabul etmiştir. Marksizm ayrıca ilerlemenin sürekli değil kesintili olduğunu, bir başka deyişle devrimle gerçekleştiğini öne sürmüştür. Mükemmel topluma ulaşmada dünya nihai aşamaya değil, ondan bir önceki aşamaya ulaşmıştı. (Wallerstein,1997:29)

İlerleme ya da evrim genellikle 19. yüzyılda sosyal bilime hakim olan bakış açısıdır. Almanya'da 18.yüzyılda aydınlanma düşünürlerinden Herder (1744-1803), Hobbes gibi, insanı toplumsal olmayan bir yaratık ve yırtıcı bir hayvan gibi görmek yerine, insanın, yeteneklerini geliştirmesi için diğer insanlara bağımlı olduğunu düşünür. Savaş bir ihtiyaç olsa da doğal durum barıştır.

(Robert Bierstedt, 18. Yüzyılda Sosyolojik Düşünce, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Ed: Tom Bottomore-Robert Nisbet, 1997, s.49).

18.yüzyılda Avrupa ilerleme fikrinin oluşumu ile dünyayı keşfetmiş ve Batı Avrupa, rahatsız edecek kadar olan kültürel farklılıkların farkına varmıştır. Avrupa bu farklılıkların gerçekliğini yadsımış ya da bunları bizatihi toplumsal ya da kültürel gelişme evrelerinin tezahürleri olarak yorumlamıştır. (Kenneth Bock, İlerleme, Gelişme ve Evrim Kuramları, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Ed: Tom Bottomore-Robert Nisbet, 1997, s. 50)

Turgot ve Condorcet ilerlemeyi toplumsal gelişme evrelerini sıralayarak tarihsel felsefe halinde inceledi̇ler. Bu felsefe genişlemiş ve halk diline indirgenmiştir. Turgot deneylerin birikimine dayanan bilimler arasındaki farklılıkları üç dönemle açıklar. Tarih öncesi animizm dönemi, kurgusal dönem ve bilimsel dönem. Condorcet ise Avrupa tarihini, ikişer dönem olarak düşündüğü antik çağ, orta çağ ve modern çağ olarak altı bölüme ayırır. (Sabine,1965:229). "İnsan Düşüncesinin Gelişmesi Üstüne Tarihsel Bir Tablo Taslağı "'nda ilerlemenin bireysel yeteneklerin gelişmesinde ortaya konabilecek aynı genel yasalara tabi olduğunu ve toplum olarak bir araya gelmiş çok sayıda bireyin gelişmesinin toplamı olduğunu söyler. (Bierstedt, 18. yüzyılda Sosyolojik Düşünce, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Ed: Tom Bottomore-Robert Nisbet, 1997, s. 37-38). Condorcet ilerlemenin, uluslar arasında eşitliğin artması, sınıf farklılıklarının giderilmesi ve düşünsel ve ahlaki olarak düzelme ile gelişeceğini öne sürer. Demokrasi geliştikçe geri kalmış ırkların sömürülmesi de ortadan kalkacaktır. Uluslar yetkin bir toplumsal düzenleme ile eğitim, zengin-yoksul, kadın-erkek fırsat eşitsizliği, sağlık, zenginlik farklılıklarını giderebilirler, bu da düşünsel, ahlaki ve fiziksel güçlerini iyileştirmeye yardım eder. (Sabine, 1965 :229).

Alman ilerlemecileri ise gelişmeyi ahlak yönünden ele alırlar. Herder'e göre gelişen ya da zaman içinde kendini geliştiren birim insanlıktır. (Bierstedt, 18. yüzyılda Sosyolojik Düşünce, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Ed: Tom Bottomore-Robert Nisbet, 1997,s. 69). Ancak insanlığın tarihsel kültürler içinde, karşılaştırılamayacak kadar çok farklılık göstermesi nedeniyle evrensel tarihin

oluşturulmasında kültürel farklılıkların düzenlenmesi ile ilgilenilmemiştir. Kant 18. yüzyıl'ın alışılmamış ilerleme kuramını oluşturarak tıpkı başka alanlarda olduğu gibi insanlık tarihinde de evrensel doğa kurallarının sözkonusu olduğunu ve değişmenin içkin olduğunu, bunun insanlık bakımından türlerin bir bütün olarak, yavaş ve sürekli bir biçimde, Tanrı tarafından konulmuş özgün gizilgüçlerin tam olarak ortaya konulması amacına doğru ilerleme olduğunu düşünür. Kant "Kozmopolit Bakış Açısından Bir Evrensel Tarih Fikri" adlı kitabında, sanatlarda ve bilimlerde daha büyük bir mükemmeliyet , mutlulukta bir artış ve hatta daha iyi bir ahlaki düzen beklentisi yolunda inanç bulunduğunu yazar. Kant geçmişte nelerin olup bittiğini, gelecekte neler olacağını ve yaratılışı itibariyle görev duygusunu taşıyan etkin bir kişi için neyin ahlak açısından kabul edilebilir olduğunu gösteren bir tarih felsefesi kurmayı amaçlar. (Bierstedt, 18. yüzyılda Sosyolojik Düşünce, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Ed: Tom Bottomore-Robert Nisbet, 1997, s. 69)

August Comte, soyut olarak sürdürülmesi gereken pozitif tarihsel inceleme için, ilerlemenin kaynağı olan zihne yönelmiş ve düşünce tarihi üzerinde yoğunlaşmıştı, her tür bilginin teolojik, metafizik ve pozitif aşamalardan geçerek ilerlediğini savunarak kendi tarih yasasını oluşturdu. Farklı ulusların gelişmesinde varolan özdeşlik insan doğasının temel yasalarından çıkan tek biçimli ilerleme ilkesini kanıtlıyordu. 19.yüzyıl vahşilerin gelenekleri ile eski Yunan aynı idi, 11. yüzyıl Avrupasının feodalizmi ile çağdaş Malezyanınki aynıdır. Comte kültürdeki farklılıkların aynı zaman dilimi içinde birarada bulunmalarının rastlantısal olduğunu, farklılıkların iklim, ırk, siyasal koşullar ya da diğer dışsal etkenlerle açıklanamayacağını düşünür. Comte'a göre herhangi bir kültürün diğerinden farklı oluşu onun doğası gereğidir.

Herbert Spencer'a göre, doğada değişme evrensel ve tek biçimlidir. Farklılıkların nedeni açık değildir. Bir farklılıklar kuramı yoktur. Çevre bir yöreden diğerine değişir, toplumsal yaşam bundan etkilenir. Fetihlerle oluşan ırksal kaynaşmalar toplumları oluşturan birimlerin ortalama karakterini değiştirir. (Kenneth Bock, İlerleme, Gelişme ve Evrim Kuramları, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Ed: Tom Bottomore-Robert Nisbet,1997, s.79). Toplum ve kültür farklılıkları yalnızca çeşitli evrim aşamalarını temsil eder. Spencer toplulukları basit ve bileşik olarak

nitelendirmiş, aile içi ilişkilerin geleceğinde yaptığı sınıflandırmada hala yaşamayı başaran geri tipleri basit, uygar ulusların ulaştıkları evrim çizgisini daha da ileri götüren tipleri karmaşık tipler olarak adlandırmıştır. Bunu türlerini bileşikleme yolundaki evrimsel sürecin adımları gibi görür.

Aristo'nun devletin işlevinin ne olduğu sorusundan hareket ederek devletin zaman içinde ne olduğunu keşfetmeye çalıştığı gibi, değişmenin toplum içindeki güçlerin ürünü olduğu, bir diğer deyişle değişmenin içkin olduğu, öyleyse değişmenin anahatlarının ve yönünün toplumun kendi mahiyetinde aranması gerektiğini düşünen Ferguson, Comte ve Spencer toplumsal ve kültürel öğelerin yapısal ve işlevsel ilişkileriyle de ilgilenmişlerdir. (Kenneth Bock, İlerleme, Gelişme ve Evrim Kuramları , Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Ed: Tom Bottomore-Robert Nisbet, 1997, s.91)

Emile Durkheim da toplumların yalnızca derece bakımından değil, tip ya da cins bakımından da ayrıldığını belirterek normali aramış, yalnızca farklı türler bakımından farklı normallikler olmadığını, ayrıca belli türlerin gelişimlerindeki farklı aşamaların farklı normalliklere sahip olduğunu düşünmüştür. Toplumsal tiplerini bir soyağacı üzerine oturtmuştur. Toplumsal yaşamın çeşitliliğini göstermek üzere toplumsal tipleri arasında yaptığı ayrımla zaman içinde organik dayanışma mekanik dayanışmayı izlemiş ve mekanik dayanışmadan türemiştir. İşbölümü giderek büyümüş ve Durkheim tarafından toplumlara da uygulanmıştır. (Kenneth Bock, İlerleme, Gelişme ve Evrim Kuramları , Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Ed: Tom Bottomore-Robert Nisbet, 1997, s.81)

19.yüzyıl'ın sonu ile 20.yüzyıl'ın başında ilerlemenin kaçınılmazlığı ile ilerleme sürecine insanın katılımının gerekliliği ya da uygunluğu üzerine ilerleme kuramcıları arasında temel anlaşmazlık vardır. İlericilere göre, değişme doğal kabul edilmekte, bu nedenle toplumsal ve kültürel olanın karakteristiği olarak anlaşılmaktadır. Değişme yavaş, kademeli ve sürekli olarak görülmektedir. Değişmenin hızı farklı olabilir ama mutlaka birbirini izler. (Kenneth Bock, İlerleme, Gelişme ve Evrim Kuramları,Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Ed: Tom Bottomore-Robert Nisbet, 1997, s. 82).

Toplumsal ilerleme, gelişme ve evrim fikri organik evrim kuramı ile birbirine karıştırılmış ve bu da toplumsal kuram tarihinde büyük bir bulanıklık yaratmıştır. Evrimci düşünce yanında Charles Darwin'in ayıklama kavramı da 19. yüzyılın ikinci yarısında insana ilişkin bilim dallarına hakim olan tarihsel perspektif varsayımına katkıda bulunmuştur. Darwin "İnsanın Türeyişi"'nde belli bir organizma türünden oluşan topluluklarda bireyler arasında değişimlerin bulunduğunu, yaşamı sürdürmenin zor olduğu koşullarda birtakım değişmelerle bireylerin daha fazla döl bıraktıklarını ve eğer bu değişmeler atadan döle geçebilir nitelikte ise topluluğun karakterinde değişmeye yol açacağını gözlemiştir. (Kenneth Bock , İlerleme, Gelişme ve Evrim Kuramları, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Ed: Tom Bottomore-Robert Nisbet, 1997,s. 88).

Yapısal işlevsel çözümlemede toplumsal değişmenin topluma içkin ya da içrek olduğu anlaşılmıştır. Değişmede, biçimlerde ve işlevlerde farklılaşma ve basitten karmaşığa doğru hareket söz konusudur. Değişme, tek biçimli, aşamalı ve süreklidir. Gelişmiş, modern toplumu ve kültürü üretmiş Avrupalı süreç bu evrimci süreçtir, diğerleri modern öncesi olarak adlandırılırlar. Farklı deneyimleri olmuş toplumlar az gelişmiş toplumlar olarak tanımlanırlar. (Kenneth Bock, İlerleme, Gelişme ve Evrim Kuramları, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Ed: Tom Bottomore-Robert Nisbet, 1997,s.92).

Yukarıda açıklamaya çalışıldığı gibi, 18. ve 19. yüzyıllarda düşünceyi belirleyen, Avrupa siyasal, toplumsal ve ekonomik tarihini biçimlendiren Aydınlanma, devrimler ve toplumsal hareketler, ağırlıklı olarak 19 uncu Yüzyılda olgunlaşan başlıca üç dünya görüşünü tanımamıza yardım eder : Muhafazakarlık, Liberalizm ve Marksizm.

Muhafazakar düşünce 19.yüzyıldaki akıl çağı ve aydınlanma düşüncesine karşı olan bir düşünce biçimidir. Feodal kökenli **"ancien regime"** in yanında olup modern rejime karşıdır. Bu görüşün ana teması gelenektir. Başlangıcı bilinmeyecek kadar uzun zamandan beri varolan geleneklerin korunması doğaldır. Muhafazakarlar geleneksel değerlerde bilgeliğin yüceldiğini, geleneklerde yapılan her değişikliğin bir gerekçeye dayanması gerektiğini, değişimin tehlikelerine karşı

uyarıda bulunarak, aksi takdirde çürüme meydana geleceğini iddia ederler. (Wallerstein, 1999:28).

Muhafazakarlar Fransız Aydınlanmasına, Fransız Devriminin doğal hukuk bireyciliğine ve eşitlik, özgürlük ve halk egemenliği gibi ilkelere karşı çıkıyorlardı. Metafizik gerçekliğin ve toplumsal olanın önceliğini esas alarak, bireycilik karşıtı bir toplum görüşünü benimsemişlerdir. 19. yüzyıl'da monarşi, aile, hısımlık, din, toplumsal sınıf, yerellik, cemaat, lonca gibi geleneksel ve toplumsal kurumları savunmuşlar ve ahlaki yönden yüceltmişlerdir.

Descartes eşyanın dolaysız empirik gözlemle değil, tümdengelimli işlemlerle ulaşılabilecek sonuca ve açık, sade fikirlere önem verir. Oysa Muhafazakar yöntem empirik ve tarihseldir, olgusal olarak görülebilen ve betimlenen şeylerin gözlemlenmesini öngörür. Muhafazakarlara göre, aydınlanmanın tarihin, zamanın ve mekanın kendisine verdiği kimlikten arınmış soyut insana önem vermesi yanlıştır. Yapısal olarak farklı ve tarihsel olarak birbirini izleyen gelenekçi ve modernist tipolojilere örnek olarak, Sir Henry Maine'nin statüye karşı sözleşmesi, Tocqueville'in aristokratik'e karşı demokratik'i, Marx'ın feodal'e karşı kapitalisti, Weber'in geleneksel'e karşı ussal-bürokratiki, Simmel'in kırsala karşı kentseli gösterilebilir. Geleneksel Burke, Bonald, Donoso y Cortes gibi düşünürler Fransız Devrimi ve Aydınlanma kadar İngiltere'de sahneye çıkan yeni ekonomik yaşam biçimlerine de ters düşüyorlar, ekonomik modernliğe, yeni endüstriciliğe ve mali kapitalizme karşı büyük bir nefret duyuyorlardı. (Kenneth Bock, İlerleme, Gelişme ve Evrim Kuramları, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Ed: Tom Bottomore-Robert Nisbet, 1997, s. 94)

Muhafazakarlar Fransız Devrimini yaşamın, mülkiyetin, otoritenin ve adil özgürlüğün kuvvet yoluyla ortadan kaldırılması olarak düşünürler. Tocqueville'e göre Devrim Fransa'da birkaç yüzyıllık tarihsel eğilimlerin sonucundan başka birşey değildir. Demokrasi ve eşitlik modern Avrupa tarihinin kontrol altına alınamayan gel git güçleridir. Eşitlik ve eşitliğin özgürlük üzerinde yıkıcı bir etkisi bulunmaktadır. Tocqueville eşitliğin başka kurumsal güçlerle sürekli denetlenmemesi halinde, yavaş yavaş herkesin aynı düzeye gelmesine, farklılaşmamış bir yığının yaratılmasına ve totaliter nitelikte bir despotizme yol

açacağını düşünür. (Nisbet, Muhafazakarlık, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Ed: Tom Bottomore-Robert Nisbet, 1997, s. 123). " Amerika'da Demokrasi " de,

" ...büyük toplumsal devrim Avrupa'nın hiçbir ülkesinde Fransa'daki kadar hızlı ilerlemedi. Ne var ki bu ilerleme hiçbir yönlendirme olmadan, hep tesadüflerle oldu. Devletin başında olanlar hiçbir hazırlık yapmadıkları gibi zaten herşey onların bilgisi ve rızası dışında cereyan etti. Toplumun en güçlü, en zeki, en ahlaklı sınıfı da yön vermek düşüncesiyle yönetime el koymaya çalışmadılar. Dolayısıyle demokrasi kendi vahşi içgüdülerine terkedildi. Ve tıpkı anne ve babanın himayesinden ve rehberliğinden mahrum, sokakta büyüyen ve toplumun sadece sefaleti ve kötülükleriyle aşina olan çocuklar gibi büyüdü. İktidarın muazzam gücünü eline geçirinceye kadar ise kimse varlığından dahi haberdar değildi. ..... Sonuç olarak demokratik devrim, böyle bir devrimi toplum için en yararlı kılacak fikir , tavır, gelenek ve kanun değişiklikleri yapılmadan ortaya çıktı. Böylece kusurlarını azaltacak, avantajlarını artıracak mekanizmalarını geliştiremediğimiz bir demokrasiye sahip olduk. Neticede demokrasinin beraberinde getirdiği fenalıkları sezebiliyoruz da, yararlarının farkında bile değiliz."

sözleriyle devrimle kralın büyüsünün bozulduğunu ama yerini kanunların ihtişamının henüz doldurmadığını ifade eder. Demokrasiye yön verecek tedbirler alınmazsa, demokrasi iyi yönetilmezse, doğal eğilimlerine terkedilmiş bir demokrasinin kanunlara aksi yön verdiğini, topluma nasıl bela olabileceğini anlatır. (De Tocqueville, 1994 :14-22)

Bonald, Devrimi aydınlanmanın sonucu ve Tanrının aydınlanmaya laneti olarak niteler. (Robert Nisbet, Muhafazakarlık, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Ed: Tom Bottomore-Robert Nisbet, 1997, s. 101). Bonald'ın çıkış noktası birey değil, doğrudan Tanrının yarattığı toplumdur. Toplum bireyi biçimlendirir, birey toplumu değil. İnsan ancak toplum için vardır, toplum onu kendi amaçları doğrultusunda biçimlendirir. Toplumsal yaşamın temel amacı bireysel özgürlük değil, otoritedir. İnsanlar aile, kilise, cemaat, lonca otoritesi altında refaha kavuşabilir. Doğa hali diye bir şey yoktur. Doğal haklar fikri abestir, bireylerin aileye, kiliseye, cemaate ve diğer gruplara karşı ödevleri vardır. Ortaçağ organik ve feodal toplumunu savunan Bonald hiyerarşinin meşru toplumun bir parçası olduğuna inanıyor, toplumsal sınıfların gerçek olması gerektiğini savunuyor ve

eşitlik fikrini kabul etmez. (Robert Nisbet, Muhafazakarlık, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Ed: Tom Bottomore-Robert Nisbet, 1997, s.115).

Bireycilik karşıtı Burke'e göre toplum bir ortaklıktır, ölülerin, yaşayanların ve henüz doğmamışların bir ortaklığıdır. Bireylerin bir toplumsal düzen kurmak amacıyla çalışması ahlaka ve akla aykırıdır. Bir sözleşme varsa bu bütün zamanlar için geçerli olmalıdır. Burke aynı zamanda eşitliğin yerinin olmadığı, hiyerarşinin hakim olduğu muhafazakar düşünceye sahip düşünür olarak toplumda siyasal eşitliği kurmak için insanları aynı düzeye getirmeye çalışanların asla eşitleyemeyeceklerini savunur. (Robert Nisbet, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Ed: Tom Bottomore-Robert Nisbet, 1997, s.115)

Comte devrim sonrası ahlaki bunalımın kökenlerini, reformun devreye soktuğu ve akıl çağı ile aydınlanmanın bunalım noktasına getirdiği bireycilikte arar. Toplum mutlaktır, indirgenemez. Batı toplumunu feodal-katolik ilkeleri canlandırarak yeniden kurmayı savunan muhafazakarlara karşı Comte bunun yerine yeni bir düşünsel-tinsel ilkeler bütününü, pozitivizm ilkelerini savunur. (Robert Nisbet, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Ed: Tom Bottomore-Robert Nisbet, 1997, s.121)

17. ve 18. yüzyıllarda ifade edilen ve önce John Locke tarafından açık olarak ortaya atılan devrimci düşünce akımının bireycilik, sivil özgürlük, mal güvenliği ve siyasal kurumların kamuoyu tarafından denetimi gibi ilkeleri Amerikan Bağımsızlık İlanı ve Fransız ve Amerikan Haklar Bildirileri gibi önemli deklarasyonlarla pekişmiş ve 19. yüzyılda yaygınlaşarak Avrupa'da siyasal yaşamın ilkelerini oluşturmuştur. (Sabine,2000:71). Deneycilik doğrultusunda gelişen bilim ve toplumsal düşüncenin ve akılcılığın otoritesi azalmış ve giderek etkinliği artan ticari ve sınai orta sınıfın perspektifi etkili olmaya başlamıştır. (Sabine,2000:71).

1789 Fransız İhtilali ile, yetkisini ve gücünü Tanrıdan aldığını iddia eden yöneticinin mutlak ve sınırsız otoritesine ve keyfi idaresine son verilerek yeni bir yönetim anlayışı getirilmiştir. Bu siyasal düzende kişinin temel hak ve hürriyetlerinin anayasada belirtilmesi ve yöneticinin otorite ve yetkilerinin ne olduğu ve nasıl kullanılacağı anayasada hükme bağlanmalı idi. Bu anayasalı

özgürlük düzenine Liberalizm dendi. Fransız İhtilalinden sonra 1792-1815 yılları arasında Napolyon ile Avrupa devletleri arasındaki savaşlardan sonra Napolyon yenilgiye uğramışsa da liberalizm akımı Avrupa'yı sarmış, Avrupa'daki mutlak monarşiler özgürlük hareketlerinin tehdidini hissetmişler ve 1815 Viyana Kongresi ile ülke sınırlarını düzenlerlerken aynı zamanda ülkelerini eskisi gibi yönetebilmek için herhangi bir özgürlük hareketini bastırmak üzere işbirliği anlaşması yapmışlardır. (Armaoğlu, t.y.: 7). 1818-1812, 1830 ve 1848 Devrimleri diye anılan ayaklanmalar sonunda Avrupa'da özgürlük hareketleri anayasalı rejimleri sağlamış ve kişi özgürlükleri yerleşmiştir. Liberalizm yalnız, 19.yüzyılda en çok sanayileşmiş ülke olan İngiltere'de ulusal bir felsefe ve bir politika olmuştur.(Sabine,2000:71). Siyasal liberalizm Batı Avrupa'daki bütün ülkelerde ve Amerika'da önemli bir kitle hareketi olmuştur. En iyi İngiltere'de tanınmış, Almanya'da ulusal birlik sorununun ağır basması nedeniyle, kitle hareketinden çok, felsefi bir hareket olarak kalmış ve hukuksal nitelik taşımış, Fransa'da devrimden sonra burjuvazi yanında toprak sahibi köylü sınıfı yaratmış, buna karşıt olarak da proleter işçi sınıfı büyümüştür. (Sabine,2000:74).

İngiltere'de toplumsal sınıflar arasındaki bölünme siyasal partiler arasında kesin bir ayırıcı çizgi oluşturmamıştır. Bu nedenle, İngiltere'de ulusal bir hareket ve politika olan liberalizm ulusal topluluğun tamamının genel yararı doğrultusunda olmuş, siyasal hareket olarak yalnızca sanayi orta sınıfının çıkarlarının sözcüsü olarak kalmayıp, bir özel amaç için işbirliği bilinci taşımış ve sanayi ve ticaret ile birlikte işçi ve tarım kesiminin çıkarlarını da kapsar biçimde gelişmiştir. (Sabine,2000:114).

Liberalizm bugünkü anlamı ile, George Sabine'e göre, dar anlamda, - tutuculukla sosyalizm arasında ortak bir siyasal tutumu ve düzeltime elverişli ama köktenciliğe karşı olan bir tutumu anlatmak amacıyla kullanıldığında -, kara Avrupa'sındaki kullanılışının özelliği olarak, **status quo**'da çıkarı olan bir aristokrasiden, ya da özel girişimi düzenleme hatta kaldırma politikalarına sahip bir işçi sınıfından çok, bir orta sınıf görüş açısına benzetilebilir. Geniş anlamda, komünizm ve faşizme karşılık olarak genellikle demokrasi diye adlandırılan şeye eşit anlamda kullanılmaya başlanan liberalizm, "batılı siyasal gelenek" in en yüksek düzeye ulaşması ya da "batı uygarlığının laik biçimi" şeklinde ifade edilmekte ve -

oy verme, temsil eden meclisler, yürütme gibi- halktan doğan yönetim kurumlarının korunmasını gerektirmektedir. (Sabine,2000:163).

Liberalizmin iki ana temeli vardır: Liberal demokrasi ve liberal ekonomi. Liberal demokrasi toplumsal sözleşme olarak kabul edilen, anayasada devletin güç ve yetkilerinin sınırlandığı ve bireysel hak ve özgürlüklerin güvence altına alındığı bir yönetim biçimidir. Liberal siyasal düzenin ilkeleri üzerinde toplumsal uzlaşmanın sağlandığı ve siyasal iktidarın güç ve yetkilerini anayasa çerçevesinde kullandığı yönetimdir.
(Aktan, 1999: 72)

Liberal ekonomi kapitalizm ya da serbest piyasa ekonomisine dayanır. Liberal ekonomi özel mülkiyet, serbest teşebbüs, rekabet koşullarında bir piyasa, fiyat mekanizması, ekonomik hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması ve miras hukuku gibi konularda liberalizmdir. (Aktan,1994:16). Liberalizmin en önemli savunucularından, Klasik İktisat Okulunun kurucusu Adam Smith ünlü "Ulusların Zenginliği" adlı kitabında, ekonomide bir doğal düzenin varlığından söz ederek bunu bir **görünmez elin** (invisible hand) sağladığını, bu doğal düzenin tanrısal güç ile değil bireylerin özel teşebbüsü ile var olabileceğini savunmuştu. David Ricardo'nun "Siyasal İktisadın İlkeleri" ile ortaya koyduğu ekonomi teorisi, iktisadi kira kuramını geliştiriyor, toplumsal durgunluk açısından ekonomiyi, özgür yarışmaya dayalı, fiyatların piyasada bireylerin seçimi ile serbestçe belirlendiği malların değişim kuramı olarak, toplumsal hareketlilik açısından ise, toplam ürünün üreticiler arasında dağılımı kuramı olarak tanımlıyor, gümrüklerden arındırılmış serbest ticaret ve denizcilikte kısıtlamaların kaldırılmasını öngörüyordu. (Sabine,2000:95)

Değişimin normal olduğu liberalizm tarafından kabul edilmiştir. Normal değişim liberalizmin doğal ideolojisidir. Erken 19 uncu yüzyılda minimal devlet liberalizmiyle, geç 19 uncu yüzyıl sosyal devlet liberalizmi aynı siyasal programa sahiptirler. Bu, normal değişimi kolaylaştıracak yasal reformdur. (Wallerstein, 1997:29)

Liberalizmde diktatörlüğe ve mutlakiyete güvensizlik, hukuk devleti güvencesi altında yapılan özgür seçimlerle seçilmiş liberal anayasal hükümet ve meclisler, başkanlık seçimleri, yurttaş temel hak ve özgürlükleri, konuşma ve toplanma özgürlükleri gibi değerler 19. yüzyılda ileri ve ilerlemekte olan dünyada hemen hemen evrensel olmuştu. (Hobsbawm,1996:133). Akıl, açık tartışma, sanat, siyaset ve ekonomide ilerleme, eğitim ve bağımsız bilim anlayışı devlet ve topluma hakim olgulardı.

Kapitalist dünya ekonomisinin egemen ideolojisi olan liberalizmin argümanına göre, 19 uncu yüzyılda toplumsal sürecin sorunsalı olan entelektüel emeğin kabul gören işbölümünün yapısı, disiplinlerin adlandırılması adı altında, piyasaya ilişkin, devlete ilişkin ve kişiye ilişkin alanlar olarak belirlenmiştir. Bu disiplinler ampirik araştırmaya dayalı evrenselleştirici bilimler olarak uygulamalı bilim bileşkesi ile birlikte gelişmişlerdir. Bunun sonucu olarak tarih bilimi, gerçekten meydana gelenin kaynaklarının eleştirel biçimde okunarak bilinmesi sonucu kurumsallaşarak idiyografik bilim olmuştu.
(Wallerstein, 1997:32).

Birinci Dünya Savaşı dünya sisteminin Avrupa-Kuzey Amerika ekseninde liberal ideolojinin zaferi idi. (Wallerstein,1998: 132). Avrupalı büyük güçler dünyadaki fetihlerini tamamlamışlar ve çekirdek ve çevre arasındaki siyasal ayrım ön plana çıkmıştır. 19. yüzyıl uygarlığının çöküşü demek olan Birinci Dünya Savaşından sonra Hobsbawm'ın Felaket Çağı dediği iki savaş arası dönemde liberalizm geriledi ve demokratik kurumlar kesintiye uğradı. Çekirdekte Almanya ve ABD arasındaki hegemonya mücadelesi ve sonra da Kuzey-Güney mücadelesi ve ulusal bağımsızlık hareketlerinin egemen olduğu 20. yüzyılda liberal jeokültür egemenliğini yitirerek 1968'de belirleyici ideoloji olmaktan çıktı.

Wallerstein'a göre, önümüzdeki elli yılda liberal ideolojinin iç çelişkisi ve getireceği kriz mutlak olarak görülecektir. (Wallerstein,1998: 155). Bu çelişki, tüm halkların eşit hakları olduğu takdirde eşitsizlikçi sistem olarak süregelen kapitalist dünya ekonomisinin bu sistemi sürdürememesidir. Bunun kabul edilmesi halinde yoksun sınıfların gözünde sistemin meşruluğu kalmayacaktır. Meşruiyeti olmayan sistem de yaşayamaz. (Wallerstein,1998: 155)

Liberalizm gibi 18 inci yüzyıl aydınlanmasının mirasçısı olan Marksizm de 19 uncu yüzyılda gelişen dünya görüşüdür. Karl Marx tarafından geliştirilen Marksist ideoloji 20 nci yüzyılda Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa ve Çin'in resmi öğretisi olmuştur. Temelinde, her türlü toplumsal yaşamın temeli olarak maddi ve düşünsel üretim sürecinde yer alan insan emeği vardır. Marksizm insan toplumunun doğasını tarihsel çözümleme ile ortaya koyar, her türlü toplumsal olguyu doğa ile toplum arasındaki ilişki bağlamında çözümler. (Tom Bottomore, Marksizm ve Sosyoloji, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Ed. Tom Bottomore-Robert Nisbet, 1997, s. 130).

Marx kapitalist düzende kapitalistlerin üretim araçlarına sahip oldukları bir sanayi düzeninde, emeğin her zaman aldığından daha çok ve düzenin devam etmesi için gerekenden daha çok üretmeye zorlanacağını ileri sürmüştür. Ortalama ücretler özel mülkiyet düzeni nedeniyle ancak yaşamlarını sürdürmeye yetecek düzeyde olacaktır. Marx'ın iki önerisini oluşturan, kapitalist düzenin bir gün kendi kendini yok edeceği ve sosyalizme geçileceği yolundaki tezi buna dayanır. (Sabine,2000:235).

Marksizmin kapitalizmi incelemesi, tarih boyunca insanın ve insan doğasının evrimini incelemesidir. Tarihsel incelemede, yeni sanayi ve ticaret düzeni toplumda değişiklikler meydana getirmiş, iş bölümünde ilerleme, işçilerin hayatının kısıtlanmasına yol açmıştır. Marx sanayideki örgütlenme nedeniyle işçi sınıfının, demokrasinin özgürlük ve eşitlik ilkelerine aykırı bir biçimde denetim altında tutulduğunu ileri sürmekteydi. (Sabine,2000:231).

Marksizm özerk yasaların hakim olduğu kapitalist sistemde, emeklerinin ve o emekle ürettikleri her şeyin metalaşması ve başkaları tarafından sömürülmesi nedeniyle, kendi varlıklarının denetimini kaybeden insanların ve toplulukların yabancılaşmasını inceler. (Aron, 1994 :129)

Marx "Kapital'" de, toplumsal sınıfların ekonomik çıkarlarını incelerken, tarihsel gelişimi içinde, sanayileşen çağdaş Avrupa'da kapitalist örgütlenmeyi, kapitalist ekonomide ücreti, artık değeri, orta sınıfın yükselişini, yüksek sermaye

birikimini, proletaryayı ve sanayide ücretliler sınıfının ortaya çıkışını çözümler, diğer yandan, toplumsal sınıflar arasındaki çatışmayı incelerken, tarihsel çerçevede kapitalizmin ekonomik çözümlemesini yaparak kapitalizmin iki karşıt sınıf yaratmasını ve bu sınıflar arasında giderek büyüyen farklılığı inceler. (Sabine,2000:230).

Marksizmin sosyolojik temeli, bir tarihsel sistem olan kapitalizmin özünde yatan, üretim araçları sahiplerinin karının artı değere bağlı olması, bunun da emekçilerin yarattığı artı değer olduğu, bu artı değere üretim araçları sahiplerince el konulduğu, bir diğer deyişle emeğin sömürüsü olduğu düşüncesine dayanır. Marksizm zamanın felsefesinden, tarih incelemelerinden ve sosyal bilimlerden alınan fikirlerin bileşimidir. (Tom Bottomore, Marksizm ve Sosyoloji, Ed: Tom Bottomore, Robert Nisbet, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, 1997, s. 130).

Kapitalizmin sınıf çatışmaları olan kendi çelişkileri ile kendi kendini ortadan kaldırması ve çelişkisiz bir toplumun ortaya çıkması yönündeki gelişimi muhtelif biçimlerde yorumlanır. Bunlardan biri, tarihsel olayların karışıklığından temel verilerin çıkarılarak kapitalizmin yıkılacağı tarihin ve nasıl yıkılacağının belirsizliğidir. Kaçınılmaz sonun zamanı ve biçimi bakımından bu belirsizliğin, bu rejim ile birarada yaşamayı mümkün kılması gibi bir yararı vardır. Kapitalizmi yıkmak zorunlu değildir, nasıl olsa bir gün kendi kendini yok edecektir. Buna karşılık diyalektik yoruma göre, olayların ayrıntılarından vazgeçmeye gerek yoktur, ne devrime gerek vardır, ne de çatışmasız yeni rejim gereklidir. Olaylar oldukları gibi, somut nitelikleriyle anlaşılabilirler. Tarihin diyalektik yorumlanabilmesi için toplumun ya da dönemin bir bütün olması bütünlüklerin birinden diğerine geçiş olması gerekir.

Samir Amin Avrupa kültür çevresinde doğan Marksizmin diyalektikle birleşen tarihsel materyalizminin, Avrupa merkezli tarih görüşünden ayrıldığını, tarihi ideolojik olmayan ilişkiler içinde incelediğini, belirlediği yöntemlerin toplumsal yabancılaşmanın doğasını anlama amacı taşıdığını ve bu suretle Avrupa felsefe geleneğinden radikal biçimde koptuğunu, Avrupa toplumunun tartışmalarını aşarak evrensellik kazanmış olduğunu öne sürer. (Amin,1997:135).

Marksist felsefeyi yansıtan iki ayrı siyasal hareket bulunmaktadır: Batı Avrupa'da Birinci Dünya Savaşına kadar mevcut olan parti sosyalizmi ve bu hareketden ortaya çıkan, 1917 Rus Devriminden sonra var olan komünizm hareketidir. 19 uncu yüzyıl ideolojisi Marksizmin nasıl yorumlanacağı konusunda çıkan çatışmaların sonucu olarak çeşitli eğilimler doğmuştur. Başlangıcı Marx'ın ölümünden sonraya rastlayan Alman sosyal demokratlarının ortodoks Marksizmi, Karl Kautsky tarafından temsil edilen, sınıf çatışmaları sonucunda işçi sınıfının başarısı ile kapitalist sistemin kaçınılmaz bir sona doğru gittiği yolunda mekanik bir anlayışa sahip olan bir eğilimdir. Ortodoks Marksizm Kautsky, Lenin ve Stalin Marksizminin ortak bir ürünü olmuş, parti öğretisi olarak benimsenmiştir. Norbert Elias, partilerin Marksizmi diye anılmasının, bu düşüncenin temellerinin ifade edilmesi için daha yerinde olduğunu söyler. (Wallerstein, 1997:251). Eduard Bernstein ise, sınıf savaşının giderek artması sonucu ekonomik çöküşü reddeden, tekelleşmenin öngörüldüğü gibi hızlı ve tam olarak gerçekleşmediğini savunan, kapitalist toplumda sosyalist kurumların zamanla yerleşerek sosyalizmin gelişmesini sağlayacağını, buna karşın tarihsel diyalektiğin devleti ve çatışmasız toplumu gerçekleştirmesi ihtimalinin uzak ihtimal olduğunu ileri süren Revizyonist görüştür. Kautsky ve Bernstein'in 20 nci yüzyıldaki Revizyonizm çatışması Alman Sosyal demokratları ve II. Enternasyonalde Kautsky'nin ortodoks marksizminin üstünlüğü ile sonuçlanmıştır. Avusturya Marksizmi kapitalizmde toplumun karmaşıklığını ve sınıf çatışmasının değişen koşullarını dikkate alarak, siyasal bilinci olan ve örgütlü olan kitlesel bir işçi sınıfı hareketi ile devrimin gerçekleşeceğini ve sosyalizme ulaşılabileceğini öngörür.

Bir diğer Marks-benzeri eğilim Bolşevizmdir. 1917 Devrimi ile Rusya'da, Marks-benzeri ve emekçi sınıfının yanında olduğunu ilan eden partinin iktidara gelmesi ve Alman Sosyalistlerinin gerilemesi ile Marksizmde yeni bir eğilim ortaya çıkmıştır. Marksist düşünce artık ağırlıklı olarak Doğu Avrupa'ya kaymaya başlamış, Marksist ideoloji Rusya'da Lenin ile bir parti ideolojisi olmuştur. (Tom Bottomore, Marksizm ve Sosyoloji, Ed: Tom Bottomore, Robert Nisbet, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, 1997,s.143).

Marksgil teorisyen ve aynı zamanda bir parti örgütü savunucusu olan Lenin'in önderliğinde ortaya çıkan Marksgil Sosyal Demokrat İşçi Partisi Marx'dan hem parti sosyalizminin hem de komünizmin farklı stratejilerini almıştır. (Sabine,2000:239). Lenin'e göre Bolşevik partinin iktidarı işçi sınıfının iktidarıdır ve Sovyet rejimi bir emekçi rejimidir, böylece sosyalizmin kuruluşu devam etmektedir. Lenin Marksizmi proletarya devriminin kuramı olarak ele alan anlayışı benimsemiş, partinin ve proletaryanın müttefiki olarak köylülüğün de geri ülkelerdeki devrimci imkanlarını ve belirli kesimlerinin işçi sınıfı ile ittifak yollarını arayan düşünce geliştirerek Marksizmi etkin bir biçimde örgütleme hedefini gütmüştür. Sonraki bölümde inceleneceği gibi, Leninizm bir doktrin olarak Marksist düşüncenin yirminci yüzyıldaki gelişimi açısından önemli sonuçlar doğuran yeni bir siyasal sistem ve parti türü yaratmıştır. (Tom Bottomore, Marksizm ve Sosyoloji, Ed: Tom Bottomore, Robert Nisbet, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, 1997, s.143)

Samir Amin'e göre Marksizm son on beş yılda olağanüstü canlanmakta, bu canlanma kapitalizmin giderek artan bunalımı ve sosyalizm amacı taşıyan kitle mücadelesinin gelişimi sonucu olmaktadır. 1950'den itibaren Sovyetler Birliği modelinden farklı bir bakış açısına sahip Çin Kültür Devrimi ile Sovyet deneyiminin soldan eleştirilmesi kapitalizmin gelişiminde merkez ve çevrenin göreli rollerinin yeniden gözden geçirilmesini gerekli kılmıştır. 1940'ların ve 50'lerin ulusal bağımsızlık hareketleri Vietnam'ın başarısı ile yeni bir perspektif kazanmıştır. (Amin,1997:50). Dünya kapitalist sistemi ABD'nin hegemonik gücünün zayıflamaya başlaması ve Avrupa ve Japonya'nın ABD'yi yakalamaya başlamasından önce yapısal bir bunalıma girmişti ve 1968 hareketleri ile yoğunlaşan toplumsal mücadeleler yeni bir perspektife zemin hazırlıyordu.

C.WALLERSTEIN'IN DÜNYA-SİSTEMLERİ TEORİSİNİ ETKİLEYEN DÜŞÜNCELER VE TEORİLER

Dünya-Sistemleri teorisi, temel paradigmalarını Batı sosyal biliminde, tümü Anglo-Amerikan liberalizmine ve pozitivizmine karşı olan, Üçüncü Dünya köktenciliği bilgisi ile birleşen üç önemli gelenekten, Marksizm, Alman (Tarihsel Ekonomi) Okulu ve Fransız tarihçiliğinde Annales Okulundan almaktadır. (Goldfrank, 2000). Ayrıca Amerika Birleşik Devletlerinde önemli sosyoloji araştırma ve tartışmalarının olduğu 1970'lerde kendisi gibi Marksgil temele dayanan Bağımlılık Okulu ve Kalkınmacı teori ile etkileşim içinde olmuştur.

1. MARKSİZM VE LENİNİZM'İN DÜNYA-SİSTEMLERİ TEORİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

a.Marksizmin etkileri :

Wallerstein'ın entellektüel yaşamını etkileyen düşünürlerin başında gelen Karl Marx'a ve Marksizme daha önceki bölümlerde değinilmiştir. Bu bölümde yalnızca kısaca, Dünya -sistemleri teorisinin Amerikan sosyolojisinde genel 1970'ler değişiminin bir bölümü olarak Marksgil gelenek içinde sosyolojik çalışmanın yeniden canlandırılmasını üstlenmiş olması ve temel düşüncesinde Marksizm ve Leninizmin yer alması nedeniyle, düşünce akımı ve ideoloji olarak Marksgil düşünceden ve Leninizmden etkilendiği noktalara ve aralarındaki farklılıklara yer verilmektedir.

Dünya-Sistemleri teorisinin tarihçesi, Marx'ın, 20. yüzyıl'ın başlarında Lenin, Hobson, Luxemburg, Bukharin ve Hilferding gibi düşünürlerce geliştirilen emperyalizm eleştirisinin uluslararası arenaya ilk sistematik uygulama girişimlerine kadar uzanır .
(Stephen Hobden, Richard Wyn Jones, "The Origins of the World-Systems",Marxist Theories of International Relations, t.y. s.205). 1960'lı yılların sonlarında Amerikan toplumunda öğrenci hareketleri ve iç karışıklıkları

yaşanırken, sınıf ayrımının ve sömürünün olmadığı toplum özlemi ile Marksist teoriye çözüm olarak bakılmakta iken, Wallerstein Marksizmi dünya sistemi teorisinde büyük esin kaynağı yapmış ve Marksizmi iç ve dış sorunları ele alarak uluslararası bağlamda sunmuştur.

Wallerstein'ın 19 uncu yüzyıl sosyal bilim sınırlamalarından kurtulmamıza yardım eden önemli düşünürlerden biri dediği Marx, kendi döneminin sınırlamalarının üzerine çıkmayı amaçlayan düşünürdür. (Wallerstein,1997:10). Marksist teorinin, kendisini izleyen teorilere esin kaynağı olduğu ve bütün teorisyenlerin, aralarında farklılıklar bulunduğu halde Marksist ideolojinin yorumunda birleştikleri temel noktalar; toplumsal sistemin bir **"bütünlük"** (totality) olarak çözümlenmesi gerektiği, sosyal bilimsel araştırmanın akademik olarak çeşitli disiplinlere bölünmemesi, tarihin materyalist yaklaşımla kavramsallaştırılması, Marksist analizde temel konunun sınıf çatışması olması, tarihsel değişimin süreçlerinin toplumun ekonomik gelişmesinin süreçlerini yansıtması, bu nedenle, toplumun ekonomik temelini oluşturan, üretim araçları ile üretim ilişkileri arasındaki gerilimin Marksist analizin en önemli sorunsalı olmasıdır.

Wallerstein sosyal bilimlere katkısı bağlamında, Marx'ı ekonomi politik eleştirisi ile değil, 19 uncu yüzyıl sosyal biliminin hakim perspektiflerine direnişi ile inceler. Marx çalışmasında toplumsal değişimin büyük ölçekli, uzun dönemli süreçlerini analiz etmeye yönelik çabaların temel epistemolojik gerilimleri ile ilgilenmiş ve eş zamanlı olarak kendi tek gelişme süreci içinde bir sistemin karakteristiklerini ve ilkelerini tanımlamıştır.
(Wallerstein, 1997: 215).

Marksist teori analiz birimi üzerinde çalışan dünya sistemi teorisyenlerini ekonomik süreçler ve bağlantılar konusunda, hukuksal, siyasal, kültürel ve diğer kriterlerle tanımlanan dünya sisteminin analiz birimi olarak benimsenmesi yönünde etkilemiştir. Dünya sistemi teorisi, kapitalizm çözümlemesinde ana tema olan tarımsal üretimin yeniden organizasyonunu, bir toplumsal organizasyon olarak, sürekli yinelenen kar arayışına dayanan, yeni sistem kapitalizmi, kapitalizmin rekabet özelliğini, sınıf çatışmasını ve kapitalin birikim sürecini Marksizm'den miras alır. Kapitalizm Marx için olduğu gibi dünya-

sistemleri teorisyenleri için de modern çağda tarihsel değişimi karakterize eden sömürünün ve eşitsizliğin kaynağıdır. Aynı zamanda dünya-sistemi teorisyenleri genellikle, sınıf çatışmasına yoğunlaşan Marksist toplum modelini paylaşırlar.

Bu geleneği sürdüren Amerikan sosyologlarının çoğu gibi, ortodoks ya da klasik Marksist ideoloji oluşturmak yerine Marx'ı yeni teorik yaklaşımlarının bir başlangıç noktası olarak alan Dünya-sistemleri teorisyenleri sermaye birikiminin, kapitalist üretim tarzında, kapitalistler tarafından emeğin sömürülmesi (exploitation) biçimindeki ana ekonomik ilişkiden doğduğu, üretim araçları sahiplerinin üretim sonucunda elde ettikleri, mümkün olduğunca fazla miktarının (artı değer) üretim araçları sahiplerinin elinde kalmasının dünya ekonomisinde ekonomik eşitsizliğe neden olduğu görüşünü Marx'tan almışlardır.

Wallerstein'ın derlediği Marx'ın altı tezi şunlardan oluşur: Toplumsal gerçeklik ancak diyalektik olarak kavranabilecek kesintisiz bir çelişkiler sürecidir. Kapitalizm önceki üretim tarzlarından kesintisiz sermaye birikim süreci ile ayırt edilir. Kapitalist sistem sayesinde üretici süreçlerin dönüştürülmesi burjuvazi tarafından sermaye birikimi amacıyla el konulan artı değerin yaratılmasını sağlar. Kapitalizmin toplumsal örgütlenmeyi kutuplaştırması yüzünden zamanla daha fazla insan burjuva ya da bunun sonucunda giderek daha fazla yoksullaşan proletarya olarak gruplaşır. Devlet kapitalist baskının aracıdır. Sosyalizm devletin yok olmasını öngörür, sınıf çatışmaları olan kapitalizmden sınıfsız sosyalizme geçiş devrimle olacaktır. Marx bu savları ile kapitalizmin tarihini ve geleceğini açıklar.

Wallerstein'ın Dünya Sistemi teorisinde yararlandığı en önemli konulardan biri Marksizmin sınıfsal çatışma, karşıtlık ve diyalektik anlayışıdır. Bu hareket Marksgillerin düşündüklerinden daha yavaş bir hareket olmakla birlikte yine de dünya çapında sosyalizm mücadelesini yürüten yeni toplumsal grupların tanınması için itici güçtür. (Goldfrank, 2000)

Marx'ın teorisinin dünya sistemine katkıda bulunduğu temel konulardan biri de ücret düzeyleridir. Ücret düzeylerinin belirlenmesi üretimde harcanmış olan emek gücünün yeniden temin edilmesi için gerekli hususdur.

Harcanmış olan emeğin yeniden temini sermayedarın işçilere bir meta olan emekleri (iş gücü) için para (ücret) ödemesi şeklinde oluşur. İşgücü de malını satın almak için tacire para öder. Marksist teori burada sınır getirir. Bu, işçilerin yaşamak için kabul ettikleri (level of subsistence), teorik olarak, sürekli yenilenecek üretim ve bunun karşılığı elde edilmesi gereken ücret düzeyi olan (üretim maliyeti-cost of production) geçim düzeyidir. İşçiler kullandıkları işgücünü günlük, yıllık ve kuşaklar olarak yenilerler. (Terence Hopkins, The Study of the Capitalist World Economy : Some Introductory Considerations , Editör: Walter L. Goldfrank, The World System of Capitalism: Past and Present , 1979, s.30)

Dünya sistemi teorisinin Annales Okulu teorisyenleri ve Marksizm ile birlikte paylaştığı şey "**bütünlük**" tür. Marx toplumun parça parça değil, bütünlüğü içinde çalışılması gerektiğini öne sürer. Toplumun çözümlemesi yapılırken birbiri ile ilişkili çeşitli kısımların bilinmesi gerekir. Marksizmin en önemli güçlerinden biri, karşı ve eleştirel bir doktrin olarak, sistemin çelişkilerine işaret etmenin yanında sistemin ideologlarının çelişkilerine de işaret etmesidir. Marksizm, tarihsel gerçekliğin sağladığı ampirik kanıtlara dayanarak sosyal dünyayı açıklama niyetinde olan modellerin gerçekle ilgisizliğini ortaya koymuştur. Marksgil eleştirmenler soyut modellerdeki somut rasyonelleştirmeye işaret etmiş ve karşıtlarının toplumsal bütünü analiz etmekteki başarısızlığını vurgulamışlardır. Lucaks'ın söylediği gibi Marksgil görüşle burjuva görüşü arasındaki temel fark tarihsel gerçekliği açıklamada ekonomik itkilerin öneminden çok bütünlük görüşüdür (point of view of totality). (Wallerstein,1979:1-2)

Wallerstein'ın siyasal bakış açısı, Marksizmden farklı olarak sınıfları uluslararası aktörler olarak görür. Wallerstein Marksizmi hem iç hem de dış sorunları inceleyen uluslararası bir boyutta sunar. (Charles Ragin-Daniel Chirot, Immanuel Wallerstein'ın Dünya Sistemi: Tarih Olarak Siyaset ve Sosyoloji, Tarihsel Sosyoloji, Ed. Theda Skocpol, 9. Bölüm, 1999, s. 227). Uluslar arası sınıf farklılıkları vardır. Üst sınıflar çekirdek toplumlarını alt sınıflar çevreyi temsil ederler. Dünya proletaryasının çoğunluğunun bulunduğu ve en çok sömürülen kısım çevrededir.

Wallerstein, dünya sistemi teorisini dayandırdığı ve modern dünya sisteminin ana noktalarının açıklanmasında temel aldığı Marksizmi yeniden yorumlamayı amaçlar. Bu nedenle Wallerstein'ın dünya-sistemleri teorisinin, Marx'ın bu bağlamda açıklayamadıklarını, Marksist ideolojiye ilişkin eleştirilerini ve dünya-sistemleri teorisinin farklılıklarını aşağıda kısaca özetlemek mümkündür.

Wallerstein Marksizmin, kapitalizmin bir ilerleme sistemi olduğu ve bu ilerleme sonucu sınıfsız sosyalizmin ortaya çıkacağı yolundaki tezine katılmaz ve bilimsel sosyalizm değil ütopik sosyalizm olduğunu ileri sürer. Kapitalizmin, azınlık olan üst tabakalar için zenginlik sağlasa dahi dünya çoğunluğu için yoksulluk ve ahlaki çöküşe sebep olacağını belirtir. (Wallerstein, 1999: 237)

Wallerstein Marksizmin bir eksikliğini görerek, temel analiz birimi olarak ulus devletini almadan modern dünyayı yorumlamak suretiyle Marksizmi revize etmeyi amaçlar. Wallerstein Marx'ın az gelişmişlik kavramına yabancı olduğunu, az gelişmişliğin Marx'ın düşüncelerinin doğruluğunu pek çok açıdan sorguladığını, buna karşın, bu olgunun Marx'ın kapitalist üretim tarzının tarihsel süreçlerinin doğrulanmasını sağlayacak analizlere imkan vereceğini ileri sürer.

"Az gelişmişlik kavramı, geleneksel burjuva liberalizminin doğruluğunu sarstığı kadar, hiç de aşağı kalmayan biçimde birçok açıdan Marx'ın düşüncelerinin geçerliliğini de sorgulayan bir kavramdır. Çünkü hiç bir zaman unutmamamız gerekir ki, Liberalizm ve Marksizm Aydınlanma düşüncesinin ve onun kaçınılmaz nitelikteki ilerlemeye olan derin inancının ortak mirasçılarıdırlar". (Wallerstein,1997:216, 237)

Wallerstein bir tarihsel felsefe olarak Marksizmin beklenmeyen gelişmeleri yeteri kadar öngöremediğini düşünür. Kapitalist bir sistemin var olması komünist sistemin başarılı olmadığını gösterir. Tek ülkede sosyalizm mümkün değildir. Dünya pazarları kapitalizmin kontrolündedir. Marksizm sanayileşmiş ülkelerdeki siyaseti açıklayamamıştır. (Charles Ragin-Daniel Chirot, Immanuel Wallerstein'ın Dünya Sistemi: Tarih Olarak Siyaset ve Sosyoloji, Tarihsel Sosyoloji, Ed. Theda Skocpol, 1999 , s.278).

Dünya sistemi teorisyenlerine göre, batılı Marksgillerin çoğu 1960-1980 arasında Avrupa-Amerika kentsel sanayi işçilerinin, beklenen devrimi neden yapamadıklarını açıklamaya çalışırken devlet ve ideoloji teorilerini bırakıp dogmalara düğümlenirler. Wallerstein bunu Lenin'in dünya çapında, Amerika'da ve Üçüncü Dünyada beyaz olmayan ve sıklıkla kentsel olmayan işçilerin sürekli kavgalarının doğrudan gözlemine ve bunlara direkt katılımına dayanan " emeğin aristokrasisi" revizyonu ile açıklar. (Goldfrank, 2000)

Dünyanın pek çok bölgesinde ve pek çok ülkede son bir kaç yüzyıldır yaşanan kalkınma veya gelişmeye karşın yaşam düzeyinin, fiziksel çevrenin ve yaşam kalitesinin düşmesi nedeniyle durumun giderek kötüleşmesinin nedeni açıklanamamaktadır. Wallerstein'a göre bu Marksgil görüşün öngördüğü kutuplaşma fikri olarak algılansa da, Marksgil görüşten farklı olarak bu kutuplaşma ülkeler içinde değil olsa olsa ülkeler arasındadır. Ayrıca ara konumda olan pek çok ülkenin varlığı da Marksgil tezle açıklanamamaktadır.

b.Leninizmin Etkileri ve Emperyalizm :

Lenin Marksgil Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisinin önderi ve İkinci Enternasyonelin Marksgil sosyalist partiler örgütünün muhalifidir. Leninizm Marksizmin sanayileşmemiş ülkelere ve büyük çoğunlukla nüfusu köylü olan toplumlara uydurulmuş biçimidir.
(Sabine,2000:249).

Marx'ın gelişim üzerine görüşlerinden yola çıkan Lenin, Marx'ın Das Kapital'inin 1867'de basıldığı zamandan sonra kapitalizmin değişerek yeni bir aşamaya girdiğini, bu aşamanın tekelci kapitalizmin gelişmesi ile birlikte, kapitalizmin en yüksek ve son noktası olduğunu ileri sürmüştür. Lenin, 1914 Birinci Dünya Savaşı sırasında yazdığı, 1917'de basılan en önemli eseri, "Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması" (Imperialism, The Highest Stage of Capitalism)'inde Marx'ın düşüncelerine dayanarak, az gelişmiş ülkelerin kapitalist sömürüsü için gerekli olanı ve gelişmiş kapitalist ülkeler arasında savaşın sebeplerini anlatan gelişme teorisini anlattı. Bu nihai olarak büyük sosyal ve

siyasal ilişkileri belirleyen ekonomik üretim tarzı olan Marx'ın temel tezi olan gelişimdir . Hobson'ın, az tüketim ve aşırı üretimin kapitalistlerin Avrupa ötesinde yabancı pazarlarda rekabet etmelerine ve koloniyalizme girmelerine olanak sağladığı şeklindeki tezini alır. Alman sosyal demokrat Rudolph Hilferding'in, kapitalizmin küçük şirketleri satın alarak ve mahalli piyasaları sağarak ekonomide anahtar sektörleri kontrol eden oligopoller ve monopollerin gelişmesine yardım ettiği yolundaki fikrinden etkilendi. Lenin aynı zamanda, Marx'ın, tarihin yalnızca sınıf çatışması koşulları ile doğru olarak anlaşılabildiği inancını benimsemiştir.

"Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması" yayımlandığında Lenin 1914 Birinci Dünya Savaşının sebep ve sonuçlarının sömürgecilik ve sömürgeciliğin gelişmesi olduğu görüşünde idi. 20. yüzyılın başında, büyük güçlerin yeni nüfuz alanları için savaştıkları ve sömürgeciliğin hala yayılmakta olduğu, aynı zamanda banka ve sanayi sermayesinin birleşmesi ile büyük finans sermayesinin de güçlendiği bir dönemde, Lenin emperyalizmi kapitalizmin en yüksek ve son aşaması bağlamında vurgulamış ancak emperyalizmi sömürgecilik ile iç içe geçmiş olarak yorumlamıştır.(Elif Çağlı, Koloniyalizmden Emperyalizme, çevrimiçi, www marksist.com/kitaplık , 2002).

Rusya'da da geri kalmış ve sömürge ülke koşulları bulunuyordu. Emperyalist ülkelerin yöntemlerinin sömürgelerine bağımlılıklarını göstermede etkili olması nedeniyle Lenin Marksizmi Rusya'ya uydurdu. (Sabine, 2000:249). Marksgil toplumsal gelişme teorisine göre, feodalizmden kapitalizme, kapitalizmden de sosyalizme geçilecekti. Sosyalizm propagandası Rusya'da da kentli ve sanayileşmiş bir işçi sınıfına yöneltilecekti. Oysa Rusya, çoğunluğu köylü toplumdu. Lenin sosyalizmin bir proleter hareketi olduğunu kabul etmekle birlikte köylünün rızasını almak ve onların katılımını sağlamak gerektiğine inanmıştı.

Lenin Marksgil görüşün sendikacılık düşüncesi ile sosyalizm düşüncesini karıştırdığını düşünüyordu. Marx gibi o da sendikacıların siyasal bakımdan aciz olduklarını, ya proletaryayı ya da burjuvaziyi izlediklerini ileri sürdü. Marx ve Engels'in sosyalist felsefelerinin de burjuva entellektüelleri tarafından yaratıldığını düşünerek proleter ideolojisinin bir toplumsal sınıf tarafından değil, küçük bir orta

sınıf entellektüeller kümesi tarafından yaratıldığına inanırdı. Proletaryanın bir proletarya gibi davranmayı öğrenmesi gerekirdi. Kurduğu hükümeti çalışkan kitleler tarafından değil, proletarya partisinin ileri gelenleri tarafından, **"çalışan insanlar için kurulan bir hükümet"** diye adlandırması bütün komünist partilerin tanıtıcı özelliği oldu. (Sabine,2000:261).

Lenin'in, emperyalizmin kapitalizmin en yüksek aşaması olduğu konusundaki görüşüne göre: Sermayenin yoğunlaşması üretim araçlarının devlet düzeyindeki ademi merkeziyetçi denetimini içeren kapitalizmin daha fazla genişlemesine yol açar. Bu genişleme asıl kapitalist üretim tarzından ayrılma ve değişik bir sınıflı toplum meydana getirir. "Bu nedenle kapitalizm yeni bir sosyalist devrimle sona erdirilmelidir."
(Amin, 1997: 156).

"Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması" ile Lenin, Birinci Dünya Savaşı sırasında dünyada tekelci kapitalizmin ve sömürgeciliğin yayıldığı dönemde kapitalist çekirdekte oluşmuş işçi aristokrasisinin gelişimi ile sosyal demokrat revizyonizm arasındaki yakın ilişkiyi çözümlemişti. (Amin,1997:150). Sermayenin ulusal sınırlar dışına kolaylıkla çıkmasını sağlayan kapitalist tekellerin dünya ölçeğinde büyüyerek hegemonik yapıya sahip olması ve çekirdekteki işçi sınıfının Batı-merkezli revizyonist bakış açısını benimsemesi ve bölünmesi eş zamanlı olarak gerçekleşmişti. Emperyalizm ile tekelci hegemonyanın yükselişi uluslararası eşitsiz gelişmeyi hızlandırdı, rekabet gücü az olan sektörler elimine edildi, bu durum sosyal demokrat ittifakı güçlendirdi. (Amin,1997:151).

Tekelci kapitalizm altında az gelişmiş çevreyi sömüren bir hakim çekirdek (merkez) ile dünya ekonomisi içinde iki kollu yapı gelişmiştir. (Hobdon, Jones, The Origins of the World Systems, Marxist Theories of International Relations, 1977, s.205). Böyle bir yapı Marx'ın, proletarya ile burjuvazi arasındaki farklı çıkarlar görüşünü önemli ölçüde karmaşıklaştırır. Çekirdek ve çevre gelişimi ile artık bütün işçiler arasında otomatik çıkarlar anlaşması yoktur. Çekirdek ülkelerdeki burjuvazi kendi proletaryasını geliştirmek için çevreyi sömürerek elde ettiği karları kullanır. Bir diğer deyişle çekirdeğin kapitalistleri çevreyi daha fazla sömürerek kendi çalışan sınıfını pasifize edebilirler. Bu nedenle, Lenin'in analizine göre, çekirdek ile çevre arasındaki yapısal ayrım, her bir ülkenin burjuvazisi ile proletaryası

arasındaki ilişkinin yapısını belirler. (Hobdon, Jones, The Origins of the World Systems, Marxist Theories of International Relations, 1977,s.206).

Emperyalizmin iki genişleme aşaması bulunmaktadır. Anti-emperyalist mücadeleler bu aşamaların tesbitinde belirleyici etkenlerdir. Yerleşme aşamasında (1880-1914), tarım ve sanayi ülkeleri arasındaki klasik uluslararası işbölümünün sonucu olarak işgücünün farklılaşmış sömürüsü ve farklılaşmış sömürü oranları ile belirlenen eşitsiz değişim, tekelci kapitalizm altında, muhtelif biçimlerdeki çevre tarımı, emperyalistler, feodaller ve komprador burjuvazi arasındaki emperyalizmin sınıf ittifakları ile proletarya, sömürülen köylü, küçük burjuvazi, ulusal burjuvazi arasındaki proletarya sınıf ittifakları ve çeşitli siyasal biçimlerde emperyalist baskı vardır. Çekirdekte bu aşamayı ulusal tekeller, büyük emperyalist güçler arasında denge, işçi aristokrasisi ve ilk revizyonist hareket karakterize eder. (Amin,1997:158). İkinci genişleme aşaması, İkinci Dünya Savaşından sonra, 1970'lere kadar olan dönemdir. (1945-1970). Bu aşama Rus ve Çin devrimlerinin yaşandığı önemli bunalım döneminin ardından gelir. İthal ikamesi politikalarıyla sanayileşme sonucu çevrenin burjuvazisi emperyalizme entegre olur. Bu dönem kapitalizmin yeni bir yükselişine hizmet eder. Sovyetler'de barış içinde bir arada yaşama politikası ile Üçüncü Enternasyonalin sona ermesi Batı sosyal demokratları arasındaki ittifakı güçlendirir. (Amin,1997:158).

Emperyalizmin bunalım dönemleri de vardır: 1915-1945 arasında çevrede, Vietnam ve Orta Doğu'da önemli anti emperyalist mücadeleler meydana geldi. Çevrede ithal ikameci sanayileşme ile anti-emperyalist direnişler, sosyal demokrat ittifakın zayıflaması, emperyalist güçlerin çevresel alandan artık değer transferinin ve sömürünün yeni biçimleri ve toprak ve nüfuz çatışması emperyalistler arasında çatışmaları şiddetlendirdi ve İkinci Dünya Savaşını hazırladı. Diğer yandan, Rus devrimi giderek yozlaştı ve Lenin'in sosyalist devrimde köylü rızasını alma gereği ile 1917'de oluşmuş olan işçi ile köylü ittifakı 1930'larda bozularak yeni bir sınıflı üretim tarzı oluştu. Bunalım döneminin sonu ve ikinci genişleme aşamasının başlangıcı olan 1945'de emperyalistler arasındaki dengesizlikler istikrar kazandı.(Amin,1997:158). ABD'nin İkinci Dünya Savaşından sonra Batılı diğer güçler aleyhine, hegemonyasının doruğuna ulaşması ve aynı zamanda ABD hegemonyasının, 1958'de Avrupa Ekonomik Topluluğunun kuruluşunu takip eden

yıllardan itibaren düşüşe geçtiği dönem ikinci genişleme aşamasının belirli özellikleridir. (Amin, 1997:158).

Wallerstein dünya sistemi teorisine Lenin'in, emperyalistler arasındaki rekabeti - buna çekirdek rekabeti der - ve 20 nci yüzyılda anti emperyalist devrim konusunu ana tema olarak alır. (Goldfrank, 2000)

Dünya sistemi yaklaşımının, Lenin'in emperyalizm teorisinden yararlanarak dünya politikalarını anlamaya yönelik iki önemli özelliği görülür. Birincisi, bütün uluslararası ve yerli politikaların kapitalist dünya ekonomisi çerçevesi içinde yer almasıdır.İkincisi, devletlerin dünya politikalarında tek önemli aktör olmadıklarıdır, aslında toplumsal sınıflar da çok önemlidir. Ayrıca bu, devletler ve sınıflar arası ilişkiyi ve kimin egemen olduğunu belirleyen, davranışları kontrol eden, devletlerin ve sınıfların kapitalist dünya ekonomisi yapısı içindeki yeridir. (Hobdon, Jones, The Origins of the World Systems, Marxist Theories of International Relations, 1977, s.206)

Wallerstein Mao Tse Tung'un düşüncelerinden de etkilenmiştir. Mao sınıf mücadelesinin sosyalist devrimlerden sonra da süreceğini ileri sürer ve Sovyetler Birliğinin, hala kapitalist ekonomi içinde yer alan çekirdek statüsüne yaklaşmasının sonucu olarak Sovyet revizyonizmi yorumuna gider.

2. MAX WEBER VE ALMAN (TARİHSEL EKONOMİ) OKULU:

Alman geleneğinin başında Max Weber gelir. Alman siyasal ve düşün hayatının odak noktası olan bir aileye mensup Weber (1864-1920), modern örgütler, siyasal güç, bürokrasi, sınıf, statü grubu, dinlerin karşılaştırmalı incelemesi, protestan etiği ve kapitalizmin ruhu, geleneksel, modern ve karizmatik lider, meşru otorite, ideal tip, Alman kırsal hayatı gibi konulardaki düşünceleri ile sosyolojinin önderleri arasında yer almıştır. Eserleri başka dillere çevrildikçe, özellikle Amerika'da 1950'lerde keşfedilmesinden sonra ün kazanmıştır.

Dünya sistemi perspektifi, Weber'in "protestan etiği" ya da "meşru otorite" görüşlerinden değil, materyalist biçimde oluşturulan kır ve kent emperyalizmi ve statü grupları görüşlerinden yararlanır. Wallerstein Weber'in ünlü üç temel ayrımından yararlanır: sınıf, statü grubu (stand) ve parti. Bu nedenle bu ayrımlara kısaca değinmek yararlı olacaktır. Toplumda güç dağılımı biçimi olan ve ekonomik düzen tarafından belirlenen ve onu etkileyen toplumsal düzende sınıflar, statü grupları ve partiler bulunur. (Weber,1993:177). Weber sınıfı Marksgil gelenek içinde ekonomik sistemle ilişkileri olan kişi grubu olarak tanımlar. "Sınıflar sosyal topluluklar değildir, yalnızca toplumsal hareketin mümkün ve muhtemel temelidir." Sınıfta, mal ve işgücü piyasalarında temsil edilen yaşam imkanlarının nedensel unsuru ile ekonomik çıkar ortaktır. (Weber,1993:177). Statü grupları, ekonomik düzen tarafından belirlenen sınıfların tersine toplumsal düzen içinde bulunan sosyal gruplardır. Şekillenmemiş, belirgin olmayan ve dağınık unsurlardır. Belli bir yaşam biçimi, mülkiyet, iş , etnik ayrım gibi ögeler statü onurunu oluşturur. (Weber,1993:182). Statü grupları bir ulusal bağlılıkla ve etnik bağla, insanların, içine doğdukları ilksel grup olarak tanımlanır. Statü tabakalaşmasında statü grubu olarak Weber etnik grupları ve kastı açıklar. Weber statü grubunu kavramsallaştırırken modern Afrika'daki kabile ve etnik grupların sınıflandırılmasında farklılık olan ortaçağ sınıflarından esinlenmiştir. (Balibar,Wallerstein, 1993:235). Kast biçimine dönüşmüş statü grubunun, kendi kültünü ve tanrılarını yaratacak kadar aşırı uca ulaşması etnik gruplarda olur. Dışsal ilişkilerden uzak, kendi içinde sanat ve el işleri ile uğraşan, kural ve geleneklerin dinsel ayinlerle tanzim edildiği ve yasal güvenceden yoksun yaşayan kapalı kastın yaşamı normal bir etnik gruptan farklıdır. Kast, etnik özelliklerin siyasal sosyalleşme bakımından işlevsel olması nedeniyle sosyal bağımlılık ilişkisi yanında ayrıcalıklı kast ve statü grupları için daha yüksek statü onuru taşımayı gerektirir. Buna karşın, etnik grupların bir arada yaşaması sosyal bağımlılık ilişkisi yerine gruplar arasında ayrılık yaratır ve her etnik grubun kendi onurunun yüksek olduğuna inanılır. (Weber, 1993:185).

Dünya ekonomisinde statü grubu olarak etno-ulus kavramı kullanılmıştır. (Goldfrank, 2000). Etnik grup, çekirdek devletlerde ulusçuluk biçimini alır. Modern Dünya Sistemi I'de Wallerstein,

" Dünya sistemi içinde güçlü devletlerin kurulması gerek güçlü devletler içinde gerekse çevrede ulusçuluğun doğuşu için tarihsel ön koşuldur. Ulusçuluk bir devletin üyelerini kollektif dayanışmanın gerektirdiği bütün koşullarda bir statü grubunun üyelerini yurttaşlar olarak kabul etmektir. "

biçiminde etno- ulusal statü gruplarını ulusu oluşturan unsurlar olarak düşünür. (Wallerstein, 1979:145).Wallerstein çağdaş dünyada tek statü grubu sınıflandırması olarak "ırk" ı da göstererek, Sovyetler Birliğinde ve Afrika'da statü gruplarının anlaşmazlıklarının sınıf analizini yayımlamıştır.

Parti, gücün dağılımını ve kullanımını etkilemek için birleşmiş bir grup içinde toplanmış bir gruptur. (Balibar, Wallerstein,1993:234). Partilerin eylemi sınıf ve statü gruplarından farklı olarak toplumsallaşma içerir ve mutlaka bir toplumsal eylemi etkilemeye çalışırlar. (Weber,1993:189).

Wallerstein Weber'in kapitalist sistemin yarattığı kır ve kent emperyalizmini çözümlemesinden yararlanır. Weber, Alman köylüsünün Amerika köylüsünden çok farklı olarak, miras yoluyla elde ettiği toprağında, kar amacı ile üretmeyi öğrenememiş olmasına ve pazar için değil, çoğunlukla kendi tüketimi için ürettiğine işaret ederek köylünün sistem içinde nasıl sömürüldüğünü anlatır. Modern kapitalist rekabetin güçlü rüzgarının tarımdaki tutucu, karşıt akıma karşı yarıştığını, yaşlı uygar ülkelerde gelişmekte olan kapitalizmin bu karşı akımı güçlendirdiğini, toprağın bir sermaye yatırımı olarak kullanılmasının ve kırsal arazilerin toplumun geleneksel değerleriyle ölçülmesinin faiz oranlarının düşmesine sebep olduğunu, bunun da toprak fiyatlarını fahiş biçimde yükselttiğini, elde edilen bu gelirin bir bölümünün fonlara gittiğini, bunun belli bir sosyal tabakaya giriş ücreti olarak ödendiğini söyler. (Weber, 1993:300). Kapitalizm tarımda gerekli sermaye miktarının tavanını yükseltmekte, topraklarını kiralayarak işsiz kalan köylülerin sayısı artmakta, kapitalizm birbirine zıt, tuhaf etkiler doğurmaktadır. Weber bunun da Avrupa'daki köylük yerlerin, adeta ayrı bir "kırsal toplum" kesimini beslemesine neden olduğunu yazar.
(Weber,1993:300).

"Geçmişin binlerce yılı yeni kapitalist ruhun istilasına karşı mücadele vermektedir". "Kapitalizmle gelenek arasındaki çatışma siyasal renk almıştır, zira ekonomik güç kentli

kapitalistin eline geçtiğinde, siyaset ve devlet için yaşayabilmiş kişilerin, örneğin geçmişin iktisadın bağımsız toprak aristokrasisinin yerine, siyasetin ve devletin sırtından geçinen politikacıların rakip tanımaz egemenliği mi geçecektir?" (Weber, 1993:303).

Wallerstein Weber'i sınıf, statü grubu ve parti ayrımlarında zaman zaman eleştirmektedir; Weber'in ayrımı katı bir ayrım değildir. Avrupa Ortaçağından, 19 uncu yüzyıl Avrupa'sından ve antik çağdan alınan bir çok örneklerden yola çıkılarak bulunmuştur. Weber'in çağı için yerinde olan bu ayrım 20nci yüzyıl için pek uygun bulunmayabilir. (Balibar- Wallerstein,1993:234).

Wallerstein Weber'in sınıf ve sınıf bilinci anlatımını da çok basit bularak eleştirir. Weber'in, sınıf bilincini ilerleme ve toplumsal değişimle bağlantılı gibi gösterdiğini, oysa sınıf bilincinin teknolojik değişim ya da toplumsal dönüşümle yükselmediğini, modern tarihin bunu doğrulamadığını, sınıf bilincinin, Marksgil kavramsal içgüdünün öngördüğü gibi, yalnızca, çok nadir olarak ideolojik bir dışavurum ve dayanak olduğu, devrim durumunda yükseldiğini savunur. (Wallerstein,1993:249). Diğer yandan Weber'in toplumda statü ile katmanlaşmayı gerici güçlerin dışa vurumu gibi gösterdiğini ileri sürerek bunun tarihsel gerçeklikteki küçük kaymalar hakkında öngörüde bulunamayacağını belirtir. Statü grubu biçiminde modern ekonomik atılımların bulunmamasının nedenlerini ve sınıf bilincinde geleneksel ayrıcalığın korunması mekanizmalarını açıklayamadığını söyler. (Wallerstein, 1993: 235).

Üretim süreçlerinin belirli dönüşümlerini açıklarken Wallerstein, Karl Bucher, Gustav Schmoller, Avusturyalı Joseph Schumpeter ve Macar Karl Polanyi'den etkilenmiştir. Wallerstein dünya sisteminin mekansal boyutunu oluşturan mini sistemler, dünya imparatorlukları ve dünya ekonomilerini açıklamasında esinlendiği Polanyi'den ekonomik organizasyonun temel özellikleri olan, karşılıklı olma özelliğini, yeniden dağıtıcılığını ve piyasa modellerini, Schumpeter'den de iş dünyasında sistem çıkarını alır.

3. ANNALES (TARİH) OKULU

Immanuel Wallerstein'ın Dünya-Sistemleri Teorisi Fransız Annales Okulundan, özellikle Fernand Braudel'in çalışmasından etkilenmiştir. Bir kısım dünya sistemi teorisyeni, çalışmalarını Annales Okulunun fikirleri altında karakterize etmiştir. **Annales**, 1929'da bu okulun akademisyenlerinin çevresinde toplandıkları ve çalışmalarının çoğunu yayımladıkları bir dergidir (Ekonomik ve sosyal tarih yıllığı) . Çalışmaları yalnızca ekonomik ve sosyal tarihten ibaret olmayıp sosyal bilimler içinde değişik disiplinlerle işbirliği içinde çalışan Annales Okulu 20. yüzyılın ortalarında önem kazanmıştır ve bugün de hala yaşamaktadır. Dergi günümüzde "Annales: Ekonomiler, Toplumlar, Uygarlıklar" adı ile yayımlanmaktadır. Annales Okulu açıkça Marksist teori olmasa da bu okulda çalışanlar Marx ile, toplumun maddesel temeli için bir kaygıyı paylaşırlar, kapitalizmin orijinlerini ve gelişimini Marx'tan alırlar ve sonuçta Marx'ın ortaya çıkardığı pek çok kavramı kullanırlar . (Shannon.1996:)

Annales Okulu tarihçileri ; okulun merkezinde Lucien Febvre, Marc Bloch, Fernand Braudel, Georges Duby, Jacques Le Goff ve Emmanuel Le Roy Ladurie ve Marksist tarih yaklaşımına bağlılıkları nedeniyle merkezden uzak düşen Ernest Labrousse, Pierre Villar, Maurice Agulhon ve Michel Vovelle, Roland Mousnier ve Michel Foucault 'dur. (Burke, 2000:24)

Annales Okuluna katılan tarihçilerin çoğu Fransız olup Fransa Üniversitelerinde çalışmış olmalarına rağmen kendilerini Fransa tarihi ile sınırlandırmamışlardır. Annales Okulu benzer konularda ve benzer metodlarla çalışan tarihçilerin birarada olduğu bir okul olmamıştır. Bunun yerine benzer amaçlar taşıyan gevşek bir gruptur. Annales Okulu tarihçilerini böyle önemli yapan büyük ölçüde benzer amaçlar içinde çalışmalarının çeşitliliğidir. En önemlisi Annales okulunun tarihçileri tarih disiplininin çeşitliliğini artırmayı amaçlamışlardır. Bu süreçte öncü oldukları bazı olaylarda ve geliştirilmiş ve yayınlanmış diğerlerinde karşılaştırmalı tarih, zihniyetler (davranışlar) tarihi, diğerleri arasında nicel tarih dahil, zamanında yeni olan tarihe bir dizi yaklaşımlar vardır.

Annales Okulu geleneksel olaylar anlatısı yerine sorun odaklı analitik tarihe ve siyaset odaklı tarih yerine insan faaliyetlerine ilişkin toplumsal tarihe yer vermiştir. Bunları gerçekleştirebilmek için de disiplinler arası işbirliği yapmıştır. Okul parçalara bölünmüş düşünceye karşı bütünselciliği, aldatıcı politik görüşe karşı ekonomik ve toplumsal kökleri, olaysal (evenementielle) olana karşı, uzun süreyi (la longue durée), bölünmüş insana karşı bütünsel insanı, evrenselleştirici düşüncenin nomotetik varyantına karşı idiyografik varyantı, kronolojik anlatıya karşı nicelikleştirilmiş eğilimlerin incelenmesini, tarihin tek olduğu inancına karşı tarih ve sosyal bilimlerin kaynaştırılmasını, anlatan tarihe karşı yapısal tarihi öne sürer. (Wallerstein, 1997:274)

Annales tarihçileri dönemselleştirme üzerine geleneksel fikirlerle mücadele etmişler ve *uzun süre (la longue durée)* ile ilgili sorunlar hakkında yazmışlardır.
(David Moon, Annales Okulu, çevrimiçi, www. strath.ac.uk. / Departments/ History / 06.06.2003). Annales tarihçileri coğrafya açısından, kendilerini sınırlandırmasalar da Fransa üzerine yoğunlaşmışlardır ve kronolojik açıdan da tek bir döneme, 1500'den 1800'e uzanan erken modern döneme ve 1600'lerden 1789'a uzanan Fransa eski rejimine yoğunlaştılar.Buna karşın, 1789 sonrası tarihle kayda değer ölçüde ilgilenmemişlerdir. Bir grup Annales tarihçisi de total tarih çerçevesinde ekonomik, toplumsal, siyasi ve kültürel tarih alanlarında önemli eserler verdiler. Bunlar arasında Braudel'in önemli bir yeri vardır. Bloch ve Febvre gibi Annales tarihçilerinin tek başlarına değil ama bir bütün olarak çok önemli oldukları görülür. Annales'in en önemli eserleri arasında Kralın Dokunuşu, Feodal Toplum, İnançsızlık sorunu, Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, Languedoc köylüleri, Uygarlık ve Kapitalizm sayılmalıdır. (Burke,2000:173). Geniş coğrafyada tarih yazıp insan davranışını geniş yelpazede incelemişler, bunu yaparken de disiplinler arasında engelleri kırmışlar ve bilinçli olarak diğer disiplinlerin metodolojilerine kaymışlardır. Özelde: coğrafya, sosyoloji, antropoloji, ekonomi , psikoloji ve dilbilimi gibi sosyal bilimlerde disiplinler arası işbirliği yapmışlardır.

Annales Okulu 20.yüzyıl başlarında siyasi ve diplomatik tarihi ve 19. yüzyıl Alman tarihçisi Leopold von Ranke geleneğini izleyen tarihçiler tarafından

olayların anlatımlarının Fransa'da (ve başka yerde) hakimiyetine tepki olarak doğmuştu (David Moon, Annales Okulu, çevrimiçi, www. strath.ac.uk. / Departments/ History / 06.06.2003). Annales Okulu, şeflerin ve kralların öykülerinin manastır vakayinameleri ve siyasi anılar gibi şekillerle anlatıldığı, François Simiand'ın "yıkılmaları gerekir " dediği üç putun (siyaset putu, birey putu, kronolojik put) tarihine, Emile Durkheim'in bir kenara attığı "tikel olaylar tarihi"ne değil, aydınlanma ile 18.yüzyıl'dan başlayarak toplum tarihi denilen, savaşlarla ve siyasetle sınırlı olmayan, ticareti, yasaları, hayat tarzını yansıtan ve insanın öyküsünü anlatan, Michelet'in deyişiyle, "aşağının tarihine", A. Comte'un, "adların yer almadığı tarih" e, insanın faaliyetlerini inceleyen tarihe önem verdi. Tarihçilerin sosyal bilimlere açık olması, demografiye, aile tarihine, zihniyetlere açık olması gerekirdi.

Annales Okulu tarihçileri Marksist tarihçiler ile birlikte çalıştılar. Marxizm ile Annales arasındaki bağıntı farklı ülkelerde farklılıklar gösterdi. (Burke,2000:155). Fransa'da Ernest Labrousse, Pierre Villar ve Maurice Agulhon gibi Annales üyelerinin Marksizme de bağlılıklarına rağmen Marksçıların bir kısmı Annales'e yakın olamadı. Fransa'da Marksistlerin tarihi ile Fransız türü yeni tarih arasındaki yapılara ve uzun süreye ağırlık vermeleri ve Braudel ve Marx gibi totalite ideali gibi benzerlikler İngiliz düşünürleri etkiledi. İngiltere'de Eric Hobsbawm gibi tarihçiler geleneksel siyasi tarihin hakimiyetine karşı mücadelede birlikte olmak için Annales'i yakın gördüler. (Burke,2000:156). Marx'ın tarih görüşü değişimin temel nedenlerini toplumsal ve ekonomik yapılar içerisindeki gerilimlerde aramak gerektiği idi. Marksist tarih ile Annales tarihçileri arasında, yaklaşımlarında bazı benzerlikler olmasına rağmen, yapılara ilgilerinde ve özellikle siyasi tarihin anlatımını reddedişlerinde , birtakım konularda görüş ayrılıkları vardı. (David Moon, Annales Okulu, çevrimiçi, www. strath.ac.uk. / Departments/ History / 06.06.2003). Özellikle, Annales tarihçileri tarihte bir sebep faktörü olarak ekonomik altyapıların önceliğine alternatifler sundular ve coğrafyaya ekonomiden daha fazla ağırlık verdiler.

Annales Okulu tarihçileri Michel Foucault gibi akademisyenlerin çalışmalarını etkilediler. Örneğin, Foucault'un düşünsel gelişiminde Fransız "

yeni tarih " önemli rol oynadı. Annales tarihçilerinin zihniyetler ve kültürel tarih üzerine çalışmaları bir ölçüde dilin önemine dikkat çekti.

Annales Hareketi birbirini izleyen üç evreden oluşmaktadır : Bunlar, bugünün asilerinin yarının hakim örgütüne dönüştüğü ve sonunda onlara isyan eden yeni asilerin ortaya çıktığı döngüsel süreçtir. 1920'li yıllardan 1945 yılına kadar geleneksel tarih anlayışına, siyasi tarihe ve olaylar tarihine karşı bir gerilla eylemine girişen küçük, radikal ve yıkıcı bir hareket, İkinci Dünya Savaşından sonra Fernand Braudel liderliğinde, yapı ve konjonktür gibi farklı kavramları,değişimlerin uzun vadeli dizisel tarihi gibi farklı metodları ile tam bir okul sayılabilecek, tarih disiplinindeki hakim örgütü ele geçiren asiler hareketi, 1968 yılında başlayan üçüncü evre ise, özellikle Fransa'da en güçlü olduğu yıllara rastlayan, düşünsel parçalanma evresidir. Son yirmi yılda Annales Okulunun bazı üyeleri sosyo-ekonomik tarihten uzaklaşıp sosyo-kültürel tarihe yönelmişler, bir kısmı da siyasi tarih ve olaylar anlatısını yeniden keşfetmişlerdir. (Burke,2000:25)

Üç kuşak tarihçilerden, kurucular olarak da anılan birinci kuşak tarihçilerin en önemli üyeleri ortaçağ tarihçisi Marc Bloch ve erken modernleşmeci Lucien Febvre' dir. 1940'larda, 1950'lerde hüküm süren İkinci kuşağın en önemli siması Fernand Braudel, üçüncü kuşağın en önemli üyesi ise bugün de hala aktif olan Emmanuel Le Roy Ladurie'dir.

a.Birinci Kuşak : Marc Bloch ve Lucien Febvre :

Annales Okulunun kurucularının amaçlarından biri sosyal, ekonomik ve kültürel tarih için siyasal ve diplomatik tarih ve olaylar anlatısının çağdaş hakimiyeti ile mücadele etmek ve tarihte daha büyük yapılar aramaktı. Annales hareketi kurucuları Bloch ve Febvre ile Braudel'in çalışmaları altında, nomotetik ve idiyografik bilme biçimleri arasındaki ayrımı çürütmeyi hedeflediler. Braudel, Tarih ve Sosyal Bilimler denemesinde idiyografik tarihçilerin toplumsal zamanı olan olaysal tarihin sınırlarını açıklar ve sonsuz küçük ile çok uzun sürenin kesişmesini bir ampirik çalışma ile gösterir.

Kuruculardan ortaçağ uzmanı Marc Bloch'ın en önemli çalışması, yüzyılın büyük tarih çalışmalarından, 1924'te yayınlanan "Kralın Dokunuşu" nda ortaçağda ve erken modern Fransa'da ve İngiltere'de sıraca (scrofula) adlı bir cilt hastalığının kralın dokunması ile tedavi olduğuna halkın inancını anlatır. Kraliyete, dine ve mucizelere uzun süre (13.-18.yüzyıl) içinde halkın inancını ve tavrını sosyoloji, antropoloji, psikoloji yaklaşımıyla Fransa ve İngiltere'yi karşılaştırarak çözümler. Kralın dokunuşu ana sorunları açıklığa kavuşturan bir vaka incelemesidir. Temel uğraşısı mucizeler tarihidir ve kollektif yanılsamalara inancın tartışılmasıdır. Böylece Bloch dinsel psikolojiye katkıda bulunmuştur. Kralın yarattığı mucize herşeyden önce üstün siyasi iktidar hakkındaki belli bir anlayışın dışavurumudur. (Burke, 2000:45) Kitap Ortaçağ gibi konvansiyonel bir dönemle kısıtlı değildir. Bloch Braudel'in "uzun sürenin tarihi " gibi uzun bir dönem üstünde çalışmıştır.

Bloch ortaçağ Fransa'sı ve İngiltere'sinde olaylardan çok yapılarla ilgilenerek kır toplumu ve feodal toplum üzerine önemli çalışmalarda bulunmuştur. İkinci çalışması Feodal Toplum Avrupa Tarihinin 900-1300 yılları arasında yaklaşık dört yüzyılda kölelik ve özgürlük, kutsal krallık, paranın önemi gibi, Bloch'un hayatı boyunca ilgilendiği her konuda yapılmış bir çalışmadır. Kollektif bilinç, kollektif hafıza gibi terimleri kullanır. Durkheim'in toplumsal kaynaşma kuramını bu kitapta inceler ve işlevselci bir tarzda bağımlılık ilişkilerini belli bir toplumun toplumsal gereklerine uyarlar. Bloch İkinci Dünya Savaşı sırasında Fransız direnmesinde aktif rol almış ve 1944'te Almanlar tarafından ölüm cezasına çarptırılmıştır.

Bloch sosyolojiden etkilenirken Annales Okulunun ikinci kurucusu Lucien Febvre coğrafyadan etkilenmiştir. Aslında ikisi de disiplinler arası düşünme tarzına sahiptir. Febvre coğrafyanın tarih üzerindeki önemini vurgulamıştır. Birinci kitabında 16.yüzyıl da Fransa'da bir bölge üzerinde çalışır. Birinci bölümde Fransa'daki bölgenin coğrafyasını tarif eder, doğal çevrenin bölgenin tarihini belirlediği konusunu kabul etmez ama insanların yaşadıkları çevreye cevaplarında çeşitlilik olduğunu benimser. İnsanlar , yaşam biçimleri ve davranış ve inançları coğrafya dışında Febvre'in tarih yorumunun merkezi olmuştur (David Moon, Annales Okulu, çevrimiçi, www. strath.ac.uk. /

Departments/ History / 06.06.2003). Tarihte coğrafyanın rolüne yaklaşımı çevresel belirlenimciliğe karşılık çevresel imkancılık (possibilism) olarak adlandırılabilir. Febvre'e göre zorunluluklar değil, yalnızca olabilirlikler vardır. Bir ırmağı toplumun biri engel olarak görürken diğer bir toplum için yoldur. (Tarihte coğrafyanın rolü Annales okulunda özellikle Fernand Braudel'in çalışmasında tekrar eden konudur.)

b. İkinci Kuşak : Fernand Braudel[5]

Fernand Braudel'e I/A 2 bölümünde daha ayrıntılı yer verilmiştir. Annales Okulunun önde gelen tarihçilerinden ve yöneticilerinden olan Braudel, 16.yüzyıl'da Akdeniz ve Akdeniz Dünyası' nda Febvre gibi, başlangıcı coğrafya ile yapmıştır. Ama Febvre'den farklı olarak, coğrafya Braudel'in insanlık tarihinde daha belirleyici rol almıştır.

Tarihsel teoriye yaptığı önemli katkı nedeniyle Braudel'in Annales Okulunda ayrı bir yeri vardır. Annales'in yöneticiliğini yaptığı döneme damgasını vurmuş, "II. Philip zamanında Akdeniz ve Akdeniz Dünyası" 'nda, total tarih konusunda ve Akdenizin üç bölümü arasındaki ilişkiyi anlatarak, tarihte zamansal boyutta çalışmış, tarihte coğrafyanın rolünü vurgulamıştır.

Annales akademisyenleri arasında Fernand Braudel'in çalışması, dünya sistemi teorileşmesi ile direkt ilgisi en fazla olan çalışmadır. Braudel'in üç ciltlik Uygarlık ve Kapitalizm adlı çalişması yaklaşımının tam bir ifadesidir.

c.Üçüncü Kuşak : Emmanuel Le Roy Ladurie :

Emmanuel Le Roy Ladurie Annales Okulunun Üçüncü Kuşak tarihçilerindendir. Erken modern dönemde köylü ve kırsal tarih konusunda ve son bin yılın iklim tarihini yazan Ladurie, Montaillou adlı kitabında 14. yüzyıl'da Fransa'da Arigie'de Montaillou adlı bir köyü anlatırken Fransa'nın kırsal

tarihini toplumsal ve kültürel açıdan inceler. Sosyal antropolojiye duyduğu ilgi ile bu köyde yaşayanların yüzde onu olan 25 kişinin köy rahibi tarafından sorguya çekilmelerini kendi ifadesi ile antropologların bir cemaat incelemesi biçiminde engizisyon kayıtlarından inceleyerek düzenlemiştir.
(Burke, 2000:133). İki bölümden oluşan kitapta Ladurie, Braudel gibi Akdeniz dünyasının toplum ve kültürünü inceler. Birinci bölümde köyün maddi kültürünü, ikinci bölümde köylülerin zaman, mekan, aile hayatı, çocukluk, ölüm, cinsellik, tanrı ve doğa gibi konulardaki zihniyetlerini anlatır.

Le Roy Ladurie'nin Montaillou'su mikro tarih denilen bir tarih türünde yazılmıştır. Metafor kullandığı kitapta bir kum tanesinden yola çıkarak dünyayı inceler. Ladurie geçmişe hayat verme gücü ve belgeleri ayrıntılı biçimde inceleme ve sorgulama yeteneği ile antropolojik tarihin taşıdığı imkanları kullanmıştır. (Burke,2000:135).

ç. Annales Okulunun Dünya Sistemine Etkileri:

Birleşik Amerikalı dünya sistemi teorisyenlerinin çalışması Braudel'inkine pek çok yönden paralellikler gösterirler. Her ikisi de dünya toplumları arasındaki ilişkilerin modellerini merkez (çekirdek) ve çevreden oluşan bir bütün, birbirine bağlı bir sistem olarak tanımlamanın mümkün olduğunu kabul eder. Bu teorisyenler son beş yüzyılda dünya sisteminin evrimi, özellikle kapitalizmin ortaya çıkışı ve yayılışını ve sistematik tarihsel açıklamasını yapmaya çalışırlar. Wallerstein sıklıkla, örneğin; uluslararası düzenin yeni olduğunu ve sistemin ne kadar yeni ve hangi zaman düzeyine yeni olduğunu tartışırken Braudel'in çoklu toplumsal zamanına başvurur. Ulus devletler arasında ekonomik ve politik rekabetin önemini vurgularlar ve belli çekirdek devletlerin doğup parlaması ve sonra batmasının döngüler içinde olduğunu öne sürerler. Diğer yandan bu olayların belli bir yorumu üzerinde fikir birliği içinde olmazlar. Dünya sistemi teorisi Annales Okulundan, yakın dünya tarihinin genel kavramını almıştır. Braudel'in çözümleyici çerçevesinin bir parçasıdır ve modern çağdaki olayların açıklama ihtiyacında olduğu şeylerle ilgili entellektüel bir

[5] Düzeltme

gündemdir. (Shannon, Thomas R. An Introduction to the World System Perspective, Westview Press, 1996)

d. Wallerstein'in Annales Eleştirisi :

Annales hareketinin çürütmeyi hedeflediği temel epistemolojik öncül nomotetik ve idiyografik bilimler arasındaki ayrımdır. İdiyografik tarihçilerin toplumsal zamanı olan olaysal tarih yerine, yavaş cereyan eden uzun süreyi kapsayan yapıların tarihidir. Annales hareketi yavaş değişen kalıcı yapıların ve bu yapılar içindeki çevrimsel konjonktürlerin çifte zamansallığını kullanarak, geniş uzam ve uzun zamanı analiz ederek idiyografik tarihçilerin uzamda ve zamanda sonsuz küçük üzerinde yoğunlaşması ile nomotetik sosyal bilimcilerin, ölçek bakımından sonsuz küçük ve zaman bakımından ebedi olan üzerinde yoğunlaşması arasındaki epistemolojik sıkışmaya çözüm bulmuştur. Arşivlerde çalışan tarihçilere sosyal bilimlere açık olun diyerek sosyal bilimcilerin araştırmalarından yararlanmalarını ve zihniyetlere açık olunmasını, sosyal hayat tarzlarını, insanın öyküsünü ve zihniyetleri incelemelerini istemiştir. Ancak, uygulamada bu, kitaplarla dolu kütüphanelerin tarihçileri çekmesini sağlamış ama idiyografik-nomotetik ayrımını çözümleyememiştir.(Shannon, 1996: 14)

Annales hareketi çok disiplinliliği önermiştir. Çok disiplinlilik disiplinleri aşmaya çalışmaktı. Oysa uygulamada bu, disiplinleri pekiştirmek ve disiplinlerin ayırdedici farklılıklar yaratan bilgeliklerinin bütünleştirilmesini öne sürmektir. (Shannon, 1996:14)

Diğer yandan, Annales hareketi çok disiplinlilik üzerinde yoğunlaşmanın sebebini unutmuştur. Üçüncü kuşak analistlerin bir kısmının, topladıkları niceliksel verilerle ve teori sınamalarıyla kafaları karışmış ve karşı çıktıkları nomotetik sosyal bilimcilerin çalışmalarına yaklaşmışlardır. Yine tarihçilere, gündelik yaşamı incelemeyi öneren Annales'in tarihçilerinin gündelik yaşamın karmaşıklığıyla ve zihniyetlerle zihinleri karışmış ve çalışmaları idiyografik tarihçilerin küçük ölçek ve zaman süresi üzerinde yoğunlaşan çalışmalarına benzemişti. (Shannon,1996: 14)

Wallerstein'e göre çok disiplinlilik üzerinde çalışmak Annales'in özürüdür. (Wallerstein, 1997:314). Wallerstein, "listemdeki ikinci öncülüm" dediği idiyografik-nomotetik karşıtlığını çürütme misyonunu Annales'in yukarıda sıralanan nedenlerle yerine getiremediğini belirtmektedir. Wallerstein'a göre, bu karşıtlığın ötesine geçmek için konjonktür olgunlaşmıştır. Tarihsel sosyal bilimler tek bir disiplindir, sınıflandırma yapmaya gerek yoktur. Tarihsel sosyal bilimler ancak aynı anda değişmeyen, kendisini tekrar eden ve çevrimsel olanı ve sürekli ve ebedi olarak değişeni analiz ederek yarar sağlarlar. Tarihsel sosyal bilimler ancak, insanların geniş ölçekli, uzun zamana sahip ve ancak doğan, yaşayan ve sonunda yok olan, yapısal tarihsel sistemlerde yaşadıkları ilkesini esas aldıkları takdirde gelişirler.

Annales entellektüel yaklaşımlarını geliştirmek üzere, pek az ekolün yapabildiği önemli kurumlara sahipti. Bir dergi çevresinde toplanılmış, kitap dizileri ve okullar kurulmuştu. Fransa dışında da pek çok okul ve oluşuma esin kaynağı olmuştu. Ancak bütün bunlara rağmen Wallerstein'e göre, Annales Hareketi kurumsal olarak sınırlı kalmıştı : Annales hareketinin karşı çıkmayı hedeflediği, 19. yüzyıl öncüllerinden gelişen temel üniversite sistemi temelde yerinde kalmış hatta daha güçlenmişti. Oysa, Wallerstein üniversitelerin bölümsel yapılarının ve akademik toplantıların kurumsal yapılarının yeniden örgütlenerek yeniden kavramsallaştırmanın örgütsel sonuçlarının gerektiğine inanır. (Shannon,1996:15)

4. BAĞIMLILIK OKULU

a. Bağımlılık Okulu:

Dünya-sistemleri teorisi ile doğrudan bağlantısı en fazla olan, Wallerstein'ın çoklukla dayandığı Neo-Marksist düşünce okulu Bağımlılık Okuludur. Marksist teori gibi bağımlılık teorisi de tarihin siyasal ve ideolojik değişimlerini anlamak için bu fenomenleri ekonomik ve maddi içeriğine göre incelemek gerektiğini vurgular. (Fırat Ercan, Kimin Globalizmi ?, Akademya'ya Doğru, çevrimiçi, www.geocities.com, 14.08.2002)

Bağımlılık Okulunun temelleri 1950'lerde Paul Baran tarafından atılmış, 1960'larda sol eğilimli önemli sosyal bilimciler tarafından geliştirilmiştir. Amerika Birleşik Devletlerinde başlamış olması 1950'lerde ve 1960'larda Kuzey Amerikalı modernleşme teorisyenlerinin gelişme ile ilgili olarak ifade ettikleri naïf iyimserliği yok etmiştir. (Chirot-Hall:1982). Raul Prebish, Samir Amin, Andre Gunder Frank, Fernando Henrique Cardoso, Theotonio dos Santos, Arghiri Emmanuel, Anibal Quijano, Walter Rodney ve Dudley Seers gibi, savunucuları özellikle Asya, Afrika ve Latin Amerikalı ve genellikle Marksgil mirasa sahiptirler. 1950'lerde Birleşmiş Milletler kuruluşu olarak Latin Amerikan Ekonomi Komisyonu (ECLA)'nda çalışan Latin Amerikalı sosyologlar Bağımlılık Okuluna katkıda bulunmuşlardır. Bağımlılık okulu teorisyenlerinin, Andre Gunder Frank ve Samir Amin gibi pek çoğu dünya sistemi teorisi ile özdeşleşmiştir. Latin Amerika benzeri çevresel bölgelerde gelişen ve Latin Amerika'nın koloniyal mirasına ve tarihsel sömürü mitine yoğunlaşan Bağımlılık teorisi çekirdek-çevre ilişkilerini ve Kuzey ile Güney arasındaki eşitsiz değişim koşullarını inceler.

1960'larda " azgelişmişliğin gelişmesi " (development of underdevelopment) kavramıyla A. Gunder Frank, "bağımlılık yapısı" ile Theontonio Dos Santos, "eşitsiz değişim" ile Arghiri Emmanuel, "dünya sermayesinin birikimi" ile Samir Amin, "altemperyalizm" ile Ruy Mauro Marini ve Çin Kültür Devrimi'nde Mao'nun sosyalist rejimlerde sınıf savaşımının sürmesi kavramıyla Marksgil bağımlılık görüşleri ortaya çıkmıştır. Wallerstein'ın "dünya-sistemi perspektifi" kalkınmacı perspektifi eleştirirken açık veya dolaylı biçimde onunla aynı görüşte olmuşlardır.

Bağımlılık Okulunun ana sorunsalı ; Kuzey Amerika sosyal bilim modellerinin az gelişmiş ülkeler için ekonomik silkiniş öngörmelerine rağmen, Latin Amerika ve diğer Üçüncü Dünya ülkelerinin beklendiği gibi gelişememesinin nedenlerini çözümlemektir. Bu çözümlemede, ekonomik durgunluk, ödemeler dengesindeki bozukluklar, kötüleşen ticaret koşulları gibi temel hususlarda çeşitli teorisyenlerin çalışmaları vardır.

Bağımlılık Okulu çevreyi anlamak için çekirdek-çevre ilişkilerine yoğunlaşmıştır. Bağımlılık okulunun bir çok farklı açıklaması vardır. Samir Amin'in çevre kapitalizmini, Cardoso'nun, Brezilya farklılığını açıklamak için birleşik bağımlı gelişmesini, Emmanuel'in eşitsiz değişimini, Frank'in uydulaştırmasını, Seers'ın açık ekonomisini bunlara örnektir. Wallerstein ve Hopkins çekirdeği anlamak için çekirdek-çevre ilişkisine eleştirel biçim vermişlerdir. Wallerstein bu kaynaklardan küresel sınıf mücadelesi ruhunu elde etmiştir. (Goldfrank:2000)

Dünya ekonomisinin direkt açılımı olan Bağımlılık düşüncesi modernleşme teorisinin yerine alternatif olarak sistematik biçimde başka bir şeyi koyma girişimidir. Bu okulun ana teması, ekonomik gelişme ve genel modernleşmeye ulaşmada çevre ülkelerin yaptıklarının sınırlı bir ilerleme olduğunu anlatmaktır. Bağımlılık Okulunun, modernleşme üzerine eğilen yazarları, geleneksel toplumdan modern toplumlara geçmeye çalışan çevre ülkelerde ekonomik durgunluğun, uluslararası ticarette olumsuz koşulların ve ödemeler dengesi bozukluklarının öngörüldüğü gibi giderilmemesinin nedenlerine cevap ararlar. 19 uncu yüzyılın ortalarından itibaren sosyal bilimciler analizlerinde geleneksel ve modern dikotomisini araç olarak kullanmışlardır. Geleneksel toplumun örgütlenişi az gelişmişliğin hem nedeni hem de ifadesidir. Kültürel değerleri modernleşmenin önünde engel olarak durur. Bunun sonucu olarak 16. yüzyılda Avrupa toplumunda kapitalizmin doğuşu sırasında var olan girişimcilik ruhundan yoksundurlar. (Chirot-Hall :1982).

Modernleşme teorisini eleştirenler için çevre ülkelerin koşullarını anlamanın sırrı, zengin kapitalist ülkelerle ilişkilerinin yapısını incelemektir. Bu görüş Lenin'in emperyalizm teorisinden etkilenmiştir ancak girişimler emperyalizmin yapısını daha gelişmiş olarak belirleyerek ve Lenin'in, yüzyılın başlangıcında bu teoriyi yazdığı tarihten bugüne kadar meydana gelen değişiklikleri açıklayarak ötesine geçer. (Shannon, 1996:15)

Andre Gunder Frank'in bağımlılık versiyonunda, gelişmiş kapitalist ülkelerle çevre arasındaki ilişki bir sömürü ilişkisidir. Zengin ülkeler çevrenin zararına kendi şirketlerinin çıkarına ticaret ve yatırım sistemi oluşturmuşlardır. Frank, yakın geçmişte bu kullanımın iki genel şekil aldığını belirtir. Eski koloniyal dönemden gelen birinci biçimde, çevre ülkeler zengin ülkeler için hammadde ve

tarımsal emtia kaynağı olarak işlev görürler ve çekirdeğin sanayi ürünlerine pazar olurlar. Dünya pazarının hammaddeler ve tarımsal ihracat faaliyeti başlıca alıcılar olan zengin ulusların büyük kuruluşları ve mali kurumları tarafından şekillendirilir. (Bu sistemi, çevreden gelen emtianın fiyatının ve diğer koşullarının, cinslerine göre, gelişmiş ülkelerde oluşan borsalarda o ülkelerin alıcıları tarafından belirlenmesi biçiminde görmek mümkündür.) Çevre piyasaları bu nedenlerle kronik aşırı üretim ve düşük fiyatlar yüzünden sorunlarla karşılaşırlar. (Shannon,1996:16)

Çevre ülkeler aynı zamanda ihracat sektörlerini işletmek için, modern altyapı ve buna benzer şeyleri kurmak üzere ileri sanayi malları almak zorundadır. Çekirdek ülkelerin kuruluşları bu mallar için nisbeten yüksek fiyat isterler. Sonuç olarak, çevre ülkeler ihraç ettikleri mallar için düşük ücret alırlar, ithal ettikleri için yüksek ücret öderler. Raul Prebish işlenmiş sanayi ürünlerinin fiyatının hammaddelerden daha fazla arttığını belirterek, çevredeki ülkelerin " ticaretin kötüleşen koşulları " diye adlandırdığı koşulların sonucu olarak mağdur olduklarını ileri sürer. Örneğin, çevre ülke her yıl giderek buzdolabı satın almak için daha fazla ton kahve ödemek zorunda kalır. Çevre ülkeleri, temel ürünlere bağlı kalmanın sonucu olarak her yıl çekirdeğe göre daha zayıf duruma düşerler. Andre Gunder Frank gibi Henrique Fernando Cardoso da bu tartışmayı geliştirmiştir. (Shannon, 1996:16)

Bu ticaret modelinin sonucu; Çevresel ülkelerin ihracatları hiçbir zaman ithalat maliyetlerini karşılayacak düzeyde değildir ve geniş çaplı sanayileşme programına yatırım yapamazlar. Gerçekte, pek çok bağımlılık teorisyeni çevresel ülkelerin durumunun olumsuzlaşan ticaret koşulları yüzünden giderek kötüleştiğini tartışmaktadır. Çevresel ülkelerin ihracatlarının fiyatları bu ülkelerin ithalatlarına ödedikleri fiyatlara kadar düşmüştür. Bunun sonucu olarak bu ülkeler aynı miktardaki ihracattan giderek daha az kazanç sağlarlar. (Shannon,1996:16)

Varlıklı kapitalist ülkeler çevre ülkelere bu ticaret modelinin uygulanması için yardım etmezler, yalnızca çevresel toplumlara borç temin eder ve hammaddeye ve zengin ülkelerin satın almak istedikleri tarımsal üretimlere yatırım yapmaları için yardım ederler. Böylece, yardım ve yatırım, çevre

ülkeleri dengeli ekonomik gelişmeden çok, tarımsal ve hammadde üretiminde ihracat için daha ileri uzmanlığa götürür. Bu ülkeler gelişme modeli olarak yalnızca ihracat sektörünün modernizasyonunu kullanabilirler ve bu sektörün genişlemesi yalnızca ülkenin bağımlılığını artırır. İhracat sektörünün genişlemesi çevresel ülkeleri, piyasalarda, yatırım sermayesinde, teknik yardım ve tüketim mallarında zengin ülkelere yalnızca daha bağımlı yapar. Genel sonuç ihracat sektöründen doğan servetin çoğunun nihai olarak yabancı şirketlerin ellerine geçmesidir. Yabancı şirketler çevreden ucuz üretim girdileri ve çevrede sattıkları mallar için yüksek fiyatlar elde ederler. Çevrenin çiftçilerine, madencilerine ödemeler ile ihracat sektöründe benzerleri, üretilen şeye ödenen miktar düşük olduğu için düşük olmak zorundadır. İhracat sektörü dışında işçilerin verimliliğini artırmak için yatırım sermayesi bulunmamakta, üretim teknikleri geri kalmaktadır. Bunun için bu çevresel ülkelerin halklarının, büyük arazi sahipleri ve ihracat sistemine katkısı bulunan tüccarın dışında, çoğunluğu yoksul kalmaya devam ederler. (Shannon, 1996:16)

Çevre ülkelerin sömürülmesinin ikinci biçiminde, dünya piyasasına mal üretmek için bazı çevre ülkelerde işgücünün bir bölümü düşük ücretli sanayi sektöründe kullanılır.
(Shannon,1996: 17). Böyle bir sanayileşme modernleşme teorisyenlerince çevre ülkelerin kendi "sanayi devrim" lerini gerçekleştirmeye başladıklarının bir delili olarak görülmektedir. Aslında Frank'e göre bu sanayileşme, yalnızca sınırlı, dengesiz ekonomik gelişmeye götüren sömürünün başka bir şeklidir. Frank, çevresel sanayileşmeden doğrudan yararlananların başlıcalarının zengin ülkelerde daha düşük ücret ödeyerek ucuz sanayi malı alan ve karlarını artıran fabrika sahipleri olduğunu ileri sürer. (Shannon, 1996: 17)

Düşük ücretler aynı zamanda daha az gelişmiş ve pahalı üretim ekipmanı kullanarak bununla başlangıçta sermaye yatırım maliyetlerini düşüren ve yatırım geliri oranını artıran düşük ücretli malların üretimini mümkün kılar. Çalışmaktan başka seçeneği olmayan işçilerin düşük ücretle temini için yeni sanayi tesisleri kurulur.(Shannon,1996:17)

Yabancı kuruluşların yatırımlarında, elde edilen karların çoğu çevre ülkede yatırıma sevkedilmek yerine kendilerine geri dönmektedir. Hatta lokal olarak (ya da devlete ait) sahip olunan tesisler, daha ileri sanayileşme için sermaye temin etmezler. Çünkü karın büyük bir kısmı yeni tesisler kurulması sırasında alınan krediler için geri ödenmek üzere yabancı mali kuruluşlara geri gider. Kalanın da çevredeki üst sınıflarca lüks tüketime harcanma eğilimi vardır. Yerli piyasada alım gücünün çok sınırlı olması ve ihracat için yapılan üretimde ücretlerin düşük ve işçilerin sınırlı sayıda olması nedeniyle bu sınıfa, yerli piyasada sınai üretime yatırım yapmaları için verilen teşvik yoktur.
(Shannon,1996:16)

İhracat sanayilerinin hammadde dışında yerli ekonomiden çok az şey aldıkları söylenebilir. Öncelikle sanayi yabancılardan makine ve parça ithalatına dayalıdır. Örneğin tekstil endüstrisinde yılın belli zamanlarında zengin ülkelerdeki belirli büyük fuar merkezlerinde açılan makine ve ekipman fuarlarında çevre ülkelerinin makine alıcıları yeni makine yatırımları için makineler seçer ve alırlar. Bunlar diğer yandan, mahalli üreticiler için pazar oluşturmazlar. Sonuç olarak, ihracat sanayi yeni tesisler, piyasalar ve makine konusunda büyük yabancı satıcılara, şirketlere, bankalara ve yabancı tüketicilere bağlı olan modern ve verimli teknolojinin ulusal pazardan izole edilmiş adalarıdır. Bu endüstriler yerli sanayileşmeyi geliştirmezler. (Shannon,1996:17)

Latin Amerika'da Amerikan çok uluslu kardeş şirketlerin yatırdıklarından fazla çekerek uzun vadeli kalkınma planlarını zedelediği düşünülür. Latin Amerikan ekonomilerinde ithal ikamesi olarak kendi üretimleri için makine satın almak üzere aldıkları borçlar gelirlerin çok yüksek bir bölümünü oluşturur. Tek çözüm dev Kuzeyde birleşmek ve Latin Amerikan ekonomilerinin birbirleri ile daha iyi entegrasyonudur. (Chirot-Hall:1982). Konu ile ilgili ve aynı derecede önemli sorun teknolojinin varlığıdır. Eski ECLA yöneticisi Furtado teknolojinin kontrolünün şimdi uluslararası gücün yapısının temelini kurduğunu, bağımlılığa karşı mücadelenin çekirdek ülkelerce bu kaynağın tekelinin etkilerini yok etme çabası olduğunu yazdı. Ancak bu henüz olmamıştır. Diğer bir deyişle en gelişmiş Latin Amerikalı ülkelerde ithal ikamesine dayalı sanayileşme yalnızca bağımlılığın yeni biçimlerini ve yeni sosyo-politik dengesizlikleri yaratmıştır. Bunlar eski, yarı sömürgesel

ekonomileri karakterize edenlerle aynı şey değildirler ancak ciddi oldukları öne sürülmektedir. (Chirot- Hall :1982)

Frank'e göre, zengin kapitalist ülkelerle artan ticaret ve onlardan gelen yatırım, modernleşme teorisince önceden görülen ekonomik gelişmeyi sağlamamıştır. Buna karşın çevresel ülkeler zengin ülkelerdeki kuruluşlar ve tüketiciler için ucuz mal üretmek amacıyla büyük ölçüde sömürülmüş, düşük ücretli emek kullanan ekonomik faaliyetlere kilitlenmiştir. Zengin kapitalist ülkeler ve onların şirketleri çıkar elde ederken çevresel ülkeler fakir kalmaktadır. Frank bunu " azgelişmişliğin gelişmesi " (development of underdevelopment) süreci olarak adlandırır. (Shannon, 1996:18)

Samir Amin Latin Amerikalı pek çok teorisyenden daha radikaldir. Amin'in empirik deneyimi yoksul Afrika ülkeleri ile ilgilidir. Emperyalizm çözümlemesi diğerlerine benzerken sosyalist devrim isteğinde çok daha ısrarlıdır. Ona göre kapitalizm köksüz ve hastadır. Sosyalizm ile yalnız sömürü ortadan kalkmayacak, aynı zamanda insanlar çok daha başarılı olacak, devlet gibi, uzun zamandır gerekli olmayan sosyal bilim yok olacaktır. Bu tarz global dinsel devrimsel görüş Prebisch ve Furtado gibi daha temkinli olanlardan daha çok Andre Gunder Frank ve Wallerstein'ın siyasal makalelerine daha yakındır ve Kuzey Amerikalı ve Batı Avrupalı Marksgillerin kanını kaynatır. (Chirot-Hall :1982)

Samir Amin, bağımlılık ilişkilerinin ve bunların sonuçlarının daha genelleştirilmiş ve teorik olarak soyut açıklamasını yapar. Samir Amin bağımlılık teorisini ve az gelişmişlik teorisinin olgunlaşmasını temsil etmektedir. (A. Foster,Carter, Samir Amin üzerine ampirik bir not ve değerlendirme, Samir Amin, Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme, 1997, s. 28). Amin günümüzde tarımın bağımlılaştırılmasının küresel boyutta giderek arttığını, az gelişmiş ülkelerin dünya kapitalist sistemi ile bütünleşmesi sonucu çekirdek ve çevre ilişkilerinin dışa açılma, bağımlılık ve eşitsiz değişim çerçevesinde oluşmakta olduğunu belirtir. Çevrede kapitalizm içsel evrimin sonucu değil, dışsal müdahale ile olur. Sanayi devriminden önce bir tarımsal devrim yaşanmamıştır. Kapitalizmin çevreye girişi komprador ticaret yoluyla ya da ulusal tüccarlar ile ve madencilik ve plantasyon tarımı bölgelerine sermaye ihracıyla olmuştur. Çevrede kapitalizmin tarım dışı sektörlerde gelişerek, madencilik sektörüne ve plantasyonlara ucuz işgücü

sağlamak, ucuz gıda sağlamak, böylece emeğin değerinin düşmesine neden olmak, özellikle ucuz işgücü yoluyla komprador ve bürokrat burjuvazinin lüks tüketimine hizmet etmek gibi misyonu vardır. (Amin,1997:110).

Çevre kapitalizmi çözümlemesini yapan Amin, çevrede gördüğü, eksik proleterleşme, kitlelerin marjinalleşmesi, yalnızca hafif sanayinin olması gibi "karakteristik" çarpıklıklar ve çevre ülkelerin tam ekonomik büyümesinin, yalnızca bağımlı gelişme meydana geldiği için, tam bir modernleşmeye ulaşmada yetersiz olduğunu belirtir. Bunun nedenleri de; Çevresel kapitalizmin oluşumunun gelişmiş kapitalist ülkelerinkinden temelde daha farklı yol izlemesi, çevre ekonomilerinin dünya piyasasında rekabet edebilmek için ekonomilerini olağanüstü düşük ücrete dayalı faaliyetlerle ileri ülkelere ihracata yöneltmeye zorlanmaları, ekonomide hizmet sektörünün aşırı gelişmesinin (hükümet, kentlerde işsiz köylülerin hizmet faaliyetleri) sanayide yatırımı engellemesi, karın çevreden dışarı çıkması sonucunda ihracat sektörünün çevresel ekonomilerdeki diğer kısımlara yatırım için gerekli olacak sermayeyi yaratmaması şeklinde gösterilebilir. (Shannon,1996:18)

Çevresel ülkelerin ekonomik,siyasal ve toplumsal gelişme modeli ileri kapitalist ülkelerin yaşadıklarından tamamıyle farklıdır. Bağımlılık biçimleri her ülkenin kendi tarihsel gelişmesi içinde ve kapitalist dünya ekonomisine dahil olduğu yönteme göre değişir.

Andre Gunder Frank, Samir Amin ve diğerleri çevrenin ekonomik bağımlılığının yapısının ve sebeplerinin iki açıklamasını yaparlar. Bunların görüşlerine göre, çevrenin fakirliği, gelişmiş kapitalist ülkelerin şirketlerinin bölgeyi sömürmelerinin sonucudur. Çevrede modern, ihracat yönelimli faaliyetlerden çevre halkı yararlanmamıştır. Bu faaliyetler çevredeki ekonomik koşulların ve yaşam standartlarının uzun dönemli gelişmesi için temel teşkil edecek olan dengeli ve modern ekonomilerin oluşumunda yarar sağlamamıştır.

Samir Amin'in Bağımlılık teorisine katkıları şöyle özetlenebilir ; Çekirdek ve çevrenin toplumsal kuruluşlarından oluşan kapitalist sistemin tek bir dünya sistemi şeklinde bütünleşmesi karşılıklı alış veriş ve üretimde eşitsiz

uzmanlaşma yoluyla olur. Dünya sisteminde eşitsiz ve heterojen üretim ilişkilerinin üretim biçimleri ve sektörleri hiyerarşik bir düzen içindedir. Çevrede üretim biçimleri çekirdekteki kapitalist toplumsal kuruluşlara eklemlenmiş ancak birbirlerinden kopukturlar. Bu kopukluk ya da çekirdeğe eklemlenme hali önce siyasal baskı ile daha sonra çekirdek ve çevre arasındaki eşitsiz değişimle ve uluslararası uzmanlaşma biçimlerinin evrimi ile olur. Çevreden çekirdeğe değer ve ekonomik fazla transferi çevrenin kapitalist toplumsal kuruluşlarından çekirdeğin kapitalist toplumsal kuruluşlarına doğru olur. (A. Foster,Carter, Samir Amin üzerine ampirik bir not ve değerlendirme, Samir Amin, Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme, 1992:29)

Bağımlılık Okulunun en önemli teorisyenlerinden Arjantinli ekonomist Raul Prebish, 1930'larda Arjantin, Ricardo-Marshall'ın serbest ticaret teorisinin yararlarını görmüş olan bir ülke örneği iken, uluslararası ekonomik kriz zamanlarında başlıca ihracat ekonomilerinin hassas örneğine dönüştüğü sırada Arjantin hükümetine teknik danışmanlık yapmıştır. Raul Prebish'in fikirleri, bu dönemde oluşan deneyimlerinden ortaya çıkar. 1949'da yayımladığı ECLA raporunda ticaret hadlerinin 19. y.y.dan 1930'ların sonuna kadar tarımsal ihracat yapan ülkelere karşı uygulandığını yazar. ECLA teorileri bağımlılık teorisi olur. Ancak teori ekonomiden ileriye giderek bağımlı gelişmenin sosyolojik ve siyasal teorisini oluşturur.

Portes bağımlılık teorisinin ekonomik durgunluğun yarı sömürgesel durumunun ve ihracat bölgeleri üzerinde yabancı kontrolünün basit analizinden daha fazla birşey olduğunu vurgular. Bunun tersine çağdaş bağımlılık çalışmaları, artan ekonomik uluslararasılaşma ile yerli sanayileşmenin oluştuğu, sürdürülebilir ekonomik büyümenin artan sosyal eşitsizlikleri birlikte getirdiği, hızlı kentleşmenin ve okuma yazmanın yaygınlaşmasının kitlelerin daha açık marjinalizasyonu ile karşılaştığı durumu gösterirler. (Chirot- Hall, 1982). Pablo Gonzales Casanova' nın Meksika üzerine yeni makalesi bunun iyi bir örneğidir. Meksika geri ve küçük bir kırsal oligarşinin egemen olduğu bir ülke değil, Üçüncü Dünya standarlarına göre şehirleşmiş ve sanayileşmiş ülkedir. Ancak zengin ile yoksul arasındaki ara açılmaktadır. Artan nüfus iş gücüne dahil olamamaktadır, önemli orta sınıf daha fazla tüketim peşindedir. Yerli elitle birlikte yabancı sermaye modernleşmenin

yararlarını yoksula ulaştıracak olan servetin yeniden dağılımını önler. Devlet de uluslararası parasal sisteme bağlı olduğu için doğrudan yeni yatırım ve istediği yere harcama yetisine sahip değildir. Bunun yerine kuru yükseltir. Meksika'nın büyük yeni petrol serveti şu anda bu problemleri hafifletmektedir ancak uzun vadeli çözüm bulamamaktadır. (Chirot-Hall:1982). Bunu yapmak için büyük yapısal reformlar gereklidir. Bu nedenle başlıca Kuzey Amerika olmak üzere yabancı etkisinin yapısal değişime teşkil ettiği engel, direkt olarak sömüren sömürgeciden daha zarar vericidir. 1930'larda Meksika Devrimi ve uluslaşmalardan ortaya çıkan politikalar çok yol almamıştır. (Chirot- Hall:1982)

Enflasyon sorununun büyümesi ile Latin Amerikan hükümetlerinin kendi maliyelerini kontrol edememeleri bağımlılık çalışmalarının kilit noktasıdır. Uluslararası Para Fonu enflasyonun yükselmesine karşı önerdiği çözümler nedeniyle ve baskı rejimlerini teşvik ettiği için iyi karşılanmaz. Yalnızca Amerikan rejimleri değil aynı zamanda Kuzey Amerikalı araştırmacılar da böyle düşünür. Örneğin John Seehan Latin Amerika'da baskı ile kapitalist yeterlilik kriterlerinin uygulanması arasında yüksek bir korelasyon bulmuştur. Bu bürokratik otoriter rejimleri uluslararası finans için cazip kılmıştır. (Chirot- Hall :1982)

Bağımlılık teorisyenleri değerlendirilirken Batılı gelişme ekonomistleri arasında baskın görüş, sonuçlarının abartıldığı ve teorik ve empirik temellerde sorgulanabilir olduğu doğrultusundadır. Zayıf ekonomilerin ticaret hadlerinin son yüzyılda sürekli olarak bozulmadığı ancak geniş ölçüde dalgalandığı görülür. Prebisch'in bilgileri gerçeğin yalnızca bir kısmını kapsar (Chirot- Hall :1982). W. Arthur Lewis gibi Üçüncü dünyaya sempatik bir ekonomist dahi, çözümlerin dünya ticaretini değiştirmekten çok, tamamıyle iç reformlara dayalı olduğunu düşünür. Özellikle hızlı sanayileşme üzerinde tarımsal gelişmeye yoğunlaşma ihtiyacını vurgular. (Chirot- Hall:1982).Bağımlılık teorisi hakkındaki, en azından çok aşırı biçimlerinde yaygın olan kuşkuculuk onun katkısının değerini azaltmaz.

b. Bağımlılık Okulunun Dünya Sistemi Teorisine Etkileri

Bağımlılık teorisi modernleşme kuramına eleştiri niteliğinde, çevrede çağdaş modernleşme koşullarını açıklama girişimi olarak başlamış ve başlangıçta cevapsız bırakılan soruları cevaplamak için teorik alanını süratle genişletmeye yönelmiştir. Bu teori, Marksgil teorisyenler ve modernleşme teorisyenleri tarafından ağır bir eleştiriye maruz kalmıştır. Örneğin, eleştirmenler uzun dönemde bütün çevre ülkelerin (19.yüzyılda Japonya, 1945'den sonra Tayvan) bağımlı ve yoksul kalmadıklarına işaret ederler. Ayrıca daha hızlı ekonomik gelişme sağlayan çekirdek ile yakın ekonomik ilişkiden – bu önceki Sovyetler Birliği tarafından uygulandı- çekilip çekilmediklerini sorgularlar. Bazı Markgil eleştiriler bağımlılık teorisyenlerinin yerli elitlerin dış faktörlerle el ele verip ülkelerini sömürmeleri gibi içsel faktörlerden çok, çevrenin problemlerine neden olan dışsal faktörleri güçlendirdiklerini kabul ederler. (Shannon, 1996:19)

Wallerstein, küresel kapitalizme pek çok çağdaş eleştirisi olan Bağımlılık Okulu'nun gelişme sürecinin neo-Marksist açıklamasından yararlanmıştır. Bağımlılık teorisyenleri gelişme ile ilgili, yabancı devletler gibi, çok uluslu şirketler, uluslararası bankalar, çok taraflı kredi kuruluşları, yabancı teknoloji kontrolü ve uluslararası burjuvazi gibi yalnızca dışsal faktörlerle değil, arazi sahipliği, sosyal yapılar, sınıf ittifakları ve devletin rolü gibi pek çok içsel faktörle de ilgilenirler. Bir toplumun gelişme ya da az gelişme yapısı içsel ve dışsal faktörlere göre değişebilir. İçerdeki süreçlerin sonucu olarak gelişme ve az gelişme görüşü bir çok zeminde irdelenmiştir. İçsel boyutların önemi incelenen ülkeye göre değişir. Örneğin sınıf koalisyonları pek çok biçimde farklılık gösterir ya da dışsal faktörlerle ilgili olabilir. İçsel faktörler yabancı egemenliğini destekleyici eğilim gösterir. Örneğin, bir Latin Amerika ülkesinde bağımlılıktan kurtulamama hali, sıklıkla o ülkenin tümü pahasına bencil menfaatlerini düşünen vatandaşları tarafından, örneğin kendi toplumunun sömürülmesinden çıkar elde eden, ulusal burjuvazi ya da komprador sınıf olarak adlandırılan bir toplumsal tabaka tarafından desteklenir. Yabancı kapitalistlerle ittifak halinde olmak kır-kent arasındaki farkı daha da büyüten sosyal ve ekonomik eşitsizliğin yayılmasını teşvik eder. (Shannon, 1996:19)

c. Bağımlılık Okulu İle Dünya Sistemi Perspektifinin Karşılaştırılması

Dünya - Sistemleri perspektifi başlangıçta Bağımlılık Okulu perspektifinin izlerini taşımıştır ve bu nedenle sıklıkla Bağımlılık Okulu ile birlikte anılır. Dünya sistemi teorisyenleri çevreyi sömürme yapısının daha genel modelini oluşturmaya çalışırlar. Literatürde bağımlılık ve dünya sistemi teorisinin özdeş olduklarını düşünmek yaygın bir uygulamadır, ancak bunların teorik olarak eşit olduklarını düşünmek konuyu büyük ölçüde basite indirgemektir. (Thomas R. Shannon, An Introduction to the World System Perspective, Westview Press, 1996). Dünya-sistemi okulu ilerledikçe gelişme öğrencileri bağımlılık okulu ile dünya sistemi perspektifi arasındaki farklılıkları göstermeye başlamışlardır. (So,1953:195)

Dünya sistemi bakış açısının Bağımlılık Okulundan ayrıldığı en önemli nokta, dünya sisteminde sosyal bilim analiz birimi, Üçüncü dünya az gelişmişliğine ve ulusal düzeye yoğunlaşan Bağımlılık Okulundan farklı olarak "bütün dünya"dır.

Dünya Sistemi teorisyenleri bağımlılık okulundan farklı olarak, çekirdek ve çevrenin birinin diğeri üzerindeki diyalektik etkilerini ve bir kalkınma stratejisi olarak bağı koparmanın imkansızlığını ve gereksizliğini vurgularlar.

Dünya sistemi teorisinde çekirdeğin çevre ile ilişkisi sorunsalı ele alınır. Bağımlılık teorisyenleri gibi dünya sistemi teorisyenleri de ilişkinin temelde sömürü ilişkisi olduğunu görürler. Ancak dünya sistemi teorisyenleri bu sömürünün 20. yüzyıl'dan önceki olaylara götürme ve bunu kapitalizmin tarihsel gelişimi ile ilişkilendirme girişiminde bulunurlar. Bazı dünya sistemi teorisyenleri, antropolojistler ve arkeologlar dünya sistemi modelinin pek çok unsurunun 1500 sonrası dünyasından başka çağlara uygulanabilir olduğunu öne sürerler. Aynı zamanda Bağımlılık Okulunun savlarını eleştirel bir biçimde kabul ederler. Örneğin dünya sistemi teorisyenleri, bazı devletlerin devamlı bağımlılığa kilitli olmadıklarını düşünürler. Dünya-sistemleri teorisinin başlıca sorunsalı, dünya sisteminde yerli elitlerin bağımlılık durumundan kurtulmak için kullandıkları stratejileri incelemektir. (Shannon, 1996:19)

Dünya sistemi analistleri Üçüncü dünya gelişmesinde bir çözüm olarak, sosyalist bağlantı stratejisini formule eden klasik bağımlılık teorilerinden farklı bir biçimde bu bağlantı stratejisinin ulaşılabilirliği konusunda kuşkuludurlar. (So,1995:195)

Bağımlılık Okulu, başta Üçüncü Dünya olmak üzere çevre çalışmasına yoğunlaşarak çevresel kapitalizm çözümlemesi yapmıştır, buna karşılık dünya sistemi perspektifinin daha geniş araştırma odağı vardır. Zira tek sorun Üçüncü Dünya ya da Latin Amerika değildir. Bu bölgeler kapitalist dünya sisteminin tamamlayıcı bir parçasıdır. Bu nedenle, Dünya-sistemleri perspektifi yalnızca Üçüncü Dünya çevreleri değil, aynı zamanda gelişmiş, kapitalist, çekirdek, yeni sosyalist devletleri ve doğuş, gelişim (yüzyıllık trendler ve döngüsel ritmler) ve kapitalist dünya ekonomisinin gelecekteki çöküşünü inceler.

Dünya sistemi ulus devletlerin başarısı ve başarısızlığı üzerine yoğunlaşan Bağımlılık Okulundan farklı olarak, dünya ekonomisinin tarihsel dinamiklerini çalışır. Wallerstein, kapitalist ekonominin, eklemenin(incorporation), tarımın ticarileşmesinin, sanayileşmenin ve proleterleşmenin yüzyıllık trendleri ile kendini geliştirdiğine işaret eder. Kapitalist dünya ekonomisi yüzyıllık trendlerle, mevcut dünya talep ve dünya mal arzı arasındaki dengesizliğin sonucu olarak, yayılma ve durgunluğun döngüsel ritmlerini geliştirmiştir. Dünya arzı dünya talebini aştığında, yeterli tüketici olmadan mal arzının fazla olduğu hallerde, fabrikalar kapanmak zorundadır ve işçiler işinden uzaklaştırılır. Dünya ekonomisi daha sonra ekonomik durgunluğun B fazına geçer. Bu iniş aşamasında çekirdek çevreye , özerk gelişmeyi ilerletmesi ve çekirdeğe yetişmesi için bir şans vererek çevre üzerindeki kontrolünü gevşetir. Bu nedenle, aşağıya iniş fazı, çekirdekten çevreye dünya artık değerinin yeniden dağıtımının bir dönemi olur. Bununla birlikte uzun bir durgunluk döneminden sonra gelişmekte olan çevreden artan talebin ve teknolojik başarının sonucu olarak çekirdek üretimi yeniden canlanır. Dünya talebi dünya arzını aşmaya başladığında yeniden ekonomik yayılmanın A fazına bir diğer çıkış başlar. Ekonomik patlama sırasında çekirdek gücünü yeniden kazanmaya ve dünya piyasasına hakim olmak için çevre üzerindeki kontrolünü sıkılaştırmaya

çalışır. Ancak, bu ekonomik patlama sonsuza kadar yaşayamaz ve sonuç olarak aşırı üretime gider.

Dünya ekonomisinde her yukarı ve aşağı dönüşte çevrenin çekirdeğe yetişmesi için bir büyük fırsat doğar. Bu bir dinamik modeldir. Zira ulus devletler devamlı test edilir ve döngüsel gelişmenin her bir aşamasında çekirdeğe ya da çevreye dönüşme sürecindedirler.

Dünya sistemi okulu farklı bir teorik yapıya sahiptir. Kapitalist dünya ekonomisinin, basite indirgeyici çekirdek-çevre modeli yerine, Wallerstein'ın üç dilimi vardır. Çekirdek, çevre ve çekirdek ve çevre arasında kalan ve kısmen her ikisinin de karakteristiğini taşıyabilen yarı çevre Wallerstein'ın teoriye kazandırdığı uzamsal boyuttur. Bu da Dünya-Sistemleri teorisinin Bağımlılık Okulundan farklılığıdır.

Yarı çevre kavramının formülasyonu, araştırmacıların kapitalist dünya ekonomisinin değişen yapısını ve karmaşıklığını incelemelerine imkan verdiği için teorik bir buluştur. Bu üç basamaklı model, yarı çevreye doğru çevre hareketi ve çekirdeğe doğru yarı çevre hareketi ya da yarı çevreye doğru çekirdek hareketi ve çevreye doğru yarı çevre hareketi biçiminde Wallerstein'a yukarı doğru ve aşağı doğru hareketlilik imkanı sağlar. Dünya sistemi perspektifi, modeldeki bu ara, yarı çevre dilimi sayesinde, karşıtlıklar ve kapitalist dünya sisteminin işleyişi üzerine inşa olan krizler ile ilgili olarak devletin değişen bölümlerini çalışabilir.

Wallerstein'ın üç basamaklı modeli, gelişmenin yönüne ilişkin olarak, Bağımlılık Okulunun, çekirdeğin devamlı çevreyi sömürmesi nedeniyle az gelişme ya da bağımlı gelişmeye mecbur olduğu şeklindeki deterministik söyleminden kaçınır. 20. yüzyılda az sayıda doğu Asya devletinin çevresel konum dışına çıkabildikleri gözlemlenmektedir. Yarı çevre kavramı ile, dünya sistemi perspektifi artık Üçüncü dünya çevrelerinde özerk, bağımsız gelişme problemini açıklamaya gerek duymaz. Bu konu ile ilgili sorular yerine araştırmacıların bu konuyu merak edip , araştırmalarını sağlar.

5. KALKINMACI GÖRÜŞ VE MODERNLEŞME

a.Kalkınmacı görüş :

İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyasında, soğuk savaşın doğu ile batı arasında neden olduğu rekabet ortamında ve dünyada ABD hegemonyası altında devletler ve ulusal kapitalizmler ekonomik kalkınma ve modernleşme modellerinden çok şey umuyorlardı.
(Keyder,1996:11). 1945-60 döneminde soğuk savaş dünyasında siyasal ve entellektüel anlamda Marksist - Liberal tartışma doruk noktasındaydı. Bu kutuplardan biri kendini 'özgür dünya' olarak adlandırıyor ve Fransız Devrimi üçlemesinden 'özgürlük'ü sahipleniyordu. Bir taraf ekonomik sistemin zaman içinde ekonomik kalkınma ya da sadece 'kalkınma' yoluyla eşitliği sağlayacağını iddia ediyordu. (Wallerstein, 1979:50). Diğer taraf kendine 'sosyalist dünya' diyordu ve tek başına Fransız Devrimi'nin üç ilkesini de temsil ettiği görüşündeydi. (Wallerstein, 1979:51).

İnsan davranışı ile ilgili genellemelerin yapılıp yapılamayacağı konusunda; evrenselleştiricilerle (universalizers) özelleştiriciler (particularizers) arasındaki ayrımda ekonomi, sosyoloji ve siyaset bilimi evrenselleştirici olarak yer alırken; tarih ve antropoloji özelleştirici disiplinler olarak yer alır. Bu büyük metodolojik ayrımın kurumsallaşmasının arkasında aslında çok güçlü bir oydaşma vardır. Bu ayrımın iki tarafı da tekil toplumu (individual society) esas analiz birimi olarak görür. Herkes dünyanın birden çok toplumdan oluştuğunu kabul eder; anlaşamadıkları konu; bu toplumun 'devlet' mi, 'ulus' mu ya da 'halk' mı olduğudur; ama her halükarda bu siyasal - kültürel bir birimdir. (Wallerstein,1979: 153)

"Kalkınmacı Perspektif " İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu entelektüel eğilimlerin bir sonucu olarak gelişti; bu perspektife sahip olanlar 'davranışçılık' (behaviouralism) ile de yakından ilgiliydiler. Buna göre, devlet uygun hareket ettiği takdirde her ülke ekonomik olarak kalkınabilecektir. Bu perspektife göre tüm devletler 'kalkınıyordu', ve tek tek devletlerin bu yolda ilerlemeleri senkronik ve niceliksel olarak ölçülebilirdi. Kalkınmacı perspektif, hangi devlet eylemlerinin

kalkınmayı destekleyeceğini ve hangi toplumsal güçlerin engelleyeceğini inceleyen teorileri beraberinde getirdi.

1945-1960 döneminde Muhafazakarlar, liberaller ve Marksgillerin ortak inançları, bütün ülkelerin eşit ölçüde kalkınacağı idi. Dünya sisteminin jeokültürünün temel unsuru kalkınma idi. Kalkınma jeokültürünün üç inancı bulunmaktaydı: Bunlar: 1) Birleşmiş Milletler üyesi devletler siyasal olarak egemen ve ekonomik açıdan özerktir, 2) BM üyesi devletlerin her biri tek bir ulusal, başat ve eski kültüre sahiptir, 3) Bu devletlerin her biri zamanla ayrı ayrı kalkınabilir. Wallerstein üçüncü inancın tamamıyle yanlış olduğunu ileri sürer. Wallerstein kalkınmacılığa olan bu inancın zamanlamasının kötü olduğunu, Dünya Ekonomisinin genişleme aşamasında bulunduğunu, bunun bir Kondratieff A aşamasının tepe noktasını oluşturduğunu söyler. Konratieff A Aşamasının tepe noktasının anlamı, Kondratieff B Aşamasına, bir diğer deyişle durgunluğa girilmekte olduğudur. B aşamalarında çoğunluğun oluşturduğu bir kesim durgunluktan olumsuz etkilenmekte, diğer kesim bundan avantaj elde etmektedir. Jeokültürel bir inanç olan kalkınma, 1970-1990 döneminde yaşanan B Aşamasında ekonomik durgunluktan olumsuz etkilenen çoğunluk için hayal kırıklığı olmuştur.

Ekonomik olgu, tüm bu kalkınmacı teorilere rağmen 'gelişmiş' ülkelerle 'gelişmekte olan' ülkeler arasındaki farkın açılıyor olmasıydı. Kalkınmacı perspektif, 1960'larda egemenliğini bir ekonomik, iki siyasal gelişme sarsıncaya kadar üstünlüğünü korudu. Siyasal olgulardan birincisi bu ekonomik duruma bağlı olarak tüm dünyada ortaya çıkan ulusal bağımsızlık hareketleriydi. İkinci siyasal gelişme ise komünist ülkeler arasındaki bölünmeydi, bu hareket kalkınmacılığın Stalinist versiyonunun itibar kaybetmesi anlamına geliyordu. (Wallerstein,1979 :154)

Modernleşme, bireylerin bilim ve akla dayalı düşünce ve davranış biçimlerini öngören, değişim ve dönüşümü temsil eden Aydınlanma felsefesi ve geleneği ile onun dayanak oluşturduğu sosyoloji ve antropoloji gibi sosyal bilim disiplinlerinde içkindir. Modernlik, Wallerstein'ın tanımlamasına göre, elli yıl önce olumlu anlamı ile ileriye dönük ve ileri teknolojiyi ifade ediyordu. Buna karşılık olumsuz ve muhalif anlamda, ileriye dönük olmaktan çok militan, maddi olmaktan çok ideolojik olarak nitelendirilebilirdi. (Wallerstein,1998:124). Modernlik

ortaçağın dar fikirliliğine, dogmatizmine ve otoritesine karşıtlık idi. Kötünün ve bilgisizliğin güçlerine karşı insan özgürlüğünün varsayılan zaferi idi. İnsanlığın doğaya karşı zaferi değil, kendine karşı ya da ayrıcalıklılara karşı zaferiydi. (Wallerstein, 1998: 124).

Modernleşme toplumdaki kurumların belli bir evrimden geçmesi ve usa dayalı davranışı benimsemesi anlamına gelir. (Keyder,1996:112). Modernleşme teorisi toplumsal, ekonomik ve siyasal anlamda tek tip evrimsel kalkınma öngörür.

Teknolojinin ve sınırsız zenginliğin modernliği ile özgürlüğün ve demokrasinin, insanın başarısının ve ılımlılığın modernliği birbirlerine zıt iki modernlik anlayışı olmalarına karşın tarihsel olarak birarada bulunmuşlar, karışıklığa, belirsizliğe ve hayal kırıklığına neden olmuşlardır. (Wallerstein, 1998: 124). Wallerstein'ın teknoloji modernliği ve özgürleşme modernliği olarak nitelendirdiği iki modernlik arasındaki karmaşıklığın tarihi, üç döneme ayrılarak, modern dünya sisteminin doğduğu 15. yüzyılın ortasından 18.yüzyılın sonuna kadar geçen 300-350 yıl; birinci dönem, 19.yüzyıl ve 20. yüzyılın ikinci yarısının başına kadar; ikinci dönem ve 1968'den günümüze kadar; üçüncü dönem şeklinde özetlenir. Modern Dünya Sistemi her üç dönemde de farklı nedenlerle modernlik düşüncesi ile aykırı düşmüştür. (Wallerstein, 1998: 124).

Birinci dönemde Aydınlanma düşüncesi teknoloji modernliği ile özgürleşme modernliğini özdeşleştirmiştir. Dünyanın yalnızca bir bölümünde (Batı Avrupa ve Amerika), çekirdek çevre arasında kutuplaşma ve bir eksenel işbölümü ile bu işbölümü sınırları dahilinde, bir devletler arası sistem içinde birbirlerine bağlanmış olan siyasal birimlerin bulunduğu bir tarihsel sistem oluşmuştur. Bu dönemde jeokültürü henüz yerleşmemiş olan Kapitalist Dünya Sisteminde teknoloji modernliği ile özgürleşme modernliği taraftarları arasında ayrım yapılamamakta ve bu taraflar aynı düşmana sahip görünmektedir. İkinci Dönemde Fransız Devrimi ilk defa teknoloji modernizmi ile özgürleşme modernizminin özdeş olmadığını ortaya koymuştur. 1815 'te Napolyon'un yenilgisinden sonra gerici statükoyu koruyacağı umularak kurulmuş olan Uluslar Birliği yerine, 1815-1848 arasında, bir yandan özgürleşme modernliğini dizginlerken diğer yandan teknoloji modenliğini

geliştireceği düşünülen ve 150 yıl devam eden bir jeokültür geliştirildi. (Wallerstein, 1998: 127). Böylece bu jeokültür üçüncü dönemde başarısını sürdürmüş ve kapitalist dünya ekonomisinin meşrulaştırılması için uzun ömürlü jeokültürel bir ortam oluşturulmuştur. Bu jeokültür kapitalist dünya ekonomisinin ideolojisi olan liberalizm ideolojisinin geliştirilmesi idi. 19. yüzyılda kapitalist dünya sisteminin çekirdek bölgelerinde liberal ideolojinin başlıca üç siyasi amacı bulunmaktaydı. Bu üç siyasal amaç, oy hakkı, refah devleti ve ulusal kimlik, devlet mekanizmasının etkinliğinin pekiştirilmesi ve bir yandan tehlikeli sınıfları bastırmak ve diğer yandan teknoloji modernliğini geliştirmek için kullanıldı. Böylece "halk egemenliği" ne giden özgürleşme modernliği dizginlenmekteydi. (Wallerstein, 1998: 129).

En önemli modernleşmeciler Parsons, Hoselitz, Levy ve Wilbert Moore'dur. Modernleşme teorisinin tek tip evrim görüşünün sosyolojik bölümünün klasik teoride derin kökleri vardır ve başlıca, ilerlemeye inanç ve modernleşmenin anahtarı olarak artan farklılaşmadan oluşmaktadır. (Chirot-Hall,1982). Zamanın egemen liberal ideolojisini en iyi Rostow, "Ekonomik Büyümenin Aşamaları " (The Stages of Economic Growth) adlı kitabında ifade ediyordu. Rostow değişim sürecini her ulusal birimin izlemesi gereken bir dizi basamak olarak görüyordu. Burada model ülke Büyük Britanya idi ve bu model diğer ülkeler tarafından da taklit edilmeliydi. Bu görüş halen belli başlı batı devletlerinin ve uluslararası kuruluşların kalkınmacı fikirlerinin temelini oluşturmaktadır. (Wallerstein, 1979:51).

Sosyalist dünyada Rostow'unkine karşılık gelebilecek bir çalışma yoktu. Ancak evrimsel Marksizm versiyonu bulunmaktaydı. Buna göre, her devlet veya coğrafi varlığın izlemesi gereken aşamalar vardı. Liberal aşamacı görüş ile Marksgil aşamacı görüş arasındaki fark, Marksgil görüşün aşamalarının daha uzun tarihsel dönemlerden oluşması ve örnek ülkenin SSCB olmasıydı. Bu aşamalar kölelik-feodalizm-kapitalizm ve sosyalizm idi. 1945 ve 1965 arasında hakim olan Marksgil görüş bir anlamda liberal görüşlerin "mekanik bir kopya"sıydı. Model ülke ve aşamaların adı değişse de analiz Rostow'unkiyle aynıydı. Liberal ya da Marksgiller tarafından ortaya konulan bu yaklaşım "kalkınmacı perspektif" olarak adlandırılır. (Wallerstein, 1979:52)

Rostow'un aşamaları geleneksel ekonomiler, kalkışa geçiş (bilimsel teknoloji metodlarının benimsenmesi), kalkış (süratli kapital birikimi ve erken sanayileşme), gelişmeye doğru gidiş (kitlelerin yaşam standartlarının düşük kaldığı yüksek sanayileşme) ve yüksek tüketim dönemidir. 1960'ların sonlarına kadar birçok toplum bilimcisi altıncı aşamayı -sanayi sonrası toplumu öngörmüştür. (Chirot- Hall :1982).

Tek tip evrimsel gelişme teorisine göre bütün toplumlar bir defa modernleşme sürecine başladıkları zaman A aşamasından B'ye , B' den C'ye geçmelidirler ve bu böyle devam eder. Şüphesiz tek tip evrimsel teorinin en katı takipçisi dahi dünyanın değiştiğini ve 4. zamanda A aşamasındaki bir toplumun 2. zamanda A aşamasında bulunmuş olan bir toplumdan farklı olduğunu, buna karşın birinci toplumun yaşadığı A2 ve ikinci toplumun yaşadığı A3 arasındaki benzerliklerin değişik zamanlarda A aşamasından geçişlerinin sebep olduğu farklılıklardan daha önemli olduğunu farkeder. Bu teorilerin takipçileri zaman aralıklarının tek tip olmadığını farkeder. Çağdaş toplumlar bir aşamadan diğerine İngiltere'nin geçmişte yaptığından daha çabuk geçer. Amaçlı olarak bu süreci daha hızlandıran bazı toplumlar normalden daha hızlı ilerleyebilirler. Tek tip aşamalar hala vardır ve buna karşın dünyanın bütün toplumları bunu yaşayacaklardır. (Chirot-Hall :1982).

"Regresyonlar" her devletin geçmek zorunda olduğu ve geçebileceği aşamalar nosyonuna gölge düşürmektedir. Eisenstadt 1964'te yazdığı "Breakdowns of Modernization"'da rejimlerin siyasal ve toplumsal farklılıklarda daha az esnek bir rejime dönüşümünü anlatır. (Wallerstein, 1979:57-58). Dönüşümün nedenlerini anlamaya çalışırken tereddüte düşüren hipotezler geliştirir. Türkiye'de, Japonya'da, Meksika'da ve Rusya'da elitlerin moderleşmenin ilk aşamalarında değişim yönelimleri ve nisbeten etkili politikalarla ortaya çıkmalarına karşın, Endonezya'da, Pakistan'da ya da Burma'da bu aşamada ya da modernleşmenin daha sonraki aşamalarında bu gelişimi sağlayamamalarının nedenini devletteki iç faktörler ile açıklar. Aynı şekilde Tito'nun Yugoslavya'sının Sovyetler Birliği'ne karşı siyasal ayaklanmasından sonra Sovyetler Yugoslavya'yı "revizyonculuk"la ve kapitalizme dönüşle suçlamıştır. Daha sonra Çin Sovyetlere karşı aynı suçlamayı yapmıştı. Kalkınmacı görüşe göre bu faktörler iki biçimde açıklanabilir: Regresyon

gerçekleşmiş görünür ancak hiçbir zaman ilerleme gerçekleşmez. Hareketin ulusçu ya da sosyalist liderleri değişimi yalnızca ister görünürler. Aslında liderler her zaman neo-sömürgeci ya da revizyonist olmuşlardır. Wallerstein bu açıklamanın, hatalı bilgilenme ve hareketin tarihsel olarak iyi çözümlenememesi nedeniyle, kısmen doğruluk payı olduğunu söyler.

Regresyonun ikinci açıklama biçimine göre, niyetin değişim olduğu aldatıcıdır.Buna Wallerstein katılmamaktadır zira, bunun her zaman değil de zaman zaman olmasının nedenini sormaktadır; Buna göre, liderlerin biyografilerindeki büyük toplumsal olayları rastlantısal olarak mı açıklayacaklardır. Wallerstein, liderlerin uzun vadede yalnızca kendi kişisel seçimleri büyük toplumsal baskıyı yansıtıyorsa lider kaldıklarını düşünür. Birincil faktörlerin gelişimini, bunların tümüyle tarihsel olup olmadıklarını inceleyen Wallerstein, elitlerin birincil sosyal yapıdaki yerleri, içsel birliktelikleri ve değer yönelimlerinin içsel dönüşümü olabileceğini ileri sürer. (Wallerstein, 1979:57-58)

Modernleşme teorisinin sosyal psikolojik versiyonu Batının doğuşunu, Batılıların özellikle protestan batılıların yüksek bir başarma ve rasyonalite ihtiyacı içinde olduklarını söyleyerek açıklamıştır. Mc Clelland ve Hagen yalnızca ana noktalarda birleşerek çağdaş toplumların kalkınma şanslarının üyelerinin psikolojik yapılarına bağlı olduğuna inanırlar. (Chirot-Hall:1982). Sosyal psikolojik çalışma bu teorileri Weber ve Schumpeter'le ilişkilendirme girişimlerine karşın, başarma amaçlı bireylerin çevrelerince zorlandıkları yönü belirleyen önemli yapısal değişkenlerle konuyu birleştirememiştir. Bir ülkede, elektronik alanında yatırım daha fazla sermaye gerektirirken gayrimenkul spekülasyonunun daha karlı olmasının nedenini bireysel güdü açıklayamamaktadır. (Chirot- Hall:1982).

Daha mantıklı ancak sosyal psikolojik modernizasyon teorisinin fazla tatmin edici olmayan versiyonu modern kurumlarla bağlantı ile oluşan modern insanı dikkate alır. Ancak bu hipotez, örneğin neden Japonya'da Java'dan daha modern kurumların olduğu sorusuna cevap aramaktadır. (Chirot- Hall:1982).

Modernleşme teorisinin bütün versiyonları, (sermaye ve modern knowhow temin etmek gibi) yabancı yardım gibi araçlarla hızlandırılmış değişim imkanını,

bireyleri daha iyi motive etmek için psikolojik manipulasyonu, hukuki ve ekonomik normlar reformunu ya da bunların kombinasyonunu kabul etmek suretiyle geliştiricidir. Ancak modernleşme teorisi derin yapısal faktörlerin ekonomik ilerlemeyi önleyebileceği ve daha önemlisi aynı uluslararası modernleşme olgusunun kendisinin bizatihi engel olabileceği fikrini reddetme eğilimindedir. (Chirot- Hall:1982).

Bu düşünce biçimi Rostow, Almond ve diğerlerince belirtilen tek tip gelişme devletlerinin anlamsız olduğunu ileri süren dünya sistemi teorisinden gelmektedir. Piyasalarını ve siyasal güçlerini dünya çapında büyütebilme imkanları ile güçlü sanayinin varlığı zayıf toplumların evrimini yönlendirir. İngiltere A2, A3 aşamalarından geçerken Polonya kuzeybatı Avrupa piyasasına tahıl ihraç eden çevre olduğunda daha az modern, tamamıyle farklı aşamalardan geçmiştir. İngiltere A, B ve C aşamalarından geçmek dışında, hiçbir zaman kapitalist dünya sisteminin bağımlısı olmamıştır. (Chirot- Hall:1982). Daha fazlası Latin Amerika'da, en çoğu Asya'da ve sonra Afrika'da olmuştur. Bu toplumların hiçbiri geleneksel olarak kalmamıştır ama hepsi de batılı güçlerce gelişmenin çeşitli yollarından geçmeye zorlanmıştır. İngiltere sanayileşmeye götüren kalkınma aşamalarından yalnız geçmemiştir. Gelişme aşamasını, sömürdüğü toplumlardan aldığı artığın yardımıyla geçmiştir. (Chirot-Hall:1982). Bugün sistematik biçimde az gelişmiş olarak bugünkü durumuna gelmiş olan Üçüncü Dünya ise, Batının feodal dönemine benzer bir aşamada kalmamıştır ya da Batı Avrupa tarafından sömürgeleştiği yüzyıllardaki daha ilkel zamanlarda da kalmamıştır. (Chirot- Hall :1982).

Wallerstein, toplumsal değişimin tarih dışı modellerindeki çarpıklığının, tarihsel basamaklar (stages) kavramının çıkardığı ikilemleri çok iyi ortaya koymakta olduğunu öne sürer. (Wallerstein, 2000:73). Buna göre, uzun tarihsel süreçte (Braudel'in 'long term'ü) gerçekleşen sosyal dönüşümlerle ilgilenildiğinde ve hem süreklilik hem de dönüşümü açıklanmak istenirse A zamanından B zamanına kadar geçen sürede gerçekleşen yapısal değişimlerin gözlemlenmesi için bu uzun süreci mantıklı kısımlara bölmek gerekir. Ancak bu bölümler ayrı (discrete) değil, sürekli (continuous)dirler. Bu bölümler, toplumsal yapının gelişimindeki basamaklardır; ama

a priori değil, **a posteriori** belirlenirler. Böylece gelecek hakkında değil, empirik sonuçlarla geçmiş hakkında tahmin yürütülebilir. (Wallerstein, 1979: 3-4)

'Basamaklar'ı karşılaştırmaktaki temel sorun basamakların senkronik portreler (ya da 'ideal tipler') oluşturduğu birimleri belirlemektir. Marksizmin tarih dışı versiyonlarını da içeren tarih dışı sosyal bilimin başlıca hatası bütünü parçalara bölmek ve bu bölünmüş yapıları karşılaştırmaktır. (örn: 'dual ekonomi' veya Rostow'un evrensel 'basamakları') (Wallerstein, 1979: 3-4)

Karşılaştırılması yapılacak yapıların yanlış tanımlanması bizi yanlış kavramlara götürebileceği gibi 'basamaklar atlanabilir mi?' gibi bazı soruları da beraberinde getirir. Bu tür bir soru yalnızca tek bir deneysel çerçevede birarada varolan 'basamaklar'ın varlığından söz edilebiliyorsa anlamlıdır. Eğer kapitalist bir dünya-ekonomisinde bir devleti feodal, bir devleti kapitalist ve bir diğerini de sosyalist olarak tanımlıyorsak o zaman bir ülkenin ulusal gelişmenin feodal aşamasından sosyalist aşamasına kapitalizmi atlayarak geçip geçemeyeceğini sorabiliriz. Ama "ulusal gelişme" diye bir şey yoksa ve uygun karşılaştırma birimi dünya sistemi ise aşama atlama sorunu anlamsız hale gelir. Eğer bir aşama atlanabiliyorsa artık o bir aşama değildir. (Wallerstein, 1979:4)

Modern tarihin temel paradigmasının paralel ulusal süreçler olması halinde, sürmekte olan ulusalcılığın açıklanmasında liberal kalkınmacılar yeni ulusal hareketleri görmezden gelir ya da geçici bir aşama olarak sunarken, Marksgiller sınıf savaşımının birincil olması gerekir tezleriyle bu ulusal hareketleri açıklamakta yetersiz kalırlar. (Wallerstein, 1979:59).

b.Kalkınmacı görüş ile Dünya-sistemleri yaklaşımı arasındaki farklar ve Dünya Sistemleri Teorisinin Modernleşme Eleştirileri :

Kalkınmacı perspektifle dünya-sistemleri perspektifi arasındaki temel fark analiz birimidir. Kalkınmacı perspektif toplumsal eylemin siyasal-kültürel birimde – halk, ulus ya da devlet- meydana geldiğini varsayar ve bu birimler arasındaki farklılıkları açıklamaya çalışır. Öte yandan dünya-sistemleri perspektifi toplumsal eylemin içinde tek bir işbölümü olan bir yapıda (dünya sistemi) gerçekleştiğini varsayar ve bu tür bir yapının empirik olarak siyasal veya kültürel olarak bütünleşmiş olup olmadığına ve teorik olarak bu bütünleşmenin (unity) olup olmamasının sonuçlarına bakar.

İkinci fark düşünce tarzıdır. Hegelyen anlamda kalkınmacı görüş mekanik, dünya-sistemi ise, analiz boyunca biçimsel yapının ne olduğunu değil, yapının sürdürülmesinin veya değişmesinin sistemin bütünü ve parçaları için ne anlama geldiğini sorduğu için diyalektiktir. Bu analizde senkronik karşılaştırmalar ve soyut genellemeler geçici ve sürekli değişmekte olan gerçekliği anlamak için kullanılan yorumsal araçlardır. (Wallerstein, 1979:54)

Üçüncüsü, eylem tahmini (prognosis for action)'dir. Kalkınmacı görüş kalkınma modelinin eskiden kalkınmış olan ülkeler (İngiltere, ABD veya SSCB) olduğunu ve temel uluslararası siyasi konuların dünyanın hegemonik güçlerinin ilişkileri etrafında şekillendiğini söyler. Dünya sistemi ise herhangi bir tarihsel model olmadığını ve hegemonik güçler arasındaki ilişkilerin dünya-sisteminin karşılaştığı pek çok konudan yalnızca biri olduğunu söyler. (Wallerstein, 1979:54).

Dünya-sistemi perspektifinin ortaya çıkması Avrupa'nın dünya üstündeki siyasi egemenliğinin ciddi şekilde sarsılmasına bağlı olarak toplumsal gerçekliğin Avrupa-merkezci yapılarının sorgulanmasının bir sonucuydu. Wallerstein, kalkınmacı görüşün, son iki yüzyılda dünyadaki bazı tarihsel olayların belli yerlerde ve belli zamanlarda gerçekleşmesinin nedenini, 'Sosyalist devrim'in Rusya'da meydana gelmesinin nedenini (Marx İngiltere'yi tahmin ediyordu, olası bir aday da Almanya'ydı) ve ABD'nin dünyanın endüstri devi olarak nasıl İngiltere'nin yerini

aldığını ve bu süreçte içeride ciddi bir sosyalist hareketin ortaya çıkmasını nasıl engellediğini açıklayamadığını belirtir. (Wallerstein, 1979:55). Kalkınmacı görüş, İngiltere'nin, sanıldığı gibi 'ilk' endüstri gücü olup olmadığını açıklayamaz, bunun nedeni olarak da 17.yüzyıl'da Hollanda veya İtalya'nın ekonomik anlamda çok gelişmiş oldukları için Endüstri Devrimini gerçekleştiremediklerini öne sürer. Kalkınmacı görüş, Kanada'nın ekonomik anlamda dünyanın başta gelen sanayi üreticilerinin çok gerisinde kalmasına rağmen kişi başına gelir listesinde en başlarda yer almasının nedenini açıklayamamaktadır.

20. yüzyılın ortasında kapitalist dünya-ekonomisinin çekirdek ülkelerinde hakim olan kalkınma teorisi, 19.yüzyıldaki bu analiz türünün öncülerinin yaptıklarına, modelleri daha da soyutlaştırmak ve sayısallaştırmak dışında bir şey eklememiştir. Öte yandan eleştirel okullardan Marksizmin resmi doktrin olması, 19.yüzyıl'daki karşı doktrin olma gücünü yitirmesine sebep olmuştur. Wallerstein, resmi doktrinleri dogmatizme ve apologia'ya iten toplumsal baskının hemen hemen hepsini tarih dışı model inşasının ölü sonuna itmekte olduğunu öne sürer. (Wallerstein, 1979:2)

Kalkınmacı görüşün değişik versiyonları tarafından ortaya atılan 'ideal tip'lerin hepsi varolan empirik gerçekten uzak görünmektedir, kalkınmacı paradigma Nijerya'da ya da İkinci İmparatorluk Fransa'sında hangi tarafın sınai proletaryayı ya da moderleşme elitini temsil ettiğine ilişkin kesinliğin olup olmadığı konusunda ampirik gerçekten uzaklaştırır.
(Wallerstein, 1979:60)

Kalkınmacı bakış açısından, farklı tarihsel biçimlerin ortaya çıkması anormallik olurken, dünya-sistemi perspektifinde, kapitalist bir dünya ekonomisinden bahsedildiğinde bu farklılıklar sistemin bir gereği olmakta, bir anormallik olmamaktadır. Dünya-ekonomisi tek bir işbölümüne sahip temel ekonomik yapı olduğunda çekirdek, çevre ve yarıçevre gibi değişik bölgelerin değişik roller üstlenmeleri çok doğaldır. Ancak siyasi sınırlar (devletler) ekonomik bütünden daha küçük olduğu için dünya-ekonomisinde değişik rollere sahip olan değişik grupları ve güçleri temsil ederler. Kalkınmacı görüş zaman içinde bu farklılıklardan bir kısmının azalacağı yerde artmasını açıklayamaz.

Dünya-Sistemleri perspektifine göre, Rostow'un aşamalar teorisi Batının sömürgelerinin Batının gelişimine katkısını ve bu sömürgeciliğin sömürgeler üzerindeki yıkıcı etkilerini ihmal etmiştir. Bu nedenle Rostow'un aşamaları modernleşme teorisinin kalanı gibi kendi kendine mitolojiden öte birşey değildir. (Chirot- Hall :1982).

Modernleşme teorisinin içsel faktörlerin sonucu olarak sunduğu gelişme ve az gelişme hakkındaki görüşlerine eleştiriler vardır. Modernleşme teorisyenlerinin geleneksel-modern dikotomisinin evrensel olarak uygulanabilir olduğu varsayımına karşı, Latin Amerika deneyiminin Avrupa deneyimine benzemediği ve Afrika ile Batı tarihlerinin birbirlerinden çok farklı oldukları görüşü savunulmaktadır. İkinci olarak, modernleşmeciler bir devletin dünya ekonomisindeki yerini göz ardı ederek o devlete ve topluma yoğunlaşırlar. Bir devletin gelişme sürecinde, modernleşmecilerin düşündüğü gibi, yalnızca içsel faktörlerin değil, dış dinamiklerin de dikkate alınması gerektiği savunulmaktadır. Özellikle uluslararası siyasal ve ekonomik faktörlerin hesaba katılması gerekir. Gelişmiş Batı'da kendini dış dünyadan soyutlamış hiçbir ülke yoktur. (Chirot- Hall :1982)

Dünya-sistemi teorisi 1950'lerde ve 1960'larda hakim olan gelişme teorisi versiyonuna karşıttır. Wallerstein ve dünya sistemi teorisyenleri tek tip kalkınma öngören modernleşme perspektifine karşı çıkarlar. Wallerstein modernleşme teorisyenlerinin tek tip evrimsel oluşumlarından farklı bir şekilde gelişmenin tarihsel aşamalarından söz eder. 1945'e kadar Avrupa dünyanın merkezi kabul ediliyordu. Avrupa'nın dışındaki anti-emperyalist hareketler dahi bunu böyle kabul etmişlerdi. Coğrafi ufuklar genişledikçe durumla başa çıkabilmek için batılı bilim adamları da kalkınma, Üçüncü Dünya ve modernleşme kavramlarını icat ettiler. Modernleşme teorisi az gelişmiş ülkelerin de gelişebileceği umudunu sağlamlaştırıyordu. (Wallerstein,1979:132-133). Wallerstein, modernleşen bir dünyada değil kapitalist bir dünyada yaşadığımızı ve bu dünyada hakim olanın başarı arayışı değil kar arayışı olduğunu savunmaktadır. Ezilen kesim için sorun bu dünyayla nasıl iletişime geçeceği değil onu nasıl ortadan kaldıracağıdır. İngiltere, ABD ve Sovyetler Birliği gelecek için model teşkil etmemiştir. Öyleyse

bunlar tek ve evrilmekte olan bir dünya-sisteminin bugünkü kurumları içinde varlıklarını sürdüren devlet yapıları olmuşlardır. (Wallerstein, 1979:133)

Analiz biriminin tek bir sistem olması nedeniyle insanlık tarihinde ilk defa tüm oyunun kapitalist dünya-ekonomisindeki uluslararası ilişkilerde sürdüğü tek bir toplumsal sistemde yaşadığımızı öne süren Wallerstein, Kalkınma ve Modernleşme teorilerine yaptığı eleştiride, yapılması gereken son şeyin kendi başlarına özerk olmayan, karşılaştırılamaz yapıları karşılaştırmak olduğunu söyler. (Wallerstein,1979:133) Dünyayı anlamak için tarih ve sosyal bilim arasında yapılan herhangi bir ayrımı reddetmek ve tek bir çalışma disiplini olduğunu kabul etmek gerekir. Tarihsel zamanla sınırlı olmayan hiçbir genelleme yoktur çünkü değişmeyen hiçbir sistem ve yapı yoktur. Ayrıca amacı varolan gerçeklikten anlam çıkarmak olan teorik yapıya gönderme yapmadan anlaşılabilecek hiç bir toplumsal olay kümesi veya dizisi yoktur. Modernleşme paradigması ile ilişkili tüm kavramların başlıca yanlışlığı, oldukça tarih dışı (ahistoric) olmalarıdır. Feodal Avrupa'daki yeniden dağıtım (redistributive) tarzı üretimin kapitalist üretim tarzına dayanan 16.yüzyıl Avrupa dünya-ekonomisine dönüşmesi sonucu modern dünyanın ortaya çıkması süreci çekirdekte devlet yapılarının güçlenmesi ve çevrede zayıflamasını beraberinde getirir. Kapitalizm bir sistem olarak kurulduğunda işleyişindeki mantık, kar arayışı ve sermaye birikimi yoluyla yaygın (extensive) ve yoğun (intensive) anlamda sistemin sürekli genişlemesini zorlamıştır. Genişleme işin mekanikleştirilmesi, işgücünün proleterleştirilmesi ve toprağın ticarileştirilmesi yoluyla olmuştur. Wallerstein modernleşme gibi içeriksiz bir kelime ile kastedilenin bu olduğunu söyler. (Wallerstein, 1979:134).

BÖLÜM II[6]

DÜNYA – SİSTEMLERİ TEORİSİ

A. DÜNYA- SİSTEMLERİ ANALİZİNİN METODOLOJİSİ

Wallerstein modern toplumsal değişimin ancak tarihsel olarak anlaşılan bir dünya sistemi ile incelenebileceğini ileri sürer. Öyleyse toplumsal davranışın incelenmesinde en uygun **"analiz birimi"** bir **"dünya sistemi"** dir.

1. TARİHSEL SİSTEM OLARAK DÜNYA SİSTEMİ

Wallerstein'in birinci entellektüel kararı **"analiz birimi"** nin seçiminin önemli olduğu idi ve tek makul analiz biriminin bir " **dünya sistemi** " ya da daha genel olarak, bir "tarihsel sosyal sistem " olması idi. İkinci entellektüel kararı **Methodenstreit** diye anılan, - idiyografik hümanizm ve nomotetik bilim - arasında bütün sosyal bilimleri ayıran tartışmayı reddetmekti. Pekçoğunda ısrarlı olarak kendisinden yapması istenen, tarafları seçmek yerine, Wallerstein başlangıçta istemeden, daha sonra daha makul bir biçimde, bütün analizlerin, gerçek hayatın tarifini ve yorumunu ciddi olarak yakalayacaksa karşılıklı olarak aynı anda tarihsel ve sistemik olmak zorunda olduğuna inanmıştı. (Wallerstein, 2000, xii-xxii). Böylece toplumsal dünyayı tarihsel sistemler olarak adlandırdığı, çeşitli büyük ölçekli ve uzun süreli varlıkların birbirini izlemesi ve birlikte varolması olarak kavrar. Tarihsel olan herşey sistemik, sistemik olan herşey tarihseldir. (Wallerstein, 1999:320)

[6] Düzeltme

Wallerstein ekonomik, siyasal ve toplumsal gelişmeyi anlamanın ve tarihsel açıklamanın dünya sistemi bakış açısından devam etmesi ve bütün fenomenlerin dünya sisteminin, hem bütünlüğü hem de onun alt parçaları için sonuçları açısından açıklanması gerektiğini öne sürer. Böylece Wallerstein uzun tarihsel zaman ve büyük uzam üzerinde sosyal tarihsel sürecin bütünlüğünün çözümlenmesini ister. Wallerstein Fransız tarihsel metodolojiden (Annales Okulu) etkilenerek toplumsal gerçekliği değişimin devamlı başarısı olarak düşünür. Terminolojisinde "hareket eden gerçeği" yakalamak ister. Gerçeğin, biz onu kapattıkça değiştiğini, bu gerçek yardımıyla unutmaya eğilimli olduğumuzu öne sürerek, bu devamlı değişen gerçeği yakalamak üzere kavramların anlam taşıdığı geçici uzun süre, büyük ölçek bütünlükler çalışmasını önerir. Bu bütünler, nisbi uzam zaman özerkliği ve tamlığı gerektirmelidir. Bu bütünlüklere Wallerstein tarihsel sistemler der. Bu bütünlüğün bir tarihi, bir başlangıcı, bir tarihsel gelişimi ve bir sonu vardır. Dünya sisteminin amacı dünyanın değişik yerlerinde ve tarihte değişik zamanlarda, gelişen dünya siyasal ekonomisini daha geniş durum ve koşullarda anlamaktır.

Herhangi bir tarihsel sistemin analizi için metodolojik olarak en temel şey Wallerstein'e göre, bir yanda, onun sistemik karakterini tanımlayan ve en azından sistemin ömrü boyunca onun belirli bir dengede kalmasını sağlayan döngüsel ritmlerle diğer yanda, er ya da geç sistemin kendi içsel karşıtlıklarını daha fazla barındıramayacağı ve böylece sistemik krize gireceği anlamına gelen tarihsel karakterini tanımlayarak döngüsel ritmleri büyüten yüzyıllık eğilimleri çok dikkatli bir biçimde birbirinden ayırmaktır. (Wallerstein, Immanuel, A Left Politics for the 21st Century? Or, Theory and Praxis Once Again, çevrimiçi, www.transformaties.org/bibliotheek, 16.04.2004). Bu gibi yöntem bilimsel çalışmada herhangi bir tarihsel sistemin zaman içinde üç anı vardır: Bunlar: Normal olarak bir diğer tarihsel sistemin çöküşünün sonucu olan başlangıç, tarif edilmesi ve çözümlenmesi gereken kurallar ve zorunluluklar biçiminde, tarihsel sistemin yarı normal işlevselliği süresi denebilecek olan nisbeten uzun süre ve sonucu her zaman belirsiz olan, tarihsel seçimin bir anı olarak görülmesi gereken son kriz dönemidir. (Wallerstein, Immanuel, "A Left Politics for the 21st Century? Or, Theory

and Praxis Once Again", çevrimiçi,www.transformaties.org/bibliotheek, 16.04.2004).

Tarihsel sistemlerin üç özelliği vardır. Bunlar göreli olarak özerktirler, başlayıp sona erdikleri için zaman sınırları vardır ve yaşam tarihleri boyunca değişebilen uzam sınırlamaları vardır. Bir tarihsel sistemin, emeğin toplumsal işbölümü ve toplumsal yaşamın idamesi koşulları ile belirlenen sınırları yanında, ekonomik, siyasal ve kültürel süreçlerin bütünleşmesi ile oluşan bir birlikte oluş özelliği vardır. Tarihsel sistemler kendisini tekrar eden belirli türdeki olguların varoluşunu ve belirli bir düzeyde, hareket edenlerin dahi dengeye doğru belirli türdeki hamlelerini içeren ve yönleri değişirken aynı zamanda özsel açıdan, en azından geçici olarak değişmez olan, tersine çevrilemez zamanlardır.

Yönsel olarak her şeyin akışı tezinden hareket edersek, değişeni ve yeni olanı keşfetmek ve ortaya çıkarmaktan çok, değişmemiş olanı keşfetmek, bir diğer deyişle kendisini tekrar edenin tanımlanması gerekmektedir. Kendisini tekrar eden, bir başka ifadeyle çevrimsel olanın tarihsel sistemin zamansal ve uzamsal sınırları içinde bilinmesi gerekir. Bu nedenle, sistemin **döngüsel ritmlerini** (konjonktürler), **yüzyıllık eğilimlerini** (yapıların neden olduğu ve yapıların uzun süre değişmez olamamalarına neden olan olgular), **geçişlerini** ve **krizlerini** ayırdetmek gerekir. (Wallerstein, 1999:326). Her tarihsel sistemin bir başlangıcı ve sonu olması onun tarihsel olarak kalması gerektiğini açıklar. Bu son, bir zaman şeridi ve bir geçiştir.

Dünya -sistemleri bakışının **" long dureé "** özelliği, dahil olduğu tarihsel sosyoloji ve Annales geleneğinden daha özgül olarak, dünya sistemleri bakışının uzamsal niteliğinin birbirleri ile ilişki içinde olan zamansal karşılığı olup, bulanık bazı unsurları daha net anlatır. Bir tikel tarihsel dünya sisteminde dünyanın uzamı ve bir uzun sürenin zamanı vardır. Başlangıçları ve sonları olan dünya sistemi, yapıların hareketsiz olmadığını, bir tarihsel sistemden onu takip eden diğerine geçişler olduğunu gösterir.

Buna göre, analiz biriminin, tarihsel sistem olarak, tanımı gereği - tarihsel sistem sınırlarına ilişkin olmak üzere - sınırları vardır. Bu sınırlar zamanla değişmektedir. Toplumsal zaman bakımından döngüsel ritmler ve yüzyıllık eğilimler arasındaki ayrım değişmeyen kavramları hep değişecek olan gerçeklikle ilişkilendirir. Bir döngüsel ritmler grubu ile buna karşılık gelen yüzyıllık eğilimler arasındaki ilişkide, döngüsel ritmler yüzyıllık eğilimlerin, onları kaçınılmaz kılan tek kaynağıdır. Bu da ancak bir tarihsel sistemde görülebilecek olan ve bir analizin bir parçası olarak tanımlanması gereken çelişkilerdir. Uyuşmazlıkların oluşturduğu çelişkiler, sorunların kısa vadede çözülmeleri halinde, orta vadede çözülemez olurlar ve böylelikle döngüsel ritmler yüzyıllık eğilimlere dönüşürler. Zira kuramlaştırmada şimdiki zaman kullanılamaz, empirik gerçekliklerden yapılan soyutlamalarda geçmiş zaman kullanılır. Konjonktürel bir değişimle tarihsel geçiş birbirinden ayrılmalıdır. Döngüsel ritmlerde en yüksek noktalardan sonra düşüşler gelmektedir. Bu yapısal bir kriz değildir. Yalnızca orta vadede normal bir değişimdir. Oysa geçişler uzun ve tersine çevrilemez ve aynı zamanda sonucu belirsiz süreçlerdir. Bir sistemik kriz sözkonusudur, şiddetli salınımlar ve çatallaşma noktasına gelinerek mevcut tarihsel sistemden başka bir şeye yapısal geçiş vardır. Metodolojik çalışmada bu geçişler yalnızca, tarihsel bir sürecin içinde süreklilik gösteren anlar olarak alınmamalı, insanlığın kaçınılmaz ve geriye döndürülemez ilerlemesinde olduğu gibi, geçmiş şimdiki zaman ve gelecek arasındaki yükselen bir eğri ilişkisini öngören kronozofi dikkate alınmalıdır.(Wallerstein,1999:365). Analiz çalışmasında ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel olgular birbirinden ayrılmamalı bir bütün olarak düşünülmelidir. Bütünselci analizde tarihten hareket ederek gerçekliği incelemek gerekir, bu gerçeklik sürekli olarak değişen tarihsel gerçekliktir.

Dünya sistemi bakışı, temel analiz biriminin devlet/toplum değil, tarihsel sistem olması gerektiğini öne sürer. Bu nedenle dünya sistemi perspektifi bir çok sosyolojik kavrama yeni bir anlam kazandırmıştır. Wallerstein analiz birimi olarak toplum / devlet uygulamasını sorgulamaktadır. Wallerstein, analiz biriminin devlet ya da ulus ya da halk olmadığını ifade eder ve sonra çözümleme sonucunda pekçok değişikliği kabul ettiğimizi söyler. En spesifik olarak devletlerin simgesel karakteristikleri ile ilgiden ilişkisel karakteristikleri ile ilgiye döneriz.

Devletlerin tarihleri ve bu nedenle gelenekleri vardır. Devletler, sınırları içinde içsel faktörler bulunan ve dışında da harici faktörler olan, mantıksal olarak bağımsız varlıklardır. Dünya Sisteminde sınıfları (statü gruplarını) bir devlet içinde gruplar olarak görmek yerine dünya ekonomisi içinde gruplar olarak görürüz. (So, 1953:195)

Toplumsal yaşamı oluşturan varlıklar hem tarihsel hem de sistemiktir. Toplumsal faaliyetler sistemiktir, bir başka deyişle, birbirleriyle analiz edilebilir bir ilişki içinde olan ve süreklilik gösteren yapılara sahiptirler. Bu faaliyetler tarihseldir, doğal süreleri, yani başlangıç ve sonları vardır. Wallerstein'ın böyle düşünmesinin nedeni, tarihsel olan vurgulandığı zaman sistemik olanın ihmal edilmesi, sistemik olan vurgulandığı anda tarihsel olanın yadsınmasıdır.

2. 19. YÜZYIL SOSYAL BİLİM DÜŞÜNCELERİNE KARŞI DÜNYA-SİSTEMİ

Wallerstein Dünya – Sistemleri analizinin hepimiz için ahlaki ve geniş anlamda 19 uncu yüzyılın başlangıcındaki ve ortasındaki sosyal bilimsel araştırma biçimlerine politik bir protesto olarak doğduğunu, mevcut araştırma biçimlerine, toplumsal gerçeklik hakkında sistematik bilginin imkanları ile ilişkili, iddialar temelinde bir meydan okuma olduğunu söyler. (Wallerstein, 2000:129). Wallerstein'a göre, "Dünya- sistemi analizi bir teori değil ancak göz ardı edilmiş olaylara ve aldatıcı bilgilere karşı bir protestodur." Dünya-sistemleri analizi bu yüzden entellektüel değişime ve 19 uncu yüzyıl sosyal bilimlerini düşünmemeye çağrıdır. Wallerstein' a göre, bu, aynı zamanda bir siyasi görev de olan bir entellektüel görevdir çünkü dünya sistemi analizinin gerçeğin araştırılması, iyinin araştırılması ve bunun eşsiz bir araştırma olduğunu iddia eder.

"Max Weber'in kullandığı terimle büyük ölçüde rasyonel olan dünyaya biraz daha ilerlersek , ne entellektüel ne de siyasi mücadeleleri göz ardı edebiliriz. Ne de bunları birbirinden ayırabiliriz. Yalnızca bunların her ikisi ile aynı anda hiç kolay olmayacak bir biçimde mücadele edebiliriz ve yapabildiğimiz kadarıyla ileri doğru itebiliriz." (Wallerstein, 2000, xx)

Sosyal bilimler farklı konuların, antropoloji, ekonomi, politika ve sosyoloji gibi ana gruplaşmalarından doğan disiplinlerden oluşmaktadır. Ancak bugün mevcut olan, sosyal bilimler arasında, sosyal bilim ile tarih arasında ve bilim ile siyaset arasında varolan üç temel ayrım çok eskiye uzanmamaktadır. Ekonomi, sosyoloji, antropoloji, siyaset bilimi, tarih ve hatta politika gibi alanların bugün sahip olduğu dar anlamda kullanımı 19uncu yüzyılda ortaya çıkmıştır. (Wallerstein,1974:vii) Bu, farklılıklara dayalı gruplaşmalar 19uncu yüzyıl düşünme biçimine göre devlet ve pazarın, politika ve ekonominin birbirinden ayrı ve kendine özgü kuralları olduğu düşüncesine dayanmaktadır.

Bu ayrılma 1815'ten 1913'e kadar geçen sürede İngiliz hegemonyasının dünya-ekonomisindeki egemenliğine karşılık gelir. Bu dönemde İngiliz üreticileri için en karlı durum piyasa üstündeki her türlü siyasi sınırlamanın ortadan kalkması idi ve buna bağlı olarak İngiltere serbest ticaretin başlıca savunucusu oldu. Adam Smith'in piyasayı yönetim ve toplumdan ayırmak gerektiğine ilişkin doktrinleri İngiltere dışında da kabul gören öncül varsayımlar haline geldi. Bu ortamda sosyal bilimler doğdu ve birbirinden ayrıldı, nomotetik ile idiografik arasındaki ayrım söylemin merkezi oldu. Pozitivizm entellektüel dünyaya hakim oldu. (Wallerstein, 1974:viii)

"İngiliz hegemonik " dünya-görüşüne karşı ortaya çıkan ideolojilere rağmen bu görüş 1960'lara kadar sosyal bilim dünyasındaki hakimiyetini sürdürdü. 1960'larda ABD İngiltere'nin 1873'teki konumuna geldiğinde (hegemonyasının tepe noktası son bulduğunda) 19. yüzyıl dünya-görüşüne akademi dünyası içinden ve dışından yaygın biçimde itirazlar bulunmaktaydı. (Wallerstein, 1979:viii)

1945'den sonra bu karmaşık ve çeşitli ayrımların gereksiz olduğu vurgulanmış ve disiplinler arası araştırma eğilimi ortaya çıkmıştır. Sosyal bilim, siyaset ve tarihin tek bir ilgi alanı olarak algılanması bugün bilim dünyasında pek de yaygın bir tavır değildir. Dünya-Sistemleri bakış açısı tek disipline dayalıdır ve yukarıdaki dört varsayımsal disiplin arasındaki sınırları, insan davranışının ekonomik, politik ve toplumsal ya da toplumsal-kültürel olarak ayrı ayrı mantıkları olmadığı görüşünden hareketle reddeder. (Wallerstein, 2000:133). Ona göre aslında nomotetik ve idiyografik bilme biçimleri yoktur.

"....akla yatkın tek epistemoloji bir tarihsel sistem kavramının bataklıklı zemininde yatmaktadır." "Sürekli olarak değişirken, kendilerini yeniden üreten ve sonuç olarak hiçbir zaman kendilerini yeniden üretmeyen yapılar hakkında bilgi sahibiyizdir".
(Wallerstein,1997: 377)

Siyasetle içsel olarak bağlantılı tek bir sosyal bilimden bahsediliyorsa metodolojisi de farklı olmalıdır. Wallerstein bu yeni anlayışın düsturunun "soyutlamaların amacı özgün olanı anlamaktır" der. Gerçek dünyayı yorumlamaya çalışırken tüm gerçekliğin yalnızca bir kısmını yakalayan sayısız soyutlamayı birbirine ekleyerek zaman ve uzamda gerçekleşmiş olanın anlaşılabilir bir portresini elde edebiliriz. Bu yaklaşımın diğer dünya-görüşlerinden en önemli farkı, gerçeğin artık -aslında ne idiyse öyle - **wie es eigentlich gewesen ist** - teorik olarak gerçekleşmesi mümkün olan bir amaç olarak tanımlanıyor olmasıdır. Gerçek artık matematiksel ve dağınık bir dizi kuram da değildir. Bu yeni yaklaşım da "gerçek""in sosyal dünyanın geçmişte ve bugün olduğu gibi gelecekte de olacağı durumun bizim zamanımız için anlamlı bir yorumu olmaktadır. (Wallerstein, 1974:xi-xii)

19. yüzyıl dünya-görüşünde tarih genel eğilimlerden ayırt edilen özele ait olanın yeniden yapılandırılmasıydı, sosyal bilimler ise tarihçilerin veya empirik çalışma yapanların sağladığı, özele ait olanın (particularistic) bir araya getirilerek evrensel yasaların keşfedilmesi çabasıydı. Tarih tek olanı (uniqueness) tespit etmekle, sosyal bilim soyut önermeler kurmakla ilgileniyordu ve bu önermeler ne kadar soyutsa o kadar iyiydi. Sosyal bilimler ile tarih ilişkisinde, sosyal bilimler tarihe tikel bir olaylar dizisini anlamak için gerekli araştırma sonuçları ve makul biçimde ispatlanan genellemeler sağlar, tarih ise sosyal bilimciye geniş ve derin veri kümeleri sağlar, sosyal bilimci bunlardan yasa benzeri genellemeler meydana getirir. Dünya sistemleri analizi tarih ötesi genellemeler ile tikelci anlatılar arasındaki orta yolun deneysel değerini önerir. (Wallerstein, 1999:340)

Geleneksel sosyal bilim araştırmalarında insanlar içinde yaşadıkları temel sosyal çerçeveleri oluşturan toplum denen varlıklar içinde örgütlenirler. 19 uncu yüzyıl sosyal bilim anlayışına göre devlet kavramı toplumun tersidir. Devlet resmi kurumlar ile imgelenirken, toplumlar resmi kurallar olmaksızın, devletlerden

daha uzun dayanan daha derin bir şeyi temsil eden davranış biçimlerini ve gelenekleri ifade ederdi. Geleneksel sosyal bilim araştırmasında çoğunlukla devletler içinde yaşadığımız düşüncesinden hareket edilir. Wallerstein zamanla, toplumun ve devletin sınırlarının birbirinin aynı olduğunu ve egemen sosyal hayatın yönetildiği temel varlıklar olduğunu düşünmeye alıştığımızı belirtir. (So, 1995:170)

Wallerstein 19. yüzyılda nomotetik, idiyografik araştırma biçimleri arasındaki yöntem kavgasına karşın bir uzlaşma öngörmekte ve bütün karmaşık olguların bir yapıları olduğunu, bütün karmaşık yapıların tarihinin de o kadar önemli olduğunu düşünmektedir.

3. MODERN DÜNYA SİSTEMİ ANALİZİ

Wallerstein'a göre, sınırları, yapısı, üye grupları, meşruiyeti ve birlikteliği olan, bağlı bir yapı oluşturan ve farklı kurallara göre faaliyet gösteren bağımsız bölümlerin bir tarihsel toplumsal sistemi olan dünya sistemi, emeğin tek bölüşümüne ve çok kültürlü, tek ve birleşmiş bir sisteme sahip bir birim olarak tarif edilebilir. Wallerstein dünya-sistemleri analizini tarihsel sosyoloji içinde yapar ve modern gelişme içinde ilerleme kaydeder.

Buna göre, Wallerstein'ın dünya sistemi bakışı kapitalizmin tekil bir toplumsal sistem olarak içinde büyüdüğü toplumsal sistemi belirlemek ve bu sistemi bir bütün olarak incelemektir. Bu tekil toplumsal sistem kapitalist dünya ekonomisidir. Ulus devletlerin gevşek bir araya gelişi değil, kıtaları ve siyasal toplulukları kapsayıcı ekonomik bir varlık ve toplumsal sistemdir. Wallerstein'a göre, kapitalist dünya ekonomisinin bir tekil toplumsal sistem olduğunu kabul etmek, mekanizmaların öteki dünya ekonomileri ile karşılaştırma yapılarak bulunamayacağını ve bir olayın doğasını ancak onun tarihini bilerek saptamak gerektiğini kabul etmek anlamına gelir. (Charles Ragin ve Daniel Chirot, Immanuel Wallerstein'ın Dünya Sistemi, Tarih olarak Siyaset ve Sosyoloji , Ed: Theda Skocpol, Tarihsel Sosyoloji, 9. Bölüm, 1999).

Dünya Sistemi teorisinin spesifik söylemi yapı sistemi ve dinamikler sistemi olarak ikiye ayrılabilir. Yapı sistemi sistemin karakteristiğini, tamamlayıcı parçalarını ve bu parçalar arasındaki ilişkileri tanımlar. Dinamikler sistemi, yapı ve yapı içindeki değişim süreçleri ile ilgilidir. (Shannon, 1996:23)

Wallerstein'ın bakış açısı siyasaldır. "Toplumsal değişim"i açıklamak için, seçilmesi gereken uygun 'analiz birimi'ni belirlediği kavramsal arayışa kendi toplumundaki politik çatışmaların toplumsal temeline ilişkin sorduğu sorularla başlar. Toplumsal değişimin hedefi siyasal, ekonomik ve kültürel eşitliktir. Bu eşitlik ancak Afrikalı toplumların modernleşmesi ile güçlenir. Toplumsal ve siyasal arenada sınıfların tek önemli birim olup olmadığına ilişkin soru eski Marx-Weber tartışmasına dayanmaktadır. İkinci soru bir toplumda değerler arasında ne ölçüde fikir birliği sağlanabileceğine ilişkindir. Bu aşamada Wallerstein gözlemsel ilgisini kendi toplumundan Afrika'ya kaydırır ve 'dekolonizasyon' döneminde yaptığı gözlemler ona 'analiz birimi'nin bulunması hususunda önemli katkılar sağlar. Koloniyal (sömürgeci) sisteme siyasal-hukuksal bağlarla bağlı bir kabileyi bir birim olarak ele almanın mümkün olmaması onu yönetici gücün hukuken tanımladığı şekilde analiz birimi olarak koloniyal bölgeyi (colonial territory) belirlemeye yönlendirir. Koloniyal sistemin dağılışıyla birlikte ortaya çıkan 'yeni devletler' Wallerstein'ı biçimsel bağımsızlığın kazanıldığı dönemle, ulusal bütünlüğün sağlanması arasında geçen süreci incelemeye yönlendirir. Afrika ve Asya'da gözlemlenen bu süreç, başka dönemlerde Latin Amerika'da, Birleşik Devletler'de, doğu Avrupa'da da ortaya çıkmıştır ve bu da Wallerstein'ı sürecin başlangıcını belirlemek üzere ilk ortaya çıktığını düşündüğü erken modern Avrupa'ya yönlendirir.

Wallerstein modernleşme süreci olarak tanımladığı bu sürecin başlangıç ve bitiş noktalarını belirleme ihtiyacı duyar. Bu tür bir arayış gizli bir **'gelişme aşamaları'** (stages of development) fikrini taşımaktadır ve iki önemli sorunu beraberinde getirmektedir: Aşamaları belirlemek için geçerli bir kriterin belirlenmesi ve tarihsel zaman içinde farklı birimlerin kıyaslanabilirliği. Devrimden ne kastedildiği, ilerlemenin tek yönlü mü olduğu ve buna benzer bir dizi soru bulunur. İkinci sorunun çözümü ise, herhangi bir dönemi dünya bağlamında düşünmekle mümkündür. Böylece 17.yüzyıl Fransa'sı 20.yüzyıl Hindistan'ıyla bir takım ortak özellikler taşımasına rağmen dünya bağlamı çerçevesinde farklı düşünülmek zorundadır.

Burada Wolfram Eberhard'ın **"dünya zamanı"** (world time) kavramsal bir açıklık getirmekle birlikte bazı ölçümsel zorlukları da beraberinde taşır. (Wallerstein,1974:6-7). Bir başka sorun da toplumların sahip olduğu gelişim aşamalarının - ki bunu Wallerstein **"doğal tarih"** (natural history) olarak da tanımlamaktadır - dünya-sisteminin de evrelere sahip olduğu düşünülürse ortaya çıkaracağı zorluklardır: **"evrim içinde evrim"** aşamasında Wallerstein özerk devlet veya ulusal toplumu analiz birimi olarak alma fikrinden vazgeçmekte ve toplumsal değişimden bahsedilebilecek tek toplumsal sistemin **'dünya-sistemi'** olduğunu söylemektedir. Bunun oldukça basitleştirici olduğu kadar karmaşıklaştırıcı sonuçları da olur. (Wallerstein, 1974:6-7). Modern çağda bu analiz biriminin, dünya-sisteminin, yalnızca bir tane örneği vardır ve tek olanla ilgili karşılaştırma yapmak ve yasalar bulmak mümkün değildir. Yapılabilecek tek şey bu 'tek'in tarihinin yazılması ise de Wallerstein'ın ilgilendiği bu değildir. Wallerstein, sadece tek bir evrende evreni yöneten yasaları ortaya çıkarmaya çalışan astronomi ile benzeşim (analogy) kurmaktadır. (Wallerstein, 1974:7). Bu bilim dalında iki şekilde çıkarım yapılmaktadır: sistemin içindeki daha küçük parçalar için geçerli olan kanunların – fizik kanunları- bütün sistem için de geçerli olması ve y zamanında belli bir konumda olanın x zamanında da başka belli bir konumda olması gerekir diyen **a posteriori** çıkarım. Ancak Wallerstein tıpkı sistemin tüm olarak (system as a whole) işleyişiyle ilgilenen kozmolojinin astronomiyi eleştirdiği gibi kendi dünya-sistemi analizinde bütünün parçaların toplamından fazla olduğu kadar az da olabileceğini göz önünde tutan ama yine de bütüne yönelen bir perspektif belirlemektedir. Wallerstein evrensel geçerlilik ararken, dünyanın çevre halklarının taleplerine uygun bir dünya tarihi versiyonunu meşrulaştırma amacını güçlendirir. Bu benzeşimle Wallerstein, küresel eşitsizliği kapitalist dünya ekonomisinin tarihsel analizi yoluyla açıklama girişimini doğrulamaktadır. Ulus devletler, bölgeler, kentler gibi tek tek birimleri karşılaştırırken Wallerstein dünya sisteminin genel özelliklerini göstermektedir. Dolayısıyle tekil toplumsal sistemi bir bütünlük içinde analiz etmenin gereği yerine gelir. Daha küçük birimler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar yalnızca bir bütün olarak incelendiğinde ilginç olurlar ve dünya sisteminin doğasını açıklayabilirler. (Charles Ragin-Daniel Chirot, Immanuel Wallerstein'ın Dünya Sistemi, Tarih olarak Siyaset ve Sosyoloji , Ed: Theda Skocpol, Tarihsel Sosyoloji, 1999,9. Bölüm, s. 287).

Wallerstein, dünya-sistemini belirli bir soyutlama düzeyinde, sistemin bütün olarak yapılarının evrimini anlatabilmek için sistemin işleyişinde bir mekanizmanın varlığına kanıt olabilecek, önemli kurumsal değişimlerde rol oynamış olayları seçer. Bu tür bir proje için bir hayli gözlemsel veri gerekmektedir ve bunların en azından bir kısmı tartışmalı olmalıdır. Modern tarihin konularında gerekli cinsten veriler bulunabilir. Sorun, tarihe ilişkin verilerin ölçüme (quantification) pek uygun olmamaları ve bu yüzden de belirsiz ve güvenilmez olarak görülmeleridir. Wallerstein'a göre, verilerin ölçülebilir duruma getirilebilir olup olmaması, konuların seçimini belirlediği bir yöntemin bilimsel sürecin tersine çevrilmesidir. Ona göre bilimsel süreçte kavramsallaştırma, araçları belirlemelidir ve bu yüzden dünya-sistemi analizinde ölçümsel verilerin sınırlı olması analizi engellememiştir.

Araştırma sürecine ilişkin son sorun nesnellik ve bağlılık sorunuydu ve koşullarımızı doğru tanımladığımız sürece hem nesnel hem de bağlı olunabilinirdi. Nesnellik bu çerçevede dürüstlük anlamına geliyordu ve toplumsal araştırmaya ayrılan yatırımın farklı gruplardan gelen insanlar tarafından dengeli bir görünüm arz edecek şekilde dağıtılmasına bağlıydı. Sonuç itibariyle, dünya-sistemleri üzerine yapılan çalışmaların iki sorunu vardı. Birincisi karşılaştırma yapmakta çekilen güçlük, ikincisi ise bu çalışmaların sonuçlarının siyasi arenaya doğrudan etkisi yüzünden bu alanda yapılanlar üzerinde sıkı bir sosyal denetim kurulmasıdır.

Dünya sisteminin en temel söylemi, tek tek toplumların ya da ulusların sınırları ötesine uzanan tanımlanabilir toplumsal sistemin mevcut olduğudur. (Shannon, 1996:23). Yerel ve /ya da ulusal davranışın ne kadarının dünya sistemi düzeyindeki yapısal devrim olarak belirlendiği, diğer bir deyişle dünya sisteminin sınırlarının bir toplumun sınırları ya da ulus devletin sınırlarına karşılık geldiği konusundan çok, dünya sistemleri bakış açısına göre, ulus devletin her hangi bir zaman içinde gelişen, göreli olarak özerk bir toplumu temsil etmediği düşünülür.

Dünya sistemi bakış açısına göre, 20. yüzyıl'da yalnız bir dünya sistemi vardır. Dünya sistemi araştırmacıları sosyalist devrimlerin kusursuz etkilerini farketseler bile sosyalist devletlerin hala kapitalist dünya ekonomisi sınırları içinde faaliyet gösterdiklerini tartışırlar. Böylece sosyalist devletlerin ekonomi,

politika ve kültür üzerine politikaları belirli bir ölçüye kadar kapitalist dünya ekonomisinin dinamikleri tarafından zorlanmıştır.

Daha sonraki bölümlerde de anlatılacağı gibi, tarihsel sistem biçimlerinden **"Mini sistemler"** uzayda küçük, zamanda da altı kuşak gibi nisbeten kısa olurlar. Kültürel ve yönetim yapıları bakımından homojendirler. Tarım öncesi çağda pekçok mini sistem olmuştur. Karşılıklı mübadeleye dayanırlar. **"Dünya İmparatorlukları"** geniş bir kültürel model çeşitliliği içeren geniş siyasi yapılardır. Dünya imparatorlukları M.Ö. 8000 ile M.S. 1500 arasındaki dönemdeki tarihsel sisteme hakim tarihsel sistemdir. Dünya imparatorlukları bu dönemin en güçlü sistemi olarak diğerlerini yıkmıştır. Mahalli olarak kendi kendine yönetilen doğrudan üreticilerden alınan ve merkeze gönderilen verginin az sayıda ve kritik önemi olan resmi yetkililere yeniden dağıtılması esasına dayanır. Üçüncü sistem **"dünya ekonomileri "** dir. Dünya ekonomileri çeşitli siyasi yapılar tarafından parçalara ayrılmış olan bütünleşmiş üretim yapılarının geniş, eşitsiz zincirleridir. Mantık olarak, birikmiş artık değer pazar ağlarında çeşitli türlerde geçici tekeller oluşturabilenlerin lehine eşitsiz biçimde dağıtılır. Bu kapitalist mantıktır. (Wallerstein, 2000:140) Dünya ekonomileri dünya imparatorlukları tarafından soğuruldukları ve dünya imparatorluklarına dönüştükleri için ve bütünlüklerinin parçalanması yüzünden tek tek uzun süre yaşayamayan zayıf bir biçimdi. Ancak M.S. 1500'lerde dünya ekonomileri oluşmuştur.

Analiz birimini **"dünya-sistemi"** kabul eden dünya - sistemi teorisyenleri dünyayı, yalnızca bünyelerindeki olaylar üzerine yoğunlaşarak analiz edilebilen bağımsız toplumlar dizisi olarak görmek yerine, tek tek toplumların toplumsal yapısının daha büyük bir sistem tarafından yaratılan yapı içinde anlaşılması gerektiğini söylerler. Bu sistem onaltıncı yüzyıldan beri dünyanın büyük bir kısmını belirleyen nisbeten istikrarlı ekonomik ve siyasi ilişkiler dizisidir. Sistem başlangıçta onaltıncı yüzyılda Avrupa ve Güney Amerika ile sınırlı idi. O zamandan beri dünyanın bütün alanlarını ya da tamamına yakın kısmını içine almak üzere yayıldı. (Shannon,1996:23)

Dünya sisteminin ekonomik örgütlenmesi dünya halklarının çok kültürlü sistemlerini tek ve entegre ekonomik sistem içinde birleştiren emeğin dünya

çapında bölüşümünden oluşur. Dünya sistemi teorisyenleri tek bir emek bölüşümü olduğunu söyleyerek, dünya ekonomisini yalnızca bir diğeri ile ticaret yapan izole ve bağımsız ulusal ekonomilerden oluşmuş olarak gören daha geleneksel yaklaşımı reddederler. Wallerstein bu tek ve entegre dünya ekonomisini şöyle tarif eder:

" dünya ekonomisi kavramı bir ekonominin varlığını kabul eder.... eğer...yalnızca eğer bir tür karmaşık biçimde kurumsallaşan ya da yaratılan bir piyasa ile birbirleri ile ilişkili olan, devam eden, geniş ve bir entegre üretim süreçleri dizisi ile emeğin nisbeten tam bir toplumsal bölüşümü vardır. " (Shannon,1996:24)

Wallerstein aynı zamanda "emeğin nisbeten tam bir toplumsal bölüşümü" ile neyi kastettiğini anlatmak ister. Böyle bir bölüşüm önemli ölçüde birbirine bağımlı olan bir ekonomik ağın bulunduğu yerde mevcuttur. (Wallerstein,1979:14). Sistemdeki malların değişimi değişik ticaret partnerleri için temel sayılan şeylerden oluştuğu zaman böyle karşılıklı bağımlılık mevcuttur. Bir diğer deyişle, ticaret ortakları alış verişe devam etmeden refahlarının temeli olarak düşündükleri ekonomik faaliyetleri sürdüremezler. Gerçek bir dünya ekonomisinin her bir parçasındaki ekonomik faaliyetler diğer parçalardaki faaliyetlere dayanırlar ve onları mümkün kılarlar. (Wallerstein,1979 :14)

Böylece, dünya sistemi kültürel alanlar, devletler ya da toplumlar dizisi içeren, ancak tek bir emeğin bölüşümüne dayanan ve tek bir ekonomi oluşturan bir ekonomik sistem olduğuna göre, bu sistemde her bir parça ya da alan, ihtiyacı olan şeyi almak için diğerlerine ticaretini yaptığı bir malın üretiminde uzmanlaşma gibi bir rol üstlenir. Bu nedenle dünya ekonomisi bir küresel ekonomik alış veriş ağı kompleksi ile birbirine bağlıdır.

Emeğin entegre olmuş, karşılıklı olarak bağımlı bölüşümü ile coğrafi olarak geniş alana yayılmış ekonomilerin modern çağda da benzerleri vardır. Bu gibi ekonomiler Roma ve Çin gibi antik imparatorluklardan ortaya çıkarlar. Wallerstein bu imparatorlukları siyasi sınırları içinde dünya sistemleri olarak karakterize eder. (İmparatorluklar arasında ticaret mevcuttur ancak sınırlı yapısı Wallerstein'ın entegre emeğin bölüşümü tanımına uymaz). İmparatorluklar arasında değerli lüks malların ticaretinin, ticaret ortakları için

temel nitelikli ticaret olacak kadar yeterli nitelikte olmadığını görmüştür. Wallerstein'e göre, bu ekonomik sistemler dünya ekonomileri değildir, modern dünya sisteminden çok farklı ekonomik ve siyasi organizasyonu olan ayrı dünya imparatorluklarıdır. Bütün dünya sistemi teorisyenleri Wallerstein'ın bu ayrımını kabul etmezler. Onlara göre dünya sistemleri 1500'den önce de mevcuttur. Örneğin on üçüncü yüzyılda büyük imparatorluklar ile Avrupa kent devletleri arasındaki ticaret sistemini dünya sisteminin bir şekli olarak tarif ederler. Buna karşın, genellikle hepsi modern çağdaki dünya sisteminin politik ekonomisinin özel yapısı ile tarihi seleflerinden ayrıldığını kabul ederler. Bu devletler arası sistem içinde organize olmuş kapitalist dünya ekonomisidir. (Shannon,1996:25)

B. MODERN DÜNYA SİSTEMİ

Modern dünya sistemi bir dünya ekonomisi örneğidir. Wallerstein'e göre 15. yüzyılın sonu, 16.yüzyılın başında Avrupa dünya-ekonomisi olarak Avrupa'da doğdu. İçine almadığı dünya köşesi kalmamak üzere genişleyerek mevcut durumu oluşturdu. Bunun arkasındaki itici güç, alabildiğine genişleme ve ekleme süreci, sermayenin sonsuz birikimi ya da bir diğer deyişle "kapitalizm"di. Merkezi dinamiğini oluşturan bu özelliği nedeni ile modern dünya sistemi bir kapitalist sistemdir.

16. yüzyıl Avrupa'sında modern dünya-ekonomisinin ortaya çıkması ile piyasa ticareti gelişmiş ve ekonomiye hakim olmuştur. Avrupa'da hakim olan kapitalizm ve dünya-ekonomisi aynı paranın iki yüzüdür. Biri diğerine sebep olmaz, çünkü ikisi aynı şeydir. (Wallerstein,1979:6). Dünya sistemi olarak kapitalist dünya sistemini ayrıntılı olarak incelemeden önce kapitalizmin ideolojisini burada kısaca özetlemekte yarar görüyorum.

1. KAPİTALİST DÜNYA EKONOMİSİ

Kapitalizm sözcüğü 20.yüzyılda bulunmuş olan bir sözcüktür ve bir üretim biçimi olarak kapitalizmin ne olduğu sorusuna cevap vermek kolay değildir. Çok birleşeni olan bir olgudur. "Kapitalizm" artık yaratmanın en üste çıkarılmasının **per se** (kendi ile ödüllendirildiği) tek üretim tarzıdır. (Balibar-Wallerstein,1993:147). Bir tarihsel sistem olarak kapitalizm sonsuz sermaye birikimi olarak tarif edilebilir. Samir Amin kapitalist üretim tarzını irdelerken, kapitalizmde bütün toplumsal ürünün metalaştığını, metanın sistemin anahtarı olduğunu, işgücünün bir meta olduğunu (akışkan meta), metaya indirgenmiş işgücünün sistemin ikinci anahtarı olduğunu, hatta "insan unsuru" terimi kullanılarak unsurlaştırıldığını bunun da meta yabancılaşmasını ifade ettiğini, sermayenin toplumsal bir ilişki olarak kendileri de metalaşmış olan sermaye mallarında cisimleştiğini ileri sürer. (Amin,1997:83).

Yalnızca kapitalizmde sistemin gereği tüm üreticilerin birincil olarak ürettikleri değişim değeri için ödüllendirilmeleri söz konusudur. Bu ödüllendirmeyi dikkate almayanlar cezalandırılır. Ödüller ve cezalar "pazar" adı verilen, ekonomik mücadelenin arenası olan ve siyasal, ekonomik, toplumsal kurumlar tarafından şekillendirilen bir yapı aracılığı ile verilir.

Adam Smith'e göre kapitalizm pek çok olası tarihsel ya da toplumsal sistemden biri değildir, doğaldır. Çünkü iş bölümü insanın doğasında vardır. Sombart tam tersini savunur, kapitalizmin doğal olmadığını yalnızca kapitalist ruhun (capitalist spirit) ortaya çıkması ile kapitalizmin ortaya çıktığını söyler. Marx'a göre ise ekonomik davranış " üretim ilişkileri "nin bir fonksiyonudur ve bu ilişkiler tarihsel olarak evrilir. Bu anlamda Marx için önemli olan kapitalist üretim tarzının maddi temelini açıklamaktır. (Wallerstein,1979:138-140)

Wallerstein'ın dünya-sistemleri bakış açısının stratejisi, kapitalizmi tekil bir toplumsal sistem olarak, bütün olan dünya sisteminin bir özelliği olarak görmektir. Toplumun kurumlarının küresel sistemin ihtiyaçlarını karşılamak için organize olduklarını vurgulanır. Toplumun bu özel yapısının ve iç kurumsal düzenlemelerinin, toplumun durumu ve dünya sistemi ile ilişkileri dikkate

alınmadan tam anlaşılması imkansızdır. (Shannon,1996:26). Bu anlayış dünya sistemi teorisinde "**bütünselci anlayış** " (holistic assumption) olarak anılır.

Wallerstein, kapitalizmi, siyasal birimlerin yalnızca piyasa ekonomisinin sınırları dahilinde kalmadığı bir dünya sistemi içinde yer alan, piyasada kar elde etmek üzere satış için üretim ve bu kara bireysel ya da kollektif mülkiyet temelinde el koyma sistemi olarak tanımlar (Wallerstein, 1979 : 66).

Tarihsel toplumsal sistem olan kapitalizmin özünde sermaye ve sermayenin özel bir yolla kullanılması vardır. Amaç sermayenin biriktirilerek ve yatırımda kullanılarak büyütülmesidir. Tarihsel sistem içinde sermayenin daha da büyütülmesi amacıyla yatırılması başkaları ile ilişkileri gerektirir. (Wallerstein,1996:12). Emek temin edilerek mal üretimi sağlanır ve üretilen şey piyasada bulunan alıcıya, artık değer (kar) elde etmek üzere, maliyetinden daha yüksek fiyatla satılır. Daha önce piyasa dışı yollarla üretim, dağıtım ve yatırım süreçlerinde tarihsel sistemin metalaştırma getirdiği görülür. Amaç artık değeri en üste çıkarmaktır. (Wallerstein, 1996:13). Ticari süreç uzun bir meta zinciri içinde gerçekleşir ve iki ara üretici arasında, alıcı ve satıcının bu faaliyeti sırasında bir fiyat mücadelesi vardır. Bir başka deyişle, üretim araçlarının sahipleri (bireyler, özel kuruluşlar ya da devlet organizasyonları) piyasada sattıklarından daha fazla sermaye biriktirme aracı olarak maksimum fiyat ve kar elde etmeyi amaçlarlar. Alıcının ya da satıcının kendi fiyatlarını artırmak için yaptıkları bu mücadele eşitsiz değişim ile sonuçlanır. Wallerstein bu eşitsiz alış verişin tarihsel kapitalist dünya sisteminde gizlendiğini öne sürer
(Wallerstein, 1996:27).

Kapitalizmin tarihsel bir toplumsal sistem olmasının özelliği olarak; Artığı en üste çıkarmak yeterli olmamakta, daha çok artık üreterek daha fazla sermaye biriktirmek için sürekli yayılmak gerekmektedir. (Balibar- Wallerstein, 1993:147)

Dünya ekonomisi düzeyinde sistemin kapitalist olması için Wallerstein'a göre, karı maksimize etmek ve yeterlilik ile rekabet edebilir üstünlüğü araştırmak, devamlı sermaye birikimi ve üretim araçlarının sahiplerinin emeği

sömürmesi koşulları yerine gelmelidir. Wallerstein kapitalizmde aradığı bu niteliklerle kapitalist dünya-sisteminin işleyişinin üç temel özelliğini açıklar:

Kapitalist dünya-ekonomisi karın maksimize edilmesinin amaçlandığı tek bir piyasa içinde işler. Uzun dönemde üretim etkinliği, uzmanlaşmanın derecesi, ödeme şekilleri ve teknolojinin yararlılığı bu piyasada belirlenir.

Dünya-sisteminde değişik güçte değişik devlet yapıları mevcuttur. Bu devlet yapıları kapitalist piyasanın serbest işleyişini çarpıtmayı ve içindeki bir veya birkaç grubun başarı şansını arttırmayı amaçlamaktadır.

Kapitalist dünya-ekonomisinde emek fazlasına el koyma süreci üç katmanlı bir sömürü sürecidir. Bir diğer ifadeyle, alt tabakayı sömüren ama üst tabaka tarafından sömürülen bir orta tabaka bulunmaktadır ki bu tabakanın varlığının sistem üzerinde istikrar sağlayıcı bir rolü vardır. Buna göre üst tabakadakiler ayrıcalıklarını korumak için her zaman bu üç tabakayı korumaya çalışırlar; öte yandan alt tabakadakiler üç tabakayı ikiye indirerek bu ayrıcalıkları yıkmak istemektedirler. Üçüncü tabakanın varlığına ilişkin siyasi ve ideolojik yapılar anlamında süren bu kavga sınıf savaşımının özünü oluşturmaktadır. (Wallerstein,1979:223). Bu üç tabakalı sistem kapitalist dünya-ekonomisinin tüm kurumlarında bulunur. Bunlar, sistemdeki bölgelerin rolü itibariyle çekirdek-çevre-yarıçevre; gelir ve statü dağılımının çekirdek ülkelerdeki üç katmanlı yapısı; siyasi ittifakın sol-merkez-sağ olmak üzere üçlü yapısı, vs. Bu ekonomik ilişkinin modern çağda da benzerleri bulunmaktadır. Ancak modern dünya sistemini öncellerinden ayıran özelliği, sömürünün oluş biçimi ve bundan kimin yararlandığıdır. Dünya imparatorluklarında artı değerin birikimi, vergiler, haraç, kamu cezalı kölelik gibi siyasi zor kullanılarak ve devlet düzenlemesi, ruhsat verme, kent zanaatkarları ve tacirler gibi diğerlerinin vergilendirilmesi ve kırsal köylünün oluşturduğu servete direkt el koyma yoluyla olur. Servet, genellikle babadan oğula geçen aristokrasi gibi siyasi merkezde devlet aygıtını kontrol edenlerce biriktirilir. Bu siyasi elit siyasi hiyerarşide yükselerek ve arazi ve köylüler üzerinde daha fazla kontrolü ele geçirmek için devlet gücünü artırarak servetini artırmak ister.

Kapitalist dünya ekonomisinde, ekonomik güç üretim araçlarının sahiplerinin ellerindedir. Devletin rolü üretim araçlarının sahipleri ile işçiler arasında toplumsal ilişkileri desteklemektir. Devlet bunu ekonomide mülkiyet haklarını koruyarak ve ekonomiye katılanların alışveriş koşullarını güçlendirerek yapar. Devlet aynı zamanda verimli girişimlerin faaliyetlerine uygun koşulları yaratır. Sermaye birikimi için emeğin sömürülmesinden doğan artı değeri kullananlar başarılıdır, bu, üretim araçlarının sahiplerinin diğerleri ile rekabet edebilirliğini artırır. (Shannon, 1996:25).

Wallerstein kapitalistler arasında sıcak rekabetin her zaman kapitalizmin ayırt edici özelliği olduğunu, sistemin bu özelliği gereği, sınırsız sermaye birikimi yarışına giren herkesin kendi kendisini yok etme rizikosunu da göze aldığını, rekabet yanında, rekabeti gönüllü olarak sınırlayan tekelci uygulamalara yer verilmesinin tarihsel kapitalist sistemin ikiz gerçekliği olduğunu, ancak bu şartlar altında üretim süreçlerini birbirine bağlayan kalıpların istikrarlı olamayacağını ileri sürer. Bunun da sistemde birbirini izleyen büyüme-durgunluk döngüleri ile sonuçlandığı empirik olarak gözlemlenmiştir.(Wallerstein, 1996: 30)

Dünya sistemi teorisyenleri kapitalizmi ekonomik faaliyetleri organize etmek üzere bir küresel sistem olarak düşünürler. Wallerstein ve diğer küreselciler ekonomik, siyasal ve toplumsal süreçlerin gelişimini anlamak için kapitalizmin gelişimine bakmak gerektiğini belirtirler: Kapitalizm sistem çapında ya da küresel bir olgudur. Kapitalizmi incelemek için bireysel olarak devletlere ve ulusal ekonomilere yönelmek yerine, siyasal ve coğrafi sınırları aşan bütünselleşmiş ve tarihsel olarak genişleyen sistemi ele almak daha doğrudur. Tek tek ülkelerin kaderleri kapitalizmin entegre bir sistem olduğu perspektifi ile hareket ederek daha iyi anlaşılabilir.

Wallerstein toplumsal sistem kavramı içinde özel kurumların devamlı olarak yeniden yaratıldığını öne sürmektedir. Bu devamlı değişimin sağlanması yalnızca özel şirketler ya da endüstriler gibi, normal olarak dar anlamda ekonomik kurumlar için değil, sıklıkla, sürekli olduğu düşünülen kurumlar için de, hatta aile birimi, etnik gruplar ve devletler gibi ezeli kurumlar için de aynı şekilde geçerlidir. Wallerstein'a göre, bunların hiçbiri zamansız değildir, hiçbiri

aynı kalmaz. Aksi düşünülürse, bu sosyal kurumların özelliklerinin tarihi anlamda özel olduğunu anlamamak olan tarih dışılık olur. Wallerstein'a göre, bütün sosyal kurumlar dinamik dünya sistemi içinde devamlı olarak uyum sağlar ve değişirler. Ayrıca, bunlar yalnızca önemli ölçüde değişen sistemin unsurları değildir. Sistem kendisini tarihsel olarak sınırlamıştır, bir başlangıcı, bir ortası ve bir de sonu bulunmaktadır.

Dünya sistemi teorisyenleri, serbestçe müdahaleye izin veren piyasalarda "bırakınız yapsınlar " devletini kabul etmek yerine, devletin piyasada güç ilişkilerini empoze etme ve sermaye birikimi sürecine yardım etme rolünü vurgularlar. (Shannon, 1996:26). Örneğin dünya sistemleri teorisyenlerince emeğin devlet destekli olarak zorlanması özellikle çevrede eleştirel olarak algılanır, devletler her yerde sıklıkla yerli endüstriler için sübvansiyonlar ve koruma tarifeleri yaparlar. Diğer yandan, işçilerin kapitalist sömürülmesi, serbest işgücü piyasaları ve ücretli emek koşulları altında olmak zorunda değildir. Çevrede basit üretim teknolojisi ve düşük sermaye yatırımı koşulları altında yoğun emek kullanımına ulaşma çabası kölelik ve serflik gibi zorunlu emek sistemlerine götürür. Ayrıca, çekirdek ülkelerde kapitalistler tarafından işçilerin sömürülmesi, nicel olarak artı değerin en büyük kaynağıdır ancak dünya sistemi için tek gerekli şey değildir. Dünya sistemi görüşüne göre, artı değerin çekirdeğin kapitalistleri tarafından çevrenin işçilerinden alınması, bir küresel kapitalist sistemi muhafaza etmek için gereklidir.
(Shannon, 1996:26).

2. WALLERSTEIN'IN KAPİTALİST DÜNYA EKONOMİSİ ÇÖZÜMLEMESİNDE KULLANDIĞI TEMEL KAVRAMLAR

Wallerstein, kapitalizmden sosyalizme geçiş dönemini anlamaya çalışanlar için entelektüel bir gündem önermek ve bu yolla bu geçişe katkıda bulunmak için, sosyal bilimin 19.yüzyıl'daki temsilcilerinin temel kaygısı olan kapitalist dünya-ekonomisini anlamaya yönelmemiz gerektiğini ifade ederek beş temel araştırma alanı olması gerektiğini söyler : a)Sistem olarak kapitalist dünya-ekonomisinin iç işleyişini anlamak gerekir. Çekirdek, çevre ve yarıçevrenin sistemde bulundukları

konumların kurumsal yolları ve birimlerin nasıl bu konumları değiştirebileceği ve değiştirdiği; çekirdeğe fazlanın transfer edilme mekanizmaları; çeşitli sınıfların ortaya çıkışı, güçlenmesi ve dağılması; sınıf savaşımının kendini ifade ediş yolları; her tür 'statü gruplarının' (etno-ulusal, ırksal, cinsiyet ve yaş grupları) ortaya çıkışı ve kayboluşu; genişleme ve daralma arasındaki döngüsel ritmler ve sistemin istikrarını zayıflatan (dengesini bozan) uzun dönemli evrimsel süreçler (secular evolutionary processes); b) İşgücünün proleterleşmesi ve toprağın ticarileştirilmesi; devletin piyasayı etkilemedeki rolü ve içindeki bazı gruplara yardımı; sistem karşıtı devrimci hareketlerin yükselişi. (Wallerstein,1979:135). c) Kapitalist dünya-ekonomisinin ne zaman ve nerede ortaya çıktığı, bu dönüşümün feodal Avrupa'da gerçekleşmesinin nedenleri, neden daha önce gerçekleşmediği, daha önceki dönüşüm girişimlerinin başarısız olma nedenleri, (Wallerstein,1979:135). d) Kapitalist dünya-ekonomisinin kendi dışındaki kapitalist-olmayan toplumsal sistemlerle ilişkileri(16.-18.yüzyıl) ve kapitalist sistemin bu sistemleri içine almasını sağlayan süreçler, e) Bu konular araştırılırken alternatif üretim tarzlarının da karşılaştırmalı bir perspektifle araştırılması, hangi üretim tarzının hangi tarihsel yapılarla özdeşleştiğine bakılması ve buna uygun karşılaştırma yapılması gerekmektedir. (Wallerstein,1979:136) f) Sosyalizme geçiş dönemiyle ne şekilde ilişkiliyiz? Bunu anlamak için dünya-sistemini değiştirmeye çalışan rejimler olarak görülen çeşitli sosyalist deneyimlere ve devrimci hareketlerin birbirleriyle ilişkisine bakılmalıdır (Wallerstein, 1979:136)

Wallerstein toplumsal değişim analizinde, kapitalist dünya ekonomisinin tam anlamıyla bir küresel sistem olmadan önce, yüz yıllar itibariyle kapitalist olmayan yapılarla ilişkilerini, büyük ölçüde yeniden yorumlama ve yeniden kavramsallaştırma yöntemi ile incelerken modern toplumsal değişime uygulanan, bütünlükler (totalities), emeğin dağılımı (division of labour), uluslararası sistem (international system), döngüsel ritmler (cyclical rhythms), yüzyıllık eğilimler (secular trends), ters dönüşler, krizler ve geçişler, antinomiler ya da karşıtlıklar (antinomies or contradictions) gibi temel kavramlar ile çözümlemede anlamamızı kolaylaştıracak ulus devletler, toplumsal sınıflar ve statü grupları, sistem karşıtı hareketler, ekonomik kalkınma, ikili ekonomi ve modernleşme gibi ana konulara aşağıda yer verilmektedir.

a.Bütünlükler

Wallerstein, toplumsal değişimi analiz ederken, tarihsel sistem içinde incelenmesi gereken toplumsal sistemin aşamalarından (stage) bahsedebilmek için bu toplumsal sistemin, bir temel analiz birimi yani toplumsal değişimin temel belirleyicilerinin içinde yer aldığı bir bütünlük (totality) olması gerektiğini, aşamaların da bu bütünlüğün geçirdiği aşamalar olması gerektiğini söyler. Toplumsal sistemin başlıca tanımlayıcı özelliği, sistemdeki sektör ve bölgelerin ekonomik değiş tokuş yoluyla birbirine bağımlı halde olmasını sağlayacak bir işbölümüdür. Böylesi bir ekonomik mübadele herhangi bir ortak siyasi yapı ve hatta kültür olmadan da varolabilir.
(Wallerstein, 1979 :5)

Wallerstein Karl Polanyi'den de esinlenerek, tarihsel olarak varolagelmiş sistemleri iki bütünlük ya da üretim biçimi olarak düşünür: mini sistemler ve dünya-sistemleri. 19. ve 20. yüzyıllarda ise yalnızca bir dünya-sistemi vardır. O da kapitalist dünya-ekonomisidir.

(1)Mini Sistemler

Mini sistemler tam bir iş bölümü ve tek bir kültürel çerçeveye sahip olan yapılardır. Bu sistemler yalnız basit tarım veya avcılık, toplayıcılık toplumlarında bulunur. Dünyada şu anda bu tür sistemler yoktur. Geçmişte de sanıldığından az olmuştur. Bu tür bir sistem bir imparatorluğa koruma ücreti olarak haraç ödemeye başladığında içe kapalı iş bölümü sona erer ve daha büyük bir sistemin parçası olur. (Wallerstein, 1979: 5)

(2) Dünya sistemleri :

Dünya-sistemi tam bir iş bölümü ve tek kültürel yapılı mini sistemlerden farklı olarak, birden çok kültürel sistemi içeren birimdir. İki tür dünya-sistemi vardır. Biri tek bir siyasi yapıya sahip olan dünya-imparatorlukları, diğeri farklı siyasi yapıları içeren dünya-ekonomileridir. (Wallerstein, 1979:5)

i.Dünya İmparatorlukları:

İmparatorluk 5000 yıldır dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşamış olan siyasal bir varlıktır. Dünya ekonomileri kapitalizmin doğuşuna kadar istikrarsız, dağılma ya da bir grup tarafından ele geçirilme eğiliminde olup dünya imparatorluklarına dönüşürlerdi. Daha önce var olan dünya-ekonomilerinin hepsi - Çin, Pers, Roma ve Mısır gibi - modern öncesi dönemin imparatorluklarına dönüşmüş ve dönemin büyük uygarlıkları olmuşlardır. Çok siyasal merkezli antik Yunan'ın tek siyasal merkezli Roma İmparatorluğuna dönüşmesi en bilinen örnektir. (Wallerstein, 1979:5),(Goldfrank, 2000).

Dünya imparatorluklarında tek bir siyasal merkez vardır. Siyasal merkezileşme bir imparatorluğun hem gücü hem de güçsüzlüğüdür. Dünya-imparatorlukları ekonomik olarak yeniden dağıtım (redistributive) özelliğine sahiptir. Bir yandan çevreden merkeze haraç ve vergileme yoluyla ekonomik aktarımı sağlar. Öte yandan siyasal yapının gerektirdiği bürokrasi, karın büyük kısmını sömürü ve baskıdan kaynaklanan isyanların bastırılması için yapılacak askeri harcamalarla ortadan kaldırır. Dünya imparatorluklarının temel tarzı, her ikisi de zamansal ve uzamsal olan, döngüsel genişleme ya da daralma olmuştur. Örneğin, haraca el koymanın bürokratik maliyetleri el konan fazla miktarını aşıncaya kadar genişlemedir. Sonuç itibariyle siyasal imparatorluklar ekonomik egemenliğin ilkel bir aracıdır. Siyasal üstyapının hantallığından kurtularak çevreden merkeze, alt tabakadan üst tabakaya, çoğunluktan azınlığa fazlanın (surplus) aktarımını sağlayabilecek teknolojiyi icat etmek modern dünyanın başarısı olmuştur.

Öte yandan 19.yüzyılda imparatorluk olarak adlandırılan yapıları dünya-imparatorlukları ile karıştırmamak gerekir. Büyük Britanya ve Fransa dünya-imparatorlukları değil, dünya-ekonomisi içinde yer alan, sömürgelere sahip ulus-devletlerdir. (Wallerstein, 1979:5-6)

ii.Dünya - Ekonomileri :

Artık değerin aktarımını sağlayan buluş dünya-ekonomisidir. Dünya ekonomileri dünya imparatorluklarının tersine, ortak tek bir siyasal merkez yerine çoklu siyasal birimlerden oluşur ve piyasa aracılığı ile bütünleşir. Bu tarihsel toplumsal sistemde iki ya da daha fazla, birbirinden ayrı ekonomik ve kültürel bölge, gıda, yakıt ve koruma gibi ihtiyaçlar konusunda birbirinden bağımsızdır. İki ya da daha fazla siyasal otorite, daimi olabilecek tek bir siyasal merkez oluşturmaksızın, egemenlik için rekabet etmektedir.

Dünya ekonomisi gelişmiş kentlerle, gelişen sanayileşmesi ile, teknolojik olarak ileri tarımı ile, nitelikli ve nisbeten iyi ücretli emek gücü ile ve yüksek yatırımı ile çekirdeği oluşturmuştur. Ancak çekirdek artık değeri almak için çevreye ihtiyaç duymuştur. Çevre, şehirleri güç kaybederken bazı kilit temel ürünleri üretmiş, emek üretim maliyetini aşağı çekmeye zorlanmıştır. Teknoloji durgunluk yaşamış, işgücü niteliksizleşmiş ve sermaye birikim yerine çekirdeğe kaymıştır. Başlangıçta çekirdek ile çevre arasındaki fark azdı ancak Batı Avrupa bu farkları sömürerek pahalı sanayi malları karşılığında ucuz temel mal satın alarak aradaki açığı büyüttü. Eşitsiz gelişme yeni bir gelişme değildir ya da yalnızca kapitalist ekonominin özelliği değildir, kapitalizmin temel parçalarından biridir. (Chirot- Hall, 1982).

Dünya-ekonomisi bir imparatorluk kadar geniş bir alana sahip olmasına ve bazı ortak özellikler taşımasına rağmen bir imparatorluk değildir. Modern dünya-sisteminin ayırt edici unsuru olan bu sistem dünyanın 1500'lere kadar bilmediği bir sistemdi. İmparatorluklardan, kent-devletlerden ve ulus-devletlerden farklı olarak, siyasal değil ekonomik varlıktır ve sınırları dahilinde (sınırlarını belirlemek zor olsa da) imparatorlukları, kent-devletleri ve ortaya çıkmakta olan ulus-devletleri barındırmaktadır. Tüm dünyayı kapladığı için değil, hukuki olarak tanımlanmış siyasi bir birimden daha geniş olduğu için bir "dünya" sistemidir. Bir "dünya-ekonomisi"dir, zira sistemin öğeleri arasındaki bağ, kültürel ve siyasal ilişkilerle güçlendiriliyor olmasına karşın temel olarak ekonomiktir.

Dünya-ekonomileri modern öncesi tarihte ya dağılmış ya da bir grup tarafından işgal edilmiş ve dünya-imparatorluğuna dönüşmüş kırılgan yapılardır.

Dünya imparatorlukları bölgelerinde artık değerin çok fazlasını bürokrasileri için alıkoyarak ekonomik dinamizmi öldürmüşlerdir. 1500'lerde dünya ekonomisinin yeni bir türü, kapitalist dünya ekonomisi başlamıştır. Kapitalist dünya ekonomisinde tekel haklarını korumak için siyasal enerji kullanılır. Devletin ekonomik girişimciliği diğer ekonomik işlemlerde belirli ticaret kurallarını temin eden araçlardan daha azdır. Bu şekilde piyasanın faaliyeti artan verimliliğe teşvik ve sonuçta modern ekonomik gelişmenin tamamlayıcısını oluşturmaktır. (Chirot- Hall, 1982).

Modern dünya-ekonomisinin farkı modern kapitalizmin tekniklerinin ve modern bilimin teknolojisinin bu dünya-ekonomisinin birleşmiş bir siyasi yapı olmadan genişlemesine ve gelişmesine olanak tanımış olmasıdır. Kapitalizm artık değer tahsisatına alternatif ve daha karlı bir kaynak sağlamıştır. Kapitalist dünya-ekonomisinde siyasi enerji tekel haklarını korumaya yönelmiş, devlet merkezi ekonomik yapı olmaktan çıkarak bazı ticaret hadlerini belirlemekle ilgilenmeye başlamıştır. Bu şekilde, piyasanın işleyişi verimliliği arttırarak modern ekonomik gelişmeye olanak tanımıştır.

Özetlersek; bir dünya imparatorluğu ile dünya ekonomisi arasındaki en önemli fark kaynak dağılımına ilişkin karar alma biçimidir. Kabaca " **kim, ne alır ?**" (Who gets what ?). Bir dünya imparatorluğunda merkezi siyasal sistem gücünü kaynakların çevre alanlardan merkezi (çekirdek) alana yeniden dağıtımı için kullanır. Örneğin Roma İmparatorluğunda bu, vilayetlerden İmparatorluğun merkezine dönen haraç ödemesi şeklini almıştır. Buna karşın, bir dünya ekonomisinde tek bir siyasal otorite merkezi olmayıp, rekabet eden pekçok güç merkezi bulunduğu için kaynaklar bir merkezi güç tarafından alınan karar ile dağıtılmaz, piyasa aracılığı ile dağıtılır. Wallerstein'a göre, kaynak dağıtımının mekanizması farklı olduğu halde sistemin her iki şeklinin de net etkisi aynıdır ve bu çevreden merkeze kaynakların transferidir.

Diğer dünya ekonomileri başarısız olurken kapitalizmin başarısının nedenleri karmaşıktır, ancak iki nedenden söz edilebilir. (Chirot- Hall, 1982). Uzak piyasaları elde tutmak için yeni nakliyat teknolojisi ve iyi ticaret koşullarını desteklemek için güç sağlayan Batılı askeri teknoloji. (Chirot-Hall,1982). Kendi ekonomik bölgeleri içinde birleşmiş imparatorlukları koruma maliyetlerinden kurtulmuş olarak

kapitalistler güçlü bir biçimde büyürler. İngiliz ve Hollanda kapitalistleri yeni ortaya çıkan dünya ekonomisini dünya imparatorluğuna dönüştürme amacı taşıyan Habsburg-Katolik girişimlerini geriye çevirmişler ve bundan sonra kapitalizm dünya çapında yayılma sürecine girmiştir. (Wallerstein, 1974)

Sosyalist Dünya-Yönetimi :

Wallerstein, mini sistemler, dünya imparatorlukları ve dünya ekonomilerinden sonra dördüncü tip bütünlüğe yer verir: Sosyalist dünya –yönetimi. Bu bütünlük ya da üretim biçiminde, dünya imparatorluğundan farklı olarak, üretime, el koymaya ve dünya artı değerinin yeniden dağıtılmasına kollektif olarak ve demokratik olarak bürokrat kesim tarafından değil, dünya üreticilerince, değerin kullanımı ve toplumsal eşitlik etiği doğrultusunda karar verilir. Wallerstein'a göre dünya sosyalizme geçiş içinde bulunmaktadır. (Goldfrank, 2000)

b.Emeğin Dağılımı :

Wallerstein'a göre, modern dünyanın dinamizminin ayırt edici özelliği emeğin tek bölüşümü çerçevesinde devam eden uluslararası rekabettir. Wallerstein kapitalist sistemin ana unsuru olan emeğin bölüşümü ile, dünya ekonomisinin bir bütün olarak üretim güçleri ve ilişkilerini kastetmektedir. Emeğin bölüşümü çekirdek-çevre, meta zincirleri, yarı çevre, eşitsiz değişim ve sermaye birikimi başlıkları altında incelenecektir.

(1) Dünya Ekonomisinin Uzamsal Boyutu : Çekirdek, Çevre, Yarı Çevre

Modern dünya sisteminin zaman ve uzam içinde tanımlanabilen özellikleri vardır. Wallerstein'ın Dünya-Sistemleri teorisine eklediği "yarı çevre" kavramı da dahil olmak üzere, emek bölüşümünde üç üretim sürecini oluşturan çekirdek, çevre ve yarı çevre, birlikte dünya ekonomisinin uzamsal boyutunu oluştururlar. Dünya sistemi teorisyenleri çekirdek, çevre ve yarı çevre olarak gruplanan coğrafi alanlardan ve devletlerden söz ederken, bunları birbirinden ayrılmış bir biçimde tarif ederek dünya sisteminin oldukça durağan bir tanımını yaparlar.

Uzamsal boyut dünya ekonomisi içinde farklı bölgelerce oynanan, farklılık gösteren ekonomik rolleri kapsar. Her bir bölge özellikle belirli devletlerin ya da siyasi yönetim sistemlerinin kontrolü altındaki coğrafi alanlarda ağırlıklı olma eğilimi taşır. Dünya sistemi teorisyenlerine göre, dünya sisteminin üç ekonomik bölgesi servetin çevreden çekirdeğe aktığı bir sömürü ilişkisi içinde birbirine bağlıdır. Bu ilişkide bölgelerin karşılaştırmalı durumları çok daha derinleşir. Yoksul daha yoksullaşırken zengin daha zenginleşir.

i.Çekirdek :

Dünya sisteminde ekonomik ve siyasi olarak baskın devletler, tarımsal üretimin en etkili, ekonomik faaliyetlerin karmaşık olduğu ve sermaye birikimi düzeyinin en fazla olduğu devletlerin oluşturduğu çekirdekte yer alır. Dünya sistemi tarihinin büyük bölümünde çekirdek bölgesi Batı Avrupa' da bulunan sınırlı sayıda bir dizi devletten oluşur. 20. yüzyılda, önce ABD sonra da (1970' lerde) Japonya çekirdeğe katılmışlardır. (Shannon, 1992:27). Dünya emek bölüşümünde çekirdek devletler en gelişmiş teknolojilerin ve en ileri derecede mekanize üretim metodlarının (sermaye yoğun üretim) kullanımını gerektiren en ileri malların üretiminde uzmanlaşırlar. Bu en azından yakın zamana kadar gelişmiş sanayi mallarının üretiminde uzmanlaşmış çekirdek devletler demektir. Muhtelif dünya sistemi teorisyenleri çekirdek ekonomik faaliyetleri tanımlamada çeşitli anahtar özellikleri vurgularlar. Wallerstein çekirdek faaliyetlerinin ileri derecede sermaye yoğun (verim sağlayan büyük yatırım gerektirir) üretim temelinin sonucu olarak yüksek getiri (kar) elde edilen faaliyetlerden oluştuğunu düşünür. (Shannon,1992:28). Giovanni Arrighi ve Jessica Drange, getiri oranının çekirdekte yüksek olduğunu ileri sürerler ancak bunu, ekonomik faaliyetleri, fiyatları ve karları azaltacak olan rekabetten koruma yeteneği ile ilgili olarak sermaye yoğunluğuna bağlamazlar. (Shannon, 1992:28).

ii.Çevre :

Dünya Sisteminde diğer uçta çevre devletleri ve sömürgeler vardır. Çevrede ekonomik faaliyetler nisbeten teknolojik olarak daha az gelişmiş ve çekirdektekilerden daha fazla "emek yoğun" durlar. Arrighi ve Drangel bu faaliyetlerin aynı zamanda yoğun küresel rekabet, düşük fiyat ve kar konusu olduğunu söylerler (Shannon, 1992: s.28). Modern çağın çoğunluğu ihracat için üretim, hammadde ve tarımsal mala yoğunlaşmıştır. Yakın geçmişte teknolojik olarak gelişmiş sınai üretim çevre üretiminin giderek artan bir şekilde önemli bir parçası olmuştu. Dünya sistemi tarihi boyunca çoğunlukla, Güney Amerika, Orta Amerika, Afrika ve Asya çevrede olmuşlardır.

Dünya sistemi teorisyenleri çekirdek ve çevre faaliyetlerinin ayrı kategoriler (dikotomik değişken) ya da derece sorunları (devamlı değişken) olup olmadığı konusunda görüş farklılığı içindedirler. Wallerstein bu terimleri ayrı kategoriler olarak kullanma eğilimi içindedir. (Shannon,1992:28). Aksine Chase-Dunn çekirdek/çevre boyutunu, emek yoğunluğa karşı sermaye yoğunluklarının ortalama düzeyleri bakımından değişen ekonomik faaliyet grupları arasında devamlı değişken olduğunu ileri sürer. Sonuç olarak çekirdek ve çevre bölgelerinin doğru sınırlarını tanımlamanın mümkün ya da önemli olduğunu kabul etmez. Ancak, çekirdek ve çevre terimleri karmaşık, çok boyutlu faaliyetler silsilesi konusunda belirgin olmayan yaklaşımlar getirir.

Christopher Chase-Dunn'ın görüşüne göre, çevreden, çekirdekte üretildiğinden daha fazla artık üretimin alınması çok da doğru değildir. Çekirdekte biriken artı değerin çoğu çekirdek işçileri tarafından, nisbeten daha verimli teknoloji kullanılarak üretilir. Buna karşın, çevreden alınan artı üretim çekirdekte nispeten barışçıl ve genişlemiş yeni üretim süreci sürdürülmesini sağlayarak önemli rol oynamıştır. Bu, çekirdek ülkelerde çekirdeğin kapitalistleri arasında anlaşmazlık ve rekabet düzeyini indirerek, devletlerarası sistemi bozmadan, çekirdek ülkeler arasında güç ilişkilerinde çözüm amaçlı düzenlemelere izin verilerek ve çekirdekte sermaye ve emek arasında nispeten uyum geliştirilerek gerçekleşir. (Shannon, 1992:28)

Artı değerin bu etkilere sahip olmasının nedeni, öncelikle, çekirdek kapitalistlerince çevrede elde edilen fazla servetin, artı değer kazanırken, çekirdek piyasalarının kontrolünde rekabet etmelerini gerektirmeyen, ucuz hammadde ya da sanayi malları gibi ilave araçları vermesidir. Çekirdek devletler arasında arazi ve ekonomik üstünlük elde etme konusunda rekabet çevredeki alanların kontrolünü ele geçirme girişiminde çekirdekten kısmen farklılık gösterir. Çekirdek devletlerin başarısı rakiplerinin yok olmasını gerektirmez, çevresel alanlar için rekabet, çekirdekte kapitalist sınıf ile devlet yöneticileri ittifakının yaratılmasında başlıca rol oynar. Çevre çekirdek devletlerin yayılmacılığı için bir başka çıkış yolu sağlar. Lenin'in savunduğu gibi, çevreden elde edilen ilave artı değer çekirdek kapitalistlerine çekirdekte kar marjını çok fazla düşürmeden işçilerin taleplerinin bazılarını yerine getirme aracı sağlar. Bu en azından milliyetçi ideolojilerin geliştirilmesine zemin sağlayarak çekirdekte sınıf çatışmasını azaltır ve devlete tam desteği artırır. Ayrıca, çekirdekten artan artı değerin üretimi, (emek sömürüsünün hacmini artırarak) sınıf çatışmasına sebep olabildiği dünya ekonomisinde ekonomik durgunluk dönemlerini sona erdirmeye yardım ederken kritik rol oynamıştır ve devletin oluşumunda ilave kaynaklar sağlamıştır. (Shannon,1992:36)

Çevrenin çekirdek tarafından sömürülmesi, modern çağda çevrenin gelişmesini şekillendiren temel faktör olmuştur. Sonuç olarak, çevre başarılı bir ekonomik organizasyon için gerekli olan sermaye birikimini yapamamıştır. Çevrenin çoğunluğunun hızlı, kendi kendine sürdürülebilir ekonomik büyümeye ulaşma başarısızlığı çekirdek tarafından sömürülmesine bağlanabilir. Yatırım için ihtiyaç duyulan sermaye çekirdek kapitalistlerine akmıştır ve çevrede yapılmış olan yatırım çekirdeğin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik girişimcilere gitmiştir. (Shannon, 1992:32). Aynı zamanda içerde düşük tazminat düzeyinde yoğun emek sömürü sistemini koruma talepleri çevresel sınıf ilişkilerini, siyasal çatışmayı ve diğer kurumsal düzenlemelerin çoğunun genel özelliklerinin yapısını şekillendirmiştir.

iii. Yarı Çevre :

Wallerstein, Lenin tarafından formüle edilen ve Bağımlılık teorisyenleri tarafından geliştirilen çekirdek - çevre ayrımına karşıt bir üslupla dünya ekonomisi tarifine üçüncü ekonomik bölgeyi eklemiştir : Bir ara, " yarı çevre ". Bu grupta toplumlar ekonomik güç anlamında çekirdek ve çevre arasındadır. Wallerstein'a göre, yarı çevresel bölge dünya sistemi içinde çekirdeğin belirli özelliklerini ve çevrenin diğer karakteristiklerini gösteren bir ara rol üstlenmiştir. Örneğin, yarı çevre çekirdeğin ekonomik çıkarlarınca sarılmış olmasına rağmen nisbeten aktif doğal sanayi temeline sahip olmuştur. Yarı çevre en azından teknoloji ve sermaye yoğunluğu düzeylerinde bir " ara " bölge olan, farklı türde ekonomik faaliyetlerin yapıldığı alanlardır. Bugünün yarı çevre ülkelerine örnek olarak Brezilya ve Arjantin sayılabilir. 17. ve 18. yüzyıllarda İspanya'da olduğu gibi bazıları çevrede olmuş, diğerleri modern İspanya gibi çekirdeğe yükselmişlerdir. İspanya 16. yüzyıldan 19.yüzyılın başlarına kadar çekirdek için Latin Amerika'yı kontrol ederken, İsveç, daha sonra Prusya 17. ve 18. yüzyıllarda Polonya'yı kontrol etmiştir. Brezilya çağdaş Latin Amerika'da aynı rolü oynamaktadır ve İran 1980'lerde Orta Doğu'da bu role soyunmuştur.

Yarı çevre ülkeler çevrenin kızgın ve devrimci faaliyetlerini yansıtırlar, çekirdekteki ekonomilerde organize işgücü ücretlerin hızlı yükselmesine sebep olduğu zaman kapitalist yatırımda daha iyi durumda çalışırlar. Wallerstein'a göre yarı çevresiz dünya sistemi olamaz. Kapitalist dünya-ekonomisinin bir yarıçevre sektörüne ihtiyaç duymasının iki nedeni vardır: Birincisi siyasi nedendir, sistemin iki kutuplu bir sistemde ortaya çıkabilecek protest güçlere karşı bir orta sınıf yaratarak kendini korumak istemesidir. 'Orta sınıflar'ın üst sınıflardan daha kötü konumda olduklarından çok, alt sınıflardan daha iyi konumda oldukları düşünülür. İkinci neden siyasi-ekonomik nedendir. Kapitalist dünya-sisteminin çok devletli yapısı kar amacı güden satıcılara iki çeşit yarar sağlamaktadır. Bunlar: çok devletli bu yapıda dünya-sisteminde genel iradeyi yasallaştırmanın ve kapitalist dünya-sisteminin önüne geçmenin mümkün olmaması ve bu devlet yapıları sayesinde kapitalist satıcıların piyasa işleyişine sık sık ihtiyaç duydukları yapay sınırlandırmaları getirebilmeleridir. (Wallerstein, 1979:69-70).

Yarı çevrenin çekirdek veya çevre devletlerden belirleyici farkları :

Yarı çevre çekirdek ile çevre arasında varolan 'eşitsiz değişim'de (yüksek-ücretli ürünlerle düşük-ücretli ürünlerin değişimi) ortada bir yerde kaldığı için, ihraç ettiği ürünler, ücret seviyeleri ve kar oranları açısından orta seviyeyi temsil eder. Bu da yarı çevrenin belirleyici özelliğini ortaya koyar.

Bu karışık yapısı nedeniyle yarı çevre dünya sistemi içinde önemli ekonomik ve siyasal rol oynar. Özellikle, çekirdekte ücretlerin yukarı doğru artış baskılarına karşı duran işgücü kaynağı temin eder ve çekirdekte artık kar etmeyen endüstriler için yeni mekan oluşturur. Yarı çevre aynı zamanda dünya sisteminin siyasal yapısının istikrarlı olmasında hayati rol oynar.

Dünya ekonomisi içinde yarı çevre bir ara konum olarak çekirdek ve çevre arasında kritik bir yer işgal eder. Yarı çevre devletleri bölgesel ticaret ve finans merkezleri olarak işlev görürler. Bunun gibi, çekirdeğe aktarmak üzere artığın toplanmasının ve çevrede çekirdek yatırımının idare merkezleridir.

Yarı çevre aynı zamanda uluslararası değişimde ikili role sahiptir. Çekirdek düşük ücretli, çevre benzeri üretimle meşgul olan yarı çevresel ekonomilerin bu bölümünü sömürebilir. Aynı şekilde, bunların çekirdek benzeri ekonomik faaliyetleri bir ölçüde yarı çevre ülkelere çevreyi sömürücü mübadeleye girmelerine meydan verir. Örneğin, Brezilya çekirdeğe kahve ve düşük ücretli sanayi malları, çevreye askeri ekipman ihraç eder.

Herhangi bir çekirdek veya çevre ülkede ticaret dengesi sağlandığı sürece dış ticaret ne kadar çok ise o ülke o kadar iyi durumdadır. Öte yandan, yarıçevrenin en iyisi dengede de olsa ticaretini en az düzeye indirmektedir. Çünkü bir yarıçevre için toplam kar marjını arttırmanın en önemli yollarından biri iç üretim için olan iç talebinin olabildiğince çok kısmını karşılamaktır. Bu özelliğine bağlı olarak yarıçevre bir devlet için, siyasi bir mekanizma olarak piyasayı kontrol etmesi çekirdek veya çevre bir devlet için olandan çok daha fazla çıkarınadır. (Wallerstein,1979:72). Yarıçevre devletlerin çevreden yarıçevre statüsüne geçiş ve yarıçevre konumundaki bir devletin güçlenerek çekirdek için aday haline gelmesi biçiminde statülerinin

değiştiği durumlarda özellikle iktisadi kararların 'siyasileştiği" görünmektedir. (Wallerstein,1979:72)

Yarı çevrenin çekirdek benzeri faaliyetlere girme girişimi ile çekirdek benzeri faaliyetlerinin yapısı diğer belirleyici özelliğini oluşturur. Çekirdekte ekonomik faaliyetlerin gerileyen sektörlerine yoğunlaşırlar, bunlar yüksek ücretlerin neden olduğu düşen kar marjı ile karşı karşıya gelen sektörlerdir ve üreticiler arasında karşılaştırmalı üretim maliyetlerini eşitlemedir. Hiçbir üretici piyasada artan pay ve yüksek kar marjı kazanacak fiyatta satış yapamaz. Her biri benzer ücret dışı üretim maliyetine sahiptir ve ücret oranlarını artırma (en azından muhafaza etme) baskısı altındadır. (Çelik ve otomobil endüstrileri bu duruma çağdaş örnektir). Çekirdek kapitalistlerinin bakış açısı ile bu durumdan çıkmanın tek yolu yatırımlarını kar oranının yüksek olduğu yeni faaliyetlere çevirmektir. (Örneğimizde çelik ya da otomobil endüstrileri elektronik endüstrisine satın alarak girme girişiminde bulunabilirler.) Böyle bir durumda yarı çevre nisbeten daha düşük ücretler nedeniyle gerileyen çekirdek faaliyetine kazançlı olarak girebilir. Bu çekirdek üreticileri ücret maliyeti avantajı ile alternatif üreticiler için açılım sağlayan faaliyetin dışına çıkarlar. (Şu anda çelik Brezilya gibi yarı çevre ülkeleri tarafından artan bir şekilde üretilmektedir.) Çekirdek kapitalistlerinin yeni ve daha yüksek faaliyetlere devamlı yönelişleri dünya ekonomisinde düşük ücretli istihdamla eski faaliyetlerde kazançlı üretim yapanlara yapısal konum yaratır. Bu dünya ekonomisinde yarı çevre niçe' sidir. (Shannon, 1992:32) Bu aynı zamanda çevre ülkelere yarı çevreye doğru, yarı çevre ülkelere de çekirdeğe doğru hareket sağlar. Yarı çevre devletler yeni çekirdek benzeri faaliyetlerde iç piyasaları korumak için çekirdekten ithalatı kısıtlarlar. Sonuçta yarı çevre ülkeler korumacı ticaret engelleri koyma eğilimi taşırlar. (Shannon, 1992:32).

Yarı proletar devletler çevredekilerden bir ölçüde daha güçlüdür. Ekonominin modernleşmiş olan sektöründen kaynakları vardır ve bu sektör devlet tarafından sübvanse edilerek müdahale etmesini ve çekirdek ile rekabette koruma sağlanmasını ister. Daha geleneksel ihracat sektörünün kapitalistleri arasında siyasi anlaşmazlık (büyük toprak sahipleri) ve daha modern sektörün (sanayici) kapitalistleri, büyüyen kent çalışan ve orta

sınıfının artan siyasi talepleri ve köylü üreticilerin zayıflayan sektörü yüksek siyasi istikrar yaratırlar. Sonuç olarak yarı çevre, sağ (aşırı sağcılar) ve sol (devrimci sosyalistler) siyasal toplumsal hareketlerin oluşumu için verimli bir zemin olmuştur. Gerçekte yarı çevre, çekirdeğin statüsünü yükseltme amacı taşıyan askeri rejimler (emperyal Japonya) ve dünya-sistemi karşıtı toplumsal devrimler (Sovyetler Birliği) üretmiştir. Çekirdek müdahalesine direnecek kaynakları daha büyük olduğu için, bu toplumsal siyasal hareketler sonucunda uç devletlerin yarı çevrede hayatta kalmaları çevredekinden daha fazla muhtemeldir. (Shannon, 1992:43)

Çekirdek ve çevre ilişkilerinde yarı çevre devletler dünya sisteminin siyasal kutuplaşmasını önleme fonksiyonu görürler. Çünkü daha fazla servet ve daha fazla uluslararası güç kullanırlar, bölgelerinde çevresel alanların sömürülmesinden ve bunlara egemen olmaktan menfaat elde ederler. Yarı çevre devletlerin çekirdeğe karşı çevre ile ittifakları yoktur ya da çıkarlarının çevresel devletlerinkine benzerliğini görmezler. Yarı çevrenin çevre üzerindeki sömürüsü bu ülkeler arasında kızgınlık yaratır. Yarı çevrenin kapitalist sınıfları da çevre sömürüsü sisteminde finansal ve ticaret aracılığı yaparlar. Bu nedenle çekirdek ve çevre arasında mevcut ekonomik düzenlemelere ilgi duyarlar. Çekirdek devletler çoğunlukla, yarı çevresel devletlerle ittifak içinde, bölgelerinde mevcut ekonomik ve siyasi ilişkileri destekleyen bölgesel güç olarak işlev görmelerine izin verirler. Buna karşın, yarı çevresel devletlerin menfaatleri çekirdeğin menfaatleri ile aynı değildir. Yarı çevresel devletleri devamlı olarak çevre statüsüne itme tehdidinde bulunan, çekirdekten kısmen özerk olmayı sürdürme ve çevre sömürüsünü en aza indirme girişiminde bulunurlar. Aynı zamanda çekirdek statüsüne yükselme amacı taşıyabilirler. Bu arayış çekirdek kapitalistlerinin ve devletlerinin menfaatleri pahasına çekirdek benzeri faaliyetlerini ve devlet gücünü koruyacak ve genişletecek politikalar izlemeyi gerektirir. Bu nedenle yarı çevre ülkeleri zor bir denge hareketi içinde olmak zorundadırlar. Çekirdeğin büyük gücünü kabul etmeye ve sıklıkla onunla işbirliğinden menfaat elde etmeye zorlanırlar. Ama aynı anda dünya sisteminde konumlarını güçlendirecek politikalarını yürütmek için hareket serbestisi isterler. (Shannon, 1992, s.41)

Yarı çevre ülkeler arasında farklı ekonomik güce ve siyasal geçmişe sahip pek çok ülke bulunmaktadır. Bu devletler çoğunlukla baskıcı rejimlere sahip olurlar, buna karşın otoriter yönetim ile elit – egemen, sınırlı, biçimsel demokrasi arasında (Latin Amerika'daki gibi) değişebilirler. Wallerstein'ın Modern Dünya Sistemi teorisini geliştirdiği 70'li yıllarda Brezilya, Meksika, Portekiz, İspanya, Norveç, Finlanda, Cezayir, Mısır, Nijerya, Türkiye, Çin, Kanada, Avusturalya, Güney Amerika gibi ülkeler bunlardan bazılarıdır. (Wallerstein,1979:100). Bu ülkelerin ekonomik farklılıklarının yanında, sosyalist blokun yıkılmasından önceki temel bir fark; bir grubun Marksist-Lenininst partilerle yönetilen ve üretim araçlarını kamulaştırmış sosyalist devletler olması, diğer grubun 'özel' sermaye sahibi ve ulusal kapitalist sınıfı (yerli burjuvazi) olan ya da kapitalist yatırım için yasal olanak bulunan devletler olmasıydı. Bu ayrımın önemi sosyalist ve sosyalist olmayan devletlerin dünya-ekonomisindeki krize verdikleri tepkilerin farklılığında idi. (Wallerstein,1979:100) Kapitalist dünya-ekonomisinde bir gerileme (downturn) tüm yarıçevre ülkelere az ya da çok avantaj sağlamaktadır. Ancak bu ülkelerden yalnızca birkaçı bu avantajı ekonomik konumlarını reel anlamda değiştirip çekirdek statüsüne geçebilmek için kullanabilmektedirler. Bunu yapabilmek için bir yarıçevre ülke yarıçevrenin sağladığı toplam avantajın önemli bir kısmını kendine çekmelidir. Bu da şu anlama gelmektedir: Çekirdek statüsüne yükselen bir yarıçevre bunu sadece bir kısım ya da bütün çekirdek ülkelerin pahasına değil, diğer yarıçevre güçlerin pahasına gerçekleştirmektedir: Geleneksel "Dog-eat-dog working of capitalism" in devlet düzeyine uyarlanmasıdır. Bu "kalkınma" değil dünya fazlasının başarılı bir sömürüsü olarak görülmektedir. (Wallerstein, 1979:101). Sistemden kar sağlamak yerine onu bir bütün olarak değiştirmek isteyen hareketler, sosyalist hareket ve bu anlayıştaki bir yarıçevre devlet şüphesiz kalkınma amacını güdenlerden daha farklı bir strateji izlemelidir (Wallerstein,1979: 101).

Sosyalist olmayan yarıçevre ülkelerde ekonomik kriz dönemlerinde "ekonomik ulusalcılık" ta artış görülür, ancak bu ulusalcılık yerli üst sınıfların yararına olan bir tavırdır ve kapitalist dünya-ekonomisinin bütün yapısında bir değişiklik meydana getirmez. (Wallerstein,1979:108). Bu tip ülkelerde devrimci hareketlerin karşılaştığı başlıca güçlük proletarya ve yarı proletarya arasındaki ekonomik-etnik ayrımla yüzleşme ve siyasi anlamda ilgiye duyulan isteksizliktir. (Wallerstein, 1979:107)

Rus devrimi ile sosyalist toplumu kurma amacında olanların birincil ekonomik itkisi kapitalist dünya-ekonomisinden mümkün olduğunca fazla geri çekilmekti. Bu, toplumu yeniden düzenlemenin bir ön koşuluydu. Kapitalist ülkelerle ekonomik ilişkiler ancak sınırlı kapsamda ve devlet organları tarafından yürütülmeliydi. Wallerstein bu anlayışı Polanyi'nin kapitalizm öncesi imparatorluklar için kullandığı "administered trade" kavramına benzetmektedir. Ticaretin bütünü idari yöntemlerle yapılır. (Her iki tarafın ithalat ve ihracat menfaatleri belirleyici bir kuralla düzenlenir ve ticaret devletin denetim kanalları ile yapılır). Birden fazla sosyalist devletin ortaya çıkması ile sosyalist devletlerin birbirleri arasındaki ticaret ile kapitalist devletler ile sosyalist devletler arasındaki ticaret arasında bir ayrım gözetilmeye başlandı. 70'li yılların sonlarında Sovyet düşünürleri ikinci bir dünya-sistemi, kapitalist dünya-ekonomisinden ayrı sosyalist bir sistem kavramını geliştirdiler. Bu argümanın özü sosyalist devletler arasındaki ekonomik ilişkilerin kapitalist ilkelerle yönetilmemesi idi. (Wallerstein, 1979:109). Kapitalist dünya-ekonomisinde ticareti yapılan herhangi bir malın bir piyasa fiyatı bulunmaktadır. Herhangi bir sosyalist ülke bu malı dünya piyasasındaki fiyatının altında satabilir: ("sosyalist piyasa fiyatı"). Ancak bu karar ekonomik olmayan sebeplerle fazla transferi anlamına gelecek siyasi bir karardır. Bu mekanizma, yardım niyetine yapılan sübvansiyonlar vs. gibi kapitalizmin devletlerarası siyasi mekanizmasında da yer alır. Ancak her halükarda "değer yasası dikkate alınmalıdır" (Wallerstein,1979:112).

Sosyalist yarı çevre ile sosyalist olmayan yarı çevre arasındaki temel fark birincisinde yerli mülkiyet sahibi burjuvazinin olmaması ve yerli olmayan kapitalist girişimlerin dışlanmasıdır. Sosyalist ülkeler sosyalist olmayan ülkelerle uluslararası iktisadi ilişkilerini "administered trade" ekseninde sınırladıkları sürece bu devletin kapitalist dünya-ekonomisinden çekildiğini söyleyebiliriz. Ama bu devletlerin içinde veya dışında dünya-ekonomisine normal bir entegrasyonu zorlayan toplumsal güçlerin olup olmadığı sorusu sosyalist devletler için önemli bir siyasi sorunu dile getirmektedir. (Wallerstein, 1979:113)

Wallerstein, yarı çevre devletlerin önümüzdeki dönem iki önemli ulus ötesi gücün çekişme mekanı olacağını söylemektedir : Bunlardan biri kapitalist sistemin

gereklerinin yaşatılması, bir diğer deyişle dünya ölçeğinde fazlaya el konulmasının devamını sağlamak için savaşan ulusötesi şirketler, ikincisi ise kapitalist dünya-ekonomisini çökertmeyi amaçlayan sosyalist güçlerin ulusötesi birlikteliğidir. Bu güçlerin yalnızca kalkınmaya çalışarak değil, önemli ölçüde fazlanın yeniden dağıtımını zorlayarak ve ulusötesi şirketlerle yarı çevredeki tabaka arasındaki organik bağları kesmeye çalışarak bunu yapabileceğini anlatır. Dünya ekonomisinin gerileme döneminin çok uluslu şirketlerin düşük profil dönemi olacağını, bunların yarı çevre hükümetleri ile yüz yüze temas içinde olacaklarını, daha gelişmiş bir biçimde davranacaklarını, çekirdek devletlerle özellikle ABD ile ilişkilerini en aza indireceklerini tahmin etmektedir. (Wallerstein,1979:117). Wallerstein bu anlamda yarıçevrenin önümüzdeki dönemde dünya siyasi arenasındaki en kritik alanlardan biri olacağını ve 2000'lerin ilk yıllarına kadar geçen sürenin, sosyalist dünya devletine geçişin hızını belirleyici olacağını ifade eder.

(2) Meta Zincirleri :

Kapitalist Dünya Sisteminin zamansal boyutunda bir yüzyıllık eğilim süreci olan metalaştırmada herşey kullanım değerinden değişim değerine dönüşür. Kapitalizm üretim, dağıtım ve yatırım süreçlerinde yaygın bir metalaştırmaya yol açar. Tarihsel kapitalizmde emeğin ücret karşılığı ürettiğinin kapitalist tarafından pazarda kar elde edilerek satılması sürecindeki işlemler zinciri metalaştırmadır. Bu nedenle kapitalizmin tarihsel gelişmesinde daha çok sermaye elde etme kaygısı ile herşeyde daha çok metalaşma gerekir. Kapitalizm daha çok metalaştırmaya yakınlaşmaktadır. Tarihsel sistem içinde zamanla daha çok sermaye biriktirilir, daha çok süreç metalaştırılır, daha çok meta üretilir, metaın satılması için daha çok alıcı bulunması gerekir, süreç ancak bu suretle devamlı olur. Birikim böylece en üst düzeye çıkarılabilir. (Wallerstein,1992:15). Herşeyi mübadele etme ve giderek daha çok emeğin denetimsizce metalaştırılması, hane halkı bağlarının meta ilişkisine dönüşmesi, ilişkilerin para cinsinden ifadesi ve artığa el koymanın belirsiz hale gelmesi sistemde bunalıma neden olmaktadır. Sistemi tehdit edecek boyuta ulaşan metalaştırmayı doğuran sınırsız sermaye birikimi güdüsü sistem karşıtı

hareketlerin de devlet iktidarını ele geçirme amaçlarını gerçekleştirmelerine yardımcı olacak sistem bunalımına yol açar.

Samir Amin, kapitalizmin yadsıma momenti olduğunu belirterek kapitalist sistemde kullanım değerinin ve böylece kültürün yadsındığını öne sürer. (Amin, 1997:121). Meta meta olmayanı bayağılaştırır, kültür yok olur, maddi nesneler metaya indirgenir. Afrika'da kap kacak yalnızca kullanılan kap kacak değildir, daha fazla anlam ifade etmektedir, el emeği, sanat eseridir ve dinsel seremoniyal semboldür. Oysa kapitalist sistemde değişim değeri üzerine kurulu üretim tarzı ve yabancılaşma sonucu kültür yok olur. Amin'e göre, kapitalist sistemde maddi nesnelerin kullanım değerinin varoluşu bayağılık, can sıkıntısı, yok olma tehdidi altındadır. (Amin, 1997:124).

Hammaddeden mamule, köle ekimi pamuktan moda tekstiline kadar mal üretimi sürecini ifade eden meta zincirleri kapitalist dünya ekonomisinde çevrelerden çekirdeğe doğru gider. Üretim süreçlerinin yapısındaki mekan hiyerarşisi dünya ekonomisinde çekirdek ve çevre arasında reel gelir ve yaşam düzeyleri ve sermaye birikiminin yeri açısından büyük bir kutuplaşmaya yol açar. (Wallerstein, 1992:26). Tarihsel kapitalizmde bölge (yer) farklılaşmaları ve bölgelerde uzmanlaşma derecelerindeki büyük ve kemikleşmiş farklılıklar nedeniyle ve kapitalizmden önce de varolan, piyasada fiyatın artırılması için zora başvurulması çekirdek çevre arasında eşitsiz değişime neden olur.

(3) Eşitsiz Değişim :

Tüm artı değere el konulması sürecinin dünya ölçeğinde gerçekleşmesidir. Üreticinin ürettiği fazla pek çok elden geçer. Bu artı değer zinciri hemen her zaman ulusal sınırları aşar. Üretimin uluslararasılaşması sürecinden, dünya değerlerinin ulusal değerlere hakim olma eğilimi ortaya çıkar. Bu süreçte devlet bölüşüme müdahale eder ve üreticiden kapitalist sınıfa (yerli burjuvaziye) akan artı değer çekirdek ülkelerin burjuvazisine yönelir. Bu süreçte çekirdekteki ve çevredeki emeğin sömürü oranları arasında farklılaşma eğilimi de oluşmaktadır. (Amin,1997:155). Bu durumun sosyo-coğrafi sonuçları devletlere eşitsiz dağılımdır.

Wallerstein eşitsiz değişimle, emeğin çekirdek - çevre bölüşümünü sağlayan süreçleri ve mekanizmaları açıklar. Üretilen toplam karın bir bölgeden diğerine akmasıdır. Bu, modern tarihin dünya sistemi görüşü içinde ana ekonomik ilişki olarak bir çekirdek-çevre ilişkisidir. Bu ilişkide kaybeden çevre, kazanan çekirdektir. Mekanizmaların yapısı ile ilgili tartışmalar sürerken, fazlanın çevredeki geçimlik ve yarı proletar sektörlerden yüksek teknoloji ve tam proleterleşmiş çekirdeğe sistematik akışına neden olur. Çevre toplumları çekirdek ve yarı çevre tarafından istenen emek yoğun, düşük teknolojili malların üretiminde ve ihracatında uzmanlaşırlar. Karşılığında çekirdek, bir kısmını çevreye ve yarı çevreye ihraç ettiği sermaye yoğun, yüksek teknolojili malları üretir. Yarı çevre çekirdeğe çevre benzeri mallar, çevreye çekirdek benzeri mallar ihraç eder. Karşılığında çevreden emek yoğun, düşük teknolojili metodlarla üretilen mallar, çekirdekten sermaye yoğun, yüksek teknolojili mallar alır. Bu şekilde çevrede devamlı ve artan düzeyde yüksek yaşam düzeyleri, yüksek ücretler, siyasal işçi örgütleri oluşur. Fazla sermaye (kar), daha fazla teknik ilerleme baskısı yaratmak üzere birleşir. Bu çevre ve çekirdek arasındaki farklılaşmayı artırır. (Goldfrank,2000). Dünya sistemi teorisyenlerinin bu ticaret ilişkisi yapısı hakkındaki görüşleri bazı bakımlardan bağımlılık teorisine benzer.

Shannon gibi dünya sistemi teorisyenleri çekirdek ve çevre arasındaki ekonomik ilişkileri esasen sömürü ilişkisi olarak nitelendirirler. Ülkeler arasındaki daha yüksek ve daha düşük işgücü verimliliği ile yapılan ticaret eşitsiz değişim ve sömürü olarak nitelendirilir. Çekirdek ve çevre arasındaki ticaret ve ekonomik ilişkilerin diğer türleri çevrenin aleyhine çekirdeğin kapitalistleri yararına olur. Çevre, faaliyetlerinin karşılığı olarak çekirdekten, çekirdeğin faaliyetleri karşılığı olarak çevreden aldığından daha az alır. Bir diğer deyişle, çevrede oluşan servetin çoğu (artı değer) çekirdeğe akar. (Shannon, 1992:32)

Çevrede oluşan artık değerin çoğunun çekirdek kapitalistlerinin ellerinde olmasının nedeni ile ilgili olarak hem dünya sistemi hem de bağımlılık teorisyenleri arasında bazı teorik belirsizlikler oluşmuştur. Dünya sistemi teorisyenlerinin çoğu çevresel sömürünün temelinin " eşitsiz değişim (mübadele) " olduğunu söyleyen Arghiri Emmanuel'in savlarını alırlar.

Emmanuel'in teorisi Marksist ekonomik teoriyi uluslararası mübadeleye uygulama girişimidir. Argümanı, çevredeki işçi ücretleri düzeyinin çekirdekteki işçi ücretleri düzeyinden düşük olduğu gerçeğine dayanır. Çevreden düşük ücretli ürünlerin çekirdekten yüksek ücretli ürünlerle değişimi sürecinin, işçi başına çıktı aynı olsa dahi doğal olarak eşitsiz olduğunu iddia eder. Çekirdek çevreden pahalı olmayan ürünler alır çünkü o malların üretiminde düşük ücret ödenir. Çekirdek bu malları kendisi üretmek zorunda ise bunlar, üretiminde daha yüksek ücret ödeneceği için çekirdek için çok daha pahalı olur.

Samir Amin, Emmanuel'in argümanını çekirdek çevre ticaretini kullanarak gösterir. Örneğin, modern sektörün ürünlerinin çevresel ihracatı her hangi bir yılda 26 Milyar Dolardır. Amin aynı malların çekirdekte üretilmesi halinde 34 Milyar Dolara mal olacağını söyler. Çekirdeğin gerçekten ödediği ile kendisi ürettiği takdirde ödemek zorunda olacağı tutar arasındaki fark (8 Milyar $) çekirdeğin bu malların değişiminden elde ettiği kazançtır. Bunun tersi çevre , çekirdekten, kendisi üretebildiği takdirde daha ucuz olacak, yüksek ücretle üretilmiş, nisbeten pahalı ürünler satın alır. Emmanuel bunu sonuç olarak şöyle göstermek ister: Çevre ürünleri çekirdekte üretilen mallar karşılığında değiştirilirse, çevrenin işçileri tarafından üretilen artı değerin çoğu çekirdekte yüksek ücretle üretilen malların üreticilerinin eline geçer. Çevrenin emek değerinin önemli bir bölümü, sonunda değişimin sonucu olarak çekirdek kapitalistlerine transfer olur. (Shannon, 1992:32). Shannon, çevresel sömürünün ve orijinlerinin yapısının farklı görünüşlerini alırken, kavram kargaşasından kaçınmak için eşitsiz değişim terimini yalnızca Emmanuel'in argümanına gönderme yaparken kullanır, artı değerin çevreden çekirdeğe transferi süreci Shannon'a göre çevresel sömürüdür.

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre işgücü statik değildir. Örneğin bir ülkede kötü iklim koşulları ve bir çok diğer faktör sonucu daha düşük işgücü verimliliğine rağmen o ülke daha verimli sonuçlar elde edebilir ve ticaret ilişkisinde üstünlük sağlayabilir. (Kötü iklim koşulu ve dolayısıyla işgücü verimliliğinin düşük olduğu İngiltere ile aksi durumda olan Portekiz örneği)

Emmanuel 'in eşitsiz değişim sürecine katkıda bulunan diğer üç faktör güç bloku oluşumu, devlet oluşumu ve sınıf mücadelesidir. Güç bloku oluşumu, farklı türden ekonomik faaliyetleri olan kapitalistlerin devlette baskın olması demektir. Böylece çekirdekte, ekonomide en ileri sektörlerin sürekli kalkınmasını ve devletin yardımıyla çevrede sömürüyü destekleyen devlet politikaları yanında olan egemen güç bloku bir ticari, mali ve sınai çıkarlar koalisyonudur. Buna karşılık, çevrede egemen güç bloku çekirdek için ucuz ihracat malı üreten düşük ücretli emek sömürüsüne dayanan çıkarları temel almıştır. Bu güç blokunun çevrede devamlı egemenliği çevresel ekonomilerin sınırlı ve kısıtlanmış gelişmesine katkıda bulunmuştur. Aynı zamanda çevrede devlet oluşumu süreci düşük ücretli ihracatçıların egemen güç blokunun çıkarlarını yansıtarak zayıf devletlerin oluşumuna götürmüştür. Devlet gücü mevcut sömürü modelini değiştirmekten çok muhafaza etmek için kullanılmıştır. Sınıf mücadelesi "Toplumsal Sınıflar" bölümünde görülecektir. Dünya sistemi teorisyenleri, Emmanuel'in eşitsiz değişimi yerine çevresel sömürüyü kullanmalarına karşılık bu üç faktörü benimsemektedirler.

(4) Sermaye birikimi :

Marx'ın, "kapitalin kapitalist birikimi" teorisi, modern dünya sisteminin gelişiminde ana konu olması ve yalnızca ulusal ya da uluslararası kalkınmada değil, genel olarak kapitalist gelişmede de Marx'ın başlıca teorisi olması bakımından Wallerstein'ın da çıkış noktasıdır. (Goldfrank, 1979:26). Wallerstein sermaye birikimi ile Marx'ın vurguladığı temel sürece, ana temadan iki önemli farklılıkla gönderme yapmaktadır. Sermaye birikimi süreci bir paralel ulusal süreçler dizisi değil, bir dünya süreci olarak anlaşılır. Dolayısıyla Wallerstein'ın tezi, modern dünya sistemi kapitalizmin dünya ölçeğinde bir birikim sistemi olarak gelişmesidir. Çevresel fazlaya el koyma ve dönüşümü ile ilgilidir. Kapitalizmin oluşumunda, coğrafi genişleme ve Avrupa'da doğup sürmekte olan orijinal ya da ilk birikim rastlantı değil, oluşumun bir parçası ve gerekli bir bütünleyici unsurdur. (Goldfrank, 2000). Kapitalizmin dünya ölçeğinde sermaye birikimi olarak gelişmesi söz konusu olduğuna göre devletlerarası sistemde ulusal devletler güç elde etmek için karşı karşıya gelirler. Fernand Braudel, kapitalizmin başarılı olması

için devlet olması ve devletle tanımlanır hale gelmesi gerektiğini belirtir. Max Weber devlet olma sürecinin bir boyutunun da akışkan sermaye için ulusal devletlerin devletlerarası rekabetinin gerekliliğinden söz eder. Arrighi bunun sonucu olarak, kapitalizmin gelişebilmesi için ulusal devlete ihtiyaç olduğu konusunda Weber ve Braudel ile aynı düşünceyi paylaşır. (Giovanni, 2000:30).

Devletin gücü devletin mal sahibi-üreticilerinin (owner-producer) dünya-ekonomisindeki ekonomik rolleriyle ilişkilidir. Bu gücün kriterleri; 1) Devlet politikasının mal sahibi-üreticilerin dünya pazarındaki rekabetini doğrudan destekleme derecesi: merkantilizm, 2) Devletlerin diğer devletlerin rekabet gücünü etkileme derecesi: askeri güç, 3) Devletlerin bu görevleri yerine getirirken kaynaklarını karları tüketmeyecek şekilde mobilize edebilme derecesi: kamu maliyesi, 4) Devletlerin taktiksel kararları hızla uygulayabilmelerini sağlayacak yönetimleri yaratabilme gücü: etkin bürokrasi ve 5) siyasi kuralların mülk sahibi-üreticiler arasında işleyen bir "hegemonik blok" sağlayacak şekilde çıkar dengesinin sağlanmasıdır (Wallerstein,1980:113)

Üretim faaliyetinin ölçüleri ekonomik iken, devletin gücüne ilişkin yukarıda sıralanan ölçüler siyasidir. Ancak, siyasal ve ekonomik ölçüler karşılıklı etkileşim içindedir: Üretim etkinliği devletin güçlenmesine olanak sağlarken, devletin güçlenmesi pazar-dışı yollarla üretimi daha da etkin hale getirir. Daha etkin üreticilere sahip olan bir devletin dünya pazarına müdahale etme ihtiyacı da daha azdır. Devlet mekanizmasının dünya pazarına müdahale etme kapasitesi ile üretim verimliliği arasındaki ilişki neden en az verimli üreticilere sahip devletlerin "güçlü" olamadıklarını açıklamaktadır. (Wallerstein,1980: 114)

Hopkins ve Wallerstein çekirdek devletlerin devlet gücünden söz ederken devlet gücünü iç direniş hareketi ve dış muhalefete karşı baskın politikalar yapma yeteneği olarak tanımlarlar. Ancak bu, liderlik gücünün ihtiyarilik, keyfilik ya da bürokratlaşması anlamına gelmez. (Shannon, 1992:30). Devlet yöneticileri devlet politikası doğrultusunda göreceli anlaşma içinde olduğu yerli kapitalist sınıf ile işbirliği ittifakı içinde olma ihtiyacı duyarlar. (Shannon, 1992:31) Devlet gücü önemlidir çünkü devletin kapitalist sınıfın lehine bir biçimde hareket etme, ama aynı

zamanda da direkt yardımdan belirli mahalli kapitalist menfaatlere kadar, kısmen özerk politikalar izleme yeteneğini belirler. Wallerstein bir güçlü devletin yapabileceği beş önemli eylem olduğunu söyler: Mahalli üreticilere yardım etmek üzere dünya piyasasına müdahale etmek, diğer devletlerle askeri olarak rekabet etmek, devlet görevlerini yetkin bir şekilde yürütmek, etkili bir şekilde işlev görmek üzere devletin idari aygıtını organize etmek ve kapitalist sınıf içindeki unsurlarla siyasi ittifakların (ama despotik hakimiyetin değil) istikrarlı düzenini kurmak . (Wallerstein,1980:113). Chase – Dunn güçlü devletin dahili olarak oluşturduğu şeyin karmaşık bir soru olduğunu gösterir. Güç büyük ölçüde merkezileşmiş idari yapının bir fonksiyonu değildir. Hem Birleşik Amerika hem İngiltere nisbeten merkezi olmayan devlet yapıları geleneğine sahiptirler. Ayrıca,demokratik prosedürler devletin zayıflığına sebep olmazlar. Demokrasiler, zorlama olmaksızın, politikalarını uygulamalarına, nüfuslarını ve kaynaklarını savaş için seferber etmelerine izin veren yüksek meşruiyeti kullanırlar . Chase-Dunn da devletlerin, devlet yöneticilerinin ve devlet ajanlarının birbirlerinin eylemlerini destekledikleri noktada birleştirdiklerinde güçlü olduklarını söyler. (Shannon, 1992:30).

Küresel kapitalist sistemin temel ekonomik süreçleri vardır. Dünya sistemleri teorisine göre, bu süreçlerin temel şartı üretim araçlarının sahipleri için sermaye birikimidir. Kapitalist girişimciler ve organizasyonlar bir diğeri ile karlarını maksimize etmek için rekabet ederler. Bu amaçla işçilerin sömürüsünü yoğunlaştırarak, çok sayıda işçiyi kapitalist işgücü sürecine alarak, yeni pazarlar elde ederek ve rakipleri eleyerek daha fazla artı değer elde etmeye, sonu olmayan bir biçimde sürüklenirler. Yeterlilik arayışı prim yapar ve aynı zamanda yeni teknolojiler ve verimli teknikler aramak için motivasyon sağlar. Bu sonu olmayan sermaye birikimine gidiş sistem içinde diğer bütün süreçler ve ilişkileri götüren temel ekonomik güdü gücüdür.

Kapitalist Dünya Ekonomisinin sermaye birikimi ve yayılarak genişleme özelliğinden sık sık söz etmekteyiz. Weber, beş yüz yıldır bu yayılmada farklı ulusal devletlerin iktidar mücadelesi biçiminde akışkan sermaye için rekabet etmelerinin zorunluluk olduğunu, ancak bu yayılmada tek başına devletlerarası rekabetin değil, aynı zamanda bu rekabet ile uyumlu olarak dünya sistemindeki

kapitalist iktidarın kamu kurumları ile özel kurumlardan oluşan bloklar elinde yoğunlaşmasının da rolünün bulunduğunu ileri sürer. (Arrighi, 2000:30). Bu nedenle devletlerin, kapitalist sınıfların güçlenmesi için yaptıkları iktidar mücadelelerinde, güçlü devletin dünya çapında sermaye birikimini toplumsal ve siyasal olarak kontrol altında tutması, bu semaye birikiminin denetimi için de daha büyük ve karmaşık örgütsel siyasal yapıların bulunması gerekmektedir. (Arrighi,2000:34). Devlet, iç düzeni sağlamak üzere polis gücünü, dış saldırıya karşı savunmak üzere silahlı kuvvetlerini tekelleştirir. Devletler arası güç hiyerarşisinde devletlerin güçlerini oluşturan unsurlar farklılık gösterir. Kimi devletler bürokrasileri ve ordularının nitelik ve nicelikleri ile güç sahibi olurken kimileri için bu güç sermaye birikiminin büyümesi ve yaygınlaşması için sahip olduğu yeterlilikleridir.

Böylece kapitalist dünya ekonomisinde sermaye birikimi kendi sınırlarına ulaştığında denetimi elinde tutan devletin daha büyük ve kapsamlı bir yayılmayı düzenleme ve örgütleme yeteneğini elde etmesi için sürekli bir devletler arası mücadele yaşanmaktadır. (Arrighi,2000: 34).

Marx kapitalizmin yayılmasında sürekli artan kapitalist gücü açıklarken, kapitalizmin ilk genişlemeye başlamasında rol oynayan, Ceneviz ve Venedik'in devlete borç vermesinden söz eder:

" Bir büyücünün sihirli değneğiyle dokunması gibi verimsiz paraya üreme gücü kazandırmış ve böylece paranın sanayide hatta tefecilikte istihdamıyla birlikte gelen risklere ve güçlüklere maruz kalmasına gerek kalmaksızın onu sermayeye dönüştürmüştür. Aslında devletin alacaklıları hiçbir şey yitirmemektedir, çünkü ödünç verilen tutar kolaylıkla pazarlık konusu olabilen ve tamamen nakit para gibi ellerinde işlevlerini sürdürecek olan devlet bonolarına dönüşmektedir " (Arrighi, 2000:32).

Wallerstein, kapitalizmin ruhunda tek başına ücretli emeğin olmadığını, ücretli ve ücretsiz emeğin kombinasyonu olduğunu ileri sürer. (Goldfrank, 2000). Özellikle, kölelik, serflik, borçlu köylülük gibi ücretsiz işçilerin bağımlı emek gücünü oluşturduğu ve çiftçi aileler ya da küçük üreticiler gibi bağımsız üreticilerin emek gücünü oluşturduğu dünya sistemi alanlarından ya da üretim dallarından artı değer kapitalistlerinin birikimi ile ilgili konular açıklığa

kavuşmamıştır. (Goldfrank, The World System of Capitalism : Past and Present, Ed. Walter L. Goldfrank, Sage Publications, 1979, s. 29). Bir bütün olarak kapitalist dünya ekonomisi teorisinde, bu emek güçleri yalnızca, belirli bir zamanda hatta bugün işçilerin büyük çoğunluğunu kapsamazlar, aynı zamanda toplam artık değerin büyük bölümünü ve realize olmuş şekli ile ve sermayeye ilave edilmek üzere kapitalist tarafından el konulan ve kapitalin tamamen yayılması ya da birikiminde ilave olan artık değeri de kapsarlar. (Goldfrank, "The World System of Capitalism : Past and Present", Ed. Walter L. Goldfrank, Sage Publications, 1979, s. 29).

Devlet sermaye birikiminin büyümesinde ve yayılmasında çeşitli biçimlerde önemli rol oynar. Kapitalist dünya ekonomisinde uygulamada devletin denetim mekanizmalarının, özel girişimcilerin sermaye birikiminde etkinliğini sağlamak üzere kapitalist lehine kullanılması söz konusu olur. Devlet iktidarına sahip olmanın temel ilkelerinden biri, devletin kendi sınırları içinde mal, para, sermaye ve emek hareketleri üzerinde kendi resmi yargı hakkı ve yargı gücünün bulunması ve aynı topraklarda birden fazla yargı gücünün bulunmamasıdır. Devlet ikinci olarak, üretim ilişkilerini denetimi altına alır ve kendi yargı alanlarındaki toplumsal üretim ilişkilerinin tabi olacağı kuralları belirleme hakkına sahiptir. Tarihsel kapitalizmde devletler işgücünün daha çok metalaştırılması yönünde yasalar yaparlar ve işçilerin bir iş türünden diğerine geçmesini engelleyecek kısıtlamaları kaldırırlar. Üçüncü olarak devlet başlıca düzenli gelir kaynağı olarak ve yaratılan ya da biriktirilen toplam değerin bir yüzdesi biçiminde büyüyen bir kaynak olarak vergilendirmeye başvurur. (Wallerstein, 1983:44). Devlet vergi toplayarak sermaye birikimini denetimi altında tutmakta, sermaye birikimini hızlandırmakta ve topladığı sermayeyi sübvansiyonlar yoluyla dağıtarak yeniden sermaye birikimine dolaylı ya da doğrudan yeni kaynak sağlamaktadır. Wallerstein devletin vergilendirme yoluyla topladığı sermayeyi sübvansiyonlarla büyük sermayeye sahip kişi ya da gruplara kamu hizmeti adı altında aktardığını ileri sürer. (Wallerstein, 1983:46).

Kapitalist Dünya Sisteminin tarihsel karakteristiği olan yayılmacılıkta olduğu gibi sermaye birikiminde de emperyalizmi görürüz. Emperyalizm güçlü çekirdek devletlerin zayıf çevresel bölgeler üzerindeki egemenliğidir. Yarı çevre, konumu

itibariyle bunların ortasındadır. Devletin gücü verimliliğin fonksiyonudur, bu nedenle askeri örgüt, diplomatik müttefikler ve jeopolitik durum, yarı çevresel durumda yeteri kadar güçlü devletin dünya sistemine girmesini sağlayabilir. Devletler dünya pazarlarını ele geçirmek üzere sınıf güçlerini ve diplomasiyi kullanırlar. Eşitsiz değişim mekanizmalarını güçlendirirler. Çekirdek devletler, içsel yapıları bakımından güçlü olduğundan, yönetici sınıfları açık ekonomiyi muhafaza etmek ve mahalli gücü kullanmak isteyen çevredekilerden daha güçlülerdir. (Goldfrank, 2000)

Sınırsız sermaye birikiminin uzun vadeli toplumsal kazançlar sağlayacağı düşünülür. Sermaye birikimi bireye de daha fazla tüketim imkanı sağlar. Tarihsel kapitalizmde siyasal mücadelenin odak noktası, kullanılabilir bireysel kazançların uzun vadeli kazançlar sağlaması ve yüksek tüketimden sağlanan yüksek yaşam düzeyine ulaşılmasıdır. Bu mücadele iktidar ilişkilerini kendi çıkarına daha uygun olacak şekilde değiştirmek ve böylece toplumsal süreçleri yönlendirmek biçiminde gerçekleşir. Modern kapitalizmde siyasal aktörlerin stratejileri devlet iktidarını denetim altında tutmak ve hatta ele geçirmek olmuştur. (Wallerstein,1983:40)

c. Dünya Ekonomisinin Zamansal Boyutu : Döngüsel Ritmler (Cyclical Rhythms) ve Yüzyıllık Eğilimler (Secular Trends):

Zamanla aralarındaki ilişkilerin dinamiklerini anlamak için Wallerstein'ın dünya ekonomisi tarifinin zamansal boyutlarına gitmemiz gerekmektedir. : Bunlar döngüsel ritmler ve yüzyıllık eğilimlerdir. Bunlar, sistemin tarihsel metodunu belirleyen mekansal boyutla birleştiğinde oluşan durumlardır. Wallerstein tarihte, iş döngüleri denilen durgunluk döneminin izlediği, nisbeten kısa döngüler diye adlandırılan kısa dönem refah döngüleriyle pek ilgilenmez, bunun yerine Kondratieff ve Schumpeter'in 40-45 yıllık dönemleri kapsayan "uzun dalgaları" (long waves) ile ve "logistics" diye adlandırılan ve Simiand, Labrousse ve Rondo Cameron tarafından analiz edilen 300 yıllık, daha uzun dönemleri kapsayan ekonomik

döngülerle ilgilenir. Wallerstein'ın uzun - dalga araştırmasında aradığı unsurlar, dünya ekonomisi düzeyinde bilgi toplama, dünya ekonomisi çapında karşılaştırma yapma ve çok uzun zamansallıktır. Buna karşılık, bütün uzun dalga çalışmaları devlet düzeyindedir ve çoğu OECD ülkeleri ile sınırlıdır. Çekirdek ve çevre üzerinde uzun dalgaların farklı etkilerinin sistematik karşılaştırmaları yoktur. Zaman üzerine sistematik karşılaştırma bulunmamaktadır. (Immanuel Wallerstein, "A Brief Agenda for the Future of Long Wave Research", Ed: Alfred Kleinknecht, Ernest Mandel ve Immanuel Wallerstein, New Findings in Long- Wave Research, St.Martin's Press, 1992, s. 341). Nüfus, üretim ve fiyat hareketlerine ilişkin zaman serilerinin en önemli belge olduğu genişleme ve daralma uzun dalgaları, data ve teori temini konusunda yetersiz olduklarından ve çoğunluğu devletler olan çeşitli birimlerdeki çeşitli hareketleri en iyi özetleyen bilgiler olamadıkları için henüz dünya sistemi bilgileri olarak kabul görmemektedir.

(1) Döngüsel Ritmler (Cyclical Rhythms) :

Birinci zamansal boyut olan, döngüsel ritmler kapitalist dünya ekonomisinin genişlemenin ve ardından gelen daralmanın tekrar eden dönemlerini tamamlama eğilimi ile ilgilidir. Konuşma dili ile patlama ve sönmedir. Modern dünya sisteminin döngüsel ritmleri Wallerstein 'ın modern tarih dönemselleştirmesine temel oluşturur.

Wallerstein ve meslektaşları dünya sisteminde başlıca iki döngüden söz ederler: Rus ekonomist Kondratieff'in adını alan Kondratieff dalgaları ya da döngüleri (uzun dalgalar) ve uzun süreli ekonomik dalgalanmalar (Logistics). Kondratieff dalgalarının her biri, ardından bir durgunluk döneminin geldiği, bir ekonomik büyüme evresidir. Tam bir genişleme ve durgunluk döngüsü ortalama olarak 40-50-60 yıl sürer. (Wallerstein'a göre 50-60 yıl, Shannon'a göre 40-50 yıl). Wallerstein A Evresini (Fazını) ekonomik büyüme evresi, B Evresini (Fazını) durgunluk ya da daralma evresi olarak adlandırır. Örneğin son iki yüzyılda Kondratieff döngülerinin A ve B Evreleri şöyledir: (Shannon, 1992:)

A Evresi 1850-1873
B Evresi 1873-1897
A Evresi 1897-1920
B Evresi 1920-1945
A Evresi 1945-1967
B Evresi 1967- ?

Wallerstein Kondratieff dalgalarının, fiyat enflasyon ve deflasyon döngüsü ile üretim artışı ve durgunluk döngüsü olmak üzere iki döngüden oluştuğunu söyler. Fiyat döngüsü üretim döngüsünün on - onbeş yıl kadar gerisindedir.

Kondratieff A Evresini oluşturan ekonomik genişleme yeni ekonomik faaliyetler ve / ya da üretim tekniklerinin yaratılması sonucu olur. Bu yeni faaliyetlerin ya da teknolojilerin gerçekleştiği geniş pazarlar yeni üretimlere iyi fırsatlar ve üreticilere yüksek kar marjları sağlarlar. Örneğin çelik ve buharlı makineler sanayiinde yeni teknolojiler 1840, 1850 ve 1860'larda demiryolu yapımında patlama yaratmıştır. Yeni bir sektörde büyüme ekonominin diğer sektörlerinde de canlanma getirir ve A Evresi yaşanır. Yüksek karlar ve artan talep pazara yeni şirketleri çeker. Mevcut gelir dağılımı talebin nisbeten sabit kalmasına neden olur, mevcut sosyo-politik düzenlemeler nisbeten bu dağılımın olmasını sağlar. Pazara daha çok şirket girdikçe üretim ve arz fazlası meydana gelir. Yeni bir sektör ekonomiye artık canlanma getirmiyorsa B ekonomik durgunluk ya da daralma evresi başlar. 19. yüzyılda İngiltere'de çelik ve demiryolu sanayiinin patlaması İngiliz sanayicilerinin yerli piyasayı tüketip de dış dünya piyasalarında, örneğin Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri üreticileri ile rekabete girmeleri ile sona ermişti. (Shannon, 1992). Kondratieff B Evresinde üretim yavaşlar, kişi başına dünya üretimi düşer, düşük maliyetli gıda üretimi düşer, işsizlik oranı artar, iş arz ve talebi çoklukla reel üretim faaliyet alanlarından finansal alanlara kayar, devlet borçlanmaları artar, eski endüstriler düşük ücret bölgelerine kayar, kayıtlı ekonomide ücretler düşer, kayıt dışı ekonomi büyür, karşı döngüsel talep yaratılması ile ilgili olarak askeri harcamalar artar. (Wallerstein, 1995:36).

Kondratieff dalgalarını hazırlayan faktörler, ne zaman başlayıp ne zaman sona erdiklerini anlatan olaylar , nasıl ölçülecekleri, dünya ekonomilerine mi yoksa ulusal ekonomilere ait özellikler mi taşıdıkları gibi konular henüz dünya sistemi teorisyenlerinin üzerinde çalıştıkları konular olduğu için belirsizliğini korumaktadır.

Kondratieff döngülerinin daha uzun dönemli ekonomik dalgaları " Lojistikler " olarak adlandırılır. Lojistikler de ardından bir durgunluk döneminin geldiği daha uzun genişleme devreleridir. A Evresi ile B Evresi arasında önemli bir "T" geçiş dönemi olabilir. Lojistikler pek çok yönden Kondratieff döngülerine benzerler. Önemli üretim faaliyetlerinde arzın talebi aşması halinde genişleme devresi sona erer. Daralma dönemi de Kondratieff B Evresi özellikleri taşır. Ancak Lojistikler daha derin ya da temel ekonomik dalgalanmalardır. Walllerstein tam kesin olmamakla birlikte, A Evresinin fiyatların artış dönemine, B Evresinin de fiyatların düşüş dönemine karşılık geldiğini söyler. Fiyatları lojistikler içinde dalgalanan önemli temel mallar tarihte çeşitlilik gösterebilir. Sanayi öncesi dönemde tahıl fiyatları önemli iken, daha sonra sınai hammadde önemli hale gelmiştir. Wallerstein'a göre, 1450 'de başlayıp 16. yüzyılın ilk yarısında sona eren "uzun 16. yüzyıl" A Evresidir, bu dönemi izleyen "17. yüzyıl krizi" B Evresi olup 18. yüzyılın ortasına kadar devam etmiştir. Bundan sonra döngülerin tarihlendirilmesi daha az kesindir. Wallerstein Lojistiklerin kaybolduğunu, yalnızca Kondratieff döngülerin devam ettiğini söyler. Lojistikler şöyledir: (Shannon, 1992)

A Evresi 1750-1815
B Evresi 1815-1897/ 1917 (?)
A Evresi 1897/1917-1967 (?)

Birinci Lojistik sanayi öncesi, 16. ve 17. yüzyıllada ticari kapitalizm sisteminde ortaya çıkmış, ikinci tam lojistik sanayileşmenin başlaması ile birleşmiştir. Bugünkü Lojistik üretim teknolojilerinde, üretimde ve endüstriyel kapitalizmin yeni aşamaları olan örgütsel düzenlemelerde temel değişimler dizisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu temel düzenlemelerin her biri bir

büyük çekirdek gücün zorladığı yeni dünya ekonomik düzenlemeler sisteminin ortaya çıkmasına ilişkin olmuştur. Lojistikler hegemonik yükseliş ve düşüşlerle ilintilidir. (Shannon,1992:137)

Dünya sistemleri modern çağ tarihini, her bir dönemin kısa bir tam hegemonya dönemini kapsadığı, yükseliş ve düşüş hegemonik döngüler dizisi olarak tanımlar. Modern tarihte tam hegemonya dönemleri daha seyrek ve daha kısadır. Hegemonik güç kısa ve geçici olur. Wallerstein üç hegemonik döngüden sözeder: Hollanda'nın 1620-1650/1672 dönemi, Büyük Britanya'nın 1815-1850/1873 arası ve Amerika Birleşik Devletleri'nin 1945-1967 dönemi. (Shannon, 1996:137)

"Yükseliş hegemonyası döngüsü " rakip çekirdek güçler arasında hegemonya elde etmek amacıyla çatışma olduğu dönemdir. Önceki hegemonik güç hala büyük çekirdek güçtür, ancak baskın ekonomik ve askeri üstünlüklerini kaybetmiştir. Yeni güç, dünya ekonomisinde yeni ekonomik fırsatlar elde eder. Coğrafi üstünlük, kaynaklara ulaşabilme, ekonomide iyi bir örgütsel yapı, kapitalist sınıfın ihtiyaçlarına cevap veren devlet politikaları ve kapital kaynaklarına sahip olmak gibi faktörler hegemonik gücün yükselmesinde önemlidir. "Hegemonik zafer" bir devletin diğer devletlere göre üretim üstünlüğü ve askeri güç avantajı ile ortaya çıktığı ve düşüşte olan eski hegemonik gücü geçtiği dönemdir. " Hegemonik olgunluk " bir devletin üretim ve ticaret alanlarında ve finansal güçlülük konularında tam hegemonya olduğu dönemdir. Hegemonik güç yükseldiği zaman üretim üstünlüğünü elde ettikten sonra ticari üstünlük kazanma aşamasına gelir, son olarak da dünya ekonomisinde finansal güç üstünlüğü elde eder. " Düşüş Hegemonyası " bir devletin, hala askeri bakımdan çekirdekte en güçlü devlet olmasına rağmen, ekonomik ve askeri gücünün azaldığı ve diğer devletlerle rekabetin arttığı, ekonomik dengenin hegemonik güç aleyhine dönmeye başladığı dönemi ifade eder. Düşüşe geçen hegemonik güç dünyanın finans merkezi olma özelliğini kaybeder. Ekonomik gücü zayıflayınca askeri üstünlüğünü muhafaza edemez. Büyük bir orduyu muhafaza etmek bir hegemonya için en önemli ölçütlerden biridir. Hegemonyanın düşüş döneminde hegemonik devlet artık üretim

faaliyetlerinde tekelini koruyamaz, müttefik güçlerin ekonomik güçleri artar, hegemonik devletin parası istikrarsız hale gelir, mali krizler yaşar, yeni karar alma mevkileri yükselir, hegemonik güç dünya siyasal kutuplaşmasını düzenlemede zaafa düşer, halk hegemonik gücün muhafaza edilmesi için isteksiz olur. (Wallerstein, 1995:36).

Hegemonik döngülerle Kondratieff dalgaları arasında bağıntı bulunmaktadır: Yükseliş hegemonyası aynı zamanda Kondratieff döngünün A Evresine sıçradığı döneme karşılık gelir. Hegemonik gücün ilk üretim üstünlüğü Kondratieff A Evresinde yeni üretim teknolojilerini ve yeni teknikleri aldığı döneme rastlar. Hegemonik zafer Kondratieff B Evresinin yoğun rekabet ortamında elde edilir. Bir hegemonik savaştan sonra hegemonik olgunluk dönemi ve Kondratieff A Evresi başlar. (II. Dünya Savaşından sonra ABD). Takip eden Kondratieff B Evresinin ortasında hegemonik güç inişe (Hegemonik Düşüş) geçer. (Shannon, 1992:141). Aşağıda ABD hegemonyası dönemleri Kondratieff dalgalarla karşılıklı olarak verilmiştir.

ABD Hegemonik Döngüsü

Kondratieff Dalgaları	Dönem	Hegemonik Aşama
A	1897-1913/20	Yükseliş Hegemonyası
B	1913/1920-1945	Hegemonik Zafer
A	1945-1967	Hegemonik Olgunluk
B	1967	Hegemonik Düşüş

Döngüsel ritmler dünya ekonomisinin farklı bölgelerini sistematik olarak etkilerler. Daralma ya da durgunluk dönemlerinde örneğin, çekirdek ve yeni yarı çevresel bölgeler nisbeten daha az etkilenirken çoğunlukla çevresel ve eski yarı çevresel bölgeler daha çok zarar görürler. Bu dönemlerde kapitalistler kar marjlarını iyileştirmek ve sömürünün alanını ve yoğunluğunu artırmak için yeni araçlar bulurlar. Durgunluğun yaşandığı ve kar hadlerinin düştüğü dönemde sömürünün yoğunlaşmasının nedeni budur. Sömürünün devamlı bir şekilde artma eğilimi modern dönemde uzun vadeli

bir eğilimdir. Ekonomik durgunluk ve kar hadlerinin düşmesi toplumsal ve siyasal krizlere neden olur ve sistemi tahrip eder.

Dünya-ekonomisinin geçirdiği uzun dönemli genişleme ve daralma döngülerinde genel kural; Sistemdeki rollerin ve ödüllerin yeniden dağıtımı için daralma dönemlerinde genişleme dönemlerinde olduğundan daha fazla baskı olmasıdır. Genişleme dönemlerinde az kazanç sağlayan gruplar dahi mutlak anlamda daha fazla kazanç elde edebilir. Bu genel kural dünya-sistemi için de geçerlidir. (Wallerstein, 1979:73). Daralma dönemlerinde oluşan bu baskının iki tür sonucu vardır: Birincisi, değişik roller oynayan grupların sirkülasyonu, bir diğer deyişle birinin kazancının artıp diğerinin azalması, ikincisi daha eşitlikçi bir dağılım. İkincisini sağlayabilmek kapitalist dünya-sistemi çerçevesinde mümkün değildir, çünkü tüm kazanç sisteminin değişmesi gerekir. Wallerstein'a göre bu anlamda kapitalist dünya-sisteminde tüm devletlerin aynı anda kalkınması (development) teorik olarak mümkün değildir. "Genişleyen ara" (widening gap) denilen olgu dünya-sisteminde bir anormallik değil sistemin işleyişinin temel mekanizmasıdır. Kuşkusuz bazı ülkeler kalkınmaktadır. Ama bu ülkelerin kalkınması başka ülkelerin gerilemesi pahasına olmaktadır. (Wallerstein, 1979:73).

Wallerstein büyüme ve genişleme dönemlerine uzun 16. yüzyılı örnek verir. Uzun 16.yüzyıl'da (1450-1640) "feodalizmin krizi" sonucu iş bölümünün coğrafi genişlemesi ile Avrupa dünya-ekonomisi ortaya çıkar. V. Charles'ın Hapsburg dünya-imparatorluğu girişimi çok pahalı bir girişim olması nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanır. Bu süreçte diğer dünya-sistemlerinden Osmanlı ve Rusya dünya-imparatorlukları, Hint Okyanusu proto-dünya-ekonomisidir. (Wallerstein, 1979:25-26) Buna karşılık gelen dönem daralma ve durgunluk dönemidir. 1650-1730 döneminde ekonomik gerileme sonucu ortaya çıkan çekişme (merkantilizm) çok az sayıda ülkenin çekirdekte yer almasına olanak tanır. Bu dönemde İngiltere Hollanda'nın ticari üstünlüğünü ele geçirir ve Fransa'nın rekabetine başarılı şekilde karşı koyar. (Wallerstein,1979: 26-27). 1750-1917 aralığında üçüncü ekonomik döngü endüstriyel büyümenin tarımsal kapitalizmi geride bıraktığı, kapitalist ekonominin küreselleştiği, Britanya hegemonyasının doğuşu ve batışının yaşandığı dönemdir. Tarımsal

kapitalizmden sanayi kapitalizmine geçilir. Avrupa dünya-ekonomisi genişleyerek tüm dünyayı kapsar hale gelir. (Wallerstein,1979:27-30). Dördüncü olarak küresel dünya-sisteminin birleşmesi ve buna karşılık devrimci sosyalist sınıfın sistemle mücadelesinin büyüdüğü dönem gelmektedir. Devrimci karakterine rağmen 1917 Ekim devrimi ile başlayan dönem sanayi kapitalizminin hakim olduğu dünya-ekonomisinin konsolidasyon dönemidir. (Wallerstein,1979:30-34)

Bu büyüme ve durgunluk dalgalarından sorumlu olan süreçlerden hangileri olursa olsun, her bir döngü başladığı noktadaki sisteme geri dönmez. Ama, her bir dalganın son noktası hedeflenirse sistem içindeki yüzyıllık trendler bulunur.

(2) Yüzyıllık Eğilimler (Secular Trends) :

Dünya sistemi içindeki uzun dönemli büyümeyi ya da daralmayı temsil ederler. Dönemsel krizlere çözüm olarak, bütün sistemin gerek kendi kendini üreten gerekse kendi kendini dönüştüren yönlerini temsil eden yüzyıllık eğilimler görülür. Bu kapsamda kapitalizm, yatay genişleme ve derinleşme süreçleri yaşar ve bu süreçler içinde ötesine geçemeyeceği sınırlar doğrultusunda coğrafi yayılma, arazinin ve emeğin metalaştırılması, artan sanayileşme sonucu üretimin mekanikleşmesi, bürokrasi, karşılıklı bağımlılık ve kutuplaşma gibi süreçlerde kendini yavaşça dönüştüren bir sistem olarak düşünülür. Yüzyıllık eğilimler, dönüşen sistemin, döngüsel ritmler, devletlerarası rekabet ve emeğin bölüşümü gibi kurucu süreçleridir. (Goldfrank, 2000).

Önce dünyanın bir bölümünde başlayıp zamanla 19 uncu yüzyılın sonuna kadar dünyanın tamamına yayılan dünya sisteminin, yüzyıllık eğilimler sürecinde yatay genişleme ile kapitalist ekonomik faaliyetlerin yeni coğrafi bölgelere yayılması söz konusudur. Amerika'nın bazı bölümlerinden Afrika'ya ve Doğu Avrupa'ya kadar, kapitalistlere yeni emek ve mal alanları sağlamak feodalizmden kapitalizme geçiş döneminde en önemli konu olmuştur. Coğrafi yayılma " dahil etme-ekleme " (incorporation) süreci

ile gerçekleşmektedir. Bu süreçte, dünya ekonomisinin talebi olan üretimi yapacak bir sektör oluşur. Bu yeni sektörün işçileri kapital ile ilişkili emeğe dönüşür. Yeni sektörde oluşan artı değer bir biçimde çekirdek kapitalistlerine akar. Wallerstein dahil etme yolu ile yayılmada, alınacak yeni alanın sistemin tamamıyle dışında olmasını, sistemle marjinal bir temasın olmasını, sistemin marjinal parçası olmasını ve tamamıyle dahil edilmeyi öngörmektedir. Siyasal alanda dahil etme süreci dış hukuku değerlendirecek ve ekonomik fazlanın sorunsuzca alınmasını sağlayabilecek, merkezileştirilmiş devlet benzeri idari yapıların oluşturulmasını öngörür.

Yüzyıllık eğilimlerin derinleşme süreci biçimlerinden biri olan "metalaştırma" sürecinde üretilen mallar, alınıp satılan ve mülk olarak edinilen meta durumuna getirilir. Wallerstein'a göre metalaştırmanın en önemli biçimi toprak ve emek piyasalarının ticarileşmesi ve proleterleşmesidir. Bunlar kapitalist sömürü için üretimin ekonomik faktörlerini artırırlar. Arazinin ticarileşmesi halinde kabilenin ya da komünün elinde kullanabilmesi için toprağın çok küçük bir bölümü kalır. Arazi metalaşmasında son sınıra ulaşılmıştır. "Proleterleşme" süreci dünya nüfusunun daha çok kısmının yarı proleter ya da proletar olarak emek piyasasına getirilmesidir. Proleterleşmede; çekirdekte hala çoğu hanelerde ücretsiz zorunlu hane işi bulunmaktadır. Çevrede ücret düzeylerinin düşük olmasının nedeni, iş gücünü yeniden üretmenin maliyetine geçimlik üreticilerin katlanmasıdır. Proleterleşme süreci kapitalizmin yayılmacılığının temel unsurudur.

"Mekanikleşme" süreci işçi başına outputun artırılması için daha fazla makine kullanımıdır. Kapitalistlerin karı artırmak ve fiyatlardaki artış baskısına cevap verebilmeleri için emek maliyetini düşürmelerine yardımcı olur.

Mukaveleleştirme de denilebilecek "bürokrasi" süreci de yüzyıllık eğilimin derinleşme sürecidir. Toplumsal ve ekonomik ilişkilerin resmi ve doğru olarak ve hukuki sözleşmeler halinde düzenlenmesini ifade eder. Metalaştırma, mal alış ve satış işlemlerinin kurallara tabi, tek tip olması ve otorite tarafından onaylanması gibi düzenlemeleri kapsadığı için bürokrasi gerektirir.

"Kutuplaşma" bir toplumsal iki uçlulaşma ve ilişkilerin burjuva - proleter karşıtlığına dönüşmesidir. (Balibar-Wallerstein,1993:162). Yüzyıllık eğilimlerin derinleşme sürecinde, çekirdek ile çevre arasında servetin ortalama düzeyi ve devletin davranışları açısından farklılıkların artması, eşitsiz değişim ve diğer sömürü şekilleri ile çevre artı değerinin çekirdeğe akmasına neden olması kutuplaşmanın nedenleridir. Kutuplaşma sürecinde çekirdek ve çevre arasında gelir düzeyleri, yaşam standartları, servet birikimi ve dağılımı farkı giderek artar. Marx'ın tarihsel kapitalizmde yalnızca sınıf mücadelesini değil aynı zamanda sınıf kutuplaşmasını da bulduğunu ifade eden Wallerstein, kutuplaşmanın tarihsel olarak yanlış değil, doğru bir varsayım olduğunu, kapitalist dünya ekonomisi içinde dört yüzyıl boyunca sınıfların yalnızca göreceli olarak değil, mutlak olarak da kutuplaştıklarını öne sürer. Servetin toplumsal dağılımı kutuplaşmasında zamansal ve uzamsal birimler ile yapılan değerlendirmeler son dört yüzyıl boyunca ciddi bir maddi kutuplaşma olduğunu gösterir. Bu değerlendirmelerde kısa vadeli ya da hayatta kalma süreli değerlendirmeler yanında, kuşaklararası, uzun vadeli ve dünya ekonomisinin belli bölgelerindeki toplumsal hareketlilik oranları da dikkate alınarak, hayat süresi ve elde edilen gelirin sağlanmasına ilişkin harcanan hayat boyu çalışma süreleri de değişkenler olarak alınır. Bir diğer deyişle, iki uçta, -artı değeri yaratan proleter ile onun yarattığı artı değerle yaşayan burjuva arasında- yüzyıllar boyunca giderek daha çok insan yer almaktadır ve bu henüz tamamlanmamış olan yapısal bir sürecin sonucudur. (Balibar-Immanuel Wallerstein, 1993:161-163)

ç. Ters Dönüşler :

Dünya sisteminin üçüncü zamansal özelliği ters dönüş zamanlarıdır. Bunlar, kısa vadelerde bir dizi davranışı oyuncular için optimal kılan ve farklı hatta tersi birtakım davranışı orta vadede aynı oyuncular için optimal kılan sistemik yapılarca empoze edilen zorlamalar nedeniyle doğar. (Shannon, 1996)

Bu zorlamalar, en iyi şekilde Wallerstein'ın, kapitalist sistemin karşısına çıkan önemli ters dönüşlerden biri olarak gördüğü tüketim azlığı krizini inceleyerek açıklanabilir ya da anlaşılabilir. Kapitalistlerin ilgilendikleri, kısa vadede üreticilerin, örneğin işçilerin ücretlerini aşağı indirmek suretiyle karı maksimize etmeleridir. Buna karşın karlarını gerçekleştirmek için kapitalistler, işçilerinin tüketicilerin almaya istekli ve alabilecek durumda oldukları ürünlerini kendilerine satmak zorundadırlar. Ters dönüş işçilerin (üreticilerin) aynı zamanda potansiyel tüketiciler olduğu ve karları maksimize etmek için ücret düzeylerinin daha fazla düşürüldüğü ve işçilerin kullanacakları satın alma gücünün daha az olduğu hallerde söz konusudur. Kapitalistlerin malları elinde kalır ve kar elde edemezler. Kısa vadede ücret düzeylerini azaltmak kapitalistler için yararlı olabilir ancak daha uzun dönemde ücretlilerin satın alma güçleri azalacağından karlarda düşüşe neden olur. Bir diğer deyişle daha az tüketime yol açar. Bu nedenle, dünya ekonomisinde ters dönüşler, sistemin yapısının, bireylerin rasyonel hareketlerinin birlikte ya da zaman içinde, başlangıçta niyet edilenden çok farklı ve muhtemelen istenmeyen sonuçlara yol açtığında söz konusu olur.

d. Krizler ve Geçişler :

Kriz Marksgil teoride ana konulardan biridir. Günlük dilde kriz kelimesini nisbeten küçük problemleri dramatize etmek için kullanma eğilimi vardır. Buna karşın dünya sistemi bağlamında, Wallerstein bu terimi çok spesifik zamansal bir olaya atfetmek üzere kullanmak ister. Bu nedenle bir kriz dünya sisteminin ömrü boyunca bir defa görülebilen, benzeri olmayan olaylar dizisini oluşturur. Bir üretim biçiminin (bütünlük) krizinden sonra bir diğer üretim tarzı ortaya çıkar. (Charles Ragin ve Daniel Chirot, "Immanuel Wallerstein'ın Dünya Sistemi: Tarih Olarak Siyaset ve Sosyoloji", Editör: Theda Skocpol, Tarihsel Sosyoloji , 9. Bölüm, 1999, s. 296). Kriz, sistem içinde iş başında ters dönüşler, döngüsel ritmler ve yüzyıllık eğilimlerin, sistemin kendi kendini yeniden üretmeye devam edemediği anlamına gelen bir biçimde biraraya geldiği zaman oluşur. Böylece dünya sistemi içinde sonunu ilan eder ve yerini bir başka sistemle değiştirir. Wallerstein Marksizm ile aynı

düşünceyi paylaşarak Marksizmin büyük salınmalı ve kasılmalı geçişleri ile kısa dönemli iş döngülerini kabul eder.

Kapitalizmin periyodik krizleri ya da üretim biçiminin kendi koşullarında yeniden örgütlenmesine yol açan düzenli ve uzun dönemli genişleme ve daralmaları çerçevesinde bakıldığında; kapitalizm 14. ve 15. yüzyıllarda feodalizm krizinden sonra doğmuştur, Wallerstein sosyalizmin de kapitalizmin 20. yüzyılda başlayan ve 21. yüzyılda devam edecek olan krizinden doğacağını öne sürmektedir. (Charles Ragin ve Daniel Chirot, Immanuel Wallerstein'ın Dünya Sistemi: Tarih Olarak Siyaset ve Sosyoloji, Ed: Theda Skocpol, Tarihsel Sosyoloji , 9. Bölüm, 1999, s. 296)

Tarihsel kapitalist dünya ekonomisinde geçiş kavramı genellikle üç ayrı olgu için kullanılmaktadır. Birincisi feodal Avrupa'dan kapitalist dünya-ekonomisine geçiş, ikinci olarak bu kavramla kapitalist dünya-ekonomisinin genişledikçe kapitalist-olmayan sistemleri içine alması (extensive expansion), üçüncü olarak ise kapitalist dünya-ekonomisinin içindeki bölgelerde iş gücünün proleterleşmesi ve toprağın ticarileşmesi yoluyla genişlemesi (intensive expansion) anlaşılmaktadır. (Wallerstein, 1979:142)

"Geçiş" kavramının birinci şekliyle anlaşılmasında (feodalizmden kapitalizme geçiş) üç ayrı fikir göze çarpmaktadır. Bunlar, Marx'ın materyalist tarih anlayışı ile yaptığı açıklama, Weber'in bu 'geçiş'in nedenleri üstünde durarak Marx'ın materyalist anlayışına karşı çıktığı bir 'geçiş' tanımı ve günümüz Smithyenlerinin görüşleridir. (Wallerstein,1979:143). Wallerstein, bu üç farklı geçiş fikri birbirinden bu kadar ayrı ve açıkken geçiş üzerine bu kadar çok kafa karışıklığı olmasının nedenlerini sormaktadır. Zira hem Marx'ı hem de Weber'i izleyenler bunların tek bir geçişe ilişkin teorilerini birden çok toplumun (ulus-devlet) yer alabileceği bir aşama teorisine (stage theory) dönüştürürler (Wallerstein,1979:143). Marx da Weber de feodal Avrupa'dan kapitalist dünya-ekonomisine geçişi eşsiz (unique) bir olay olarak görmelerine rağmen, görüşleri 'dünya-sistemi' perspektifini desteklemek yerine 'kalkınmacı' perspektifi desteklemek için kullanılmıştır. Wallerstein'a göre bu aşama teorisinin yarattığı kafa karışıklığı, 'geçişler' içeren iki ayrı süreci de analiz etmeyi gerektirmektedir.

Bu amaçla, genişleme (Incorporation-dünya-ekonomisinin fiziksel alanda genişlemesi) ve metalaştırma süreci ile işgücünün proleterleşmesi ve toprağın ticarileşmesi (yoğun anlamda –intensive- genişleme) dikkat çekmektedir.

Genişleme ve dahil etme (Incorporation) süreci 16. yüzyıl'da kapitalist dünya-ekonomisinin ortaya çıkışından sonra yeni coğrafi alanları içine alarak genişlemesidir. Bunlar devamlı değil tarihsel atılımlar olarak gerçekleşmiştir. 1900 civarında bu genişleme sınıra ulaşmış ve dünya-ekonomisi hemen hemen bütün dünyayı kaplar hale gelmiştir. (outward expansion). (Wallerstein, 1979:145).

Kapitalist dünya-ekonomisinin içinde gerçekleşen metalaştırma ya da yoğun genişleme süreçlerinde 'İşgücünün proleterleşmesi' ve 'toprağın ticarileşmesi' daha az dramatik ve daha devamlı bir halde olmuşlardır. Bu genişleme henüz tarihsel potansiyelini doldurmamıştır. Bu yüzden Marksist analiz kapitalist dünya-ekonomisinin içinde yer alan kapitalist-olmayan yapılar ve etkinlikler için feodal tanımı kullanma yanlışlığına düşer. (Wallerstein,1979:146). Bu, tarihsel anlamda eşsiz olan 'feodalizmden kapitalizme geçiş'i 'yoğun genişleme' ile karıştırmak anlamına gelmektedir. Wallerstein bugün dünya-ekonomisi içinde yer alan herhangi bir yeri feodal üretim tarzı içinde niteleyemeyeceğimizi belirtmektedir; çünkü bir üretim tarzı ancak diğer sosyal ilişkilerin de belirleyicisi olduğunda üretim tarzı olarak adlandırılabilir. Bugün var olan kapitalist üretim tarzıdır ve kapitalist üretim tarzı sadece özgür emek ve toprak anlamına gelmez; diğer ücret ödeme ve arazi sahipliği şekillerini de içerir. (Wallerstein,1979:147). Wallerstein, Schumpeter'in söylediği gibi kapitalizmden sosyalizme geçişin ilk aşamalarında olduğumuzu belirtir. Wallerstein'ın 'Feodalizmden kapitalizme geçiş' ile ilgilenmesinin nedeni de tarihte bu çok seyrek gerçekleşen geçişlerin anlaşılmasını kolaylaştıracak olmasıdır. Ancak 'geçiş' olarak adlandırılan süreci yaşayan birim 'ulusal toplumlar' ya da benzeri yapılar değil dünya-sistemleridir. (Wallerstein, 1979:150).

Feodalizmden kapitalizme geçiş, Smihtyen yaklaşıma göre önemsiz bir sorundur ve tarih öncesinde olmuştur. Smith'i takip eden ve evrensel bir formül arayışında olan ekonomistler tarihsel ve kurumsal verileri yadsımakta, geçiş sorununu göz ardı etmektedirler. Giovanni Arrighi dünya piyasa ekonomisinin ne

zaman ve nasıl kurulduğu ile değil, kapitalizmin zaten varolan dünya piyasa ekonomisi üzerinde ne zaman ve nasıl yükseldiği ve zaman içinde tüm dünyanın yaşamını ve piyasalarını dönüştürecek gücü nasıl edindiği ile ilgilenir. Braudel'e gönderme yaparak, Avrupa'nın 1500'den sonra ortaya çıkan "dünya tarihinin müthiş düzenleyicisine" uyum sağlamasının basit bir geçiş olmadığını öne sürer. Bu nedenle 1500'lerden önce de bir dizi aşama ve geçişler vardır ve önemli geçiş süreci feodalizmden kapitalizme olan geçiş değil, dağınık kapitalist güçlerden yoğunlaşmış güçlere geçiş aşamasıdır. Bu geçişin en önemli boyutu devlet ve sermayenin, kapitalizmin gelişmesi için Avrupa dışında hiçbir yerde uygun koşullar sağlamayan özgün birleşmesidir. (Arrighi, 2000:29-30).

Marx bu analizi geçerli olduğu sürece kabul eder, ancak bu analizin tarihsel zamanla sınırlı olduğunu ve doğal yasalar ve ölümsüz gerçekler diye sunulmasının yanlış olduğunu belirtir. Bu anlamda Marx'a göre 'geçiş' doğal bir olgudur.Üretim tarzındaki çelişkilerin birikmesi toplumsal sistemin niceliksel dönüşümüne neden olur. Sombart'ın analizi ise kapitalist sistemi doğal olmayan olarak sunarken kapitalisti kahraman olarak gösterir. Schumpeter'in 'girişimci'si gibi kapitalist kısa dönemli hazları değil uzun dönemli ekonomik çıkarları düşündüğü için kahramanca bir karakterdir.(Wallerstein, 1979:150).

Wallerstein, 1979'da yazdığı "Kapitalist Dünya Ekonomisi "'nde, şu andaki dünya sisteminin 16.yüzyıl'da ortaya çıktığından bugüne kadar sık sık karşılaştığı dönemsel daralma veya krizlerden birinin başında olduğunu ve kendi sonunu getirerek bir başka sistemle değiştireceğini belirtir. Bu kriz durumu üç olguyla ortaya çıkar: 1) 1945-67 arasında süren ABD hegemonyasının altın çağının bitişi, 2) Sosyalist ulusların kurduğu bloğun çöküşü ve SSCB ve Çin'in karşı karşıya gelişi, 3) Muhtemelen 1990'larda meydan gelecek yeni bir devletler arası gruplaşma. " Amerikan Gücünün Gerileyişi "'nde :

" Dünya kapitalist sisteminin, beş yüzyıllık ömründe ilk defa gerçek bir sistemsel kriz içinde ve bir geçiş çağı yaşamakta olduğumuzu görüyoruz. Bunun sonucu, bünyesi gereği belirsiz, ama gene de ve yine beş yüz yıldır ilk defa, ilerleme sayılabilecek (ama zorunlu olarak değil) gerçek bir temel değişim perspektifi sözkonusu. Bu kavşakta dünya solunun başlıca sorunu, dünyayı dönüştürme amacıyla on dokuzuncu yüzyılda geliştirdiği stratejinin paramparça bir halde olması ve bunun sonucu olarak şu ana

kadar belirsiz ve zayıf bir biçimde hareket etmesi ve genelde hafif bir depresyon halinde bulunmasıdır. " (Wallerstein, 2003:221).

İlginç bir biçimde Wallerstein, bunun dünya sisteminde aktörlerin en çok hareket özgürlüklerinin olduğu kriz dönemi olduğunu öne sürer. Bir sistem yumuşak bir biçimde faaliyet gösteriyorsa davranışını büyük ölçüde yapısı belirler. Bununla birlikte sistem sonunu getiren bir düşüş dönemine girdiğinde -kriz dönemi- yapılar güçlerinin çoğunu kaybederler ve bireysel ya da kollektif hareket daha fazla anlamlı hale gelir. Bu argüman özellikle önemlidir çünkü Wallerstein herhangi bir sayıda sonucun mümkün olabildiği bir krizi bir belirsizlik dönemi olarak alır . Varolan kriz daha eşit toplumun ortaya çıkmasını sağlayan ya da sahip olduğumuzdan daha hoşnut kılan bir sistemin gelişimi içinde sonuçlanır. Hareketlerimizle sonucu belirlemeye yardımcı olabiliriz. Wallerstein sonuç olarak sol hareketin küresel olarak hiç bir zaman yenilmemiş olduğunu ima etmektedir. (Wallerstein, 2003:221)

Wallerstein, dünya-ekonomisinde yaşadığımızı söylediği bu kriz döneminin yarıçevre ülkeler için sonuçlarını ele almaktadır. (Wallerstein,1979:95-96). Yarıçevre devletlerin kapitalist dünya-ekonomisinde özel bir role sahip olmaları, dünya iş bölümünde arada bir yerde kalmaları ve çevre ülkeler için çekirdek ülke konumunda, çekirdek ülkeler için çevre ülke konumunda olmaları, iç siyasetleri ve toplumsal yapılarının kendilerine özgü olmaları nedeniyle, ekonomik faaliyetin düşüşe geçtiği dönemlerde ortaya çıkan esnekliklerden yararlanmakta çevre veya çekirdek ülkelerden daha fazla şansa sahiptirler. İşte bu yüzden bugünkü durumda özellikle bu yarıçevre ülkelerin konumuna bakılması gerekir. (Wallerstein, 1979:97)

Kapitalist piyasada üreticilerin birbirinden bağımsız karar alma mekanizması uzun vadede 'fazla arz'a neden olmaktadır. Bu fazla arz çekirdek ile çevre arasındaki ticaret hadlerinin değişmesine neden olur; aynı zamanda yatırım ve iş olanakları da alan değiştirir. Ücret yapıları da bundan etkilenir. Bu değişiklikler dünya ölçeğinde etkin talep güçleninceye kadar sürer ve dünya ekonomisi tekrar genişlemeye başlar. Bunun sonucu olarak, 1) Çeşitli grupların birbirlerine karşı pazarlık güçleri değişir. (Örneğin 1300-1450 arasındaki krizde ortaya çıkan iş gücü kıtlığı lordlarla, serfler arasındaki pazarlık payını

değiştirmiştir. 70'li yıllarda ise OPEC örneğinde görülen petrol fiyatlarındaki yükseliş benzer bir pazarlık fiyatı değişimidir.) (Wallerstein,1979:98) 2) Ekonomik fazlanın (surplus) dünya genelinde dağılımı değişir. Fazlanın elde edildiği zincirde aracı unsurlar sistemin merkezinde olanlara kıyasla daha fazla kazanır. Bu bugün yarıçevre ülkelerin karının diğerlerindan daha fazla artması anlamına gelmektedir. Ancak arzdan dolayı yarıçevre ülkeler ürünlerinin alıcılarını seçebilecek konuma gelirler ve çekirdek ülkeler bu gerileme dönemlerinde yarıçevre devletlerin iç işlerine eskisi kadar üstü kapalı da olsa müdahale edemezler. Yarıçevre devletlerde değişen sistem koşullarına bağlı olarak siyasal rejim de değişebilir. 3) Ücretli istihdamın konumu değişir. İşsizlik çekirdekte artarken, reel anlamda istihdam yarıçevrede artar. Buna bağlı olarak reel ücret yapısı da değişir. Çekidekte işsizlik arttığı için reel ücretler düşer; ancak fiyatlar düştüğü için iş sahibi olanların ücreti artabilir. Bu da işsizler arasında sınıf bilincini körüklerken, işi olanlar ya da olmasını umanlar arasında -işlerini korumak yada iş sahibi olmak için - faşist hareketleri doğurur. Yarı çevrede ise durum farklıdır(Wallerstein,1979:100)

e. Devletlerarası Sistem

1648 Westphalia Barışı ile dünya çapında, bütün devletlerin üye oldukları, devletler üstü güce değil, devletlerarası güç dengesine dayalı, uluslar arası hukuk kurallarının geçerli olduğu bir yeni uluslar arası siyasal sistemi kurulmuştur. Bu nedenle Dünya-sisteminin temel tanımlayıcı özelliği, tarihsel olarak benzeri olmayan siyasal örgütlenmeye sahip olmasıdır. Wallerstein modern devletlerarası sistemin doğuşu ve gelişimini sermayenin sonsuz birikimi sürecinin başlıca nedeni ve sonucu olarak çözümler. Dünya imparatorluklarından farklı olarak modern dünya sistemi, kapitalizmin tamamıyle gelişimini sağlayan, birden çok siyasal birimden oluşmuş ve bağımsız, egemen ulus devletler biçiminde, bazan da bağımlı kolonilerle organize olmuştur. Bu devletler geçen beş yüzyıl içinde monarşiler, diktatörlükler ve biçimsel demokrasilerin farklı türleri dahil çeşitli iç idari organizasyon şekillerinde ortaya çıkmışlardır. Böylece Dünya sistemi teorisinin ana söylemi, devletler arası sistemin siyasal

çerçevesi içinde organize olmuş kapitalist dünya ekonomisinden doğan temel siyasi ve ekonomik süreçler ve ilişkilerle ilgili düşüncelerden oluşur.

Dünya sistemi egemen ulus devletlerin oluşturduğu devletler arası sistemde devletlerin rekabetine sahne olmaktadır. Dünya sisteminde hiçbir tek siyasi varlık (devlet) dünya ekonomisi tarafından çevrelenmiş coğrafi alan üzerinde istisnai otoriteye sahip değildir. Hiçbir devlet dünya sistemini kontrol edemez ya da uzun bir zaman sisteme hakim olamaz. Wallerstein devletlerarası sistemi her devletin (sınırlı) egemenliğinin karşılıklı olarak tanındığı bir matris, güçlülerin zayıflara ya da birbirlerine zorla kabul ettirdikleri bir çerçeve diye tanımlar. (Hopkins-Wallerstein, 1997:15). Gelişmiş olan çekirdekte genel eğilim, en azından iddia edilen ideal devlet biçimi olarak sahip olduğu biçimsel demokrasisi ile ulus devlete doğru bir eğilim olmuştur. (Shannon, 1996:29). Bu siyasal birimlerin en belirleyici olanı, ileride de görüleceği gibi ulus devlet olacaktır.

Güç dengesinde devletler kendi oransal güçlerine göre çeşitlilik göstermelerine karşın daha güçlülerin hiçbiri diğerlerini yıkacak kadar güçlü değildi. Güçlü devletlerin çok sayıda olması, her hangi birini tüm zayıf devletler üzerinde kontrolü ele geçirmekten alıkoymuştur. Böyle bir girişim daima diğer güçlü devletlerce engellenmiştir. (Shannon, 1996:26). Bu parçalı siyasi organizasyon modern çağdan önce baskın olan durumun karşıtıdır. (Shannon, 1992:26). Önceleri, coğrafi olarak ya yalnızca parçalanmışlar ya da dünya ekonomilerini yaratan tek bir devletin kontrolü altında sona ermişlerdir. (Wallerstein, 1979:5).

Güçler dengesi kapitalizmin vazgeçilmez bir parçasıydı. Kapitalist sistem ekonomik anlamda da uluslararası rekabet sistemini gerektirir. Güçler dengesinin yalnızca siyasal ideolojiler tarafından yönlendirilmesi değil, güçlülerden birinin diğerleri üzerinde geçici olarak ekonomik üstünlük sağlaması biçiminde de yönlendirildiği görülür. Dünya sistemi teorisyenleri, devletlerarası rekabet sisteminin ve kapitalizmin birbirlerini güçlendirdiğini öne sürerler. Her biri bir diğerinin varlığı için gereklidir. Tek bir dünya devleti ile kapitalizmin geçerliliği söz konusu olamaz. Böyle bir devlet

varolduğu takdirde, kapitalist sınıfın bağımsızlığını yıkmak için zorlayıcı kuvvet kullanır. (Shannon, 1996, 27). Güçler dengesinde kapitalizm siyasal aktörlerin ayrı ayrı ya da birlikte, kendilerini ya da birbirlerine karşı koruma maliyetlerinin azaltılması için gereklidir. (Arrighi, 2000:69). Diğer taraftan farklı ulus devletlerin kapitalistleri arasındaki rekabet diğerlerinin ele geçirilmesi için gerekli olacak sürekli ekonomik üstünlüğü hiçbir devlete vermemiştir. Uluslararası sistem bu nedenle ayakta kalmaktadır. (Shannon, 1996:27).

Güçler dengesinin muhafaza edilmesi ya da bozulmasında sermaye birikimi yöntemleri rol oynar. Siyasal aktörlerin içeride ya da dış aktörlerle ittifak içinde siyasal mücadeleleri, sınırlar içinde ya da sınırlar ötesinde devlet mekanizmaları arasındaki ilişkiler ya da iç faktörler arasındaki mücadeleler biçiminde olur.

Dünya sisteminde sınıf mücadelesi, dünya çapında sınıflar arası mücadeleden çok, münferid olarak devletler üzerinde güç mücadeleleri biçimindedir. Dünya sisteminde, işçiler küresel sömürü sistemine karşı birleşmezler. Çevrenin sömürüsünde saygın devletlerini ve ulusal kapitalist sınıflarını desteklediklerinde, uluslararası sömürüye maruz çalışan sınıfın uluslararası kapitalist sınıfa karşı birleşik hareketleri başarısız olur.

Dünya sistemi içinde devletler arasında ekonomik ilişkiler siyasal ilişkilerle güçlendirilir. Devletlerarası sistemde devletler rekabet ortamı ve eşitsiz koşullardaki ilişkiler içinde, güçlerini maksimize etmek için yoğun rekabet içinde kalırlar. Her devlet sürekli olarak, diğer ulus devletler karşısında, özerkliklerini ve onlar üzerinde etkilerini artırmak üzere (genellikle kontrolü altındaki toprağı artırmak üzere) ve kaynaklarını (askeri güçlerini, servetlerini v.b.) artırmak için mücadele eder. Devletin, bir bütün olarak dünya kapitalist sınıfından çok ulusal kapitalist sınıfı desteklemesi bu stratejinin bir parçasıdır. Her ülke için uluslararası rekabetin ana hedefi kendi ulusal kapitalistleri için mümkün olan en iyi koşulları ve fırsatları elde etmektir. Başarılı bir ulusal kapitalist sınıf devlet faaliyetlerine gerekli ekonomik kaynakları sağlayarak devlet gücüne katkıda bulunur. Dünya sistemi teorisyenleri, iktidar mücadelesini siyaseten güçlü kapitalist sınıfın lehine sonuçlandıran devletlerin

ulusal iktidar arayışı içinde en iyisini başaran devletler olduğuna işaret ederler. (Shannon, 1996:39)

Kapitalist sınıfın dünyadaki rekabet gücünü artırmak için kendi devletini harekete geçirme eğilimi dünya ekonomisinin sürekli birbiriyle rekabet eden farklı siyasal yargı alanlarına bölünmesine neden olmuştur. (Arrighi,2000:60). Devletlerarası sistem ile kapitalist birikim arasındaki tarihsel anlamda ilişki bir birlik olduğu gibi bir çelişki de olabilir. Bu ilişkinin mutlaka sermaye birikiminin yararına olması gerekmemektedir, bu da rekabetin biçimine ve şiddetine bağlıdır. Devletlerarası rekabetin şiddetli ve uzun süreli silahlı mücadeleler biçiminde olması halinde çelişkiden söz edilebilir ve bu rekabetin kapitalist girişimlere maliyeti, kaynakların askeri yatırımlara aktarılması ve karlılığın azalması gibi sonuçları nedeniyle yüksek olabilir ; (Arrighi,2000:61). Dünya-Sistemi devletlerarası rekabetin sonucu olarak, sürekli tekrarlanan savaşlar ve değişen askeri ittifaklar ile karakterize olmuştur. Güçler dengesinin sürekli tekrarlanan ve yüksek maliyetli savaşlarla korunması halinde bu savaşların maliyeti savaşların parasal getirilerini aşar ve kapitalist devletin amacını ortadan kaldırır. Oysa kapitalizmin amacı devletler arasında az maliyetle hatta hiç maliyetsiz şiddet yoluyla rekabettir. (Arrighi, 2000:69).

Wallerstein, diğer yandan, devletler arasında yaşanan anlaşmazlıkların, dünya çapında kar elde etmek için yapılan rekabetin, her zaman hazır ve verimli olan ve yüksek maliyeti bulunmayan bir dünya emek gücünü oluşturma girişimlerinin, dünyada refah düzeyleri arasındaki farklılıkların giderek büyümesinin şiddet ve isyanlarla bölünmüş ve kargaşa içinde dünya sistemine yol açtığını söyler. (Hopkins, Wallerstein,1997:15)

Chase Dunn'a göre savaş dünya sisteminde üç temel yapısal rol oynar: (Shannon,1996:38). Birincisi; çekirdek güç devletlerarası sistemin bütünü üzerinde hakimiyet elde etmek istediğinde çekirdek güçler arasında genel savaşlar olur. Hiçbir iktidar diğer tüm çekirdek devletleri ele geçirememiş olsa bile, bu savaşlar sıklıkla bir çekirdek devletin sistemde geçici olarak baskın iktidarı kullandığı devletlerarası sistemin düzeni içinde sonuçlanır. İkincisi, savaşlar dünya sisteminde devletler tarafından bir genel statüden

diğerine yukarı doğru, örneğin - yarı çevreden merkeze - hareketliliği sağlamak için (diğer devletler için bu aşağı doğru hareketlilik olur) kullanılır. Ortaya çıkan devletlerarası gücün yapısı dünya sisteminde devletlerin değişen güçlerini ve zayıflıklarını yansıtır. Üçüncüsü, savaşlar çekirdek devletler ve çevre arasında güç ilişkisini yeniden yapılandırmak için kullanılabilir.

Geçen beş yüzyılda ticaret ilişkileri üzerine savaşlar, koloniyal mülkiyet ve çevrede müşteri devletlerin korunması veya yaratılması yaygındı. Bu nedenle bütün bunların sonucu, savaşlar devletler tarafından sistemde konumlarını yeniden uyarlama girişimleri olarak görülebilir ve savaşın sonuçları genellikle devletler arası sistemde değişen askeri güç potansiyelini yansıtır. Çekirdek ve çevre arasında bu ekonomik sömürü ilişkisi aralarında bir özel siyasal ilişki gerektirir. Çevre, çekirdek kapitalistlerinin lehine koşullarla dünya ekonomisine katılmaya zorlanır. Çekirdek ülkeler daha fazla ekonomik kaynakları, daha güçlü orduları ve devlet aygıtlarının daha fazla güçlü oluşları nedeniyle çevreye egemen olabilirler .

Çekirdeğin çevreye hakimiyeti tarihsel olarak birkaç temel durumda olmuştur. Birincisi, çevredeki alanların, bu alanları doğrudan kontrol edilen kolonilere dönüştürmüş olan belirli çekirdek güçlerce zorla kuşatılması olmuştur. Bir diğer dönemde ya da çevrenin diğer bölümlerinde, çeşitli çekirdek devletler müşteri devletler yarattıkları etki alanları geliştirmişlerdir. Bu çevre ülkeler patronları olan çekirdek güçlerin dediklerini yapmışlar ve onlarla ekonomik bağlarını korumuşlardır. Çevre devletlerin her hangi özel bir çekirdek gücün müşterileri olmadığı hallerde bu güçlerin biri ya da daha fazlası bu devletlerin temel çevre sömürüsü modelinin korunması ile uyumlu politikalar benimsediklerinden emin olmaya çalışmışlardır. Çekirdek güçler arasında, çevre üzerinde etki ya da çevreyi direkt kontrol altında tutma isteği dünya sistemi tarihi boyunca başlıca siyasi ve askeri rekabet ve ihtilaf kaynaklarından biri olmuştur. (Shannon, 1992:40)

Devletler arası sistem her devletin devlet mekanizmaları açısından, kendi isteklerini, egemenlikleri ile bağdaşmaz bir biçimde sınırlamasını gerektirmektedir. Bu kısıtlamalar uluslararası hukuk, diplomatik ilişkiler, yargı

gücü, sözleşmelerden doğan yükümlülükler ve zor kullanma yasağı alanlarında olur.

Devletler arası sistemde bir güç hiyerarşisi bulunur. Devletler arasında liderlik gücü entellektüel ve moral önderlik gücü ile birleşen bir egemenlik gücüdür. Bu güç Makyavelli'nin tanımındaki rıza ve zor birleşimini yeniden tanımlar: Zor, güç kullanımı ve güç kullanımı tehdidi, rıza ise moral önderliktir. (Arrighi, 2000:54). Wallerstein'a göre, uluslararası hukukun kuralları rıza ya da oydaşma ile değil, güçlü devletlerin uluslararası sistemin gereği olan kısıtlamaları zayıf devletlere ve birbirlerine dayatma isteği ve yeteneği ile belirlenir. (Wallerstein, 1983:48). Arrighi ise, rıza ve zorun ikilem olduğunu, bu ikilemde kapitalist güçte bulunması gereken önemli bir niteliğin, ödeme araçları üzerinde denetimin bulunmadığını söyler.

Hegemonyal güç, bir devletin üretim, ticaret, sanayi ve mali piyasalarda diğer bölgeler üzerinde üstünlük sağlamasıdır. Bu askeri güç tarafından desteklenir. Devletlerarası sistemde güçler dengesi ya da güçler arası rekabetin tersine, kısa bir süre için de olsa bir hegemonya durumu söz konusu olduğunda, hegemonik devlet sistemik yapıları biçimlendirir ve sistemik politikalarını hem daha zayıf devletlere hem de diğer güçlü devletlere kabul ettirerek önemli ölçüde ve sürekli olarak liderliğini ilan eder.(Hopkins-Wallerstein,1999:11). Hegemonik güçler ekonomik üstünlükleri devam ettiği sürece, kendi avantajlarına, dünya siyasetinde istikrarlı bir güç dengesini muhafaza etmek ve serbest ticareti güçlendirmek üzere sorumluluk üstlenirler. Bunu Amsterdam 17. yüzyılda başarı ile yapmıştır. Hegemonya, dünya tarihinde pek sık sahip olunmayan bir güçtür.Kapitalist dünya-ekonomisinde başlıca hegomonik güçler, Hollanda, Büyük Britanya ve Birleşik Devletler olmuştur. Hegemonya çekirdek ülke statüsüne sahip olmaktan daha fazlasını içerir. Hegemonya, bir çekirdek ülkenin ürünlerinin diğer çekirdek ülkelerde dahi rekabet gücüne sahip olacak kadar etkin bir şekilde üretilmesi anlamına gelir. Böylece söz konusu çekirdek ülke dünya pazarındaki azami serbestlikten en çok yararlanacak ülke olacaktır. Doğaldır ki böyle bir hegemonik güç, üretim faktörlerinin serbest dolaşımının önündeki engelleri en aza indirecek kadar güçlü bir devlete sahip olmalıdır. (Wallerstein, 1980:38). Tarım-endüstri

alanında üretim etkinliğini sağlayan çekirdek ülke, dünya ticaretinin dağılımında da egemenlik sağlar. Ticari üstünlük ise mali sektörlerin (bankacılık ve yatırım sektörleri) kontrol edilmesinde üstünlük sağlar. Bu üstünlükler sırasıyla ortaya çıkar (üretim alanı, ticari alan, mali alan) ancak belli zamanlarda örtüşür. Bu üstünlüklerin kaybedilmesi de aynı sıralamayla gerçekleşir ve birbirini takip eder. Kısa bir zaman için çekirdek ülke aynı anda hem üretici hem ticari hem de mali üstünlüğe sahip olur. Bu noktada çekirdek ülke hegemonya olmuştur.

Hegemonik gücün ortaya çıkışı tipik olarak dünya savaşlarından sonra olmuştur. Çoğunlukla büyük deniz gücüne sahip olup kitlesel, tahrip edici ve kara ağırlıklı savaşlardan sonra büyük kara gücüne sahip olmuşlardır. 1618-1648 Otuz Yıl Savaşları, 1792-1815 Napolyon Savaşları, 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı ve 1939-1945 İkinci Dünya Savaşından sonra hegemonik güçler doğmuştur. Bu savaşların nedenleri askeri olmamış, ekonomik olmuştur. Tarımsal, sınai üretim, ticari ve mali alanlarda rakipleri saf dışı bırakma güdüsü ve yetisi savaşların temelini oluşturmuş, savaşı kazananlar sermaye birikimini sağlamış ve diğerlerinin bölgelerinde dahi pazar sahibi olarak geçici olmak üzere bir hegemonik güce ulaşmışlardır. Hegemonik güç hiç bir zaman dünyanın tümünü içine alacak kadar güçlü olmamıştır ancak dünyayı kontrol etmiştir. Hegemonyanın en önemli özelliği, kalıcı olmamasıdır. Herhangi bir devlet tam anlamıyla hegemonik olduğu an düşüşe geçmeye başlar. Tarihsel sistemin doğası gereği hegemonik gücün gücünü sürdürmek için harcadığı çabalar yine o gücün sonunu hazırlar ve gücü zayıflamaya başlar ve inişe geçer bu arada diğer hegemonik güç olmaya çalışan güçlerin yükselişe geçmesi süreci başlar. (Hopkins-Wallerstein,1999:19). Wallerstein bir devletin gerçek bir ekonomik güç olduğu anda düşüşünün de başladığını belirtir. Hegemonya durumunun inişe geçmesi, devletin güç kaybetmesinden değil, diğer devletlerin güç kazanmasından kaynaklanır. (Wallerstein, 1980:98). Hegemonya olgusu üç süreç nedeniyle geçicidir : Birincisi, sınıf mücadeleleri hegemonik gücün dünya pazarında rakiplerinden ucuza satamayacak biçimde rekabet üstünlüğünü azaltarak ücret düzeyinin artmasına neden olur. İkincisi, teknik üstünlükler taklit, hırsızlık ya da sermaye ihracı yoluyla yok olur. Üçüncüsü, dünya çapında teknik ilerleme büyük siyasal birimlerin etkinliğini sağlar. (Goldfrank, 2000). Hegemonyanın

düşüşü ve sona ermesini hazırlayan nedenlere gelince; Hegemonik güç karada ve denizde büyük askeri sorumluluk yüklenmiştir, bu durumunu sürdürebilmek için askeri harcamalarına ağırlık verir bunun sonucu olarak da büyük ekonomik yük altına girer. Uluslararası hegemonik güç içerde yeniden dağıtım yoluyla çalışma barışı sağlayarak ekonomik üstünlüğünü kesintisiz biçimde sürdürmeyi ister bu da zamanla rekabet gücünün azalmasına yol açar ve hegemonya sona erer.

f. Karşıtlıklar (Contradictions) :

Wallerstein kapitalist dünya ekonomisinin uzun süre (long dureé) varlığının nedeni olarak üç önemli karşıtlık öngörür: Ekonomi ile siyaset (yönetim biçimi) arasında, arz ile talep arasında ve sermaye ile emek arasındaki karşıtlıklar. (Goldfrank, 2000). Ekonomi ile siyaset arasındaki karşıtlıklar yönetim biçiminin sınırlarının ekonomiden daha küçük olmasından kaynaklanır. Bu karşıtlıklar siyasi olarak örgütlenmiş olan sınıflar için ikilem yaratır. Dünya ekonomisinin çok siyasal birimden oluşması nedeniyle ekonomik kararlar öncelikle devlet iktidarının bulunduğu, bağlı ülkesel kontrol noktalarından ayrı bir alana yönlendirilir. Tek tek ulus devletlere bürokratlaşmaları için baskı oluşturulması ve dünyayı siyasal olarak birleştirme baskısı ekonomi ve siyaset karşıtlığı ile gerçekleşir. Arz ile talep arasındaki karşıtlık, devletler tarafından, arzın imkansız kılınmasına yol açan düzenlemelerinin anarşiye yol açması ve talebin de çeşitli devletlerde sınıf çatışmasının geçici çözümünden doğmasıdır. (Goldfrank, 2000). Kapitalistler artı değeri almak ve realize etmek için mümkün olmayan bir dengeleme işlemi beklerler. Sermaye ve emek arasındaki karşıtlıkta, Wallerstein geçimlik, ücretli ve yarı proletar olan üç tip emeğin proleterleşme süreci nedeniyle durumlarının kötüleşeceğini düşünür. (Goldfrank, 2000)

3.KAPİTALİST DÜNYA EKONOMİSİ ÇÖZÜMLEMESİNDE TEMEL KONULAR

a. Ulus devlet :

Wallerstein'ın modern dünya sistemi çözümlemesinde daha önce II/B-2.b "emeğin bölüşümü " başlığı altında sermaye birikimi süreci ve devletlerarası sistem bölümlerinde güçlü merkezi otorite ve ulus devletin yeri incelenmiştir. Bütün bu açıklamalardan sonra uluslaşma ve ulus devletin ne olduğunu hatırlamaya gereksinim görüyorum.

Son bir kaç yüzyılda uluslaşmanın ve ulus devlet kurmanın, önemli bir özgürlüğü elde etme aracı olduğu çeşitli düşünürlerce dile getirilmiştir. Hegel ulus düşüncesini dünya düşüncesinin tarihi gelişiminin belli bir aşamasındaki belirtisi olarak betimler. Bu aşama özgürlüğün otorite ve kendi kendini disipline alma ile birleştiği yeni bir dönemdir. Gerçek özgürlük Hegel'e göre, ulusun kendi yazgısını belirleme gücünün bireye yansıttığı bir niteliktir ve ancak ulusal devlet sınırları içinde bulunabilir. Devlet de **de facto** bir güç, ulusal birliğin anlatımı ve kendi kendini yönetme yolunda ulusal bir dilek ve bu ulusal arzuyu içerde ve dışarda yürürlüğe koyma gücüdür.(Sabine,2000:24). Hegel'in ulusal devlet anlayışı, merkezi otoritenin olmadığı feodalizmden kurtuluş ve bir merkezi ulusal hükümetin kurulması ile özgürlüğün sağlandığı meşruti krallıktır. Hegel, uluslaşmayı ahlaki bir amaç sayarak, Almanya için olması gereken şeyin, çağdaşlaşmak ve uluslaşmakla gerçekleşeceğini düşünürdü. (Sabine, 2000:29). Hegel'e göre krallığın ulusallaştırılması süreci ile siyasal evrimin doruk noktasına ulaşılır, sivil toplumun üstünde bir devlet ortaya çıkardı. Hegel, Fransız Devrimini değerlendirirken de, bir devrimin ancak ulusal devlet kurulmuşsa siyasal anlamda başarılı olacağını belirtmişti. (Sabine, 2000:47).

Ulus devlet gibi siyasal varlıkların ana tanımlayıcı özelliği, devletin dil, kültürel uygulamalar, ortak kurumlar, paylaşılan tarihi deneyimler ve paylaşılan menfaatler (diğer uluslarla ilgili) gibi faktörlere dayanan ortak bir kimliği paylaşan bir nüfusu, - ulus ya da halkı- yönetmesidir. Ulus devlet son

yüzyıllarda gelişerek, - devleti yasal vatanı olarak tanıyan - vatandaş fikrini yaratmıştır.

19.yüzyılın ikinci yarısında Alman ve İtalyan Birliklerinin kurulduğu dönemin uluslararası politikası ulusallık ilkesi ve ulus devletlerden oluşan bir Avrupa'nın kurulmasıdır. Ulus olmayan devletlerden ulus devletler oluşturma isteği Fransız Devriminin yan ürünüdür. (Hobsbawm, 1998:97). Bu yüzyılda gelişen ulus devletin ana fikri, yalnızca ulusal devlet değil, aynı zamanda onun ilerici olmasıdır. Ulus devlet modern, liberal ve burjuva toplumunun gelişiminin doğal bir sonucu olmalıydı.
(Hobsbawm,Eric, 1998, s.101).

" Ortak dil ve ortak eğitim sistemleri,... devlet borçlarını, dünya çapında para birimlerini yöneten devlet bankalarının ....devlet tarifelerinin açıkça tanımlanmış devlet sınırları içinde...ortak hukuk sistemi olan, klan ya da kasttan daha büyük bir gruba bağlılığı olan vatandaşlara hizmet etmek için bulunan devletin yasaları önünde bütün vatandaşların aynı statüde oldukları yasal eşitlik ülkesinin her yerinde tek bir hukuk sistemi fikrini yaratır. " (Shannon, 1996:28)

Ulus oluşumunun uzun bir tarih öncesi vardır. Konjonktürel bir ilişkiler zinciri meydana getiren farklı ve çoklu olaylar tarih öncesini oluştururlar. Belirli bir ulusun tarihine ait olmayan bu olaylar tekrarlandıkları zaman ve yeni siyasal yapılarla bütünleştiklerinde ulusal oluşumlarda rol oynamışlar ve toplumun ulusallaşmasına yardım etmişlerdir(Balibar-Wallerstein,2000:111). Belirli bir ulusun oluşması zamanı gelince, ulus olmanın tarihsel kriteri olan, sıradan insanların kültürü ve tarihi ile bütünleşilerek ya da onlarla zıt olmamak koşuluyla egemen sınıfların ve eğitimli seçkinlerin kültürünün değerleri temel alınarak ulusallaşmak mümkün olabilir.
(Hobsbawm,1998:97).

Ernest Gellner'in ulus ilkesinin tarihçesini açıklamasında kullandığı etnografik haritada Kokoschka ve Modigliani tabloları analogileri hatırlanırsa, Kokoschka tablosunda; egemen bir rengin bulunmasına rağmen, çeşitliliği, adeta atomlara bölünmüş toplumsal grupların kültürle karmaşık, açık ve net olmayan birden fazla ilişkisini görmek mümkündür. Bu ilişkilerde dil, inanç

sistemi, adetler, idari görevler nedeniyle sadakat gibi görüntüler vardır. Buna karşılık modern dünyadaki siyasal sistem Modigliani tablosu gibidir. Işık ve gölge çalışmalarının hemen hemen yok gibi olduğu, düz alanların net bir biçimde birbirlerinden ayrıldığı, konturların kalın çizildiği, birbiri üzerine binen alanların çok az olduğu bir tablo. Siyasal otoritenin meşru şiddet tekeline sahip, bir diğer deyişle merkezi, etkin ve tek bir kurumun elinde olduğu bir sistem. (Gellner,1992:227). Burada devletin sınırları içinde, merkezi devlet denetimine tabi olan bir eğitim, iletişim ve kültür sistemi vardır. Modern devlet ve ekonomi anlayışında, merkezi devlet ve merkezi kültür toplumun ekonomisini meydana getirirler. Zira bir ekonominin dayanağı da, bireyleri tek ve aynı üst kültür içinde toplumsallaştığı ölçüde gerçekleşebilecek hareketlilik ve bireyler arası iletişimdir. (Gellner,1992:228). Ulusu birleştiren, onu tanımlayan ve toplumsal birim yapan ortak kültürdür. Bu ortak kültür bir sanayi toplumunda tüm uzmanlıkların ön koşulu olan okur yazar üst kültürdür. (Gellner,1992:229). Yukarıda Hobsbawm'ın görüşüne yer verilirken belirtildiği gibi sıradan insanların kültürünü yadsımamak koşulu ile kaçınılmaz bir üst kültürün devam ettirilmesi için merkezi ve zorlayıcı bir devlet aygıtı gereklidir. Bir üst kültürden diğerine geçiş ulusçuluğun doğmasıdır. (Gellner,1992:232)

Ulus olma bilincinin ve ulusal devlet oluşumu fikrinin egemen olduğu 1848-1870 arası dönemde aslında siyasal bilinç ulusal bilinç olarak tanımlanamazdı. Buna, Kutsal Roma İmparatorluğunu meydana getiren Alman ulusu ve yüzlerce prensliğin Bismark önderliğinde pekçok kanlı savaşla Alman birliğini kurması süreci ile Alplerden Sicilya'ya uzanan bölgede Roma İmparatorluğundan beri birlik olmamış irili ufaklı devletlerin, başta Mazzini önderliğinde olmak üzere bir araya gelerek İtalya devletini oluşturma süreci örnek verilirse, gerçekte bunlar etnik ve dilsel farklılıkları veya ulusal devletleri olan gruplardır.(Hobsbawm,1998:110). Birlik oluşturup uluslaşma ya da ulus devlet kurma sürecinde ulusal duygular güçlü olsa da, "Ulus" kendiliğinden bir gelişim değildir, yapma bir üründür. (Hobsbawm,1998:110). Bunu örneğin Almanya'da, ulus devlet sınırları içinde görmek mümkündür. Shannon ulus devleti, dil, kültür, ortak kurumlar, ortak tarihsel geçmiş ve diğer uluslara karşı ortak çıkarlara dayalı, ortak bir kimliği paylaşan bir nüfus grubunun yönetimini ilan eden devlet olarak tanımlar. (Shannon, 1996: 29)

Ulus ve ulusal devlet oluşumu Marksizm'e göre bir burjuva devlet oluşumudur; Feodal ilişkiler sona ermiş, emek zaman içinde proleterleşmiştir. Modern dünya sistemi içinde kapitalist üretim ilişkileri, pazara dayalı ekonominin meydana gelmesi, devlet menfaatinin oluşumu ulusal devleti hazırlamıştır. Oysa Etienne Balibar parasal dolaşımın ve ücretli emeğin sömürüsünün bir ulusal devlet biçimi içermediğini ve kapitalist dünya pazarının ulusal sınırları aşma eğilimi taşıdığını belirtir. Bu nedenle Braudel ve Wallerstein'ın, kapitalist pazar yerine, farklı birikim ve emek sömürülerine karşılık gelen, çekirdek-çevre arasında eşitsiz değişime dayalı, hiyerarşik bir dünya ekonomisi biçimindeki ulus oluşumu tarifini benimsediğini anlıyoruz. Ulus devletler dünya ekonomisi içinde çekirdekten çevreye doğru oluşmaya başlarlar. Bu oluşumdaki temel düşünce dünya sistemi teorisine göre sınıf mücadelesidir. (Balibar-Wallerstein,2000:113). Etienne Balibar ulus biçiminin ortaya çıkışından bugüne kadar var olan ve 19. ve 20. yüzyıllarda yükselen "ulusal-toplumsal devlet " kurumunun, kapitalizmin çelişkilerini çözmek, ulus biçimini muhafaza etmek, bireylerin formasyonundan aile yapılarına kadar özel yaşamın her yönünü düzenlemek için bulunduğunu, bunun da bireylerin varlığını ulus devletin yurttaşı statüsüne ve bir milliyete aidiyete tabi kıldığını belirtir. (Balibar-Wallerstein 2000:117)

Modern devlet kavramı antik dünya imparatorluklarının babadan oğula geçen yöneticiliklerinden oldukça farklıdır. (1500'lerden önce Avrupayı yöneten feodal soyluluktan). Dünya imparatorluklarında yöneticiler devleti, kendi kişisel yararları için kullanırlar ve kendi mülkleri olarak düşünürlerdi. (Shannon,1996:29). Monark devlet hazinesi üzerinde kendi hazinesi gibi tasarruf ederdi. Dünya imparatorlukları sıklıkla kendi kimliklerini muhafaza eden ayrı kültürel gruplardan oluşurlardı. Bu kültürel gruplar kendilerini bir ezici elitin fethedilmiş sübjeleri olarak görürler ya da yöneticileri tarafından böyle görülürlerdi.

En azından çekirdekte, devletin meşruiyetinden, devletin ulusun temsilcisi olduğu anlaşılırdı. Devletler, devlet faaliyetlerine katılım ve bu

faaliyetlerden elde edilen yararlar açısından vatandaşların siyasal haklarını daha fazla artırmak zorunda idiler. (Shannon, 1996:29)

Dünya sistemi teorisyenlerine göre, ulus devletlerin bir diğer karakteristiği de, bunların geniş, merkezi ve güçlü organizasyonlar olmalarıdır. Böyle başarılı devletler feodal Avrupa'nın zayıf, merkezi olmayan siyasi örgütlenmelerine karşıt modellerdir. Dünya sistemi içinde, çekirdek devletler askeri olarak en güçlü ve idari olarak en etkili devletlerdir. Çevre ülkeleri en zayıf ve yarı çevre ülkeler devletin güçlülüğü açısından orta yerde bulunurlar. (Shannon, 1992:29)

Dünya imparatorlukları da nisbeten merkezi ve güçlüdürler ancak ulus devletlerin kullandıkları güç daha önceki devletlerinkinden farklıdır. Michael Mann dünya sistemi teorisyeni olmamasına rağmen despotik ve altyapısal güç arasında ayrım yaparak bu farkın yapısını tarif etmeyi öngörmektedir. Despotik güçte, siyasal elitin sivil toplum grupları ile rutinsiz, kurumsallaşmış, yetkili olduğu eylemler dizisi vardır. (Shannon, 1996:30). Bu sınırsız güçtür. Altyapısal güç sivil topluma nüfuz etme ve ülkenin her yerinde mantıksal olarak siyasal kararları uygulama kabiliyeti, bu nedenle de devletin politikaları uygulama ve toplumda olayları kontrol etme yeteneği bulunur. En başarılı modern ulus devletler (çekirdek) yüksek düzeyde altyapısal güce sahiptir. Çoğunlukla çok az despotik gücün varlığından söz edilebilir.

b.Toplumsal Sınıflar :

Antik Yunan'da da bilinen toplumsal sınıf terimi Avrupa'da 18. yüzyıl toplumsal düşüncesinde Fransız Devriminden sonra yeniden ortaya çıkmıştır. Toplumsal sınıf kapitalist dünya-ekonomisi çerçevesinde kavramsallaştırılmıştır ve bu kavramı tarihsel olarak dünya-sistemine özgü kullanmak daha yararlıdır. Wallerstein sınıf analizinin daha biçimsel modellere yöneldiğinde ve diyalektik dinamiklerden uzaklaştığında açıklama gücünü kaybettiğini düşünmekte, sınıfları evrilen ve değişen yapılar olarak analiz etmektedir ve sınıf analizi ile belli zamanlarda sınıf üyeliğinin farklı kavramlarla tanımlanmasının kimin yararına

olduğunu ortaya çıkarmayı amaçlayarak toplumsal gerçekliğin farklı algılayışlarının, sınıfların mücadelelerinde nasıl somut sonuçları olduğunu göstermek istemektedir. (Wallerstein,1979:222)

Dünya sistemi teorisine bu konuda kaynak olan Marx, tüm tarihin sınıf mücadelesinin tarihi olduğunu öne sürer. Üretim sürecinde insanların birbirleriyle belirli ilişkilere girmeleri üretim araç ve gereçleri üzerindeki mülkiyet ve kontrol ilişkileri ile gerçekleşir. İnsanların doğa ile zorunlu bir üretim tarzı içinde gerçekleşen bu ilişkisel üretim sürecinde sınıflar ortaya çıkar. Marx **an sich** (kendinde) bir sınıfın **für sich** (kendi için) bir sınıf olması gerekmediğini düşünür. Marx'a göre, kapitalist üretim sisteminin esası burjuva ile proletarya çatışması, üretim araçlarına sahip olanlarla olmayanlar arasındaki çatışmadır. Dünya sistemi teorisyenleri Marx'ı takip ederek, toplumsal sınıfları, üretim araçları ile ilişkileri tarafından tanımlanan toplumsal gruplaşmalar olarak betimlerler. Bu teorisyenler bir dünya sistemi anlayışı ile Marx'tan farklı olarak, toplumsal sınıfları özel ulusal toplumlarla sınırlı olmayan, küresel düzeyde katmanlar olarak düşünürler. Kapitalist dünya sisteminin sınıf sistemi içindeki temel ayrım, üretim araçlarına sahip olanlar ile üretim araçlarına sahip olmayı reddedenler arasındadır. Buna karşın, dünya imparatorluklarında temel ayrım devlet aygıtını kontrol edenlerle etmeyenler arasındadır.

Marx'a göre kapitalist sistemde toplumsal sınıflar bir uçta burjuva ve diğer uçta proletaryadır. Giderek servet ve sefalet artacak, zengin burjuva daha da zenginleşecek, fakir proletarya daha da yoksullaşacaktır. Bu iki uçlu kutuplaşma sonucu servet daha az elde toplanacak, dükkan sahipleri, esnaf, emeğini kullanan ticaret erbabı proletaryaya katılacaktır. Bu kutuplaşma, kapitalizmin doğası gereği iki karşıtlık ve ikili çatışma biçiminde sürecek ve sistemin sonunu getirecektir. (Balibar-Wallerstein,1993:162). Marx'ın bu çözümlemesine karşılık, kapitalist sistemde yalnızca iki sınıfın değil, ikiden fazla sınıf bulunduğunu ve kutuplaşmanın da giderek azaldığını düşünenler vardır.

Karl Popper yalnızca iki sınıflı Marksgil ayrıma karşı çıkarak, proletarın sefaletinin artarak orta sınıfı proletar duruma getireceği tezini kabul etmemektedir. Marx'ın tablosunun bir sanayi toplumu ve işçilerin sanayi işçisi

olduğunu, oysa köylü toplumunda köylü orta sınıfın proletarya arasına katılmayabileceğini, çiftçi ve köylü sınıfın bu tezde ihmal edildiğini, oysa büyük bir orta sınıfın kalıcı olduğunu ve bir ücretliler sınıfının yeni bir orta sınıf yaratabileceğini öne sürer. Popper'e göre, toplumda burjuvazi ve proletaryadan başka büyük toprak sahipleri, öteki toprak sahipleri, köylü işçileri, yeni orta sınıf, sanayi işçileri ve ayak takımı proleterleri bulunabilir. (Popper, 2000:135).

Dünya sisteminde sınıf yapısı kapitalistlerden ve mülksüz işçi sınıfından (Marksist terminolojide proletarya) oluşur ancak bu sınıf sistemi aynı zamanda kendi üretim araçlarını kontrol eden, ancak diğerlerinin emeğini kullanmayan küçük mal üreticileri ve vasıflı ve / veya profesyonel olarak yeterli yetkeli işçilerin oluşturduğu, büyüyen orta sınıfı kapsar. (Shannon, 1996:32). Bu sınıflandırma spesifik olarak orta sınıfların varlığını kabul eder.

Kapitalist sınıf (Burjuvazi), artık değeri yaratmayan ama yaratmadığı artık değerin bir bölümünü alıp, bunun da bir bölümünü sermaye birikimi yapmak için kullanan sınıftır. (Balibar- Wallerstein, 1993:148) Weber'in ideal tipi ile değil, süreçler açısından tanım yapıldığında, bir burjuva olma ve burjuva olarak kalma becerisi sert, kurnaz ve gayretli olmayı gerektirir. Burjuva olmanın başlıca yolu onun pazardaki başarısıdır. Burjuva sınıfının belli bir oranı başarısız olur.(Balibar- Wallerstein,1993:149). Burjuvazi sürekli yeniden yaratılma ve değişme süreci içindedir. Kapitalist, emeğin yeterliliğini araştırırken atılımcıdır, sömürülebilir emek ve yeni pazarlar ararken yayılmacıdır. (Shannon, 1996)

Dünya sisteminde devlet ile kapitalist sınıf arasında merkezi sınıf temelli siyasal ilişki vardır. Genelde dünya sistemi teorisyenleri devletin kapitalist sınıfın çıkarları lehine politikalar izlediğini ileri sürerler. Marx ve dünya sistemi teorisyenlerine göre kapitalist sınıfın üretim araçları üzerindeki kontrolü nedeniyle kumanda ettiği kaynaklar bu sınıfa toplumda büyük bir siyasi nüfuz sağlar. Buna karşın devlet pasif bir araç ya da özel kapitalist ajan değildir; devlet yöneticileri de kendi çıkarlarını kollarlar ve kendi ulusal kapitalist sınıflarının çıkarlarını desteklemek onların da çıkarlarına olabilir. (Shannon, 1996:41)

Wallerstein kapitalist sınıfın çıkarına hizmet eden üç en önemli devlet faaliyetinden sözeder. (Shannon, 1996:41). Devlet kapitalist sınıf ile çalışan sınıf arasındaki ilişkiyi düzenler. Emeğin sömürüsüne olan işçi muhalefetini kontrol eder ve kapitalist sınıfın mülkiyet haklarını korur. Devlet ulusal iş güçlerinin ekonomik taleplerini sınırlamak ve mütevazileştirmek için müdahale eder (Shannon,1996:41). İkincisi devlet uluslar arası ekonomik ilişkilerini kapitalistlerinin çıkarları lehine şekillendirmek için kullanır, buna çekirdek içinde ekonomik olarak avantajlı işleri aramak ve çevre sömürü sistemini desteklemek dahildir. Wallerstein dünya ekonomisini karakterize eden uluslararası ekonomik ilişkiler sisteminin her zaman dünya ekonomisi içinde devletlerin (özellikle çekirdek devletlerinin) aktif müdahalesini yansıttığını vurgular. Çekirdek devletler yeni coğrafi alanları çevrenin bir parçası olarak dünya sistemine getirmek için güçlerini kullanırlar. Bu kapitalist sınıfın yeni piyasalar, yeni sömürülebilir emek kaynakları ve yeni ham madde kaynakları sağlamasına yardımcı olur. Çekirdek devletlerin çevreye müdahalesi kapitalist dünya ekonomisinin modern çağda genişlemede kullandığı araçlar olmuştur. Bu nedenle, dünya sistemi görüşüne göre, kapitalist ekonomik sistem, faaliyetlerinin yürütülebilmesi ve korunması için her zaman büyük ölçüde devlet müdahalesine dayanmış ve hiçbir zaman basit bir serbest piyasa sistemi olmamıştır. (Shannon,1996:42).

Hemen hemen bütün yarı çevre ülkeler herhangi bir çekirdek ülkeden, çok daha az ve zayıf da olsa ulusal kapitalist sınıfa (yerli burjuvaziye) sahiptir. Bu ülkelerle çekirdek ülkeler arasındaki temel fark yerli burjuvazinin çekirdek ülkelerin şirketleriyle olan bağlantısının herhangi bir çekirdek ülkenin yerli burjuvazisi için olandan çok daha fazla olmasıdır. Çalışan sınıflar, yüksek ücretli kalifiye 'profesyoneller' ve 'yarı profesyoneller', daha az kalifiye ama tam anlamda proleterleşmiş işçiler ve gelirinin bir kısmı aileden gelen, bir kısmı ücretli işten elde edilen yarı proleterleşmiş işçiler şeklinde gruplanır. Yüksek ücretli kalifiye 'profesyoneller' ve 'yarı profesyoneller' (1. grup) yarıçevrede çekirdekte olduğundan daha azdır, ancak daha iyi ücretler almaktadır. Daha az kalifiye ama tam anlamda proleterleşmiş işçiler (2. grup) de yarıçevrede daha azdır, ancak bu grup çekirdekte olduğundan çok daha az ücret almaktadır. Gelirinin bir kısmı aileden gelen, bir kısmı ücretli işten elde edilen yarı proleterleşmiş işçiler grubu

ise çekirdekte yarıçevrede olduğundan çok daha azdır ve muhtemelen daha fazla gelir elde etmektedir. Buna göre, çekirdekteki bir ülke ile kıyaslandığında yarıçevrede yabancı burjuvazinin daha fazla, yerli burjuvazinin daha güçsüz olduğu, daha fazla ödenen kalifiye bir kesim, daha az ödenen proleter kesim ve daha geniş ölçüde bir yarı proleter kesimin bulunduğu göze çarpmaktadır. (Wallerstein, 1979:103)

Bu çözümlemede nitelikli profesyonel sınıf ve ulusal kapitalist sınıf (yerli burjuvazi) içiçe düşünülebilir. Profesyonel sınıf genellikle kapitalist sınıf olma isteği taşımaktadır. Bu iki sınıf da devleti kapitalist dünya-ekonomisinin geri kalan bölümü ile müzakere aracı olarak görmektedirler. Bunun anlamı; dar anlamda ulusalcıdırlar. Ekonomik ulusalcılık yoluyla bu sınıfın kazanç sağlaması daha kolaydır. Bu yüzden yarıçevre ülkelerde dünya bunalımı sırasında ekonomik ulusalcılık yaygınlaşır. Bugün de bu politikalara yönelindiği görülmektedir. (Wallerstein, 1979:107). Proleterya ve yarı proleteryaya bakıldığında, bunların toplumsal tanımlanışında önemli bir fark göze çarpmaktadır: Yarı proleterya genellikle daha alt bir etnik temelle özdeşleştirilir. Bu anlamda çalışan sınıflar etnik ayrımla uyum gösteren iki ana sınıftan oluşur. (Wallerstein, 1979:107). Ekonomik bunalım sırasında avantajın çoğunu kendine çekmeyi başaran yarı çevre ülkeler genellikle çekirdek ülkelerle ücretli-emek maliyeti farkını en üst düzeyde tutabilen ülkelerdir. Bunu yapabilmek için de ya yarı proleteryayı grev kırıcılar olarak kullanarak proletaryanın reel ücret artışı taleplerinin önünü kesmeli ya da kazancın bir kısmını proleteryaya aktararak yarı proleteryayı kontrol altında tutmalıdırlar. Bunlardan birincisi genelde baskıcı sağ hükümetler tarafından gerçekleştirilirken, ikincisi genelde "ilerici askeri" ya da "popülist" hükümetler tarafından gerçekleştirilir. (Wallerstein, 1979:107)

Modern çağın başlangıcında kapitalist sınıfın gücü tamamen geliştirilmemiştir. Aksine, bu güç çekirdekte ulus devletlerin geliştiği genel sürecin parçası olarak meydana gelmiş ve devlet liderleri, kapitalist sınıf, çalışan sınıf ve diğer sınıflar (feodal aristokrasi, köylüler, çeşitli orta sınıflar) arasında her zaman iktidar mücadelesi olmuştur. Wallerstein mücadelenin sonucunun çekirdekte çevreden farklı siyasal ilişkilere sebep olduğunu ileri sürer. Çekirdekte kapitalist sınıf siyasi olarak egemen sınıf olmuştur. Ama aynı

zamanda çekirdekte işçiler tamamiyle proleterleşirken devlet yöneticileri işçilere siyasal haklarını vermekte, öncelikle büyük destek ve meşruiyeti güvenceye alma araçları olarak çıkar görürler. Bu mutabakatlar işçilerin organize olmalarını ve devletten ve kapitalist sınıftan talepte bulunmalarını sağlamıştır ve verilen bir kısım, kanunlar önünde eşitlik ya da birinin emeğini satma hakkı gibi siyasal haklar tam proleter iş gücünün yaratılması için gerekli olmuştur. Kuşkusuz çekirdeğin büyüyen serveti bu talepleri karşılamayı kolaylaştırır. Sonuç olarak, çekirdek devletler genellikle daha az baskıcı ve işçileri giderek daha yüksek ücret düzeyleri talep etmek konumunda olmuşlardır. (Shannon, 1992:42)

Buna karşın, çevrede varolan zorlayıcı sömürü biçimi büyük ölçüde devlet baskısını gerektirir. Genelde çevre bölgeleri, bir dereceye kadar güç kullanarak dünya sistemine getirilmiştir. Dünya sistemine girdikten sonra yaratılan siyasi sistemler zorlayıcı emek kontrolü sistemini yaratmak için başlangıçtan itibaren baskı kullanmak zorunda kalmıştır. (Shannon,1992:42). Önceki koloniyal rejimlerin ve/veya açık bir şekilde kölelik ya da serfe dayalı ekonomilerin yerini, ulusçuluğa ve ekonominin modernizasyonuna dayalı, meşruiyet gerektiren bağımsız devletler almıştır. Buna karşın, işgücü zorlaması, çekirdekle kıyaslanırsa nisbeten yüksek olmuştur. Bu devletlere egemen olan kapitalistler hala devlet baskısına ve yarı proletarya emeğin süper sömürüsüne dayalı bir ihracat sektörünü muhafaza etmek için açık ve örtük siyasal ayrıcalık desteği alırlar. Ayrıca, çevresel rejimlerin nisbi olarak zayıflığı ve istikrarsızlığı nedeniyle, kontrolün devamı daha az belirli, devlet politikasının gerçekleştirilmesi daha zor ve kitle meşruiyet düzeyi hala düşüktür. Devlet baskısı sonuç olarak bu ülkelerde ortak politika olur. (Shannon,1996:42)

Wallerstein ve meslektaşları mülksüz işçilerin türleri arasında Marx'tan farklı ayrım yaparlar. Bazı işçilerin ailelerinin, kapitalistlere çalıştıkları için aile üyelerinin kendilerine ömürleri boyunca destek olduklarını öne sürerler. Bu tür hane halkını " ömür boyu " ya da "tam " proletar diye adlandırırlar. Bu işçiler çoğunlukla çekirdekte bulunur. Diğer hane halkları bütün üyelerine ömürleri süresince destek olmak için kapitalistlere

çalıştıklarının karşılığını yeteri kadar almazlar. Bu hane halkları bağımsız üretimle (örneğin, part time çiftçilik) kapitalistlerden elde ettiklerine ilave yaparlar. Bu gibi hane halkları yarı ömür boyu proleterya ya da yarı proleterdirler, çevrede hakim durumdadırlar. (Shannon, 1996:32). Bu, Marx'ın kapitalizmde sınıf sistemi görüşünün değişimidir.

(1) Sınıflararası Ekonomik İlişkiler

Modern dünya sistemi içinde toplumsal sınıflar arasında gelişen ekonomik ilişkilere gelindiğinde; Bir ülkede sermaye biriktiricilerle bunların çalıştırdığı işçiler arasında sermaye emek mücadelesi vardır. Mücadele, Wallerstein'ın deyişi ile sistemin büyük menfaattarlarından oluşan küçük grupla sistemin kurbanlarından oluşan büyük grup arasındadır. Sınıf mücadeleleri iş yerinde ve pazarda olmak üzere ekonomik alanda ve siyasal alanda cereyan eder. Ekonomik alanda sermayedara kar olarak kalan artı değerin az ya da çok olmasına neden olan, işçilere yapılan ödemenin büyüklüğü ya da azlığıdır. Dünya sistemi teorisyenleri Marx modelini değiştirilmiş haliyle uygularlar. Bu ilişkilerin belirleyici özelliği, kapitalist sınıfın işçilerin ürettiği artık değeri almak için işçileri sömürmesidir. Marx'dan farklı olarak, dünya sistemleri teorisyenleri bu sömürünün yoğunluğunun ve yapısının, özel emek kontrolü sistemine (iş organizasyon metodu) dayanarak proletarya türleri ve dünya ekonomisinin değişik kısımları arasında değiştiğini öne sürerler. Emek kontrolü sistemleri kullanılan zorun derecesine göre bir silsile içinde değişkenlik gösterir. Bu zorun en uçtaki örneği köleliktir. En az aşırı olanı ücretli işçilerin faaliyet gösterdiği serflik (ömür boyu bir araziye bağlı olarak toprak sahibine itaat borcu ile çalışan), ekine ortaklık ve plantasyon sistemleridir. Bu sistemlerin tümünde işçiler, üretim araçları sahiplerine, en düşük ödeme düzeyinde işçi emeği kullanmasını sağlayan, devletin ceza sistemi ve güçleri ile desteklenen kontrol araçları ile kontrol edilir. Pek çok defa, aileleri yarı proletarya sınıfının üyeleri olan işçilere çok az ücret ödenir. "Aşırı sömürülen işçiler " olan bu işçiler emeklerini yeniden artıracak düzeyde ailelerine destek olmak için harcadıkları emeklerinin karşılığını kapitalist sınıfından yeterli ölçüde almazlar. Hane halkı en azından

hayatlarının belli bir döneminde başka bir geçimlik işte çalışmak zorunda kalırlar. (Shannon, 1996:32). Kapitalist her hali karda istihdam ettiği işçilerden, doğrudan kazanılan artı değerden fazlasını alır, aynı zamanda kapitalist sınıfın üretim faaliyetlerini sübvanse eden geçimlik faaliyette bulunan hane halkınca yaratılan artı değerin bir kısmını alırlar. (Marksist görüşe göre, üretimin gerçek değerinin bir kısmı işçinin artan emeğinin maliyetidir). Çevre toplumlarında baskın olan aşırı sömürme ve yarı-proletar hane halkları çekirdekte en az yaygındır. (Shannon, 1996:38)

İşçiler alabildikleri her hangi bir ücret karşılığı emeklerini her hangi bir işverene satmakta serbesttirler. İşçiler klasik Marksist mantıkta üretim araçlarının sahipleri olmadıkları için kapitalist sınıfa çalışmak zorundadırlar. Dünya sistemleri teorisyenleri Marx gibi, serbest ücretli emek koşulları altında, kapitalist sınıfın, işçi emeklerinin yeterli ölçüde artırılması için işçilere ödeme yapmak zorunda olduğu görüşündedirler. Aşırı sömürü olamaz, ödeme düzeyleri yüksek olmalıdır. Gerçekten de dünya sistemleri teorisyenleri, çekirdekte işçilerin artan siyasi güçlerinin ve çevreden extra artı değer elde etme imkanının, en azından 19. yüzyılın ortalarından bugüne kadar genellikle ücret düzeylerinin artmasına neden olduğunu düşünürler. Serbest ücretli işçiler ve aileleri tam proleterdirler. Tam proleter ailelerin büyük bölümü her zaman çekirdektedir, küçük bölümü çevrede yer alır. Yarı çevredeki kısım çevre ve çekirdek düzeyleri arasında bir yerdedir. (Shannon, 1996:32)

(2) Etnik Bilinç :

Etnik bilinç her yerde var olan gizil bir güçtür. Bu gizil güç gruplar sahip oldukları bir ayrıcalığı kaybetme tehdidiyle yüz yüze geldiklerinde ya da uzun zamandır sahip olamadıkları bir ayrıcalığı kazanma fırsatına sahip olduklarını hissettiklerinde ortaya çıkar. Herhangi bir grup için bu dönemsel olarak ortaya çıkan fakat sürekli devam etmeyen bir durumdur. (Wallerstein, 1979:184)

Etnik bilinç siyasi bir olgu olarak bir anlaşmazlık biçimidir. Her zaman şiddet içermesi gerekmez ama sık sık içerdiği görülür. Modern dünya-sisteminin

iki ayrı bölgesinde iki oldukça farklı etnik bilinç tarzı vardır. Çevre alanlarda ana ekonomik faaliyet tarım emeğidir. Bu etkinliği sürdüren; aynı dil, gelenek ve çoğu zaman aynı dini paylaşan işçiler dünya piyasası ve yerel siyasi mekanizma tarafından çok iş karşılığı az ücrete razı olma kapanına kısılmışlardır. Bu çoğunluk sık sık siyasi yöneticilerinin farklı bir etnik gruptan olduğunun farkındadır. Bu yerel bölgeler bölgenin siyasi özerkliğinin olmamasının kendi gelişimlerine engel olduğunu görecek eğitimli kadrolara sahip olduklarında, bu kadrolar özerklik için ajitasyon yapabilir. Ekonomik ve politik koşullar nüfusun bu ajitasyona olumlu cevap vermesine olanak sağlarsa ortaya 'ulusalcılık' dediğimiz olgu çıkar. Ulusalcılığın sloganı kendi kaderini tayin etmektir (self-determination), bu da belli bir bölgesel alana işaret etmek demektir. Kültürel anlamda, içinde azınlıkları barındıran her bölgesel birim sürekli ulusalcılık iddiasına açık demektir. (Wallerstein, 1979:186)

Modern dünyanın çekirdek bölgelerinde etnisite farklı bir sorundur. Burada da etnik bilinç kültürel terimlerle ve kültürel yeniden doğuşla tanımlanır ve amacı yine daha fazla siyasal eşitliktir. Bunun arkasında yatan neden yine ekonomik yoksunluktur. Modern dünya-ekonomisinde temel ekonomik faaliyet sanayidir, yaşama alanı kentlerdir. Şehirler genelde pek çok dini ve etnik grubu içerir. Bu anlamda etnik grup tüm kentsel alanda nüfus içinde azınlıktadır. Eğer bir etnik grup nüfusun çoğunluğunu oluşturuyorsa bu genelde baskın gruptur ve siyasi ve ekonomik elitleri içinde barındırır. Çekirdekte var olan yüksek statülü azınlıkların etnik bilinci genellikle savunmacı, ayrımcı engelleri ortadan kaldırmaya çalışan ama aynı zamanda alt statü grupları tarafından kendi ayrıcalıklarına ulaşılmasını engellemeye çalışan gruplardır. Düşük statülü grupların etnik bilinci ise altproletar (subproletarian: işsiz entelektüeller) gruplarda bulunur. Bu grupların örgütlenmesi, ayrılmayı önemli kişisel yararlar sağlamanın bir yolu olarak gören kentli eğitimliler tarafından yönlendirilen çevre bölgelerin kırsal işçilerinden çok daha fazla radikaldir. Çevrede ajitasyon sonucu ulaşılan anayasal reformdan sonra daha muhafazakar bir tutum ortaya çıkabilir. Alt proletarların durumunda ise reform daha az olası bir çözümdür. (Wallerstein, 1979:188)

Sorun kapitalist dünya-ekonomisinin iç çelişkilerinden kaynaklanmaktadır. SSCB kapitalist dünya-ekonomisinde sanayileşmiş çekirdek ülke seviyesine

ulaşmıştı. Bu statüsünü korumak için sanayiini büyük oranda ihracata yönlendirmek ve makine ve elektronik de ihraç etmek zorundaydı. Bu Avrupa Rusyasının daha fazla endüstrileşmesi ve kentleşmesini ve nüfus artışını gerektiriyordu. Ancak kentleşme ve endüstrileşme nedeniyle nüfusta yavaşlama görüldü. Aynı durumu İkinci Dünya savaşından itibaren Batı Avrupa ve ABD de yaşamış ve bunun üstesinden işçi ihracı ile gelmiştir. Önemli olan vatandaş olmayan ya da en azından ikinci sınıf vatandaş olan işçi bulabilmekti. Böylece sanayi için devletin üzerinde etkisi olmayacak ve sendikalara yakın olmayacak ucuz işgücü kaynağı elde edilmiş olacaktı. Bu, temelde bir sınıf problemi iken etnisite ile yakından ilgili olmuştur. SSCB iç işçi transferine gidip Orta Asya'dan işçi getirerek bu kesimi dolduracak işçileri temin etmiştir. Bu işçilerin etnik bilinci ve sınıfsal talepleri gibi geleceğe ilişkin soruları olmuştur. (Wallerstein, 1979:192)

Afrika nüfusunda bağımsızlık sonrası artmaya başlayan gelir farkları ulusalcı birlik havasını dağıtmıştır. İktisadi olarak kalkınmada başarısız olunması ve güney Afrika'da siyasi değişim ve çoğunluk yönetimine karşı beyaz direnişi Afrikalı devletlerin içinde bulunduğu dünya koşullarını açık hale getirmiştir. Bazı Afrikalı siyasetçiler sınıf çatışmasından bahsetmeye ve pek çok Afrikalı entelektüel Afrika'yı kapitalist dünyanın 'çevre'si olarak kuramlaştırmaya başladılar ve sınıf analizini göz ardı eden 'liberal-modernist' okulu eleştirdiler. (Wallerstein, 1979:195) Günümüz Afrikasında sınıf olmadığını ve sınıf çatışmasının Afrika'nın siyasi hayatında önemli bir değişken olmadığını düşünenler genellikle Afrika'da sınıfların olmadığını ya da "etnik" ya da kişiler arasındaki bağların daha belirleyici olduğunu söylerler ve bunu yaparken de Avrupa'da var olduğunu düşündükleri sınıf olgusuyla açık veya kapalı bir karşılaştırma yaparlar. Wallerstein, bu anlayışın, günümüz Afrika'sını, batı Avrupa tarihini ve klasik Marksist sınıf analizini yanlış okumaktan kaynaklandığını düşünür. (Wallerstein, 1979:195)

Sınıfa ilişkin analizlerdeki hata, kapitalist dünya-ekonomisinin tek bir iş bölümü içinde, birden çok siyasi yapıyı içeren bir sistem olduğunu anlamamaktan kaynaklanır. Bir grubun toplumsal faaliyetleri nihai anlamda dünya-ekonomisindeki rolleri ile belirlenir; öte yandan siyasi faaliyetleri vatandaşı oldukları devlete yönelir. Sınıf bir yandan üretim araçları ile olan ilişkisi ve dünya-

ekonomisindeki yeri ile belirlenir; öte yandan siyasi aktör olarak örgütlendiği, diğer bir ifade ile sınıf bilincine sahip olduğu ölçüde reel bir aktör olur. Sınıf analizi ancak belli bir tarihsel bağlama oturtulduğunda anlam kazanır. (Wallerstein, 1979: 196)

(3) Sınıf Bilinci :

Wallerstein Weber'in sınıf bilincinin değişim ve gelişimin bir sonucu olduğu fikrine karşı çıkar ve Weber'in hatalı olduğunu söyler. Sınıf bilinci teknolojik değişim veya sosyal dönüşümle birlikte ortaya çıkmamıştır. Wallerstein'a göre sınıf bilinci çok daha ender bir durumda kendisinin ideolojik ifadesi ve dayanağı olan 'devrimci' bir durumda ortaya çıkar. Bu anlamda temel alınan şey Marksgil kavramsal içgüdüdür. (Wallerstein,1979:177). Sınıflar her zaman potansiyel olarak bulunur (an sich). Sözkonusu olan hangi koşullarda sınıf bilinci oluşturmalarıdır (für sich). Sınıf bilinci politik-ekonomik alanlarda hatta bir ölçüde kültürel organ biçiminde bir grup olarak çalışır. Bu bilinçlilik anlaşmazlık durumlarının fonksiyonudur. (Nietzsche, Karl Marx ve Kapial, çevrimiçi, www ayrinti net/nietzsche/makale, 2004)

Kapitalist dünya-ekonomisinde sınıf bilinci yanında, etno-ulusal bilincin de en az sınıf bilinci kadar önemli olduğu gözükmektedir. Ayrıca sınıf bilinci ile etno-ulusal bilinç arasındaki ilişki çekirdek ve çevre ülkelerde aynı şekilde değildir. (Wallerstein, 1979:196). İki tip sınıf bilinci vardır: Batı Avrupa'da ve Afrika'da farklı sınıf bilinci türlerinden söz edilir. Avrupa'nın 16.yüzyıl'da yaşadığı gelişmeler 19. ve 20.yüzyıl'da tekrarlanır. Bu süreçte Afrika Polonya'nın 'uzun' 16.yüzyıl'da geçtiği yollardan geçer. 200 yıldan uzun bir sürede Afrika bölgeleri kapitalist dünya-ekonomisine dahil edilmiş (1750-1950), toprak ticarileşmiş ve birleştirilmiştir. Yerli ticari sınıflar önemini kaybederken bu süreç yerli olmayan tüccar kesimin yararına olmuştur. Bu sırada çekirdek ülkelerde sanayi proletaryasının yerini sağlama almış burjuva sınıfa karşı sınıf bilinci gelişiyordu. Afrika gibi çevre ülkelerde ise sınıf bilinci henüz siyasal bir araç değildi. Yerli kapitalist toprak sahipleri bir zamanlar Polonya'da olduğu gibi uluslararası ticaret akışını kesecek her türlü –sınıfsal veya ulusal- mücadeleye karşılardı.

Yönetici burjuvazi başlangıçta siyasal anlamda çok küçük ve önemsiz bir kesimdi. Ama sonra dünya-ekonomisinin daha da gelişmesi ile bu grup büyüdü ve bazı bölgelerde yerli imalat sektörü gelişti. Yerli burjuvazinin yabancı unsurların yerini almak istemesi "ulusalcılık" gibi terimleri (bu terimin yerini genelde kabilecilik –tribalism- aldı) beraberinde getirdi. Çekirdekte ise farklı etno-ulusal kökenlerden gelen işçilerin sanayiye dahil edilmesiyle alt (sub) proletar bir kesim ortaya çıktı. (Wallerstein, 1979:200)

(4) Sınıf ve Etno-Ulus :

Nüfusun göreli ayrıcalıklarına göre katmanlarına ayrılması genellikle etno-ulusal gruplandırmalar şeklinde yapılmaktadır. Weber "statü grubu" olarak adlandırdığı olgunun sosyal sınıflara paralel bir yapı olduğunu belirterek Marksgil analize karşı çıkmıştır. Wallerstein ise bu konumu kabul etmez. "Sınıf" ve "etno-ulus"un aynı gerçekliğin iki farklı elbisesi olduğunu söyler. Ama neden bu iki elbiseden birinin bazı koşullarda, diğerinin başka koşullarda ortaya çıktığı sorusunun önemli olduğunu söyler. Etno-uluslar da toplumsal sınıflar gibi şekillenir, sağlamlaşır ve yok olup tekrar şekillenir. (Wallerstein,1979:25)

Sınıf oluşumunun kısa vadeli bir mantığı vardır, bu da zaman içinde ortak çıkarların algılanmasından kaynaklanır. Bu algılama sonucu, örgütlenenler kısa vadede pazarlık güçlerinin artmasını umarlar. Bunun yanında, sınıf bilincinin uzun vadeli bir önemi vardır. Bu da sınıf bilincinin bir devlet yapısında siyasi anlamda egemen olandan sayıca fazla olan bir grubun gücü ele geçirmesinin en açık yolu olmasıdır. Ancak kapitalist dünya-ekonomisinde devlet mekanizması özünde **prebendal** olduğu için üretimin kar amacıyla örgütlendiği sistemdeki kaynaklara ulaşmada farklılıklar yaratır ve aslında hiç bir zaman bürokratlaşma gerçekleşemez. (Wallerstein, 1979:226). Mao'nun dediği gibi sınıflar kısa vadede pazarlık etmek, uzun vadede de devlet gücünü ele geçirmek amacıyla şekillenirler ve başarı elde ettikten sonra parçalanırlar. Ama sonra tekrar şekillenirler. Bu Mao'nun Çin Halk Cumhuriyeti için söylediği "sınıf savaşımı hiç bir şekilde sona ermemiştir" sözleriyle kastettiği şeydir. (Wallerstein, 1979:227)

Etno-ulus oluşumu da kısa ve uzun vadeli nedenlerle açıklanabilir. Kısa vadede etno-ulus oluşumu malların bölüşümünü keyfi olarak belirlenmiş bir statüye göre –akrabalık, dil, ırk, din, vatandaşlık- düzenleme amacı taşır. Etno-uluslar kültürel sembollerin manipüle edilmesi yoluyla grubu diğerlerinden ayırıp örgütsel bütünlük yaratarak ayrıcalık kazanma veya koruma amacı taşırlar. (Wallerstein, 1979:227)

Etno-ulusal bilinç sınıf örgütlenmesinin, piyasa işleyişi ve sınıfın hakim olduğu siyasi pazarlık yoluyla ayrıcalıklarını kaybetme riski olanların son çaresidir. Sınıf bilinci eğer bir grup için riskliyse ve belli avantajları kaybetme riski taşıyorsa, bu grupta etno-ulusal bilinç ortaya çıkar. Bu duruma genelde ırkçı ideolojinin türlerinden birini kullanarak ayrıcalıklarını meşrulaştırmaya çalışan üst tabakalarda rastlanır. Ayrıca siyasal anlamda egemen olan grup etno-ulusalcılığın kabul edilmesini teşvik ederek sistemde istikrarı sağlayan üç tabakalı sömürü sürecine katkıda bulunur. (Wallerstein, 1979:228)

Wallerstein 20.yüzyıl'daki pek çok sosyal devrimin (Rus, Çin, Vietnam, Küba) aynı anda hem toplumsal hem de ulusal devrimler olduklarına işaret ediyor. Bu devrimler toplumsal olmak için ulusal olmak zorundaydı. Benzer şekilde çekirdek ülkelerde ezilen sınıflar da sınıf bilinçlerini etno-ulusal temelde ifade etmektedirler. Wallerstein dünya-ekonomisinin temel siyasi gerçeğinin sınıf bilincinden etno-ulusal bilince; uluslar içinde sınıflardan, uluslar genelinde sınıflara, sürekli değişen biçimlere giren sınıf savaşımı olduğunu söyler. (Wallerstein, 1979:230)

c. Statü Grupları

Dünya sisteminde sınıf ayrımı yanında, Wallerstein konuyu Max Weber'den ödünç alarak sistemin, kültürel kimliklerine dayalı dayanışmaları ile toplumsal gruplaşmalardan oluşan statü gruplarına ayrıldığını öne sürer. Bu kimliğin temeli din, dil, ırk ya da etnisite gibi faktörler olabilir. Weber'in Avrupa Ortaçağı ve 19.y.y. Avrupası'ndan örneklerle sınıf, statü grubu ve parti ayrımını yaptığını ancak bu örneklerin ve ayrımın 20. yüzyıl Avrupa dışı dünyasının empirik gerçekleri ile eşleştirmenin pek kolay olmadığını ileri süren

Wallerstein'a göre, statü grupları "insanların içine doğdukları ilksel gruplar" ve "birbirine, hesaplanmış amaca yönelik birleşmeler üzerine kurulu olmayan bağlılıklarla bağlı oldukları varsayılan hayali aileler, geleneksel ayrıcalıkların varlığı ya da yokluğuyla oluşan gruplar, onuru, saygınlığı ve bir ortak mesleği de içeren bir yaşam biçimini paylaşan, ancak mutlaka ortak bir gelir düzeyini ve sınıfsal üyeliği paylaşmaları gerekmeyen gruplar" olarak tanımlamaktadır. (Balibar-Wallerstein,1993:234). Modern dünyada bir statü grubu ulus-devlette meşru olmayan temellerde güç ve malların dağılımında kolektif hak iddiası anlamına gelmektedir. (Wallerstein,1979:173)

Modern çağda statü grupları tek bir devlet tarafından yönetilen uluslar ya da halklar içinde organize olmuşlardır. Sonuç olarak, küresel sınıf sistemi statü grupları ile özellikle uluslar ile bölünmüştür. Bunun sistemde siyasi ve ekonomik ilişkiler üzerinde önemli etkileri vardır. Kapitalist dünya sistemi sınıfların ve onların çıkarlarının objektif temeli olsa dahi, sınıf mücadelelerinin ve anlaşmazlıkların çoğu uluslar içinde güncel olarak cereyan eder. Ulusçuluk hem kapitalist sınıfın hem de proletaryanın küresel sınıf dayanışmasını engellemiştir. Ayrıca, dünya sisteminde uluslar ve diğer statü grupları arasında ilişkiler toplumsal sınıflar arasındakiler kadar önemlidir. (Shannon, 1996:32)

Wallerstein'a göre, Afrika'nın tablosuna bakıldığında statü grubu olduğu varsayılan çeşitli gruplar (etnik gruplar, dini gruplar, ırklar ve kastlar) arasında herhangi yararlı bir ayrım yapılamayacağı görülür. Sömürgecilik öncesi Afrika'da karmaşık ve hiyerarşik, çok sayıda toplum vardı. Bunlardan bazılarında, genellikle fetih sonrası ortaya çıkan, "estate" adı verilen, kalıtımsal statülere sahip, soylular, avam, zanaatkarlar ve köleler sınıfları bulunurdu. Hiyerarşik olmayan durumlarda antropologların "klan" olarak adlandırıp sınıflandırdıkları, soy grubu yaratan, kuşaklara ve yaş grubuna dayalı kategoriler bulunurdu. (Balibar-Walerstein, 1993:243). Çoğu yazarlar da Weber sınıflandırmasındaki espriye uygun bir biçimde, statü grubunun "etnik grup" olduğunu düşünür. (Balibar-Walerstein, 1993:235). Bu bugünkü ekonomik ve siyasal sahneyi önceleyen mitsel bir benzerlikle insanları gruplandırmaları ve sınıfsal ve ideolojik terimlerle tanımlanan dayanışma kavramına daha baskın bir iddia olmaları gibi

tek bir konunun çeşitlemeleridir. Bu çeşitlemeler ya ulusu oluşturma sürecinin öngörülmeyen sonuçlarına karşı bir dizi hesaplanmış karşılık verme ya da uyum sağlama düzenlemeleri biçimindedir, ayrıca insanların çevrelerinde değerli gördükleri mal ve hizmetler için rekabet edebilen siyasal, kültürel, toplumsal birliklerde örgütlenmeyi sağlamaktır. (Balibar-Walerstein, 1993:243).

Wallerstein statü grubu gerilimlerinin sınıfsal hezeyanlarının istenen sonucu vermekten uzak ve kendine zarar veren bir ifadesi olduğunu söyler. Bu anlamda etnik gerçekliğin altında sınıf çatışması yatar. Kısaca, statü grupları arasındaki farklara tekabül eden sınıf farklılıkları ortadan kalkarsa statü grupları arasındaki ihtilaflar da ortadan kalkar demektedir. Bir diğer deyişle etnik anlamda entegre bir toplumda sınıflar arasında düşmanlıklar sürebilir. (Wallerstein, 1979:179)

Statü grupları sınıfların bulanık bir ifadesidir. Toplumsal çatışma arttıkça statü grubu sınıf çizgisine yaklaşır ve sınıf bilinci denilen olgu ortaya çıkar. Bu iki çizgi hiç bir zaman tam olarak kesişmez. (Wallerstein, 1979:181).

Ulusal statü grupları gibi uluslararası statü grupları da vardır. Irk kavramı ile kastedilen bu uluslararası statü gruplarıdır ve ırk bugün uluslararası arenada varolan tek statü grubudur. Uluslararası sınıf ve proletar uluslar kategorilerinin belirlenmesi için, uluslararası statü grubu olarak ırk net bir ayrım değildir, ırk yalnızca mevcut uluslararası toplumsal yapıyı olduğu gibi korumaya yarar. (Balibar-Wallerstein, 1993:252). Irk dünya toplumsal sisteminde rütbe belirten özel bir tür statü grubudur . Bir statü grubunu temsil eden ırk, ırkçılığı ve ırk ayrımcılığını ifade etmek için kullanılmamaktadır. Deri rengine göre ayrım örneğin, beyazlar ve beyaz olmayanlar arasındaki ayrım uluslararası ırk (statü grubu) ayrımında önemli değildir. 8.yüzyıldan beri uluslararası statü rolünde olan dinin yerini ırk almıştır. Irkçılık bu anlamda sadece varolan uluslararası sosyal sistemi sürdürme eylemidir ve ırksal ayrımcılık için kullanılan yeni bir sözcük değildir. (Wallerstein, 1979:181)

ç. Sistem Karşıtı Hareketler:

Wallerstein 1970 'lerde sistem karşıtı hareketler terimini tarihsel ve analitik olarak birbirinden ayrı ve birçok bakımdan birbirine rakip iki halk hareketini bir araya getirecek şekilde bir formülasyon elde etmek amacıyla ortaya atmıştır. (Wallerstein, 2003:229). Bu iki halk hareketi 19 uncu yüzyılda ortaya çıkan toplumsal ve ulusal hareketlerdir. Toplumsal hareketler devletlerin içinde, ücretlilere ve proletaryaya karşı baskıcı olduğunu düşündüğü burjuvaziye ya da işverenlere karşı sınıf mücadelesi yürüten sosyalist partiler ve sendikalar tarafından yapılan hareketlerdir. Ulusal hareketler ise, bir etnik ulusal grubun bir diğeri üzerinde baskısı olduğu fikrinden hareket edilerek, bir ulusun parçaları olarak görülen ayrı siyasal birimleri birleştirerek veya emperyalist ve baskıcı olarak nitelendirdiği devletten ayrılmak suretiyle bir ulusal devlet yaratmak için yapılan hareketlerdir. (Wallerstein, 2003:229- Wallerstein, Arrighi, Hopkins, 1989:35)

Sistem karşıtı hareketler tarihsel kapitalist dünya sistemine karşı hareketlerdir. 19. yüzyılda güçlü bürokratik yapılar olarak ortaya çıkan sistem karşıtı örgütlenmeler dinsel değil siyasal temellidir. Her iki tür hareket de devlet odaklı amaç taşır ve modern dünyanın temel siyasal yapısı olarak gördükleri devleti denetim altına alma ve devlet iktidarını ele geçirme amacı taşımaktadır. Toplumsal hareketler enternasyonal ideolojisine karşın kendi örgütlerinin ulusal olmasını ve hareketin bu devlet içinde iktidara gelmesini amaçlarken, ulusal hareketler belli bir devlette devlet iktidarını elde etmektir. Bu devlet ulusal hareketin tanımında olduğu gibi, ayrılma ya da birleşme yoluyla kurdukları yeni bir devlet ya da bu yeni devletin sömürgeci ya da bölgesel bir idari bütünlük şeklinde varolmasıdır. (Wallerstein, Arrighi, Hopkins,1989:36)

Her iki hareketin çatıştıkları ve paralellik taşıdıkları amaçları bulunur. 19 uncu yüzyılda her iki hareketin de benimsediği, ama farklılıkları olan " iki aşama stratejisi" olmuştur. Bu iki aşama önce devlet yapısı içinde iktidarı elde etmek daha sonra da dünyayı dönüştürmekti. Toplumsal ve ulusalcı hareketlerin toplumsal ilişkilerde temel değişim amacı güttükleri için kendilerini

devrimci olarak niteleddiklerini görürüz. Her iki hareketin de halkı seferber etme süreçleri birbirine benzerlik taşır. Hareketlerine küçük entelektüel gruplarla başlayıp, uzun eğitim ve kampanya süreci ile militan, sempatizan ve pasif halk destekleri kazanma yoluyla hareketlerini genişletirler. Sosyalist hareketlerin savları genellikle toplumsal bileşeni olan milliyetçi söylem taşırlar.

İktidarı ele geçirme amacı paralel bir amaç iken, bu iki hareketin rekabetleri de söz konusu olur. Her iki hareket de kendine öncelik taşıdığından aralarında sıklıkla karşılıklı şiddetli suçlamalar olur. Aralarında nadiren ve geçici olarak taktik gereği ittifaklar ve siyasal işbirliği bulunmaktadır. Her iki hareket de iktidarı ele geçirme ve dünyayı dönüştürme aşamalarını tasarladıkları iki aşama stratejisini hayata geçirirken, vaad ettikleri ikinci aşama kendilerinden beklendiği anda, bunun iktidarı ele geçirdikten sonra kolay olmadığını gördüler. Zira devlet iktidarı sanılandan daha sınırlıdır ve her devlet egemenliklerin sınırlandığı bir devletler arası sistemin parçalarıdır. Tarihte örneklere bakıldığında görülür ki iktidarda kalma süresi uzadıkça vaadlerini gerçekleştirmeyi ertelemişler ve militan sistem karşıtı hareketlerin kadroları devletin birer memuruna dönüşmüşlerdir. Buna örnek olarak SSCB nomenklatura'sı verilebilir.

Sistem karşıtı hareketler Aydınlanmanın evrenselci ideolojisini benimseyerek tarihsel kapitalizmi sarsmaya çalışmışlardır. Bunu egemen sınıfların fikirlerinin oluşturduğu stratejiler kullanarak ve orta vadeli hedefler koyarak yapmaya çalışmışlardır. Sosyalist sistem karşıtı hareketler bilimsel ilerleme tezine sahip olmuşlardır. Bilimsel sosyalizmi savunan Marx, kapitalizmin ilerici olduğunu ve sosyalizmin kapitalizme tepki olarak, en ileri ülkelerde kapitalizmdeki ilerlemeden doğacağı bir süreci telkin etmesi doğrultusunda sosyalist devrim burjuva devriminden sonra gerçekleşeceğini ileri sürer. (Wallerstein, 1991: 74)

Sistem karşıtı hareketler, ulusalcı hareketler olarak, ırkçılığa karşı gelişen tarihsel mücadele içinde de bir tepki olarak yer almışlardır. Ulusal kurtuluş hareketleri bunun örneğidir. Milliyetçilik ulusal gelenekler, ulusal dil ve dinsel miras gibi kültürel değerleri taşır. Ulusal kültürün ifadesinde, kültür devlete gönderme yapar. Devletlerarası sistemin üyesi olan devletin, kültürün içinde

taşınacağı araç olarak seçilmesi eğilimi ve çeşitli ülkelerdeki kültürlerin çeşitlilik göstermelerine karşın, içerikleri bakımından özdeş olma eğilimleri taşıyan kültürel milliyetçilik, sosyalist kültür gibi modern dünyanın evrenselcilik ideolojisini savunmuştur. Sistem karşıtı hareketler böylece, aslında sermaye biriktiricilerin baskılarına karşı bir kültürel direniş olma konusunda pek net tavır sergilememiş olsa da güçlü-zayıf ilişkisinde kültürel aracı işlevi görmüştür.

d. Ekonomik Kalkınma ve İkili Ekonomi :

Dünya-ekonomisinin genişlediği İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ekonomik kalkınma ve ikili (dual) ekonomi kavramlarına rastlanmaktadır. Ancak 1967 sonrası ortaya çıkan ekonomik gerileme ile birlikte bu kavramlara ilişkin kuşkular da artar. Wallerstein "tek başına" (in isolation) kalkınmayı gerçekleştirebilecek uygun yapılardan söz edebilmek için, bolluk içinde açlık ve varlık içinde yoksulluğun nedenleri ve bu duruma maruz kalan çoğunluğun, ayrıcalık sahibi azınlığa karşı başkaldıramamasının nedenlerini entellektüel ve ahlaki açıdan incelerken, 16.yüzyıl'a dönerek günümüzün çelişkilerinin nedenlerini ve çarelerini bulmak için modern dünyayı ve onun yapısını inceler. 16.yüzyılda ortaya çıkan sistem kendinden önceki sistemlerden farklıdır. 16. yüzyılda ortaya çıkan kapitalizm üretimin piyasada elde edilen kar yoluyla sermaye birikimine yönlendirilmesidir. Bu özelliği kapitalizmi, asıl amacı kendi sürekli genişlemesini sağlamak olan bir sosyal organizasyon haline getirir. Bunun temel araçları üretim verimliliğini arttırmak (efficiency of production) ve insanların büyük bölümünün acil tüketim taleplerini geri çevirmektir. (denial of consumption). Bu karşıtlığın sürdürülmesi ve iki zıt güç arasında denge sağlanması gerekmektedir. Aksi halde üretimin çok fazla reddedilmesi talebi düşürebilir, bu da dolaylı olarak üretimi aksatır; aynı şekilde az reddedilmesi de verimlilik artışını engellemektedir. Bu dengesizlik durumu kendini dönemsel iniş çıkışlar ve krizler olarak gösterir. (Wallerstein,1979:121). Bu durumda, artık piyasanın düzenleyici kavramına inanç kalmamıştır ve bu dengesizlik durumu oluşmuştur. Kapitalist sistem her zaman bazılarının yararına ve bazılarının zararına olarak piyasanın özgürlüğüne devlet müdahalesi olan bir sistemdir. Wallerstein'a göre analiz birimi doğru seçilmediği için bugüne kadar bu anlaşılamamıştır. Analiz biriminin seçimi önemlidir. Dünya-sisteminin temel

yapısal özelliği - ekonomik alanın siyasi birimden daha geniş olması ve bu alan içinde bölgelerin çekirdek, çevre ve yarıçevre olarak tanımlanabilir bir işbölümü içinde olması- nedeniyle imtiyazlı azınlık çoğunluğu mağdur bırakan verimlilik-reddetme (efficiency-denial) ilişkisini sürdürebilmektedir. (Wallerstein, 1979:122). Zira mağdur olanlar her zaman aynı kişiler olmamakta ya da grupların mağduriyet düzeyi zaman içinde değişmektedir. Ayrıca ekonomik fazlanın transferi ile dünya-ekonomisinin kilit çekirdek bölgelerinde toplumsal huzursuzluk engellenmektedir. Bir yandan bu ekonomik döngüler ticaret hadlerinin değişmesi ve eşitsizliğin derecesinin değişmesi anlamına gelmekte, öte yandan düzenli bir eğilim, yüzyıllık eğilim gerçekleşerek daha fazla üretim-daha az tüketim karşıtlığı (efficiency-denial) hem üretim hem de tüketim arttırılarak çözülmektedir. Bu ise coğrafi büyüme, bir diğer ifade ile, yaygın genişleme süreci ile pastanın büyütülmesi anlamına gelmektedir. Bu tür bir genişlemenin bazı sınırları bulunmaktadır ancak dünya-ekonomisi 16.yüzyıl'dan itibaren genişlemesine rağmen henüz bu sınırlara ulaşılmamıştır. Aslında evrenin sınırlarına ulaşan dünya-ekonomisi bazı iç bölgeleri atlar. "İkili Ekonomi" teorisi bunu bazı bölgelerin dünya-ekonomisine dahil olması bazılarının olmaması şeklinde açıklamaktadır. Wallerstein buna katılmamaktadır (Wallerstein,1979:123).

"İkili Ekonomi" kırsal nüfusun büyük bölümünün yaşadığı, marjinal, yavaş gelişen ve geçimlik ekonomiyi dünya-ekonomisinin dışındaymış gibi ele alır. Oysa Wallerstein, bu ekonominin dünya-ekonomisinin bir parçası ve kapitalist dünya-ekonomisi için bir sorun olmaktan çok onun temel çelişkisinin çözümü olduğunu düşünür. (Wallerstein, 1979:123). 17.yüzyıl daralması sonucu çevre bölgelerde ortaya çıkan tersine dönüş (inversion)te bu bölgeler içe dönerek tüm arzın toplam talep seviyesine gelmesini ve krizden çıkılmasını sağlarlar. Öte yandan bu geçimlik işçiler gittikleri yerde ucuz işgücü olurlar. Bu işçilerin daha ucuz olması yarı proleterya olmalarından kaynaklanmaktadır. Bunlar kırsal alandan geçinirler ve daha az gelirle çalışmaya razıdırlar. Dünya-ekonomisi daralırken süreç iki türlü gelişmektedir. Bir yandan bu bölgelerde üretim düşürülür ve böylece arz-talep dengesi sağlanır, öte yandan bu bölgelerden sağlanan işgücü maliyetleri düşer. (Wallerstein, 1979:126-127)

Son yıllarda Afrika'da, Orta Amerika'da, Güney Asya'da pek çok bölge ciddi kıtlık sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Bunun uzun dönem ve kısa dönemli pek çok nedeni vardır. Ancak, uzun dönemli nedenler her zaman en önemli olanlardır. Son bir kaç yüzyıldır dünya-ekonomisinin geçimlik üretim yapan bölgeleri teknolojik üretimle desteklenmediği halde her geçen yıl daha fazla yiyecek üretmişlerdir. Bu dünya ölçeğinde ciddi bir erozyon anlamına gelir. Öte yandan teknoloji desteğiyle insanlar salgınlara karşı dirençli hale getirilip ölüm oranı düştükçe toprak üstündeki yük daha da artar. Bu da yakın bir gelecekte ani bir iklim değişikliği ile milyonların açlıktan ölebileceğini göstermektedir. Toprak, üstündeki nüfustan temizlenmiş olur ve bu yolla plantasyonlar halinde ticari firmalara ve devletlere aktarılır. Wallerstein, "Kapitalist Dünya Ekonomisi"nde (1979), dünya-ekonomisinin son elli yılda son büyük genişlemesini yakalayacağını, gerileme döneminde ise dünya genelinde tarımın yeniden örgütlenmesi için ortamın temizlenmiş olacağını, 1990'lardan sonra ise dünya-ekonomisinin yeniden büyümeye başlayacağını, tüm işgücünün evrensel anlamda proleterleşeceğini düşünmüştür. Wallerstein, bu noktada "efficiency-reddetme" karşıtlığının her zamankinden daha keskin bir hal alacağını ve sistemin, daha fazla genişleme imkanı kalmayacağı için, kendini artık yeniden kurtaramayacağını öne sürer. (Wallerstein, 1979:129)

C . MODERN DÜNYA SİSTEMİNİN TARİHSEL ANALİZİ [7]

Modern dünya-sistemi Braudel'in **"uzun 16.yüzyıl"** olarak adlandırdığı 1450-1650 döneminde Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Wallerstein'ın Avrupa Dünya-Ekonomisi diye adlandırdığı modern dünya-ekonomisinin ayırt edici özelliği ekonomik ve siyasal kurumlar arasındaki kopukluk (discontinuity)' tur. Bu kopukluk ticaret, sanayi ve en önemlisi tarımda kapitalist üretim tarzlarının ortaya çıkışı ile mümkün oldu ve bunları mümkün kıldı. (Wallerstein,1979:37). Wallerstein'ın tezi tarihte dünya-ekonomilerinin daha önce de var olduğu, ancak 16. yüzyıl Avrupa dünya-ekonomisine kadar ortaya çıkan dünya-ekonomilerinin hep bir imparatorluk tarafından ele geçirilmiş olduğudur. Bu emperyal çerçeve kapitalizmin etkili büyümesine siyasi kısıtlamalar getirmiş ve ekonomik büyümeyi engelleyerek

[7] Düzeltme

durağanlık tohumları ekmiştir. Bir dizi tarihsel rastlantıya bağlı olarak 16.yüzyıl Avrupa dünya-ekonomisi bu tür bir imparatorlukla karşılaşmamıştır. Bir imparatorluk yaratma yönündeki en önemli girişim – V. Charles ve Habsburglar- başarısızlıkla sonuçlanmıştır, bu da Avrupa'nın başarısı olmuştur. (Wallerstein,1979: 37-38). Modern dünya-ekonomisinin coğrafi sınırları o zamanın teknoloji durumuna bağlı olarak, çekirdek bölge kuzeybatı Avrupa, çevre Rusya hariç doğu Avrupa, İspanyol Amerika ve başlangıçta çekirdek olup daha sonra yarı çevreye dönüşen Akdeniz'i kapsamaktadır. (Wallerstein,1979:38)

Modern Dünya Sistemine tarihsel bakışa Kapitalist Dünya Ekonomisi hakkındaki şu sorularla başlamak gerekir : 16.yüzyıl Avrupa dünya-ekonomisi önceki sistemlerden farklı olarak nasıl hayatta kalabildi? Sistem sağlamlaştıktan sonra nasıl işledi? Sistemin sonunu hazırlayacak olan düzenli yüzyıllık (secular) eğilimler nelerdir? Bu konular aşağıdaki paragraflarda irdelenmeye çalışılacaktır.

16.yüzyıl'da Avrupa'da ortaya çıkan bu dünya-ekonomisinin yeniden dağıtan bir dünya-ekonomisine dönüşmemesinin ve kapitalist bir dünya-ekonomisi olarak gelişmesinin nedenlerini anlamak için dönemin egemen toplumsal biçimi olan feodalizmin Batı Avrupa'da ne gibi özellikler taşıdığına bakmak gerekir.

1. FEODALİZM

Geç Ortaçağda Avrupa'nın büyük kısmında manorlarda üretilen küçük tarımsal fazlaya soylu sınıfın doğrudan el koyduğu bir sömürü biçiminin egemen olduğu, göreceli olarak kendine yeterli ekonomik nodüllerden oluşan feodal sistem hakimdir. (Wallerstein, 1974:22). Feodalizm doğal bir ekonomi, bir diğer deyişle, kendi kendine yeter bir ekonomi değildi. Roma İmparatorluğu'nun dağılmasıyla ortaya çıkan Batı Avrupa feodalizmi hala belli oranda kültürel hatta yasal bir bütünlük taşımaktaydı. Hristiyanlık Avrupa'ya ortak bir parametreler kümesi sağlıyordu. Batı Avrupa geç orta çağda bir dünya-sistemi ya da bir dünya imparatorluğu değil, hristiyan uygarlığıydı (Wallerstein, 1974:33). Feodalizm kırsal alanda kendine yeterli, kentlerde pazara bağlı bir ikili ekonomi de değildi. Kırsal alanda dolaylı tarımsal tüketim 1150'lerde ortaya çıkmıştı ve kendine yeterli bir sistemden bahsedilemezdi. Feodalizm ticarete karşıt bir sistem de değildi. Hatta belli

bir noktaya kadar feodalizm ile ticaret genişlemesi paralel seyretmiştir. Ancak feodalizm, üretimin kısıtlılığından dolayı sadece lüks mallarda gerçekleşen uzun mesafe ticarete sınırlı ölçüde olanak tanıyordu. (Wallerstein, 1974:33).

Batı Avrupa feodalizmi nüfusun ve verimliliğin yavaş arttığı, fazlanın soylu statü grubuna ve yasal işleyişin kontrolüne sahip olan derebeyine aktığı bir sistemdi. Bu fazlanın çoğu ayni olduğu için satılmadan yarar sağlamak olanaksızdı. Şehirler bu fazlayı alan ve kendi ürünlerini satan zanaatkârları barındırıyordu ve bir de yeterince fazla elde edebilen orta sınıf köylülerin ve bağımsızlığını elde etmiş bazı derebeyi hizmetlilerinin oluşturduğu tüccar sınıfı vardı. Şehirler manorda bazı ilişkilerin şartlarını değiştirecek şekilde genişliyor ve kente yeni köylüler gelmesine olanak sağlıyordu. Feodalizm 14. yüzyılda kıtlık, savaşlar ve ekonomik yıkım olarak ortaya çıkan bir kriz yaşamıştır. Wallerstein 14. ve 15.yüzyıl'daki batı feodalizminin krizinin Avrupa'nın genişlemesi ve 16.yüzyıl'da geçireceği ekonomik dönüşümün temeli olduğunu öne sürer (Wallerstein, 1974:33).

Feodalizmin krizinin nedenleri üstüne değişik görüşler bulunmaktadır. Perroy krizi genişleme sürecine bağlı olarak nüfus artışının doğal doyma noktasına ulaşmasıyla açıklamıştır. Bu teoriye göre tarım ve zanaattaki ilkel teknoloji nüfus artışına cevap verememekte, bu da yiyecek kıtlığına ve salgın hastalıklara sebep olmaktadır. Durum yüz yıl savaşları ile daha da kötüleşmiş ve mali yük yeni vergiler olarak üreticinin sırtına binmiştir. (Wallerstein, 1974:21-22).

Wallerstein'ın 14.yüzyıl krizine bakışına göre; Süreğen fazla tüketime ve isyanlara eklenen iklim etkileri sosyo-fiziksel konjonktürün nasıl 'kriz" boyutuna vardığını açıklamaktadır. Vebanın yayılması insan sayısını daha da azaltmış, hayvancılığa yönelme beslenmenin kalori değerini azaltırken demografik düşüşü de salgın haline getirmiştir. Görünen tarihsel konjonktürü açıklanırken fiziksel çevrenin çeşitli etmenlerini katmak analizin özünü geçersiz kılmamakta tersine onu zenginleştirmektedir.

Feodal sistem Avrupa içinde biri kuzey İtalya'nın, diğeri de Flandra ve kuzey Almanya'nın kent devletlerinden oluşan iki dünya-ekonomisini taşımaktaydı. Ancak Avrupa'nın çoğu bu ağlara dahil değildi. 1150 ile 1300 arasındaki coğrafi, ticari ve

demografik genişleme 1300-1450 döneminde bu üç alanda bir daralma ile son buldu. Takip eden "kriz" yalnızca ekonomik alanı değil, siyasi ve kültürel alanı da etkisi altına aldı. Krizin üç açıklaması vardı. Birincisi döngüsel (cyclical), ikincisi yüzyıllık eğilim süreci, üçüncüsü ise iklimsel açıklamaydı. Wallerstein'a göre feodalizmin krizi en tatmin edici şekilde yüzyıllık trendin döngüsel kriz ve iklimsel düşüşle birlikte belirlediği konjonktürle mümkündü. Toplumsal değişimin büyüklüğü bu üç etkinin bir araya gelmesinin sonucuydu.

Avrupa'nın bu aşamada kurması ve sürdürmesi gereken, yeni bir artığa el koyma yöntemi, başka bir deyişle, kapitalist bir dünya-ekonomisiydi. Bu sistem hem dünya-imparatorluklarındaki gibi haraç yoluyla hem de Avrupa feodalizmindeki gibi feodal rantlar yoluyla tarımsal fazlaya doğrudan el konulmasından farklı olmalıydı. Bunun yerine, fazlaya el konulması önce tarımda sonra sanayide daha etkili ve daha yaygın bir verimliliğin sağlanması ile gerçekleştirilmeliydi. Bu da dünya pazar mekanizmasının hiçbiri tek başına pazarın tamamını kontrol edemeyecek, pazar-dışı "yapay" devlet mekanizmaları ile desteklenmesi ile mümkündü (Wallerstein,1974:37-38). Bu tür bir kapitalist dünya-ekonomisinin kurulması için üç ana unsur gerekliydi: Söz konusu dünyanın coğrafi genişlemesi, dünya-ekonomisindeki değişik ürün ve bölgeler için çeşitli emek kontrol mekanizmalarının geliştirilmesi, kapitalist dünya ekonomisinin çekirdek devletlerini oluşturacak ülkelerde güçlü devlet mekanizmalarının yaratılması. Bunların gerçekleşmesi dünyanın coğrafi genişlemesine bağlıydı. Bu anlamda, Avrupa'nın bölgesel genişlemesi "feodalizmin krizi"nin çözülmesi için bir ön koşuldu. Avrupa bu fırsatı Portekiz'in bir krizin ortasında deniz ötesi genişlemeye yönelmesi ile yakaladı.

2.COĞRAFİ GENİŞLEME VE PORTEKİZ

Portekiz'in deniz aşırı genişlemesine imkan veren özellikleri coğrafi uygunluğu, ekonomik ve siyasal/stratejik durumu ve kapasitesi idi. Coğrafi olarak Portekiz Atlantik'te Afrika kıyısına yakın bir konumda bulunmaktaydı. Uzun mesafeli ticarette deneyim sahibiydi. Bir özelliği de Cenevizlilerin yatırımlarıyla sağlanan sermayenin keşifleri mümkün kılmasıydı. Avrupa dünya-ekonomisinin tam içinde olmaktan çok Akdeniz İslam bölgesiyle yakın ilişkileri daha parasal ve kentsel bir ekonomiye sahip olmasını sağlamıştı. Portekiz diğer Avrupa ülkelerinden farklı

olarak daha güçlü bir devlet yapısına sahipti. Diğerlerinde iç savaş hakimken Portekiz iç düzenini sağlamıştı ve devlet en önemli girişimci idi. Portekiz'de "keşif işi", devlet, soylular, ticari burjuvazi ve hatta şehirlerdeki yarı proletarya gibi pek çok grubun avantajına idi. Portekiz Avrupa devletleri içinde en çok istek ve olanağa sahip olandı ve o yüzden keşiflerin önünü açan da o oldu. Portekiz'in deniz aşırı genişlemesi bu nedenle motivasyonlar ve kapasite ile açıklanabilir.

Kapitalizmin yalnızca dünya-ekonomisi bağlamında geçerli olmasının ve dünya-imparatorluğunda gerçekleşememesinin nedenlerini anlamak için, yapılabilecek uygun karşılaştırma dönem başında hemen hemen aynı nüfus büyüklüğüne sahip olan Çin ve Avrupa'yı ele almaktır. Çalışmalar Avrupa'nın Çin'e karşı teknolojik ve sınai üstünlüğünü ancak 1450'de sağladığını göstermektedir. Avrupa'nın bu yükselişinin nedeni ya da Çin'de meydana gelmemesinin nedenlerini incelemek gerekir.

Çin ile Portekiz 15.yüzyıl'da aynı dönemde deniz ötesi yolculuklara başlamıştır. Ancak Çin'de bu keşif yolculukları Konfüçyen mandarinlerin resmi bürokrasisi tarafından karşı çıkılarak aniden kesilmiştir. Kendini dünyanın bütünü olarak görmekten kaynaklanan kibirle kolonizasyon misyonunun eksikliği, eunuch'lara duyulan Konfüçyen nefret, hazineden para kaybı olacağı korkusu, siyasal ilginin kuzeye kayması gibi nedenlerle bu yolculuklar kesilmiştir. Ancak bu açıklamalar yeterli gözükmemektedir. Çin'in gerçekten genişlemek isteyip istemediği konusu açıklığa kavuşturulurken Çin ile Avrupa'nın farkını incelemek gerekir. (Wallerstein, 1974:22).

Çin ile Avrupa arasındaki temel fark uzun vadeli yüzyıllık eğilimin yarattığı konjonktürden kaynaklanmaktadır. Bu eski Roma ve Çin imparatorluklarının dağılma sürecinin belirlediği bir yüzyıllık eğilimdir. Feodal sistemle prebendal sisteme dayanan dünya imparatorluğu arasındaki fark bu süreçle ortaya çıkmıştır. Çin büyük olasılıkla köylüyü daha az sömürerek daha gelişmiş bir ekonomiyi yüzyıllarca sürdürmüştür. Ancak bu özelliği köklü bir değişikliği engellemiştir. Çin ve Avrupa'nın tarımsal farklılığı, Çin'in daha fazla işgücü, Avrupa'nın daha fazla toprak ihtiyacı Avrupa'da yayılmacı istekleri ortaya çıkaran bir fark olmuştur. Çin emperyal siyasi yapısının ve rasyonel değer yapısının ağırlığını taşımaktadır. Avrupa ise

devlete değişim için hareket alanı sağlayan mistik bağlara sahiptir. (Wallerstein, 1974:22).

1450-1650, "uzun 16.yüzyılın" hakim ideolojisi devletçilik (raison d'etat) tir. Kapitalizm gibi sınır tanımayan bir olgunun güçlü devletlerin gelişmesi ile desteklenmesi bir paradoks olarak görünmektedir. Ancak kapitalist dünya-ekonomisinin ayırt edici yanı ekonomiye ilişkin kararların dünya-ekonomisi temelinde verilmesine karşın, siyasal kararlar öncelikli olarak dünya-ekonomisinin içinde yasal kontrolü elinde tutan daha küçük yapılara, devletlere (ulus-devletler, kent -devletler, imparatorluklar) aittir.

Büyük sistemle kapitalizmin ifadesi, küçük sistemlerle de devletçiliğin ifadesi anlaşılıyor görünse de, somut tarihsel gelişme tektir. Devletler dünya-sisteminin gelişimi çerçevesinin dışında gelişemez ve anlaşılamaz. Aynı kural toplumsal gruplar ve etnik gruplar için de geçerlidir. Bunlar da varlığını devletler ve dünya-sistemi çerçevesinde bulmuştur ve zamanlarının toplumsal örgütlenmesini yansıtmaktadırlar. Modern sınıf sistemi de 16.yüzyıl'da şekil almaya başlamıştır.

16. yüzyıl ifadesiyle kastedilen zaman dilimi, bir bütün olarak Avrupa dünya-ekonomisi için kapitalist dünya ekonomisinin ortaya çıktığı 1450-1650 arası dönem, Avrupa'nın "geniş ancak güçsüz" (Wallerstein, 1974:68) olduğu dönemdir. Avrupa dünya-ekonomisinin uzamsal olarak ifadesi ile tarihsel kıtalar coğrafi kıtalarla aynı anlama gelmemektedir. 16.yüzyılda Avrupa dünya-ekonomisi Kuzey Avrupa ve Hristiyan Akdeniz'in yanında Orta Avrupa ve Baltık bölgesini ve İspanya ve Portekiz kontrolündeki Amerika'nın bazı bölgelerini de içermektedir. 16.yüzyıl Avrupa dünya-ekonomisinin daha önce ayrı olan iki sistemin -merkezi Kuzey İtalya şehirlerinde bulunan Hristiyan Akdeniz sistemi ve kuzey ve kuzeybatı Avrupa'da Flanders-Hanseatic ticaret ağı- birleşmesi ve bunlara Doğu Elbia, Polonya, doğu Avrupa'daki bazı bölgeler, Atlantik adaları ve Yeni Dünya'nın bir bölümünün katılması ile oluştuğunu düşünebiliriz.

Dünya-ekonomisinin kısa dönemde sağladığı bu hızlı genişlemenin çeşitli sonuçları oldu: Birincisi, dünya-ekonomisinde toprak/işgücü oranı oldukça arttı. İkincisi bu genişleme tarımsal üretimin rasyonalizasyonunu finanse edecek temel

sermayenin geniş ölçekli birikimini sağladı. Genişlemeye bağlı bir başka konu da 16.yüzyıl Avrupa dünya-ekonomisindeki düzenli enflasyon, yani fiyat devrimi ve modern tarih araştırmalarının belli başlı konularından biri olarak bu fiyat artışının sermaye birikimi süreciyle ilgisiydi.

Dünya-ekonomisindeki fiyat dalgalanmalarını incelediğimizde bölgeler arasında fiyat artış ve inişlerinde zaman ayrılıklarının bulunması dünya ekonomisinin henüz ortaya çıkma aşamasında olduğunu göstermektedir.(Wallerstein,1974:70).15.yüzyılda Avrupa'da, Hristiyan Akdeniz, kuzeybatı ve doğu Avrupa'da pahalıdan ucuza doğru dizilen üç ayrı fiyat seviyesi bulunmaktadır. Bir dünya ekonomisinin ortaya çıkışı uzun dönemde fiyatlar arasındaki bu açığın kapanması ile ölçülebilir.

Dünya ekonomisi modern sınai gelişmenin yaratıcısı olurken, daha önceki, görünüşte daha verimli bir tarımsal sektöre ve güçlü bürokratik bir siyasal mekanizmaya sahip olan emperyal oluşumların aynı şeyi başaramamasının nedeni teknolojidir. Bu teknolojik gelişmeyi yalnız dünya ekonomisi başarabilmiştir. Bunun nedeni, tarihte ilk kez 16.yüzyıl'da tarımsal verimlilikteki bir artışın reel gelir artışına yol açması ile ilintilidir. İmparatorluklar dış tehlikeye karşı kendini korumak ve içeride konumunu sağlamlaştırmakla meşgul bir bürokrasiye dayanan güçlü bir devlet aygıtına sahiptirler. Bu imparatorluklar amaçlarını gerçekleştirmiş, geniş köylü toplumlarının uzun çağlar boyunca, her nüfus yoğunluğunda fiili bir **'homeostatis'** (durağan genişleme) durumunda kalmasını sağlamışlardır. 16.yüzyıl dünya ekonomisi önceki imparatorluklardan farklı örgütlenerek bu 'homeostatis' durumunun dışında kalmıştır. Genişleme aynı zamanda 'eşitsiz gelişme'yi de içerir. 16.yüzyıl'da Avrupa dünya-ekonomisinin çekirdek ile çevre bölgeleri arasında; çekirdekde devletler arasında ve devletlerde bölgeler ve katmanlar arasında, bölgelerde kent ile kır arasında bu eşitsizlik ortaya çıkmıştı. Sistem nihai olarak bu eşitsiz gelişme olgusuna dayanmaktaydı. Bu çok katmanlı bir özdeşleştirme ve siyasal güçlerin devamlı yeniden dizilmesine imkan tanıyarak, teknolojik gelişme ve siyasal değişimlere aynı anda imkan sağlayan bir türbülans yaratıyordu. (Wallerstein,1974:71)

Bu dönemde dünya ekonomisi çeşitli işçi türlerine sahipti. Şeker plantasyonlarında ve madenlerde çalışan köleler vardı. Tahılın ekildiği geniş alanlarda çalışan serfler vardı. Ticari-ürün(cash-crop), çalışan kiracı (tenant), köylüler ve bazı tarımsal üretim bölgelerinde ücretli işçiler vardı. Bu, Avrupa dünya ekonomisi nüfusunun % 90-95'ini oluşturuyordu. Ayrıca yeni ortaya çıkmakta olan yeoman (küçük çiftlik sahibi) çiftçiler vardı. Bunlara ek olarak küçük bir ara kadro (işçileri denetleyenler, bağımsız zanaatkarlar, çok az teknik işçi) ve yönetici sınıf (soylu sınıfı ve aristokrat burjuvazi) bulunuyordu. Bu meslek gruplarının coğrafi ve etnik dağılımı sıradan bir dağılım değildi; Batı Yarıkürede Afrika kökenli köleler, Doğu Avrupa ve küçük bir grup Amerika yerlilerinden oluşan bir 'serf' sınıfı, batı ve güney Avrupa'da 'kiracı'lar ve kuzeybatı Avrupa'da yeoman çiftçiler bulunurken ücretli işçiler yalnızca batı Avrupa'daydı. Ara ve yönetici sınıflar ise pan-Avrupa'dandı.

Her bir örgütlenme belli bir üretim şekline uyuyordu. Bu değişik türler dünya ekonomisinin farklı bölgelerinde –kölelik ve feodalizm çevrede, ücretli emek ve serbest emek çekirdekte, ortakçılık yarı çevrede- yoğunlaşmıştı. Bunun nedeni emek kontrol türlerinin siyasal sistemi ve yerli burjuvazinin gelişimini değişik şekillerde etkilemesiydi. Dünya-ekonomisi bu üç bölgeden oluşmakta ve bu bölgelerin üç ayrı emek kontrol mekanizması bulunmakta, bunun sonucu olarak da kapitalist sistemin ortaya çıkmasına imkan sağlayacak fazla (surplus) akışı sağlanabilmekteydi. (Wallerstein, 1974:126).

16. yüzyıl Avrupa dünya-ekonomisinin çevre bölgelerinin iki temel ekonomik rolü vardı: madenler ve tarım. Hispanik Amerika öncelikli olarak madencilik konusunda gelişmişken, doğu Avrupa tarımla meşguldü. İkisinde de teknoloji emek-yoğun ve toplumsal sistem emek-sömürücü idi. Çekirdekte durum her açıdan farklıydı. Nüfus daha yoğun olduğu için tarım daha yoğundu. Toprak hayvancılık için de kullanılabiliyordu. Emek kontrol mekanizmasında zorlama yoktu. (Wallerstein, 1974:126).

Tarımsal faaliyetin feodal biçimlerden kapitalist biçimlere geçmesi ile sanayi sektörü ortaya çıktı. Kapitalizmin özelliği gereği dünya-ekonomisinin merkezindeki faaliyetler özgür emek faaliyetiydi ama özgür olmayan emeğin geçerli

olduğu sektördeki motivasyonlar da yine kapitalistti. (Wallerstein,1974:126). Bir sistemi tanımlayan 'üretim ilişkileri' sistemin bütün olarak üretim ilişkileridir ve söz konusu zaman diliminde sistem Avrupa dünya ekonomisidir. Sistemin farklı bölgelerinde farklı emek türlerinden yararlanabilme özgürlüğü, çeşitlilik ve kombinasyon kapitalizmin özüdür. (Wallerstein, 1974:127).

16.yüzyıl'da bazı hükümdarlar, memuriyetlerin satılması, paralı ordular kurulması, kralın tanrısal hakkı ve dini bütünlük ile oldukça güç kazandılar. Bazıları ise bunu yapamadılar ve aralarında dünya-ekonomisindeki iş bölümüne bağlı olarak farklılık oluştu. İş bölümündeki değişik roller değişik sınıf yapılarına ve değişik siyasetlere neden oldu.

3. DÜNYA EKONOMİSİNİN DÜNYA İMPARATORLUĞUNA DÖNÜŞMEMESİ

Avrupa dünya-ekonomisi herkesin kontrolüne sahip olmak istediği bir yapıydı. Dönemin klasik rotası emperyal egemenlikti. Devletlerin pek çoğu Avrupa dünya-ekonomisini kendi egemenliklerindeki bir imparatorluğa dönüştürmek istedi. V. Charles'ın Habsburg krallığı tüm Avrupa'yı içine almayı hedefliyordu. 1157'de bu girişim başarısızlıkla son buldu. Sevil, Anwers, Lyon, Hamburg gibi kentler Avrupa dünya-ekonomisinin merkezi olma amacındaydılar ama 1450'de merkeze aday olması sözkonusu olmayan Amsterdam 1650'de öne çıktı.

İmparatorluklar yöneticiler ve bürokrasinin yozlaşması nedeniyle dünya ekonomisi olamadılar ve Habsburg ve Valois imparatorlukları mali çöküşe uğradılar. Çekirdek devletler bundan dersler çıkardılar. Ticaret dengesi ve devletin milli hasıladaki payı ile ilgilendiler. Bir 'içe dönüş' dönemi başlamış ve o zamana kadar borç veren finans evleri yerine devlet kendisi kredi kaynağı olmuştu. (Wallerstein, 1974:197). Devletin bu içe dönüşü - devletçilik - ekonomik gelişmenin doğasıyla da yakından ilgiliydi. 'İkinci' 16.yüzyıl'daki bu gelişmeler Amsterdam'ın dünya-ekonomisinin işleyişinde merkezi konuma gelmesiyle birlikte oluştu. Amsterdam Habsburg İmparatorluğunun yıkılmasından İngiltere ve Fransa'nın güçlü

'ulus-devletler' olarak ortaya çıkışına kadar geçen sürede dünya-ekonomisinin düzgün işleyişini sağladı. Avrupa dünya ekonomisinin ilk genişleme dönemi kapanmıştı. (Wallerstein, 1974:199).

Amsterdam'ın ekonomik başarısında siyasal alanı hazırlayan Hollanda Devrimi önemlidir. İkinci 16.yüzyıl gibi sakin bir dönemde Hollanda'da bu tür bir hareketin olmasının nedenleri şunlardı: Hollanda'da soylular prensin kendi taraflarında olmadığını düşündüler ve diğer Avrupa devletlerinden farklı olarak kralın otoritesine güçlü bir aristokrat başkaldırı oluştu. Hollanda Devrimi burjuvazinin de zanaatkar ve köylüye katıldığı ve hatta sonuç itibariyle en karlı çıktığı 'ulusalcı' bir devrim oldu.(Wallerstein,1974:205). Devrim baştan beri içinde dini bir öğe barındırıyordu ve din 16.yüzyıl dünyası için bir anlamda ulusalcılıktı. Bu devrim Hollanda Cumhuriyeti'nin devlet mekanizmasını, Avrupa'daki herhangi bir monarşinin sağlayacağından daha fazla ekonomik entegrasyon sağlayacak şekilde örgütledi. Hollanda burjuvazisi ekonomik genişlemeyi destekleyecek ancak çok da merkezi olmayacak derecede reformu sürdürdü. İngiltere, Fransa ve İspanya bu dönemde birbirlerini devre dışı bırakacak bir dengeye sahiptiler ve Hollanda bu çıkar çatışmalarından bağımsız kaldı. Dünya sistemindeki bu çatışma ve İspanyol hakimiyetinin zayıflaması Hollanda burjuvazinin çıkarlarına uygun hareket alanı sağladı.

Dünya ekonomisinin genişlemesinin durakladığı bu dönemde Hollanda ticareti diğer ülkeler iç siyasetlerini ve ekonomilerini yeniden düzenlerken sistemin motorunun işlemesini sağladı. (Wallerstein,1974:214). Ama aynı anda Hollanda'nın başarısı İngiltere ve Fransa'da merkantilist çıkarların henüz Hollandalı tüccarların serbest ticarete dayanan işleyişini engellememesine bağlıydı.

Modern dünya tarihinin süregelen konularından biri 'ulusalcılık' ve 'uluslararasıcılık' arasındaki salınımdır. (Wallerstein,1974:225). "Ulusalcı" ya da "uluslararasıcı" bu eğilim dünya-ekonomisinin ne kadar çok bütünleşmiş olduğu ile ilgili değil, bir diğer ifadeyle yapısal değil, örgütsel bir eğilimdir. (Wallerstein,1974:225). Örgütsel kararlar, insanların kendi çıkarlarını en çok destekleyecek şekillere ilişkin verdikleri siyasal kararlardır.

İkinci 16.yüzyılda, İspanya-Fransa arasındaki Cateau-Cambresis barış antlaşmasından sonra ekonomik denge değişmişti. Kuzeybatı Avrupa Avrupa dünya-ekonomisinin yeni merkezi oldu. İngiltere ve Fransa büyük bir güç kazandı. Sanayi sektörü önem kazandı, özellikle İngiltere sınai dönüşümden büyük ölçüde yararlandı . (Wallerstein,1974:225)

16.yüzyıl, özellikle 1540-1640 dönemi sınıf oluşumu dönemidir ve yalnızca sınıf sistemi olma eğilimi vardır. Bu sınıf varlıklı üyelerine 'gentry', daha az varlıklı üyelerine 'yeomen' adı verilen kapitalist tarım sınıfıdır. İngiltere'de yeni toprak düzenlemesi bu dönemde bir bütün olarak bu sınıfın gelirlerini artırmıştır. Öte yandan aynı süreç, ortaya çıkan avareler, mevsimlik işçiler ve şehirlerde lümpen proletarya ile proletaryanın oluşumunu hazırlamıştır. Devlet güçlü tutarlı bağımsız bir güç olmaktan çok çatışan iki eğilimin –yeni ekonomik olanaklara ancak kısmen uyum sağlayabilen yüksek geleneksel statü sahipleri ve servet ve statüleri ne olursa olsun ekonomik hayatın bütünüyle ticarileşmesinden yana olan yükselen unsurlar- savaş alanı olmuştur. Bu iki yönelim de zaman zaman devletin desteğini sağlıyor olsa da ikisi de diğer tarafın bürokrasiyi ele geçireceğinden korktukları için daha güçlü bir devlet mekanizmasından karlı çıkacaklarını düşünmüyorlardı. 'Sosyal refah' politikası bir yandan düzeni korurken piyasa güçlerinin işleyişine de müdahale ediyordu. Bu geçiş dönemini kolaylaştırdı ve sahnedeki güçlere avantaj sağladı. Bu denge oyununu mümkün kılan kuşkusuz İngiltere'nin dünya-ekonomisindeki yeriydi. İki büyük askeri gücün –İspanya ve Fransa'nın- kavgası nedeniyle dış müdahaleden korunuyordu. Doğu Avrupa'nın sağladığı hammaddeler ve Hollanda'nın ticari müteffikliği ile iktisadi uzmanlaşmasını sürdürebiliyordu. İngiliz devlet mekanizması ne dış müdahaleleri engelleyebilecek kadar güçlü, ne de 'geleneksel' unsurları ve bürokrasinin yeni asalaklarını kuvvetlendirmeyecek kadar güçsüzdü. Bu durum üretken güçlerin yarattığı fazlanın tüketilmemesini sağlayan optimal dengeydi. Bu dönemin başarısının kanıtı İngiliz Devrimi'nin gerçekleşmesidir. İngiliz Devrimi tam zamanında gerçekleşerek modern kapitalizmin güçlerinin net bir biçimde galip olarak ortaya çıkmasını sağladı ve bu zamanlama eskinin 'restorasyonu' olarak algılanan Tudor döneminin erteleme gücüyle ilgiliydi. (Wallerstein, 1974:257)

Bu dönemde siyasi ittifaklar kuruldu. Saray paraya ve siyasi müttefiklere ihtiyacı yüzünden ticaret ve ticarileşmenin ilerlemesini sağladı. Öte yandan istikrar

ve uyumu sağlamak için de kapitalist dönüşüm sürecini yavaşlatmaya çalışarak bir fren işlevi gördü. Devletin bu durumu Fransa veya İspanya'da da farklı değildi, ancak İngiltere'nin tarihi zemini ve 16.yüzyıl'daki uluslararası konumu İngiliz kapitalist sınıfını daha güçlü yaptı ve aristokrasiden kalan eski unsurları daha fazla içine almasını sağladı. (Wallerstein,1974:258).

"17.yüzyıl krizi" ortaya çıktığında İngiltere'nin buna tepkisi diğerlerinden farklıydı. Bu yüzden merkantilizm çağına çok daha büyük bir güçle girdi. İngiltere'nin gücünün bir yönü tarımın büyük oranda ticarileşmiş olması, öteki yönü ise 'sanayileşme' idi. Bu sanayileşme İngiltere'nin dünya-ekonomisindeki yeni konumuyla ilgiliydi. Bu noktada Fransa'nın neden İngiltere gibi yeni coğrafyadan yararlanamadığını sormak yararlı olabilir.(Wallerstein, 1974:261).

Fransa, Cateau-Cambresis Antlaşmasından sonra arada bir durumda kaldı: Artık bir imparatorluk değildi ama henüz bir ulus-devlet de değildi. Kısmen kara ulaşımına kısmen deniz ulaşımına yönelmişti. Devlet mekanizması aynı anda hem çok güçlü hem de çok zayıftı. Fransa'da ekonomik ticaret bölgeleri siyasi sınırlarla uyum göstermiyordu. Fransa bu anlamda ulusal ekonomiye İngiltere'den daha uzak, İspanya'ya benzer bir özellik gösteriyordu. Bunun yanında 'ikinci' 16.yüzyılda dünya-ekonomisi bağlamında siyasi-ticari üstünlüğe sahip ulus devletlerin yaratılması deniz yollarına ağırlık vermeleri ile ilgiliydi. İngiltere ve Hollanda'nın coğrafi konumları ulusal ekonominin kurulmasını sağlayacak deniz yollarına açıkken, Fransa'nın coğrafi konumu daha elverişsizdi. Fransa'da da kralın isteği İngiltere'dekinden farklı değildi. Farklı olan nokta; İngiltere'de ortaya çıkmakta olan kırsal ve kentsel kapitalist unsurlar daha güçlü bir ulusal ekonomiden kazançlı çıkacak iken, Fransa'da Paris'e bağımlılıklarından hoşlanmayan tüccarlar ve çevre ülkelerdekine benzer eğilimleri olan güneydeki kapitalist tarım ulusal bir ekonomiyi istemiyordu. (Wallerstein,1974:269).

Uzun 16.yüzyılın sonunda bir dönüm noktası yaşandı. Avrupa dünya ekonomisini ayakta tutan fiyat enflasyonu sona erdi. Bu Amerika'daki kaynakların tükenmesinin ve külçe akışının kesilmesinin doğal bir sonucuydu. 1615'te ilk defa altın ve gümüş akışından bağımsız bir fiyat hareketlenmesi görüldü. Genel ekonomik krizden sadece Hollanda ve kısmen İngiltere kaçabildi. Kuzey Avrupa'nın

bu bağışıklığı bölgenin dünya-ekonomisindeki avantajlarından kaynaklanıyordu. Jeopolitik anlamda bu İspanya Atlantiği'nin sonu ve Avrupa Atlantiği'nin başlangıcı anlamına geliyordu. Hollanda ve İngiltere daha önce İspanya ve Portekiz tekelinde olan bölgeleri işgal etmeye başladı. Dünya zenginliğinin sabit olduğu ve her ulusun bu pastadan en büyük payı almak istediği merkantilist bakış açısı gelişmeye başladı. (Wallerstein, 1974:273).

4.FRANSA VE İNGİLTERE

Fransa ve İngiltere'yi karşılaştırırken şunları görüyoruz: Fransa'da memuriyetin satılması burjuvazinin feodalleşmesine sebep olurken, İngiltere'de tam tersi oldu. İngiltere'de aristokrasi kısa vadede kaybederken, uzun vadede burjuvazi kapitaliste dönüşerek kazançlı çıktı. Fransa'da ise aristokrasinin kısa vadedeki başarısı burjuvazinin ekonomik rolünü azaltarak durgunluğa sebep oldu. Bunun nedeni ; 1600'de Fransa devleti İngiltere devletinden daha güçlüydü. Bu durum Fransa'da İngiltere'de olduğundan farklı olarak toplumsal hiyerarşide yükselme yolları sağladı. Fransa'da resmi aristokrasi statüsü daha kolay elde ediliyordu. Kısaca, Fransa'da burjuvazi bir sınıf oluşturamadı. Bu yüzden de İngiltere'deki devrim Fransa'da meydana gelmedi. Fransa bütün bu arada kalmışlık durumuyla İngiltere'nin izlediği gelişme trendini yakalayamadı ama İspanya ya da İtalya gibi çevre ülke konumuna da düşmedi. (Wallerstein,1974:287).

Fransa'nın kapitalist dünya ekonomisinde yer alması onun politik anlamda güçlü bir burjuva sınıfına sahip olması anlamına gelmemekteydi. (Wallerstein,1974:287). Doğu Avrupa'da da yerli burjuvazi kapitalist çiftçi aristokratların çıkarlarına ters düştüğü için yok olmaya yüz tutmuştu. Bunun yanında bu durum Fransa'da monarşinin diğer ülkelerden farklı bir güce ve niyete sahip olması ile de ilgili değildi. Fransa'da da monarşi diğer ülkelerde olduğu gibi kendi siyasi üstünlüğünü korumaya çalışıyordu. Fransa'yı İngiltere'den ayıran en önemli özellik, Fransa'da eski aristokrasinin görece daha başarılı olması ve aristokratların çıkarlarının uzun vadede Fransa'nın dünya ekonomisindeki iş bölümünden daha karlı çıkmasını sağlayacak nitelikte olmamasıydı. (Wallerstein,1974:290). Fransa'nın coğrafi yapısı daha farklı olsaydı belki o da İngiltere gibi başarılı olabilirdi ama değildi. İngiltere'de de Fransa'da da monarşiler aristokrasinin çıkarlarına daha yakın

duruyorlardı. Ancak İngiltere'de burjuvazinin çıkarları daha güçlü bir merkeze bağlıyken, Fransa'da ulusal çevre ile de bağları vardı. Bu farklılık dünya-ekonomisi çerçevesindeki coğrafi farklılıkların bir sonucuydu. (Wallerstein, 1974:297).

5.ÇEVRE VE DIŞ ALAN

Çevre ile dış alan arasında bir karşılaştırma yapmak için Rusya ile doğu Avrupa karşılaştırılmıştır. Her ikisinde de geniş bölgeler " ticari ürün" (cash-crop) üretime ayrılmış olup zorunlu emeğe dayanmaktadır ve ikisinde de köylülerin zorlanması devlet otoritesi yoluyla gerçekleşir. İki bölgede de bu zaman diliminde toprak sahipleri güçlenmiş, burjuvazi zayıflamıştır. İkisi de fiyat devriminden etkilenmiştir. Ancak farklılıklar da bulunmaktadır. Rusya'nın ve doğu Avrupa'nın batı Avrupa ile ilişkilerinde üç ana farklılık vardır: 1) ticaretin doğasında farklılık 2) devlet mekanizmasının gücü ve rolünde farklılık 3) yerli kent burjuvazisinin gücü ve rolünde farklılıktır. (Wallerstein,1974:302).

Rusya batılı tüccarların gözünde Bohemya veya Polonya'dan çok daha geniş bir yapıydı. Ayrıca örneğin Polonya'nın dış ticaretinin hemen hemen tamamı batı Avrupa ile iken Rusya'nın hem doğu hem de batı ile ticareti vardı. Ayrıca Rusya baştan beri –etrafındaki rejimlerin gücüne bağlı bir yönde- genişlemeci bir politika sürdürüyordu. Rusya'nın doğu ile ticareti daha genişti ve bir dünya-ekonomisi yaratmaya yönelik bir doğası vardı. 15. ve 16.yüzyıllarda hem Polonya'da hem de Rusya'da buğday üretimi arttı. Polonya'nın buğday ihracının artması geniş alanlarda zorunlu (coerced) ticari ürün emeğin egemen olmasını sağladı. Aynı zamanda soylu sınıfın siyasi gücü arttı ve batılı tüccarlar gibi açık ticaret istediler. Bunlar Polonya'da açık bir ekonomi yarattı. Rusya'da ise bir iç tahıl pazarı oluştu, hemen hemen hiç buğday ihraç edilmiyordu. Bu dönemde (doğu Avrupa'nın diğer ülkelerindeki gibi) Polonya'da da Rusya'da da kapitalist tarım ortaya çıktı. Ancak Polonya genişleyen bir batı Avrupa pazarına üretim yaparken, Rusya genişleyen bir iç pazara üretim yapıyordu. Avrupa dünya-ekonomisinin içinde gerçekleşen uzmanlaşma aynı şekilde Rusya'nın içinde de gerçekleşiyordu. Rusya dünya-ekonomisinin çekirdeği imalat mamuller ihraç ediyor, lüks mallar alıyordu. Rusya'nın batı ile ticaretinde hammadde yoğun gözükse de bunlar önemsiz düzeydeydi ve daha çok değerli malların değişimi

esastı. Değerli mallar ticareti, "rich trades" fazlayı üretmekten çok tüketmeye yönelikti. Bunun Rusya'nın iç ekonomisindeki etkisi Polonya'ya göre oldukça azdı. (Wallerstein,1974:306).

Rusya'yı Doğu Avrupa'dan farklı kılan Avrupa dünya ekonomisinin onu içine alma girişimine verdiği tepkiydi. 16. yüzyılda devletin gücü batı Avrupa'da artıyor, doğu Avrupa'da düşüyordu. Bu süreçte Polonya'daki toprak sahibi aristokrasi uluslararası ticaretten aldığı pay arttıkça güçlendi ve yerli burjuvazi de gücünü kaybetti. Bunun sonucu vergi tabanı azaldı ve devlet yeterli bir orduyu sürdüremez hale geldi. Rusya'yı çevre ülkelerden farklı kılan,fetih politikası sonucu devletin gücü ve mutlak monarşinin Rusya'da batı Avrupa'ya paralel bir gelişme izlemiş olmasıydı. (Wallerstein,1974:313). Rusya kendi dünya-ekonomisini yaratma amacını taşıyordu. 1547-1584 arasındaki dönem (Korkunç Ivan) bu açıdan Rusya tarihinde büyük önem taşıyordu. Çar devletin gücünü batı Avrupa'da olduğu gibi toprak haklarının yeniden dağıtılması ile sağlıyor ve doğu Avrupa ülkelerinden farklı olarak genişlemeci bir politika izliyordu. Güçlü devlet mekanizması genişleyen bir ticareti Çar için daha karlı bir hale getiriyordu. Rusya'da batı Avrupa'daki gibi yerli ticari burjuvazi hayatta kaldı ve devlet mekanizması daha da güçlendi. Ancak Rusya dış etkilerin baskısıyla gittikçe dünya-ekonomisinin içine çekiliyordu. Korkunç İvan'ın siyaseti bunu yalnızca ertelemişti. Bu erteleme döneminde doğu Avrupa'dan farklı olarak 'gentry' denilen sınıf Rusya'da da ortaya çıktı, ayrıca Rusya şehirlerin gelişimi açısından doğu Avrupa'dan çok daha üstün bir düzeyde oldu. (Wallerstein,1974:321). Rusya'nın Avrupa dünya-ekonomisinin nasıl dışında kaldığına ilişkin argümanın bir benzeri de Osmanlı İmparatorluğu için geçerlidir. (Wallerstein, 1974:325).

Hint Okyanusu'ndaki ticaret bölgesinin, bir Avrupa gücünün yoğun egemenliği altında olmasına rağmen Avrupa dünya ekonomisinin bir parçası olarak kabul edilmemesi ve bunun Amerika'daki Avrupa egemenliğinden farkına gelince; Asya'nın birincil üretimi Avrupa işbölümüne dahil olmamıştır. Bu anlamda Asya ve Hint Okyanusu kıyıları 16.yüzyıl'da Avrupa dünya-ekonomisinin bir parçası olmamıştır. Amerika'daki İspanya hakimiyeti ise Asya'daki Portekiz hakimiyetinden geniş ölçüde farklıdır. İspanya Amerika'da kolonileşmeye yönelirken ne Portekiz ne de İspanya Asya'da buna yönelmemiştir. Bunun ana nedeni Amerika'da

kolonileşmenin kazançlarının daha fazla ve Asya'da bunu başarmanın daha zor olmasıdır. Portekiz Asya'ya ulaştığında oluşmakta olan bir dünya ekonomisi bulmuştur. Portekizli tüccarlar aracı konumlara yerleşerek bu ticaretin işleyişini bir miktar daha iyi örgütlemiş ve bunun karşılığında da bazı malları elde etmişlerdir. Ekonominin ve siyasi üstyapıların organizasyonu hemen hemen hiç değişmemiştir. (Wallerstein,1974:331). Sonuç olarak Amerika Avrupa dünya-ekonomisinin çevre bölgesi haline gelirken, Asya dış alanda kalmıştır. (Wallerstein, 1974 :336).

Bir dünya-ekonomisinin coğrafi sınırları genel anlamda bir denge meselesidir. Çekirdekteki güçlerin dinamiği genişlemeci bir baskı yaratabilir. (15.yüzyıl'da Avrupa'da olduğu gibi). Sistem daha fazla genişlemesinin zararının kazancından fazla olacağı yere kadar genişler. Bu kar-zarar hesabında sınırın genişletildiği bölgenin mesafesi ve bu mesafeyi aşmanın maliyetini belirleyecek olan teknoloji önemlidir. Bunun yanında söz konusu bölgedeki otoritenin direnci de belirleyici bir faktördür. Çevre ve dış alan bazı önemli farklılıklara sahiptir. Yalnızca çevrede ekonomik anlamda daha güçlü olan grup kültürel egemenlikle konumunu sağlamlaştırabilir. Örneğin bu yüzden Asya'da İncil'i yayma (evangalization) başarısız olmuştur. (Wallerstein,1974:339). Daha sonra gelen İngiliz ve Hollandalılar da Asya'da aracı rolü oynamaya devam etmişlerdir ve ancak bir yüzyıl ve daha fazla zaman sonra Avrupa Asya'yı da sistemine katacak kadar güçlenmiştir. (Wallerstein,1974:334).

6.DARALMA GEÇİŞ VE KRİZLER

Topolski, daralmanın ekonomik durgunluk veya resesyon anlamından farklı olarak "artan eşitsizlik" anlamına geldiğini belirtmiştir. (Wallerstein,1980:5). Artan eşitsizlik, özellikle daralma dönemlerinde kapitalizmin sermaye birikiminin artışından taviz vermemesini sağlayan ana mekanizmadır. Erken modern Avrupa tarihi araştırmalarında 16.yüzyıl'da bir genişleme (A evresi) ve 17.yüzyıl'da bir daralma, durgunluk veya "kriz" olduğuna ilişkin, ekonomik döngüler konusunda fikir birliği vardır. Bazılarına göre 17.yüzyıl iki genişleme dönemi arasında (16.yüzyıl ve 18.yüzyıl) bir geçiş, bir değişim dönemidir. 17.yüzyıl'ın tarihsel yerine ilişkin çeşitli tartışmalar yüzyıllık eğilimlerin var olup olmadığına ilişkin bir tartışmaya yöneltir.

Böyle eğilimler olduğunda önemli kırılma noktalarından bahsedilebilir (Wallerstein,1980:5). Kırılma tarihi olarak önerilen üç yaygın tarih bulunmaktadır: 1500, 1650 ve 1800 civarı. Bu üç tarih üç ayrı tarih teorisine eşlik etmektedir: 1800, sanayileşmeyi kırılma olarak ele alır; 1650, ilk 'kapitalist' devletlerin ortaya çıkışı ya da Descartes, Leibnitz, Spinoza, Newton ve Locke'un 'modern' fikirlerinin ortaya çıkması; 1500, diğer ekonomilerden farklı olarak kapitalist dünya-sisteminin ortaya çıkışını temel alan görüştür. (Wallerstein,1980:5).

"17.yüzyıl krizi"nden bahsetmek mümkün müdür? Wallerstein, yukarıda da söz edildiği üzere, kriz teriminin dönemsel bir kayma anlamına indirgenmemesi gerektiğini düşünür. Kriz konjonktürün dışında bir gerilim ve uzun sürenin (*longue durée)* yapılarında bir dönüm noktası olarak düşünüldüğünde ve bu şekilde tanımlandığında, "17. yüzyıl krizi" önemli bir entelektüel soru olmaktadır. (Wallerstein,1980:7).

Modern dünya-sisteminin kapitalist bir dünya-ekonomisi olarak 16.yüzyıl Avrupası'nda ortaya çıktığı dönemde feodal Avrupa'da yeniden dağıtım (redistribution) ve haraç tipi üretim tarzları niteliksel olarak tamamen farklı bir toplumsal sisteme dönüşmüştür. O zamandan beri kapitalist dünya-ekonomisi (a) coğrafi olarak tüm yerküreyi kaplayacak şekilde genişlemiştir, (b) dönemsel (cyclical) bir genişleme ve daralma şablonu çizmiş –A ve B fazları– ve ekonomik rollerin coğrafi dağılımında kaymalar olmuştur –hegemonyaların yükselişi ve düşüşü, çekirdek, yarı çevre ve çevrede aşağı yukarı hareketlilik—, (c) teknolojik gelişme, sanayileşme, proleterleşme ve sisteme karşı direncin yapılaşmasını da içeren bir yüzyıllık (seküler) dönüşüm gerçekleşmiştir. Buna bağlı olarak uzun 16.yüzyıl ile 17.yüzyıl arasında önemli bir süreklilik (continuity) olduğu iddia edilmektedir. Ancak 16.yüzyıl genişleme (A fazı) ve büyüme dönemi olurken, 17.yüzyıl daralma (B fazı) ve daha az büyüme dönemidir. Dönemsel bir model ortaya çıkmıştır ve böyle bir modelin oluşmasının nedeni açıklanmaya çalışılmaktadır. (Wallerstein,1980: 8).

1500 ile 1750 yılları arasında dünya-ekonomisinin sınırları hemen hemen aynıdır. Ancak 1450 (1500)-1650 ve 1600-1750 dönemleri arasında kaynak dağılımı, iktisadi roller, servet ve yoksulluk, ücretli istihdamın ve sınai girişimin yeri hususlarında önemli değişiklikler olmuştur. Dış sınırlar Karayip Denizini içine

almaktan başka bir değişikliğe uğramamıştır. İki dönem arasındaki değişiklikler Avrupa dünya-ekonomisinin sınırlarının içinde meydana gelmiştir. Bu dönemde dünya-ekonomisinin içinde sanayilerin dağılımı, sanayi ve tarım arasındaki ticaret hadleri, ücretli istihdamın oranı ve reel ücretler değişmiştir. Ayrıca farklı devlet mekanizmaları güçlenmiş veya zayıflamış; çekirdek, yarı çevre ve çevre bölgelerde değişiklik olmuştur. En önemlisi, bölgelerin elde ettikleri fazlanın oranı göreli olarak değişmiştir.

Konuyu yukarıdaki bilgiler ışığında incelersek; 17.yüzyıl ekonomik bir plato görüntüsü sergilemektedir. Bir anlamda dinlenme dönemidir. Bu dönem 1300-1450 dönemindeki "feodalizmin krizi" ile karşılaştırıldığında, iki dönemin de başlıca semptomları benzer olmasına rağmen 1650-1750 döneminde daralmanın geç Orta Çağdakinden çok daha hafif olduğu anlaşılmaktadır. 17.yüzyıl daralması bir kriz değildir çünkü tümsek çoktan atlanmış, feodalizm zaten çözülmüştür. (Wallerstein,1980: 19).

17. yüzyıl daralması kapitalist dünya-ekonomisinin yaşayacağı daralmaların ilkidir. Ancak bu bir daralma da olsa, dünya-ekonomisi siyasi anlamda egemen tabakanın çıkarlarına göre işlemeye devam etmekte ve yeni kazanç yolları aramaktadır. (Wallerstein,1980:19).

17.yüzyıldaki kapitalist tabaka bir sınıf olarak tutarlı bir bütün oluşturmamaktadır ve henüz bir sınıf olarak kendinin ve yönetme hakkının bilincinde değildir. Ancak, kar yapma becerisine sahiptir. Bu dönemde de ekonomik davranışlarını değişen ticaret hadlerine göre karları göz önünde tutarak belirlemişlerdir. Bu ekonomik davranışta fiyatların yükselip alçalmasından çok fiyat hareketlerindeki fark önemli olmuştur. Fiyat değişikliklerindeki bu coğrafi ve zamansal farklılıklar karları etkilerken sistemin bir bütün olarak işleyişini de etkilemiştir. (Wallerstein,1980:19)

1600-1750 döneminde daralmayla baş edebilmek amacıyla çekirdek ülkelerde ve yükselen yarı çevrelerde devlet yapılarının güçlendirildiği görülmektedir. Bu dönem aynı zamanda 1648 Westphalia Barışı ile bütün devletlerin dünya çapında bir siyasal sistem oluşturarak bu sisteme üye oldukları, Batı Avrupa

devletlerinin tek bir siyasal sistemin parçaları olduğu, yeni bir dünya sisteminin kurulduğu tarihi de içine alır. Bu sistem devletler üstü bir güce değil, devletler arasında belirlenen güç dengesine ve uluslararası hukuka dayalı idi. (Arrighi, 2000:77). Westphalia Düzeninin kurulduğu 17.yüzyılda savaş biçimleri değişmiş, baronlar arası savaş yerini devletler arası savaşa bırakmıştır. Ekonomik etkinlik sürekli devam etmiş, sayısız küçük ilerleme kaydedilmiştir. Toprak ıslahı azalsa da tamamen durmamıştır. Yatırım durmamış, tarımsal alana kaymıştır. 17.yüzyılın sağladığı stabilizasyon, Maltusyen devrimin ve Sanayi devriminin önünü açmıştır. (Wallerstein,1980:19). 16.yüzyıl'dan 18.yüzyıl'a kadar geçen kapitalist süreçte sonunda fiyat farklılıklarının eşitlenmesi sınai atılımı sağlayan unsurlardan biri olmuştur.

17.yüzyıl daralması sistemin krizi değildir. Tersine, 17.yüzyıl kapitalist dünya-ekonomisinin sağlamlaştırıldığı dönemdir. Devrimci özelliklere sahip olan 16.yüzyıl'ın yarattığı ısının soğutulduğu bir dönemdir. Bu dönemin özellikleri olan klasisizm ve mutlakçılık siyasi ve kültürel inisiyatifin toplumun üst katmanlarına aktarıldığı programlardır. 17.yüzyıl, dünya-ekonomisindeki gelişmenin yavaşlamasıyla birlikte şekilsel ve yapısal bir istikrar sağlama arayışıdır. (Wallerstein,1980:33).

1450-1750 dönemini uzun bir feodalizmden kapitalizme geçiş dönemi olarak tanımlamak geçiş kavramını belirsizleştirdiği gibi, bizi 'saf' kapitalizm ve 'saf' feodalizm tanımları yapmaya zorlar ve bu sonuçsuz kalır. Kapitalist dünyada her zaman 'kapitalist olmayan' davranış biçimleriyle karşılaşmak mümkündür. Kapitalist dünya-ekonomisinde kapitalist olmayan unsurların (davranışlar, firmalar ve devletler) bulunması bir paradoks ya da geçiş dönemine ait bir özellik değildir, kapitalist ve kapitalist olmayan unsurların karışımı bir üretim şekli olarak kapitalizmin temel özelliğidir. Kapitalist dünya-ekonomisinin yan yana var olduğu medeniyetleri nasıl etkilediğini de açıklamaktadır. (Wallerstein,1980: 32).

7.DÜNYA EKONOMİSİNDE HOLLANDA HEGEMONYASI

1600-1750 dönemi dünya-ekonomisinin gelişmesinin yavaşladığı ve sistemin sağlamlaştığı dönemdi. Bu yavaşlama ve sağlamlaşma ekonomik alanda zor kararlar alınmasına, siyasal ve kültürel ayrıntıların oluşmasına sebep oldu. 17.yüzyılda özellikle çekirdek ülkelerin aldığı kararlar dünya-ekonomisindeki yerleri açısından büyük önem taşıyordu. Yavaşlama döneminde karların da düşüyor olması çekirdek ülkeler arasında sıkı bir rekabete sebep olmuştu. (Wallerstein,1980:37).

1600'den 1750'ye kadar geçen dönem "Merkantilizm" çağı olarak adlandırılır. (Samir Amin merkantilist dönemin 15. yüzyıldan 19.yüzyıla kadar sürdüğünü ileri sürer). Merkantilizmde sermaye ve proletarya oluşmuş ancak Sanayi Devrimine kadar bunlar birbirlerine karşıt olmamışlardı. Merkantilizm feodal ilişkilerin çözülmesi ve feodalizmin çöküşü, proleterleşme ve tarımın ticarileşmesi olgularıyla karakterize olur. (Amin, 1997:95). Devlet politikası ekonomik ulusalcılık anlamına gelir ve külçe hareketi ve ticaret dengesinin sağlanması yoluyla meta dolaşımı üstünde yoğunlaşır. Merkantilist rekabet üretim verimliliğindedir ve merkantilist devlet politikalarının orta vadeli hedefi tüm üretim alanındaki etkinliği artırmaktır. Arrighi sermaye dönemi ve proletaryaya geçiş ve devlet ve ulusal ekonominin oluşumu olarak açıkladığı merkantilizm hakkında şunları söyler:

" Göçmen sömürgeciliği ve kapitalist kölelik, Fransız ve İngiliz merkantilizminin, dünya iktisadi siyasetini radikal bir biçimde yeniden yapılandırmasının başarıya ulaşması için gerekli fakat yeterli olmayan koşullarıydı. Üçüncü ana girdi olan ekonomik milliyetçiliğin iki ana boyutu bulunmaktaydı. İlki, sömürge ve devletlerarası ticaretten elde edilen ve genel olarak merkantilizmin tanımlanmasında kullanılan sonsuz para fazlası birikimiydi. İkincisi, ulusal ekonomiyi daha doğru bir deyimle, kendi ülkesinin ekonomisini kurma çabasıydı. Gustav von Schmoller tarafından belirtildiği gibi, merkantilizm en içteki çekirdek yapısında devlet kurmak amacından başka bir şey değildi, fakat amaç, dar anlamda devlet kurmak değil, devleti ve ulusal ekonomiyi aynı zamanda kurmaktı." (Arrighi, 2000:87).

Kapitalist Dünya Ekonomisinde üç hegemonyadan biri olan Hollanda (The United Provinces), V. Charles'ın dünya-ekonomisini dünya-imparatorluğuna çevirme girişiminden sonra ortaya çıkan ilk hegemonik güçtür. Hegemonya, 17.yüzyıldaki

Hollanda örneğinde görüldüğü gibi, baştaki gücün merkezdeki diğer devletlerle ekonomik rekabetten korkmadığı bir durumdur. Dolayısıyla dünya-ekonomisinin açık olmasını teşvik etme eğilimindedir. Hollanda, çağının askeri devleri arasında küçük bir güç olarak bu konumu diğerlerine göre daha kısa bir zaman için sürdürebilmiştir. Hollanda için hegemonyanın söz konusu olduğu, bir diğer deyişle, aynı anda üretim, ticari ve mali üstünlüğünün söz konusu olduğu dönem 1625-1675 arası dönemdir. (Wallerstein,1980:39).

Hollanda bu dönemde, Ortaçağ yönetim sisteminin yıkılarak modern devletlerarası sistemin kurulması için büyük ve güçlü hanedan devletleri koalisyonuna önderlik etmiştir. Hollanda'nın egemenliği Avrupa'da yöneticilerin kendi uyrukları tarafından tehdit edildiği, yöneticiler arasında düşmanlık ve silahlı çatışmaların ve güç mücadelelerinin bulunduğu, dinin gerek yöneticiler arasında gerek uyrukların yöneticilere karşı güç mücadelelerinde araç olarak kullanıldığı, bütün bunların ticaretin Avrupa dışına taşan ağlarını kestiği dönemde gerçekleşmişti. (Arrighi, 2000: 76) Hollanda İspanya'ya karşı verdikleri ulusal bağımsızlık mücadelesinin henüz başında iken Orta çağ yönetim sisteminin çözülmesi ile bundan yarar sağlayan Kuzey Avrupa hanedan devletlerine entellektüel ve etik önderlik etti. (Arrighi, 2000:76). Yeni dünya sistemi oluşturulmuş, yeni sistemde ticari ilişkilerin önündeki engeller kalkmış , mülkiyet ve ticaret hakları teminat alınmıştı. Siyasal alan sermaye birikimi yararına yeniden düzenlenerek, bir devletler arası sistemin ve kapitalist sistemin doğuşunu sağladı. Westphalia Barışı ile sağlanan bu önemli dönüşüm, kapitalist güç mantığı taşıyan bir kapitalist sınıfa sahip olan, güçler dengesini yöneten ve diplomatik girişim ve yeniliklerde lider durumda olan Hollanda'nın önderliğinde gerçekleşmişti. (Arrighi, 2000: 78).

Hollanda'nın önder durumda oluşunun nedenleri vardı: Hollandalı kapitalist sınıfın Avrupa ve dünya politikası ve güç alanı, dünyayı saran ticari ve mali ilişkiler ağı ve servet gücü ile önceli olan klasik devletler sisteminin önderi Venedik'in güç alanından genişti. Uzun mesafeli ticarette artan rekabete karşı Hollanda tedbirler almakta, kayıplarını telafi etmekte ve yeni karlı yatırım alanları yaratarak rekabeti kendi lehine çevirebilmekteydi. Hollandalı kapitalist sınıfın çıkarları Ortaçağ yönetimindeki merkezi yönetimin çıkarları ile daha fazla çatışma halindeydi.

İmparatorluk İspanyasına karşı seksen yıl süren uzun bağımsızlık savaşının sonucu olarak hanedan imparatorluklarının milliyetçilik isteklerinin savunucusu oldu. Hollandalı kapitalistler çatışmada ticari ve mali çıkarlarının sarsılmaması için yeni yöntemler ve araçlar buldular. Mücadelede kendi çıkarlarını kollarken, aynı zamanda hem ortaçağın merkezi yönetimine karşı bağımsızlık savaşı verdiler hem de sağlanacak barışta ortaya çıkacak genel çıkarı kollamada lider oldular. Hollandalıların savaşma yetenekleri de üstündü. Orange Hanedanından Nassau Prensi Maurits 'in ülkeye, savaş kabiliyetini artıran, Amerikan sanayinin iki yüz yıl sonra sahip olabileceği bilimsel yöntemleri, ordu disiplini, kuşatma teknikleri, modern savaş teknikleri, askeri işgücünün artırılması ve savaş maliyetlerinin düşürülmesi için yeni teknolojileri getirmesiyle Hollanda'nın yalnızca sermaye birikiminde değil aynı zamanda askeri tekniklerin rasyonalizasyonunda da üstünlük sağladığı görülmektedir. (Arrighi, 2000: 81). Hollanda kapitalist sınıfının devlet kurma yeteneği, önceli olan Venedik'ten daha üstündü. Venedik'in maliyet-fayda analizi ve ikili muhasebe sınırları dışına çıkamayan siyasal ufkunun aksine Hollanda, İspanya imparatorluk yönetimine karşı verilen uzun kurtuluş mücadelesi içinde geliştirdiği, Hollanda kapitalist sınıfının Orange Hanedanının çıkarları ile ittifak yapmak suretiyle gücünü paylaşarak ve Kalvinist halk ayaklanması tehlikesini göze alarak Avrupa güç mücadelesinde ortaya çıkan sorunları çözmede hareket yeteneğine sahip oldu. (Arrighi, 2000: 83). Arrighi, Hollanda'nın Venedik'ten daha az kapitalist olmasının onun hegemonik güç olmasında payı olduğunu düşünür. (Arrighi, 2000: 83)

Hollanda'nın üretim etkinliği besin üretimiyle özellikle de balıkçılıkla başladı. Balıkçılık sanayi ileri ve geri bağlantılarla başka sanayilerin gelişmesini sağladı. Hollanda Baltık Denizi'nde 'ana ticaret' adını verdikleri ticaret ağını kurdu. Baltık ticareti Hollanda'nın gemi yapımı sanayiinin gelişmesine katkıda bulundu. Hollanda tarımda da aynı üstünlüğü gösterdi. Tarım ve sanayi alanındaki gelişmelerin nüfus hareketi ve şehirleşmeye de etkisi oldu. Nüfusta büyük bir artış görüldü ve kentli proletarya ortaya çıktı. (Wallerstein,1980:45). 17.yüzyılda Hollanda bir yandan Baltık ticaretini elinde tutarken Doğu Hindistan'a, Akdeniz'e, Afrika'ya ve Karayipler'e doğru genişledi. Hollanda'nın Doğu Hindistan ticareti VOC (Vereenigde Oost-Indische Compagnie) ekseninde gelişmiştir. Bu şirket, kapitalist bir ticaret şirketi olup

kısmen spekülatif bir girişim, kısmen uzun-vadeli yatırım, kısmen de sömürgeci (colonizer) bir rol üstlenmektedir. (Wallerstein,1980:48)

Hollanda'nın ticaret ağında bir diğer önemli şirket Batı Hindistan Şirketi'ydi. 1621'de Batı Hindistan Şirketi kurulduktan sonra Hollanda Atlantik'e doğru genişlemenin yollarını aradı. (Wallerstein,1980:51)

1580'den sonra geliştirilmiş bir kanal sistemi ile sağlanan servis ağı Hollanda'nın şehirlerini ve hinterlandını birbirine bağladı. Hollanda gemiciliği sayesinde Avrupa'nın en etkili iç taşımacılık ağı kuruldu. Hollanda'nın dünya-ekonomisindeki hegemonyası bu ticarete dayanıyordu. Ticari üstünlüğü elinde tutması daha önceki tarım ve sanayi etkinliğinden kaynaklanıyordu. Bu etkinlik navlun oranları, sigorta maliyetleri ve genel giderler yoluyla ticari alana aktarıldı. Düşük gemi yapımı maliyeti navlun oranlarını ve sigorta maliyetlerini aşağı çekiyordu. (Wallerstein, 1980:55)

Hollanda'nın üretim ve ticaretteki üstünlüğünü mali üstünlüğü takip etti. Mali alanın ekonomide ağırlık kazanması kimilerince ticari burjuvazinin rantiyeye dönüşmesinin ve ekonomik gelişmenin duraklamasının bir göstergesi olarak yorumlanmaktadır. (Wallerstein,1974:57). Ancak tam tersine Hollanda'da mali alanın genişlemesi kapitalist güçlenmenin belirtisiydi. Amsterdam borsası "17.yüzyıl'ın Wall Street"i olarak düşünülebilirdi. Hollanda'nın dünya-ekonomisindeki üretim ve ticari üstünlüğü sağlam kamu finansmanına olanak sağladı. Hollanda'nın üretim ve ticari üstünlüğünün uluslararası para pazarında sağladığı hakimiyetle birleşmesi sonucu Hollanda sermaye ihracını hızla arttırdı ve ürettiğinden çok fazla üretim fazlasının kendine dönmesini sağladı. (Wallerstein,1980: 57)

Hollanda'nın 17.yüzyılda egemen olan merkantilist ideolojiye sahip olmaması kimilerince devletin güçsüz olmasına bağlanıyordu. Tersine 17.yüzyıl Avrupa'sında Hollanda devleti merkantilist politikalara ihtiyaç duymasını gerektirmeyecek iç ve dış güce sahip tek devletti. Hollanda devleti girişimcilerinin çıkarlarını korumakla ilgilendi ve bunu yapmak için de ideolojik bir tutarlılık aramadı. Bu yüzden de Hollanda hegemonyasının ideolojisi İngiliz denizlerinde **mare liberum**, Afrika ve Doğu Hindistan kıyılarında **mare clausum** oldu. Hollanda egemen güçtü ve liberalizm

egemen güçlere hitap eden bir ideolojiydi, ancak liberalizmin egemenliğe ters düştüğü noktada terk edilmesi kaçınılmazdı. Bu yüzden liberal, merkezi olmayan devlet yapısı Hollanda devletinin güçsüzlüğüne değil gücüne işaret ediyordu. Çevre bölgelerde merkezi yapıdan yoksunluk çevreleşmenin bir işaretiyken, çekirdek bölgelerde diğer çekirdek güçlere karşı göreceli olarak güçlü olmak anlamına geliyordu.(Wallerstein,1980:61)

Hollanda içerde ve dışarıda güçlüydü. Bu gücü 18.yüzyılda askeri güç bakımından Fransa ve İngiltere'nin gerisine düşünceye kadar devam etti. Hegemonik gücün kültürü çevre ülkelerde dayatabildiği bir tür baskı aracıyken, çekirdek ülkeler için örnek bir model teşkil ediyordu. Kültürel yönden hegemonik ülkeler üretimin en göz alıcı olduğu yerlerdi. Maddi üretimin verimliliği sanatsal alanda da yeni olanaklar sağlıyor, liberal siyaset başka bölgelerden kültürel kişiliklerin barınmasına olanak sağlıyordu. (Wallerstein,1980:70). Cateau-Cambresis anlaşmasıyla Avrupa'daki savaşların ve siyasetin içe kapandığı dönem Hollanda hegemonyasının sona yaklaşmasıyla yerini tekrar devletlerarası gerilimlerin egemenliğine bıraktı. Bu devletlerarası dönem 1651'de ilk Hollanda-İngiltere savaşından 1763'te Yedi Yıl Savaşları'nın sonuna dek sürdü. (Wallerstein,1980:71).

17.yüzyılın ortasında İngiltere de Fransa da Hollanda'nın üstünlüğünü ortadan kaldırmak niyetindeydiler. Ancak ikisinin de birbirine karşı açık bir üstünlüğü yoktu ve İsveç, Prusya ve Avusturya gibi yarı çevre bölgeler askeri açıdan hakim bir devletin yokluğundan istifade güçleniyorlardı. Bu yüzden yeni bir hegemonik gücün ortaya çıkması yüz yıldan fazla sürdü. İngiltere 1763'te Fransa ve Hollanda'ya üstünlük sağlayarak yeni hegemonik güç olma yolunda ilerledi. (Wallerstein,1980: 71)

8.ÇEKİRDEKTE SAVAŞ: 1. AŞAMA 1651-1689

Hollanda hegemonyası ilk kez 1651'de bir meydan okumayla karşılaştı. İngiltere ve Fransa'nın bu zamana kadar harekete geçmemiş olması iç sorunlarına yönelmiş olmalarından kaynaklanıyordu. Hollanda hegemonyasına karşı İngiltere'nin ticaretini geliştirmesinin iki yolu vardı: ya İngiliz tüccarlarına devlet desteği

sağlanacak, ya da yabancı tüccarlar üstünde devlet kısıtlaması uygulanacaktı. 1651'e kadar Hollanda'yı kızdırmaktan korkan İngiltere ilk politikayı uyguladı. Ancak bunun İngiliz tüccarlarına yeterince yararlı olmadığı görülünce 1651'deki gemicilik yasasıyla ithalata sınırlamalar getirildi. Bu açıkça Hollanda taşımacılığı ve antrepo ticaretini kösteklemek amacı taşıyan bir hareketti. 1652'de çıkan savaş Hollanda donanmasının kötü durumuna bağlı olarak Hollanda'nın aleyhine ilerledi, ancak Hollanda kötü bir yenilgiyi atlattı ve 1667'de Breda Antlaşması imzalandı. İngiltere New Amsterdam'ı alarak İngiliz merkantilist politikalarına engel teşkil eden Hollanda kaçakçılığının önüne geçti. 1672'de Hollanda kendini İngiltere ve Fransa ile ayrı savaşların içinde buldu. Bu tarihten sonra bir değişiklik oldu ve o zamana kadar Hollanda'yı ana düşmanları gören İngiltere ve Fransa birbirlerine karşı döndüler. Hollanda hala sürmekte olan ekonomik üstünlüğüne ve sahip olduğu servete rağmen askeri yükü taşıyabilecek kadar büyük değildi ve ikincil bir konuma geriledi. İngiltere Hollanda'ya göre daha geniş kaynaklara sahip olduğu için artan savaş maliyetlerini karşılayabildi ve Hollanda'dan daha güçlü bir donanmaya sahip oldu. Fransa'da da kaynaklar daha boldu ancak kaynaklarını denizde değil karada kullandı ve uzun vadede askeri yatırımdan daha az kazanç elde etti. (Wallerstein,1980:81)

İngiltere ve Fransa'nın askeri gücündeki artış ekonomik temellerindeki önemli kaymalara bağlıydı. İngiltere ve Fransa'nın 1650-1750 yılları arasında tarım-sanayi (agro-industrial) üretimindeki verimliliği konusunda, Fransa siyasi bir birim olarak İngiltere'nin dört katı genişliğe ve nüfusa sahipken bir karşılaştırma yapmak zordur ve bu dönemde İngiltere ile Fransa arasında sanıldığından çok daha az fark olduğu söylenebilir. 1763'teki küçük farklar ekonomik kurumsallaşmanın gerçekleştiği, daha sonraki yüzyılda siyasi etkenlerle büyümüştür. (Wallerstein,1980: 81)

Bu dönemde Fransa'da da İngiltere'de de en önemli servet kaynağı tarımdı. İngiltere'de ekilebilir alanın bir kısmı otlakçılık için kullanılırken Fransa'da şarap yetiştiriciliğine ayrılmıştı. Bu durum, iklim ve pedolojideki farklılıktan kaynaklanıyordu. İngiltere tahıl üretiminin yanında ölçek ekonomilerine daha elverişli ve daha fazla sermaye yatırımı gerektiren hayvancılığa yönelirken, Fransa şarap üretimine yöneldi. Tüm çekirdek ülkelerde (Fransa, Hollanda, İngiltere) tahıl

fiyatlarının düşmesi sonucu üreticiler kar oranını korumak amacıyla pazar payını ve verimliliği arttırmaya çalışıyorlardı. (Wallerstein,1980:82)

1650'den 1750'ye kadar olan dönemde tüm Avrupa dünya-ekonomisinde göze çarpan olgu, tahıl üretiminin çevreden çekirdeğe kayması olmuştu. Bu anlamda, İngiltere ve kuzey Fransa çekirdek bölgeler olarak dünya tahıl üretimindeki paylarını arttırdı. Fransa'nın güneyi yarı çevre veya çevre özellikleri göstermekteydi. Bu iki ülke arasında önemli bir fark yarattı: İngiltere ürettiği fazlayı ulusal sınırların dışına ihraç ederken, kuzey Fransa fazlayı içeride sattı. (Wallerstein, 1980:84). İki ülkede de zengin kiracı tahıl çiftçileri, küçük çiftçiler ve yeomanlar pahasına yükselmekteydi. (en azından kuzey Fransa'da). İki bölgede de toprak daha az elde toplanıyor, büyük çiftlikler yayılıyordu. (Wallerstein,1980: 86-89)

Buna göre İngiltere ve Fransa arasında sonraki dönemde ortaya çıkan farklılıklar tarımsal verimlilik düzeyinden ya da tarımsal üretimin farklı örgütlenmesinden kaynaklanmamaktaydı. 1650 ile 1750 arasındaki dönemde kuzey Fransa ve İngiltere arasında bu alanlarda önemli farklar yoktu. İkisi de duraklama döneminde genel kar düzeyini korumak amacıyla dünya tahıl üretimindeki paylarını arttırıyordu. İki ülkenin hükümeti için de sanayinin korunması en önemli kaygılardan biriydi. İki ülkede de tekstil üretimi önem kazanmakla birlikte maliyetleri düşürmek amacıyla kırsal alana taşınıyordu. (Wallerstein,1980: 91). İki ülkede de ekonomideki durağanlık talebin yetersiz kalmasına ve bunu önlemek için de işçilere yüksek ücret verilmesine neden oluyordu. Dünya ekonomik bunalımı işgücü disiplini ile yüksek ücretleri birlikte taşıyordu. (Wallerstein,1980: 94)

İngiltere de Fransa da bu dönemde güçlü devlet mekanizmasına sahip olma arayışındaydılar. Ancak, bu amaca ulaşmak için kullanılan mekanizmalar iki ülkede farklılık gösteriyordu. İngiltere uzun vadeli kamu borçlanması için yeni mekanizmalar yaratır ve uzun vadede paralı sınıflara daha az yüklenirken; Fransa doğrudan vergilendirme ve bütçe dengesinin sağlanması ile merkezileştirmeye yönelik politikaları benimsiyordu. (Wallerstein,1980:118). İngiltere ve Fransa'nın güçlü devlet arayışında farklı tarzları benimsemiş olmaları sınıf yapılarındaki ufak farklılıklardan kaynaklanıyordu. Daha önce de belirttiğimiz gibi 1500-1800 arasında İngiltere ve Fransa arasında önemli bir fark yoktu: İki ülke de Avrupa dünya-

ekonomisinde tarım ve sanayi üretiminin başta gelen merkezleriydi. Feodal aristokrasiler büyük oranda kapitalist çiftçilere dönüşmüş ve tarım dışı faaliyetlerde de yer almaya başlamışlardı. Aristokrat olmayan burjuvazi de tarım, ticaret ve sanayide önemli işlevlere sahip olmuş ve karşılığında yüksek statü ile ödüllendirilmişti. İki ülkede de yüksek tabakada iç siyasi çatışmalar mevcuttu. Bu çatışma feodal zamanlardan kalma yasal yapıların sürdürülmesi taraftarı olan yüksek statü sahipleri ile az çok başarılı kapitalistler arasında gerçekleşiyordu. Ancak bu çatışma burjuvazi ile aristokrasi arasında değildi. Zira iki tarafta da burjuva ve aristokrat unsurlar mevcuttu. Ancak bu tarihsel dönem için burjuvazi ve aristokrat olarak iki ayrı sınıftan bahsetmek mümkün değildi ve dönemin sosyal ve siyasal kavgaları yönetici sınıfın iç kavgalarıydı. (Wallerstein,1980:120)

İngiltere'yi Fransa'dan ayıran özellik, 1660'da sağlanan toplumsal uzlaşmadır. 1660'da İngiltere'de açık toplumsal savaş sona erdi. 16.yüzyıl'ın durmak bilmeyen toplumsal hareketliliği dindirildi ve devlet iç istikrarın sağlanmasıyla birlikte ekonomik gelişmeye yoğunlaşıp, dünya-ekonomisindeki yerini sağlamlaştırmaya yöneldi. İngiltere'de 1660'da gerçekleşen aslında o güne kadar farklı grupların çıkarlarına göre hareket etme özerkliğine sahip kraliyet güçlerinin Parlamentoya, bir diğer deyişle toprak sahibi aristokrasiye devredilmesiydi. Ancak bu da aynı zamanda kapitalist sınıfların zaferi anlamına geliyordu. Fransa'da ise coğrafya bu tür bir toplumsal uzlaşmayı engelledi. Fransa'da merkezileşme ve kapitalist girişim arasında koordinasyon yoktu. Merkezdeki güçler hem ekonomik anlamda çevre olan bölgelerden, hem de ekonomik anlamda merkezde ancak siyasal anlamda çevrede yer alan bölgelerden tepki alıyordu. Fransa'da da İngiltere'deki gibi toplumsal uzlaşma yoluyla istikrar sağlandı, ama bu süreç çeşitli nedenlerle İngiltere'de Fransa'ya göre daha başarılı oldu. (Wallerstein,1980:125)

9. 17. YÜZYILDA (DURGUNLUK DÖNEMİNDE) ÇEVRE

Dünya-ekonomisindeki ekonomik durgunluk ve düşüş dönemlerinin çevre bölgeler üzerindeki etkisi incelendiğinde, çekirdek ve yarı çevre bölgelerin üretim ve istihdam düzeylerini çevre bölgeler pahasına korumak isteyecekleri görülür. Ancak yine de çeşitli nedenlerle çevre bölgeler dünya-ekonomisinin dışına itil(e)meyecektir: Öncelikle çevredeki kapitalist kadrolar dünya-ekonomisinin içinde kalmak istedikleri

için bu amaçla çalışacaklardır. İkinci olarak, çekirdekteki kadrolar dünya-ekonomisinin bir bütün olarak döngüsel yükselme döneminde çevre bölgelerin fiziksel kaynaklarına ihtiyaç duyacaktır. Üçüncü olarak, düşüş döneminde dahi çekirdek bölgeler ekoloji ve işgücü maliyetine bağlı olarak çevrenin bazı ürünlerine ihtiyaç duyacaktır. (Wallerstein,1980:129)

Öncelikle; Dünya-ekonomisinin düşüş dönemi ekonomik etkinliğin yavaşladığı ama tamamen durmadığı bir dönemdir. Bu dönemde çevre bölgelerde ekonomik faaliyetin parasallaşmasında bir düşüş ile birlikte yeni girişimler de ortaya çıkar. Belli sektörlerin terk edilmesi ile birlikte ekonomi yeniden yapılanır. Kısaca bu dönem çevre ekonomilerin dünya-ekonomisinde uzmanlaştıkları konumda bir düşüşle birlikte uzmanlaşmada bir derinleşmenin de meydana geldiği görülür . (Wallerstein,1980:129)

Wallerstein'a göre Dünya-ekonomisindeki eğilimlerin tersine dönmesinin nedeni; Genişleme döneminin uzun vadede talepten daha fazla arz yaratması, bu arz bireysel girişimci tarafından belirlenirken, talebin kolektif olarak belirlenmesidir. Genişleme dönemlerinde girişimci bireysel olarak üretimini arttırdığı sürece daha fazla kar elde edebilir. Öte yandan talep siyasal mekanizmanın belirlediği gelir dağılımına bağlı olarak kolektif olarak ortaya çıkar. Zaman içinde toplam talep artan üretim karşısında yetersiz kalır. Bunun sonucu olarak öncelikle üretim durur, ya da çok yavaşlar; sonra da gelir dağılımı siyasi olarak yeniden düzenlenerek global talebin artması sağlanır. Böylece dünya ekonomisindeki durağanlığı bir başka genişleme dönemi takip eder. Bu süreçte, üretim daha çok eski çevre bölgelerde durur ya da yavaşlarken, gelir dağılımının yeniden düzenlenmesi daha çok çekirdek ve yarı çevrede meydana gelir. 1600/1650-1750 dönemini kapsayan 17.yüzyıl düşüşünde gerçekleşmiş olan budur. (Wallerstein,1980: 130)

Çevredeki bir ihracat ürününün üreticisi pazardaki elverişsiz koşullar karşısında ya ihracat hacmini arttırarak ya da üretim maliyetlerini düşürerek net gelirini korumaya çalışır. İhracat hacminin artması talebin sınırlı olduğu dünya pazarında üretimi daha da arttırarak, üretim maliyetlerinin düşürülmesi ise doğal kaynaklar ve insan kaynakları üzerindeki sömürünün yoğunlaştırılması ile gelecek üretim potansiyelini tüketerek uzun dönemde durumu daha da kötüleştirir. Kısa

vadede üreticinin çıkarına görünen bu tepkilerin uzun vadede çevre bölgelerde olumsuz etkileri olur. (Wallerstein,1980:131).

Bu sürecin dünya-ekonomisinin belli başlı çevre bölgelerinde (Doğu Avrupa, Güney Avrupa, Hispanik Amerika'da) nasıl ortaya çıktığı üzerinde aşağıda durulmaktadır.

17.yüzyılda Doğu Avrupa'da ihracat ürünlerinin fiyatı, verimliliği, toplam değeri ve hacmi düşmüştü.

- Fiyatlar mutlak ve göreceli olarak düştü. Ticaret hadleri çevre ülkelerdeki ihracatçılar için daha kötü bir hal aldı. Bu ülkelerde lüks malların ithalatının artmasıyla birlikte ödemeler dengesi daha da bozuldu.
- Verimlilik oranları düştü. Özellikle tahıl ürünlerinde hasılanın bu derece düşmesi zorunlu işgücünün toprak sahiplerince sonuna kadar kullanılmasından kaynaklanıyordu. Angarya işin (corvée) bu derece artması köylülerin cottar'lara (çiftliği elinde bulunduran ücretsiz köylü) dönüşmesine ve aristokrat çiftliklerine kıyasla daha fazla verimliliğe sahip köylü çiftliklerindeki üretimin düşmesine neden oluyordu. Ayrıca toprağın sürülmesinde temel ilkelerden olan rotasyonun terk edilmesi toprak verimliliğini tüketiyordu.
- 17.yüzyıl'a kadar doğu Avrupa'nın üç önemli ihraç maddesi olan buğday, sığır ve bakır ihracatı 17.yüzyılda büyük düşüş gösterdi. Buğday ihracatında düşüşün ana nedeni güney ve batı Avrupa'nın buğday üretimindeki artışla birlikte buğday ticaretinin sekteye uğramasıydı. Sığırda toplam talebin düşmesi, bakırda ise İsveç'in pazara girmesi ihracata önemli şekilde darbe vurdu. (Wallerstein,1980:133)

İspanya, Güney İtalya, Sicilya gibi Avrupa'nın güneyindeki çevre bölgelerde de doğu Avrupa'dakine benzer tepkiler görüldü: Ekonomik gerileme toprağın belli ellerde toplanmasına ve verimliliğin düşmesine sebep oldu. (Wallerstein,1980:146-147)

Bu bölgede de doğu Avrupa'da olduğu gibi dünya-ekonomisinin yavaşlaması kar oranını korumak amacıyla temel kaynakların (toprak ve işgücü) daha yoğun kullanılmasına sebep oldu. Salgınlara bağlı olarak Kızılderili nüfusundaki düşüş toprak sahiplerini üretimde İspanyol ve melez nüfusun kullanılmasına yöneltti. Bu bölgesel pazarların oluşmasını da beraberinde getirdi ve "hacienda" sahibi için yeni imkanlar sağladı. Bu süreçte kendine-yeter ekonomik birimler olan hacienda'lar dünya ekonomisindeki koşullara uyum sağladı. Kaynak kullanımı ve karlılık oranlarını değiştirerek üretimi azalttı veya arttırdı. 17.yüzyılda dünya genelinde ekonomik daralma kapitalist faaliyette düşüş anlamına gelmiyordu. Tersine yerel burjuvazinin gücü artıyordu. (Wallerstein, 1980:156)

Kapitalist dünya-ekonomisinin değişmeyen özelliklerinden biri hiyerarşik ve uzamsal işbölümüdür. Bir diğeri ise ekonomik faaliyetin yer değiştirmesi ve buna bağlı olarak dünya sistemindeki coğrafi bölgelerde ortaya çıkan kaymalardır. Bu pozisyon değişiklikleri özellikle genel bir düşüş ve duraklama dönemlerinde ortaya çıkar ve özellikle hiyerarşik sıralamanın ara bölgelerini -yarı çevreleri- etkiler. Bu bölgeler için dünya-sistemindeki işbölümünde aşağı veya yukarı hareket öncelikle devletin hareketleriyle belirlenir.(Wallerstein,1980:179)

17.yüzyılda dünya işbölümünde bazı yarı çevre devletler sıralamada aşağı doğru ilerlerken – İspanya, Portekiz, Avrupa'nın eski omurgası (Flanders'den Kuzey İtalya'ya uzanan hat) - bazıları da yukarı sıralara çıkmaktaydı – İsveç, Brandenburg –Prusya, İngiltere'nin kuzey Amerika kolonileri (New England ve Orta Atlantik kolonileri). İlk grup çevre ülkeler için bahsettiğimiz süreçlere benzer süreçlerden geçerken, yine de bazı ayırt edici unsurları sürdürüyordu. İkinci grup ise dünya-ekonomisindeki çekirdek güçlerden biri olmak için uğraşan devletleri kapsıyordu (Wallerstein, 1980:179)

İspanya'nın 17.yüzyıldaki düşüşü en önemli olaylardan biriydi. Bu dönemde İspanya'da çevre ülkelerde gördüğümüze benzer gelişmeler yaşandı: Toprağın fazlaca kullanımı, üç yıllık rotasyon yerine yıllık ekim ve sonuçta toprağın tükenmesi. Ayrıca Fransa'nın güneyinde olduğu gibi tahıl üretimi yerini büyük oranda şarap üretimine bıraktı. Ürünlerdeki düşüşle birlikte ihracat hacmi de düştü. Tarımsal alanda gerilemenin yanında sanayi de düşüşe geçti. (deindustrialization). İspanya

daha önce egemen olduğu üç sanayide (tekstil, metalurji ve gemi yapımı) üstünlüğü İngiliz, Fransız ve Hollandalılara kaptırdı. Sonuç olarak; ülke içindeki kutuplaşma ve bölgesel çatışmalar arttı ve devlet hayatta kalmak için sömürgelerinden vazgeçmek zorunda kaldı. (Wallerstein,1980:181). Portekiz de az çok benzer bir konuma sahipti. İngiltere'nin Portekiz'in üçlü ticaretine girmesi Portekiz'i daha fazla çevre konumuna itti. (Wallerstein,1980: 185)

İspanya da Portekiz de dünya ekonomisindeki geri konumlarına direnebilmek için merkantilist politikalara yöneldiler ve merkantilist taktikleri uygulamaya çalıştılar. Ancak iki ülkede de yerli anti-merkantilist güçler politik alanda sağlam bir pozisyona sahiptiler. Ancak dünya-ekonomisindeki aşağı doğru seyreden trendlerini durdurabildilerse de süreci tersine çeviremediler. (Wallerstein,1980:190).Burada belirleyici etmenlerden en önemlisi İngiltere'nin yasal ve yasadışı yollarla İspanya, Hispanik Amerika, Portekiz ve Brezilya ile olan ticareti kontrol altına almış olmasıydı. Örneğin Portekiz İngiltere ile yüksek ticaret açığına sahipti. Portekiz'in şarap ihracatı İngiltere'den gelen tekstil ithalatını karşılamaktan çok uzaktı. Portekiz'in İngiltere ile bu eşitsiz değişimi sürdürmesine olanak tanıyan unsur Brezilya gibi, altın ihtiyacını karşılayan bir sömürgeye sahip olmasıydı. Örneğin, İskoçya veya Katalonya gibi bölgeler Portekiz gibi, sömürgeye sahip olmadıkları için İngiltere ile eşitsiz değişimi sürdüremiyorlardı. Ancak bu onları uzun vadede ekonomilerinde yapısal değişiklikler yapmaya zorluyordu. Bugün bakıldığında, bunun uzun vadede Portekiz için bir avantaj olmadığı ve Portekiz'in bu anlamda şanssız olduğu söylenebilir. (Wallerstein, 1980:193).

16. yüzyılda Avrupa'nın altın ve gümüş ihtiyacını karşılayan ve kendi kolonilerine sahip olan İspanya ve Portekiz düşüşe geçerken, bu kaynaklara sahip olmayan ancak 16.yüzyılda Avrupa'nın başlıca tarım ve sanayi merkezleri olan bölgeler de düşüşe geçti: Bu bölgeler, Avrupa'nın omurgası olarak adlandırılan kuzey İtalya, güney ve batı Almanya (Germanies), güney Avrupa (İspanyol) ve Hollanda idi. Ancak bu bölgelerde yaşanan düşüş İberya'dakinden farklıydı .

Bu bölgenin ayakta kalmasının başlıca nedeni eve iş verme sistemi idi [putting-out: verlagssystem]. Bu sistemin ana özellikleri üreticinin kendi meskeninde kendi araçlarıyla çalışmasıydı. Çıraklarla, yalnız veya küçük aile grupları olarak

çalışıyorlardı. Gerekli hammadde tüccar-girişimciden (merchant-entrepreneur: verleger) tedarik ediliyordu. Buna karşılık girişimci işlenmiş malı satın alma hakkını elde ediyordu ve ürünü pazara taşıyordu. (Wallerstein, 1980:193)

Bu sistem Orta Çağ'da da biliniyordu ancak 16.yüzyıl'da özellikle şehir sanayiinde yaygınlık kazandı. 17.yüzyıl durağanlığıyla sistem daha da yaygınlık kazandı ve kırsal alana taşındı. Sistem şehirlerde uygulandığı sürece loncalar girişimci ile üretici arasındaki ilişkileri sözleşmelerle düzenleyebiliyordu. Ancak sistem kırsal alana taşınınca en büyük darbeyi lonca sistemi aldı. Böylece girişimci lonca zanaatkarları yerine köylüleri ucuz işgücü kaynağı olarak kullanabiliyordu. Bu şekilde dağınık bir üretim modeliyle işgücünün örgütlenmesinin de önüne geçilmiş oluyordu. Yarı çevre ülkelerde sistemin bir başka ayırt edici özelliği genellikle tüccar-girişimcilerin yabancı olmasıydı. Özellikle Hollandalı, İngiliz ve Fransız tüccarlar ve azınlık grupları önemli rol oynuyordu. (Wallerstein,1980:195)

Paralı askerler ve memuriyetin satılabilirliğinin devletin bürokratikleşmesine işaret etmesi gibi, eve iş verme sistemi de proletaryalaşma anlamına geliyordu. (Wallerstein, 1980:195). Avrupa'nın omurgası olarak adlandırılan Kuzey İtalya, güney ve batı Almanya ve güney Hollanda'da 17.yüzyıl'da sanayi yok olmadı. Ancak özellikle yün ve pamuk tekstili kırsal bölgelere taşındı. Bu hareketin asıl amacı şehirlerde loncalar yüzünden çok yüksek olan ücretleri aşağı çekmekti. Bu dönemde kırsal bölgede köylü sömürüsü yoğunlaştı. Örneğin, kuzey İtalya'da yarı çevrede gerilemenin sonucu olarak toprak sahiplerinin köylü üzerindeki gücü artarken, doğu Elbia'da yarı çevrede ilerlemenin bir sonucu olarak devletin gücü artıyor ve iki bölgenin toplumsal koşulları gittikçe yakınlaşıyordu. Güney Hollanda'da da köylüler bağımsızlıklarını kaybediyor, kiracı statüsünden otlakçı statüsüne geriliyorlardı. (Wallerstein,1980:201).

İsveç 17.yüzyıldaki ekonomik gerilemede ilerleme fırsatı yakalayan ülkelerin başında geliyordu. 16.yüzyıl'ın ortalarında tekstil ithalatı artarken, İsveç mineral ihracında yoğunlaşmakta olan bir çevre ülke görünümündeydi. Ancak İsveç doğu Avrupa'dan farklı bir rota izledi. İsveç tarımı iklim ve pedolojik etkenler nedeniyle zayıf bir yapıya sahipti ve aristokrasi için pek de karlı bir alan değildi. Bu yüzden toprak ilişkilerinde feodal unsurlar İsveç'te yeniden ortaya çıkmadı ve İsveç

aristokrasisi güçlü bir devlet kurma fikrine karşı olmadı. 17.yüzyıl'da artan bakır tabanlı devalüasyonlar ana üretimi İsveç'te yapılan bakıra talebi arttırdı. Bakır madenciliği İsveç'in ana ekonomik faaliyeti ve İsveç'in merkantilist politikaları uygulamadaki temel kaynağı oldu ve bu dönemde askeri ve sınai gücünü arttırdı. İsveç'in bir önemli özelliği ordusunun paralı askerlerden oluşan bir ordu değil de ulusal bir ordu olmasıydı. Yarıçevre konumunda İsveç'in yukarı doğru hareketinde ordu ve bakır önemli kaynaklardı, ancak sınai gelişme için yeterli değildi. İsveç ekonomisi 17. ve 18.yüzyıl'da yüksek kaliteye sahip demirden yararlanmasını bildi. (Wallerstein,1980: 206-209)

İsveç'in gelişiminde en önemli faktör devlet mekanizmasının bilinçli kullanımıydı. 17.yüzyıl'da İsveç devleti Avrupa dünya-ekonomisinde bakır, yüksek kaliteli demir ve katran olarak üç büyük tekele sahip olmayı başarabilmişti. İsveç hegemonik güçle kurduğu bağlar, rakip çekirdek ülkeler arasında yaptığı manevralar ile İngiltere ve Fransa'nınkine benzer merkantilist politikaları uygulayabildi. (Wallerstein,1980:211). Bir anlamda İsveç, döneminin OPEC'iydi. İsveç'in göreceli olarak güçlü ve etkili bir devlet mekanizması yaratabilmesi soyluların gücünü frenlemesindeki başarısına dayanıyordu. Bu da İsveç'in sınıf yapısı, dünya iş bölümündeki ve devletlerarası sistemdeki yeri ile mümkün oldu. (Wallerstein, 1980:212).

İsveç Avrupa standartlarına göre küçük bir nüfusa sahipti ve devlet mekanizmasının dayandığı mali taban da buna bağlı olarak küçüktü. Uzun vadede İsveç'in kaynakları durumunu devam ettirebilmek için yeterli değildi. Ekonomik olarak İsveç, İspanya ve Portekiz'den boşalan yere yerleşmişti: Bu konum çevre ile çekirdek arasında aracılıktı. İsveç'in aracı rolü Baltık'taki stratejik konumu kadar, doğu Avrupa'daki çevre bölgelerin zayıflığına da dayanıyordu. Rusya, İsveç'i bu aracılık konumundan çıkarmaya karar verdiğinde kaynaklarının imkan verdiği askeri güç İsveç'i yenilgiye uğratacaktı. (Wallerstein,1980:219).

Danimarka doğu Avrupa ülkelerine göre daha avantajlıydı. Onlardan farklı olarak hem tahıl hem de sığır ihraç ediyordu. Bu da zor zamanlarda Danimarka'ya daha fazla esneklik sağlıyordu. İsveç'ten farkı ise Danimarka'da köylülüğün görece daha güçlü olmasıydı. (Wallerstein,1980:222). Otuz yıl savaşları boyunca hem sığır

hem de tahıl üretiyor olmanın sağladığı esneklikle dünya pazarındaki avantajını sürdürebilen Danimarka, daha sonra çevre ülke konumuna düştü. Angarya işin yaygın olduğu ihracata yönelik "demesne" çiftçiliği ana üretim modeli haline geldi, ticaret yabancıların eline geçti, devlet mekanizmasının mali tabanı zayıfladı. Çekirdek ülkeler bu dönemde Danimarka'nın yok olmasına engel oldular. Danimarka çekirdek ülkelerin İsveç'i kontrol etmeleri için kullanılacak bir araç olarak jeopolitik öneme sahipti ve bu anlamda çekirdek ülkelerin garantisi altında güçlü bir orduyu ayakta tutması için yeterli vergi tabanına sahip oldu. (Wallerstein,1980:223). İsveç mutlak monarşinin kurulmasına rağmen devletini güçlendiremedi ve ekonomik konumunu değiştiremedi. (Wallerstein,1980:224).

17.yüzyıl'a kadar önemsiz çevre ülkelerden biri olan Brandenburg 18.yüzyıl'da yarı çevrelerden biri olacak Prusya'ya dönüşmeyi başarabildi. Çekirdek güçlerin perspektifinden Prusya'nın gelişmesine imkan tanıyan ana etmen orta Avrupa'da bir yarı çevre güç için yeterli alanın mevcut olmasıydı. İsveç'in düşüşüyle oluşan boşluğu Prusya doldurdu. Ancak Prusya'nın yanında başka bir ülke daha bunu yapamazdı çünkü yeterli alan yoktu. Prusya'nın diğer doğu Avrupa ülkelerinden farkı, toprağın tek elde toplanmasının daha az olması ve çiftliklerin daha çok orta boy olmasıydı. Bu Prusya'da junker sınıfının potansiyel merkezi otoritelere karşı fazlaca güçlenmesini ve doğu Avrupa'da toprak sahibi sınıf gibi kontrolü eline geçirmesini engelledi. Prusya'nın yükselişinde diğer önemli etken jeopolitik konjonktürü idi. İsveç'in kontrolünü sağlamak amacıyla çekirdek ülkeler Brandenburg'un genişlemesine imkan tanıdılar. Brandenburg bu sayede devletlerarası sistemdeki güç dengesinden yararlanan ilk ülkelerden biri oldu. (Wallerstein,1980:228)

17.yüzyıl'ın başında Avusturya en önemli askeri güçlerden biriydi ancak Habsburglar hiçbir zaman devletlerarası sistemde etkili şekilde yer alabilecek bütünleşmiş bir devlet sistemi kuramamıştır. Homojen bir devlet yapısına kavuşamadığı için de hiçbir zaman kapitalist dünya-ekonomisinin önde gelen güçleri arasına girememiştir. Wallerstein'a göre bunun nedeni, 17.yüzyıl'da Avusturya'nın konumu gereği Osmanlı askeri gücüne maruz kalmasıydı. Avusturya üstündeki Osmanlı baskısının doğrudan ekonomik etkileri ve devlet yapısı üstündeki dolaylı etkileri 17.yüzyıl'da Avusturya'nın diğer devletlerden daha fazla sıkıntı çekmesine

neden olmuştur. Sonuç olarak, Avusturya Prusya'dan iki kat daha fazla servet, askeri güç ve nüfusa sahip olmasına rağmen Prusya'nın başarısını yakalayamadı. (Wallerstein,1980:233)

Bu dönemde ortaya çıkan son yarı çevre bölge Kuzey Amerika'daki İngiliz kolonileriydi. 1660 Kuzey Amerika'da dönüm noktası oldu, bunun nedeni, bu tarihin İngiltere için dönüm noktası olmasıydı. Bu tarihte "kolonilerin çıkarları ulusun çıkarına hizmet etmelidir" anlayışına sahip olan merkantilist görüş kurumsallaştı. Kuzey Amerika doğal kaynakları çok zengin olmasa da yükselen sınai ve ticari gücün kolonisi durumundaydı. Gemi yapımı sanayii için kullanılan tahta tek ana kaynağı idi. Ancak bu kaynaktan maksimum ekonomik geliri elde etmesine olanak tanıyacak kadar coğrafi uzaklığa sahipti. Bu koşullar 18.yüzyıl'da Amerikan Devrimini hazırlayan koşullarla birleşince 19.yüzyıl'da Amerika büyük sanayi güçlerinden biri olarak dünya-sistemindeki yerini aldı.(Wallerstein,1980:241)

10. ÇEKİRDEKTE SAVAŞ: 2. AŞAMA

1651-1763 dönemi Avrupa dünya-ekonomisinde tüm nüfusun, fiziksel genişlemenin ve işlerin göreceli olarak sabit kaldığı, global fiyat deflasyonunun yaşandığı ve tüm üretimin uzun bir göreceli durgunluk geçirdiği dönemdi (Wallerstein,1980:245). Birinci dönemde (1651-1689) İngiliz ve Fransızlar Hollanda hegemonyasına başarılı bir şekilde meydan okudular. 1672'de artık Hollanda'nın kayıtsız şartsız en büyük güç olmadığı hissediliyordu. 1689'da bunu Hollanda da anlamıştı. 1689-1763 döneminde ise aralıksız süren İngiliz-Fransız rekabeti vardı. 1689'da İngiltere'nin Fransa karşısında galip olacağı belli değildi. İkinci Yüz Yıl Savaşları olarak adlandırılan dönem sonunda, 1763 İngiltere'nin kesin galibiyetinin belirlendiği tarihtir. Fransa İngiltere'nin dört katı nüfusa, orduya ve mükemmel liman ve deniz üslerine sahipti ve doğal kaynaklar bakımından zengin bir ülkeydi. 1689'dan sonra Fransa, İngiltere için İspanya ve Hollanda'ya kıyasla aşılması çok daha zor olan bir rakipti. Rekabet, Avrupa'daki müttefikler, pazarlar ve toprak konusunda ve çevre ve dış bölgelere (Amerika, Batı Afrika, Hindistan) sunulan maddeler (köleler, tropik ve yarıtropik ürünler ve denizcilik ürünleri) üzerinde bitmek bilmeyen savaşlar şeklinde ortaya çıkıyordu. (Wallerstein,1980: 246).

Ne İngiltere ne de Fransa iktisadi durağanlık döneminde tüm cephelerde askeri hazırlık yapma maliyetini karşılayabilecek durumdaydılar. Bir seçim yapmaları gerekiyordu. İngiltere doğal olarak seçimini donanmadan yana yaparken, Fransa da kara ordusuna yöneldi. Fransa'nın geniş bir alana yayılıyor olması ve iç bütünlükten göreceli olarak yoksun olması siyasi ve ekonomik anlamda ona karaya yönelmekten başka şans tanımıyordu. Oysa, kapitalist dünya-ekonomisinde denizlerin kontrolü "değişim zincirinde servetin biriktiği ana bağlantıydı".

1648 Westphalia Antlaşması'na kadar üç taraflı olan güç çatışması (Hollanda, İngiltere ve Fransa) bu tarihten sonra iki taraflı oldu. Hollanda artık İngiltere'nin müttefiki, daha doğru ifadeyle küçük ortağıydı. İngiltere ve Fransa'nın Amerika'daki ticari çatışması Yedi Yıl Savaşlarına dönüştü. Hollanda tarafsız kalmaya çalıştı ancak İngiltere Hollanda'nın Fransa ile ticaretini kısıtlayarak Hollanda'yı kendi tarafında olmaya zorladı. 1763'teki Paris Antlaşması İngiltere'nin Fransa'yla yüz yıllık çekişmesinden üstün olarak çıktığının kesin kanıtıydı. Avrupa'da İspanya'dakine benzer uzun bir hastalık dönemi Fransa'yı bekliyordu. Böylece 17.yüzyıl'ın ortasında İngiltere Hollanda hegemonyasını devam ettirmek için yapılan yüz yıllık çekişmeden galip çıkan taraf oldu. (Wallerstein,1980: 257-258)

İngiltere'nin Fransa'ya karşı üstünlük kazanmasını açıklamak için öne sürülen yaygın görüşlerden biri İngiltere'nin bu dönemde bir tarım reformunu gerçekleştirirken Fransa'nın gerçekleştirememiş olmasıdır. Bu dönemde İngiltere tahıl primleri yasası (corn bounty act) çıkarmıştır. Bu yasanın amacı tahıl ihracını teşvik ederek İngiliz tarım girişimcisine kar marjını yükseltmesinde yardım etmektir. Fransa ise İngitere'den çok daha fazla geniş araziye sahip olması nedeniyle buna ihtiyaç duymamıştır. (Wallerstein,1980:262). İngiltere ve Fransa'da devlet politikasının sanayi ya da tarıma ağırlık vermek gibi bir seçimde farklılaştığını söylemek mümkündür. Yine iki ülkenin coğrafi genişliği bu tür farklı tercihleri beraberinde getirmiş olabilir. Bu dönemde dünya ekonomisindeki talep durgunluğu İngilizlerin imalat mamulleri yerine tahıl ihraç ederek dış pazarları ele geçirmesinin daha uygun olduğunu göstermiştir. Bu yüzden hükümet tahıl primleri yasasından yana tavır almıştır. Fransa'da ise sanayi temelinin sağlanması iç bütünlüğü sağlamak açısından kısa vadeli ihtiyaçları karşılamak için gerçekleşmiştir. "Laissez-

faire, laissez-passer" öncelikle bu dönemde merkantilist Fransa'nın iç sınırlarını yıkmaya yönelik olmuştur. (Wallerstein,1980:268).

İngiltere'nin başarısı bu dönemde (1700-1750) tarım ihracatına ağırlık vermesiyle açıklanabilir. Ancak İngiltere'nin başarısının ana nedeni dış ticarete verdiği önemdi (bu dönemde özellikle tahıl ticareti). Bu İngiltere'nin donanma ve kolonilerine önem vermesini ve uzun vadede Fransa karşısında askeri başarılar kazanmasını sağladı. Fransa iç sorunlarını çözmeye çalışırken İngiltere Fransa'ya karşı galip geldi. Bu zafer liberalizmin zaferi değil, güçlü devletin zaferiydi.(Wallerstein,1980:268)

İngiltere ve Fransa önceki hegemonik güç Hollanda ile karşılaştırıldığında, 17.yüzyıl'da Hollanda'nın üretim maliyetlerinin İngiltere ve Fransa'ya kıyasla göreceli olarak yükseldiği görülür. Maliyetlerin yükselmesi hegemonyanın normal olarak beraberinde getirdiği iki özelliğinin sonucuydu: artan vergiler ve artan ücretler seviyesi. Maliyetler arttıkça Hollanda'nın ürünleri dünya pazarında daha az rekabet gücüne sahip oluyordu, ancak yine de Hollanda kapitalizmi dış yatırımlarının sağladıklarıyla ayakta kalabilirdi. (Wallerstein,1980:269). Hollanda tekelinin sonu gelmişti, şöyleki: Birincisi, 17.yüzyıl'da Amsterdam veya Rotterdam'da satılan İngiliz malları artık Londra'da satılıyordu. Komisyonla satışın yapıldığı antrepo artık Londra'ydı. İkinci olarak, İngiliz halkı 18.yüzyıl'da artık Hollanda'yı hegemonik güç olarak görmüyordu. Fransa artık Hollanda'dan daha önemli bir rakipti. (Wallerstein,1980:275). Hollanda'nın üstünlüğünü sürdürdüğü tek alan artık finans alanıydı. (Wallerstein,1980:275)

18.yüzyıl'da İngiltere'nin mali gücü artarken Fransa'nın gücü azalıyordu. İngiliz devletinin Fransız devletinden güçlü olmasının nedeni şöyle açıklanabilir; Güçlü devlet, yönetenlerin isteklerinin ülke içindeki ve dışındaki diğerlerinin isteklerine galip gelmesiyle eş değerdi. İngiltere'de üst sınıf içinde uzlaşmanın Fransa'da yalnızca kısmen sağlanabilmiş olması nedeniyle İngiliz devleti Fransız devletinden daha güçlüydü. Üst sınıf Fransa'da siyasi alanda yer bulsa da Fransa'da yürütme devletin tam kontrolünü eline geçiremedi ve teori ile pratik arasında bir açıklık kaldı. (Wallerstein,1980:286). Fransa'da devlet, elinde patlamak üzere, orta sınıfın potansiyel ayaklanmasını tutuyordu. Bunlar yoksul soylular ve zengin

köylülerdi. Aslında Fransa 16.yüzyıl'dan kalan tarihsel çelişkilerinin yarattığı zorlukları yaşıyordu. Bunlar: çok büyük bir devlet olması ve güçlü bir devlet yapısı yaratmaya el verecek bir ekonomiye sahip olmamasıydı. (Wallerstein,1980: 287)

12. KAPİTALİST DÜNYA EKONOMİSİNİN GELİŞMESİNİN İKİNCİ ÇAĞI (1730-1840)

a.Sanayi Devrimi :

18. yüzyılın sonu 19. yüzyılın başlarında egemen görüş, niteliksel bir tarihi değişimin yer aldığı görüşüdür. Söz konusu dönem hem İngiltere'de 'ilk' sanayi devriminin hem de Fransa'da "örnek" (exemplary) burjuva devriminin olduğu bir devrimler çağıdır. Buna karşı çıkanlar olduğu gibi detaylarda sonu gelmeyen tartışmalar da söz konusudur. Ancak bu iki devrimin imgelemi popüler kültür ve akademik düşüncede birbirine kenetlidir. "Bu iki kavram modern tarihsel gerçekliği anlama yolunda bize yol gösteren iki yıldız gibidir."
(Wallerstein, 1989:3)

"Sanayi Devrimi" kavramı, "Devrim" kelimesinin çağrıştırdığı ani, dramatik ve yaygın değişiklik ve vurguladığı kesintiyi ifade eder. Hobsbawm; "1780'lerde meydana gelen ani, nitel ve temel dönüşüm bir devrim değilse devrim sözcüğü bir anlam ifade etmiyordur" der. (Wallerstein,1989:3)

Devrimin temel özelliğini, "toplam ve kişi başına düşen üretimde kendinden önceki dönemle kıyaslandığında devrimsel sayılacak sürdürülebilir yükseliş" olarak tanımlayanlar vardır. "Ortaçağa ait" kısıtlardan kurtulma (toplumsal devrim) ve büyüme oranı (ekonomik devrim) olarak adlandırılabilecek iki vurgu biçimi vardır. Aslında geleneksel argüman sosyal devrimin ekonomik devrime yol açtığı yönündeydi. Ancak son yıllarda büyüme oranı ilgi odağı haline gelmiş, toplumsal devrim onun açıklayıcısı durumuna düşmüştür. Her iki argüman da şaşırtıcı değildir. Kapitalist dünya ekonomisinin süregelen gelişmesi öncelikle ulusal ekonomik gelişmenin sürekli yükselişini kapsar. (Wallerstein,1989:4). Sözü edilen bu iki asli unsur -özgürlük ve büyüme- çok belirsiz kaldığından daha spesifik kavramlara indirgenmelidir. Büyüme kavramsal olarak "üretime mekanik prensiplerin

uygulanmasıyla" yakından ilgili görünmektedir ve makineleşmenin devrimi genellikle Schumpeterci bir ifadeyle "bir keşifler öbeği" ne atfedilmiştir." (Wallerstein,1989:4)

Makineleşme sürecinin analizi üretim güçlerinin gelişmesini ön plana çıkarır. Diğer yandan "özgürlük"ün artması (sosyal devrim) temelde üretim ilişkileriyle ilgilidir: Kim neyi üretebilir, kim kim için çalışır gibi. Tartışmanın bu kısmında iki temel olgu vardır: Fabrika (makinelerin yoğunlaşması yetkisi) ve proletarya/ücretli işçi (fabrikanın çalışanları). Modern fabrikanın 18. yüzyılın sonlarında Ingiltere'de ortaya çıktığı söylenir. Birçok yazara göre fabrika bir diğer deyişle işgücünün organize edilmesi iş organizasyonunun en önemli keşfidir. (Wallerstein,1989:5). Hobsbawm'a göre sanayi devrimi, "ekonomik büyümenin yalnızca hızlanması değil, ekonomik ve sosyal dönüşümler yüzünden ve bunlar yoluyla hızlanması"dır. Dönüşümle kastedilen kentli proletaryanın "kırsal sosyal yapının dönüşümünün" sonucu olan yükselişidir.

b.Sanayi Devriminin önce İngiltere'de ortaya çıkmasının nedenleri:

Sanayi Devrimi üzerine tartışmaların yoğunlaştığı soru bu süreçlerin neden İngiltere'de ortaya çıktığı, İngiltere'yi başlangıç noktası yapan şeyin ne olduğu sorusudur. Bu sorunun muhtelif cevapları vardır. (Wallerstein,1989:5). Wallerstein'a göre bunlar: Geriye doğru kronolojik bir sıralamayla artan talep (makineleşme ve proleterleşmeyi karlı hale getirdiği varsayılır), sermayenin temini (makineleşmeyi mümkün kılar), demografik büyüme (proleterleşmeyi mümkün kılar), tarım "devrimi" (demografik büyümeyi mümkün kılar) ve daha önceden varolan elde tutma (land-tenure) tarzı oluşumların gelişimidir (demografik büyümeyi mümkün kılar). "Land-Tenure" devrimsel sürecin sağladığı fırsatlardan yarar sağlayacak bir girişimci grubunun ortaya çıkmasını ve bu yüzden kümülatif etkinin devrimsel olmasını sağlar.

Talep "Innovation" kavramının açıklayıcısı olarak düşünülür. ("ihtiyaç icatların anasıdır"). (Wallerstein,1989:6). Hobsbawm'a göre, talebi temsil eden uluslararası ticaret ve ulusal pazar aynı anda gereklidir ve bunlara genelde görmezden gelinen "hükümet" (government) de eklenmelidir. Talebin belirgin

biçimde yükselmiş olmasıyla ilgili kuşkuları olanlar daha çok, "taleple değil arzla ilgili süreçleri" vurgular. Bazıları için önemli olan sermayenin arzı sorusudur. "Erken sanayileşme döneminde sermaye ihtiyacının mütevazi miktarda olduğu" görüşünün savunucuları giderek artmaktadır. "Bu analizde önemli olan sermaye stoku değil, sermaye akışıdır". (Wallerstein,1989:7). Bu görüşün daha değişik bir biçimi de asıl önemli olanın sermayenin "göreli büyüklüğündeki" değişiklik (ulusal gelire oranla) değil, sermaye stokunun içeriğindeki değişiklik, diğer bir ifadeyle yatırımın sermaye stokunun geleneksel biçimlerinden modern biçimlerine yönelmesi olduğunu belirtir. Sermaye akışının vurgulanması kredi olanaklarıyla da ilgilenilmesini gündeme getirmiştir. Standart bir görüşte Gille İngiltere'yi diğer ülkelerden ayıran temel faktörün "sanayi tarafından kullanılabilen kredi olanaklarının miktarı" olduğunu söyler. Bu görüş, sermaye yatırımlarının ülke sınırlarıyla kısıtlanmış olduğunu varsayar. (Wallerstein,1989:7).

Diğer bir grup için en önemli etken demografik kaymalardır. Tahmin edilebileceği gibi hem sınai ürünler için talebi, hem de bu ürünleri üretebilecek işgücünü nüfus artışı sağlamıştır. İngiltere'deki "eşi görülmemiş nüfus artışı" sürekli ve uzun dönemli olması, ayrıca ürün artışıyla paralel gitmesi açısından kayda değerdir. Giderek genişleyen, yeterli eğitime ve teknik altyapıya sahip bir alt-orta sınıf olmasaydı Sanayi Devrimi mümkün olmazdı. (Wallerstein,1989:8)

Gerçekten bir nüfus devriminin olup olmadığı, nüfus artışının nedeni ve bu artışın ekonomik değişikliklerin nedeni mi sonucu mu olduğu konusu ve nüfus devriminin gerçekliği konusundaki soru iki soruyu daha beraberinde getirmektedir: Bu değişiklikler daha önceki ve sonraki dönemlerle karşılaştırıldığında gerçekten devrimsel miydi ve İngiltere'deki durum Fransa ve diğer ülkelerdeki durumdan gerçekten farklı mıydı? Bazıları 18. yüzyılın son bölümünün 'tek' olarak değerlendirilmesinin bir nedeni olmadığını söyler. 18. yüzyılın ikinci yarısındaki nüfus artış oranı ilk yarıdakinden fazladır. Ama iddia edilen ikinci yarıdaki durumun değil ilk yarıdakinin istisnai olduğudur. İngiltere'deki durumun beklenenin dışına çıkmadığını söyleyenler olduğu gibi, asıl garip olanın Fransa'daki durum olduğunu söyleyenler de vardır. Nüfus artışının devrimsel olmadığı ve İngiltere'ye özgü olmadığı kabul edilse bile nüfus artışının ekonomik değişikliklerin nedeni mi sonucu

mu olduğu sorusu hala cevap beklemektedir. Wallerstein'a göre nüfus artışı ekonomik değişikliklerin nedeni değil sonucu idi. (Wallerstein, 1989:10)

Önemli bir demografik faktör de Avrupa'da kırsal çevreden sanayileşmiş ve kentsel kesimlere nüfus transferinin artmasıdır. Ama bu tabii ki hem artan istihdam olanaklarının hem de gelişmiş ulaşım imkanlarının sonucudur. (Wallerstein,1989:11)

Tarım sektöründeki değişiklikleri, sanayideki değişimin başlangıcı ve belirleyicisi olarak görme eğiliminde bir artış vardır. Sanayi ve nüfus devrimlerine ek olarak tarım devrimi de açıklanması gereken önemli bir konudur. 19. yüzyılın tamamında İngiltere için dahi "tarım başta idi". Dolayısıyla bir ekonomik devrimin, kısmen de bir tarım devriminin olduğundan bahsedilebilmesi için bir yerlerde bir üretim artışı olması gerekir. Burada bahsedilen tohum ya da işgücü başına artıştır. Sürülmüş toprak tarımından diğer alanlara, kısmen de sanayiye bir transfer olmuşsa tohum ya da işgücü başına bir üretim artışı olduğu iddia edilir. Ayrıca genel yaşam standardında bir gelişme olmuşsa kişi başına düşen üründe de artış olmuş olmalıdır biçiminde iddialar vardır. Kişi başına düşen ürün artışının, tohum başına ya da işgücü başına düşen üretimle birlikte olması ve son ikisinin dünya ekonomisindeki bir genişleme döneminin açıklayıcısı olarak görülmesi gerekmez.

Her ne kadar saban ve nal yapımında demir kullanımı artmış olsa da 19. yüzyıldan önce tarımda makineleşmenin olduğunu iddia etmek güçtür. Üretimdeki bu artış makineleşmenin sonucu gerçekleşmemiştir (Wallerstein,1989:12). Gelişmeler temelde toprağın daha yoğun ekiminden kaynaklanmıştır. Kullanılan sistemler yeni değildir ancak 18.yüzyıl bu sistemlerin daha yaygın kullanıldığı bir dönemdir. Bunlar İngiltere'de önemli bir gelişme sağlamıştır ama bu istisnai olabilir. (Wallerstein,1989:14)

Tarımdaki değişikliklerin kişi başına düşen üründe bir değişiklik yarattığını kabul etmesek de, topraktaki toplumsal üretim ilişkilerindeki değişiklikler, sınai işgücü sağlamak (işgücü başına düşen ürünün artması, sektörler arası emek transferinin mümkün hale gelmesi veya ürün artışının sonucu olarak nüfusun artması yoluyla) ya da teknolojik keşifler için ön şart sağlama yoluyla sanayileşme

sürecindeki temel faktör olabilir. "**Çitle çevirme**" (enclosure) bütün bu sürecin kilit faktörlerinden biridir. (Wallerstein,1989:14)

1750'den önce başlayan "**Çitle çevirme**" (enclosure) üç ayrı süreci temsil eder: Açık alanların kaldırılmasıyla, hasat mevsimi ile ekim zamanı arasında tarımsal üretimde bireysel üretim birimlerinden ortak alana geçilmesi, arazi sahibi tarafından hasadı yapılmış olan arazideki açık alanlarla ya da boş arazi ile eş değer olan ortak hakların kaldırılması ve açık alanların ve ortak hakların mümkün kıldığı ölçek ekonomilerini gerçekleştirmek için gerekli olan yayılmış mülkiyetin konsolidasyonu. (Wallerstein, 1989:14)

Çitle çevirme sisteminin birimlerin alanını genişletme ve üreticileri koruma yoluyla tarımı karlılaştırdığı söylenebilir. Ama ürün artışına yol açıp açmadığı kuşkuludur. Bu sistem 1750'den çok önce ortaya çıkmış olmasına rağmen görünür hale gelmesi ve hızlanarak daha sık uygulanmaya başlaması, İngiltere'de Parlamento'nun bu süreçteki yeni rolü ile ilgilidir. Bu, gelişmenin bütünlüğünü açıklayan siyasal müdahaledir. Sistemin tek uygulandığı yer İngiltere değildir. Bloch'un dikkatli analizi, çitle çevirmenin dikkate değer bir kaç biçiminin Fransa'da olduğunu ve orada da 1730'dan sonra hızlandığını gösterir. Bloch'un "tarımsal bireycilik" diye adlandırdığı şeyin göreceli genişlemesi 18. yüzyılda Avrupa ölçeğinde bir olgu idi. Bloch'a göre, bu sistem İngiltere'ye kıtadaki diğer ülkelere göre daha fazla üstünlük sağlamışsa bu İngiltere'deki devlet mekanizmasının güçlülüğünden kaynaklanmıştır. (Wallerstein,1989:15)

Son olarak tarım alanındaki sosyal düzenlemelerin tarımdaki işgücü gereksinimini azaltarak sınai işgücü olanaklarını artırması görüşü vardır. Tarım devriminin sanayi devriminin ön şartı olması bu anlamdadır. (Wallerstein,1989:16). Bu sürecin gerçekleşmesinin baskı ile olup olmadığı ve ne ölçüde değişiklik yarattığı sorulabilir. Bu sürecin ne ölçüde nicel değişiklik yarattığı sorusunun iki yönü vardır. Bir yandan yeni tarım biçiminin eskisine göre daha fazla işgücü gerektirdiği söylenmiştir. Öte yandan tarımla uğraşan ailelerin oranında bir düşüş ve sanayi ile uğraşanlarınkinde bir artış olduğu görüldüğünden, artan kentsel işgücüne nüfus artışının yol açtığı söylenir. Kentsel işgücüne nüfus artışının neden olduğu düşünülürse İngiltere'nin 18. yüzyıldaki istisna durumunun nedeni, İngiltere'de

ülkeye özgü şartların ortaya çıkardığı farklı bir sonucun olup olmadığı, ya da bu sürecin asıl incelenmesi gereken sonucunun daha farklı, belki de daha yaygın bir süreç olup olmadığı sorulabilir. (Wallerstein,1989:17)

Tarım devrimi ile ilgili olarak; Devrimin ne ölçüde gerçekleştiği ve İngiltere'nin hangi ölçüde farklı olduğu, İngiltere'deki tarımın ve nüfusun özelliklerinin Sanayi Devriminin açıklayıcısı olup olmadığı konusu tartışılır. Buna göre, İngiliz kültürü ya da İngiltere'deki girişimci ruhun daha fazla olduğu söylenebilir. Kurumsal olarak bakılırsa; 18. yüzyılda İngiliz Devletinin daha liberal olup olmadığı incelendiğinde iki tez ortaya çıkar: İngiltere'de devlet daha az kontrol etmiş ve daha az vergi toplamıştır. İngiltere'de devlet bu yüzyılda tarım alanında toplumsal üretim ilişkilerinin düzenleyicisidir. Daha liberal bir devlet yapısının varlığı önemlidir. (Wallerstein,1989:18)

Ortodoks görüşe göre, İngiltere'deki sanayi devrimi "devlet desteği olmaksızın, kendiliğinden ortaya çıkmış" ya da daha güçlü bir ifadeyle "hiçbir yardım olmaksızın" oluşmuştur. Devletin, siyasal istikrar, idari birleştirme(administative unification), kanun koyuculuk, iş çevrelerinin çıkarlarına olumlu yaklaşma gibi rollerinin olduğunu düşünenler de vardır. Devlet dolaylı da olsa Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesinde önemli rol oynamıştır. (Wallerstein,1989:19)

Uluslararası piyasadaki denetim ulusal piyasadakinden daha fazlaydı. Daha fazla doğrudan müdahale sözkonusu idi. Korumacılık daha yeni ve daha serbest sanayilerde ve pamuk sanayiinde önemli rol oynuyordu. Hükümetin düzenleyici rolü yalnızca korumacılıkla sınırlı değildi. Üretim sürecinde de bu geçerliydi. Devletin İngiltere'de sanayi girişimleri için kaynak olamadığı doğru değildir. Devlet kasasından direkt olarak para aktarımı yapılmadığı iddia edilse de kamu kaynaklarının özel bankalara gittiği söylenir. (Wallerstein,1989:19)

İngiltere'ye üstünlük sağlayanın devlet denetimi değil, İngiliz bürokrasisinin zayıflığı ve bundan kaynaklanan düşük vergi oranları varsayılabilir. Ancak incelemeler İngiltere'de vergi yükünün söz konusu dönemde azalmadığını aksine arttığını göstermektedir. Daha önceden doğru olduğu varsayılanların pek çok defa

tersi olduğu anlaşılmıştır. Vergilerin İngiltere'de Fransa'dan daha adil olduğuyla ilgili varsayımlar da çürütülmüştür. (Wallerstein,1989:20-21)

Sanayi devrimi, özellikle İngiltere'de gerçekleşen, pamuk ve tekstil üretiminde yeni bir sanayileşmenin ortaya çıkmasını sağlayan bir dizi keşiftir. Bu sanayi yeni veya geliştirilmiş makinelere dayalıdır ve fabrikalarda organize olmuştur. Aynı zamanda ya da hemen sonrasında demir sanayiinde de benzer bir makineleşme ve genişleme meydana gelmiştir. Bu sürecin daha önceki zamanlardakilerden farkı, kümülatif ve kendini besleyen bir değişiklik süreci ortaya çıkarmasıdır. Wallerstein, 17. yüzyıldaki uzun durgunluk dönemini bu kümülatif süreçte bir kırılma dönemi olarak değil, sürecin içerisinde bir bölüm olarak görür. (Wallerstein,1989:22)

Bu keşiflerin ilgili olduğu toplumsal düzenlemelere gelince bu dönemin keşifleri uzun zamandan beri varolan sermaye/emek oranını değiştirmiş görünmemektedir. Bazı keşifler emek gereksinimini ama büyük bölümü sermaye gereksinimini azaltmıştır. Bu dönemin "sermayenin derinleşmesi"nin aksine "sermayenin genişlemesi" dönemi olduğunu ileri sürenler vardır. (Wallerstein,1989:22)

Dünya-ekonomisinde meydana gelmiş herhangi bir genişleme süreci "girdilerin kalitesi"ne bir diğer ifade ile, "yeni teknoloji ve girişimcilerle işçilerin daha üstün bilgi ve vasıflarının getirdiği üretkenlik artışı " na bağlıdır. Bu dönemi özel kılan bir şey olup olmadığı sorusu hala cevapsızdır. (Wallerstein,1989:22)

Bu dönemde bilimsel veya teknolojik bir kırılma meydana gelmiş midir? Bilim tarihçileri bu dönemi nadiren bir dönüm noktası olarak nitelemişlerdir. Sanayi devrimine bilim ve teknolojinin göreli rolleri üzerine yapılan tartışma, teknolojinin lehine sonuçlandırılmış görülmektedir. Öyleyse teknolojik bir kırılma olmuş olmalıdır. Dönemin keşifleri bildik keşifler olup İngiltere'yi istisnai yapan temel etkendir. Bu makineler Fransa ya da başka bir ülkede değil İngiltere'de icat edilmiştir. Bu da pamuk ve demirde İngiltere'nin dünya piyasalarındaki zaferini sağlayan şeydir. (Wallerstein, 1989:23)

18. yüzyıla kadar tekstil sanayini öncelikle yün, daha sonra keten temsil etmekteydi. Pamuk sanayii varolmakla beraber çok az bir payı teşkil ediyordu ve pamuk ürünleri büyük ölçüde Hindistan'da üretilip Avrupa piyasalarına sunuluyordu. Bu durum aynı zamanda pamuklu tekstil sanayiindeki keşiflerin de sürükleyicisi olmuştur. Bu dönemde yün daha önemli bir sanayi olmasına rağmen bu gelişme yün sanayiinde meydana gelmemiştir. Bu konu geleneksel olarak, pamuğun (yün ve ketenin aksine), lonca kontrolünden daha bağımsız olduğu biçiminde açıklanır. (Wallerstein,1989:24).

16. yüzyılda İngiliz yün ürünlerinin başarısının nedenlerinden biri olan piyasa esnekliği argümanı, neden böyle olmalı sorusunu gündeme getirmektedir. Piyasa esnekliği genellikle düşük fiyatlarla yeni müşteri potansiyeli demektir. Ama bu fikir, rakiplerin siyasal elemeleri sonucu yeni piyasaların elde edilmesi becerisini de kapsayacak şekilde genişletilirse, pamuk piyasasının yalnızca İngiliz değil bütün Batı Avrupalı üreticiler açısından, yüne göre daha esnek olduğu söylenebilir. Keşiflerin çok yoğun olduğu diğer alan da, pamuklu tekstil gibi, Avrupa dünya-ekonomisinin geleneksel sanayilerinden olan demirdi. İngiltere'nin ekonomik genişlemesinde rol oynadığı söylenen üç alan bulunmaktaydı. Demir, makine ve ulaşım. Demirin asıl kullanım alanı eşya yapımıydı. 18. yüzyılın sonları ve 19.yüzyılın başlarında da makine ve ulaşımda gelişme sağlandı. (Wallerstein,1989:25).

Kömürün yükselişi, temel enerji kaynağı olarak, demir sanayiindeki genişleme ve teknolojik gelişmelerle iç içe ilerlemiştir. Kömür de yeni bir şey değildir ama ormanların hızla tüketilmesi sonucu 18. yüzyılda yakıt olarak odunun en önemli alternatifi olmuştur. (Wallerstein,1989:26). Bir başka tartışma konusu da bu iki gelişen sanayiden hangisinin kritik olduğudur. İkisi arasında hem yapıları hem de kullandıkları teknolojiler açısından önemli farklılıklar vardır. Pamuk sanayiindeki icatlar genellikle mekanikti ve işgücü kullanımını azaltmaya yönelikti. Demir sanayiindekiler ise çoğunlukla kimyasaldı ve kullanılan işgücünü azaltmadan, ürünün miktarını ve kalitesini arttırmaya yönelikti. Tekstil sanayiindeki değişiklikler putting-out sisteminin sona ermesi ve fabrikaların kullanılmasına yol açarken, demir zaten 16. yüzyıldan itibaren fabrikalarda üretilmekteydi.

Bütün bu farklılıklar "birinci sanayi devrimi" ile ilgili olarak "devrimsel" olduğunu düşündüğümüz şeyle yakından ilgilidir. İngiltere'deki pamuklu tekstil sanayiinin yükselişi iki değişikliği içermektedir. Birincisi artık dünyanın temel sanayii haline gelen pamuk üretiminin iş organizasyonunda (üretim ilişkilerinde) bir kayma olmuştur. İkincisi, bütünsel olarak ve görünür olarak dünya piyasalarının yapısıyla ilgilidir. Hammaddeler dışarıdan alınmakta ve ürün genellikle dış piyasalara satılmaktaydı. Bu yüzden dünya piyasalarının kontrolü çok önemliydi. Hobsbawm yalnızca bir öncü ulusal sanayileşmeye yer olduğu, bu ülkenin de İngiltere olduğu sonucuna varmıştır. Pamuklu tekstil dünya-ekonomisini yeniden yapılandırdığı için önemlidir. (Wallerstein, 1989:27)

"İlk sanayi devrimi" nin İngiltere'de gerçekleştiği ama Fransa ya da başka bir ülkede böyle bir şey olmadığı görüşü 19. yüzyıl ortalarından 20. yüzyıl ortalarına kadar akademik çevrelerce temel bir gerçeklik olarak kabul edilmiştir. Ancak son yıllarda İngiltere'nin bu üstünlüğünden kuşku duyulmaya başlanmıştır. Bunu savunanlar işe ortaya alternatif bir gerçeklik koyarak başlamışlardır. Buna göre "Fransa 17. ve 18. yüzyıllarda dünyanın ilk sanayi gücüydü". Ayrıca sınai üretimin tarımsal üretimi geçmesinin Fransa'da İngiltere'den daha önce gerçekleştiği de iddia edilir. Bu iddia, bu bir take-off olarak değerlendirilecekse bunun Fransa'da "18. yüzyılın ortalarına doğru" veya en geç 1799'da, en muhtemel, daha erken bir dönemde meydana geldiği biçiminde devam eder. (Wallerstein,1989:29). Bütün bu iddialar sayısal verilerle de desteklenmiştir. İngiltere'deki "ilk sanayi devrimi" kavramına iki biçimde karşı çıkılır: Birincisi, İngiltere ile Fransa arasındaki farklılıkların sanılandan ya da bu kavram için gerekenden daha az olduğunu vurgulamak, ikincisi de sanayi devriminin var olup olmadığı sorusunu gündeme getirmektir. Sanayi devriminin daha erken ya da daha geç dönemlerde meydana gelmiş olduğu konusunda iddialar da olmuştur. Bunların en uç olanı teknolojik devrimlerin 1550 -1750 döneminde ve 1850'den sonra gerçekleştiği, ama kesinlikle 1750-1850 arasında olmadığı iddiasıdır. (Wallerstein,1989:30). Bunlar daha uzun süreli bir sanayi devrimi iddialarıyla da örtüşmektedir. Hobsbawm 1800-1840 arasında dünya ticaretindeki artışın iki katı dahi olmazken, 1850-1870 arasında %260 olduğunu, satılabilir herşeyin satıldığını, Fransa'nın dış yatırımlarının 1850 ile 1880 arasında on kattan fazla artarken, İngiltere'nin dışarıya yaptığı yatırımların 1.000 Milyon Poundu bulduğunu yazmaktadır. Bu genişlemenin nedenlerinden biri

de Kaliforniya, Avustralya ve diğer yerlerdeki altın madenlerinin keşfi ile altın arzının artması ve para darlığının ortadan kalkarak ödeme rahatlığına kavuşulması idi. (Hobsbawm, 1998:48-49)

İngiltere'nin Fransa'yı ya da başka bir ülkeyi neden geride bıraktığından çok, dünya-ekonomisinin neden belli bir dönemde (1730-1840) geliştiği ve bu gelişmenin neden bazı ülkelerde en karlı ekonomik faaliyetlerde daha fazla yoğunlaşmaya yol açarken diğerlerinde açmadığı önemli bir konudur. Briavoinne'nin, devrimi meydana getiren üç kilit icadın ateşli silahlar, pusula ve baskı makinesi olmasını varsayması bizi daha önceki bir zamana, kapitalist dünya ekonomisinin ortaya çıktığı yüzyıllar öncesine götürür. (Wallerstein,1989:33)

"İlk Sanayi Devrimi" ve "Fransız Devrimi" ile belirlenen dönem "Devrimler Çağı olarak da adlandırılır. Bir çok kişiye göre "sanayi devrimi" hızlı sınai değişikliklerle, Fransız Devrimi ile ortaya çıkan siyasi değişikliklerin "doğal bir birleşimi"nden ortaya çıkmıştır. Bunun tersi de doğrudur. Wallerstein, kendisinin Fransız Devrimi ile ilgili algılarının, sanayi devrimi ile ilgili algılarından çıktığını da söyler. (Wallerstein,1989:33)

c.Fransız Devrimi :

Fransız Devrimi nedir? Wallerstein'a göre, Fransız Devrimi birbirinden farklı ama birbirine bağlı üç şeydir. İlk olarak, dünya-ekonomisinde hegemonik statüye gerekli olan reformlar için kapitalist kesimden bir sınıfın bilinçli bir girişimidir, refomlar yapılmışsa da İngiltere hegemonyasını önleme amacına ulaşılamamıştır. Hatta Fransız devrim süreci İngiliz liderliğini güçlendirmiştir. İkinci olarak Devrim, modern dünya-sisteminin ilk sistem karşıtı (anti-kapitalist) hareketi için yeterli düzeyde kamu düzeninin bozulmasına yol açmıştır. Benzer sistem karşıtı hareketler için manevi temel oluşturmuştur. Bu burjuva devrimi olmasından değil olmamasından kaynaklanmaktadır. (Wallerstein,1989:111). Üçüncü olarak da, devrim, modern dünya sistemini, ekonomik ve siyasal gerçekliklerle aynı çizgide, kültürel, ideolojik bir noktaya gelmesi için gereken şoku sağlamıştır. Kapitalist dünya ekonomisi ilk yüzyıllarında feodal bir görüntüdeydi. Bu anormal ya da şaşırtıcı değildi. Bu tarz bir boşluk yapısal olarak gerekliydi ama devam edemezdi.

(Wallerstein,1989:111). 1789'daki değişiklik heyecan vericiydi. Ancak bu burjuva, kapitalist bir çağın başlangıcı değil, olgunlaşma anıdır. (Wallerstein,1989:111)

Atlantik tezi Fransız Devrimi'nin "bütün Batı dünyasını etkileyen büyük devrimsel hareketin bir parçası" olduğudur. Fransa'dakinin diğer ülkelerden farkı "daha şiddetli/keskin" olmasıdır. Atlantikçilere göre Batının devrimi liberal ve burjuva devrimi, demokratların aristokratlarla savaştığı demokratik bir devrimdir. Atlantikçiler Jakoben radikalizmini kısmen sınıf çatışmasıyla tanımlar. Bu versiyon Fransız ve Rus Devrimlerini ayırırken ilkini yerli, diğerini tepkisel olarak nitelendirir. Biri Batı dünyası devriminin parçası, diğeri 20. yüzyıldaki Batı dışı devrimin bir parçasıdır. (Wallerstein,1989:38).

Fransız Devrimi'nin tarihine, sonuçları açısından baktığımızda, öncelikle, devrimci hükümetin iki kilit alanda uyguladığı ekonomik politikalar gelir. Bunlar; tarımsal üretimin yapısı ve sınai üretimle ilişkilerde devletin rolüdür.

Fransız Devrimi'nin asıl noktası, birçoğuna göre, devletin rolünü kısmak değil genişletmekti. Bunu kim niçin istemişti? Rousseau sorunu, genel irade ve bireyin isteği arasında yaptığı ayırımla ortaya koymuştur. Devleti güçlendirmek, devletin ve yararlanan vatandaşların diğer ülkelere karşı avantajlarını optimize etmek için, genel irade lehine kısmi isteklerin bir kısmını düşürmek demektir. Devlet bu yolla, burjuvazinin kollektif çıkarlarının, kısmi burjuva çıkarlarının üstünde yer aldığı bir mekanizma haline gelebilir. Bu süreğen bir durumdur ancak bazı zamanlarda akut hale gelebilir ve bu da bir hareketlenmeyi zorunlu kılar.

Hala tam anlamıyla bir genel irade yoktu, devletin isteği ya da kısmi isteklerin bir araya gelmesi üzerine bir fikir birliği vardı. Fransa'daki bu "istikrar" ın yıkılması iki şekilde olmuştur: Ayrıcalıklı kesime doğru bir yıkılma ve ayrıcalıklı kesimle ayrıcalıkları olmayanlar arasında bir uyuşmazlık. Bu konuda görüş birliği bulunmaktadır. (Wallerstein, 1989:99). Asıl kavga kavramsal terminolojiyi bu iki çatışmaya uydurmakta çıkar. Bu tartışmadaki siyasal aktörleri -aristokratlar, burjuvazi, sans-culotteler, köylüler ve (bazen) proleterler- tanımlamakta hemen herkesin kullandığı "sınıf" terminolojisi Wallerstein'a göre, gerçek çatışmayı gölgede bırakmaktadır.

Wallerstein'ın, kritik olduğunu düşündüğü üç tartışma üzerinde görüşleri genel hatlarıyla şunlardır: (1) Bu dönemde "aristokrasi" ve "burjuvazi" arasındaki ilişki gerçekte nedir? (2) Fransız Devrimi'nde "popüler güçlerin" amaçları ve rolü nedir? (3) Jakobenler kimlerdi? (Wallerstein,1989:99).

Ancien Regime altında aristokrasi ve burjuvazinin farklı sosyal- yasal kategoriler olduğu kesindir. Tartışmalı olan değişik "sınıflardan" olup olmadıklarıdır. Değillerse, burjuvazinin aristokrasi üzerindeki zaferi, feodalizmden kapitalizme geçişin ne ön şartı, ne de sonucu olup, anayasa ve temel devlet politikaları üzerinde, akut bir elitler arası çatışmanın ifadesidir. (Wallerstein,1989:99).

Bu perspektifin en hassas noktası olan popüler güçlerin rolüne bakmak gerekir . Chateabriand'ın "Devrimi soylular (patricians) başlattı, ayak takımı (plebians) tamamladı" şeklindeki aforizması gerçek olarak kabul edilebilir. Girondin'ler, Jakoben'ler ve san-culotte'lar burjuva güçlerdi. (Wallerstein,1989:37). Küçük burjuvazi olarak nitelenen iyi durumdaki köylülerin bir yandan devrimin öncüsü oldukları ve anti-feodal oldukları söylenir. Diğer yandan Hobsbawm'ın "19. yüzyıl Fransa'sının yavaş sınai gelişimi ve dolayısıyla Fransa burjuvazisinin küresel başarısızlığı" paradoksunu açıklamakta da kullanılabilecek olan bu gruba verilen imtiyazlardır. (Wallerstein,1989:38). Bu klasik model, gerek politik etkileri gerek teorik eksiklikleri, gerekse ampirik gerçeklerle tutarsızlığı gibi nedenlerle 1950'lerden itibaren bir çok taraftan eleştirilmiştir.

Köylü isyanlarının Fransız Devrimi'nin kritik bir bölümü olduğu düşünülürse, önce bu isyanların bu kadar şiddetli olmasının nedenlerine bakılmalıdır. Wallerstein'a göre bu, uzun dönemli proleterleşme süreciyle, ekmeğe olan kısa dönemli ancak yoğun talebin bir araya gelmesidir. (Wallerstein,1989:103). Wallerstein'a göre devrimci burjuvazi devrimi yanlış anlayarak, popüler kitleler için Devrimin, "ekmek için olduğu kadar siyasi haklar için yapılan bir devrim olduğu"nu düşünür. (Wallerstein,1989:104).

Büyük Korku (Great Fear) dönemindeki olaylar dizisine genel bir bakış, bize popüler güçlerin dinamiklerini anlatır. Kırsal alanda 1788-1789'da büyüyen anarşi, "soyluların ve burjuvazinin mülklerini 'fourth estate'den koruma amacı

taşıyan bir girişimde birleşmesine" ilham verir. 14 Temmuzda, Büyük Korkunun kırsal Fransa'nın geniş alanlarına yayılmasından sonra, burjuvazi aristokrasiyi, aristokrasi de devrimci burjuvaziyi suçlar. Bu tarihten sonra köylüler taleplerini uygulamaya koyarlar, vergi ve ödemeleri durdururlar, kaybettikleri haklarını alırlar. Büyük Korku, kazanı kaynatır ve feodalizmin 4 Ağustos'ta kaldırılmasında kendi rolünü böylece oynamış olur. Bu burjuvanın programı değildir. Milli Meclis ise enerjisini bu kurumsal dönüşümü kısıtlamaya harcar. (Wallerstein,1989:104)

Daha sonraki dört yıl boyunca aynı durum tekrarlanır. Wallerstein'ın ifadesi ile köylülerin "kapitalist kesime" karşı kendi devrimlerini yaptıkları aşikardır. Sans-culotte'ların kentte yaptıkları da buna paraleldir. Köylülerin, "ayrıcalıklı sınıfa" karşı sürdürdükleri kavga gibi, kentteki işçiler de aristokrasiye karşı bir kavga içindeydi. Aristokrasi yalnızca soyluları değil, zengin aylakları, büyük toprak sahipleri ve kapitalistleri, spekülatörleri, giordinleri, işçilere yetersiz maaş ödeyenleri, uzun ve pudralı saçlıları da kapsıyordu. (Wallerstein,1989:106).

Fransız Devrimi modern dünyanın tüm siyasal tutkularını harekete geçirmiştir. Bu dönemle ilgili temel soru, 2. Dünya Savaşından itibaren tartışmaların odak noktası gibi görünen "Fransız Devrimi bir burjuva devrimi miydi?" sorusudur. (Wallerstein,1989:34). Wallerstein, Soboul, Lefebvre ve Hobsbawm'ın görüşlerine yer verir. Soboul devrimi, "burjuvaziyi iktidarın ve ekonominin sahibi yapan uzun ve toplumsal evrimin sonucu olan bir devrim" olarak tanımlar. Lefebvre, Fransız Devriminin tarihin geneli içinde, yalnızca, Hollanda, İngiltere ve Amerikan devrimlerinden sonra, burjuvaziyi iktidara getiren ve kapitalist ekonominin gelişimini liberalleştiren bir bölüm olduğunu ileri sürer.(Wallerstein,1989:36).

Toplumsal yorumlamalara göre üç temel görüş vardır. Devrim feodal düzene ve onu kontrol edenlere, bir diğer ifadeyle aristokrasiye karşıydı. Devrim, yeni toplumsal düzen, başka bir deyişle kapitalizm için önemli bir aşamaydı ve onu kontrol edecek olanların, burjuvazinin yararınaydı. Burjuvazinin devrim konusundaki başarısı en iyi ihtimalle devrimin ikinci karlı sınıfı, en kötü ihtimalle de düşmanları olacak popüler sınıfların desteğini almasıyla mümkün olabilirdi. Bu üçünün yalnızca Fransa tarihsel gerçeğini değil, 1789-1799 dönemini kapsayan bir olay-dönemini de

özetlediği söylenir. Bu dönem beklenen toplumsal gelişmelerin aksine ani ve niteliksel toplumsal dönüşümlerle belirlenmiş olması açısından devrimseldir.

18. yüzyıl sonunda Fransız Devriminin hala aristokrat kaldığı söylenmiştir. Fransız Devrimi senyoral sistemin ve feodal toplumun ayrıcalıklı kurallarının ortadan kalkmasını sağladığı için "burjuva, kapitalist toplum" un gelişine işaret eder. (Wallerstein,1989:35)

Tam olarak feodal olmayıp, daha çok "aristokratik tepki " dönemi olan 18. yüzyıl Fransa'sında burjuvazi, özellikle "işgücü edinme", "üretme", "satma ve satın alma" özgürlükleri gibi temel kapitalist özgürlükler üzerine uygulanan kısıtlamalar yüzünden kendisini engellenmiş görüyordu. Fransa burjuvazisi 1789'da şansını feodalizmden kapitalizme geçişin muhtemel iki yolundan, Marx'ın anlatımıyla gerçekten değiştirici olanından yana kullandı. (Wallerstein, 1989:36)

Fransız Devriminin bir burjuva devrimi olmasına karşı çıkan temel tez 18. yüzyılda Fransa'nın artık feodal bir ülke olmadığı görüşüne dayalıdır. Bu tez feodal/aristokratik tepkinin en önemli kaynağını teşkil eden senyoral vergilerin feodal olmaktan çok ticari olduğunu iddia eder. (Wallerstein,1989:40). Bu iddia, Fransa'da soyluların tarım ve imalat gibi ekonomik faaliyetlerde sanıldığının aksine, burjuvazi gibi yer almalarıdır. Fransa'daki soyluları işe yaramaz olarak adlandıran geleneksel görüşe rağmen Fransız soyluları tarımda giderek artan rol oynamış ancak bu rol çoğu zaman İngiliz soylularıyla karşılaştırıldığında küçümsenmiştir. Soylu sınıfın en üst tabakalarından gelen kapitalist soylular da vardır. Senyoral kayıtlar dikkatle incelendiğinde, feodal kazançların kapitalist karlarla karşılaştırıldığında çok küçük bir bölümü kapsadığı görülebilir. Soyluların kapitalist faaliyetleri tarımla da sınırlı değildir. İkinci olarak da "aristokratik tepki"nin yanlış adlandırılmasıdır. "Tepki" kiralayanların (lessors/*bailleurs*) piyasadaki durumunun kiracılara (lesses/*preneurs*) göre daha iyi duruma geldiği anlamını yansıtmaktadır. (Wallerstein, 1989:41). Ayrıca bu gerilemenin değil teknolojik ilerlemenin bir sonucuydu. Geliştirilmiş araştırma ve kartografi teknikleri senyorların yönetim tekniklerinin gelişmesinden kar etmesini mümkün kıldı. Sorun soyluların kapalı hali değil açılmasıydı. Toplumsal yorumlamanın savunucularına göre **Ancien Regime**'de yükselen burjuvazi mümkün olduğu kadar çabuk aristokratlaşmış görülmektedir. İdealleri **vivre noblement'** tir.

Ancak 1789'dan sonra yatırımcı burjuvazi olmaya hazır yeni bir burjuva sınıfı ortaya çıkmıştır.

Bu karşı çıkışa üç ayrı cevap verilmiştir. Birincisi **vivre noblement**'ın kar amaçlı ticari faaliyetle uyuşmaz olmasının gerekli olmadığıdır. İkincisi İngiliz burjuvazisinin de **vivre noblement** idealini paylaştığıdır. Üçüncüsü; Fransa'da modelin devrimden sonra da değişmediğidir. (Wallerstein,1989:42)

Eğer bu, soylularla burjuvazi arasındaki ayrıklığı ortaya koyacak temel bir husus değilse, 1789'da gerçekleştiğini kesin olarak bildiğimiz Fransız Devrimi'ni ne açıklayabilir? Bu argüman ekonomik rollerin birbiriyle uyumu nedeniyle sınıf karşıtlığını bir açıklama olmaktan çıkarmıştı. Tocqueville siyasal haklar konusunda farklılık olmadığını belirterek bu farkı da elemiştir. Ona göre geriye soyluların ve burjuvazinin farklı yaşamları kalıyordu. Tocqeville Devrim'i **Ancien Regime**'in değişik yönlerinin "doğal ve kaçınılmaz" sonucu olduğu kanısına varmıştır. "Devrim öyle kaçınılmazdır ki öngörülmesi imkansızdır." Devrim 18. yüzyılın iki egemen tutkusunun; "eşitsizliğe duyulan nefret" ve "özgür yaşama isteği"nin bir araya gelmesinden meydana gelmiştir. (Wallerstein,1989:43)

Fransa'da şimdiki Tocquevilyenler bu modelde önemli bir değişiklik yaparak devam etmektedirler. Devrim artık "kaçınılmaz" olarak nitelenmemektedir. (Wallerstein, 1989:43). Devrim'in şimdiki tanımı, "üç ayrı devrimin (Meclis, Paris ve kentler ve kırsal) aynı zaman dilimine denk gelmesi devrimin ritmini dönüştüren popüler bir müdahalenin tesadüfi sonucu; bir "kaza"dır. Vurgulamadaki bu kayma analitik olarak önemli ama politik olarak anlaşılabilirdir. (Wallerstein,1989:43).

18. yüzyılda soylular ve burjuvazi arasındaki ekonomik rol farkı azdır. Fransa ne "Prusya"nın ne de "İngiltere"nin yolunu izlemiştir. Fransa daha çok arada bir yerde; devrimden önceki ve sonraki yüzyıllarda da devam eden feodalizmden kapitalizme geçişin tipik bir aşamasından geçmiştir. Bu noktadan itibaren bir uzun dönem perspektifiyle, Marksist bir analiz uzlaşabilir. (Wallerstein,1989:45)

Wallerstein Burjuva devrimi kavramının kritiğini, liberalizmi doğrulama gerekliliği olmaksızın kabul etmenin bir üçüncü yolu daha olduğunu söyler. O da

burjuvaziyi üzerine oturtulduğu kaideden kaldırıp, olay-dönemin doğru tarihsel anlamını daha iyi tanımlayan, eylemleri daha sonuca ulaşıcı diğer grupların lehine olacak şekilde oynatmaktır. (Wallerstein,1989:45)

Fransa'da bu devrimin başarısını sağlayan kişiler Jakobenler olarak görülmesine karşın ve bu küçük ve orta ölçekli girişimcilerin, zanaatkarların ve dükkan sahiplerinin, tarımın ve küçük şirketlerin kapitalist dönüşümünü engelleyen eylemleri sayesinde olmasına rağmen, Fransa'daki devrimin gerçekten bir burjuva devrimi olup olmadığı ve öyle olsa dahi bunun hangi yönden devrim olduğu merak uyandırıcıdır. (Wallerstein, 1989:37)

Fransız Devrimi'nin bir başka anlamı da büyük ölçüde başarısız olan Kapitalist dünya ekonomisinin anti-sistemik devrimlerin ilki olmasıdır. Temsil ettiği mit burjuvaziden yana değil burjuvaziye karşı olan bir mittir. (Wallerstein,1989:52)

Burjuva devrimi kavramı sanayi devrimi kavramıyla aynı işlevi görür. Sanayi Devrimi İngiltere'nin bu özel dönemde dünyadaki fazlanın büyük bir kısmını ele geçirmesini ifade eder. Burjuva Devrimi İngiltere'den çok Fransa'yı anlatır. Her iki devrim de Fransa'nın nasıl kaybettiğini anlatır. Fransa kendi Burjuva Devrimini İngiltere'deki burjuva devriminden bir yüzyıl geç yaşamıştır ve Sanayi Devriminin ön şartı da bir burjuva devriminin varlığıdır. (Wallerstein,1989:53)

1730-1840 döneminde İngiltere'nin Fransa'ya göre daha kazançlı olduğu kabul edilmektedir. Bunun nasıl gerçekleştiği aşağıda anlatılmıştır (Wallerstein, 1989:53).

13.ÇEKİRDEKTEKİ ÇATIŞMA : 3. AŞAMA 1763-1815

1763 Paris Antlaşması İngiltere'yi yaklaşık bir yüzyıldır peşinde olduğu şey - Fransa'yı ekonomik, politik ve askeri yönden geride bırakmak - konusunda avantajlı duruma getirmişse de bunu tam olarak başarması 1815'lere kadar sürmüş ve çok da kolay gerçekleşmemiştir. (Wallerstein,1989:57)

Hegemonyanın iki talibi arasındaki çatışmanın üçüncü ve son fazı, kapitalist dünya ekonomisinin; kendisi de 17. yüzyıldaki uzun durgunluk döneminin yarattığı yeniden yapılanma sonucu ortaya çıkan, yenilenmiş genişleme dönemi koşullarında cereyan etti. Wallerstein, herşeye rağmen bu dönemi "üretimin, fiyatların ve gelirlerin sürekli yükselişi" ile niteler.

Ancien Regime krizleri tartışılırken çoğu zaman unutulan nokta kısa dönemli fiyat artışlarının, şiddetli etkiler yarattığı ve azalan üretimle ilişkilendirilirken, uzun dönemli fiyat artışlarının tam tersine uzun dönemli üretim artışlarına yol açtığıdır. Bunun yerel piyasalardaki üretim biçimiyle, bölgesel ya da dünya-ekonomisi üretim biçimi arasındaki farklılaşma ile ilgisi vardır. **Ancien Regime** krizleri Labrousse'un tanımına göre, kısa dönemin hasat fenomenidir. Yerel piyasa olgusudur ve yüksek fiyatların yüksek talepten kaynaklandığı ve üretimini arttıracaklar için yüksek kar potansiyelinin bulunduğu basit prensibe dayanır. Bunun yanı sıra iklimin de önemi vardır. Ama kritik olan sermaye birikiminin oranıdır. (Wallerstein,1989:59)

17. yüzyılın uzun durgunluk döneminde, çekirdek ülkeler dünya-ekonomisi kaynaklı tahıl üretimi, metalürji ve tekstil sektörü, ulaşım altyapısı ve Atlantik ticaretinin antrepoları gibi, kendi ülke sınırları içindeki temel kapitalist kar kaynaklarına yoğunlaşmışlar ve başarılı da olmuşlardı. Hatta İngiltere ve Fransa, Hollanda' nın önünü kesmişti. Üretim sürecindeki yavaş yeniden yapılanma bu ülkelerdeki gelirin yeni dağıtımına yol açtı ve bu ulusal taleplerdeki artışla beraber dünya ekonomisinin genişlemesinin başlangıcını getirdi. Özetle 1750'den sonraki dönemle ilişkilendirilen süreçlerin çoğu (tarım ve sanayideki teknolojik değişiklikler, coğrafi genişleme, çekirdekteki artan talep) yüzyılın daha önceki döneminde de

yavaş da olsa vardı. (Wallerstein,1989:59). Dünya-ekonomisinin ekonomik genişlemesiyle birlikte üretimde coğrafi farklılaşma (uzmanlaşma) ve artan makineleşme (sanayi devrimi) geldi.

Uzun 17. yüzyılın en önemli başarısı çekirdek ülkelerdeki kapitalistlerin kar elde etme becerisiydi. En önemli olumsuzluk nüfus artışındaki durgunluğun da işaret ettiği, genel talebin kısıtlı oluşu idi. Dünya-ekonomisindeki marjinal üreticilerin eliminasyonu ve gelirlerin daha kısıtlı bir alana dağılması 18. yüzyılın ilk yarısında başlayan ve 1792-1815 Fransız-İngiliz Savaşları döneminde doruğa ulaşan yeni bir genişleme çağını başlattı. Bu genişlemenin 1740'larda başlayan nüfus artışıyla da ilişkisi vardır. (Wallerstein,1989:60)

İngiltere yüzyılın başında daha üretkense de, İngiltere üzerine olan literatür yüzyılın ikinci yarısında, bu avantajdan kaynaklanan bir gerilemeden, bir "tarımsal bunalım"dan bahseder. Bu iyi mahsul alınan dönemlerde düşen fiyatların neden olduğu klasik bir durumdur. Ancak bununla ilgili iki önemli nokta belirtilmelidir. İlk olarak, fiyatlardaki değişiklik, ne emek üretkenliği, ne de kişi başına üretim açısından tarımsal üretimdeki büyümeyi olumsuz etkilemiştir. İkincisi de, 1730-1740'larda kiralarda meydana gelen düşüş ve toprak sahiplerinin kiracılara verdiği imtiyazlar göz önüne alındığında bu dönemin "tarım emekçisi için altın bir çağ" olarak nitelenebileceğidir.

Tahminen 1620 -1750 arasında Avrupa genelinde görülen düşük tahıl fiyatları en belirgin halini bu dönemin sonlarında ve dönemin en büyük ihracatçısı olan İngiltere'de göstermiştir. (Wallerstein,1989:61). Ancak, fiyatlardaki bu uzun dönemli düşüş yeni talep kaynaklarının yaratılmasını sağlamış ve demografik gelişmeye olanak vermiştir. Bu aynı zamanda çekirdekteki tarımsal kapitalistlerin yeni kar alanları aramasını teşvik etmiştir. Kapitalist çiftçiler öncelikle peşin satılan ticari ürün (cash-crop production) üretimine ve doğrudan üreticilerin payını azaltmaya yoğunlaşmışlardır. Daha sonra da sınai keşifler yoluyla gelebilecek yeni kar alanlarını fark etmişler ve bu da dünya piyasalarındaki çatışmanın yoğunlaşmasına neden olmuştur.

Tarımın 18. yüzyıldaki durumu Fransa' da ve İngiltere'de birbirinden farklı gibi görülür. Fransa'da XV. ve XVI. Louis dönemleri Fransız Devrimi'nin de açıklayıcısı olduğu söylenen "senyoral tepki" ile anlatılır. İngiltere'de tahminen 1750'lerde başlayan dönemde çitle çevirmeler yayılmış ve bunun da "sanayi devrimi" nin açıklayıcısı olduğu söylenmiştir. Ancak Wallerstein, "senyoral tepki" ile "çitle çevirme dalgası" nın birbirinden çok farklı olmadığını ileri sürer.

Çekirdekte 18. yüzyıldaki, kira gelirlerini arttırma ve toprak ve üretim üzerindeki kontrolü genişletme çabaları, Wallerstein'a göre, tarım sektöründeki düşen karlara büyük toprak sahiplerinin verdiği bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Nüfusun artmasıyla, bu bir kar kaynağı haline gelir. Bir başka deyişle, daha önce fazla olan arz, artık azaldığı için fiyatlar önce yavaş, 1750'lerden sonra da daha hızlı olarak Avrupa dünya-ekonomisi genelinde artmıştır. Arz açığına verilecek normal tepkilerden birisi teknolojik gelişmeler yoluyla üretimi arttırma çabasıdır. 1750'den sonra bunun yapılmaya çalışıldığı görülür. Ama gerçekte, sonuç geliştirilmeye çalışılan tekniklere rağmen "tarım devrimi" olarak adlandırılmaktan uzaktır. (Wallerstein,1989:62)

Fransa'daki senyoral tepki genelde iki temel öğeyle tanımlanır: Senyoral ödemeler konusundaki zorlama ve ayrıcalıkların kullanımının azalması. Bu tepkinin anahtar noktası kiradır. Kira senyoral ödemelerle karıştırılmamalıdır. Bu dönemde en önemli yükseliş kiralarda gerçekleşmiştir. Buna en yakın olan yükseliş nakit olarak ödenen vergilerde gerçekleşmiştir. Faizlerden elde edilen gelir faiz oranlarındaki düşmeye rağmen oldukça yüksektir. Tarım alanında en az yükselen gelir kaynakları ise ayni olarak ödenen vergiler ve senyoral ödemelerdir. (Wallerstein,1989:63).

Yükselen fiyat seviyesi açısından düşünüldüğünde tarımsal gelirlerdeki 60 yıllık bu yükselişten kazananlar satılabilecek fazla sahibi olanlar iken, kaybedenler piyasadan mal almak zorunda olanlardır. Fiyat artışlarından kaynaklanan, karın %80'ini oluşturan bu bölümün dışında kalan %20'yi, artı değerin zorla alınması oluşturuyordu ve bu da iç toplumsal yapının dönüşmesini yansıtan bölümdü. (Wallerstein,1989:64)

Hiyerarşinin en üst basamağında büyük toprak sahipleri vardı. Bunlar çoğunlukla soylulardı ama 17. ve 18. yüzyıllar soylu olmayanlardan yeterince zengin olanların soylular sınıfına geçişinin kolay olduğu bir dönemdi. Bu dönem ayrıca büyük toprak sahiplerinin net gelir düzeyinde en kazançlı sınıf oldukları dönemdi. Feodal ödemeler direkt anlamda az rol oynuyor gibi görünse de, aslında **farming-out** sistemi ile dolaylı yollardan kara dönüştürülebiliyordu. (Wallerstein,1989:64).

Fransa'da da İngiltere kadar uzun döneme yayılan bu çabada Fransa'daki büyük toprak sahipleri İngiltere'dekiler kadar başarılı değildi. Fransa'da daha zayıf olan devlet mekanizması ve İngiltere'de daha zayıf olan köylüler tamamıyla farklı siyasal sonuçlara yol açtılar. İngiltere'deki toprak sahipleri de kiraların yükseltilmesi konusunda Fransa'dakiler kadar başarılı değildi. Bunun bir açıklaması, Fransa'da kapitalist değerlerin yayılmasına karşılık İngiltere'de geleneksel değerlerin yayılması olabilir. Bir başka neden de Fransız Devletinin İngiltere'ye oranla değişiklikleri uygulamakta daha zayıf olması olabilir.

İngiltere'de 1755'den sonra çitle çevirme (enclosure) sisteminde gözle görülür bir artış vardı. Bu, özel sözleşmelerden çok devlet yoluyla oluyordu. Bunun üç yüzyıllık bir eğilimin sonucu olduğu bilinmektedir. (Wallerstein,1989:65).

Tarımsal üretim yüksek fiyatların da teşvikiyle nüfus artışı kadar olmasa da artmıştı. Ama tarım yine de 18. yüzyıl için yavaş bir sektördü. Dönemin asıl hızlı ilerleyen sektörleri sanayi ve ticaretti. Sanayinin bu durumu korumacı politikalara da yol açtı. (Wallerstein,1989:66). Sınai üretim tarımdakine paralel olarak arttı ve bu Fransa'da İngiltere'dekinden daha önce meydana geldi. Her durumda küresel genişleme kümülatif bir süreçti.

Ekonomik genişleme yalnızca artan üretim değil, aynı zamanda artan ticaret demekti. Hem İngiltere hem de Fransa 1715'ten sonra dış ticaretlerini arttırdılar ama bu her piyasada aynı oranda olmadı. (Wallerstein,1989:67).

Bu durum ancak 1785' lerde İngiltere'nin keşifleri ile değişir. Ama 18. yüzyıl boyunca İngiltere de kolonilerde Fransa'ya göre daha geniş bir piyasaya sahipti. Bu

koloni ticareti gelir-esnek ürünlerin arzını da sağlayarak İngiltere'nin Avrupa'nın bütünüyle yaptığı ticaretin 1750'den sonraki artışını da sağladı. Ama yine de İngiltere'nin ihracatı 1780'den önce belirgin derecede artmamıştı. Bu da açıklanması gereken bir noktadır. Wallerstein aynı zamanda ulusal pazarlar konusunda İngiltere ile Fransa arasındaki farkın savunulandan daha az olup olmadığının da incelenmesi gereken bir nokta olduğunu düşünür. Burada, İngiltere'deki üreticiler için "toplam efektif talep" in kendi sınırları içinde-siyasi sınırlar, gümrük uygulanmayan sınırlar, düşük nakliye maliyetinin olduğu sınırlar - Fransa'ya göre daha yüksek olup olmadığı ve bu ülkelerden biri ya da her ikisi için ulusal pazarın, dış pazara göre daha dinamik bir uyarıcı olup olmadığı hususları önemlidir.

Siyasal sınırlarda, Fransa'da İngiltere'ye göre daha düşük oranlı bir iç pazara rağmen devlet politikalarının etkisinin daha geniş bir alana yayıldığı bilinir. (Wallerstein,1989:68). Bir ülkede diğerine göre alım gücünün daha yüksek olup olmadığını anlamak için orta ve ortanın altı sınıfın alım güçlerine bakılmalıdır. Buna göre maliyetin düşük olduğu sınırlarda da her iki ülkede de gelişmeler olmasına rağmen İngiltere Fransa'ya göre daha avantajlıydı.

1650-1750 dönemindeki gelişmeler tartışılırken, büyük toprak sahipleri, orta ölçekli üreticiler, küçük üreticiler ve topraksız emekçiler arasında ayırım yapılmıştı. 1730-1740-1750 sonrası ekonomik genişleme döneminde yoğunlaşma, gasp ve yüksek kiralardan, en çok zarar gören daha küçük çaptaki üreticiler şimdiki dönemde göreli olarak daha yüksek refah düzeyine sahipti. Bu bütün dünya-ekonomisi düzeyi için de doğru olabilir. (Wallerstein,1989:69).

Yedi Yıl Savaşları Paris Antlaşması ile sona erdiğinde İngiltere'nin ekonomik faaliyetler yönünden Fransa'dan belirgin biçimde farklı olduğu net bir şekilde belli değildi. Ancak her ikisinin de ticarette farklı avantajları olduğu biliniyordu. İngiltere kıtada Fransa ile rekabetinde düştüğü zayıf durumu, denizaşırı bölgedeki gelişmelerle telafi ediyordu. (Wallerstein,1989:70). Choiseful, Yedi Yıl Savaşlarının bunu engellemek ve İngiltere'nin "deniz aşırı bir despotik güç yaratmasını" önlemek için olduğunu söyler. (Wallerstein,1989:71)

Fransa'nın denizaşırı ekonomik tabanı henüz yok olmamış olsa da, İngiltere, Kanada, Dominik, St. Vincent, Minorca, Senegal kıyılarının bazı bölümleri ve Bengal gibi stratejik önemi olan noktalarla ortaya çıkmıştır. Fransa Avrupa diplomasisindeki güçler dengesi mekanizmasını bu etkiyi azaltmak için kullanmayı denemiştir. 1768'de Korsika'nın ilhakı Akdeniz'deki durumun yeniden düzenlenmesine yardımcı olmuştur ama bu Fransa'nın iki kritik alandaki kötü durumu için yeterli olmamıştır. (Wallerstein, 1989:71).

Yedi Yıl savaşları Fransa'nın Atlantik kıyılarındaki ticari-sınai zincirini kırmıştır. İngiltere için, ticaret üçgeni, köle ticareti ve pamuklu üretimi arasındaki bağ çok iyi idi. Paris Antlaşması'ndan önceki yirmi yılda "modern ekonomik gelişme"nin ön planında Nantes gibi Fransız liman kentleri vardı. Bu yüzden savaşın etkisi en hızlı gelişen sektörü baltalaması nedeniyle "korkunç"tu ve savaş bu nedenle ekonomi açısından bir dönüm noktası olarak görülüyordu. İkinci olarak da savaş gelirler ve harcamalar arasındaki dengeyi bozarak devlet finansmanını kötü yönde etkileyen bir durumdu. Dolayısıyla devlet, alacaklılara daha fazla imtiyaz verilerek elde edilebilecek gelirle yaşama yoluna gitmek zorunda kaldı. (Wallerstein,1989:72). Bunun diğer ülkeler gibi, Fransa'da da döngüsel bir etki yarattığı bilinmektedir.

Yedi Yıl Savaşları'nı takip eden dönem dünya ticaretinde genel bir düşüşün olduğu, bir Kondratieff-B dönemiydi ve dünya-ekonomisi bu dönemden 1792'ye kadar çıkamadı. Ancak yükselişten İngiltere'nin Fransa'ya göre daha avantajlı çıkacağı 1780'lerde belli olmuştu. 1760'larda Fransız elitleri-bürokratlar, tarım uzmanları, sanayiciler, politikacılar-, İngiltere'nin daha gerisinde olduklarını ifade etmeye ve İngiltere'yi yakalama yolları aramaya başlamışlardır. Wallerstein, bugünkü bilgilerimizle bu izlenimin muhtemelen abartıldığını, ama bunun zamanın sosyal ve politik davranışlarına yaptığı etkiyi silmeyeceğini düşünmektedir. Tarım alanında bu, toprak serbestisi (land clearance), tahıl fiyatlarının serbest bırakılması ve tarımsal gelişmeler (agronomic improvements) olarak üç temel sosyo-politik çaba demekti. Toprak serbestisi ortak malların bölünmesi ve kolektif köleliğin kaldırılması biçiminde gerçekleşti. (Wallerstein,1989:73). Fransa Devletinin yasal güçsüzlüğü nedeniyle, bu reform çabası eyaletler düzeyinde gerçekleşti. Bu zorluklara rağmen 1766-1781 arasında oldukça başarılı uygulamalar yapıldı. Ancak

beklenmeyen zorluklar ve karşı çıkışlar yüzünden reform çabaları pek de uzun ömürlü olamadı. Bu başarısızlığın nedeni yalnızca gelenekler değildi. Reformlar feodal ayrıcalıklarını korumak isteyenlerin korkularını harekete geçirmişse de, karşı çıkışın asıl kaynağı maddi çıkarlardı. (Wallerstein,1989:74). Bu nedenle bir kez daha Fransa'nın mülkiyet haklarını düzenleyen katı kuralları nedeniyle İngiltere karşısında dezavantajlı olduğu sonucuna varılır. Bu Fransa'da gaspa karşı daha fazla direnç getirdi.

Tahıl fiyatlarının serbest bırakılmasında, 1763 Deklarasyonu ve Temmuz 1764 Fermanıyla Fransa'nın sansasyonel bir biçimde eskiden kopuşla iaşeci geleneği kırdığı ve tahıl liberalizmini uygulamaya koyduğu görülmektedir. (Wallerstein,1989:75). Deklarasyon Fransa içinde serbest dolaşımı mümkün kılmakta, Ferman da tahıl ve unun serbest ihracatına izin vermekteydi. Bu yeni uygulama 1770'de ithalatı yasaklayan bir yönetmelik çıkarılarak sona erdirildi.

Reformların üçüncü alanında, ekonomik gelişmelerde İngiltere genellikle daha öndedir. Ama belirtilmesi gereken üç nokta vardır. Öncelikle İngiliz tarımında gelişmeler olsa bile bunlar iddia edildiği gibi bir devrim olma niteliğinden uzaktır. İkincisi, toprak İngiltere'de yeni ürünlere Fransa'dan daha uyumluydu. Son olarak İngiltere'de çiftçilik işgücü başına üretimi yükseltmedi, birim başına ürünü yükseltti.

Denenen fizyokratik reformların başarısızlığı değişik yollarla yorumlanabilir. Fransa ve İngiltere arasındaki gerçek farklar abartılmıştır. Fransızların toprak mülkiyeti konusundaki duraksayan tavırları, kar fırsatlarını optimize etmeye yarayan rasyonel bir davranıştır. Fransız alt kesimi kapitalist sömürünün daha fazla genişlemesine karşı çıkmak konusunda İngiliz alt kesiminden daha başarılıdır. Belki bunların üçü de doğrudur. (Wallerstein,1989:74).

Sanayi alanında da Fransa'nın yine geride kaldığına ilişkin yaygın görüşler vardır. Wallerstein bu görüşün ne kadar doğru olduğunu sorgular. İngiliz pamuk sanayi bu analizin merkez noktasını oluşturur. (Wallerstein,1989:77). Öncelikle 18. yüzyılın kayda değer bir bölümü için Fransız pamuk sanayi İngiltere'ninkinden daha geniştir, hatta 1732-1766 arasında Fransa'daki sanayi ikiye katlanmıştır. İngiltere'deki küçük sanayinin büyümesi 1700'deki korumacı Hint karşıtı yasalarla

teşvik edildiyse de, 1760'larda Yedi Yıl Savaşları'ndan sonra hızlanmıştır. Ayrıca Avrupa'da 17. yüzyılda başlayan ve 19. yüzyıla doğru hala sürmekte olan bir durum - küçük ya da orta düzeyde sermaye birikimine dayanan, küçük kırsal sanayiler- katlanarak artmıştır.

Bu bağlamda, sanayi devrimi kavramı ana sanayilerin, ölçeklerini büyütme çabasıyla beraber, yeniden kentselleşmesi ve yeniden yoğunlaşması olarak düşünülmelidir. Wallerstein İngiltere'nin bu sürece Fransa'dan daha önde başladığını düşünmenin doğru olmayacağını düşünür. (Wallerstein,1989:78). Sanayinin boyutu düşünüldüğünde daha fazla "büyük ölçekli birime" sahip olan, İngiltere değil Fransa'ydı, ancak, 1780-1840 döneminde İngiltere dünya-ekonomisinin büyük ölçekli, daha mekanik, daha karlı sanayi sektörünün merkezi olmayı herkese; en çok da Fransa'ya karşı başardı. İngiltere'nin pamuk sanayiindeki göreli verimliliğinin, ünlü " aygıtlar dalgası"nın (wave of gadgets) sonucunda yükseliş göstermiş olduğu görülür. Bu dalganın Ingiltere'de Fransa'dan daha güçlü olmasının bir nedeninin "daha fazla hayal gücü" olduğu söylenebilir. (Wallerstein,1989:79)

Piyasalarla ilgili bir nokta daha vardır. Bir çok kişi tarafından belirtilen İngiliz ulusal pazarının etkisi, Wallerstein için iki nedenle merak uyandırıcıdır. Satışının büyük bölümünü dış pazarlara yapan bir sanayideki teknolojik gelişme üzerinde neden ulusal pazarın etkisi olacaktır? Fransa ulusal pazarı da İngiltere kadar veya daha geniş değil midir? İç pazardaki karlılığın dışarıda rekabet etme gereğini azaltması 1786'daki İngiliz-Fransız Ticaret Antlaşmasının neden bu kadar önemli olduğunu gösterir. (Wallerstein,1989:80).

"Düşen maliyetler ve genişleyebilen piyasalar" teknolojik ilerlemenin hızlanmasında stratejik öneme sahiptir, ancak İngiltere'nin bir başka avantaji da piyasalara aktif olarak müdahale etmeye hazır bir devlet aygıtının varlığıdır.

Amerikan Savaşı bir çok açıdan Fransa'nın çıkarlarına hizmet etmiştir. İngiltere'ye, dış ticarete büyük bir sekte vurarak ve miktarını düşürerek zarar vermiştir. Fransa için bu bir "intikam savaşı" idi ve ideolojik etkileri göz ardı edildi.

İngiltere savaşı kaybetmiş olmasına rağmen, Fransa'nın avantajı hayali denebilecek kadar azdı. (Wallerstein,1989:83).

Kolonilerden çekilmenin İngiltere'ye sağladığı avantaj, büyük ölçüde ülkenin dünya ticaretinde kazandığı baskın durumundan kaynaklanıyordu. Mevcut şartlar altında İngiltere'nin Kuzey Amerika'yı koloni olarak tutması yeterince avantajlı olmadığı gibi büyük bir yük de getiriyordu. Dolayısıyla kolonilerin elden çıkması ana ülkenin yararına idi. Böylelikle Amerikan Savaşı'nın bedeli "Fransız Devrimi" oldu. Savaş sonucunda Fransa'nın devlet borcu ikiye katlandı. Beş yıl içinde devlet kredibilitesini kaybetti. 1788'de borç bütçenin yarısına ulaştı. Devlet "iflas"a yaklaşıyordu. (Wallerstein,1989:84)

1780'lerde İngiliz Devleti daha iyi bir durumda değildir. Devlet borçlarının kamu gelirine oranı Fransa'nınkinden daha yüksekti. İki devlet arasındaki fark, 1783'teki Barış Antlaşması zamanında bulundukları durum değil daha sonra olanlar sonucu oluşur. (Wallerstein, 1989:84).İngiliz-Fransız eşitsizliği aniden artar. İngiltere önce ek gelirini artırır ve borcunu azaltır. 1783 - 1793 arasında, Fransa'nın borcu dururken İngiltere'ninki büyük ölçüde azalmıştır. Bu da İngiltere'nin 1763'te kazandığı avantajın sonuçlarından biridir. (Wallerstein,1989:85).

İngiltere'nin 1763'te başlayan, 1780'lerde artan avantajları, 1815 itibarı ile belirgin hale geldi. Fransa'nın İngiltere'ye yetişme isteği, 1780'lerde bir patlama için gereken koşulları yaratması açısından önemlidir. Devlet borcu problemi, ya harcamaları kısarak, ya da gelirleri direkt veya dolaylı yollardan arttırarak çözülebilirdi. Fransız Devleti gelirleri dolaylı olarak arttırma yolunu seçti. (Wallerstein,1989:86).

1786 Ticaret Antlaşması ile niyet büyük ihtimalle bir taşla iki kuş vurmaktı: Bunlar: daha önceden kaçak ticaret olan kısmı vergilendirebilmek yoluyla devletin finansal krizini çözüme ulaştırmak (ve ticaretini küresel olarak genişletmek), ve piyasa baskısı yoluyla keşifleri zorlayarak Fransız üretiminin uzun dönemli yapısal problemlerini çözmekti. (Wallerstein,1989:87). Bunun dışında Fransa açısından konjoktürel bir etken daha vardı. Tarımsal fiyatların 1778'den sonraki düşüşü,

büyük toprak sahiplerini, artığın devlet tarafına geçmesine neden oan mekanizmalara karşı daha direnişçi yapmıştı. Bu nedenle gümrük gelirlerinin artması devlet için daha çekici bir alternatifti.

Antlaşmanın Fransa üzerindeki ekonomik etkileri çok çabuk ortaya çıktı. Antlaşma İngiltere'den büyük ölçüde pamuk ve diğer ürünlerin alımına yol açmıştı. Bu Fransa'nın sanayi tarihinde bir dönüm noktasıydı. Fransa piyasalarını İngiliz malları kaplamıştı. Fransız üreticileri ve diğerleri bunun İngiliz ürünlerinin daha ucuz satılmasından kaynaklandığını anlamışlardı. (Wallerstein,1989:91). Buna yol açan, makineleşmenin fazla olmasıydı ve bu çözümü de beraberinde getiriyordu. Fransa'da genel irade Antlaşmanın tamamen yürürlükten kaldırılmasıydı. İngiltere için, çabuk gelişen yararlı etkileri vardı. Devlet gelirleri artmış, ihracat fırsatları genişlemiş ve ticaret dengesi İngiltere'nin lehine dönmüştü. Ayrıca Eden Antlaşması Fransa piyasalarını açarak, İngiltere'de ölçek ekonomilerini mümkün kılmış ve İngiliz üreticilerinin Amerika ve diğer yerlerde fiyatlarını düşürebilmelerini olanaklı hale getirmiştir.Fransa'nın pamuktaki dezavantajını bir ölçüde şaraptaki avantajının telafi etmesi beklenmiştir. İngilizlerin şarap alımı artmakla beraber buna yetecek ölçüde artmamıştır. Eden Antlaşması'nın yarattığı kriz Fransa'nın iç piyasasında bir düşüşe neden olmuştur. Bu krizle beraber yüksek tahıl ve ekmek fiyatları kuşkusuz Devrimi kışkırtmıştır. (Wallerstein,1989:93)

Fransız Devrimi gibi karmaşık bir olay nasıl açıklanır? 14 Temmuz'da ne olduğu ya da 1789-1793 arasında neler olduğu önemli değildir. Zamanı ne olursa olsun bir olayı başka bir olay cinsinden anlatan bir açıklama tatmin edici olmayacaktır. Aynı derecede tatmin edici olmayan bir açıklama biçimi de **Longue duree** kullanılarak yapılan açıklamadır. **Longue duree** uzun dönemli, büyük ölçekli yapısal değişiklikleri açıkladığı halde belirli olaylar yoluyla gerçekleşen değişiklikleri açıklaması mümkün değildir. Fransız Devrimi ile ilgili tartışmaların büyük bölümü bu noktada takılır. (Wallerstein,1989:93). Bir olayın büyük olarak nitelenebilmesi sonuçlarının nedenlerinden daha fazla olmasıyla mümkün olabilir. Bu açıdan Fransız Devrimi modern dünyada büyük bir olaydır.

İki konjonktür (Fransızların ifadesiyle orta dönemli döngüsel fazlar), Fransız devriminin patlak vermesini anlatmak için yaygın olarak kullanılmıştır. Bunlar

ekonomik konjonktür ve devlet mekanizmasındaki konjonktür, bir diğer deyişle devlet finansmanında büyüyen açıktır. Bu konjonktürler önemli rol oynadı. Bütün neden bunlardan ibaret olsaydı, Fransız Devrimi modern dünya-sisteminde temel bir olay olmazdı. Fransız devriminin merkeziliği, dünya ekonomisinde hegemonya için yapılan Fransız-İngiliz çatışmasının merkeziliğinin bir sonucudur. (Wallerstein,1989:94). Olayın dünya sistemleri teorisine göre önemli olması, sonucu yüzündendir. Fransız devrimi Fransa'nın bu çatışmadaki yenilgisinin bir sonucudur ve yenilen ülkede ortaya çıktığı için dünya-ekonomisi üzerinde böyle bir etki yaratmıştır. Her ne kadar devrimin İngiltere'nin zaferini geriletmesi umulsa da, tersine zaferin sürmesini sağlamıştır. Ancak, Fransız devrimcileri uzun dönemli ideolojik amaçlarına ulaşmışlardır. (Wallerstein,1989:94)

Fransa ve İngiltere'nin 1792-1815 arasındaki son kritik dönemi Kondratieff-A fazı ve ekonomik genişlemeyle tanımlanan hegemonya mücadelesi ile ilgili olarak, Wallerstein'ın argümanı Fransız devriminin tamamen tesadüfi olmadığını anlatır. Devrim büyük ölçüde dünya ekonomisinde meydana gelen yapısal dönüşümlere tepki olarak ortaya çıkmıştır ve dinamikleriyle evrimleri hızlandırmıştır. Bu evrimlerin başka türlü de kaçınılmaz olup olmayacağı bilinmez, bilinen şey, gerçekleşmiş olduklarıdır.

İngiliz-Fransız rekabetinin anahtar siyasa öğesi, daha öncekilerden farklı olarak her iki tarafın da her devrimsel mücadelede otomatik olarak ve karşı saflarda yer almalarıdır. Bu fark 1770'lerde ortaya çıkmıştır. İngiltere'nin askeri olarak kendi konjonktürünü yarattığı söylenebilir. (Wallerstein,1989:112). Bu askeri zaferler de tarımda, sanayide, ticarette ve finanstaki ekonomik uçurumu ortaya çıkarmıştır.

Tarımdaki temel fark, Fransa'da siyasi gücün, mülkiyetin konsantrasyonunu yavaşlatması, savaş döneminin İngiltere'deki konsantrasyonu arttırmasıdır. Bu da 19.yüzyılda İngiltere'nin avantajını yaratmıştır. Sanayi alanında da savaş kritik tekstil sanayiini etkilemiştir. İngiltere'de kişi başına gelir ve toplam üretimde kalıcı bir hızlanma söz konusudur. (Wallerstein,1989:113).

İngiltere'nin 1815 itibarıyle pamuk üretiminde genelde kıtada özelde de Fransa karşısında büyük bir ekonomik avantajı olduğu bilinmektedir. Bunun nasıl

olduğuna dair değişik görüşler vardır. Savaş döneminin arz kaynakları daha yeterli olduğu için pamuğun kullanımını arttırdığı doğrudur. Fransa'da sanayileşme adımları dikkati çekecek ölçüde yavaşlarken İngiltere'nin çok daha hızlı genişlemesi pek de söz konusu değildi. (Wallerstein, 1989:114).

Fransa ile İngiltere arasında pamuk konusundaki temel farklardan biri de, bu dönemde İngiltere'de **putting-out** sistemi sona erdirilirken, Fransa'da sürmesidir. Fransa için putting-out sistemi sosyal düzenin garantisi olarak görülebilir. Hem tarım hem de sanayi üzerinde en fazla etki yaratan, kuşkusuz savaşların etkisi olmuştur. 18.yüzyılın son yirmi yılında İngiltere'nin sınai üretim fazlası ihraç edilmiştir. Bu noktada Fransa'nın ekonomik büyümesinde kilit rol oynayan dış ticaret, önce Devrim, sonra St.Dominik'in kaybı ve Napolyon savaşları yüzünden büyük düşüş yaşamıştır. (Wallerstein,1989:115).

İngiltere'ye dünya piyasalarında büyük ticari avantaj sağlayan şeyin savaşlar olduğu açıktır. Napolyon bunu tersine çevirmek için uğraşmışsa da ticareti 1789'da ulaştığı noktanın üzerine çıkarmayı başaramamıştır. (Wallerstein,1989:116). Napolyon'un uyguladığı politikalar, Napolyon'dan önce, 1791'de korumacılığa dönüşle başlamış, 1793'te Denizcilik Kanunuyla devam etmiş ve Berlin ve Milano Kararları ile düzenlenen Kıtasal Abluka ile doruğa ulaşmıştır. Abluka temelde genişlemiş İngiliz pamuk sanayiine yönelmişti. Napolyon İngiliz ticaretini farklı noktalardan etkilemeyi planlıyordu: Bunlar Avrupa'da mamul satılan alanları kapatmak, hammadde ithalatına engel olmak, İngiliz kredilerini negatif bir ödeme dengesi yaratarak bozmaktı. (Wallerstein,1989:117).

Bunlar arasında kısmen de olsa başarılabilen, Avrupa'daki satış alanlarının kapatılmasıdır. İngiltere'nin devlet finansmanı dengede kalmıştır. Bunun nedenleri, önce artan dış ticaret, sonra da savaş döneminde borç alma ve tarıma yüksek vergi uygulama yoluyla ticareti ve sanayii korumak olmuştur. (Wallerstein,1989:117).

Napolyon'un sanayii teşvik etmek amacıyla devlet gücünü kullanmasına rağmen İngiltere kendi sanayiine aktif bir biçimde yardım ediyor ve başarılı bir biçimde Fransız ve kıta hammaddelerini kabul etmemeye çalışıyordu. Napolyon'un İngiltere'nin göreli avantajını geriye çevirmek için yaptıkları boşa gitmemiştir ancak,

İngiltere'nin 1815'te 1793'tekinden daha ileride olması, devrimsel çağın ve Napolyon döneminin direkt ve dolaylı etkileri yüzündendir. (Wallerstein,1989:118).

Fransa ve İngiltere'de devlet düzeyindeki sınıf mücadelesinde; Fransa'da Napolyon, Devrimin getirdiği bütün yasal reformları muhafaza etmiş ve kodlandırmıştı. Bu, ücretliler için daha fazla güvenlik veya hak demek değildi. Ancak halk kitlelerinin ekonomik durumları belirgin şekilde iyileşti. Napolyon dönemi ücretlerde artış dönemiydi. Hatta 1817'deki ekonomik gerilemeden sonra, köylüler ve kentli işçiler bu dönemi İmparatorluğun altın çağı olarak gördüler. Konjonktür Napolyon'a yaramıştı. Ama bu halk desteğinin garanti olması anlamına gelmiyordu. (Wallerstein,1989:119).

Fransız Devrimi İngiltere siyasetinin sol kesiminde sempati uyandırdı. Siyasetleri Jakobenlerinkinden çok, sans-culotte'lerinkine benzemekle birlikte, Devrime İngiliz Jakobenleri olarak adlandırılabilecek bir grubun desteği devam etti. Bunlar zanaatkarlar üzerinde güç sahibi olup, monarşiye, aristokrasiye, devlete ve vergilere karşı idiler. (Wallerstein,1989:119). Ama savaş çıktığı zaman, bu grupların politik çizgisi Whig gruplarından siyasi olarak ayrılmıştı.

Her tür toplumsal eylemden korkan hükümet bunları tehditkar buldu. Zira yalnızca geleneksel otoriteye değil, politik ekonominin yeni ideolojisine de tehdit olarak görünüyordu. Sonu 1790'larda İngiliz radikallerinin "tehdit çağı" olarak algıladıkları bir baskı oldu. İşgücünün kontrolüne dair, bu dönemde uygulanan kayda değer iki politika, 1795'teki Speenhamland sistemi ve 1799'daki Anti-Combination yasalarıdır. Speenhamland, işçileri köle durumuna getirdiği söylenen 1662'deki Yerleşim yasasını gevşetmiştir. Poor Law ise minimum bir ücret sağlamıştır. Speenhamland'ın işçiler için de işverenler için de bazı avantajları vardı. Etkili olarak yaptığı şey, işsizliği önlemekti ve bu kitle ayaklanmalarından korkulduğu içindi. Bu açıdan Speenhamland başarılı olmuş sayılır. (Wallerstein,1989:120). Anti-Combination Yasaları ile artan yiyecek maliyetlerine rağmen ücretleri korumak ve hükümete propaganda alanı sağlamak mümkün oldu.

Halk kitlelerine karşı olan politikalar İngiltere'de Fransa'dakinden daha sertti. Buna örnek olarak Napolyon döneminde Fransız işçilerinin ücretleri yükselirken,

İngiltere'de ücretler düştü. Bu 1809-1811 dönemindeki ekmek kıtlığıyla birleşince Fransa'dakiyle karşılaştırılabilecek isyanlar ortaya çıktı. Bu Fransa'daki gibi devlete karşı değil, işverene ve makineye karşıydı. (Luddism). Sonuç devrimci bir ayaklanma olmadı. (Wallerstein, 1989:121)

Savaşların sonuyla İngiltere dünya-sisteminde bir hegemonya haline geldi. Ayrıca Hollanda'nın finansal hegemonyasını da sona erdirdi. Ticaret ve finanstaki egemenliğiyle, büyük krediler elde etmeye başladı ve bunlar bir ticaret açığını dolayısıyla iyi bir ödemeler dengesini korumasına yardımcı oldu. Bu dönemde Fransa'nın İngiltere'ye göre geriliği de kabul edilir bir gerçek halini aldı. (Wallerstein,1989:122)

İngiltere'nin atılımı ve Fransa'nın savaşlardaki yenilgisi, iki ülkede farklı demografik yapıların ortaya çıkmasına da neden oldu. 1815'ten sonraki demografik durumu, ekonomik ve siyasi gerçekliğe bir düzenleme olarak görülebilir. İngiltere dünya piyasasını kazanarak, işgücünü arttırma ihtiyacına girmişti. Bunu nüfus artışını teşvik ederek, göç yoluyla ve ücretlilerin ücret almayan işçilere oranını arttırarak yaptı. Fransa genişlemiş bir işgücünü desteklemeyi başaramadı. (Wallerstein,1989:123).

Bu dönemde dünya-ekonomisinde bir çift-hareket gerçekleşti. (Wallerstein,1989:124). Yeni alanların; yaşam standardı düşük yeni çevrelerin dünya-ekonomisine dahil edilmesi söz konusuydu. Batı Avrupa ve Birleşik devletlerin kuzey devletleri de sanayileşme yoluyla güçlü çekirdek bölgeler olarak yeniden varolmayı başarmışlardı. Bu ülkelerdeki işçi sınıfın kapitalist gelişmeye direnmesi de hayat standardındaki küçük yükselişleri getirmiş olabilir.

Fransız-İngiliz karşılaştırmasında şunlar görülebilmektedir: 1815-1840 döneminde Fransa tekstil sanayiinde modernleşebilmiş ve İngiltere'ye karşı geriliğin üstesinden gelebilmişti. 1830-1832 dönemi siyasal dönüm noktasıdır. (Wallerstein,1989:125). Temmuz 1830, Fransa'da, yönetici sınıflar arasında, bir önceki devrimin şiddetinden kaynaklanan ideolojik sorunlar konusunda bir uzlaşmayı ifade ediyordu. Bu işçileri burjuva düşüncesine sahip olanlara kavramsal bağlılıklarından kurtardı. (Wallerstein, 1989:125).

Fransa'da 1830'daki devrim, 1832'de İngiltere'deki Reform Kanununa da yol açtı. Bu kanun sanayicileri de siyasi oyunun içine alıyordu. Bu İngiltere'de 1830'un Fransa'da yaptığının aynısını yaptı. İşçi sınıfını terminolojik olarak özgürleştirdi. Artık İngiliz işçileri çoktandır başlamış oldukları, sınıf bilinci eylemi hakkında konuşabilir duruma geldiler. (Wallerstein, 1989:126).

13.YENİ GENİŞ BÖLGELERİN DÜNYA-EKONOMİSİNE DAHİL EDİLMESİ - 1758-1850 (INCORPORATION)

" **Dahil Etme** ya da **Ekleme** " (Incorporation) süreci 17. yüzyılda başladı. 19. yüzyılın sonuna kadar dünyada devletlerarası sistemin dışında kalan alan kalmadı. Bu nedenle kapitalist dünya ekonomisinin tarihi 1600'den itibaren bölgelerin kutuplaşması ve ekleme süreci ile belirlenir.

Bir bütün olarak bu dönemde üretim güçlerinde ve servet düzeyinde bir büyüme görülür. 1733-1817 yenilenmiş ekonomik genişleme ve parasal enflasyon döneminde, Avrupa dünya-ekonomisi, uzun 16. yüzyılda yarattığı sınırları kırmaya ve yeni geniş alanları işbölümüne dahil etmeye başladı. Bu süreç Hindistan, Osmanlı ve Rus İmparatorlukları ve Batı Afrika gibi bölgelerde başladı. Bu bölgelerin dahil edilmesi 18. yüzyılın ikinci yarısı ve 19. yüzyılın ilk yarısında oldu. Süreç bundan sonra hızlandı ve 20. yüzyılın başlarında, kapitalist dünya-ekonomisinin dış sınırlarında yer almayan ülkeler dahi içeri çekilmeye başladı. (Wallerstein,1989:129).

Wallerstein'a göre, yeni alanların Kapitalist dünya-ekonomisine dahil edilmesi dahil edilenlerin girişimi ile gerçekleşmemiştir. Sürecin nedeni dünya-ekonomisinin içindeki baskının sonucu ortaya çıkan sınırları genişletme ihtiyacıydı. Dahil etme gibi faaliyetler süregelen koşullardan ortaya çıkarlar, her ne kadar tarihleri yaklaşık olarak belirlenebilse de, dönüm noktaları genellikle keskin ve yarattıkları etkiler genellikle karmaşık ve çok yönlüdür. (Wallerstein,1989:129).

Uzun 16. yüzyılda hangi bölgelerin dünya ekonomisinin çevresinde (periphery) hangilerinin de dış alanında (external area) yer aldığını biliyoruz. Dış alan Rusya ve çevre Doğu Avrupa arasında üç temel fark vardı: Bunlar, ticaretin doğasındaki fark, devlet mekanizmasının gücü ve rolündeki fark, ilk ikisinin sonucunda ortaya çıkan kentli burjuvanın gücü ve rolüne ilişkin farktı. Daha önceden dış alanda yer alan bir bölge, daha sonra çevreye girdiği sürecin yapısıdır. Wallerstein için bu dönem orta sürelidir ve **"dahil etme"** (incorporation) olarak adlandırılabilir. Statik değildir ve kendi içinde de süreçleri barındırır. (Wallerstein,1989:129).

Dahil edilme, temelde, herhangi bir coğrafi bölgedeki üretim süreçlerinin, kapitalist dünya-ekonomisini oluşturan işbölümü zinciriyle bütünleşmesi anlamına gelir. Üretimin dahil edilme sonucu kapitalist dünya ekonomisinin meta zincirlerine entegre edilmesi hem daha büyük ekonomik karar verme birimlerini, hem de işgücünün zorlanmasını gerektirir. Bazen bu bütünleşmeden farklı şeylerin de öne sürüldüğü olur. Bunun nedeni dahil edilme sürecinden ayrılması zor olan ikinci bir fenomenin daha ortaya çıkmasıdır. Bir bölge dünya ekonomisine dahil edildiğinde, bir başka bölge de dış alana çekilmiş olur. Hindistan dahil edildiğinde Çin dış alanın bir parçası haline geldi. Balkanlar, Anadolu ve Mısır dahil edildiğinde Mağrip dış alan içinde yer almıştır. Batı Afrika kıyıları dahil edildiğinde Batı Afrika'nın savan bölgeleri dış alanın parçası oldu. (Wallerstein,1989:130)

Kapitalist dünya ekonomisi bakış açısından **"dış alan"**, dünya ekonomisinin mal almak istediği, ama karşısında mamul almaya direnen ve kendi tercihlerini uygulamaya yetecek siyasi gücü olan bölgedir. Avrupa 18. yüzyılın başından itibaren Çin'den çay almış ama karşılığında gümüşten başka ödeme aracı bulamamıştır. Hindistan'ın dahil edilmesi, İngiltere'ye kendisi için daha iyi, Çin için de kabul edilebilir olan yeni alternatifler getirmiştir. Bu Hindistan – Çin - İngiltere üçlü ticaretinin çıkış noktası olmuştur.

Bir üretim sürecinin kapitalist dünya ekonomisi ile bütünleşmiş sayılabilmesi, o sürecin, dünya-ekonomisinin değişen piyasa koşullarına duyarlılık göstermesiyle mümkündür. Aksi takdirde bir ticaret bağı olsa bile, bölge dünya-ekonomisinin dış alanında sayılır. Bu tanımlama, durumu teorik olarak anlatmasına

rağmen, belli bir durumun empirik işareti olarak çok işe yaramaz. Böyle bir işaret için, benzer bütünleşmelerin empirik sonuçlarına bakılmalıdır. **"Dahil etme"** anıyla, **"çevreleştirme"** anı arasında bir ayırım yapılmalıdır, deyim yerindeyse "dahil etme", bölgeyi kaçamayacağı biçimde yörüngeye sokma anlamına gelirken, "çevreleştirme", kapitalist gelişimin derinleşmesi anlamına gelecek, bölgenin mini yapılarının süregelen dönüşüm sürecini de içine alır. (Wallerstein,1989:130).

Yerel üretimin bir dünya-ekonomisinin değişen piyasa koşullarına uyması, karar verme birimlerinin boyutunun bir işlevidir. Bu da girişimlerin genişlemesini gerektirir. Büyük karar verme birimleri, ya direkt üretim yerleri ya da üretimi toplayacak ticari mahaller yaratılması yoluyla olur. (Wallerstein,1989:130). İkinci olarak, üretimle ilgili makine, sermaye, işgücü gibi kaynakların, üretimi arttırma durumlarında elde edilebilmesi önemlidir. Üçüncü olarak siyasi kurumların destekleyici olması ve son olarak makul güvenlik ve uygun para birimi düzenlemelerini yapacak bir kurumsal altyapı da gereklidir. (Wallerstein, 1989:131).

Söz konusu dört bölgenin 1500-1750 döneminde, Avrupa ile düzenli ticaret ilişkileri olmasına rağmen, Avrupa dünya sistemine dahil edilmemesinin hangi anlama geldiği konusu incelendiğinde Wallerstein şunları tesbit eder: Öncelikle ticaretin doğası vardır. Ticaret lüks ve ihtiyaç malları olarak ayrılır. Mallar arasında bu tür bir sınıflama hayatta kalma kavramının sosyal olarak belirlenmesi içindir. (Wallerstein,1989:131). Lüks ihracatın analitik bir tanımı vardır. Lüks ile dış alan el eledir. Toplumsal olarak düşük değerli malların yüksek fiyatlandırılması demektir.

Dış alandaki devlet mekanizmasının gücü de dahil edilme sürecinde kritik bir faktör olabilir ancak etkileri görebileceğimizden çok daha karmaşıktır. Bir başka dünya sistemi ile temasta, güçlü devlet mekanizmaları; birbirinin dışında yer alan iki bölge arasındaki ticaretin, eşit şartlarda gerçekleşmesini garanti edebilir. Bu süreç her iki taraftaki devlet mekanizmalarını güçlendirebilir. Bir başka açıdan, devletler, güçten daha fazla güce, oradan da göreli zayıflığa doğru gitmiştir.

Wallerstein 15. ve 16. yüzyılda, Polonya'nın dahil edilmiş ve çevreleşmiş olduğunu, Rusya'nın ise hala dış alanda yer aldığını söyler.

(Wallerstein,1989:134). Wallerstein, Decdeli ve Kasaba Osmanlı İmparatorluğunun 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar kapitalist dünya ekonomisinde "dahil etme" nin en iyi örneğini oluşturduğunu yazarlar. Sonucunu da çevreleştirme olarak tanımlarlar. Dünya Ekonomisi Osmanlı İmparatorluğunu dahil ederek bölgesini genişletmiş, üretim sistemleri, devlet yapıları ve toplumsal yaşamı organize eden prensipler ya da ideolojiler bu alanda yeniden şekillenmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun tarımsal reformları gerçekleştirmesi modernleşme adımı değil, çevreleşme rolüne ve entegrasyona doğru adımdır. Çevreleşme rolünün olduğu dönüşüm bir sonraki aşamadadır, ancak dünya ekonomisi içinde bir bölgedeki bu hareketlilik her zaman diğer bir bölgenin karşı hareketi pahasına olmaktadır. (Wallerstein-Decdeli-Kasaba, 1983).

Dış alanların Avrupa dünya-ekonomisiyle olan ticaretlerindeki bir başka yapı da uzun dönemli ticaret dengesizliğidir. 1750 öncesi dönemde Hindistan'dan külçe çıkışı olmuştur. Külçe de diğerleri gibi bir maldır ve külçenin bir dünya-sistemi içindeki ticaretiyle, iki dünya-sistemi arasındaki ticareti arasında fark yoktur. (Wallerstein,1989: 136). Hindistan'dan külçe çıkışında önemli bir değişiklik olmuş, 1757'de külçe ithalatı tamamen durmuştur.

Değerli metallerin çıkışını (outflow) değerlendirmenin bir başka yolu da, Avrupa dünya-ekonomisi bakış açısından, bunu gerekli olmayan artığın çıkışı (lüks ihracat) olarak görmektir. Bu, Avrupa dünya-ekonomisinin 17. yüzyıldaki uzun daralma döneminde devam etmiş, 1730-1750'den sonra gerekli olmayan artık durumu sona ermiştir. Avrupa dünya-ekonomisi bakış açısından, bu dış alanlarla ilişki artık dönüştürülmeli ya da kesilmelidir. Avrupa dünya-ekonomisinin dışında kalan alanlar açısından-Osmanlı İmparatorluğu, Rusya, Hint altkıtası-, bu ülkelerin külçe alımında ısrarlı olması, diğer malların onlar için yeterince çekici olmadığına işaret eder. Bu da bu bölgelerin, kapitalist dünya ekonomisini oluşturan, meta zincirlerini meydana getiren entegre bağlantılara dahil olmadıkları anlamına gelir. (Wallerstein, 1989:137).

Wallerstein 1750 civarında, bütün bunların değişmeye başladığını ve Osmanlı İmparatorluğunun (en azından, Rumeli, Anadolu, Suriye ve Mısır), Rusya (en azından Avrupa bölümü), ve Batı Afrikanın(en azından kıyı kesimleri) kapitalist

dünya ekonomisinin bahsedilen işbölümüne dahil edildiğini söyler. (Wallerstein,1989:137). Dahil edilme 1850'de tamamlanır. Üretim süreçleri açısından üç temel değişiklik olur: Bunlar, yeni bir "ihracat" ve "ithalat" modeli, bu dört bölgede daha geniş ekonomik "girişimlerin" yaratılması (ya da karar verme organlarının) ve işgücünün zorlanmasında (coersion) belirgin artıştır. (Wallerstein, 1989:137)

Yeni "ihracat" ve "ithalat" modeli, merkez-çevre arasındaki durumun tekrarından ibarettir. Bu, çevreden hammadde ile merkezden nihai ürünün değişimi demektir. Bu dört bölgenin hammadde ihracatında yoğunlaşması için üretim süreçlerinin iki yönde değişmesi demekti. Birincisi, ticari tarım ürünlerinin (ve benzer birincil sektör ürünleri) artışı ve bunları kapitalist dünya ekonomisi piyasalarında satma isteği, ikincisi yerel imalat üretiminin azaltılmasıdır. Her ne kadar zaman ve önem açısından ticari tarım ürünlerinin artışı ve bunların dünya ekonomisi piyasalarında satılması öncelikliyse de, yerel imalat faaliyetlerinin de azaltılması gerekir. (Wallerstein,1989:138).

1750'den sonra iki büyük merkez, İngiltere ve Fransa ticareti bahsettiğimiz bu dört bölgeye doğru genişledi. 1815'ten sonra Fransa'nın rolü İngiltere'ye göre azaldı ancak ortadan kalkmadı. Bu dört bölgenin Batı Avrupa'ya ihracatı, ithalatından daha hızlı arttı. Batı Avrupa'dan külçe ihracatı ile, Batı Avrupa'nın ödemeler dengesi açığı kapanmadı.

Hint altkıtası ile ilgili; 19. yüzyılın ilk yarısı itibarıyla dört ihraç ürünü hakimdi. Çivit, ham ipek, afyon ve pamuk toplam ihracatın % 60'ını oluşturuyordu. İlk ikisi Avrupa'ya, diğer ikisi de başlıca Çin'e ihraç ediliyordu. (Wallerstein, 1989:139). Bunlar içinde yalnızca afyon üretiminin Hindistan'daki artışının, dünyanın diğer bölgelerindeki üretim kaymalarıyla doğrudan ilgisi yoktu. Uzun dönemde, bu dört ürünün hiçbiri Hindistan'ın dünya-ekonomisinin işbölümüne katkısı olmamasına rağmen (pamuk çok uzun bir süre için Hindistan ihraç malı olarak önemini korumasına rağmen)1750-1850 döneminde Hindistan'ın dahil edilebildiği biçimi sağladılar. (Wallerstein, 1989:140).

Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu da buna benzer.Ticaret hacmi 1750 civarında hızla artmıştı. İhracatta mamul ve yarı mamulden, ham maddeye doğru kayma meydana geldi. İpek kumaşın yerini ham ipek, pamuk ipliğinin yerini pamuk aldı. (Wallerstein, 1989:140). Batı Anadolu ve Balkanlarda pamuk önem kazandı. 18. yüzyıl sonlarında Osmanlı imparatorluğu Fransa ticaretinin ve Fransız pamuk sanayiinin en önemli hammadde kaynağı haline geldi. Osmanlı İmparatorluğu'nda III.Ahmet dönemi (1718-1730), Saray'ın Hollanda'dan ithal edilen (Wallerstein'ın görüşü) lalelere düşkünlüğü nedeniyle "Lale Devri" olarak bilinirdi. Wallerstein bu dönemle ilgili olarak şunları aktarır:

"Lüks emtia" ihracatı toplumsal değeri düşük olan malların diğerlerine göre çok yüksek fiyatla satılmasıdır. Bu kavram yalnızca farklı sosyal değerleri olan iki tarihsel sistem arasındaki ticaret ile ilgilenildiğinde başvurulan bir kavramdır. Hatta edebiyatta yazarlar 'lüks ticaret' kavramını Hindistan ve Batı Afrika tariflerinde kullanırlar.(Wallerstein, 1989:132).

Wallerstein lalenin Hollanda'dan ithalinin ancak kültürel ödünç alma olduğunu, Hogdson'ın buna katılmayıp, Sarayın bu ithalatla "egzotik lüks gösterişi" amacı taşıdığını, ama daha da önemlisi devam etmekte olan bölgesel ayrılmalara karşı Osmanlı yöneticilerinin "mutlakiyeti yenileme girişimi" olduğunu düşündüğünü yazar. (Wallerstein, 1989:135).

Balkanların üretiminde ana üretim, özelde tahıl üretimi 1780'den sonra büyük ölçüde arttı. Pamuk üretimi de Batı Anadolu'da olduğu gibi önemliydi. 18. yüzyılın ikinci yarısında Fransız pamuklu sanayinin ana kaynağı Balkanlardı. Ankara'daki üretimle İzmir'deki ihracat arasında bağlantı güçlüydü. 19. yüzyılda Fransa'nın yerini Avusturya ve İngiltere aldı. Anadolu pamuğu, Amerikan ve Mısır rekabeti ile karşı karşıya kaldı ve rolü azaldı. Ama pamuk ihracatındaki düşüş, aynı dönemde Balkanlardan, Avusturya ve İngiltere'ye ihraç edilen buğdaydaki artışla telafi oldu. (Wallerstein,1989:141)

Rusya'da da 1750-1850 döneminde Avrupa'yla ticarette bir artış yaşandı. Rusya'nın bu dönemdeki ihracatının temelini, keten ve kendir oluşturuyordu. Bunlar

Fransa ve İngiltere'deki imalat sanayilerinin temel hammaddesini oluşturuyordu. (Wallerstein,1989:141)

18. yüzyılın sonlarında Rus demiri hala önemli bir ihraç ürünüydü. 19. yüzyıl başında İngiltere demir konusunda Rusya'daki sanayinin çöküşüne neden olunca, buğday temel ihraç ürünü olarak demirin yerini aldı. 1850 itibarıyle Rusya'da hasatın yaklaşık %20' si ihraç ediliyordu. Rusya'nın bu dönemde ticaret yaptığı tek ülke İngiltere değildi, İskoçya ve Amerika da ticaret yaptığı bölgeler arasında yer alıyordu.

Batı Afrika da diğer dahil edilen yerler gibi dahil edilmeyi isteyen taraf değildi. (Wallerstein,1989:142). Girişim Avrupa'dan gelmişti. (Wallerstein dahil edilme sürecinde bunun dahil edilen tarafın değil, dahil eden tarafın talebi olduğunu söyler) Genellikle, köle ticaretinden, meşru ticarete geçişin dahil edilmeye neden olduğu söylenir. Wallerstein bunun doğru olmadığını, asıl sürükleyici gücün köle ticaretinin genişlemesi olduğunu yazar.

18. yüzyılın geç dönemi, kapitalist dünya-ekonomisi için küresel bir genişleme dönemiydi. Herhangi bir bölgenin her bir ürünü, bütünün ancak küçük bir yüzdesini oluşturabiliyordu. Bütün ise karlıydı ve özellikle İngiltere'de sanayi devriminde büyük bir sermaye birikimine yol açmıştı. Bu durumda köle ticareti ve şeker plantasyonlarında köle emeğinin bu dönemdeki küresel birikime katkısı sermaye birikiminin temelini oluşturur. Bu bağımlılık teorisinin önceki versiyonudur. Köle ticareti 18. yüzyılın ikinci yarısında yatırımcıları tekstil üretiminden alıkoyacak kadar çekici idi. (Wallerstein,1989:145)

Batı Afrika'da köleliğin varlığı, tarihi, tanımı, sosyal nedenleri ve anlamıyla ilgili bir çok tartışma yaratmıştır. Eğer köleliği bir kişinin diğerine, istediği zaman bırakamadığı bir iş yükümlülüğü olarak tanımlarsak, batı Afrika'da köleliğin olduğuna kuşku yoktur. Bir ailenin akrabalık bağıyla bağlı olmadığı bir başka kişiye hizmet ettiği bir biçim de vardır. Wallerstein bu tanımsal farklara değil, Batı Afrika'nın Avrupa'nın dış alanına girdiği, oradan da kapitalist dünya-ekonomisine dahil edildiği süreçteki eğilimlere yoğunlaşmak ister.

Her yerde az ya da çok takip edilen evcil kölelikten, köle baskınına (bu köleler daha sonra ticari ağlar vasıtasıyla satılıyordu) oradan da kölelerin üretken işletmelerde kullanılmasına doğru giden süreç Batı Afrika'da da takip edilmiştir. Köle baskını Batı Afrika'nın dış alanda olduğu dönemde önem kazanmış, dahil edilme sürecinin bir parçası olarak devam etmiştir. 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılda Batı Afrika'da çok sayıda köle vardır.

Kölelerin Batı Afrika'da bu yoğun kullanımı, dahil edilmenin işaretidir ve köleliğin yükselişiyle karşılaştırıldığında, geçmişle daha büyük bir kopuşu göstermektedir. Köleler, dünya-ekonomisinin meta zincirine entegre olmuş işletmelere işgücü olarak satılmanın yanı sıra, finansal yatırım amacı, sermaye, birikim aracı ve spekülasyon maddesi haline gelmişlerdir. (Wallerstein, 1989:146).

Köle ticaretinin kaldırılmasının bazı etkileri olmuştur. Köle ihracatının düşüşünün, hammadde ihracatıyla telafi edilmesi gerekiyordu. Bu kayma daha çok, 1800-1850 döneminde meydana geldi. (Wallerstein,1989:146). Batı Afrika'dan Avrupa dünya-ekonomisine yapılan ihracat modelleri, temel olarak üç evreden geçti: (1) 1750'den 1793'e kadar köle ihracatında hem mutlak, hem göreli yoğunlaşma (2) 1790-1840 döneminde, dengeli bir yükselişle devam eden, meşru köle ticaretinin korunması (3) 1840'lardan 1880'lere kadar olan dönemde, Atlantik köle ticaretinin kalkması ve birincil ürünlerin (özellikle hurma yağı ve yer fıstığı) ihracatındaki artış.

Hem köle hem de ticari ürün ihracatı aynı anda ilerleyebilmişti. Hurma yağının, en üretken girişim olarak kölelerin yerini alması ve genişlemesi 1770'lerde başladı ve 1830'larda artık yoğun bir trafik halini almıştı. (Wallerstein,1989:147). Tabii ki 1840'lardan sonra Avrupa'da yükselen fiyatlar da ekonomik bir teşvik sağladı. Fransızlar, önceleri, Almanlar, İngilizler ve Amerikalılardan farklı olarak, hurma yağı ürünlerine kültürel olarak direndiler. Ancak bu, 1852'den sonra sabunu beyazlatmak için kimyasal bir yöntemin bulunmasıyla sona erdi. 1830'lardan sonra da fıstık yağı ticareti başladı.

Dahil etme süreci bakımından, ticari ürün üretimi ve piyasa için üretilen gıda arasındaki bağ ihmal edilir. Bununla ilgili kanıtlar, özellikle Batı Afrika ve Hindistan için gözlemlenmiştir. (Wallerstein, 1989:148).

İthalat- ihracatın, dahil etme için yeniden yapılandırılmasının ikinci adımı, dahil edilen bölgelerde imalat sektöründeki düşüştür. Hindistan ile başlarsak, 1800'den önce Hindistan, tekstil üretiminde dünya standartlarında bir merkezdi. 1820'den sonra büyük bir düşüş oldu. Bir süre için Çin'e ihracat devam etti, ancak daha sonra bu da yok oldu. (Wallerstein, 1989:149).

Osmanlı İmparatorluğu, bu dönemde Hindistan gibi bir İngiliz kolonisi haline gelmedi. Ancak Wallerstein'a göre, buna paralel bir durum meydana gelmişti ve hatta zamanlama daha erkendi. (Wallerstein, 1989:150). 18.yüzyılın ilk yarısında, Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'ya hala ipek kumaş ve pamuk ipliği ihraç ediyordu. 1761'de Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndan ithal edilen pamuk ipliğine yüksek oranda korumacı gümrük koyması ve İngiliz makine ipliği bir araya gelince, Batı Avrupa'daki en iyi piyasa kapanmış oldu. (Wallerstein,1989:150). Anadolu'dan Suriye'ye ve Mısır'a döndüğümüzde de durum aynıdır. Mehmet Ali Paşanın "zoraki sanayileşme" girişimi başarısız olmuştur. Suriye'de üretimdeki düşüş 1820'lerde başlamış, 1840'lara gelindiğinde süreç Halep için de Şam için de tamamlanmıştır. (Wallerstein, 1989:151).

Rusya biraz daha iyi durumdaydı. 18. yüzyılın ilk yarısında, Rus sanayi iyi bir noktadaydı. Urallar metal sanayii 1716'dan bu yana hızlı bir genişleme içindeydi. 1845'ten 1862'ye kadar olan dönem "sanayileşmenin ikinci patlama dönemi" idi ve II. Katerina döneminde İngiltere'ye ihracatın artışıyla "altın çağına" ulaşıyordu. 1805'ten sonra Rusya demir üretiminde İngiltere'nin gerisine düşmeye başladı. Kok eritme hakim teknoloji haline gelince Rus üretimi için dezavantaj yarattı. (Wallerstein,1989:151). Ruslar temel sanayileri olan demirdeki ihracatları, büyük bir düşüş yaşamasına rağmen, 1830'lardan sonra yüksek gümrük koruması ve teknoloji ithali sayesinde, tekstil konusunda iç pazarı korumayı başardılar. Pancar şekeri rafinesi konusunda da bir sanayi kurdular. Bu sınırlı yetenek sanayileşmenin tamamen sona ermesine ve Rus ordusunun sürmekte olan nisbi gücünün önemsiz bir katkı olmamasına direnme gösterdi. Bu Rusya'nın 20. yüzyıl başında dünya-

ekonomisinde Hindistan ve Osmanlı İmparatrluğundan daha farklı bir rol oynama becerisini de açıklayan faktörlerden birisidir. (Wallerstein,1989:152).

Batı Afrika'nın bir sanayii bulunmaktaydı. 18. yüzyılda Batı Afrika'da tekstil ithal ediliyordu. Ancak bu dönemde batı Afrika'da pamuk ve demirin işlendiğini gösteren kaynaklar vardır. (Wallerstein, 1989:152).

Büyük ölçekli, ihracat-kaynaklı birincil üretim, ancak piyasaya duyarlı ise etkin bir şekilde işleyebilir. Bu da ancak karar verme mekanizmaları, üretim ve pazarlama konusunda kaderlerini etkileyecek kararları verebilecek kadar büyükse mümkün olur. Karar verme organlarının geniş ölçüde etkili olduğu iki yer vardır. Birincil üretim için plantasyon denilen geniş birimler kurmak veya meta zincirinde ilk üretim bölgelerinden sonraki bir aşama meydana getirmek. (Wallerstein,1989:152). Örneğin, bazı büyük tüccarlar (Fransızların deyimiyle *négociants* denilen kişiler) darboğazları mekan edinebiliyorlardı. Bundan sonra bir yarı monopol veya oligopol yeterli olmuyordu. Bu büyük tüccar (ya da tüccar banker) küçük üreticilerin bir kısmını kendine bağımlı kılabiliyordu. Bunun en basit yolu borç bağlılığıdır. Bu yolla büyük tüccar, dünya piyasalarına uymak istediği zamanlarda, üretim modelini karlı bulduğu yönde değiştirebilmekteydi. Bu geniş ölçekli ekonomik birimlerin yaratılması-plantasyon veya geniş ölçekli tüccar darboğazları - dahil etme sürecinin temeliydi. Ticari üretimin zorlanması, Afrika'da da diğer yerler gibi borç bağı halini aldı. Bu Afrikalı komisyonculara avans veren Avrupalı gemilerle başladı, giderek içerilere, gezgin tüccarlara avans veren komisyonculara doğru yayıldı. (Wallerstein,1989:153)

Bu dönemde Hindistan'da özellikle çivitte plantasyon veya koloni tarzı üretim vardı. (Wallerstein,1989:153). Osmanlı'da plantasyon tarzı çiftliklerin yükselişi zaman zaman tartışma konusu olmuştur. **Çiftlik, land-tenure**, bir tür arazi elde tutma için kullanılan yasal bir terimdi. İhracata yönelik ticari-ürün üretiminin yapıldığı plantasyonlara yakın bir anlam taşımaktadır. Mısır'da da pamuk üretimindeki artışın, 19. yüzyıla girilirken oluşturulan geniş malikanelerle doğrudan ilişkisi olduğu açıktır.

Rusya'da toprak aristokrasinin elinde yoğunlaşmış durumdaydı. Dahil edilme döneminde bu süreç daha da güçlenmiş ve ticari ürün üretimi ile bağı artmıştır. Sinyorlar arzın %90'ını sağlamaktaydı. 18. yüzyılın sonlarında, "kırsal ekonomi daha ticari bir karakter kazandı. Serflik biçimi **obrok**'tan (para ya da ayni ödeme), **barshchina**'ya (işgücü olarak ödeme - corvée) doğru kaydı. Burada söz konusu olan mülkiyetin değil, üretimdeki karar verme prosedürlerinin yoğunlaşmasıydı ve bu da ticarileşen tarım için kritik bir noktaydı. Hala **obrok'** un olduğu malikanelerde, sinyorlar çoğunlukla tüccar-girişimci haline gelen köylüleri teşvik ettiler ve korudular. Bu köylülerin yalnızca daha fazla obrok ödemesine değil, sinyorların bunları köy komününde daha az iyi durumdaki üyeler için garantör olarak kullanabilmesine de olanak tanıyordu. (Wallerstein,1989:155).

Dahil etme süreci, dünya piyasasının değişen gereksinimlerine uyma konusunda, çıkarcı, geniş ölçekli karar verme mekanizmalarının ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bu birimlerin boyutu, yaptıkları değişiklikler birikim olanakları üzerinde önemli değişiklikler yarattığı için, bir yandan onları motive etmeye yararken; bir yandan da dünya piyasasına etki edebilecek ölçüde sermaye ve malı kontrol ettikleri için duyarlılık kapasitesini arttırıyordu. Duyarlılık kapasitesi için bir faktör de yeterli işgücünü, ürünü rekabet edebilir hale getirecek fiyatla sağlayabilme kapasitesidir. (Wallerstein,1989:157)

Piyasa üreticileri için gereken işgücü arzının, uygun yerlerde, uygun bir tempoyla çalışmaya zorlanması gerekiyordu. Bu zorlamanın kavramsal olarak birbirinden ayrılması gereken iki unsuru vardı: işçiyi daha çok ve daha uzun süre (gün başına, yıl başına, hayat boyu çalışma süresi olarak) çalıştırmayı sağlayan yollar ve işçinin yasal hakları ve adli statüsü, bir diğer deyişle, yaptığı işle ilgili seçenekleridir. (Wallerstein, 1989:157).

Rusya'nın dahil edilme süreciyle ilgili en ilginç noktalardan biri, demir üretiminin, Batı Afrika'daki köle ticareti ve Hindistan'daki kumaş ihracatına paralel geçiş rolüdür. Urallardaki demir sanayiinin yükselişi, 18. yüzyıl ortalarında meydana gelmiş ve asıl çıkışını, 1754-1762 yıllarındaki Avrupa Savaşlarının yarattığı taleple yapmıştır. Bu imalat ihracatının rolü uzun dönemde devam

etmeyecekti ve temel olarak zorlanmış işgücüne dayanmaktaydı. (Wallerstein,1989:162)

İngiltere-Çin-Hindistan arasındaki "Üçlü ticaret", Doğu Hindistan Şirketinin keşfidir. 1757'de Şirket Çin'den çay almak için, Bengal gümüşü taşımaya başladı. Ondan sonraki 70 yıl boyunca, Şirketin Çin'den alımları beş kat arttı. Bunun gümüş cinsinden maliyeti çok yüksekti. Şirket bunu değiştirmesi konusunda büyük baskı altındaydı. Bu sorunun, iki olayı aynı anda düzenleyen bir çözümü vardı. (Wallerstein,1989:167). Hindistan'dan Çin'e pamuk ihracatı, İngiltere'nin Çin'e gümüş ihraç etmesi gereksinimini de ortadan kaldırdı.

Çin pamuğu kendisi de ürettiği ve Hindistan'dan tamamlayıcı miktarları ithal ettiği için, Şirket'in karları Çin'deki yıllık üretim miktarına göre değişiyordu. 1820'ler Çin'in talebinin azalması yüzünden zor bir dönem oldu. İngilizler bunun üzerine pamuğa alternatif olarak afyon satmaya başladılar. İmparatorluğun teorik olarak yasaklamış olmasına rağmen, afyon alımı o kadar yüksekti ki Çin gümüşü önceki durumun aksine ihraç etmeye başladı. Bunun üzerine yasaklar daha ciddi hale getirildi. Bu 1840'ta Afyon Savaşlarına yol açtı ve 1842'deki anlaşmayla Çin kendini dahil edilme sürecinin içinde buldu. (Wallerstein,1989:168).

Hindistan'ın dahil edilmesi, üretim modellerinde değişikliklere yol açtı. Bunun pamuk üreticileri için yarattığı problemler, dış alanda bir satış piyasası (Çin) bulunmasıyla çözüldü. Benzer şekilde Batı Afrika'da da köle satan bölgeler için sorunlar çıktı. Burada da ürünler tropik Afrika'ya yöneltildi. (Wallerstein, 1989:168).

İslamcı hareketler, 18. yüzyılda İslam dünyasında Sufi kurallarının canlanmasıyla ve Avrupa'nın genişleme tehdidi ve üç önemli İslami bölgenin; Moğol, Safevi ve Osmanlı İmparatorluklarının önem kaybetmesiyle bağlantılı olarak başladı. Wallerstein büyük dini hareketlerin ortaya çıkardığı siyasi dönüşümlerin, ancak sosyal ve ekonomik dönüşümlerin daha geniş çerçevesi içinde açıklanabildiğini ifade eder. (Wallerstein, 1989, :169).

Dünya-ekonomisine dahil edilme, siyasi yapıların devletlerarası sisteme eklenmesi anlamına gelir. Bunun anlamı, bu devletlerin "devletlerarası sistemin

içindeki devletlere" dönüşmesi, bu biçimdeki yeni siyasi biçimlerin ortaya çıkması veya halihazırda sistemin içinde yer alan devletler tarafından emilmesi demektir. Entegre olmuş bir işbölümü için malların, paranın ve kişilerin düzenli dolaşımının garanti altında olması şarttır. Bu serbest dolaşım demek değildir. Dolaşım üzerine konan kısıtlamaların, üye devletlerin kolektif kararıyla konulması demektir. (Wallerstein,1989:170).

Mevcut devletlerarası sistem bakış açısından, en ideal durum dahil edilme sürecindeki bölgede ne çok güçlü ne de çok zayıf bir devlet olmasıdır. (Wallerstein,1989:171).Çok güçlü bir devlet, sermaye birikimi için gerekli olan sınır ötesi dolaşımı engelleyebilir. Çok zayıf bir devlet, bölge içindeki dolaşıma müdahale eden diğerlerini engelleyemeyebilir. Dahil etme sürecinin sonunda, devletin içeride üretim kararlarını etkileyebilecek kadar güçlü olması, dışarıda da devletlerarası sistemin diplomatik ve parasal ağlarına bağlı olması beklenir.

Dünya ekonomisine dahil edilmiş bir bölge olarak Batı Afrika'nın sınır ötesi ticareti dünya ekonomisinin içinde yer aldı. Ticaret devletlerarası sistem için bir risk olmaktan çıkıp, onun tarafından desteklenen ve korunan bir hal aldı. Analiz edilen dört bölgenin politik durumları birbirinden farklıdır. Dolayısıyla gereken diğer politik dönüşümlerin detayları da farklılık gösterir. Ancak dahil edilme sürecinin sonucunda varılan nokta başlangıç noktaları kadar farklı olmamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu 1863'teki başarısız Viyana kuşatmasından itibaren her yandan baskı altında kaldı. 18. ve 19. yüzyıldaki tedrici toprak kayıpları, Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarını Anadolu'ya kadar küçültecekti. (Wallerstein,1989:171). Osmanlı İmparatorluğu'nun fiziksel gerilemesi ile uzun süre genişleme döneminde yaratılan kurumlar üzerindeki siyasi kontrolünü sağlama becerisindeki gerileme arasında ilişki kurulmaktadır.

İmparatorluğun toprak genişlemesinin sona ermesi, devlet yapısının temel taşlarından tımar sisteminde aksaklıklara yol açtı. Bu sistemde yeni alınan topraklar, sipahilere dağıtılıyor, bu kişiler merkezi devletin temsilcisi ve vergi toplayıcı olarak görev yapıyorlardı. Bu dönemde merkezi devlet, toprak dağıtma yetisini yitirdikçe, gelir seviyesini korumakta güçlük çekmeye başladı. Bu kısmen

fiyatlardaki enflasyondan (dünya ekonomisinin dışında kaldığı için gümüş akışının da dışında kalıyordu), kısmen de lüks mallar ticaretinin rotası dışında kalmasından kaynaklanıyordu. Devlet bu problemi çözmek için, **tax-farming** sistemine yöneldi. Bu da devlet topraklarının yarı özelleştirilmesiyle sonuçlandı.

Askeri alanda da imparatorluk, kendini Avrupa'nın gerisinde görmeye başlamıştı. Bunu çözmek için, eyalet beylerine askeri birimler *(sekban)* oluşturma yetkisi verildi ve devlet de yeniçerileri arttırdı. Parasal güçlüklerle birlikte genişleyen askeri güç kontrol edilmesi zor bir birim oluşturuyordu. Tax farming sisteminden gelir elde eden ayanlar güçlendiler. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından sonra ayanlar değişik bölgelerin fiili hakimi olarak ortaya çıktılar. Bölgesel güçlerin yükselişi her bölgede görüldü. Mısır'da yeni bir devlet oluştu. Wallerstein Mısır'ın özerkliğinin, Osmanlı'nın düşüşünün bir fonksiyonu değil ön şartı olduğunu öne sürer. (Wallerstein,1989:172). Balkanlarda da benzer özerk bölgeler ortaya çıktı. 18.yüzyılın sonunda Balkanlardaki Osmanlı kontrolü tamamen ismen varolan bir durumdu. Yeni oluşan güçlü yapılar sancaklardan daha geniş olan orta büyüklükteki birimlerde ortaya çıktı.

II.Mahmut'un (1808-1839) Rusya'da bir yüzyıl önce Büyük Petro'nun modernleşme hareketlerine benzer reformları merkezi güçteki bu zayıflamayı sona erdirmeyi amaçlıyordu. Ayanları ve yeniçerileri kaldırdı. III. Selim zamanındaki çağdaş askeri birlikleri ordunun asli unsurları durumuna getirdi. Askeri kuruluşlarda yapılan reform yanında mutlaka bunlar için gerekli olan mali kaynakların da yeterli olması ve vergi toplama sisteminin güçlü olması gerekiyordu.

II. Mahmut'un başarısı "merkezi bürokrasi ve güçlü ordu tarafından desteklenen mutlak monarşi" idi. Ancak uzun dönemde "devletlerarası sistemle birlikte bir devleti" ancak küçük bir alanda yaratabildi. Wallerstein II. Mahmut'un 19.yüzyılın başındaki reform ve merkeziyeti sağlama girişimlerinin "Yunanlıların yükselişinin nedeni" olduğunu öne sürer. (Wallerstein, 1989:173).

Osmanlı İmparatorluğunda bazı devlet adamlarının ve diplomatların amacı, modernleştirici, birleştirici ve ulusal bir hareketle idari, hukuki ve ekonomik

tedbirlerle ve Batı sistemlerini benimseyerek, farklı kültür birimleri yerine Osmanlılık bilinci yaratmaktı. Yeni milli eğitim sistemi, yeni idari sistem, yeni yargı sistemi gibi Batılı ulus devlet kurumları zaman zaman da özünü kaybederek imparatorluğa geçti. (Mardin, 2000:13).

Osmanlı İmparatorluğu bu çerçeve içinde, "Avrupa devlet sistemi içinde yer alan ve onun diplomasi biçimini şartsız kabul eden, Hristiyan olmayan ilk toplum" oldu. Karlofça Antlaşması, Osmanlıdaki yeni diplomasi anlayışının başını teşkil eder. (Wallerstein, 1989:174)

Tanzimat ve Islahat reformları ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun dış politikası, çeşitli Batılı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu ile, emperyalist politikalar uygulayarak yaptıkları ve tek taraflı aşırı menfaatlenme biçiminde gerçekleşen ticaret anlaşmaları nedeniyle toplumda hayal kırıklıkları yaratarak Batıya karşı tepkilere yol açtı.

"Konsül"ün görevinde de benzer bir evrim meydana geldi. Kapitülasyonlar başlangıçta "konsül" tarafından temsil edilen ve Müslüman olmayan milletlere verilen ayrıcalıklar anlamına geliyordu. Ama 1683'te toprak kayıplarının başlamasından sonra, "diplomatik destek" için de verilmeye başlandı. 1740'ta Fransızlar, 1739'da Ruslarla yapılan barış müzakerelerindeki yardımlarından ötürü bu şekilde ödüllendirildi. (Wallerstein, 1989:174). Bu Fransa-Osmanlı ticaretinde belirgin bir artışa neden oldu.

Ancak en önemlisi bu yeni düzenlemeyle Osmanlı Devletinin kapitülasyonları yeniden tanımlaması ve yabancı uluslara ek olarak, yabancı konsülün denetimindeki Müslüman olmayan tabiiyetlere de vermesi oldu. Bu, ticari sınıfların sosyal kompozisyonunda bütünüyle değişmeye yol açtı. Müslümanlar eskiden, finans, sanayi ve dış ticarette çoğunluk ya da güçlü azınlıkken artık gayrimüslimlerin (Yunanlılar, Yahudiler, Ermeniler, Levantenler) hakimiyeti vardı. (Wallerstein, 1989:174).

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması Osmanlı Devletini, kendisini askeri yardım almaksızın savunamayacağı ve Avrupa devletlerarası sistemine entegre

olması gerektiği gerçeğiyle yüz yüze getirdi. Osmanlı Devleti ilk karşılıklı diplomasi girişimini, III. Selim döneminde kapitülasyonlarla ilgili görüşmelerde yaptı. (Wallerstein, 1989:175). Bu görüşme kapitülasyonların uygulanmasındaki suiistimallerin azaltılmasıyla ilgiliydi, ama her reform girişimini karlarının azalmasıyla eşdeğer tutan Avrupalı elçiler ve konsüller tarafından reddedildi. Avrupalı güçler, İmparatorluk içinde merkezi gücü azaltmaya yönelik hareketleri desteklemeye devam ettiler.

II. Mahmut döneminde başarılı olan reformlar, III. Selim zamanında, Osmanlı diplomasisinin bürokratik temeli güçlü olmadığı için yeterli olmadı. İngiltere, hegemonya mücadelesini kazandıktan sonra, Osmanlı bütünlüğünün koruyucusu olma rolünü Fransa'nın elinden aldı. Artık İngiltere, Osmanlı'ya koruyuculuğu için istediği fiyatı biçebilecek konumdaydı ve bu fiyat da çok yüksekti. II.Mahmut döneminin sonunda, 1838'de İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu Balta Limanı Ticaret Anlaşmasını imzaladılar. Bu anlaşmayla, İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun Mısır'ın bağımsızlık ilanını reddetmesine yardım edecekti. Karşılığında da kapitülasyonlardan süresiz olarak yararlanmayı ve Osmanlı'nın ithalat ve transit ticaret üzerine % 3'ten, ihracat üzerine %12'den fazla gümrük koyma hakkını kısıtlamayı garanti altına almıştı. Bütün tekeller sona erdi ve İngiltere MFN (most-favored-nation) statüsünü kazandı. (Wallerstein, 1989:176).

Bütün gözlemcilerin ortak görüşü, Osmanlı'nın bu anlaşmayla "serbest ticaret" uygulamaya başladığıdır. Anlaşmanın olumsuz etkileri büyüktür. (Wallerstein,1989:176). Anlaşma ürün kompozisyonu üzerindeki etkisinin (Osmanlı üretiminin azalması) yanı sıra, devlet gelirlerinin de azalmasına yol açtı. Osmanlı İmp. borç alan ülke konumuna geldi. 1838'den sonra İngiltere'nin en iyi dördüncü müşterisiydi. 1846'da Lord Palmerston'un parlamentoya söylediklerine göre " ticaret yaptıkları yabancı ülkeler içinde Osmanlı Devleti kadar liberal ve düşük gümrük oranları olan " bir ülke daha yoktu. (Wallerstein,1989:177).

1839'da Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı ile yapılan reformlar bu sürecin en son aşamasıydı. Wallerstein'ın deyimiyle artık "kapılar Batıya sonuna kadar açılmıştı", "Dahil edilme" 1872'de tamamlandı. Türkiye'nin idari sistemi yeniden

yapılandığı ve evrensellik ilkesi kabul edildiği için kapitülasyonlar artık yeniden gözden geçirilebilirdi. Zira artık onlara gerek kalmamıştı. (Wallerstein, 1989:176).

Osmanlı yönetimince modernleşme amacıyla yola çıkılarak gerçekleştirilmek istenen Osmanlı modernleşme hareketleri bağlamında Avrupai felsefenin, ekonominin ve idari sistemin kurumlarının ithali ve devletlerarası sistemin bir üyesi olarak Osmanlı devletinin Batılı devletlerle karşılıklı diplomatik ve ticari ilişkileri, aslında Avrupalı devletlerce, birçok yönüyle Osmanlı üzerinde birbirleri ile ticari rekabete girdikleri emperyalist politikaların uygulamasıydı. (Mardin, 2000: 13). Bu nedenle, amaçlandığı gibi gerçekleşemeyen ve yüzeysel olan Osmanlı modernleşme hareketleri,Wallerstein'ın çözümlemesi ile kapitalist Avrupa dünya ekonomisine dahil edilme ve entegrasyon olarak tanımlanabilirdi.

Hindistan yarı kıtasındaki siyasi mekanizmaların yeniden yapılandırılması, Osmanlı İmp.'dan daha farklı oldu. Osmanlı İmp.'da devlet 1850'de 1750'ye kıyasla içeride daha güçlü ancak dışarıya karşı daha zayıftı. Toprak bölünmüştü, ancak ayrılan devletler de devletlerarası sistemin parçası olmayı başarmışlardı. Moğollarsa 1750'de siyasi bölünme sürecinin sonundaydı ve dahil edilmenin sonucu, 1857'de Moğol İmparatorluğu ve bölgedeki daha küçük siyasi yapılar tamamen ortadan kalktı. 20. yüzyılda bağımsız devletlere dönüşecek olan tek bir birim olarak Hindistan bunların yerini aldı. (Wallerstein,1989:177).

Yedi Yıl Savaşları Avrupa'ya Hint koşulları için yeterince güçlü bir askeri donanıma sahip olduğu konusunda güven verdi. Hindistan'ın bolluk, zenginlik diyarı olduğuna dair efsaneleri güçlendirdi. Zamanın yerel yöneticileri, dünya-ekonomisinin üretim ağlarına katılmanın artmasıyla, bunun sonucunda oluşan siyasi ağların yeniden yapılanması arasında bir bağ algılıyorlardı. (Wallerstein,1989:179). Bir tüccarın, insanların sandal ağaçları ve karabiberleri keserken gördüğü ve sorduğunda, kendisine bunun nedeninin bu malların Avrupa'nın Hindistan'a savaş açma nedeni olduğunun söylendiği anekdot bunu güzel bir biçimde ifade eder. (Wallerstein, 1989:180).

Bu kolonileşmenin nedenlerinden biri, Hindistan sahnesinde iki değil üç İngiliz aktörü olmasıydı. İngiliz Hükümeti ve Şirketin yanı sıra özel tüccarlar da

vardı. Özel tüccarlar içinde Şirket'in hizmetinde olanlar ve olmayanlar mevcuttu. Şirket hizmetinde olanların, özel çıkarlarının, Hindistan devletlerine politik baskı yapmak için yetkilerini kullandıkları görülmektedir. Bu imtiyazlar da bu devletleri zayıflatan ve sonunda yok eden nedenlerdendir. (Wallerstein, 1989:180).

Fransa ile rekabet kritik bir noktadır. Bu dünya ekonomisinde yeni bir çevre bölgenin kontrolünü elde tutma rekabetidir. Özellikle 1763'ten sonraki farklı jeopolitik stratejileri göz önüne alındığında bu tanım İngiltere için daha uygundur. Aynı zamanda İngiltere'nin 1780'lerdeki devlet finansal krizini çözmesine olanak sağlaması bakımından da kritiktir. İngiliz-Fransız rekabetinin üçüncü raundu, İngiltere'nin ekonomik liderliğinin kutsanmasıyla sonuçlanmıştır. (Wallerstein, 1989: 181).

Rusya'nın dahil edilmesi farklı bir süreçtir. Rusya'nın 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa'nın bir parçası olup olmadığı hala sorulmakta olan bir sorudur. Bu soru, 20.yüzyıl Rusya'sı için de geçerli olmakla birlikte, Rusya'nın artık devletlerarası sistemin bir parçası olduğu bir gerçektir. Wallerstein'a göre Rusya 18. yüzyılda bu sistemin parçası haline gelmiştir. (Wallerstein, 1989:181).

Bu konuda kullanılan kriter karşılıklı diplomasi ise, bunun başlangıcına ancak Büyük Petro döneminde (1689-1725) rastlanılır. Bu dış ticaretin genişlemesi ve Rusya'nın Avrupa'nın kalanından kültürel ve siyasi izolasyonunun sona ermesiyle ilgilidir.Petro kendini büyük "Batılılaştırıcı" ya da bugünkü deyimiyle "Modernleştirici" olarak lanse etmiş ve bu çoğu kişi tarafından kabul görmüştür. (Wallerstein, 1989:184). II. Petro, Mısır'da Mehmet Ali Paşanın ya da Sultan II. Mahmut'un rolüne benzer olarak merkezi bürokrasi oluşturma sürecini başlatmış ve Yöneten Senato'yu (Ruling Senate) kurmuştur. Ayrıca soyluların askeri hizmetini mecburi ve devamlı hale getirerek, orduyu da dönüştürmüştür. "Rusya'nın Avrupa siyasi sisteminin önemli bir parçası olma statüsünü" kazanmasını sağlayanın bu modernleşmiş ordu olduğu da çoğu zaman kabul edilir.

Asıl dönüm noktasının 1762'de II. Katerina'nın tahta çıkışı olduğunu söyleyenler de vardır. Petro'nun yaptıkları bir açıdan geçiş rolü oynamaktadır. Soyluları düzenli olarak orduya almış ve orduyu yönetim altına almıştır. Soyluların

zamanını azaltarak ve onları artığın ülkeye girişi için iyi yollar bulmak konusunda birbirlerini zorlamaları için kullanarak merkeziyetçiliği bozma eğilimlerini azaltmıştır. Katerina'ya (1762-96) soylular için ömür boyu askeri hizmeti sona erdirmek, buna sivil bir biçim kazandırarak, soylulara ticari ürün üreticisi girişimcilere dönüşebilecek zamanı bırakmak kalmıştır. Katerina eski eyaletleri feshetmiş, Rusya'yı elli **guberniyasa** bölmüştür. Bunların ayrı ayrı yönetim birimleri vardır ve bu birimler atanmış ve yerel seçimlerle işbaşına getirilmiş kişilerden oluşmaktadır bir başka deyişle Rus hükümetini tamamen dönüştürmüştür. (Wallerstein,1989:185). Böylece "Haraç toplayan hiyerarşiden, genel amaçların farkında olan sivil yönetime" geçilmiştir. 1766'da Katerina İngiliz-Rus Ticaret Anlaşmasını imzalamıştır. Bu anlaşmayla kararlaştırılan, hammadde ihracatına düşük vergiler İngiltere'nin çok işine yaramıştır. Katerina'nın agresif askeri politikasını, Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili zaferini, Polonya'nın bir bölümüne girmesini ve verdiği Rus dinamizmi izlenimini bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Ancak bu politika, dış ticaret politikasını kompanse etmiş ve Katerina'ya idari reformlar yoluyla "Rusya'nin iç alanının organizasyonunu" yapma olanağı vermiştir. (Wallerstein, 1989:186).

Bu iç organizasyon, diğerlerinin yanı sıra, işgücü üzerinde etkili bir baskı kurulması demekti. Bu baskı Rus köylülerinin doğuya kaçmasına ve ekonomik bozulmaya neden olan isyanlara yol açtı. Bunların altında yatan ideolojik neden, eskilere, özgür, en azından dünya ekonomisine dahil edilme koşulları altındakinden daha özgür günlere dönmekti. Katerina her şeye rağmen gücünü korudu. Köylüleri bastırdı ve serbest ticareti muhafaza etti. Bu politikanın olumsuz etkileri, daha sonrakileri daha korumacı olmaya yöneltti ve 1800'de İngiltere'ye ambargo konulmasına kadar gitti. Ancak Rusya kendini devletlerarası sistemin kısıtlamalarına yakalanmış halde buldu ve hareket alanının ne kadar dar olduğunu keşfetti. (Wallerstein,1989:186). Rusya dahil edilme sonucu çevre değil yarı çevre haline gelebilmek için Doğu'daki genişlemeci rolüne -hem ekonomik hem politik- güvendi. Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğuna karşı kazandıkları zafer de Rusya'nın uluslararası rolündeki ilerlemenin işaretini verdi. Bunu da İngiltere ve Fransa'nın Amerikan bağımsızlık Savaşı sırasında mücadele içinde olmalarına ve bu nedenle Kırım'ın ilhakı konusunda çok fazla bir şey yapamamış olmalarına borçludur. (Wallerstein, 1989:187).

Rusya'nın Batı Avrupalı güçlerden en az birinin tarafsızlığına ihtiyacı vardı. 18.yüzyılın sonunda Fransa diplomatik olarak Osmanlı Devletini desteklediği için, Rusya İngiltere ile olan bağlarını korumak durumunda kaldı. Rusya, dahil edilen diğer bölgelere göre daha az güçsüz durumdaydı, bu da Rus Devrimini yapabilmesini sağladı. (Wallerstein,1989:187)

Batı Afrika diğer üç bölgeyle kıyaslandığında, bölgede bir dünya-imparatorluğu olmadığı için farklıydı. Bunun yerine birkaç tane köle satan güçlü devlet ve askeri ve politik açıdan güçsüz küçük birimler vardı.

Dahil etme süreci için dünya-ekonomisi açısından en uygun devletlerin ne çok güçlü ne de çok güçsüz olmayan, ama devletlerarası sistemdeki "oyunun kurallarına" uyabilecek olanlar olduğu bilinmektedir. Avrupa devletlerinin bu bölgeler üzerindeki siyasi baskının nedenlerinden birinin, anarşinin Pasifik ticaretini imkansız hale getirdiği bölgelerde, düzenin yeniden sağlanması konusunda olduğu söylenir. (Wallerstein,1989:187). Kapitalizmin ihtiyacı olan, "düzen" değil, "uygun düzen"dir. (Wallerstein,1989:187).

Batı Afrika tarihinde en tanıdık konulardan birisi, köle-silah döngüsüdür. Kölelerin elde edilmesiyle, silahların elde edilmesi arasında bir bağ olduğuna dair kanıtlar güçlüdür. Profesyonel köle toplayıcıları için ateşli silahlar önemli bir girdidir. Kapitalist dünya- ekonomisinin ekonomik güçlerinin bakış açısından köle satan yapıların büyümesi, diğer bölgelerde anarşi yaratmakta, bu da "uygun olmayan düzeni" bozmaktadır. Batı Afrika'nın dünya-ekonomisine dahil edilmesinin odak noktası, köle ihracatından karışık ihracata, oradan da köle ticaretinin tamamen ortadan kalkmasına doğru gidince, anarşik bölgeye ihtiyaç kalmadı. Şimdi ihtiyaç duyulan, ne çok zayıf ne de çok güçlü olmayan yeni devletlerdi. (Wallerstein, 1989:188).

İngiltere'nin köle ticaretine karşı tavrı, "uygun olmayan düzeni" bozmak için bir tavır olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda Fransa'nın ve diğer ekonomik rakiplerin güçsüzleştirilmesi de amaçlardan biridir. Bu dönemde henüz karşılıklı diplomasiden söz edilmemektedir. Dünya ekonomisi için ticari ürün akışını

garantiye almaya başlayan daha yapılaşmış siyasal varlıklar ortaya çıkmıştır. (Wallerstein,1989:188).

Dahil etme süreci 1750-1850 arasında (Batı Afrika için 1750-1880) gerçekleşti. Dahil edilme süreci için mümkün olan tek dönemleme bu değildir. Ancak başka şekilde dönemleme yapanlar, Wallerstein'ın kullandığı, dış alan-dahil edilme- çevre ya da yarı çevre sürecini kullanmamaktadır. Bu tartışmayı formüle etmek için en uygun yollardan biri, kapitalizmin başlangıç tarihi konusunda konuşmaktır. Bazılarına göre, "dış alan"ın erken dönemlerinde uzun mesafeli ticaretin gelişimiyle kapitalizm, en azından protokapitalizm başlamıştır. Kapitalizmin bundan çok sonra geliştiğini söyleyenler de vardır. (Wallerstein, 1989:189). Walllerstein, değişik kapitalist devletlerin değil, tek bir kapitalist dünya sisteminin olduğu ve birinin bu sistemin parçası olabilmek için en azından sistemin üretim ağlarına ya da meta zincirlerine entegre olması ve bu kapitalist dünya ekonomisinin siyasi üst yapısını oluşturan devletlerarası sistemin içinde yer alması gerektiği üzerinde durmaktadır. Dahil edilme de böyle bir entegrasyon dönemi olarak tanımlanabilir. (Wallerstein, 1989:189).

14. AMERİKA'NIN DEKOLONİZASYONU (1763 -1783)

Amerika'nın dekolonizasyonu II.Dünya Savaşı sonrası sömürge bağımsızlığına çarpıcı bir karşılık oluşturmaktadır. İki dekolonizasyon arasındaki kritik fark, yeni ulusların kontrolünü elinde tutan nüfuslardadır. Sömürgeleri sona erdirme hareketinin anlamı devrimleri yapan, özgür ve eşit oldukları düşünülen grupların tanımlanması ile açıklanır. Wallerstein Amerika'nın yeni bağımsız uluslarını açıklama modelinin İngiliz- Fransız mücadelesinde her iki tarafın da maliyet fayda analizine dayandığını ileri sürmektedir. (John A.,Marino, Journal of Modern History, Vol.65, No.1, p.195, çevrimiçi, jstor.org./view). 1776 Amerikan Devriminin nedenleri ve sonuçlarını özetleyerek değişik tarihsel argümanlar veren Wallerstein Devrimi Britanya'nın küresel hegemonik güç olmasına doğru gelişen tarihsel yapı olarak yorumlar. Britanya ticari bakımdan daha egemen olduğu için artık resmen sömürge olmanın avantajı kalmamıştır. (David A., Smith, Social Forces 6:4 June 1990, University of California, Irvine, çevrimiçi, jstor.org/view,2004)

18. Yüzyıl ortalarında, Amerika topraklarının yarısı, yasal olarak, Avrupa devletlerinin, özellikle de İngiltere, Fransa, İspanya ve Portekiz'in kolonileri durumundaydı. Kalan bölüm ise, kapitalist dünya-ekonomisinin devletler arası sisteminin dışında kalıyordu. 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, bu kolonilerin hepsi bağımsız devletlere dönüştü. Ayrıca bu yeni devletler kalan toprak parçası üzerinde de hak iddia ettiler.

Bu devletlerarası sistemin yapısında önemli bir değişiklikti. Amerika'nın dekolonizasyonu Amerikan-Hintliler ve siyahlar nüfusun büyük bir bölümünü oluşturmalarına rağmen Avrupalı yerleşimcilerin himayesi altında gerçekleşti. Bunun tek istisnası Haiti idi ve bu istisna da büyük bir tarihi rol oynadı. Wallerstein Haiti Devrimini kapitalist dünya ekonomisinin en başarılı köle devrimi olarak nitelemektedir. İdeolojik olarak yarı kürede başka bir yerde konservatif güçleri destekleyen devrim olduğu için birincil öneme haizdi. (David A.,Smith, Social Forces 6:4 June 1990, University of California, Irvine, çevrimiçi, jstor.org/view,2004). Her durumda bu defaki dekolonizasyon, modern dünya-sisteminin 20. yüzyıldaki ikinci büyük dekolonizasyonundan farklıydı. Bu fark sonuç olarak ortaya çıkan devletleri kontrol eden nüfusun farklılığı idi.

Bu olay büyük bir dönüm noktası olan 1763'te başladı. Yedi Yıl savaşları sonunda İngiltere, Fransa'yı Batı Yarımkürenin dışına atmıştı. Bu bile İspanya ve Fransa için genişleyen dünya-ekonomisinin avantajlarından yararlanma ve Amerikan kolonileri üzerinde ekonomik kontrol sağlama girişimlerini imkansız hale getirmek için yeterliydi.

İngiltere'nin karşı karşıya bulunduğu durum açısından Paris Antlaşması öncesi tartışmalar güzel bir örnektir. Diplomatik tartışmaların en önemli konularından biri, İngiltere'nin Kanada üzerinde mi Guadeloupe üzerinde mi kontrol sağlayacağı olmuştur. Hegemonya mücadelesinin son döneminde İngiltere'nin devlet finansmanını daha iyi denetlemesi kritik faktörlerden biridir. (Wallerstein,1989:194).

İngiltere'nin problemi uzun süre, gerek sınırları içinde gerek devletlerarası sistemde, ağır bir kamu finansmanı yükünün olumsuz sonuçları olmadan güçlü bir devlet kurmaktı. Yedi Yıl Savaşları bu problemi daha da şiddetlendirdi. Paris Antlaşmasından sonra dünyadaki yeni **rapport de force**, İngiltere'ye yararlı iki nokta önermiş gibi görünmekteydi: Bunlar Fransa'nın zayıflaması sonucu daha düşük askeri harcamalar ve vergi tabanının bir bölümünü Kuzey Amerika'daki İngiliz yerleşimcilerine doğru kaydırma olasılığı idi. (Wallerstein,1989:195).

İngiliz yerleşimciler açısından ise Paris Antlaşması bunun tam aksini ifade ediyordu. Yerleşimciler artık Fransa'yla ilgili korkularından kurtulmuşlardı ve dolayısıyla güçlerini ve enerjilerini, batıya doğru bir genişlemeyle, güçlenmeye ve zenginleşmeye yöneltebilirlerdi. İngilizler, imparatorluğun rasyonalizasyonunu öngörmüş ve kontrolü sıkılaştırmışken, yerleşimciler, kısıtlamaların gevşetilmesini bekliyorlardı. Büyük bir imparatorluk organizasyonu için İngilizlerin amaç olarak gördükleri şeyi, yerleşimciler, imparatorluk içindeki ahlaki düzene temel bir saldırı olarak görüyorlardı. (Wallerstein,1989:195).

Amerikan Devrimi'ni anlayabilmek için, genellikle devrimin kökleri, daha önceki uzun dönemli, ekonomik, sosyal ve ideolojik eğilimlerde aranır. Bütün büyük politik olayların uzun dönemli kökleri vardır. Ama uzun dönemli eğilimler nadiren, yalnızca kısmi sonuçlara neden olurlar. Sonuç ortaya tesadüfi olarak çıkmaz. Kısmi sonucu belirledikçe, daha spesifik faktörleri de işin içine katmamız gerekir ve bunların çoğu, yapısal değil konjonktüreldir. (Wallerstein, 1989:195).

En önemli konjonktürel değişiklik, 18. yüzyılda kapitalist dünya-ekonomisinin yenilenen genişlemesi ve İngiltere'nin hegemonya mücadelesinde Fransa'ya galip gelmesiydi. Ama İngiliz Kuzey Amerika'sındaki duruma özgü konjonktürel eğilimler de vardı. Bölgedeki ekonomik koşullar 1720'lerden sonra, önce yavaş yavaş, 1745'ten sonra da hızla gelişmekteydi. Ama gelişme ödülün eşit dağıtılması demek değildi. Genişleme bir yandan kolonilerde "zenginliğin konsantrasyonunda hızlı bir artışa" neden oldu. Bu sömürge toplumunun "aynı anda hem daha az ahenkli, hem daha katı" olduğunu da açıklıyordu. Öte yandan gelişme, İngiltere'deki ve kolonilerdeki özel iş çıkarları arasında keskin bir rekabete yol açtı. İngiliz sermayesinin rolü, kolonilerdeki tüccarların ve üreticilerin zararına

yükseliyordu, İngiliz firmalarının ajanları, koloni tüccarlarının yerini alıyordu. Yarım yüzyıldan fazla bir süre, kar marjları düştü, yerel gelişme olanaklarından mahrum kalındı. (Wallerstein, 1989:196).

1760'lardaki ekonomik konjonktür ve bunun Amerika'da nasıl algılandığına gelince, Yedi Yıl savaşlarının beklenmeyen refah dönemini takip eden savaş sonrası dönemde, Kuzey Amerika ekonomisinin bütün sektörleri olumsuz etkilendi. Aynı zamanda güneyli üreticiler de borçları nedeniyle zor duruma düştüler. 1762'de yaşanan kredi şokunun daha kötüsü 1772'de gerçekleşti. Genel durum, küçük çiftçilerle elit üreticiler arasındaki ilişkileri şiddetlendirdi. Küçük çiftçiler siyasi ajitasyonun içinde yer aldıkça, bazı bölgelerde milliyetçi hareketlere girişirken bazı bölgelerde de, bu hareketlere karşı çıktılar. Hem büyük üreticilerle hem de İngilizlerle mücadele içindeydiler. (Wallerstein, 1989:199).

1762-3' teki Paris Antlaşmasıyla İngiltere denizlerde önemli bir gelişme sağladı. Amaç, Pasifik ve Hint Okyanuslarına uzanan, kolonilere değil ticaret limanları zincirine dayanan, bir "ticari değişim ağı" kurmaktı. Bu modelin istisnası Hindistan'dı. İngiltere'nin "eski kolonileri" Amerika'da yer alıyordu. 1763 İngiltere için savaş sonrası dönem olmaktan daha öte, bir dönüm noktasıydı. Fransa-İngiltere hegemonya mücadelesinin ikinci evresinin sonunu temsil ediyordu. Bu mücadeleyi İngiltere kazansa da Fransa'nın yarışı tam olarak bırakması için 1763-1815 arasında devam eden bir spazm dönemi daha gerekti. İngiltere'nin nihai zaferi, kapitalist dünya-ekonomisinin yenilenen genişlemesi çerçevesine, 1730-1817 arasındaki döneme denk gelir. (Wallerstein,1989:199). Bu dönem yapısal değişiklikler, görüşler ve politikalar üzerinde yavaş ama kesin değişikliklere sahne olur. Amerikan yerleşimcilerin sabırsızlığının nedenleri çok karmaşıktır. Ancak İngiliz hükümeti, dünya-ekonomisinde artan gücünün, onu eskisinden daha geniş bir çıkar grubunu göz önüne almak durumunda bırakır.

Ortaya çıkan ilk ikilem, beyaz yerleşimcilerin ortaya koydukları taleplerle uzlaşacak siyasal çözümleri, ülke içindeki dengeyi koruyacak uygulamalarla beraber bulmaktı. Uzlaşma için kurumsal çözüm parlamentonun anayasal üstünlüğüydü. Beyaz yerleşimcilerin, yasama gücünün merkeziliğini azaltmayı meşrulaştıracak herhangi talepleri, İngiliz hükümetinin yalnızca koloniler üzerindeki

merkezi kontrolünü değil, İngiltere içindeki anayasal uzlaşmayı da tehdit eder nitelikteydi. (Wallerstein,1989:201).

İngiltere için 19. ve 20. yüzyılların "Commonwealth" çözümünü uygulamak çok erkendi, çünkü kral içeride hala çok güçlüydü. İngiltere'nin bir "çıkarlar çağı"na girdiği düşünülürse, İngiliz Kuzey Amerikası diğer rakip çıkarların yanında çok güçsüz kalıyordu. "Kuzey Amerika'nın siyasal etkisi hiç bir zaman ekonomik önemine eşit olmamıştı." Kuzey Amerika'daki İngiliz yerleşimciler açısından temel problem buydu. 1763'ten sonra İngiliz Hükümetinin yaptığı ilk şeylerden birisi, Ohio yerlileriyle 1758'deki bir antlaşma hükmünü uygulamaktı. Bu antlaşmaya göre yerliler eğer Fransızları terkederse "topraklarında güvende" olacaklardı. 7 Ekim 1763'te İngiltere Ohio Vadisi'nin yerlilere ait olduğunu ve yerleşimcilere kapandığını ilan etti. Son yıllarda artan yerleşimci nüfusunun artış nedeni, ucuz ve elde edilebilir topraktı. Ohio Vadisi yerlileri ile imzalanan "beyanname hattı" bu kapıyı kapattı. Bu hattın oluşturulma nedeni İngiliz kürk toplayıcılarının Fransızlar tarafından dışarı atılmasıyla ilgiliydi. (Wallerstein, 1989:202).

Kraliyet Beyannamesi Yeni Fransa'yı bölmüştü. İngiliz tüccarlar, Fransızların yerini aldılar. İngiliz uygulamaları evrildikçe, kürk ticareti sübvanse edilen bir sanayi haline geldi, yerlilere, kürk satın alan tüccarlardan ve İngiliz hükümetinin sunduğu hediyelerden veriliyordu. Beyanname, İngilizlerle Kuzey Amerika'daki yerleşimcilerin çıkarlarının ayrılmasına yol açtı. (Wallerstein, 1989:202).

Paris Antlaşması, Fransa'yı Amerikan sahnesinden çekerken, İspanya'yı İngiltere'yle karşı karşıya bırakmıştı. İspanya'nın son yüzyıl boyunca devam eden probleminde bir değişiklik olmadı. Tehlike Paris antlaşmasından daha önce başlamıştı. 1765'te III. Charles, İspanya'da kendi dönemiyle ilişkilendirilen **commercio libre** kurumunu - serbest ticareti- başlattı. (Wallerstein, 1989:202).

İspanya'daki serbest ticaret politikası, gerçekte "yalnızca imparatorluk çerçevesi içinde ticaretin liberalleştirilmesi" idi. 1765, 1778 ve 1789'daki başarılı kararlarla üç şey-İspanya kolonilerinin arasındaki ticarette belirgin özgürleşme, Seville ve Cádiz'in bazı bölümlerinde İspanya yarımadasına ait tekellerin ortadan

kalkması ve İspanyol sömürgecilerinin kolonilerden İspanya limanlarına, malları kendilerinin nakliye etmelerine izin verilmesi - sağlandı. Bu imparatorluk içi ticaret serbestisinin amacı İngiltere'den öc almaktı. (Wallerstein, 1989:213).

1763'te İngilizler ve İspanyollar paralel problemlerle karşılaştılar. İlk olarak sömürge ticareti hakkındaki kanunları kendi vatandaşları tarafından ihlal ediliyordu. Bunun için 1763'ten sonra mecburiyeti daha çok kullandılar. İkinci paralellik devlet mekanizmasının artan finansal yüküydü. Her iki devlet de 1763'ten sonra kolonilerdeki vergileri artırdılar. Her iki ülkedeki sömürgeciler buna benzer şekilde tepki verdi. Bu tepkiler İspanyolların ya da İngilizlerin düzen uygulama isteğini etkilemedi. Sonuçta meydana gelen dekolonizasyonlar arasındaki tek fark, İngiltere'ninkinin daha çok yasal olmasına karşın, İspanya'dakinin bürokratik olmasıydı. (Wallerstein, 1989:214).

Portekiz de Yedi Yıl Savaşları'yla gerilemişti. 1750'de Pombal, Portekiz'in daha fazla ekonomik bağımsızlığı için politikalar uygulamaya başladı. Temel mekanizma, sömürge ekonomisi üzerindeki "devlet kontrolünü" arttırmaktı. Sonuçta Portekiz bu dönemde Fransa'dan daha yüksek bir kişi başına gelir seviyesine ulaştı. (Wallerstein, 1989:214).

1763'te yalnızca İngiltere değil, İspanya ve Portekiz de Amerika'daki yerleşimcileriyle uğraşmaya başladılar. III. Charles İspanyol devletinin, metropolle (İspanya yarımadası), Amerika'daki sömürgeleriyle ve dünyayla uğraşabilme becerisini güçlendirmeye çalıştı. **Ilustracion**, Aydınlanma ideolojisinin İspanyol versiyonu, aristokrasinin rolünü ve kilisenin gücünü azaltmak ve yönetimi daha profesyonel, askeri ve sivil ücretli bürokrasi üzerine oturtmak için yeni politikalar oluşturdu. (Wallerstein,1989: 215). Amaç, ticari reformlar ve kolonilerden ihracatın teşvikiyle ekonomik faaliyette genişleme ve etkili bürokrasi yoluyla mali gelir toplamaktı. Başarı önceleri olağanüstüydü ama, dünya ekonomisindeki güçler, İspanya dışında olduğu için sürdürülemedi.

III.Charles'ın reformlarının ilk adımı askeriydi. Ama en radikal değişiklikler sivil yönetim alanındaydı. En önemli reform, klasik Colbertçi, bir devlet

merkezileştirme mekanizması olan müfettişlerdi. Müfettişler, güçlerini özel ticari çıkarları için kullanan memurların yerini aldılar. (Wallerstein, 1989:216).

Kuzey Amerika'daki mücadele İspanyol Amerikası üzerinde sürekli baskı yarattı. 1778'deki ikinci grup serbest ticaret kararlarına aciliyet kazandırdı. İspanya 1779'da, 1777'de Fransa'nın yaptığı gibi, İngiltere'nin karşısında mücadeleye girmek konusunda baskı altındaydı. (Wallerstein, 1989:217). Fransızlar, önce kendilerini, Kuzey Amerikalı devrimcilere gizli yardımlarla sınırladılar. Fransız kabinesi bölündü. Fransa 6 Şubat 1778'de Birleşik Devletlerle bir antlaşma imzaladı ve savaşa dahil oldu. Baskı şimdi İspanyolların üzerindeydi ve İspanyollar, meşru sömürge isyanı gibi görülebilecek herhangi bir şeyi yapmak konusunda duraksıyorlardı. Fransızlar İspanyol desteğini almak için 1779'da Aranjuez Antlaşmasını imzaladılar. (Wallerstein,1989:218). İspanya'nın Birleşik Devletlerle değil Fransa ile antlaşma imzalamasındaki amaç, Minorca ve Cebelitarık'ı geri almak ve İngiltere'yi Karayiplerden çıkarmaktı. İspanya "kan ve hazine" olarak çok büyük bir bedel ödedi. Savaş İspanyol Amerikasıyla, İspanya arasındaki bağların kopmasıyla sonuçlandı. Devlet hazinesi Amerika'dan gelir elde edemez oldu. Cádiz tüccarlarının ticaretinde karışıklıklar oldu ve kaçakçılık arttı. En önemli zarar başlayan enflasyon döngüsüydü. Bu enflasyon İspanya'nın Napolyon tarafından fethinin ve Bağımsızlık hareketlerinin de nedeni oldu. (Wallerstein,1989:219).

1781'de Birleşik Devletler, İngiltere'yi Yorktown'da yenilgiye uğrattı. Ancak 1783 Versay Antlaşmasına kadar barış yapılmadı. İngiltere yalnız kolonileri için savaşmıyordu, Fransa, İspanya, Hollanda ve kendine karşı birleşmiş Avrupa devletleriyle de savaş halindeydi. Avrupalı düşmanlarına karşı kazandığı zaferler Yorktown yenilgisini gölgede bıraktı ve İngiltere'nin 14 sömürgesini kaybetmiş olmasına rağmen gidişatı yönlendirebileceğini gösterdi.

1783'te İngiltere'nin hegemonya konusundaki isteği değişmemişti. Yerleşimci nüfusun kendi çıkarlarını nasıl koruduğuna gelince, 1783'ten sonra yerleşimcilerin mücadelesindeki güçler dengesini sarsan üç kilit an vardır: Haiti'deki devrim, Napolyon'un İspanya'yı işgali ve Fransızların 1815'teki çöküşü. Konu Amerikalıların bakış açısıyla incelenirse; 1783'ten sonra bağımsız Birleşik devletler zaferinin meyvelerini toplamaya başladı. Ama bu, beklendiğinden daha zor oldu. İki

temel ekonomik amaç; ihracatın artması ve Kuzey Amerika kıtasının sınır bölgeleri üzerindeki kontrolü sağlamak ve İngiliz kontrolünün sona ermesiyle garantilenmiş değildi. (Wallerstein, 1989 :227). Ayrıca devrimci savaş içeride de sosyal çekişmeler yaratmıştı. Bağımsızlık Savaşı sırasında, Kıta Kongresi, İngiltere ile ekonomik bağını koparmıştı. Yürüttüğü serbest ticaret politikası nedeniyle savaş ekonomi ve üretim sektörü üzerindeki devrimsel etkilerini yaratmadı. Ayrıca, savaş sonrası ticaret bunalımında, İngiltere'nin durumu, Birleşik devletler ve Fransa'dan daha iyi görünüyordu. Birleşik Devletler bir ölçüde İngiltere'ye bağımlı kalmıştı. 1783'ten sonra İngiliz tüccarları Amerikan ticaretini yeniden ele geçirmişlerdi. İngiltere bu tüccarlara Birleşik Devletlerin İngiliz sömürgesi olduğu zamanlardaki gibi muafiyetler önerirken, Fransa yeni ticaret kanalları yaratıyor ve liman tüccarlarını kaybediyordu.

Böylece Birleşik Devletler ticareti daha düşük düzeyde de olsa tekrar İngilizlerin eline geçti ve iki ülkenin eşit olmadığı bir durum ortaya çıktı. (Wallerstein, 1989:228). Amerikan ticaretinin İngiltere için değerli olması İngiliz ticaretinin Amerika için hayati olmasından kaynaklanıyordu.

Pekçok sempati bildirileri ve destek tedbirlerine rağmen İngiliz Batı Hint Adalarının hiçbiri Bağımsızlık savaşına katılmadığı için, Birleşik Devletler'in geliştirmek istediği Karayiplerle ticarette de zorluklar çıktı. Bunun nedeni iki taraflı idi. Demografik neden, çoğunlukla köle olan siyahların nüfusunun toplam nüfusun sekizde yedisi oluşu idi. İkinci neden, küçük adaların İngiliz deniz gücüne karşı askeri hassasiyeti idi. Ancak anavatandaki kolonilerle, İngiliz Batı Hint adaları arasındaki bağ, devrimin ortaya çıkışından önce, artan şeker üretimi nedeniyle Batı Hint adalarının yiyecek ithalatına artan talebi yüzünden güçlenmişti. Savaş bu ticaret bağlarında kısa dönemli bozulma yarattı ve artan şeker üretim maliyeti, Batı Hintlilere bu bağı devam ettirme motivasyonu sağladı. 1783'ten sonra, Birleşik devletler gemileri İngilizler tarafından dışlandı. (Wallerstein, 1989:229) .

Dış ticaret bulanıklaşınca, onlar da ekonomik gelişmeyi sınır bölgelerini sömürgeleştirmek yoluyla sağlamayı düşündüler. Ama İspanya da, İngiltere de buna, çıkarlarına ters düştüğü için yanaşmadı. Birleşik Devletlerin coğrafi konumu da engelleyici faktör oldu. (Wallerstein, 1989:230) .

Versay'daki barış görüşmeleri sırasında Birleşik Devletlerin Kanada'yı almasıyla ilgili bir soru yoktu. Savaş esnasında da askeri ve siyasi açıdan bunu başarmakta yetersiz kalmışlardı. Asıl soru Birleşik devletlerin batıya doğru genişlemesine izin verilip verilmeyeceğiydi. (Wallerstein, 1989:230).

Gerçekte İngiltere Kanadalı kürk tüccarlarına işlerini yeniden organize etmeye yetecek zamanı vermişti. Sorun 1796'da İngilizlerle çözüldü, çünkü İngilizler, Birleşik devletleri bir çeşit ekonomik uydu gibi görmeye devam ediyorlardı. Ayrıca İngilizler Birleşik Devletlerin batıya doğru genişlemedeki asıl sorunu, sınır insanlarının ayrılıkçılığını çözebileceğinden kuşkuluydu.

Kuzeybatıdaki durum karmaşıktı. Birleşik Devletlere ve Britanya'ya ilaveten kürk tüccarlarının olduğu gibi, arazi spekülatörlerinin, beyaz sınır adamlarının ve yerli Amerikalıların olduğu gibi, Birleşik Devletlerin tek tek ülkelerinin farklı farklı çıkarları vardı. Yeni ülkenin bakış açısından, sorun iki konuyu içeriyordu: Bunlar: On üç doğu kıyısı kolonisinin kendi aralarındaki taleplerini düzene sokmak, sonra da doğu kıyısıyla sınır arasındaki anlaşmazlıkları düzeltmekti. (Wallerstein, 1989:231)

İngiltere'nin Birleşik Devletler sınırına bakışı, daha çok bir hegemonyanın kendinden küçük bir birime bakışı gibiydi ama İspanya durumu daha ciddiye almak durumundaydı. İngiltere-Birleşik Devletler barış antlaşmaları ve İspanya-İngiltere barış antlaşması Missisipi Vadisini etkileme konusunda çelişkiye düşüyordu.

İspanya ilk başlarda, geleneksel düşmanı İngiltere'yle, İngiliz-Amerikan olarak nitelediği, Birleşik Devletler arasında ayırım yapmakta zorlandı, ancak bu ayırım yapılmak zorundaydı ve Birleşik Devletler lehine de olmadı. İspanyollar, İngiliz tüccarların St. Augustine, Mobile, ve Pensacola limanlarını fark ettiler ve onları Birleşik Devletler tüccarlarına tercih ettiler. (Wallerstein, 1989:233). Bu büyük ihtimalle, İspanyolların kendi ekonomik güçsüzlüklerinden kaynaklanan bir bedeldi. İspanya kürk ticaretinin koruyucusu olarak İngiltere kadar başarılı olamadı. Bu bölgeleri kendi sömürge sistemine entegre etmeyi hiç bir zaman başaramadı ve bu iki koloninin kaybını da getirdi.

Yeni Birleşik devletler Amerika'da yalnızca, kendi ekonomik çıkarları olan yeni bir güç değil, aynı zamanda yerleşimci bağımsızlığının da sembolüydü. Cumhuriyetçilik ilkesini kabul etmişti. Cumhuriyet serbest ticaret, özgür insan, ve eşitlik ideolojisi gibi görünüyordu. Uzun dönemde dünya-sistemi için önemli olan, kendini yerleşimci bağımsızlığının modeli olarak lanse eden Birleşik Devletlerin, 1783-1791 dönemindeki anayasal krizde özgür insanlar ve eşitlik sorularına nasıl çözüm getireceğiydi. Yerleşimciler yerlileri topraklarından atmak istiyorlardı ve ekonomik faaliyetlere dahil olmaları da isteniyordu. Siyah köleler üretim sürecinin temel parçalarından biriydi. (Wallerstein, 1989:234)

Amerikan Bağımsızlık Savaşında hem İngilizler hem de Amerikalılar Siyahları asker olarak kullanma sorusunu gündeme getirdiler. Fikir İngiltere'de pek benimsenmemesine rağmen, savaş kendi gerçeklerini beraberinde getirdi. Önce İngiltere, sonra da kuzey devletleri, özgürlüğü iyi hizmetin karşılığı olarak dağıtmaya başladılar. (Wallerstein, 1989:235). 1808'de köle ticaretinin tamamen ortadan kalkması, köleliği güneye kaydırdı. Savaştan önce beyaz yerleşimciler arasında giderek artan bir eşitsizlik olduğu bilinir. (Wallerstein, 1989:236).

Ne olduğunu anlayabilmek için, devrime kimin uzak olduğuna bakılmalıdır. Bir çok devrimsel durumda, çoğunluk, korkmuş ve belirsizlik içindedir. Toryizmin güçlü olduğu üç alan vardı. Biri orta bölgelerin denizci kolonileriydi. Bunlar toplumsal muhafazakarlığın yanındalardı. İkinci grup, Georgia'dan Vermont'a kadar olan alandaki sınır insanlarıydı. Üçüncü grup da kültürel azınlıklardı. Bütün bu insanlar, yeni ulusal ve milliyetçi çoğunluğun kendi çıkarlarıyla ilgileneceğinden kuşkuluydu. (Wallerstein,1989:237). Beyazlar değişik bölgelerde savaşlar yaparak mücadelelerini sürdürdüler.

Dolayısıyla 50 yıl boyunca beyaz yerleşimciler, Batı yarıkürede devletler arası sistemin parçası haline gelen devletler oluşturdular. Bunlardan Amerika, kendine yüzbaşı olarak bir rol biçmiş olmasına ve İngiltere'ye potansiyel rakip olmasına rağmen, bir şekilde, yeni hegemonyanın, İngiltere'nin ekonomik ve siyasi vesayeti altına girdi.

Tek istisna Haiti'ydi ve Haiti ile de ilişkiler kesilmişti. Fransa, İspanya ve Portekiz'in herhangi bir rolü kalmadı. Siyahlar ve Hintliler de aynı durumdaydı.Yeni milliyetçilik "hemen hemen tamamen toplumsal barıştan uzak olmak" tı.(Wallerstein,1989:255).

18. yüzyıldaki büyük devrimlerin hiçbiri, - Sanayi Devrimi, Fransız Devrimi, Amerikalı Yerleşimcilerin bağımsızlığı-, dünya kapitalist sistemi üzerinde temel mücadelelere yol açmadı. Sistemin birleşmesini ve sağlamlaşmasını temsil ettiler. Halk güçleri bastırıldı ve potansiyelleri politik dönüşümlerle kısıtlandı. 19. yüzyılda bu güçler, daha organize, sistematik ve bilinçli, tamamen yeni bir mücadele stratejisi oluşturdular. (Wallerstein, 1989:256).

15. 19. VE 20. YÜZYILLARDA AMERİKAN HEGEMONYASI - KONDRATIEFF VE HEGEMONİK DÖNGÜLER

Kondratieff B Evresinin ve / veya Hegemonik B Evresinin başlangıcı olan ve bu döngülerin birbirleri ile çakıştığı görülen 1967/73 dönemi ABD hegemonyasının gerilemeye başladığı dönemdir. Dünya sisteminde 1870'lerde Büyük Britanya İmparatorluğunun hegemonyasının hegemonik B Evresine girerek gerilemesi ile Amerika Birleşik Devletleri hegemonya konumuna yükselmeye başlamış, dünya pazarında daha çok rekabetçi konumda olmuş ve II. Dünya Savaşından sonra Almanya ile birlikte Birleşik Krallık 'ın hegemonyasının halefi olma yarışına girmiştir. Zaman zaman büyük meydan okuyuşlara maruz kalsa da, " Amerikan Yüzyılı " diye de nitelendirilebilen, hegemonik gücünü sürdürdüğü 20. yüzyılın ardından, ABD artık 20. yüzyılın sonu ve 21. yüzyıl başı itibariyle hegemonyasının gerileme sürecini yaşamaktadır. ABD'nin 11 Eylül 2001 tarihinde yaşadığı şok, hegemonik döngü içinde hegemonyasının gerilemesinin işareti olan önemli bir olaydır.

1873'te dünyada yaşanan gerileme ile ABD hegemonik yükselişi aynı dönemde başlamıştı. 1873-1914 döneminde ABD-Almanya rekabeti ABD'nin

çelik ve otomotiv endüstrisinde, Almanya'nın kimya endüstrisinde üstünlüğü ile devam etti. Daha sonra da 1914' te başlayan ve 1918'de sona eren Birinci Dünya Savaşı ile 1938 -1945 yılları arasındaki İkinci Dünya Savaşlarının başlangıç ve bitişine rastlayan dönem Almanya ile ABD arasında "otuz yıl savaşları" olarak adlandırılır. Nazi Almanyası bu dönemde dünya sistemini **ein tausend jaehriges Reich** (bin yıllık imparatorluk) - dünya imparatorluğuna dönüştürme girişiminde bulunmuştu. Buna karşı ABD de Stalin Sovyet Rusya'sını yanına çekti. İkinci Dünya Savaşı, Avrupa ve Doğu Asya'da muazzam yıkıma sebebiyet verdi, dünyanın önceleri ekonomik olarak ileri olan bölgelerinde açlık ve yoksulluğa sebep oldu. Savaş sırasında oluşturduğu ve muhafaza ettiği sermaye birikimi ve artan üretim kapasitesi ile savaştan tek kazanan ve daha da güçlenmiş bir sanayi olarak çıkan ABD kolayca dünyaya egemen oldu ve 1945 sonrası altın çağını yaşadı. Savaştan yenilgi ile çıkan Almanya da durumunu güçlendirmek için çalışmaya başladı.

1945 yılında meydana gelen büyük yıkım sonucu üretim, ticaret ve nakliyatın engellenmesi ile, giyinme ve barınma konusunda yetersizlikler yaşandı, insanlar yerlerinden olmuştu. Aynı zamanda da sabit sermaye ve insan açısından büyük bir yıkım meydana gelmişti. (Hopkins-Wallerstein, 1999:264). Avrupa ve Doğu Asya' da ekonomik çöküntü sonucu satın alma gücü ve talep azalmıştı. Bu yıkıntının yeniden inşası gerekiyordu.

1945 yılında Birleşmiş Milletler Örgütü kurulmuştur. Ama Wallerstein'a göre Roosevelt, Winston Churchill ve Stalin arasında yapılan Yalta Konferansı daha önemli bir olaydır. (Wallerstein, 2003:20). Savaş sonrası dönemin ABD-SSCB ilişkileri açısından tanımlayıcı özelliği, Soğuk Savaş ve askeri birliklerin ve jeopolitik nüfuzun savaş sonrası yerleşiminin sınırlarını sabitleyen Yalta Konferansı idi. Yalta Konferansı siyasal açıdan Sovyetler Birliğinin, sahip olduğu ideolojiyi yaymak üzere dünyanın yaklaşık üçte birini, ABD'nin de geri kalanını denetim altına almasına ortam hazırlayan bir anlaşmaydı. Ayrıca bu, o tarihsel dönemi tanımlayıcı olan ve ABD tarafından Sovyetler Birliğinin tahdit edilmesini öngören " **Tahdit** " doktrini gereği idi.

(Wallerstein, 2003:39). Bu aslında yeniden inşa için yardımı öngören Marshall Planının amacı idi.

SSCB 1945'te en önemli askeri ve jeopolitik güçtü. SSCB dünyanın en büyük kara ordularına sahip süper güçtü, ABD de nükleer silahlar konusunda gelişme gösterdi ancak daha sonra Sovyet Rusya da nükleer silahlara sahip oldu. 1945 yılından sonra soğuk savaşta ABD ve Sovyetler Birliği - Berlin Ablukası, Kore Savaşı, Küba Füze Krizi gibi bazı siyasi krizler yaşansa da -, bir "dehşet dengesi" içinde, mevcut statükoyu korumak üzere, "kendini tutma" taktiği ile kontrolü muhafaza ederek, birarada varolup 1991 yılına kadar gelmişlerdir.

İkinci Dünya Savaşından sonra Doğu ve Batı Avrupa'da komünist partiler başarı kazandılar. Doğu Avrupa'da iktidara geldiler. Sovyetler sosyalist bir devlet kimliği ile ve büyük bir askeri güçle Avrupa'nın doğusunu elinde tutuyordu. Savaş sırasında kızıl ordunun işgalindeki bölgelere halk demokrasileri adlarıyla yeni sosyalist rejimler getirildi. Savaş sonrası komünist ideolojinin en başarılı dönemi oldu. Buna karşılık ABD de kendini özgür dünyanın lideri olarak niteleyerek anti- komünist saldırı başlattı.

Savaştan güçlenerek çıkan ABD, hegemonyasını devam ettirmek üzere soğuk savaştan ekonomik olarak yararlandı. Başta Batı Avrupa olmak üzere dünyada efektif talep yaratmak için yatırımlar ve ekonomik yardımlar yapıldı. ABD yeniden inşa konusunda önemli bir rol oynayarak başta Üçüncü Dünya olmak üzere Avrupa ve Asya'da da devlet yardımları ve doğrudan yatırımlarla ekonomik genişleme döneminin yaratıcısı olmuştur.

Dünya ekonomisinde bu yıllardan itibaren hızlı ve istikrarlı bir biçimde genişleme dönemi başlamıştır. 1945 yılı bir Kondratieff A Evresinin başlangıcını belirten bir tarih olarak kabul edilebilir. Çünkü İkinci Dünya Savaşı sırasında üretimde ve yatırımda büyük bir genişleme meydana gelmişti. 1950'ler ve 1960'larda dünya sisteminde yüksek kar marjlı ürünler ve lokomotif sanayilerde üretim artışı sağladı. Marshall Planı ve Avrupa kalkınma ve yardım kurumlarının programları ve üretim artışı sonucu genişlemenin

olumlu ekonomik etkileri Kuzey Amerika, Avrupa, Doğu Asya'da ve aynı zamanda Üçüncü Dünya'da görüldü. Çevre bölgelerde altyapı, eğitim ve sağlık yatırımları yapıldı. Yapılan yeniden inşa yatırımları ve yardımlar, devletler arası sistemde NATO ittifakı, ABD-Japonya Savunma Paktı gibi askeri ittifaklar ve siyasal alanda siyasal tabiyet duygusu olarak ABD'ye geri döndü.

Savaş sonrasında ABD ekonomi ve politika alanında dünya liderliğini elinde tutarken toplumsal birliği de sağlamış, emek-sermaye ihtilafları neredeyse ortadan kalkmıştır. Siyahlar üzerindeki baskı da iyi ücret ödenen işlerin verilmesi ve hukuki ayrımcılığın kalkması ile hafiflemiştir. Newyork da entellektüel alanda kültür ve sanat başkenti olmuştu.

1945 sonrasında, jeopolitik etkileri bakımından Vietnam, Cezayir ve Küba başta gelmek üzere ulusal kurtuluş hareketlerinin mücadeleleri sonucu sömürgeci güçler Asya'da ve Afrika, Karayipler ve Okyanusya'da sömürgelerin tasfiyesi programına başladılar.

Bir hegemonik güç olarak ABD'nin savaş sonrası dönemde kazandığı başarı, aynı zamanda hegemonyanın çöküşünü de hazırlamıştır. 1970'ler ve 1980'ler hegemonik döngülerin iniş süreçlerinin başladığı dönemdir. 1967/73 dönemi özellikle, ABD para biriminin düşüş yaşadığı ve OPEC petrol krizinin belirlediği ekonomik olaylar yanında, Batı Avrupa'nın, özellikle Batı Almanya'nın ve Japonya'nın ekonomik güçlerinin artması, bu ülkelerin ulus aşırı şirketleri yoluyla direkt dış yatırımlarının artması ile dünya direkt dış yatırım paylarını artırdı ve ABD dış yatırımlarına rakip oldu. ABD hükümeti dünya finansal pazarlarında otoritesini yitirmeye başlarken diğer çekirdek ülkelerin finansal kurumları (Bundesbank) ve devletler arası ekonomik örgütler (GATT, IMF, Dünya Bankası) güç kazanmaya başladı.

Diğer yandan siyasal alanda da bu hegemonyayı zayıflatan önemli olaylar vardı. Vietnam halkının Fransız, Japon ve Amerikalılarla savaşarak sömürgeye karşı mücadele ettiği, üçüncü dünya halklarının Yalta statüsünü reddi anlamını taşıyan Vietnam Savaşı, Vietnamlılara destek veren, siyasal

sonuçları büyük olmasa da geri döndürülemez nitelikte jeopolitik ve entellektüel yankılar yaratan, aslında danışıklı dövüş içinde olduklarını öne sürdükleri Sovyetlere, Batılı sosyal demokratlara, ulusal kurtuluş hareketlerine eleştiri niteliğinde olan 1968 Devrimleri, De Gaulle'nin Fransa'yı ABD'den uzaklaştırması, 1967 yılında başlayan, Batı Almanya'nın Moskova ile diyaloğunun başlamasını, Doğu Almanya ile geçici anlaşmayı ve Doğu Avrupa ile ilişkilerin tam olarak normalleşmesini öngören, Willy Brandt'ın Ostpolitik'i, ABD - Çin ilişkilerinin normalleşmesi ve Watergate skandalı gibi, Avrupa Birliği'nin anti-Sovyet niteliğini yitirmeye başlaması gibi, Berlin Duvarının yıkılması ve en son 11 Eylül saldırıları gibi olaylarla siyasal tarihte önemli bir kırılma meydana gelmiştir.

1989 -1991'de Berlin Duvarının yıkılışı ve Sovyetler Birliği'nin dağılması komünizmlerin ve ideoloji olarak Marksizm ve Leninizmin çöküşü olarak nitelendirilmiştir. Bu tarih ABD hegemonyasına başkaldırı niteliğindeki 1968 Devrimleri ile ortaya çıkan hayal kırıklığının zirvesi oldu. Ancak bu tarih, 1789-1989 döneminin bir diğer deyişle modern dünya sisteminin ideolojisi, Wallerstein'ın deyişi ile liberalizm döneminin bitişini simgeler. (Wallerstein, 1995:9). ABD hegemonyasının sonunun yaklaştığına işaret eden bu tarih Batı Avrupa ve Japonya'nın ABD'nin küresel liderliğine tabiyetini sona erdirmiştir. (Wallerstein, 2003:43). Ancak Pan-Avrupa dünyası da 2000' li yıllarda artık jeopolitik ve kültürel açıdan 20. yüzyılın başındaki kadar güçlü değildir.

Aslında Wallerstein'ın ifadesiyle, ABD hegemonyasının liberal ideolojisinin çöküşünü hazırlayan Sovyetlerin çöküşü sonrasında bir meşruiyet kaybı meydana gelmiştir. Bundan istifade eden Irak Kuveyt'i işgal etmiştir. 1990-1991 Körfez Savaşı, ABD askerinin zaferine rağmen, ABD'nin dünya sistemindeki gücünün düşüşünü gösteriyordu. Bununla ABD hegemonyası test edilmiş ve açıkça meydan okunmuştur. Bu savaşın ancak Birleşmiş Milletler koruması altında bir işbirliği ile ve müttefik devletlerin desteği ile kazanılacağı anlaşılmıştı. Bu pozisyon ABD'ye bundan böyle finansal bağımlılıklar ve yükümlülükler getiriyordu. (Hopkins- Wallerstein, 1999:277).

Körfez Savaşı'ndan sonra dünyada büyük çatışmaların olduğu iki bölge de Balkanlar ve Ortadoğu idi. ABD izolasyonist bir politika izlemeyerek her iki bölgede de önemli diplomatik rol oynadı. Ancak her iki bölgede de iktidar zayıflığı nedeniyle hegemonik gücünü etkili bir biçimde kullanamadı. (Wallerstein, 2003:43)

1970'ler ve 1980' lerde aynı zamanda devletlerin gücüne karşı yaygın ve büyük saldırılar başladı. Çeşitli meydan okumalarla karşılaşmasına rağmen devletlerin gücü sürekli yükseliş içinde olmuştur. 1945 - 1967/73 dönemi beşyüz yıldır devam eden bu yükselişin zirvesi olmuş, ekonomiye devlet müdahalesi büyük ilgi görmüştür. Gerek Batılı devletler ve gerek Komünist blok üyesi devletler sosyal güvenlik, eğitim, sağlık ve iş ağının dışında kalanlara gelir ve iş sağlayarak ekonomik düşüşün etkisini azaltmaya çalışmışlardır.

Devlet yapıları parçalanmaya ve devletin otoritesi giderek azalmaya başladı. IMF gibi devletlerarası yapıların gücü arttı. Thatcher ve Reagan rejimlerinde Neo- liberalizm ve Neo - konservatizm adlarıyla hüküm süren anlayışlar devlet karşıtı, reform karşıtı ve serbest pazar söylemlerini sürdürdüler. Yerel temellerde devlet otoritesinin yerini bütünselci dinsel gruplar, uyuşturucu mafya grupları, alt ve etnik grupların militer hareketleri ve şehir çeteleri almaya başladı. (Hopkins, Wallerstein, 1999:277)

Yaşam kalitesinde eşitliğin gerçekleştirilememesi sonucu devlet karşıtı hareketler olarak köktenci, bütünselci, yeni gelenekçi dinsel hareketler dünyanın her yerinde ortaya çıktılar. Büyük güçlerin bu yerel gruplarla mücadele etmemesi büyük bir düzensizlik dönemini başlatmıştır. Devletçilik eğilimi ile birlikte yüzyıllık eğilim de ters sürece girmiştir.

Diğer yandan Kondratieff ve hegemonik eğilimlerin düşüşe geçtiği tepe noktalarını temsil eden 70'li ve 80'li yıllarda, modern dünya sisteminin yüzyıllık eğilimi olan proleterleşmenin yavaş gerçekleştiği ve evrenselleşmediği görülür. Emeğin aslında tam olarak proleterleşmediği, homojen bir nüfus dağılımı sonucu, proleterleşme derecesi arasında çekirdek-çevre, kır- kent farklılıklarının ortadan kalktığı görülür.

70'li ve 80'li yıllarda bilimselci bilime saldırı bu dönemin eğilimlerinden biridir. Bilime olan inanç yalnızca epistemolojik bir konu olmayıp, siyasal bir olgu haline geldi. Bilimselcilik devletçiliğin ideolojik dayanaklarından biri oldu.

Döngülerin sınıra yaklaştığı bir diğer konu da eğitimdir. Savaş öncesi eğitim düzeyleri açısından dünya çapında ve her devlette hiyerarşi mevcuttu. 1945 sonrasında meydana gelen ekonomik genişleme, devletçilik ve kentleşme ile birlikte temel eğitimde, orta eğitimde ve yüksek eğitimde meydana gelen önemli genişleme 1970'ler ve 1980'lerde devam etmiştir.

1945 sonrası ekonomik genişlemesi sırasında hammadde atıkları ve doğanın kirletilmesi sonucu ekolojik bozulma, 70'ler ve 80'lerde önemli ekonomik ve siyasal konular arasında yer almıştır. Kapitalist dünya sisteminde beş yüz yıldır çevre karşıtı sermaye birikimi ile toplumsal olarak istenmeyen atık ve çevre kirliliği oluşmuştur. Çevresel korunmanın maliyetinin sermaye birikimini tehdit etmesi ulusal ve uluslararası politika konusu olmuştur.

20. yüzyıl teknolojik ilerlemeleri ve sermaye birikimi, ilerleme yüzyılı olarak görünen 19. yüzyılın ilerleme vaat ve beklentilerini geride bırakacak biçimde hızlıdır. Aynı hızlı ilerleme, vatandaş ve insan haklarının yaygınlaşma derecesi bakımından demokratikleşme alanında da geçerlidir. Buna karşın 20. yüzyılda yaşanan savaşlar ve vahşetler korku ve endişe vermekte, belirsizlik ve düzensizlik ümitsizliğe sebep olmaktadır. Wallerstein kapitalist dünya sisteminin çelişkilerinin doğurduğu krizin sistemin kendi kendinin sonunu getirmekte olduğunu söylemekte, bu nedenle 21.yüzyılın ilk yıllarında yaşanmakta olan bölgesel dengesizlikler, ekonomik savaşlar, bölgesel kargaşalık ve savaşlar ve terörizmin neden olduğu dehşet, korku ve ölümlerin dünyada yarattığı kaos ve belirsizlik ortamı ile başa çıkabilmek için, bir tarihsel sistemin geçiş çağını yaşadığımız bu dönemde sol düşünür ve entellektüellere çok çalışmaları gerektiğini anlatmakta ve entellektüel, ahlaki ve siyasi görev için çağrı yapmaktadır.

BÖLÜM III

WALLERSTEIN'IN DÜNYA-SİSTEMLERİ TEORİSİNE ELEŞTİRİLER[8]

A. GENEL OLARAK

Dünya sistemi eleştirilerinin çoğu Marksgil ve Neo-Weberyan teorisyenlerden gelmektedir. Dünya-sistemleri teorisi Marksist teoride bazı çekirdek bölge unsurlarına ilişkin, önemli bir gözden geçirme niteliğindedir. Temel analiz geleneği içinde kalmayı isteyenler dünya-sistemi teorisinden hoşnut olmazlar. Teorinin Marksgil geleneğe yakın olması Marksgil olmayan akademisyenleri, özellikle büyük ölçekli değişime neo- Weberyan perspektiften bakan akademisyenleri huzursuz eder. Bu akademisyenler dünya-sistemleri teorisinin toplumlarda ve toplumlar arasında siyasal faktörlerin bağımsız rolüne yeteri kadar dikkat etmediğini düşünürler ve bu nokta ile ilgilenirler. (Shannon, 1989:185)

Wallerstein ve onu izleyenler bize, bu perspektifin çağdaş sorunlarla ilgili bir çalışma dahi olsa tarihsel olması gerektiğini, yalnızca on yıllar değil, yüzyıllar içinde olması gerektiğini hatırlatır. Sosyoloji çalışmasında Weber'in programı geniş ölçüde karşılaştırmalı ve tarihseldir. Bu perspektif yeni değildir ve yalnızca sol eğilimlerle de temsil edilmez. Weber'in programı ekonomik, siyasal ve kültürel araştırma ile birleşmiştir. Weber izlenilmekten çok, kendisinden alıntı yapıldığı için belki dünya-sistemleri teorisi için bu vizyonu sosyolojinin ön cephesine geri getirme zamanıdır ve bunun zamanında Dünya-sistemi teorisi olarak bilinen, özel bir biçimde gelmiş olması dünyamızda entelektüel ve ideolojik güçlerin ürünüdür. Buna rağmen, bu güçlerden hoşlanmayanların da dünya sistemi teorisine yapılan katkıyı tanımak zorunda olduğu ileri sürülür. Aslında teorinin temelinde ideolojik davranış yoktur. (Chirot-Hall, 1982 :81-106)

Wallerstein'a göre, dünya sisteminin en önemli iki özelliği, rekabet eden ulus devletler arası olması ve kapitalist olmasıdır. Bu sistemin gelişimi Avrupa'nın emperyalist yayılmasına dayanan, emeğin dünya çapında dağılımıdır. Sistem bir yanda, ekonomik ilişkileri vurgulanarak, diğer yanda bu yaklaşımın basit oluşu eleştirilip devletler arası sistemle birleşen siyasi faktörlerin bağımsız rolü tartışılarak açıklanır. Wallerstein dünya sisteminin en önemli özelliğini açıklarken ekonomik ilişkileri aşırı vurguladığı için eleştirilmiştir. (Shannon,1989:157). Wallerstein'ın açıklamasında, dünya ekonomilerinde sistemin parçaları arasındaki temel bağ ekonomiktir. Wallerstein, bunların bir dereceye kadar kültürel bağlarla desteklendiğini kabul etse de ona göre modern dünya sisteminin doğuşunu ekonomik süreçler belirlemiş ve sistem ortaya çıktıktan sonra faaliyetlerini yönetmiştir. Zolberg'e göre, çalışma Wallerstein'ın teorik argümanının tersine sistemin parçaları arasındaki temel bağın yalnızca ekonomik olmadığını, büyük ölçüde siyasal-stratejik bağ olduğunu gösterir. Bu birinci 16.yüzyılda (1450-1550) İspanya'nın denizaşırı yayılmasında devletin kapitalist girişimcilere kapı açan gücünde görülmüştür. (Zolberg, 1981).

Theda Skocpol'e göre Wallerstein, çekirdek çevre tanımlarının dünya sistemi içindeki durumunun, tamamıyle toplumun teknolojik kalkınma düzeyi ve dünya pazarı fırsatlarınca belirlendiğini anlatır. Bu faktörler toplumun dünya emek bölüşümündeki durumunu ve kullanacağı emek kontrol yöntemini belirler. Skocpol aynı zamanda Wallerstein'ın, bir devletin dünya sistemindeki siyasi ve askeri durumunu, devletin dünya ekonomisindeki göreceli pozisyonunun belirlediği görüşünde olduğunu ileri sürer. (Shannon, 1989:157).

William Thompson dünya sistemi teorisyenlerinin sistemin parçaları arasındaki merkezi ilişkiyi yalnızca çevrenin çekirdek tarafından sömürülmesinin ilişkisi olarak gördüklerini söyler. Böylece bu sömürü sistemi çevrede aynı zamanda ekonomik toplumsal ve siyasal olayları biçimlendirir. (Shannon, 1989:157).

Diğer eleştiriler de, dünya sisteminin dinamikleri konusundaki açıklamaların, özellikle ülkeler arasındaki karşılıklı ilişkilerin fazlaca ekonomik faktörlere

dayandığını ileri sürerler. (Shannon, 1989:157). Örneğin, Wallerstein'ın genişlemenin sebeplerini hemen hemen tamamıyle ekonomik koşullarla açıkladığı görülür. Hegemonik döngüler ve savaşların açıklanması için de ekonomik faktörlere vurgu yapar. Wallerstein'ın görüşüne göre, hegemonya mücadelesinin temel motivasyonu ekonomiktir ve hegemonyayı elde etme süreci üretimde, ticari ilişkilerde ve uluslararası finansta ekonomik üstünlük elde etmektir.

Wallerstein'a yapılan bu eleştirilerin, alternatif yaklaşım olarak önerileri de bulunmaktadır. Modelski, Skocpol, Zolberg gibi birçoğu, uygun analitik stratejinin dünya sisteminde devletler arasındaki ilişkiyi biçimlendiren siyasal faktörlerin bağımsız rolünü dikkate alır. (Shannon,1989:157). Bu görüşle, dünya sisteminde devletler arasında ilişki yalnızca ekonomik üstünlük mücadelesi değildir. Savaş bu üstünlük mücadelesinin bir parçası değildir. Bunun yerine askeri güvenlik ve ülkesel yayılma araştırması dünya sisteminde ilişkilerin bağımsız farklı bir açıklamasıdır. Modelski ve diğerlerine göre, hegemonya mücadelesinde jeopolitik faktörlerin bağımsız rolü dünya liderliğinin uzun döngüsüdür. Hegemonya döngüleri, döngüler ve Kondratieff dalgaları arasında bir zamansal ilişki olabileceği halde, bunu öncelikle devletlerarası sistemin kendisinin işlevselliği açıklar. Wallerstein bu eleştirilerin bir semantik aldatmaca olduğunu düşünür. (Shannon, 1989:157).

Wallerstein'ın, dünya sisteminin yapısını ve dinamiklerini ekonomik faktörler yardımıyla açıkladığı konusunda ve böyle bir yaklaşımın sistemin açıklamasını eksik yaptığı konusunda fikir oydaşmasına karşın, Dünya-sistemi teorisinde, ekonomik faktörler üzerindeki vurgu ile ilgili olarak bir sorun olmadığını ileri sürmek eleştirilere yeterli cevap olmamıştır. Çözüm, dünya sisteminin dinamiklerinin analizinde siyasal ve jeopolitik faktörlerin daha sistematik bir birleşimidir. Devlet eylemlerinin mantığının sermaye birikimi analizi altında toplanamadığı, ancak kapitalist piyasaların küresel mantığının sürekli olarak jeopolitik stratejileri oluşturduğu ve bozduğu görülür. Böyle bir dünya sisteminde doğal gerilim vardır. (Shannon, 1989:157)

Wallerstein siyasal ve ekonomik analiz arasındaki ayrımın dünya sistemi teorisinde yeri olmadığını savunur. Dünya ekonomisi ve devletler arası sistem tek ve bütün sistemin birbiri ile ilişkili yönleridir. Hiçbirinin bir diğerinden daha önemli olduğu ya da diğerinin tek nedeni olduğu düşünülemez. Bunun yerine sistemi analiz ederken her ikisi de birlikte düşünülmelidir. (Shannon, 1989: 157)

Chase Dunn bu temel durumu detaylı olarak inceler. Dünya sisteminin en temel iki özelliğinin devletler arası sistem ve kapitalist sistem olduğunu vurgulayan Wallerstein gibi Dunn da kapitalizmin ve devletler arası sistemin birbirine bağımlı ve dünya sisteminin güçlendirici özellikleri olduğunu ileri sürer. (Shannon,1989:157). Her birinin varlığının sürekliliği bir diğerine bağlıdır. Devletler arası sistemin işleyişi her hangi bir devletin, bütün kapitalistlerin yatırım faaliyetlerini kontrol edemeyeceği anlamını taşır. Bir devlet özel sektör faaliyeti için, kapitalist sınıfının artı değerinin birikim imkanını azaltacak biçimde düzenleme yapmış olsa yalnızca kendine zarar verir. Buna karşılık, yatırım o ülkeden daha az sınırlayıcı politikaları olan, daha fazla kar fırsatları olan diğerlerine akar. Yerli sermayenin kaçmasını önlemek de işe yaramaz. Bu durumda, yatırım faaliyetini düzenleyen ülkedeki girişimciler dünya pazarındaki rekabette dezavantaja sahip olur. Diğer ülkelerdeki rakipleri daha cazip yerlerdeki yatırım fırsatlarından yararlanırlar. Sonuç olarak, sermayedarı ile ilgili serbestiyi kısıtlayıcı düzenleme yapan ülkede ekonomik düşüş olur. Bu nedenle kapitalizmin tanımlayıcı özelliklerinden biri, maksimum karla özel yatırım serbestisinin devletlerarası sistemle korunmasıdır. (Shannon, 1989:155)

Aynı zamanda Chase Dunn devletlerarası sistemin devamlılığının kapitalist dünya ekonomisinin varlığına bağlı olduğunu söyler. Değişik ülkelerdeki kapitalistler arasındaki rekabet diğerlerinden daha fazla başarılı olan ülkelerde sonuç alır. Bir dönemin kazanan ulusları diğer dönemlerde kazanan ulus olmaz. Önceki kazananlar diğer ülkelerdeki rakiplerine yenilirler. Bu nedenle hiç bir ülke diğerleri üzerinde askeri kontrol için yeterli kaynaklarını biriktirememiştir. Bunun yerine rekabet edici kapitalizm sistemi bir devlet tarafından kontrol edilen tek bir dünya imparatorluğunun yaratılmasını önlemiştir. (Shannon, 1989:157)

James Ray aynı zamanda siyasal ve ekonomik faktörlerin göreceli rolü sorununu çözecek bir yol önerir. (Shannon, 1989: 157). Hem ekonomik hem de siyasi faktörler üzerine teorik vurgunun henüz olgunlaşmamış olabileceğini söyler. İki açıklayıcı faktör arasındaki ilişki ve bunların göreceli önemi hakkında genel açıklamalar yapılmasa da genel prensip olarak aralarında karşılıklı ilişki olabilir. Akademisyenler belirli zaman dilimlerinde bu ilişkinin yapısını belirleme girişiminde bulunurlar. (Shannon, 1989:157)

Dünya sistemi teorisyenlerine göre, sermaye birikiminde devlet kapitalist sınıfa yardım etmek üzere faaliyet gösterir. Marksgil teorisyenlerin, kapitalist devletin yapısı hakkındaki enstrümantal devlet görüşü ile yapısal görüş arasında tartışmalar olmuştur. Çoğu Marksgil teorisyenler enstrümantal görüşü benimserler. Buna göre kapitalistlerin devlet üzerinde direkt etkisi ve denetimi vardır. Enstrümantal görüş, kapitalistlerin bunu, devlet yöneticilerinin seçimine – kampanyalara katılım, yolsuzlukla ya da adam kayırma yoluyla- katılarak yaptıklarını ileri sürer. (Shannon, 1989:159)

1970'lerde enstrümantal görüş Marksgil ve Marksgil olmayanlardan eleştiri almıştır. Bu eleştiriler; Kapitalist sınıf unsurlarının isteklerini karşılamak için yürütülen bir çok devlet politikası olduğu konusundadır. Enstrümantal teoriye eleştiriler, teorinin, kapitalist sınıfın, devlet politikalarını kendi acil ve kısa vadeli çıkarları için şekillendirmek üzere devlet yöneticileri ile birlikte olan, son derece öz – farkında, rasyonel ve birleşik bir grup olarak işlev görmesini kabul ettiği iddiası taşır. Eleştiri yapanlar kapitalist sınıfın siyasal davranışlarında çok iyi organize olmadığını, birleşik ya da akılcı olmadığını gösterdiğini ileri sürerler. (Shannon, 1989:159)

Marksgil teorisyenlerin bu eksiklikleri tamamlamak için geliştirdikleri yapısal devlet teorisine göre, kapitalist sınıfın devleti yönetenlerin davranışları üzerinde direkt denetimine gerek yoktur. Bunun yerine, kapitalist sınıfın uzun vadeli çıkarları için çalışmalarını gerektiren siyasal ekonominin kapitalist sisteminde zorlamalar getirmek gerekir. Önemli bir özelliği de devletin, kapitalist sınıfın devamlı yatırımına bağlı olmasıdır. Bu yatırım devlete gelir sağlayan ve siyasal sistemde büyük destek oluşturan ekonomik büyümeyi sağlar. Devleti yönetenler bu

yatırımı engelleyici her hangi bir davranışta bulunamazlar zira aksi takdirde bu devlete olan büyük desteği ve devletin finansal temelini zayıflatır. (Shannon, 1989:157)

Yapısal teorisyenler devletin yalnızca kapitalist sınıfın pasif ajanları olmadığını ileri sürerler. (Shannon, 1989: 157). Devletin ve kapitalist sınıfın ayakta kalması için devlet kapitalist sınıftan nisbeten özerk olmalıdır. Pek çok yapısalcı teorisyene göre, devleti yönetenler, özerkliklerini korumak için, devletin gücünü artırarak kendi güçlerini artırmak amacıyla motive olduklarını düşünürler. Devlet yöneticileri aynı zamanda demokratik sistemlerde popülerliklerini korumayı ve hoşnut edilmesi gereken sınıfın yalnızca kapitalist sınıf olmamasını isterler. Böylece devleti yönetenler devletin ve kapitalist sistemin meşruiyetini muhafaza edebilirler. Örneğin çekirdekte pek çok ülke bu amaçla sendikalar kurdurur ve sosyal refah sistemi oluşturur. Devlet diğer devletlere karşı rekabette uzun vadeli gücünü korumak için bazı serbestilere sahip olabilir. Bu aynı zamanda kapitalist sınıfın uzun vadeli çıkarlarına da hizmet eder ancak devletin bazı kapitalistleri incitmesini de gerektirebilir. Örneğin devletin güçlü olması için askeri gücü muhafaza etme gereği vardır, bunun için de vergilendirme gerekir. (Shannon, 1989: 157).

Wallerstein'ın 1974 yılında yazdığı çarpıcı çalışması Modern Dünya Sistemi'nin birinci cildi hakkındaki ilk eleştiriler, kitabın aşırı bir biçimde enstrümantal devlet görüşüne sahip olduğunu ileri sürerler. Örneğin, Block'a göre, devletler arası arenada Wallerstein'ın devlet stratejileri analizi, bu stratejilerin kapitalist sınıfın bilinçli bir genel kararının sonucudur. (Shannon, 1989:160). Skocpol, Wallerstein'ın çekirdek ve çevre arasındaki hakimiyet sistemini "pazar sınıfının çıkarlarının kaba bir ifadesine" indirgediğini söyler. Zira bu durumda kapitalist sınıflar kurumları ve üreten sınıflarla ilişkilerini sürekli olarak kendi dünya pazarı fırsatlarına uydurmak üzere yeniden şekillendirerek istediklerini alırlar. (Shannon, 1989:160).

Dünya sistemi teorisyenleri enstrümantalist oldukları, ama aslında yapısal devlet görüşünü yansıttıkları şeklindeki suçlamaları reddederler. Bu görüş diğer yapısal devlet görüşüne sahip olanların devletin davranışını açıklarken

kullandıkları faktörleri kabul eder. Dünya sistemi teorisyenleri devlet eylemlerinin yapısı hakkında iki belli zorlama üzerinde durmaktadır : 1) dünya emek bölüşümü ve her devletin durumu 2) devletler arası siyasal / askeri rekabet sistemi. Her iki zorlama da devletin genellikle kapitalist sınıfın lehine olan biçimlerde davranmasına neden olur. (Shannon, 1989: 161). Uluslararası alanda güç mücadelesi ekonomik kaynak gerektirir, devlet yöneticileri kendi ulusal kapitalist sınıfını, ulusal ekonomisinin büyümesini maksimize etmesi için korur ve teşvik eder. (Shannon, 1989 :161).

Devletlerarası sistemde sistemin devamlılığı kapitalist dünya sisteminin varlığına bağlı ise, bir yanda devletin uluslar arası rekabette yeterli ölçüde rekabet gücüne sahip olabilmesi için, ulusal kapitalist sınıfının iyiliği için hareket etme, onun serbest girişimini destekleme ve ona uygun ortamı sağlama gereği ve devletlerarası sistemde kendi ulusal çıkarları doğrultusunda davranma zorunluluğundan sözederken, diğer yanda bir bütünlük içinde, kapitalist dünya sisteminde küresel sınıf bütünleşmesinden ve uluslararası boyuttaki sınıf mücadelelerinde, uluslar arası sermaye ve uluslar arası işçi sınıfının çıkarları arasındaki mücadelenin varlığından söz etmek mümkün olmayacaktır. Sistemde bir siyasal birim olarak devletin bu davranışı onu kapitalist dünya sisteminin bütünlük niteliğine aykırı bir konuma getiririr. Bu konu bir çelişkidir.

Dünya sistemi teorisyenleri yapısal devlet görüşünün bazı versiyonlarına yönelirken diğer neo-Marksgil teorisyenleri takip etmiştir. Buna karşın muhtelif teorisyenler arasında, dünya sistemi ve kapitalist sınıf tarafından empoze edilen zorlamalarla ilgili olarak devlet yöneticilerinin bağımsızlığının nisbi önemi konusunda büyük farklılıklar vardır. Teorik hareket devletin bağımsız rolünü vurgulama yönündedir. Benzer biçimde, ekonomik olarak bağlı olup, siyasal faktörlerin bağımsız rolü ile ilgili yorumlardan kaçınmak için konunun diğer yönünü alır. (Shannon, 1989 :161)

Wallerstein 17. yüzyılda Habsburgların hiçbir zaman devletlerarası sistemde etkili şekilde yer alabilecek bütünleşmiş bir devlet sistemi kuramadığını, homojen bir devlet yapısına kavuşamadığı için de hiçbir zaman kapitalist dünya-ekonomisinin önde gelen güçleri arasına giremediğini söyler. Wallerstein'a göre bunun nedeni,

17.yüzyıl'da Avusturya'nın konumu gereği Osmanlı askeri gücü ile karşı karşıya gelmesidir. Wallerstein'a göre Avusturya üstündeki Osmanlı baskısının doğrudan ekonomik etkileri ve devlet yapısı üstündeki dolaylı etkileri 17.yüzyıl'da Avusturya'nın diğer devletlerden daha fazla sıkıntı çekmesine neden olmuştur. Daniel Chirot, 18. yüzyılda yukarı doğru yükselme eğilimi gösteren Prusya ve Avusturya örneklerinin Wallerstein'ın analizinin zayıf noktası olduğunu öne sürer. Avusturya Prusya'dan daha büyük olduğu halde Avusturya'nın değil de Prusya'nın başarılı olmasının nedeni yukarıdaki gibi açıklanmamalıdır. Zira bunun 18. yüzyıla nasıl uygulandığını, Osmanlıların Avusturya için neden Rusya'dan daha fazla tehlikeli olduklarını, Avusturya'nın Prusya'ya karşı tehlike oluşturmasının nedenini anlamak güçtür. Ayrıca Osmanlıların gücü azalınca Avusturya'nın başarısızlığında Fransız – İngiliz rekabeti görülmektedir.

Bağımlılık yaklaşımı savunucuları ile kendilerine yöneltilen üretim tarzı eleştirileri arasındaki tartışma sert olmuştur. Kapitalizmin gerçekten ne olduğu konusundaki tartışma her iki tarafı da tatmin edecek şekilde çözülememiş ama en azından her iki teorik kampta, bazıları muhaliflerinden gelen eleştirilere cevap vermek üzere görüşlerini değiştirme girişiminde bulunmuşlardır. Örneğin, Dale Johnson, esasen iki yaklaşımı bağımlılık yaklaşımı ile özdeşleştirip, birbirine yaklaştırma yolunu geliştirmiştir. (Shannon, 1989:164).

Dünya sistemi analizi emeğin bölüşümü, devamlı sömürü, yoksulluk ve eşitsiz gelişme açısından dünya sisteminde çevrenin durumunu anlatır. Çevresel sınıf sistemi, emek kontrol, hükümet şekli ve diğer düzenlemeler dünya sisteminde çevresel durumun yapısındaki gelişmeye benzer. Çevrenin bu durumunun incelenmesi bağımlılık teorisinin uzantısıdır. Dünya sistemi teorisyenleri çevredeki koşullara yaklaşımları nedeniyle daha geleneksel Marksgil teorisyenlerden sert eleştiriler almışlardır. Dünya sistemi teorisyenleri ve Marksgil akademisyenler arasındaki tartışma dünya sistemi teorisyenlerini, bağımlılık teorisinden türemiş görüşlerinden, en azından kısmen vazgeçmeye zorlamıştır. (Shannon, 1989:165).

Marksgil eleştiriler teorinin üç temel kusuru üzerinde odaklanırlar. Birinci olarak; Daha geleneksel Marksgil teorisyenler Bağımlılık Yaklaşımının, hatalı

olarak, çevredeki koşulları hemen hemen münhasıran bu toplumlarda dışsal faktörlere ya da güçlere, özellikle çekirdek kapitalistlerinin hareketlerine ve sömürü girişimlerinde çekirdek devletlere bağladığını söylerler. Böyle bir yaklaşım içsel faktörlerin rolünü, özellikle çevresel toplumlarda koşulları şekillendirmede ve korumada yerli sınıfları ihmal eder. Bunun yerine, bağımlılık teorisyenleri içsel grupları pasif kurbanlar olarak ya da çekirdeğin kapitalistlerinin ya da devletlerinin ajanları olarak görüntüler. (Shannon,1989:162). Aslında "bütünlüğün" merkezi temalardan biri olduğu dünya ekonomisinde devletlerarası sistem içinde uzamsal olarak çekirdek-çevre, toplumsal sınıf ayrımları yapılırken buna ek olarak, içsel – dışsal faktörler ayrımı yaparak eleştiriler geliştirmek anlamsız ve zaman kaybıdır.

İkinci olarak; bu eleştirilere göre, dünya sistemi teorisi yalnızca çevrenin sorunlarını açıklamak için çekirdek ile, çevre aleyhine olan ilişkiye odaklanır. Sistem üretim araçlarının kapitalist patronlarına çalışan işçilerden elde edilen fazlaya el koymayı tanımlar. Kapitalist sömürü analizinin odağı alışveriş ilişkileri alanı değil, üretici ilişkileri alanıdır. Bu nedenle çevresel üretim ilişkileri ve yarattıkları sınıf ilişkilerine bakmak lazımdır. (Shannon, 1989:163).

Üçüncü olarak, Marksgil eleştiriler çevresel ekonomilerin kapitalizmin özel bir şekli olarak tarif edilmesinin yanlış olduğunu söylerler. Bu eleştirilere göre, kapitalizm, üretim ilişkileri ilk olarak Marx tarafından öne sürülen kriterlere uyan ekonomilerle sınırlanmalıdır. Özellikle işçiler serbest olmalı (zorunlu işçi olmamalı), yalnızca ücretli emek tarafından desteklenmelidir. (Shannon, 1989:163).

Dünya sistemi teorisyenlerinin modern çağda değişim açıklamaları çekirdeğin çevreyi büyük ölçüde sömürmüş olduğu söylemidir. Emmanuel'in eşitsiz değişim teorisi genellikle bu sömürünün nasıl olduğunu anlatır. Çoğu dünya sistemi teorisyenleri bu noktada durmak ve eşitsiz değişimin devamını teminat altına almış olan ticari ve finansal ilişkilerin özel biçimleri üzerine odaklanmak ister. (Shannon, 1989:165).

Sistematik çevresel sömürüye sürekli karşı çıkan klasik ekonomistler her iki ticaret ortağının da sınırsız serbest ticaret koşulları altında ticaret yaptıklarında,

yapmadıkları zaman olduğundan daha iyi sonuç aldıklarını düşünürlerdi. Sonuç olarak, çekirdek ve çevre arasındaki ticarette, kendiliğinden sömüren bir şey yoktur. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi olarak bilinen bu görüş, Amerikalı ekonomistler ve Dünya Bankası gibi uluslararası finans kuruluşları arasında baskın görüştür. Karşılaştırmalı üstünlükler görüşünün geçerliliği üzerinde serbest ticaret savunucuları ve muhtelif Marksgil akademisyenler arasındaki tartışma uzun ve karmaşıktır. (Shannon,1989 :166).

Diğer Marksgil olmayan akademisyenler aynı zamanda empirik temellerde çekirdek ve çevre arasındaki ticaret ilişkisinin sömürü ilişkisi olduğunu reddederler. Gerçekte, çevre çekirdekle ekonomik ilişkisi sonucu, ilişkisi olmaması durumundan daha iyi durumdadır. (Shannon, 1989 :166)

Marksgil yazarlar arasında eşitsiz değişim tartışması anlaşmazlığa yol açmaktadır. Tartışmaların çoğu çevrede üretilen artı değerin bir kısmının çekirdeğe gidip gitmediği konusunda değil, aksine artı değerin nasıl transfer edildiğini açıklamak üzere Marx'ın değer teorisinin uluslararası değişime uygulanmasına odaklanır. (Shannon,1989:166).

Eşitsiz değişimin varlığı ve yapısına ilişkin sorun çözülmemiştir. Amaçlar için önemli olan şey bunun devam etmesidir. Sonuç olarak, en azından dünya sisteminin en temel gereklerinden birinin gösterilmesi gerekir. Tartışma ortaya çıkardığı konuları net bir biçimde gösterememektedir bu da teorinin ciddi bir başarısızlığı olarak düşünülmektedir. (Shannon, 1989:167)

1980'lerde kapitalizmin ve pazar mekanizmalarının akademik savunucuları yeniden canlanmıştır. Bu savunmalar çevresel yoksulluk ve yavaş ekonomik kalkınma konularına uygulanır. Kapitalizmin yeni savunucuları bazı hükümet politikalarını izleyerek normal kapitalist kalkınmanın engellenmesinde çevresel elitlerin rolüne yoğunlaşmışlardır. (Shannon, 1989:167).

Piyasa müdahalesi konusunda bazı teorisyenler arasında temel Bağımlılık Teorisi ve Dünya-sistemi Teorisine açık itiraz vardır. Çevrenin ekonomik sorunlarının çekirdeğin sömürüsüne bağlanabileceği biçimindeki sava

itiraz edilmektedir. Buna karşın sorun, yetersiz yerli sanayiyi teşvik etmek amacıyla tarife kotaları, yabancı yatırıma kısıtlama gibi hükümet politikalarının gösterdiği üzere, çevre siyasi elitlerinin hatalı ve bencil kararları olarak görünmektedir. (Shannon, 1989:168).

Politika temelinde bu teorisyenlerce öne sürülen eleştiriler ve tavsiye edilen çözümler bugün Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu tarafından, kredinin uzatılması bedeli olarak istenen yeniden yapılandırma politikalarına benzemektedir. Bu politika değişimlerinin özü, hükümetin piyasa faaliyetlerine müdahalede rolünü azaltan politikaya dönüşümdür. (Shannon, 1989:166)

Dünya sistemi teorisine yapılan eleştiriler, serbest piyasanın yararları ve devlet müdahalesinin olumsuzluklarına ilişkin, yeni teoriler tarafından yapılan eleştiriler değildir. Dünya sistemi teorisyenleri çevresel elitlerin kendi ülkelerinin uzun süreli başarıları pahasına kendi çıkarlarını kolladıklarını öne sürerler. Çevresel elitlerin benimsedikleri politikaların kısa görüşlü ve bencil olduğunu düşünürler. Onlara göre içsel ve dışsal faktörlerin her ikisi de negatif sonuç verebilir. Dünya sistemi teorisyenlerinin farklılık gösterdikleri konu çevresel ve yarı çevresel ekonomik gerilikleri teminat altına alan politikaların yapısı konusudur. Dünya sistemi teorisyenleri için açık pazar politikaları çekirdeğin çevreyi sömürüsünü kolaylaştırır. (Shannon,1989:168)

Eşitsiz değişimin sonuçları bakımından, dünya sistemi teorisyenleri çekirdeğin çevreyi sömürmesinin kuşkusuz çekirdek için pek çok biçimde yararlı ve gerekli olduğunu ileri sürerler. Bu sava, eşitsiz değişim fikrine katılan ya da katılmayan bir takım Marksgil ve Marksgil olmayan eleştiriler vardır.

Dünya-Sistemleri teorisine göre çekirdeğin çevre sömürüsünün empirik temellerde çekirdek için önemli olduğu konusunda Marksgil ve Marksgil olmayan pek çok eleştiri vardır. Çevreden alınan artı değerin büyüklüğü, dünya sistemi teorisyenlerinin düşündükleri ölçüde, olağanüstü sonuçlar doğuracak kadar büyük değildir. Bu nedenle çekirdeğin ekonomik gelişimi diğer faktörlerle açıklanmalıdır. Örneğin Wallerstein'ın iyi bilinen, Marksgil olmayan eleştirmeni, ilk çalışmalarında dünya sistemine yakın duran Chirot, son zamanlarda genelde

dünya sistemi teorisine itiraz etmiştir ve çekirdek için çevre sömürüsünün gerekliliğini eleştirmiştir. (Shannon, 1989:169).

Dünya-sistemleri teorisi, kapitalistlerin çevresel sömürüsünün çekirdek kapitalizminin başarısının tamamlayıcı bir parçası olduğunu öne sürer. (Shannon, 1989:171). Hopkins, Wallerstein ve bazı dünya sistemi teorisyenlerine göre, çekirdeğin gelişmesinde çevrenin rolü konusundaki argümanların ana teması çevreden alınan servetin kantitatif miktarı değildir. (Shannon,1989 : 171). Sömürünün ya da çevreden çekirdeğe akan servetin var olup olmadığı ve varsa derecesi kantiatif olmayan başka ne ile ifade edilir?

İki teorisyen dünya sistemi teorisinde çekirdeğin çevre sömürüsünün sonucunun çözülmemiş bir empirik sorun olduğunu düşünürler. Çevresel sömürü henüz cevaplandırılmamış bir sorudur. Birikimde kantite ikincil bir rol oynayabilir. Çekirdekte merkezi birikim süreci içsel olmuştur. (Shannon,1989 :172)

Çevresel sömürü hakkındaki bir diğer sorun, bunun çevrede yarattığı sonuçlardır. Hopkins ve Wallerstein dünya ekonomisindeki genel eğilimin bir parçası olarak, dünya sisteminin küresel iş gücünün uzun süreli refah düzeyinin düşmekte olduğunu söylerler. (Shannon,1989:172). Bu değerlendirme ile bu teorisyenler kapitalist sömürünün çalışan sınıfın artan bir biçimde yer değiştirmesine sebep olduğunu söyleyen klasik Marksist teoriye katılmış olurlar. Hopkins ve Wallerstein bu konuda yer değiştirme konusunu bireysel olarak çekirdek toplumlarına değil de global ölçeğe uygularken klasik Marksgil görüşten ayrılırlar. Wallerstein ve meslektaşları ekonomik kalkınmanın, yaşam standartlarında mutlak ilerlemelerle gerçekleştiğini gösteren delillerin hatalı ve yetersiz olduğunu düşünmektedirler. Wallerstein Hindistan'dan sözederken, dikkatli ve titiz bir çalışma ile, 1900 yılında direkt üreticilerin 1600 yılında yaptıkları işin aynısını ürettiklerinde çok daha az aldıklarının görüebileceğini söyler. (Shannon, 1989:172).

Bir yanda eksik bilgi, diğer yanda mevcut olmayan hipotetik bilgi arasındaki bu tartışmadan bir sonuç alınamaz. Çalışan sınıfın yer değiştirmesi

varsayımı son derece tartışmalı olan ve genellikle sınırlı bilgi ile, desteklenmeyen genel kutuplaşma varsayımının bir yönüdür. (Shannon, 1989:173)

Yer değiştirme küresel ekonomik kutuplaşmadan analitik olarak ayrı bir konudur. Küresel kutuplaşma için gerekli olan malzeme, çevrede gelirlerin çekirdektekinden daha yavaş artmasıdır. Çekirdekte kişi başına düşen Gayri Safi Milli Hasıladaki artış çevredekinden daha hızlıdır. Bilgilere göre, kişi başına Gayri Safi Milli Hasılada zengin ve yoksul ülkeler arasındaki fark 20. yüzyılın ikinci yarısında artmaya devam etmiştir. Modern dönemde çekirdekte artan ortalama gelir çevreye göre daha çarpıcıdır. Küresel ekonomik kutuplaşma gerçekte dünya sisteminde temel bir eğilimdir. Buna karşın, dünya sistemi teorisyenlerine eleştiri niteliğinde, bu kutuplaşmanın dünya kapitalizminin doğal ve gerekli bir yönü olup olmadığı konusunda sorular vardır. Bir diğer deyişle, bunlar dünya-sistemleri teorisyenlerince küresel gelir eğilimleri için gösterilen gerekçeleri reddederler. Eşitsiz değişimin varlığını kabul etmeyenler küresel kutuplaşmanın kaçınılmaz olduğunu da reddederler. Eşitsiz değişime karşı olan bu argümanın bir bölümüne göre, "dahil etme" her zaman çevreye zarar vermez, bunun delilleri vardır. (Shannon, 1989: 174).

Diğer bir eleştiri nüfus artışı konusudur. Çekirdekteki ekonomik kalkınmada nüfus artışının rolü, büyük teorik ve empirik tartışmanın en önemli kaynağıdır. Bu nedenle, kapitalizmin dünya sisteminin kaçınılmaz olarak küresel ekonomik kutuplaşmaya sebep olduğu söylemi mantıksal ama tartışmalı bir durumdur. (Shannon,1989: 174). Chirot ve Hall'e göre, çevrenin en azından büyük bir bölümü için, kişi başına GSMH'daki yavaş artışın büyük bölümü, nüfusların çoğunun çok hızlı arttığı ve böylece artan ekonomik çıktının, artmış olan nüfus büyüklüklerini desteklemek için farklı yöne dönmüş olması ile açıklanabilir. Çevresel ekonomik büyüme oranları (toplam GSMH'da yıllık büyüme oranı) tarihsel olarak çekirdekten daha yüksek olmuştur. (Shannon, 1989: 174).

Eleştirilere göre kutuplaşma kapitalist dünya sisteminde doğalsa neden yarı çevresel ülkeler bu kadar hızlı büyümektedir ve çekirdek ile aralarındaki ekonomik fark azalmaktadır? Bu gözlemcilere göre, uygun kalkınma stratejileri

hızlı sanayileşmeyi ve dünya sistemi ile bütünleşmeyi mümkün kılar. (Shannon, 1989: 175)

Dünya-sistemleri teorisi, Marksgil öncelleri gibi, kapitalist dünya sisteminin, sonunda çok vahim bir krize maruz kalacağını ve bunun sonucu ayakta kalamayacağını öngörür. Dünya sisteminin evriminde kriz doğaldır. Chirot'a göre, bugün varolan ekonomik ya da jeopolitik trendler dünya sisteminin her hangi bir büyük kriz yaşadığını göstermemektedir (Shannon, 1989:175). Aksine, Chirot bugünkü dönemi, dünya sisteminin bir endüstriyel teknolojiden diğerine geçiş yaptığı bir dönem olarak düşünür. Bu süreç ayırıcı olacak ve belirli endüstriler ve ülkeler için güçlükler doğuracak, ancak artan üretim ve gelişen maddi koşulların henüz bir diğer endüstriyel döngüsü ile sonuçlanacaktır. Çevredeki hükümetler siyasi ideolojileri ne olursa olsun ekonomik kalkınmanın, yalnızca ticaret yaptıkları takdirde, sermaye ödünç aldıklarında ve çekirdekten teknoloji ithal ederlerse mümkün olacağını keşfedeceklerdir. Bu nedenle çekirdek bir pazar olarak ve hammadde ve tarımsal meta kaynağı olarak çevreyi kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya olmayacaktır. (Shannon, 1989: 175)

Shannon kapitalizmin krizi hakkında yapılan bütün tartışmaların, özünde hemen hemen tamamıyle spekülatif olduğunu ileri sürer. Dünya sistemi bir ilginç soru ortaya çıkarmış ve bir ilginç varsayım önermiştir. (Shannon, 1989:175).

Dünya-sistemleri teorisi son beş yüz yılda dünya-sistemleri tarihinin kapsamlı bir anlatımını oluşturma girişimidir. Bu anlatım tarihçilerin orijinal akademik yorumlarına dayanır. Bu güne kadar dünya-sistemleri teorisinde tarihsel yorumların çoğu Wallerstein ve yakın meslektaşlarına aittir. (Shannon, 1989: 176)

Wallerstein'ın modern dünya sistemi çalışmasının ilk iki cildinin (The Modern World System I,II,1974,1980) eleştirilerini yapanların, onun tarihsel konuları ele alışı ile ilgili itirazları vardır. Örneğin birinci ciltte 16. yüzyılda Doğu Avrupa'da doğan ikinci serflik, tarımsal metaların çevre üreticileri olarak

bölgenin dünya sistemine dahil edilmesine cevap olarak doğdu. Gerçekte tarihsel belgeler serflik sisteminin doğru zamanlaması, yapısı ya da nedenleri hakkında net değildir. (Shannon, 1989:175). Bu eleştirileri yapanlar Wallerstein'ın 1500'den önceki tarihsel değişimleri aşırı basitleştirmesini eleştirirler.

Chirot Walerstein'ın Birinci Ciltte tarihi bilgiyi kötüye kullandığını, Polonya ve Kuzeybatı Avrupa'yı geç Orta Çağda eşit olarak gelişmiş göstererek Batı Avrupa'nın Polonya'yı ekonomik olarak ele geçirmesinin Polonya'yı geri kalmış bölge durumuna düşürdüğünü söyler. Aynı şeyi Doğu Avrupa'nın tamamı için de yaptığını, zamansal silsileyi iyi takip etmediğini, oysa Doğu Avrupa'nın, geri kalmışlığı yüzünden çevreselleştiğini yazar.

Wallerstein, Decdeli ve Kasaba Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyılda Avrupa dünya ekonomisine dahil edildiğinden söz ederek, 1839 Tanzimat Fermanı ile de dünya ekonomisi içinde çevreselleşmesinin meşru hale geldiğini öne sürerler. Bu konudaki yazarlar arasında dahil edilme ve çevreselleşme süreçlerinin kesin zaman dilimleri konusunda görüş birliği bulunmamaktadır. Buna karşın bazı yazarlar da Osmanlı İmparatorluğu'nun, Avrupa Dünya Ekonomisine eklenme ve çevreleşme süreci ile ilgili tipik karakteristikler taşımadığını öne sürerler. Bunun nedeni Şevket Pamuk'a göre, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nu diğer çevresel ülkelerden ayıran özgün nitelikleri olmasıdır. Bunlar; toplumsal sınıflar karşısında merkezi otoritenin güçlülüğü, Osmanlı İmparatorluğunun 19. yüzyılda toprak kayıpları ve dağılmaya rağmen üç kıtaya yayılmış güçlü bir impatorluğun devamı olması, tarımda orta ve küçük işletmelerin varlığı, sömürgeleşmenin söz konusu olmaması, İmparatorluk'un çekirdek ülkeler arasında rekabet konusu olması gibi nedenlerdir. (Yakup Akkuş, Çağdaş İktisadi Düşüncede Sol Perspektifler, Türkiye Ekonomisi, çevrimiçi, www. econturk.org/yeniler.25.08.2004)

Dünya sistemi analizlerini okuyanlar dünya sistemi teorisinin dayanağı olan tarihsel yorumların mevcut tarihsel delillerin kullanımında selektif olduklarını ve sıklıkla son derece tartışmalı oldukları kanısına varırlar. (Shannon, 1989:175).

Bazı eleştiriler Wallerstein'ın üç ciltlik Dünya Sistemi çalışmasının alıntı ve diğer düşüncelere çok fazla, bunun karşılığında tarihe az yer verdiği

konusundadır. Janet Abu Lughod bunun Wallerstein'ın başından beri açıkladığı değerlerin kaçınılmaz ve savunulabilir bir sonucu olduğunu söyler. Wallerstein I. Cildin başında, bu konuda (gerekeni) yapmamış bir sosyal bilim olduğuna ve geçmişin yalnızca gerçekte ne idiyse değil, ne ise öyle anlatılabileceğine inanmadığını söyler. Ona göre geçmişi dikkate almak bugünün insanı tarafından yapılan ve bugünün toplumsal sistemini etkileyen, bugünün toplumsal hareketidir. (Janet, Abu-Lughod, American Journal of Sociology, çevrimiçi, jstor.org/view, 30.09.2002)

Kapitalist ekonomilerin büyüme, durgunluk ya da düşüş dönemleri arasında dalgalanma özelliği ve bir çekirdek devletin diğer çekirdek devletlere göre askeri ve ekonomik olarak daha etkili olduğu dönemlerin bulunması gibi genel gözlemler, ekonomik ve jeopolitik döngülerin sistematik teorisini oluşturmak için yeterli ölçüde doğru değildir. Shanon'a göre, sosyolojik jargonla, ölçüldükleri biçim açısından döngülerin işlemsel tanımını yapmak lazımdır. (Shannon, 1989:176). Dünya sistemi teorisyenleri henüz bu net tanımı yapacak durumda değildirler. (Shannon,1989:176). Wallerstein ekonomik döngülerin tartışılmasında bu sorunları kabul etmektedir. Bu tartışmaya göre, ekonomik döngüleri belirleme çalışmasında bir dizi empirik sorunla karşılaşılması sözkonusudur.

Neyin dalgalanmakta olduğu konusunda anlaşma yoktur. Kapitalizmin yükselişi ile uzun dönemli fiyat dalgalanmaları arasındaki ilişki kapitalist dünya sisteminin başından beri, analize sorun olmuştur. Fiyat dalgalanmaları M.S.1500 yılından öncesine ilişkin olarak tarihlendirilememektedir. Fiyat hareketlerinin kapitalizmin ya da feodalizmin ya da her ikisinin de dinamiklerini temsil edip etmediği konusunda tereddütte kalan teorisyenler vardır.(Arrighi, 2000:25). Önceki ekonomik döngü çalışmaları tahıl gibi, altın gibi emtia fiyatlarını alırken, Wallerstein kar marjlarını önerir. Varolan döngüleri oluşturmak için kullanılan delillerin çoğu bir ya da bir kaç ülke ile sınırlı olmuş ve bilgi çok kaliteli olmamıştır. Global bir bilgiye ulaşmak beş yüz yıldır hemen hemen imkansız olmuştur. Bazı genel ekonomik koşulları ölçecek olan göstergeler diğer ekonomik koşulların göstergeleri ile çok iyi bağlantılı olmamışlardır. Dünya sistemi literatüründe eğilim A fazını zenginlik ve refah dönemi için, B fazını da

genel bir durgunluk dönemi olarak kullanma konusunda ortak bir eğilimdir. Buna karşılık bu kullanım gerçekten kavramlarla ne denmek istendiğini tam olarak karşılamaz. Arrighi mali genişleme süreçleri ile geçici fiyat daireleri dönemleştirmesi arasında bir tercih yapılması gerektiğinde, kendi "sistemik dairelerini" kullanmayı tercih ettiğini, bunların modern dünya sisteminde neyin özellikle kapitalist olduğu konusunda geçici dönüşümlerden ve Kondratieff dairelerinden daha geçerli ve güvenilir göstergeler olduklarını düşünmektedir. Bu konudaki çalışmalarda fiyatlardaki uzun dönemli lojistik ya da Kondratieff dalgaların neyi ifade ettiği onusunda uzlaşma henüz yoktur. (Arrighi, 2000: 24).

En büyük çözümlenmemiş konu, Kondratieff'lerin sanayi devriminden önce olup olmadıkları konusudur. Wallerstein var olduklarını düşünür. Diğerleri sanayi öncesi döngülerin temelde farklı bir tür olduklarını savunurlar. Son olarak bütün bu tanım ve ölçme sorunları ekonomik döngülerin tarihini belirleme girişimlerinde uyumsuzluk yaratmıştır. Hegemonik döngülerin tanımlanması ve ölçülmesinde de benzer güçlüklerle karşılaşılmıştır. Bu anlaşmazlıklar kısmen hegemonyanın en önemli ölçümünün ekonomik kriterler ya da siyasal / askeri kriterlere dayanıp dayanmadığından kaynaklanır. (Shannon, 1989:177)

Bu ekonomik ve hegemonik döngülerin işlemselleştirilmesi problemleri döngüler çalışmasının en büyük sorununun bir bölümüdür. Yalnızca döngülerin kendisi karmaşık bir şekilde işlemselleştirilmemektedir, aynı zamanda bu döngülerin muhtelif toplumsal, siyasal ve ekonomik bağları da ölçmeye ve tarihlendirmeye izin verecek şekilde tanımlanmaya muhtaçtır. (Shannon, 1989: 177)

Dünya sisteminde dışarıdaki "birşeyin" düzenli döngülere benzeyen bir biçimde dalgalanır görünmesi mantıklı bir varsayım olarak görünür. Bu doğru bir şeyse toplumsal değişimin incelenmesinde dünya sistemine en büyük katkıyı yapacaktır. Buna rağmen bu hala ilginç ama doğrulanmamış bir varsayımdır. (Shannon, 1989:178)

Bir diğer konu da ekonomik ve hegemonik döngülerin zaman içinde karşılaştırılabilir olup olmadıkları konusudur. Bir dizi modern dönem gözlemcisi döngülerin karşılaştırılabilirlik derecesi hakkında kuşkuya düşmüştür. Samin ve Arrighi her bir hegemonik döngünün kendi sebepleri olduğunu düşünürler. Döngüler karşılaştırılabilir ise, tekrar tekrar cereyan eden olaylar arasındaki ilişkilerin karakteristiklerini ve modellerini belirlemek mümkündür. Örneğin, dünya sistemi teorisyenlerine göre şu anda hegemonya döneminin düşüşü zamanında Amerika Birleşik Devletlerine olan, yapısı ve sebepleri bakımından, 19. yüzyılda Büyük Britanya'ya ve 18. yüzyılda Hollanda'ya olana benzerdir. Buna karşın, benzerlik derecesi tartışılır. Genel hegemonik döngüler teorisi 20. yüzyılın sonunda neler olduğunu ve ne olacağını açıklamak için çok genel ve soyuttur. Döngüler konusu da bir diğer ilginç ve ispatlanmamış bir varsayımdır. (Shannon, 1989: 179).

Dünya sistemi teorisi tarihle ilgisi nedeniyle **post hoc** (gerçekten sonra) kuramlaştırmada bir alıştırma niteliği taşır. (Shannon, 1989:180). Dünya sistemi teorisyenlerinin, özellikle Wallerstein'ın tarihsel kuramlaştırmaya yaklaşımının uygun bir biçimde olup olmadığı konusunda kuşkular vardır. Özellikle bazı eleştiriler Wallerstein'ın dünya sisteminin gelişimi anlatımını teleolojik olmakla suçlarlar. (Shannon, 1989:180). Skocpol'e göre Wallerstein bir olay ya da eğilimin bir bütün olarak dünya sisteminin evrimine hizmet etmesinin amacını belirlemenin mümkün olduğuna inanır.(Shannon, 1989:180). Bunun nedeni Wallerstein'a göre, sistem gelişim için eğilim ya da olayı ve olduğu biçimde cereyan etmek zorunda olan olay ya da eğilimi gerektirmiş ya da ihtiyaç duymuştur. Sistem olduğu şeyi olmak için belirli gelişmeler gerektirmiştir. Wallerstein dünya sisteminde yarı çevre ülkelerin, sistemin sorunsuzca işlemesi için ve sistem ihtiyaç duyduğu için var olduğunu düşünür. Örneğin Doğu Avrupa'da zenginleşmek için yeni serflik kurumu kurulmak zorundaydı, çekirdek çevre ülkelere sömürmek için ihtiyaç duyuyordu. Wallerstein'a teleolojik olduğu konusunda yapılan eleştiriler bu gerekçeleri bilimsel olmamakla suçlamaktadır zira, bu kendi içinde döngüseldir ve bu nedenle karşıt bir ispatla çürütülmez. Wallerstein sosyal bilim kuramlaştırmasında bilimsel olarak geçerli ve diğer bilimlerde benzerleri olan yeni bir yaklaşım geliştirdiğini ileri sürerek bu eleştiriyi reddeder. (Shannon, 1989: 180)

Dünya-sistemleri teorisi teleolojik argümanlara eğilim gösterdiği için sert eleştiriler almıştır. Bu anlayış küreselcilik (globalism), sistemler teorisi (systems theory) ve bütünselcilik (holism) olarak muhtelif şekillerde adlandırılır. Bütünselcilik anlayışı ile, bütünü tamamıyle kapsayan dünya-sistemleri teorisyenlerince, toplumsal sınıflar ve devlet yapıları gibi toplumsal alt sistemlerin özellikleri, en iyi biçimde açıklanabilmektedir. (Shannon, 1989:181). Eleştirilere göre, bu anlayış dünya sisteminde genel bir analitik hata türüne sebep olur. Örneğin toplumlar içinde olayların ve karakteristiklerin bir bütün olarak dünya sisteminin eğilimleri ve karakteristikleri ile açıklanabilirliğinin derecesini abarttığı düşünülür. Bu eleştiri dünya sistemi teorisinin iç sınıf ilişkileri gibi faktörlerin bağımsız nedensel önemini ihmal ettiğini öne sürer. (Shannon, 1989:181).

Eleştirilere göre, Dünya-sistemleri yaklaşımı tarih teorisi yaratma ve uzun ve karmaşık tarihsel dönemleri kapsama girişimidir. Bu nedenle tarihsel kuramlaştırma girişimlerinin genel bir eleştirisine ve tarihsel analiz versiyonlarının özel eleştirilerine maruzdur. (Shannon,1989:181). Pek çok sosyoloğun sosyolojide tarih teorilerinin bu işe uygun olduğu konusunda tereddütleri ve tarihin genel teorilerini oluşturma çabalarında kuşkuları vardır. (Shannon, 1989:181). Onlara göre genel tarih teorisi olamaz çünkü toplumsal yapı kendi benzersiz değişim mekanizmalarını gösterir. Tarihte toplumsal yapıların büyük çeşitliliği mevcuttur, tarihsel değişimin yaşandığı, ilkeler çeşitliliği bulunmaktadır. Arthur Stinchcombe'a göre, genel tarih teorisi yaratmak geçerli olmayan bir entelektüel stratejidir. Çok soyut ve genel epok teoriler bir dönemde olan gerçek olayları tarihsel olarak doğru bir biçimde açıklayamazlar. (Shannon, 1989:181).

Dünya-sistemleri çalışmasının temelde spekülasyon ve varsayım formülasyonu aşamasında olduğu söylenir. Bir hazırlık çalışması niteliğinde ve test mahiyetinde görülebilir. Tanımlama ve ölçme sorunlarının çözülmediği görülür. Muhtelif olaylar arasındaki ilişkiyi belirleme girişimlerine belirsizlik hakimdir. Geliştirilmiş açıklamalar, tarihsel belgeler ile ilgili teorik atlamaları ve hatalı yorumlamaları nedeniyle güçlü eleştirilere maruz kalmıştır. Ortaya çıkmış olan genellemeler konuyu tedbirli ele almayı ve sağlıklı ölçüde kuşkuculukla yaklaşımı gerektirir. (Shannon,1989:185)

B. ARISTIDE ZOLBERG'İN ELEŞTİRİLERİ

Siyasal bilimci Aristide Zolberg, tarihsel süreçlerin küresel ölçekte çalışılması gerektiği konusunda dünya sistemi teorisyenleri ile aynı fikirde olmakla birlikte, genel değişim kanunlarının formüle edilebildiği bir dünya sistemi gibi bir varlığı kabul etmez ve dünya sisteminin beş yüz yılında gerçekleşmiş olayları kapsayan anlamlı, tarihsel olarak iyi temellere oturtulmuş teori icat etme girişiminin gerçekçi olmadığını düşünür.

Zolberg dünya-sistemleri yaklaşımının doğasının bilimsel olmadığını düşünür. Bilim temelde aynı nedenin sonuçları olan, tekrar eden olayları bulmak üzere çoklu olayların incelenmesi ile gelişir. Bu yaklaşım dünya-sistemleri teorisinde mümkün değildir çünkü incelemek için yalnızca bir vak'a vardır, o da mevcut çağın dünya sistemidir. (Shannon, 1989:182)

Wallerstein bu eleştirileri reddeder. Dünya sistemi teorisinin, genel tarih teorisi yaratarak kendisini aynı küresel toplumsal yapı ile ve tarihte bir dönemin görüşü ile sınırladığı yolundaki eleştirileri kabul etmez. Wallerstein tek bir dünya sistemi hakkında bilimsel genellemelerin test edilebildiği inancını doğrular. Ona göre, sosyal bilimler klasik fizikten (Newton) doğan, modası geçmiş bilim kavramsallaştırılmasına dayanır. Olaylar bu modası geçmiş yaklaşım içinde gözlemlenebilir dünyada incelenebilir ve büyük sayıda gözlemlere uygulanan geçerli genellemelere ulaşılmak istenir. Pek çok sosyoloğa göre dünya-sistemleri teorisi, yapılamadığı için yapılması gereken bir şeyi yapma girişimidir. (Shannon, 1989:287).

Analiz biriminin sınırlarının zaman ve uzam içinde belirlenmesi, teorik yönelimli tarih için gerekli olan unsurlardan biridir. Bir yandan da olaylar ve sonuçları değişmektedir. Wallerstein'ın 1450'den 1650'lere kadar geçen dönemi anlatan "uzun 16. yüzyıl " ına ilişkin olarak Zolberg; Wallerstein'ın modern dünya sistemini belirlemesini ve orijinlerini anlatmasını yalnızca eksik değil, aynı zamanda hatalı bulmaktadır. Zolberg iki hatanın birbiri ile ilintili olduğunu, Wallerstein'ın sistemin en önemli özelliklerinden birinin önemini azaltırken,

diğerine, bütün anlatımı bozan ve doğru olmayan bir biçimde önem atfettiğini söylemektedir. Bu açıklama gerçekte olana değil, başka bir sonuca uymaktadır. (Zolberg, 1981). İkinci 16. yüzyılda İspanya ile çatışmasından sonra da Avrupa gelişiminde en önemli çıkışı yapmış ülke olarak hala kalmaya devam eden Hollanda, 1600'den sonra İngiltere ve Fransa'nın sisteme girişlerine kadar, sistemi muhafaza etmek için elinden geleni yapmıştır. Hollanda'nın ekonomik başarısı, İngiltere ve Fransa'nın - ekonomik girişimcilerine alan kazandırma konusunda stratejik kapasite gibi - merkantilist eğilimlerin itkilerine bağlı olmamıştır. Wallerstein Hollanda direnişçilerine ve Hollanda kapitalistlerinin ortaya çıkışına donanmanın uyguladığı müdebbir savaş sanatı ustalığının yaptığı katkıları küçümser. (Zolberg,1981). Wallerstein'ın dünya ekonomisi kavramı ile adeta körleşmiş olduğu, sistemin Hollanda'nın dünyanın çeşitli yerlerinde siyasal egemenliğini kurmuş olmasını ve ekonomik girişimcilerinin faaliyetlerini güçlü donanması ile desteklemesini gözden kaçırdığı söylenir. (Zolberg, 1981).

Zolberg'e göre, bu hatalar Wallerstein'ın siyasal yapıları ve süreçleri ihmal etmesine bağlanabilir. Wallerstein bunları tartışmaz ve siyasal süreçleri ekonomik nedensellik ile ilişkili epifenomenal olarak görerek indirgemeci bir eğilim gösterir. Bunları belli bir siyasal sistem ihtiyaç duyduğunda ortaya çıkan konfigürasyonlar olarak görüp, işlevselci eğilim sergiler. Hiçbir açıklama yapmaz ya da yalnızca siyasal değişkenleri düşünme eğilimi içindedir. İlk anda anlatımı ikna edici değil ve sıkça da geçersizdir. İkincisi, kendi doğru değerlendirmesine uymaz. İşlevsel açıklamalar genetik problem çözümünde yetersizdir. (Zolberg, 1981). Wallerstein modern kapitalizmin gelişiminin temelinin Avrupa dünyasının çekirdek bölgesindeki güçlü devletlerin gelişimi olduğunu söyler. Ayrıca Zolberg Wallerstein'ın, dikkatli bir inceleme ile görülebileceği üzere, siyasal yaşamla ilgili, teorik olarak boş olduğunu ve bu boşluğu tarihsel anlatımda genel kavramsallaştırma düzeyinde eleştirel bağlamda tekrar tekrar gösterdiğini, belirgin bir şekilde ve affedilmez ölçüde ihmalkar olduğunu belirtir. (Zolberg,1981).

Zolberg'e göre sorun, Wallerstein'ın dünya tarihsel görünümünün, mümkün olmayacak bir paradigma oluşturmak üzere küçük dozlu geleneksel sistemler analizi ile birleşik, büyük dozlu, ufak antikalaşmış maddecilikten

oluşmasıdır. Wallerstein "Gerçek" ya da "total" sistemleri iki kritere dayanarak belirlemenin mümkün olduğunu düşünür. Birincisi büyük ölçüde kendi kendine yeten yaşam içinde yaşam, ikincisi gelişiminin dinamiklerinin büyük ölçüde içsel olmasıdır. Kendi kendine yeten yaşam kavramı tüm çerçevenin temeli olduğu için Wallerstein'ın bunu hiçbir yerde açıklamaması şaşırtıcıdır. Bu konunun ekonomik faaliyetle ilgili olduğu kanısına varılır (Zolberg,1981).

Zolberg Wallerstein'ın kendi çerçevesinde başkaca kavramsal sorunlarla da karşılaşıldığını ileri sürer. Wallerstein'a göre, toplumsal sistemler ilk anda ekonomik organizasyonlarının coğrafi ölçeğine göre, ikincisi ekonomik ilişkili siyasal organizasyon ölçeğine göre çeşitlilik gösterirler. Ekonomik örgütün coğrafi ölçeğine göre, tipolojik çalışma beklenmedik bir çeşit olup, küçük ve büyük iki türü bulunmaktadır: Düzenli haraç toplayan sistemin bir parçası olmayan, ileri derecede özerk, kendine yeter topluluklar ve dünya ekonomileri. Küçük sistemlerin siyasal yapıları çok önemli değildir. Büyük yapılar için iki ihtimal vardır: siyasal örgütün ölçeği ekonomik örgütle aynı olur ya da daha küçüktür. Birincisi dünya imparatorluğudur, ikincisi çoklu devletleri barındıran dünya ekonomileridir. Bir de yalnızca teorik düzeyde olan dünya sosyalist devleti vardır. Wallerstein 16. yüzyıldaki önemli değişimlerin tek bir olay altında toplanabileceğini gösterir, dünya ekonomileri dünyanın daha önce bilmediği bir toplumsal sistem türüdür.
(Zolberg,1981).

Bir diğer belirleyici yapı, yapısal bağ ile ilgili olup bu bağı Wallerstein'ın göremediği düşünülür. Oysa, Zolberg'in yapısal bağı, bir dizi siyasal ve stratejik aktörleri kapsar. Bunların (aktörler olarak) yetenekleri Avrupa'nın uluslararası siyasal sistemi olarak anılan dış ilişkilere bağlı olduğu kadar iç yapılarına da bağlıdır. Bu uzun 16. yüzyılda Batı Avrupa'da oluşan ve orijini çok eski dönemlere kadar giden "modern devlet sistemi" dir. Siyasal organizasyonun bu türü yalnızca modern devlet değil modern devlet sistemi ya da çoklu olarak modern devletlerdir veya uluslararası siyasal sistemdir. (Zolberg, 1981)

C. MORRIS JANOWITZ ELEŞTİRİLERİ

Wallerstein'ın, Modern Dünya Sistemi ciltlerinin birincisi ile ilgili eleştirileri olan Janowitz'e göre, Wallerstein'ın stratejisi Batı Avrupa'yı Çin ve Doğu Avrupa ile özellikle Polonya ile bir ölçüde de Habsburg İmparatorluğu ile karşılaştırmaktır. Wallerstein Çin ve Doğu Avrupa siyasal imparatorluklarının Batı Avrupa'dan önce, en azından aynı anda gelişebildiklerini öne sürer. Bunların toplumsal yapıları Batı Avrupa ile benzerlik gösterir. Wallerstein sosyolojik araştırmasını yaparken bu alanların normatif yapılarına başvurmadan, çok özel bir biçimde toplumsal yapıyı kullanmaktadır. Janowitz'e göre, bu kullanım Wallerstein'ı sosyolojik araştırmanın merkezinden saptırmaktadır. Çin ve Doğu Avrupa'da ekonomik gelişmenin potansiyeli Batıdaki kadar büyük olsa da benzerlik abartılmıştır. Her hali karda, Wallerstein'ın argümanında Çin ile karşılaştırma çok sınırlıdır, aslında Doğu Avrupa ile Batı Avrupa karşılaştırması daha fazladır. (Janowitz, 1977).

Janowitz Wallerstein'ın formülasyonlarının doğru olmadığını ve düşüncelerinin dağınık ve dolambaçlı olduğunu söyler. Wallerstein'ın argümanının, sıklıkla imalara yer vermesi nedeniyle gelişme konusunu çok iyi kavrayamadığını düşünür. Kitabı (Modern Dünya sistemi, 1. cilt) bu nedenle sorunsaldır. Janowitz, Wallerstein'ın hareket noktasında ve sorunun tanımlanmasında daha açıklayıcı olması halinde sonuçlarının daha etkileyici olacağını düşünür. (Janowitz, 1977)

Janowitz'e göre Wallerstein, aynı zamanda konsantrasyonu bozucu ifadeler kullanma eğilimindedir. Toplumsal psikoloji gizlenmemiş olduğu zaman çağdaş sosyal bilimlerin çoğu gruplar ve organizasyonların çalışması olmuştur. Bu çalışma buna karşın, grupların çalışmasını değil, toplumsal sistemlerin çalışmasını gerektirir. Bu, karşılaştırmalı analizde bir alıştırmadır. Ayrıca Janowitz bu çalışmanın 16. yüzyılda bazı monarşilerin dürüst olmayan bürokrasileri, paralı askerleri, kralların ve dinin ilahi hakları yoluyla büyük güçlere ulaşmasından ve diğerlerinin başarısız olmasından daha doğru sonuçlara götürmeyeceğini yazar. (Janowitz,1977).

Janowitz Wallerstein'ın formülasyonlarında yanlış yere oturtulmuş, net olmayan karşılaştırmalar olduğunu söyler. Ayrıca kavramsal doğruluğunun tam olmadığını, bunun analize zarar verdiğini düşünür. Aslında 16. yüzyılda Avrupa dünya ekonomisinin başarısını anlatan bir teori bulunmamaktadır ve bu durumda Wallerstein'ın ulaştığı hedef nedir? Janowitz Wallerstein'ın bir modernite teorisi ortaya atmasını beklemediğini ifade eder. Bu hırslı girişim gerçekte geniş ölçekli tarihsel değişimi anlamamızı kolaylaştırmakta mıdır? Sebep sonuç süreci, model, önceki koşullar ve çalışmanın sonunda oluşan sonuçlar makrososyoloji çalışmalarında önemli konulardır. Wallerstein'ın argümanı, açıklanması gerekenler hakkında net ifadeler olmadığı için zayıftır. (Janowitz, 1977).

Janowitz'e göre, Wallerstein'ın yaklaşımı, ekonomik gelişmenin farklı siyasal sonuçlarını açıklamak isteyen Barrington Moore'un karşıtı ifadeler taşır. (Janowitz, 1977). Moore'un çalışması hemen karşılaştırmalı makro sosyoloji literatürünün bir parçası olurken Wallerstein'ın çalışmasının önemi ancak daha sonra farkedileceği zamanı bekler. (Janowitz, 1977).

Wallerstein kendi bakış açısından okunduğu takdirde, bulduğu zaman dönemleri kullanıldığında dahi Avrupa dünya ekonomisinin 16. yüzyılda zafere ulaştığını göstermez. Bu zafer daha sonra gerçekleşmiştir. Avrupa kara ve deniz güçleri teknolojisinde ve dönemin örgütsel süreçlerindeki gelişme Batı Avrupalı grupların geniş, batılı olmayan dünyada sömürgeleştirme seferlerinin izlediği, dönemin nisbeten geniş ölçekli emperyalist girişimlerini başlatmalarını sağlar. (Janowitz, 1977).

Ç. ROBERT BRENNER'IN ELEŞTİRİSİ

Önemli bir tarihçi olan Robert Brenner de Chirot'a benzer bir eleştiri getirerek, Doğu Avrupa'nın erken modern dönemdeki ekonomik geriliğinin bağımlılıktan kaynaklanmadığını gösterir. Aksine bağımlı modeli üreten, geri kalmışlıktır. (Chirot- Hall,1982). İngiltere'de bunun tersi olmuş, içsel tarımsal dönüşümler hızlı ekonomik kalkınmayı mümkün kılmıştır. Bu yalnızca İngiltere için

imparatorluk yaratmayı mümkün kılmıştır. 1977'de Brenner, diğerleri arasında, Wallerstein'ın en önemli esin kaynaklarından biri olan Pole Marian Malowitz'in çalışmalarını kullanarak Wallerstein'a doğrudan saldırır. Brenner'ın açıklamaları yeni değildir. Bu sorunu çalışmış olan ekonomi tarihçilerinin çoğu tarafından kurulan geleneksel aklı tekrar eder. Ancak Brenner Wallerstein, Frank ve onu izleyen diğerleri üzerine çalışarak çalışmalarındaki anahtar boşluğu vurgular. Ekonomik başarının nedenlerini incelemeyi, teknolojik dinamizmi ve 16. ve 17. yüzyıllarda İngiltere ve Hollanda'da olanların temel yeniliklerini çalışmayı ihmal ederler. (Chirot- Hall, 1982).

Robert Brenner eşitsiz değişim olsa dahi bunun çekirdekte kapitalizmin başarılı bir biçimde gelişmesinin en önemli nedeni olarak gösterilemeyeceğini söyler. Brenner'e göre, çekirdeğin ekonomik yayılması kapitalist üretim tarzının iç dinamiklerinin sonuçlarıdır. Kapitalizm teknolojik olarak gelişmiş üretim ekipmanına, artan oranda yatırım yapılarak emeğin verimliliğini artırmak amacıyla sonsuz sermaye birikimi gerektiren ve onu mümkün kılan koşulları yaratmıştır. Bu birikim süreci çekirdek ülkelerde içseldir ve çekirdeğin özel üretim ilişkilerinden (üretim araçlarının sahipleri tarafından ücretli emeğin sömürüsü) doğar. Brenner, Wallerstein'ın, çevre sömürüsüne yoğunlaşarak kapitalist gelişimin orijinlerini açıklayan ana süreci ihmal ettiğini söyler. (Shannon, 1989:169)

Lenski, Wallerstein'ın teknolojiyi ihmal etmesinin sürpriz olduğunu ifade eder. (Chirot- Hall, 1982). Brenner, bunun bir ihmal olmadığını göstermiştir ancak Wallerstein'ın, Polonya'nın 15. yüzyılda Batı Avrupa'nın en gelişmiş bölümünden çok geri olmadığını gösterme girişiminde yol gösterici olmuştur. Perry Anderson geç orta çağlarda Polonya'nın, Batı ile tahıl ticareti başlamadan önce geri kalmış tarımsal teknolojisi olan ve kırılgan, çürüyen kentsel ağı ile geniş, ıssız ve verimsiz toprakları olan bir ülke olduğunu yazar. (Chirot- Hall, 1982).

Brenner' a göre Wallerstein'ın hatası, sınıf yapısı ile ekonomik büyüme arasındaki etkileşimi analiz etmek istememesi ile ilintilidir. Bu aynı zamanda güçlü devletlerin varlığı ya da yokluğu hakkında garip bir yanlış anlamaya sebep olur. Wallerstein'a göre, çekirdek ülkeler güçlü, zayıf devletler çevresel olmak zorundadır. Aynı zamanda bu güç askeri güçle belirlenir, buna göre askeri

bakımdan güçlü devletler çekirdek, askeri gücü zayıf devletler çevre devletleridir ve yabancı egemenliği altındadır. Kapitalistler yalnızca güçlü devletleri tarafından korundukları zaman başarılı olurlar zira açık pazarlarda onları daha fazla başarılı kılacak özel yetenekleri ve çalışma alışkanlıkları yoktur. (Chirot, t.y.). Wallerstein'a göre, ekonomistlerin sosyal sermaye olarak adlandırdıkları şey, yalnızca, bir toplumun uluslararası konumu ile ilgilidir. 17. yüzyılda Polonya zayıf, merkezileşmemiş bir devlettir ancak Hollanda da Fransa'ya göre öyledir. Wallerstein buna karşın, Hollanda'nın uzun süreli ekonomik başarısının, uluslararası güce ve güçlü bir çekirdek hükümetin bilinçli piyasa manipülasyonuna dayalı olan bir güçlü devlet oluşturduğunu düşünmeye devam etmiştir.

Brenner'a göre gerçek farklıdır. Bağımsız kapitalistleri destekleyen aynı sınıf yapıları mutlakiyetçi kraliyet bürokrasilerinin gelişmesini mümkün kılmıştır. Kapitalistler uluslararası işlerinde, güçlü devletler oldukları için değil, rakiplerinden daha atılımcı ve daha etkin oldukları için başarılı olmuşlardır. Bu hata, Wallerstein'ın kapitalizmin gücünü açıklama araştırmasında iç sınıf dinamiklerini analiz etmek istememesidir. Geç 20. yüzyıl ekonomik problemlerinin analizleri için önemlidir. Brenner, Wallerstein-Frank tezinin çağdaş Üçüncü Dünya ülkelerinin kalkınması için en iyi strateji olarak otarşik kapanış önerdiğini söyler. (Chirot-Hall, 1982). Ancak bu, odağı emeğin artan verimliliğinden ulusçuluğa çevirir. Bu sol analizler bugün öncelikle belli bir neo –Marksgil kesimin ilgisini çekse de Mussolini ve Manoilescu' nun faşist tahminlerini doğruladığı görülür. (Chirot-Hall, 1982 Wallerstein şu anda pekçok çevresel ve yarı çevresel ülke için otarşiyi uygun bulduğu yakıştırmasını reddeder. Oysa çalışması otarşik çözümleri teşvik eder ve otarşi gibi olmaya çalışan Kuzey Kore gibi ülkelere hayranlık duyduğu söylenir. (Chirot-Hall, 1982). Chirot, Samir Amin gibi diğer dünya sistemi ve bağımlılık teorisyenlerinin, bu politikanın, denendiğinde görülebilen sınırlamalarına rağmen otarşiye bağlılıklarını koruduklarını söyler.

Brenner'e göre bağımlılık modelleri vardır ya da büyük bir uluslar ötesi kapitalist pazar olduğunu kimse inkar etmez. Dünya-sistemleri teorisinin üçüncü dünya ekonomilerinin kısa dönem istatistiksel analizlerindeki her doğrulaması Wallerstein'ın sebep-sonuç ilişkisini geriye çevirmesini hatırlatır. Bağımlılığın

geriliğin sebebi ya da sonucu olmasından çok, çözümler önerdiği için bir farklılık oluşturması dikkate değerdir. (Chirot-Hall, 1982).

D. DANIEL CHIROT ELEŞTİRİSİ

Daniel Chirot dünya-sistemleri teorisinin kapsamlı olmaktan uzak olduğunu söyler. Ona göre, kapitalist öncesi toplumlar ihtiyaç duyulanın minimumunu temin ederler. Hiç kimse Wallerstein'ı bütün tarihi bilmediği için suçlamaz ancak Wallerstein, klasik imparatorlukların siyasi ve ekonomik sistemlerinin, aynı dönemde oldukları için sanayileşemedikleri konusunda ısrar eder. Bu ısrar daha genel bir anlatım boşluğunun bir diğer hata semptomatiğine sebep olur. Belirli uzun ömürlü dünya ekonomileri bir kapitalist dünya ekonomisi yaratamamıştır. İran körfezi, İran platosu ve doğu Akdeniz iki bin yıldır böyle bir sistem oluşturmuştur. Hindistan Maurya zamanından Britanya fethine, diğer iki milenyuma kadar bunu yapmıştır. Chirot İslam Orta Doğunun ve Kuzey Afrika'nın, merkezi Abbasi yönetiminin çöküşünden Osmanlı İmparatorluğu fethine kadar beş yüz yıldır tam adıyla bir dünya ekonomisi olduğunu öne sürerek, Wallerstein'a göre Avrupa'nın 15. yüzyılda bu kadar özel olmasını sorgular. (Chirot-Hall, 1982).

Bütün dünya imparatorluklarını birinin altına toplayan doğal hareketsiz düzen büyük ölçüde yanıltıcıdır. Çin, Han zamanından Ming'e, hızlı teknolojik ve ekonomik büyüme dönemlerinden geçmiştir. (Chirot- Hall, 1982). Piramitler zamanı ile 2300 yıl sonra Makedonya'nın fethi arasında az ya da çok hareketsiz olan bu durumu Mısır ile karşılaştırmak, tek bir Asya tipi üretimin varolduğuna inanmaktır. Oysa bu hatalıdır. (Chirot-Hall, 1982).

Dünya sistemi teorisi bütün kapitalist öncesi devletleri bir üniform geleneksel tipe dönüştürerek, kapitalist yayılmaya tepkinin neden bölgeden bölgeye farklılık göstermiş olduğunu ve bugün önemli biçimlerde farklılık göstermeye devam ettiğini açıklamanın zor olduğunu ileri sürer. (Chirot- Hall, 1982).

Bütün kapitalist öncesi toplumları mini sistemler ve dünya imparatorlukları şeklinde iki basit sistem olarak gruplandırma eğilimi, modernleşme teorisi özelliğini gösteren tarih dışı Avrupa merkezciliğe yakındır. İlgisiz ve yapay yapılara gitmeden farklı toplumlar arasında ayrım yaparken de aynı yetersizlik vardır. (Chirot-Hall, 1982).

Çevresel sömürünün gerekliliğine itiraz eden Chirot yeni çevre ile temas içinde olmanın Avrupa'nın gelişmesinde rolünün küçük olduğunu ve çekirdeğin servetinde artış sağlayan rollerin en önemlisi olmadığını düşünür. Aksine etkileri hassastır ve direkt olarak ekonomik değildir. Önce deniz aşırı ticaret yoluyla ya da fetihle hızlı bir şekilde servete ulaşma fırsatları yeni atılımcı girişimci ve kapitalistler sınıfının yaratılmasına yardım etmiştir. İkinci olarak, denizaşırı genişleme İspanya gibi, diğer çekirdek ülkeler tarafından kolonizasyon dalgası ve keşif çabaları başlatan İspanya'nın başarısına özenen bazı çekirdek ülkelere büyük ölçüde zenginlik sağlamıştır. Bu süreçte çekirdekte hem ekonomik rekabeti hem de devlet oluşumunu teşvik eden yoğun rekabet çevresi yaratılmıştır. Chirot aynı zamanda 19. yüzyılın sonlarında emperyalist yayılmanın çekirdekte ekonomik gereklilikten kaynaklandığı görüşünü reddeder. Çekirdeğin siyasal liderleri ekonomik başarının kolonilere sahip olmaya bağlı olduğuna içtenlikle inanırlar. Bu nedenle 19. yüzyılda sömürge ele geçirme yarışında olmuşlardır. Çekirdeğin çevredeki yatırımı bütün çekirdek yatırımlarının çok küçük bir parçasıdır. Çekirdek dış ticaretinin hemen hemen üçte biri çevre ile yapılır. Chirot'a göre, bu ticaretin sonunda büyük zarar etmek çekirdek ekonomileri sarsar. Ancak çekirdeğin ticaret ilişkisini korumak için doğrudan siyasal, askeri ya da ekonomik emperyalizme ihtiyacı olmamalıdır. (Chirot-Hall, 1982).

Çevre ülkeler, çekirdek ülkelerin çevre ile ticarete ihtiyaçları olduğu sürece çekirdekle ticarete ihtiyaç duyarlar. Ekonomileri için çekirdek sermayesine ve teknolojisine ihtiyaçları vardır. (Chirot-Hall, 1982). Çekirdeğe ticaret yapmadan kalkınma girişimleri başarısızlığa uğrar. Diğer yandan, çekirdeği ekonomik çöküntüden kurtaran şey ise aslında yeni teknolojilerle yeni endüstrilerin yaratılması olmuştur. (Chirot-Hall,1982)

Chirot'un 19. yüzyılda çekirdeği durgunluktan kurtarmak için yeni teknolojiler ve yeni endüstriler bulunması konusundaki görüşü dünya sistemi teorisi ile temelde uyumsuz değildir. Yeni üretim teknikleri kapitalizmde motive edicidir. (Shannon, 1989:172). Dünya sistemi teorisyenleri de emperyalizmi ve koloniyalizmi dünya sisteminin gerekli unsurları olarak görmezler. Bu teoriye göre, çevrenin çekirdek tarafından sömürüsünde bunlar yalnızca iki biçimdedir.

Dünya sistemi teorisyenleri çekirdeğin çevre sömürüsünden bir bütün olarak menfaat elde ettiğini ileri sürme zorunluluğu hissetmezler. Teorisyenler yalnızca çevresel sömürünün çekirdekteki hakim kapitalist sınıf içinde önemli unsurlara menfaat sağladığını gösterme ihtiyacı hissederler. Chirot'un eleştirisi, dünya-sistemleri teorisinin reddedilmesi için geçerli bir neden olmamakla birlikte geçerli bir soru ortaya atar. Dünya sistemi teorisinde gerçekte çevresel sömürünün çekirdeğin başarısı için, hatta kapitalist sınıf için büyük önem taşıdığı konusu doğrulanmadıkça, teorinin eleştirilere açık ve ispatlanmamış ana söylemleri olacaktır. (Shannon, 1989:172)

Ekonomik tarihçiler bundan böyle, kapitalist sömürgeciliğin çevrede ekonomik büyümeye zararı olduğu konusunda emin değillerdir. Sonuç sömürgeye, sömürgecilere ve sömürgeleştirme dönemine bağlıdır. Örneğin, Karayiplerde plantasyon köleliğinin sonucu dünya sistemi teorisi tarafından ileri sürülen gerekçelerle olumsuz olabilirdi. Ancak Hindistan'da İngiliz yönetimi sanayileşmeyi hiç bir şekilde durduramazdı. (Chirot-Hall, 1982).

Wallerstein'ın iç kültürel değişim konusundaki ihmali Chirot'un başlıca eleştirilerinden biridir. Chirot'un eleştirilerinden biri, dünya-sistemleri görüşünün kapitalizmin Avrupa'da doğduğu görüşüne yoğunlaşmasıdır. Chirot'a göre, batı kültüründe rasyonel yönelimin dağınıklığı çekirdekte değişim sürecinin merkezidir. (Shannon, 1989:169).

Dünya sistemi teorisinin en önemli eksikliklerinden biri Weber'e tepki olarak, kültürü ele almamasıdır. Wallerstein gelişim farklılıklarını anlatmak için kültürel farklılıkların da gerekli olduğunu düşünmez. Ekonomik gelişme, benzer kültürlere sahip geniş alanları, dünya sistemindeki güç farklılıklarına ve diğer

farklılıklara rağmen neden benzer biçimde etkilemektedir ? Yarı çevre İsveç ve 18. yüzyılda çevre konumuna düşen Danimarka 19. yüzyılda çekirdeği yakalayabildiği halde bunu İspanya'nın neden yapamadığını Dünya-Sistemleri teorisi açıklayamaz. Diğer Marksgillerin çoğu gibi, dünya sistemi teorisyenleri için de düşünceler yalnızca epifenomenaldir. Kültürler sonuçta maddi birleşimler tarafından üretilse de kendi yaşamlarında bulundukları yerdedirler. Dünya sistemi teorisinin bu gibi konuları çalışmayı reddetmesi toplumsal değişimi ve ekonomik ilerlemeyi anlamalarını güçleştirir.

Weber'in kapitalist gelişme teorisinin ana kuramı, 16. ve 17. yüzyıllarda Batı Avrupa'da özel bir tür kapitalist akılcılığının başarısının kilise ve kraldan bağımsız olup, burjuvazi sınıfının başarısından doğması ve modern bilimin gelişmesine neden olmasıdır. (Weber, 1968). Merton (1970) ve diğerleri artan dini rasyonellik ve bilimin gelişmesi arasındaki tarihi bağın sıkı olduğunu göstermiştir. (Chirot-Hall, 1982)

Kapitalist çekirdeğin zayıf çevreyi sömürme yeteneği ne yeni ne de alışılmadık bir feomendir. Geniş ölçüde hoşgörü ve serbest düşünen entelektüellerin büyük desteği olmuştur ve bu bugüne kadar kapitalist çekirdek dışında alışılmadık bir olaydır. Kapitalizmin hoşgörüsü entelektüellerin desteğinin ötesindedir. Batılı kapitalist toplumların çoğuna uzanmıştır. Bu, kitlelerin büyük bölümünü yüksek beceri ve eğitim düzeyine çıkarmaya katkıda bulunmuştur. Zamanla pek çok güçlükle, sık sık geri dönüşlerle ekonomik hareketlerin hesaplanabilirliğine seküler, bilimsel yaklaşım getirir. (Chirot-Hall, 1982). Dünya sistemi teorisi bu gerçeklerle mücadele edemez, kültür faktörünü ihmal eder ve ekonomik kalkınmanın dünya sisteminde güçlerini ya da durumlarını dikkate almadan, benzer tarihsel ve kültürel geleneklerin benzer yollarla büyük alanları etkilemesinin nedenini açıklayamaz. Bu nedenle dünyanın geri kalanından önce sanayileşen, İngiltere ve kuzey batı Avrupa'yı Belçika, kuzey Fransa, Batı Almanya, İsviçre ve Hollanda'nın yakından takip etmesi açıklanamaz. İsviçre zayıf, uluslararası zeminde önemsiz bir devletti. Belçika, sanayileşme sonrasına kadar bağımsız değildi. Batı Almanya siyasi olarak, içinde bulunduğu devlete bağlı idi. Sanayileşmenin daha sonra, 18. yüzyılda yalnızca çevresel (Danimarka) ve başarısız yarı çevresel (İsveç),

bir yüzyıl önceki başarısızlığının aksine gelişen İskandinavya'ya yayılmasının nedeni açıklanamaz. (Chirot- Hall, 1982).

Birleşik Amerika, Kanada ve Avustralya, dünya sistemine başlıca ihracatçılar olarak girmişlerdi. Kanada ve Avustralya sürekli çevresel nitelikteydi. Bu nedenle, daha sonraki başarıları sürpriz olmuştur. Bazı toplumlar yakın olmaları nedeniyle, başlangıçtan sanayileşme kültürünü kolaylıkla öğrenmişlerdir. (Chirot-Hall, 1982).

En önemli dünya-sistemleri teorisyenleri kapitalist sömürünün sebep olduğu problemlere çözüm olarak sosyalizme bağlıdırlar. Bu bağlılık onların dünya analizlerini etkiler. Konu, daha kör noktalara götürdüğü için sorgulanmalıdır.(Wallerstein, 1979: 35). Wallerstein komünist ülkelerin hatalarının bir çoğunu hoşgörür ve bunların bir kapitalist dünya sisteminde faaliyet göstermek zorunda olduklarını düşünür. Bu ülkeler dünya kapitalizmi başarısızlığa uğrayıncaya kadar ideal devletlerine ulaşamazlar. Bu komünist ülkelerde neler olduğunu anlamanın kolay yoludur. Dünya sistemi uygulamacılarının dünyanın geri kalanında çevresellik ve yarı çevreselliğin etkileri hakkında pek çok şey yazdıkları halde komünist toplumlar hakkında hiç bir ciddi kitap üretmemelerinin bir tesadüf olmadığı düşünülür. (Chirot-Hall, 1982).

Wallerstein'ın kendi yeni sınıfının, Sovyetler Birliği analizi için, dünya sistemi teorisyenlerince bu güne kadar kullanılanlardan daha iyi bir yolunu önermesi gerektiği düşünülür. Sovyetler Birliği çekirdek ya da yarı çevresel toplum olmaktan uzak, eski moda dünya imparatorluğu idi, belki de türünün sonuydu. Doğu Avrupa'yı ya da Küba'yı sömürmemiş, askeri ve stratejik üstünlükler karşılığında onları sübvanse etmiştir. (Chirot-Hall, 1982). Antik Roma gibi askeri-bürokratik yönetici sınıf tarafından yönetildi. Yalnızca silahlanma için kullanılan ağır sanayiden gelen dinamik itkisi vardı. Bunun da olmaması halinde, geç Roma İmparatorluğu gibi içkin durgunluk problemleri ve idari çevresi içinde halkların hoşnutsuzluğu hakim olacaktı. (Chirot-Hall, 1982). Bu ve benzerleri Sovyet İmparatorluğu yıkılmadan önce ileri sürülen savlardır.

Chirot'a göre, Wallerstein gelecek dünya sosyalist devrimi konusundaki vurgulamasında sosyalizmde sınıf dinamikleri konusundan tümüyle kaçınır ve temel soruyu soramaz. Uzun vadeli artan emek verimliliği kapitalizm dışında nasıl mümkün olur? Teorik konular arasında pek azı daha önemli ya da daha çözülemezdir. (Chirot-Hall, 1982).

Wallerstein kapitalist ekonomik bölgenin bir sıfır toplamlı oyun olduğuna inanır. Ona göre, kalkınan ülkeler yalnızca kaybeden diğerlerinin pahasına kalkınır. Yalnızca birkaçı büyüdüğü için çoğu geriler. Kişi başına düşen gayri safi milli hasılada zengin ve yoksul ülkeler arasında açılan fark bir anomali değil, kapitalist büyümenin doğal sonucudur. Yalnızca sosyalizm bunu değiştirebilir. (Chirot- Hall,1982).

Kuznet ve Bairoch, kapitalist ekonomik gelişmenin sıfır toplamlı bir oyun olmadığını ve İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde yoksul ülkelerin büyüme oranlarının eski çekirdeğin tarihsel büyüme oranından büyük olduğunu gösterirler. (Chirot-Hall, 1982). Daha yeni bilgiler de bunu doğrular. Zengin ülkelerin kişi başına düşen daha yüksek büyüme oranı, dünyanın daha yoksul bölümlerinde hızlı nüfus büyümesinin bir fonksiyonudur. Nüfus problemleri hakkında ne düşünüldüğü önemli değildir. Bu büyüme daha yüksek hayatta kalma oranlarını teminat altına alan maddi mal ve hizmetlerin artan oranda bulunabilirliğinin delilidir. Morris hemen hemen bütün dünyanın son bir kaç on yılda ölçülebilir hayat kalitesinde büyük gelişme yaşadığını göstermiştir. (Chirot-Hall, 1982).

Kapitalizm gelecek nüfus artışını karşılamak üzere yeterli üretimi canlandıramayabilir ve Maltus krizi ile karşılaşılabilinir. Chirot eleştirisinde, kapitalizmi suçlayarak ve sosyalist devrimi ümit ederek dünyayı kurtarmaya çalışmanın, ülkeler içinde neler olup bittiği konusunda çalışma yapmaktan kurtardığını söyler. Örneğin burada bazılarının neden sınırlı nüfus artışı olduğu sorulabilir. (Chirot-Hall, 1982).

D. ANDRE GUNDER FRANK ELEŞTİRİSİ

Andre Gunder Frank gelecek hakkındaki görüşü ile Wallerstein ile ayrı düşer. Wallerstein'a göre şu andaki dünya kapitalist sisteminin daha iyi ya da daha kötü her hangi bir başka "sistem" ile yer değiştirilmesi kaçınılmazdır. Frank ise böyle bir ileriye dönük "sistemik" dönüşüm için herhangi bir gösterge görmemektedir. Wallerstein ile Frank geçmiş ile ilgili artan farklılaşmalardan doğan ya da onları farklılaşmaya götüren gelecek hakkında farklı görüşlere sahiptirler. (Frank, 2000).

Wallerstein Gunder Frank ve Barry Gills'in "dünya sistemi " hakkında konuştuklarını oysa kendisinin " dünya-sistemleri"nden bahsettiğini ifade eder. Frank ve Gills dünya sistemi terimini tekil olarak kullanırlar, bunun nedeni de onlar için tarihsel zaman ve uzamda yalnızca bir tane dünya olmasıdır. Buna karşılık Wallerstein dünya ve sistemler sözcükleri arasında (-) işareti ile çoğul ifade kullanır. Zira Wallerstein'a göre pekçok dünya sistemi olmuştur. Modern dünya sistemi ya da kapitalist dünya sistemi bunlardan yalnızca biridir. Wallerstein'ın dünya sistemi " dünyada" ya da "dünyanın" bir sistemi değildir. Dünya sistemi bir dünya olan sistemdir. Bu nedenle dünya bir sisteme gönderme yapmadığı için iki sözcük arasında (-) işareti vardır. Kaldı ki iki sözcük tek bir kavramı oluşturur. Frank ve Gills'in sistemi zaman içinde bütün dünyayı içine alma eğilimi olan "dünya sistemi" dir. (Frank, 2000). Frank hangi yapıların bir "sistem"i ya da özelde "dünya sistemi"ni oluşturduğu ile ilgilenir. Frank'e göre Wallerstein ve Amin antik dünya sisteminde ticaret ve piyasa yoluyla sermaye birikiminin önemini küçümserler.

Wallerstein ile A. Gunder Frank'in aynı düşüncede olmadıkları asıl konu emeğin uluslararası ya da dünya sistemi bölüşümünün varlığı ile ilgili değil, karakteri ile ilgilidir. Wallerstein'ın dünya sistemi emek dağılımının gelişiminde öncekinden daha yüksek düzeyde özel bir modern aşama olduğunu vurgular. Frank Wallerstein'ın dünya sisteminin karakteri ile ilgili görüşlerine tarihsel ve teorik açıdan katılmaz. Wallerstein'ın analiz birimi olarak bir toplum, ülke ya da devleti yetersiz bularak analiz biriminin yalnız dünya sistemi olabileceği düşüncesine katılmamaktadır. Oysa, "birim" sorulması gereken bir sorudur. Sorunun aynı zamanda dünya –sistemik birim olduğunda ısrar eder. Bu soru Braudel ve Wallerstein'ın Avrupa Dünya Sistemi ya da gerçek dünya küresel ekonomisi ve

sistemi midir?, sorusudur. Wallerstein sistemik ilişkilerin tanınabilir olduğu en geniş coğrafi birimi kullanır. Frank bu kriterle dünya ekonomisinin ya da sisteminin Wallerstein'ın modern dünya sisteminden çok daha geniş ve eski olduğunu göstermiştir. Ne kadar daha büyük ve eski olduğu ve Marx ve Weber'den miras aldıkları toplumsal teorinin kalıntısı gibi, dünya sistemleri teorisinin empirik ve teorik temelinde daha büyük ve daha eski gerçek dünya sisteminin ölçüsü ve yaşının ne gibi sonuçları olduğu konusu Frank ile Wallerstein arasında görüş ayrılığı oluşturur. Daha büyük ve daha eski analiz birimi modern dünya sisteminin ve ekonomisinin kapitalist karakteri de dahil olmak üzere bütün bu edinilen bilginin tarihsel ve teorik temelini sarsar. (Frank, 2000).

Wallerstein ile Frank arasındaki farklılığın 1980'lerde iki tanınan önceli olmuştur. Sanayi Devriminin Çin'de değil de Avrupa'da olmasının nedenleri ile ilgili olarak Frank, konuya ilişkin uzmanlığı olmadığını ileri sürerken Wallerstein 1989'da " Batı, Kapitalizm ve Modern Dünya Sistemi" ni yazmış ve bu dağıtılmıştır. Frank, Wallerstein Avrupa hakkında ne yazmışsa dünyaya eşit bir biçimde uygulandığını belirtir. Bu nedenle Frank'e göre Modern Dünya Sisteminin Avrupa'da doğduğu ve geliştiği doğru olamaz ve kapitalizm ile ilgili ayırıcı hiçbirşey yoktur, feodalizm ve sosyalizm hakkında çok az şey vardır. (Frank, 2000)

Frank Wallerstein'ın, dünya kapitalist sistemini bir Avrupa fenomeni olarak nitelendiren dünya çapındaki görüşünün hatalı olduğunu ve Avrupa-merkezli olduğunu öne sürer. Oysa, Avrupa dünya sistemi Orta Doğuya dayanan çok daha eski dünya sisteminin bir dalıdır (Shannon, 1989:185,). Frank ve Gills Ortaçağda, Ortadoğunun dünya ekonomisinin çekirdeğinde, Avrupa'nın ise çevrede olduğunu söyleyerek Wallerstein'ın, modern dünya sisteminin 16.yüzyılda ortaya çıkışı ile ilgili görüşü ile çatışırlar ve şimdiki dünya sisteminin ortaçağlara kadar götürülebildiğini ve gerçekte anahtar özelliklerinin 5000 yıl geriye gittiğini ileri sürerler. (Shannon, 1989:155)

Gunder Frank kendi dünya sisteminin doğduğu yıl ile ilgili, 1492 seçimi ile Wallerstein'ın 1450 seçimini yeniden gözden geçirerek, Wallerstein ile aralarında bu konuda giderek büyüyen farklılık olduğunu söyler. Janet Abu-Lughod'un 13.y.y.'da dünya sistemi adlı çalışmasına yorum yazdığı sırada, 13.y.y.da bir dünya

sistemi ne zaman ve nasıl doğmuştur, öyle ise neden daha önce değildi? sorusunu sorar. Belki bu yüzyıllarda bir süreklilik bulunmaktadır, belki de varsayılan dünyanın sistemlerinin başlangıçları ve sonları aynı dünya sisteminde döngüsel iniş çıkışlarla yalnızca örtülmüştür. Frank bu soruları sorarak " Dünya Sistemi Tarihinin 5000 yılına Teorik Bir Giriş" (A Theoretical Introduction to 5000 Years of World System History)' ı yazarak Wallerstein'ın modern dünya sisteminin doğuşunun 15.y.y.'da olduğuna ilişkin açıklama teorisine büyük bir eleştiri getirir.

Frank en azından 1400-1800 dönemi için bütünleşme konusunda da Wallerstein'I eleştirir. Frank ile Wallerstein'ın dünya sistemleri yolları birkaç yolla ve birkaç aşamada farklılaşmıştır. (Frank, 2000). Braudel ve Wallerstein'ın Avrupa merkezli tezleri zamanla ve delille çürütülmüştür. Gunder Frank Wallerstein'ın sıkı tutun dediği yeke ile geminin Akdeniz ve Atlantik'in tarihsel sularından Afrika ve Asya'ya ve dünyaya doğru seyrin mümkün olmadığını söyleyerek onun Avrupa merkezli sistemini eleştirir ve bu düşünce ile dünya sisteminin Avrupa dışını göz ardı ettiğini düşünür. Bunun için Wallerstein'e ve yekesine rehberlik eden eski Avrupa merkezli programdan, tarih ve sosyal teoriden sıyrılmak gerekir. (Frank, 2000)..

Wallerstein buna karşılık " Yekeyi Sıkı Tutun: Yöntem ve Analiz Birimi Üzerine " (Hold the Tiller Firm: On Method and Unit of Analysis) makalesi ile güçlü bir cevap verir. Zor bir alanda tartışırken entellektüel bir dikkat gerektirdiğini söylediği bu makalesinde Wallerstein; Dünya-Sistemleri Analizinin kendisi için, başlangıçta öncelikle modernleşme teorisine olmak üzere, ağırlıklı olan yorum biçimine karşı bir dizi protesto olduğunu söyler. Önemli olan nokta dünya-sistemleri analizinin analiz birimi idi. Bu analiz birimi dünya-sistemidir. Bu birim ulus- devlet değildir, ulus-devletten daha büyük bir şey, etkili, emeğin devam eden bölüşümünün sınırları olarak tanımlanan bir şeydir. Bu nedenle Wallerstein uzamsal ya da coğrafi alanla konuya başlar. Uzam hiçbir zaman zamandan analitik olarak ayrılamaz. Sözkonusu birim bir tür "ZamanUzam"dır. Özellikle yapısal "ZamanUzam". Wallerstein bu ZamanUzamın tarihsel sistemlere bölündüğünü düşünür. Bir tarihsel sistemin yaşamı vardır. Doğar, yaşar ya da gelişir, ölür ya da parçalanır. Organizmanın üç anı da analiz edilebilir ve ZamanUzamda yer alır. (Wallerstein, 2000:150). Nomotetik ve idiyografik

arasında, senkronik ve diyakronik arasında, objektif ile sübjektif arasında, yapı ile elemanı arasında varolan fark pekçok ad altında yenilenmiş ve yeniden tartışılmıştır. Epistemoloji ile belirli disiplinler arasındaki organizasyonel bağlar 1880 ve 1945 arasındaki üniversite gerçeklerini büyük ölçüde yansıtırken, bu tarihten sonra özellikle 1970'lerden sonra bu kırılma eğilimi göstermiştir. Tartışma hala vardır ancak her iki taraftaki (nomotetik ve idiyografik) kişiler kolaylıkla ayırdedilmez. 1945'den sonraki dönemde entellektüel bir yenilemeye ve yeni bir analiz odağına çağrı vardır. Bu çağrı bağımlılık teorisi, uygarlık analizi, dünya tarihi, dünya-sistemleri analizi, tarihsel sosyoloji, uzun-dönem ekonomileri, uluslararası siyasal ekonomi ve diğerleri gibi adlar aldı. Bu hala üniversitelerde egemen olan görüşlerden ortaya çıkan aykırılar ailesidir. (Wallerstein, 2000:150). Wallerstein'ın cevabı şöyle surer:

" Denizler iki anlamda kaba dalgalıdır. Tarihsel/toplumsal gerçeklik büyük ölçüde karmaşık. Bu bütün gerçekliklerin en karmaşığını temsil eder. Hala çok az şey biliyoruz. Ancak denizler bir başka anlamda kaba. Tarihsel/toplumsal gerçeklik çalışması, mevcut dünya sistemimizde mevcut iktidar yapıları için yoğun sonuçları olan çok hassas bir konudur. Bu nedenle, analizler araştırılmış, baskı altına alınmış, kontrol edilmiştir. Kurum görüşleri yalnızca hatalı değil, ekstra entellektüel araçlarla güçlü bir biçimde korunmaktadır. Bu kaba denizlerde yol alacaksak yekeyi sıkı tutmalıyız ve özellikle dünyanın nomotetik olma, idiyografik olma ve ham olma baskılarına av olmamalıyız...Frank hikayenin 1500'de değil de M.Ö. 3000'de başladığını söylüyor. Belki, ama hangi mantıkla M.Ö. 3000'de duruyoruz da M.Ö. 10.000'de değil..... Bir defa daha, bu, cevaplamak istediğimiz soruya bağlıdır. Bu da sizin kronozofinize bağlıdır. Dünyanın tarihinin yukarı doğru doğrusal bir eğri olduğunu düşünürseniz, Frank'in argümanına katılmak çok önemlidir. Bu argüman net bir şekilde dünya gelişiminin Avrupa merkezli anlaşılmasını küçümser. Temelde Avrupalıların 1800 civarında ya da 1500 civarında özel hiç bir şey yapmadıklarını söyler. Bunlar insanlığın başarılarının bir parçası, oldukça geç bir parçası idi. Buna sempati duyuyorum, yalnızca dünyanın tarihinin yukarı doğru bir doğrusal eğri olması dışında. Sanırım eğri kabaca, tarımsal devrimle yukarı doğru gitmiş, kapitalist dünya sisteminin gelişi ile aşağıya inmiş ve belki de tekrar dünya kapitalist sisteminin gelecekteki çöküşü ile yukarı çıkabilir, belki de çıkmaz. Kronozofi kullanılırsa 1500 hattını gösteren görüntünün netliğini olumlu olarak bozar. (Wallerstein, 2000:150).

Frank'in argümanına göre, tek dünya sisteminin 500 yıl değil 5000 yıl öncesine gitmesinin, Braudel'in Avrupa dünya ekonomisi ve Wallerstein'ın kapitalist modern dünya ekonomisi ile ilgilerini anlamak için, Modern Dünya sistemi, Wallerstein'ın ısrar ettiği gibi 1450'de Avrupa'da yeniden doğmasaydı dünya sisteminin 1400'den beri sürekliliğinin nasıl etkileneceğini bilebilmek ve Braudel'in Avrupa Dünya ekonomisi ile Wallerstein'ın kapitalist dünya ekonomisi tatmin edici olmadığında tarihsel, empirik, teorik ve analitik olarak ne yapılacağı sorusuna cevap verebilmek için, dünya ekonomik sistemini Avrupa dünya ekonomisi ölçeğinde değil, küresel ölçekte incelemek gerekir (Frank, 2000).

1800'den önce bir küresel ekonominin varolduğunu kimse düşünmemiştir. Hiç kimse bugüne kadar geniş bir empirik ve analitik dünya ekonomisi inşa etmek istememiştir. Frank Braudel'in dünya ekonomisi ve Wallerstein'ın dünya sistemini çizmeye devam ettiğini söyler. Ancak, Frank ne Braudel'in ne Wallerstein'in dünya ekonomisinin ve sisteminin 1800'e kadar olduğu hali ile ve Asya'da bulunduğu zamana kadar insan topluluğunu ve dünya ekonomisini içine alamadığını iddia etmektedir. (Frank, 2000).

Wallerstein 1750'ye kadar Asya'nın tamamının ve hatta Rusya ve Osmanlıların dünya ekonomisinin ve sisteminin dışında kaldığını ve bunların, başlangıcı 1450'de olan dünya sistemi ile birleşmemiş olduğunu söyler. Bu durumda Frank, insanlığın %80'inin varsayımsal olarak, Avrupa merkezli görüşe göre bunun dışında olduğunu iddia eder. Ona göre, gerçek bir dünya ekonomisi ve sistemini içine alacak şekilde yeni bir teoriye ihtiyaç vardır ve bunu yapabilmek için yeni teori ile dünya ekonomisine küresel bir bütün olarak bakmak ve analiz etmek gerekir. (Frank, 2000).

Bu nedenle Gunder Frank " Reorient" de, gerçek dünya ekonomisinin ya da tarihsel dünya ekonomisinin Braudel'in Avrupa Dünya ekonomisi ve Wallerstein'ın kapitalist modern dünya sistemine empirik ve teorik olarak uymayacağını öne sürer. Asya'nın merkez, Avrupa'nın marjinal olduğu 1800'e kadar gerçek küresel emek dağılımı ve rekabet edebilir ekonominin göz ardı edilmeye çalışılması önemli değildir. (Frank, 2000).

Frank 1750'de Asya'da yaşayan insanların üçte ikisinin dünya ekonomisindeki üretimin beşte dördünü gerçekleştirdiğini söyler. Dünya ekonomisinin uluslararası emek dağılımı en azından Afrika ve Avrasya'da, Wallerstein'ın modern dünya sisteminin gerçek dünya sisteminin marjinal yarım adasında ortaya çıkmaya başladığı 15.y.y.'a kadar çok iyi gelişmiş durumda olduğunu belirtir. (Frank, 2000).

Wallerstein ile Andre Gunder Frank'in 1991'de (-) işareti hakkındaki anlaşmazlıkları gerçek dünya sisteminin karakteri ve bundan doğacak siyasal sonuçları ile ilgilidir. Bu konuda görüş ayrılığının nedeni hala "Geçici İdeolojik programlar: Feodalizm,Kapitalizm,Sosyalizm"in bilimsel temeli ve bunlara siyasal ve ideolojik ihtiyacımız olup olmadığı konusundadır. Frank olmadığını, Wallerstein ise olduğunu düşünür. (Frank, 2000).

SONUÇ[9]

Immanuel Wallerstein tarafından 1970'li yılların başında geliştirilen "Dünya–Sistemleri" teorisi makrososyoloji ve tarihsel sosyolojide toplumsal değişim çözümlemelerine tarihsel yaklaşımı ile önemli bir yenilik getirmişti. Bu teori, 1970'li yıllarda Amerika Birleşik Devletlerinde yapılan çeşitli sosyoloji çalışmaları arasında sosyolojinin en önemli alt sahalarından birini oluşturarak, toplumsal değişime yaklaşımlarında kendisinden önceki, başlıca, çevrenin sorunlarının tarihsel gerilikleri ve gelenekselliklerinden kaynaklandığı merkezi görüşüne sahip olan modernleşme teorisinden farklı yaklaşım getirme iddiası taşıdı. 60'lı yıllarda, Anti-Amerikan eylemler, toplumsal karışıklıklar ve sınıf çatışmaları ortamında ve sömürüden arınmış toplum özlemi için çözüm gibi görünen Marksizmin açıklayamadığı konuların anlatımını Marksist teorinin siyasal anlamda değişik bir versiyonu olarak Dünya -Sistemleri teorisi üstlendi.

Teorinin kaynağı Marx'tır. Dünya-sistemleri teorisyenleri, modern toplumsal değişimin çözümlenmesinde analiz birimi olarak seçilen ve bir bütünlüğün incelendiği dünya sisteminde, eşitsizlikler, sömürü, sınıf çatışması ve sınıfların çıkar çelişkilerinin yer aldığı, sonsuz sermaye birikimi ve sürekli yayılma ilkelerine dayalı modern dünya kapitalist sistemini Marx'tan farklı olarak küresel ilişkiler boyutunda ele alırlar. Eşitsiz değişimle belirlenen çekirdek-çevre- yarı çevre ilişkileri ve çevresel sömürü ile ekonomik akışların coğrafi yapısı kapitalist dünya ekonomisinin merkezi temalarıdır. Üretimin kullanım için değil kar amacıyla yapıldığı ve bu karın piyasa mekanizmasıyla sağlandığı, sürekli sermaye birikimi güdüsü olan kapitalizm, modern dünya ekonomisi olarak 16. yüzyılda, feodalizmin yaşadığı kriz sonrasında Batı Avrupa'da doğmuştur. Kapitalist dünya ekonomisi içeride tarımın ticarileşmesi ve serfliğe dönüşüm, dışarıda sömürge ticareti ve sömürgecilikle genişleyerek, sınırsız sermaye birikimi ve sürekli yayılma prosedürü ile bugünkü durumunu oluşturmuştur.

Sosyal Bilimler, her biri ayrı konuların entellektüel olarak birlikte gruplaşmaları olan bir dizi disiplinden oluşur. Bu disiplinler sıklıkla antropoloji, ekonomi, siyasal bilgiler ve sosyoloji olarak sıralanır. Disiplinler arasında,

[9] Düzeltme

entellektüel olarak her biri özel kuralları ile, devlet ve pazar, siyaset ve ekonominin analitik olarak ayrı alanlar olduğunu ileri süren 19. yüzyılın ağırlıklı liberal ideolojisinden ortaya çıkan bir ayrım bulunmaktadır. Dünya sistemi teorisi disiplinler arası ayrımı reddeder ve sınırlar ötesine geçen bir yaklaşım getirmeye çalışır. Zira, bazı problem alanlarının analizi pek çok disiplinin bakış açılarını birleştiren yaklaşımdan yararlanır. Disiplinlerarası araştırmanın temeli farklıdır. 1945'den itibaren disiplinler arasında gereksiz engellerin kaldırılması ve disiplinler arası araştırmanın geçerli değerlerini oluşturma konusunda eğilim vardır.

Dünya-sistemleri teorisyenleri, kapitalizmin beş yüzyıldır "uzun-süre" varlığının, ekonomi-yönetim, arz-talep ve sermaye-emek karşıtlıklarını, ulus devletlerin devletlerarası sistem içindeki rekabetleri ve hiyerarşik ekonomik düzenini, Annales Okulu ve Braudel'in long-durée ve çoklu toplumsal zamanını kullanarak uzun dönemli ve geniş ölçekli çözümlemişlerdir. Wallerstein Braudel'in uzun süresi gibi, Prigogine'in, "zamanın oku" ile birlikte geri döndürülemez süreçleri de anarak, bunların geleneksel fizik kanunları ile tarif edilen, geri dönüşümü olan süreçler kadar gerçek olduğu argümanından esinlenir. Braudel'e göre "olayların toz " olması gibi, Prigogine'e göre de oraya buraya saçılmış etkiler ihmal edilebilir. Prigogine'in " istisna edilmeyen orta " sı olan determinist kaosu gibi, Wallerstein da dünya sistemindeki düzensizliklerin yarattığı kaos durumunun ve dengesiz durumun, sistemin dengesi olduğunu ve düzensizlikten düzen doğacağını ileri sürerek Prigogine'den ödünç aldığı düşünceyi değerlendirir.

Wallerstein'ın Osmanlı İmparatorluğunun Kapitalist Dünya Sistemine dahil edilme ve çevreleşmesi savına ilişkin olarak, İmparatorluğun sisteme entegrasyonu sürecinin çözümlenmesi ihtiyacı duyulmaktadır. Bu konu kanımca ayrı ve ayrıntılı bir çalışma konusudur.

Wallerstein'ın dünya-sistemleri teorisi, tarihsel irdelemenin eksik ve hatalı olduğu, küresel ilişkilerin yalnızca ekonomik faktörlerle açıklanmış olması, devletler arası rekabetin kapitalist sınıfın başarısı ile ilişkisi ve devletin yapısına ilişkin görüşleri, çevre sömürüsüne ve eşitsiz değişime aşırı vurgulama, teleolojik

argümanların yoğunluğu, yaklaşımın bilimsel olmaması, kriz ve geçişler konusundaki öngörüleri, sosyalizme bağlılığı, kültür konusunu ihmal etmesi, döngülerin işlemselleştirilmelerinde henüz uyum sağlanamamış olması gibi nedenlerle önemli eleştiriler almıştır. Dünya sistemi teorisinin en temel kavramları dahi büyük ölçüde hazırlık nitelikli ve test mahiyetinde olup, henüz ispatlanmamış ve çözülmemiştir. Dünya sistemi teorisi literatürü okumalarının çeşitli teorisyenler arasında büyük uyumsuzlukları ortaya koyduğu anlaşılmaktadır.

Dünya-Sistemleri teorisinin bir temel unsuru olan long-duréenin, Fransız Devrimini yeterince açıklayamaması, Fransız Devrimi gibi, sonuçları nedenlerinden daha fazla olan karmaşık bir olayın, modern dünyanın en büyük olaylarından birinin yeterince anlaşılamamasına neden olur. "Longue duree" uzun dönemli, büyük ölçekli yapısal değişiklikleri açıkladığı halde belirli olaylar yoluyla gerçekleşen değişiklikleri açıklayamamaktadır. Fransız Devrimi ile ilgili tartışmaların büyük bölümü bu noktada takılıp kalmıştır.

Dünya sistemi teorisinin en çok aldığı eleştiri, çevredeki koşulların anlatılmasında çekirdeğin faaliyetlerini ve çıkarlarını aşırı vurguladığıdır. Özellikle, Wallerstein'ın, toplumsal değişimin tarihsel açıklamasında siyasal ve ekonomik ayrım olmadığı düşüncesi ile ekonomik faktörlere belirgin vurgulamaları, genişlemenin nedenlerinin yalnızca ekonomik faktörler olduğu izlenimini uyandıracak biçimde, fazlaca ekonomik faktörlere dayanması, dünya sisteminde olayları ve eğilimleri şekillendiren muhtelif siyasal ve jeopolitik faktörlerin rolünün ihmal edilmesine neden olmuştur.

Bu konunun devamı olarak; Çekirdeğin başarısı için, özelde çekirdekteki kapitalist sınıfın mutluluğu için çevresel sömürünün yararı ve gereği vurgulanmaktadır. Oysa uygun kalkınma stratejileri benimsendiğinde çekirdeğin ya da çekirdek olma amacı taşıyanların hızlı bir biçimde sanayileşmeyi gerçekleştirdikleri görülmektedir. Buna dışa açık olarak büyüme örnekleri verilebilir. Böylelikle çekirdeğin başarısı için gerekli olanın ya da çekirdeği iflas etmekten kurtaran şeyin çevrenin sömürülmesi değil, yeni teknolojiler yaratmak, nitelikli işgücü istihdam etmek, yeni üretimler yapabilmek olduğu sonucuna varılır. Wallerstein ve bazı dünya sistemi teorisyenleri çekirdeğin gelişmesinde çevrenin

rolü konusundaki argümanların ana temasının çevreden alınan servetin kantitatif miktarı olmadığını öne sürerler. Sömürünün ya da çevreden çekirdeğe akan servetin var olup olmadığı ve varsa miktarı ve derecesi kantiatif olmayan başka hangi yöntem ile bilimsel olarak ifade edilir? Aslında Dünya-Sistemleri Teorisinde gerçekte çekirdeğin hatta kapitalist sınıfının başarısının en önemli faktörü olduğu iddia edilen çevresel sömürü konusu pek de açık ve net biçimde doğrulanmamıştır.

Dünya-Sistemleri teorisyenleri arasında eşitsiz değişimin varlığı ve yapısına ilişkin henüz netleşmemiş noktalar ve görüş ayrılıkları vardır. Dünya-Sistemi Teorisi Emmanuel'in eşitsiz değişim kuramını çevresel sömürü olarak açıklama eğilimindedir. Eşitsiz değişim sorunu çözülememiştir, ancak, bunun, amaçların gerçekleşmesi için devam etmesi gerektiği düşünülür. Bu teori çevrenin sömürüsü olarak açıklandığına göre ve bu sömürü çekirdeğin başarısında yararlı ve gerekli olduğuna göre devam etmesi ve varlığının gerekli olduğunun gösterilmesi Dünya-Sistemleri teorisyenlerinin işini kolaylaştırır. Bu konudaki tartışmanın, ortaya çıkardığı konuları net bir biçimde ortaya sermediğini ve teorinin bu noktada başarısız olduğunu söylemek mümkündür.

Teoriye göre, küresel kutuplaşmanın gerçekleşebilmesi için çevrede gelirlerin çekirdektekinden daha yavaş artması gerekmektedir. Çekirdekte kişi başına düşen Gayri Safi Milli Hasıladaki artış çevredekinden daha hızlı olmalıdır. Kutuplaşmanın göstergesi olarak kişi başına düşen milli gelirin 20. yüzyılın ikinci yarısında çekirdekte çevreden daha hızlı artmaya devam ettiği, zengin ve yoksul ülkeler arasındaki farkın açılmaya devam ettiği iddia edilmektedir. Wallerstein'a göre, kalkınan ülkeler yalnızca kaybeden diğerlerinin pahasına kalkınır. Birkaçı büyür ama bunun karşılığında çoğu geriler. Wallerstein, kişi başına milli gelirde zengin ve yoksul ülkeler arasında açılan farkın bir anomali olmayıp, kapitalist büyümenin doğal sonucu olduğunu düşünür. Oysa, bugün Portekiz ve İrlanda örnekleri bu argümana karşı argümanları destekler niteliktedir. Diğer yandan çoğunun gerilediği argümanına katılmak da isabetli olmayacaktır, bütün gelişmekte olan ülkelerin küresel anlamda ve kendi zaman uzamlarında geriye doğru değil ileriye doğru gelişme içinde olduklarını kabul etmek daha doğru olacaktır. Ayrıca, Wallerstein'ın teoriye katkısı olan yarı çevre statüsündeki ülkelerin varlığı ve

çekirdek statüsüne ulaşma çabaları bu argümanın tam tersi, zaman ve uzam içinde çekirdek ve çevre arasındaki keskin çizgilerin netliğini bozmaktadır. Bu da küresel kutuplaşmadan söz etmemek gerektiğini ortaya koymaktadır.

Sistemde devletlerin statülerini belirleme kriterleri, ekonomik ve siyasal döngülerin yapısı, döngülerin tarihlendirilmesi ve benzerleri büyük ölçüde netleştirilmeye muhtaçtır. Döngülerin işlemsel tanımının yapılması gerekmektedir. Dünya Sistemi teorisinin bunun için henüz yeterli açıklamaları bulunmamaktadır. Kondratieff dalgaların sanayi devriminden önce de varolup olmadığı konusunda teorisyenler arasında oydaşma bulunmamaktadır. Teoriye yapılan eleştiriler gerçekte neyin dalgalandığının (Kar marjlarının mı yoksa fiyatların mı) belirgin bir biçimde sergilenmediğini belirtmektedirler. Bu konuda sistemin beş yüz yıllık tarihinde henüz küresel bir bilgiye ulaşılamadığı görülür.

Dünya-Sistemi Teorisinin bir tarih teorisi yaratma girişimi olduğu ileri sürülmektedir. Ancak bu teze yapılan eleştiriler, genel tarih teorisinin olamayacağını, zira toplumsal yapının kendisinin eşsiz değişim mekanizmaları gösterdiğini ileri sürmektedirler.

Wallerstein'ın Avrupa Dünya Sisteminin dünya küresel ekonomisi ve sistemi olduğu konusundaki görüşleri tartışma yaratmıştır. Wallerstein'ın zamansal ve uzamsal boyutu ile en geniş coğrafi birim olarak betimlediği modern dünya sisteminden çok daha geniş ve eski dünya ekonomisi olduğu ileri sürülmektedir. Daha büyük ve daha eski analiz birimi, modern dünya sisteminin ve ekonomisinin kapitalist karakteri de dahil olmak üzere bütün bilgilerimizin tarihsel ve teorik temelini sarsacak niteliktedir.

Dünya – Sistemleri Teorisi, sahip olduğu Markgil gelenekten ötürü feodalizm-kapitalizm- sosyalizm geçişlerine yer vererek, her geçişte bir kriz öngörmekte ve kapitalizmin de kendi iç çelişkilerinin kriz yaratarak kapitalizmin sonunu getireceğini, zengin ve yoksul ülkeler arasındaki, sürekli artmakta olan farkın ancak sosyalizme geçişle artadan kalkacağını öne sürer. Buna karşın, kriz öngörüsünün spekülatif olduğunu öne süren pekçok eleştiri almaktadır.

Wallerstein'ın 21. yüzyılın ilk yıllarında yaşanacak kriz ve sosyalizme geçiş beklentisinin henüz işaretleri görülmemektedir.

Kanımca bu kapitalist sistemin kendi esnekliği ve kolay değişim ve uyum kapasitesinin getirdiği, kriz belirtilerini aşma ve Schumpeter'in deyişi ile ama onu haklı çıkarmayarak, şimdilik yeni reform ve devrimler bileşimiyle yeni çıkış yolları bulma başarısıdır.

Eksikliklerin aşılabilmesi için çalışılması gerekmektedir. Bu arada dünya sistemi teorisi ile ilgili olarak, bekleyip, test niteliğindeki çözümlemelerin sonuçlarını görmek daha iyi olacaktır. Henüz bu çözümlemenin evrim içinde olduğunu ve teorik olarak tartışmaya açık bir genel perspektif taşıdığını kabul etmek gerekir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR :

Aktan, Coşkun Can, **Gerçek Liberalizm Nedir ?**, T yayınları, İzmir, 1994

Aktan, Coşkun Can, **Müdahaleci Devletten Sınırlı Devlete,** YeniTürkiye Yayınları 3, Ankara, Baskı Yılı, 1999

Amin, Samin, **Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme,** Çev: Semih Lim, İkinci Basım 1997, İstanbul

Armaoğlu, Fahir, **20.yüzyılda Siyasi Tarih, 1914-1995**, Alkım Yayınevi, 11.Baskı, t.y. İstanbul

Aron, Raymond, **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**, Bilgi Yayınevi, Çev. Korkmaz Alemdar, Ankara, 3. Baskı, 1994.

Arrighi, Giovanni, Wallerstein, Immanuel, Hopkins,Terence K., **Sistem Karşıtı Hareketler**, Metis Yayınları, Çev. C. Kanat, B. Somay, S.Sökmen, İstanbul, 1. Baskı, 1995.

Arrighi, Giovanni, **Uzun Yirminci Yüzyıl**, İmge Kitabevi, Çev: Recep Boztemur, 1.Baskı, Ankara, 2000

Balibar, Etienne - Wallerstein, Immanuel, **Irk, Ulus, Sınıf**, Metis Yayınları, Çev. Nazlı Ökten, 3. Basım, İstanbul, 1993

Braudel, Fernand, **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, İmge yayınları, İstanbul,1993

Bottomore Tom, Nisbet , Robert, **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi,** Ayraç Yayınevi, Haz: Mete Tuncay, Aydın Uğur, Ankara, 2. Baskı 1997

Burke, Peter, **Annales Okulu,** Çev: Mehmet Küçük, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2002

De Tocqueville, Alexis, **Amerika'da Demokrasi**, Çev: İhsan Sezal, Fatoş Dilber, Yetkin Yayınları, Ankara, 1994

Gellner, Ernest, **Uluslar ve Ulusçuluk,** Çev: Büşra Ersanlı Behar,Günay Göksu Özdoğan, İnsan Yayınları, İstanbul, 1992

Hobsbawm, Eric, **Sermaye Çağı, 1848-1875,** Dost Yayınevi, Çev. Bahadır Sina Şener, Ankara, 1998

Hobsbawm, Eric, **İmparatorluk Çağı, 1875-1914**, Dost Yayınevi, Çev. Vedat Aslan, Ankara,1999

Hopkins, Terence, Wallerstein, Immanuel, **Geçiş Çağı**, Avesta Yayınları, Çev. Nuri Ersoy, Ender Abadoğlu, Orhan Akalın, Yücel Kaya, İstanbul, 1. Baskı 2000

Keyder, Çağlar, **Ulusal Kalkınmacılığın İflası**, Metis Yayınları, 1996, İstanbul

Mardin, Şerif, **Türk Modernleşmesi**, Makaleler, Der: Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder, İletişim Yay., 7. Baskı, İstanbul

Marx, Karl- Engels Frederick, **Komünist Manifesto**, İthaki Yayınları, Çev: Levent Kavas, İstanbul,2003

Montesquieu, **Kanunların Ruhu Üzerine Cilt I, II**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, Kuram Dizisi, Çev: Fehmi Baldaş, İkinci Baskı, İstanbul,1998

Popper, Karl, **Açık Toplum ve Düşmanları, Cilt II**, Remzi Kitabevi, Çev: Harun Rızatepe, Dördüncü Basım, İstanbul, 2000

Rousseau, Jean-Jacques, **Toplum Sözleşmesi**, Adam Yayınları, Çev: Vedat Günyol, İkinci Basım, İstanbul,1987

Sabine, George, **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını, 1965

Sabine, George, **Yakınçağ Siyasal Düşünceler Tarihi**, Cem Kültür Dizisi, Çev: Özer Ozankaya, 4. Basım, İstanbul,2000

Sander, Oral, **Siyasi Tarih, 1918-1914**, 4. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1994

Sarıbay, Ali Yaşar , **Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji**, Alfa Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2000

Shannon, Thomas R., **An Introduction to the World System Perspective**, Westview Press, Colorado, 2. Baskı, 1996

So, Alvin, **Social Change and Development**, Sage Publications, USA, 1995

Tilly, Charles, **Avrupa'da Devrimler- 1492-1992**, Çev. Özden Arıkan, Afa İntermedia Yayıncılık, İstanbul, 1995

Wallerstein, Immanuel, **The Road to Independence: Ghana and the Ivory Coast**, Mouton and Ecolé Pratique des Haute études, 1964, La Haye, The Netherlands

Wallerstein, Immanuel, **Liberalizmden Sonra**, Metis Yayınları, Çev. Erol Öz, İstanbul, 1. Baskı 1998

Wallerstein, Immanuel, **Sosyal Bilimleri Düşünmemek**, Avesta Yayınları, Çev. Taylan Doğan, 1. Baskı, 1999

Wallerstein, Immanuel, **Amerikan Gücünün Gerileyişi, Kaotik Bir Dünyada ABD**, Metis Yayınları, Çev. Tuncay Birkan, 1. Basım, İstanbul, 2003

Wallerstein, Immanuel, **Tarihsel Kapitalizm**, Metis Yayınları, Çev. Necmiye Alpay, İkinci Baskı, İstanbul,1996

Wallerstein, Immanuel, **The Modern World -System I, Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century**, Academic Press, Inc., Newyork, 1974

Wallerstein, Immanuel, **The Modern World –System II, Mercantilism and the Consolidation of the European World – Economy, 1600-1750**, Academic Press, Newyork, 1980

Wallerstein, Immanuel, **The Modern World – System III, The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World – Economy, 1730-1840s**, Academic Press, Inc., Newyork, 1989

Wallerstein, Immanuel, **The Essential Wallerstein**, The New Press, New York, 2000

Wallerstein, Immanuel, **The Capitalist World Economy**, Cambridge University Press, 1979, 2. Baskı 1980.

Wallerstein, Immanuel, **Inequality**, The Bertrand Russell Peace Foundation, Spokesman, Nothingham, t.y.,

Weber, Max, **Sosyoloji Yazıları**, Hürriyet Vakfı Yazıları, Türkçesi: Taha Parla, Üçüncü Baskı, İstanbul,1993

MAKALELER :

Abu-Lughod, Janet, **American Journal of Sociology**, çevrimiçi, jstor.org/view, 30.09.2002

Akkuş, Yakup, "Çağdaş İktisadi Düşüncede Sol Perspektifler", **Türkiye Ekonomisi**, çevrimiçi, www. econturk.org/yeniler.25.08.2004

Bierstedt , Robert, "18. Yüzyılda Sosyolojik Düşünce", Ed: Tom Bottomore-Robert Nisbet , **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997

Bock, Kenneth, "İlerleme, Gelişme ve Evrim Kuramları", Ed: Tom Bottomore- Robert Nisbet, **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, Ayraç Yayınevi, 1997, s. 50

Bottomore, Tom, "Marksizm ve Sosyoloji", Ed: Tom Bottomore, Robert Nisbet, **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, Ankara, 1997, s.130

Carter, Aidan Foster, "Samir Amin üzerine ampirik bir not ve değerlendirme", Samir Amin, **Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme**, Çev: Semih Lim, İkinci Basım, İstanbul,1997, s. 28

Charles Ragin ve Daniel Chirot, "Immanuel Wallerstein'ın Dünya Sistemi : Tarih olarak Siyaset ve Sosyoloji" , **Tarihsel Sosyoloji**, Ed. Theda Skocpol, 9. Bölüm, Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999

Chirot, Daniel, Hall, Thomas D.," World-System Theory", **Annual Review of Sociology**, Volume 8 (1982), 81-106

Chirot, Daniel, **Journal of Social History**, Review, s.565, t.y.

Encyclopedia of Marxism, Glossary of People, çevrimiçi, www Marxist org/glossary/people/f/a.htm, 14.05.2004

Ercan, Fırat, "Kimin Globalizmi?", **Akademya'ya Doğru**, çevrimiçi, www. geocities.com/akademyayadogru/makfirat, 14.08.2002

Frank, Andre Gunder, "Immanuel and Me With-Out Hyphen", **Journal of World-Systems Research**, VI. 2 Summer/Fall 2000, 216-231, çevrimiçi, http//csf.colorado.edu/ jwsr

Goldfrank , Walter L. "Paradigm Regained? The Rules of Wallerstein's World System Method", **Journal of World-Systems Research**, VI,2,Summer/Fall 2000,150-195, çevrimiçi, http//csf.colorado.edu/ jwsr

Goldfrank, Walter L., "Introduction: Bringing History Back In", **The World System of Capitalism: Past and Present**, Ed. Walter L. Goldfrank , Sage Publications, London, 1979

Graves, Benjamin '98, Brown University, çevrimiçi, www scholars nus edu sg/landow/post/poldiscourse/fanon4 html, 14.5.2004

Hopkins Terence, "The Study of the Capitalist World Economy : Some Introductory Considerations" , Editör: Walter L. Goldfrank, **The World System of Capitalism: Past and Present** , Sage Publications, London, 1979, p.30.

Hobden, Stephen And Richard Wyn Jones, "Marxist Theories of International" Relations, **Dünya Sisteminin Orijinleri**, t.y.

Hüma, İbrahim, çevrimiçi, www scholars nus edu., 14.05.2004

Janowitz, Morris, "A Sociological Perspective on Wallerstein", **American Journal Of Sociology**, Volume 82, Issue 5 (March 1977), 1090-1097 , The University of Chicago Press

Löwy, Michael, "Towards a Fifth International", **International Viewpoint Archives**, çevrimiçi, Feb. 2003, 2003 Mart

Marino, John A. , **Journal of Modern History**, Vol.65, No.1, p.195, çevrimiçi, jstor.org./view,2004

Moon , David, "Annales Okulu", çevrimiçi, www. strath.ac.uk. / Departments/ History / 06.06.2003

Nietzsche "Karl Marx ve Kapital", çevrimiçi, www. Ayrinti.net/nietzcshe/makale 2004

Prigogine, Ilya, 01.10.2002, çevrimiçi, www santafe.edu/ shalizi/notebooks/prigogine html, 14.05.2004

Prigogine, Ilya, "Autobiography", 1977, çevrimiçi, www nobel se/chemistry/laureates/19771 prigogine-autobio. html,14.05.2004

Prigogine, Ilya, "The Arrow of Time", çevrimiçi,www marxist com/science/arrowoftime.html, 26.05.2004

Smith, David A., **Social Forces** 6:4 June 1990, University of California, Irvine, çevrimiçi, jstor.org/view,2004

T.C.Dışişleri Bakanlığı, Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, **Siyasi Tarih**, Üçüncü Bölüm, çevrimiçi, htm+sosyalist+enternasyoneller, 14.04.2004

Wallerstein, Immanuel, "A Brief Agenda for the Future of Long Wave Research, Ed: Kleinknecht, Alfred, Ernest Mandel and Immanuel Wallerstein", **New Findings in Long- Wave Research,** St.Martin's Press, 1992

Wallerstein, Immanuel, "Fanon and Revolutionary Class" , **The Essential Wallerstein,** 2000, p.31

Wallerstein, Immanuel, "A Left Politics for the 21st Century? Or, Theory and Praxis Once Again", çevrimiçi, www.transformaties.org/bibliotheek, 16.04.2004 .

Wallerstein, Immanuel, Decdeli, Hale, Kasaba, Reşat, "Osmanlı İmparatorluğunun Dünya Ekonomisiyle Bütünleşme Süreci", **Toplum ve Bilim,** Sayı:23 Güz, 1983 .

Wikipedia, "Frantz Fanon", çevrimiçi, http://en wikipedia org/wiki/Frantz_Fanon

Zolberg, Aristide R., "Origins of The Modern World System : A Missing Link" **World Politics,** 0043-8871/81/020253, Trustees of Princeton University, 1981

ÖZGEÇMİŞ

SOYADI	:	KOCAMAN
ADI	:	VİLDAN
DOĞUM YERİ, TARİHİ	:	Suluova, Amasya, 01.01.1958
MEDENİ DURUMU	:	Bekar
MESLEK/ÜNVAN	:	Ekonomi Başmüşaviri
ADRES	:	T.C. Lahey Büyükelçiliği Jan Evertstraat 15 2514 BS The Hague - The Netherlands
TELEFON NO **İŞ**	:	00-31 70 392 72 39
MOBİL	:	00-31 628 772 752
FAKS NO	:	00-31 70 392 75 05

EĞİTİM DURUMU

1- İLK	: 1964-1968 Hürriyet İlkokulu, Kılıçarslan İlkokulu, Amasya
DERECE	: PEKİYİ
2- ORTA	: 1968-1971 Amasya Lisesi, Orta Kısım
DERECE	: PEKİYİ
3- LİSE	: 1971-1974 Levent Lisesi, İstanbul
DERECE	: İYİ
4- YÜKSEK	: 1974-1978 İstanbul, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Şişli İktisadi ve Ticari İlimler Yüksek Okulu
DERECE	: İYİ
5- Mesleki Eğitim	: Türk Sigorta Enstitüsü 1982-1984
DERECE	: Birinci ve İkinci Yıl 100
6- Mesleki Eğitim	: Swiss Insurance Training Center (İsviçre-Zürih) ,1985
7- " "	: Willis Faber, Leslie and Godwin, Alexander Howden,
	Eagle Star (İngiltere-Londra, Birmingham), 1987

KONU : Londra Reasürans Piyasası
Contingency Sigortalar

8- LİSANSÜSTÜ ve İdari İlişkiler Ana : 1991-1993 Marmara Üniversitesi İktisadi Bilimler Fakültesi İngilizce Uluslar arası Bilim Dalı

DERECE : 86 (100 üzerinden)

MASTER TEZİ KONUSU : Intergration of Insurance Industry in the European Community and Its Implications for the Turkish Insurance Market

"Avrupa Topluluğunda Sigorta Endüstrisinin Bütünleşmesi ve Türk Sigorta Piyasasına Etkileri"

9- DOKTORA Programı : İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Doktora

DOKTORA TEZİ KONUSU : Wallerstein'ın Dünya-Sistemi Yaklaşımı

MESLEKİ DURUMU

1- T.C. Lahey Büyükelçiliği Ekonomi Başmüşaviri 2004-

2- T.C.Hazine Müsteşarlığı Sigorta Denetleme Kurulu Başkanı 2001-2004

3- T.C. Hamburg Başkolosluğu Ekonomi Ataşeliği 1996-2000

4- T.C. Başbakanlık, Hazine Müsteşarlığı, Sigorta Denetleme Kurulu,
1 Ağustos 1980-(16 Yıl)

a) Uzman Yardımcılığı Giriş Sınavı ile Uzman Yardımcılığına atanma, 1 Ağustos 1980
b) Uzmanlık tezinin kabulü ile Uzmanlığa atanma Ocak 1986
c) Uzmanlık Tezi: "Türkiye'de Sigorta Poolleri ve Muhasebesi"

5- Akbank T.A.Ş. : Ocak 1979-1980 (1 yıl, altı ay)

YABANCI DİL : İngilizce (İYİ)
Almanca (İYİ)